

AN ANTHOLOGY OF WESTERN ARMENIAN LITERATURE

Edited by
JAMES ETMEKJIAN

CARAVAN BOOKS
DELMAR, NEW YORK, 1980

Published by Caravan Books
Delmar, New York 12054

© 1980 James Etmekjian
Copyright is claimed until 1990.
Thereafter all portions of this work
covered by this copyright
will be in the public domain.

The work reported herein
was performed under a grant
from the Bureau of Higher and Continuing Education,
U.S. Office of Education,
Department of Health, Education, and Welfare.
However, the content does not necessarily reflect
the position or policy of the Agency,
and no official endorsement of these materials
should be inferred.

Printed in the United States of America

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Main entry under title:
An Anthology of western Armenian literature.

Text in Armenian; introd. and notes in English.

Bibliography: p.

1. Armenian literature—20th century. 2. Armenian literature—19th century. I. Etmekjian, James.

PK8532.A49 891'.992'0805 80-10648

ISBN 0-88206-026-0

PREFACE

This anthology is intended for use by anyone who has an adequate reading knowledge of Armenian. Hitherto, because of the lack of material, Armenian literature has been inaccessible to those whose primary language is not Armenian. We have tried to remedy that situation by offering a book prepared in accordance with the principles and practices of literary anthologies used in the teaching of western European literatures.

The volume consists of three parts: 1, an introduction, 2. the main body of the text, and 3. a glossary. The introduction provides a brief discussion of the beginnings and the problems of the Western Armenian Renaissance as a background for the literary panorama that follows. The main body of the book contains the selections in Armenian grouped under the headings "Romanticism," "Realism," "Satire," "The Post-Realist or 'Artist Generation,'" and "Literature of the Diaspora," arranged by authors in chronological order within a given group.

Every section consists of a general discussion of the literary movement or genre and a biographical sketch of each author followed by his works. Footnotes are added to explain references and vocabulary which, in our opinion, may be unfamiliar to the reader. Although we have been liberal with our footnoting, in order to facilitate the reading and appreciation of literature, we do not claim to have anticipated all the difficulties of all the readers, who will have a variety of backgrounds.

A complete glossary at the end of the volume, which contains all the words used in the book except numbers, obviates the need for a dictionary.

All the poetry and a few prose selections have been recorded on tape and can be obtained directly from the author.

The selections come from the nineteenth and twentieth centuries, the period of the development of western Armenian literature. They are confined to poems, short stories, portions of essays, and excerpts from novels. Dramatic literature has been omitted completely for two reasons: 1. it never reached a level of achievement comparable to the other genres, and 2. it is much more difficult to present a portion of a play that will represent the whole in spirit and craftsmanship.

Many factors have influenced the choice of material. Bearing in mind that this is the only anthology of its kind, and likely to be for some time to come, we felt obligated to take into consideration such things as the significance of a work in literary history; its representativeness of a literary genre, a social phenomenon, a state of mind, a geographical division of the diaspora, an author's work as a whole, subject matter, or literary techniques; availability; readability; and space.

Readability has been both a positive and negative factor, leading to the inclusion of some works and the exclusion of others. Thus, works in classical Armenian have been omitted altogether, as have those whose language reflects local dialects to such a degree that they would be too difficult for

the average reader to understand. Hence, writers like Ալիշան and Թևադոսի-
ցի, to name only two, have not been represented in this collection.

Whenever we have chosen a selection which bears marked vestiges of clas-
sical Armenian, we have, with few exceptions, substituted modern case endings
for the old, especially in the genitive singular and plural, in order to avoid
overburdening or confusing the reader (who may have a minimum of experience
with the Armenian language) by confronting him with forms with which he is not
familiar and which he is not likely to meet again. Orthography has also been
modernized somewhat for the same reason. Deviations from this have generally
been confined to poetry (where changes would have disturbed the meter) and to
those few cases in prose where the meaning is so clear that the older form
helps to give a taste of the archaic flavor without constituting a diffi-
culty for the reader.

We realize that there will be disagreements with our choices and omis-
sions. In the first case, we have been guided by personal judgment; in the sec-
ond, we have had to contend with the problem of space. At this point, we can on-
ly hope that the reading of this anthology will be a worthwhile experience
and that its reception will encourage the preparation of a second volume, so
that we may fill in the lacunae and give a more comprehensive view of western
Armenian literature by including the works of other deserving authors, espe-
cially the younger ones.

In closing, it is a pleasant obligation to thank the many individuals
who have in various ways helped us in this pioneer effort. We express our
appreciation to the authors, their families and relatives, the scholars and lov-
ers of Armenian literature who have provided us with valuable information
and suggestions. We thank also the dailies Պայքար of Watertown, Mass.,
Հայրենիք of Boston, Mass., and Յանաբ of Paris, as well as the Armenian
Cultural Foundation of Arlington, Mass., for making their resources available
to us. We gratefully acknowledge our indebtedness to Professor Krikor Mak-
soudian of Columbia University for his enthusiastic support, for reading the
manuscript, and for making helpful suggestions. Finally, we wish to thank
Mr. Nerses Joubanian for the many hours he cheerfully devoted to proof-
reading and other details in the final stages of the typing of the manu-
script.

James Etmekjian

Boston University
February 20, 1979

SUGGESTIONS TO THE TEACHER FOR LITERARY ANALYSIS

Every teacher can learn certain techniques and teaching devices from others, but in the final analysis, unless he can stamp them with his own personality, he will be operating as a technician rather than as a teacher. His first task must be to master his subject matter through total immersion. If he is teaching literature, he must know the author whose work he is asking the students to read, to analyze, and to appreciate. This means studying the author's life and a sufficient number of his writings above and beyond those he will read with his class so that a given selection may be studied and appreciated within the context of the writer's total work. Thus prepared, he will be able to speak with authority and conviction whenever he makes a statement. By being able to do this, he will command the attention and respect of his listeners, and he will succeed in arousing their interest in literature.

To those who are seeking guidance, we make the following suggestions, which we have found to be useful in our own teaching:

1. Background of the work. If the selection being studied is a poem, it is necessary to know the name of the poet, the volume in which the poem appears, when it was published, and whether the selection represents the work in its entirety or only a segment of it. If it is the latter, one should know what precedes by way of story or ideas and what follows. If the piece is an excerpt from a play (not included in this anthology), the reader should be given, in addition, any pertinent information concerning the structure of the play so that he may have a clear idea of the situation, especially if dramatic rules and techniques are involved that are new to him. Similarly, if the excerpt is from a novel, one should know what kind of novel it is, what has preceded the present selection, and any other item of information that will result in a better understanding and appreciation of the work. It is also very helpful to know how this work is related to the life of the author, and what, if any, are its literary and historical sources.

2. General lines of the story and sequence of ideas. Narratives normally do not present serious problems unless symbols are involved. They may exist in any of the genres mentioned above. In a poem, the poet may tell a simple story which is symbolic of something else, which he may or may not explain at the end. The unfolding of the story may be accompanied by a revelation of the author's ideas about certain things. The events and ideas should be noted in sequence and analyzed for their significance and logical development.

3. Form. In dealing with poetry, one should analyze its structure. It may be a sonnet or a longer poem. It may employ lines of as few as five syllables or as many as fifteen. It may be divided into quatrains, or sestets,

or stanzas of uneven length. It may have a definite rhyming scheme, or it may not. It may use enjambement only within a stanza, or from one stanza to another. Within the general architecture of the piece, there is the question of imagery. The images may be appropriate or inappropriate, exaggerated or subdued, striking or stereotyped, colorful or lacking in color, concrete or vague, sensual or erotic. One may ask such questions as: Are the verses or sentences musical? What kind of sounds dominate? Is there a relationship between the length and cadence of the verse or sentence and its thought content (e.g., if a child is running, does the cadence and rapidity of the verse convey that feeling)?

4. Mood. What kind of mood does the author create? How does he do it (through his images or through the use of adjectives)? Is the author sensitive to suffering? Is he in sympathy with his characters, or is he objective, even stonily passive?

Example

ԶԱԽԱԿՍ

Զաւկի մը շնորհն անգամ, հմ Տէր, զըլացար
ինծի ընդ միշտ, եւ այդ մասունքը սիրոյս
Արգիլեցիր փականքներու տակ անյոյս,
Եւ զիս իմ մէջս ըսպաննեցիր չարաչար...:

Երբ ես ծըռիմ՝ ան բարձրանար քովս ի վեր,
Իմ սպառած կեանքիս հիւթովն առլըցուկ.
Ես հովանի անոր եւ ան ինձ նեցուկ,
Ու նոր արեւ՝ աչքին մէջ աչքըս զոցուէր...:

Մինչդեռ հիմա դուռնէ ի դուռ, մինչեւ վերջ,
Քիչ մը գորով պաղատելով՝ պիտի գամ
Օտար տըղոց քով թափառիլ յարածամ...:

Օտար տըղոց աչուրներուն, հոգւոյն մէջ
Դողդըղագին պիտի տըղաս որոնեմ,
Եւ անծանօթ՝ պիտի մենիմ անոնց դէմ...:

Analysis

1. Background. *Հաւակս*, written in 1914, was published in 1919 in the collection entitled *Կէս զիշերէն մինչեւ արշալոյս*. When he composed the poem, *Թէրէնան* was twenty-six years old, unmarried, and childless. This is one of several poems bearing the same title, the last of which appeared in *Սէր*, a collection published in 1933. *Թէրէնան* repeatedly expressed his deep sorrow for not having been blessed with a son.

2. Sequence of ideas. In the first stanza, the poet complains to God for having denied him a child. By so doing, He has caused the poet's death within himself. In the next stanza, the poet visualizes how, in his old age, he would have been a protector to his son and the latter a strong support to him until the poet's death. In the last two stanzas, *Թէրէնան* sees himself going from door to door, begging young strangers for filial love. The tragedy will conclude when he dies, unknown, as he seeks to find his son in the eyes and souls of strange boys.

3. Form. This is a fourteen-line sonnet with a rhyming scheme of abba cddc eff ghh. Each line consists of eleven syllables. Although the poet adheres to the principle of rhyming, he uses enjambement for variation in rhythm. Thus, *զրլացար* at the end of the first line rhymes with *չարաչար* in the fourth line, but there can be no pause after *զրլացար*, for the indirect object of that verb (*ինծի*) is in the next line. Another case of enjambement is found at the end of line ten. In both these cases, the first words of the balance of the enjambement (*rejet* in French) receive special emphasis by coming at the beginning of the next line. The reader can picture more clearly the poet (*ինծի*) approaching unknown (*օտար*) boys as he seeks, tremblingly, the son he never had.

Throughout the poem, *Թէրէնան* is careful to place key words at the beginning or end of verses or phrases. Thus, in the first stanza, the first three lines begin with *զաւկի*, *ինծի*, and *արգիլեցիր*, the three key words of the poem. In the last two tercets, one finds *մինչդեռ*, *քիչ*, *օտար* (twice), *դողդողազին*, and *անծանօթ*.

He resorts to diacritical marks as well to emphasize certain words. Such is the case with *ով*, *բապաննեցիր*, *են*, *ան*, and *տղան*. The words *ծրոհիմ*, *արեւ*, *պաղատելով*, and *անծանօթ* illustrate the use of the grave accent to lay strong emphasis on words by creating a brief pause after them. The combination of these procedures achieves flexibility of rhythm without destroying poetic rhyme.

The most striking imagery is found in the first quatrain, in which the author talks about the relic of his love being helplessly imprisoned behind locked doors (...*եւ այդ մասունքը սիրոյս/Արգիլեցիր փականքներու տակ անյոյս*), as well as the poet being killed within himself (*եւ զիս իմ մէջս ըսպաննեցիր չարաչար*). The poet considers himself thus killed because there is no offspring bearing his name, in whose veins flows his blood.

The second quatrain contains some concrete images, such as the poet bent over by age, standing beside his tall, vigorous son. Thereafter, the imagery is less precise. The reader has to imagine situations and composite pictures.

We find an *ը* in *զրլացար*, *բապաննեցիր*, *ծրոհիմ*, *աւրջուկ*, *աչքոս*, *ազդոց*, and *դողդողազին* although normally it does not exist in these words. The reason is that *Թէրէնան* wishes to add a full syllable to his line in order to come out with eleven syllables (the meter he uses in this sonnet). In the first line, for instance, if the *ը* of *զրլացար* is eliminated, the number of syllables will be reduced to ten, thereby destroying the metric regularity of

the poem. A similar situation exists where the other words are used, i.e., in lines four, five, six, eight, eleven, twelve, and thirteen. This device is used by all poets who follow a metric pattern.

4. Mood. The sadness of the poet is made dramatically clear in the first line, for *անգամ* and *զրլացար* convey the impression that the poet has been deprived of many things, even the gift of a son. It cannot be said that adjectives, or verbs, or images alone are primarily responsible for the creation of a melancholy mood, which is the result of the cumulative effect of all these elements. Among the adjectives, one might mention *անյոյս*, *սպառած*, *օտար*, and *անծանօթ*. Significant verbs, in addition to *զրլացար*, are *ըսպանենցիր*, *պաղատելով*, *թախտիլ*, and *մեռնիմ*. As for adverbs, *չարաչար* and *դողդղազին* are the two that seem to accentuate the poet's melancholy.

GUIDE TO TRANSLITERATION

- a - the a in far
- ai - the i in Hi!
- dz - the sounds of d and z are combined into one
- ẽ - the e in term
- e - the e in let
- ẽ - the e in let in final position
- g - the g in game
- gh - the French uvular ɣ (cf. frère)
- i - the i in machine, except in the endings of surnames, where it is pronounced y
- k - a sound intermediate between hard g and k, similar to the c in scrape
- k' - a strongly aspirated k, as in king
- kh - the German ch (cf. ach) or Spanish j (cf. jardín)
- o - the o in go
- p - a sound intermediate between b and p, as in spell
- p' - a strongly aspirated p, as in paint
- r - a sound similar to the Spanish initial r (cf. rey)
- s - the s in sing
- sh - the sh in shine
- t - a sound intermediate between d and t, similar to the t in stimulus
- t' - a strongly aspirated t, as in take
- tj - a softly pronounced t is combined with j into a single sound softer than ch
- tz - a softly pronounced t is combined with z into a single sound
- t's - a strongly aspirated t is combined with s into a single sound
- u - the oo in moon
- ũ - the French u (cf. du) or the German ü (cf. über)
- zh - the s in peasure

All other letters are pronounced as in English.

INTRODUCTION

THE WESTERN ARMENIAN RENAISSANCE

The cultural regeneration that is known as the Armenian Renaissance took place in the second half of the nineteenth century.¹ With the establishment of the Ottoman Empire in the fifteenth century, Armenia ceased to exist as an independent entity. Reduced to a state of servitude, and deprived of all but monastic schools, the Armenian people for a long time were able to maintain only a semblance of their former culture. Once again the church became the guardian of the national identity and of educational institutions. The priests, withdrawn into their cells, prayed, read, and wrote in the language of their forefathers.

With the advance of printing, books began to come off the presses in Venice, Constantinople, New Julfa (Persia), and Etjmiadzin, dealing exclusively with Armenian history and religion. The eighteenth century saw a slow educational movement develop, as both the Catholic Mkhitarist fathers of Venice and the Armenian patriarchs of Constantinople encouraged publications. Permission to open Armenian parish schools was granted by Sultan Selim III in 1789. Although the educational program of those schools was still primarily religious, secular subjects were also included, thereby opening the way for greater enlightenment.

The progress continued as new schools were opened, more books were printed, and an occasional "annual" was published in the Turkish capital. However, things developed slowly, for conditions in the Ottoman Empire were still too restrictive, and subject peoples were still leading a servile life. The administration of the minorities, placed in the hands of their religious leaders at the time the Ottomans established their rule in Constantinople, was almost as authoritarian as that of the political rulers. Among the Armenians, the patriarch had his own court and prison. He could imprison people without outside interference. He was assisted by a group of amiras,² especially in financial matters. The small businessmen and artisans had scarcely any voice, except when

1. Although historical Armenia was divided primarily between Russia and Turkey, the Renaissance affected both sectors simultaneously. The basic elements were similar or identical, but at the same time, the actors and some of the manifestations were different. The events in each sector must be treated separately, and since this anthology is limited to western Armenian literature, we have confined ourselves to the discussion of the Western Armenian Renaissance.

2. Men who had achieved leadership in government or business.

they were called upon to confirm a fiscal decision made by the amiras. Since this situation had led to disputes between the two groups, the amiras begrudgingly assented to greater participation by the others.

It was only after the declaration of the Tanzimat, the reform decree of 1839, that a dramatic change took place. The document promised security of life, honor, and property to the subject peoples and imposed fiscal responsibility on their leaders. It also forbade imprisonment without judicial authorization. The decree, combined with the changes that had begun to take place within the Armenian community, opened a new era for the people.

The sultan's promises brought new hopes and with them new plans. The somewhat more relaxed atmosphere encouraged less timid actions. Whereas before 1839 Armenians had gone to study in Europe in small numbers, now they began to go in clusters. One group went to the Mkhitarist schools in Venice and Padua, while the other headed for Paris. The former consisted of the younger students, seeking to complete their basic education, the latter of older boys in search of a university education. The first was inspired by the romantic patriotism of Father Ghevont Alishan, the second by the democratic humanitarianism of Lamartine, Hugo, Michelet, Louis Blanc, and others in France.

The Parisian group, more mature than the adolescents who went to Italy, was in a position to contrast the French scene with conditions in Turkey and to be impressed with the infinitely greater freedom in France. It saw that even a monarchy could function according to a constitution. It witnessed Frenchmen taking to the streets to express dissatisfaction with the government and to demand reforms. It became imbued with the principles of the French Revolution. At least one of the group actually joined the French in the streets, banner in hand, in the winter of 1848-1849, to lead the demonstration and to shout appropriate slogans.

When these young men returned home, they wished to bring about a radical change in the social, political, and cultural life of their people. They were joined by the graduates of the Mkhitarist schools to assume the leadership in this gigantic task. They found allies at home among men who, without having left the country, had become acquainted with the main currents of social, political, and literary thought emanating from Europe. This group of men (later joined by women) has been called the "Renaissance Generation."

Among the many problems faced by the Renaissance Generation were the revamping of the national administration, the expansion and improvement of the parochial school system, and the reform of the Armenian language. The Tanzimat had already reduced the power of the patriarch, but this did not satisfy the reformers. They wished, through the creation of elected councils and committees, to have a voice in policy-making. Eventually, they achieved their objectives when a second reform decree, the Hatti Humayun of 1856, directed the subject peoples to draw up bylaws to govern the internal operation of their communities. The Religious Council and the Supreme (Civil) Council, which had been functioning for some time together with the Educational Council, were not considered adequate to satisfy these conditions. By 1860, "constitution" was drawn up by a committee led by Գ. Օտան, Ն. Բուխրեան, and Ն. Պալան. Although it was not ratified by the Sublime Porte until 1863, it was put into operation immediately by the Armenian community.

The change and improvement in the schools was slower and less dramatic, but it came in time as physical plants were improved, better textbooks and teachers were provided, and the educational program became more centralized and uniform throughout the system.

Հրաբար (classical Armenian) had been the language of the church and the literati. Given the conditions that prevailed for several hundred years,

this was not a very serious matter, for in the absence of secular schools, generally only clerics and privately tutored persons could read. However, now the need to direct public opinion and to raise the cultural level of the nation made literacy imperative. To achieve this, it was necessary to speak to the people in their own language - the vernacular - and to offer them interesting material.

Armenian newspapers, naturally, took up the cause of the vernacular. In this, *Vauhu*, founded in 1852 by the patriarchate but edited with considerable freedom by *Կ. Խլթիճեան*, rendered distinguished service for more than half a century. The language that had evolved in the mouth of the people for daily communication needed enrichment and refinement to cope with the wide variety of subjects offered for daily reading. Translations from French created an urgent need for new words. Old classical words were given new meaning. New words were formed by analogy with French. At times, even the French words themselves were used in their original or transliterated form. The theatre joined the journals and periodicals to bring about a rapid development of the vernacular into a literary language.

Literary activity was part of this social, political, and cultural ferment. Its timid beginnings before the establishment of full-scale contact with France soon assumed the proportions of movements. Romanticism, Realism, Naturalism, and Symbolism found their echoes first in Constantinople and later in the provinces. Regional literature came into being at the end of the century, and western Armenian literature seemed on the way to its greatest heights, when the genocide of 1915 almost put an end to it.

The following pages attempt, with certain limitations, to trace the development of that literature.

CONTENTS

PREFACE

SUGGESTIONS TO THE TEACHER

GUIDE TO TRANSLITERATION

INTRODUCTION

ROMANTICISM

INTRODUCTION	3
POETRY	
ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ (MGRDICH BESHIGT'ASHLIAN)	5
«Ուր էր թէ գեփիւոհիկ»	6
«Մահ քաջորդւոյն»	7
ՆԱՐՊԵՅ (NARBÉY)	9
«Հիւանդին մրմունջը առ թռչնիկ»	10
ՄԿՐՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ (MGRDICH AJEMIAN)	13
«Արփինէ»	13
«Բացական»	15
ՊԵՏՐՈՍ ՊՈՒՐԵԱՆ (BEDROS TURIAN)	17
«Լծակ»	18
«Տրտունջ»	20
«Ի՞նչ կ'ըսեն»	23
«Իմ մահը»	24
PROSE	
ԺԵՐԵՆՑ (DZERENT'S)	26
<u>Երկունք Թ դարու</u> (excerpt)	27
ՍՐՔՈՒՀԻ ՏԻՒՍԱՔ (SRPUHI DÜSAP)	41
<u>Սիրանոյշ</u> (excerpt)	42

REALISM

INTRODUCTION	53
POETRY	
ԱՐՇԱԿ ՉՕԳՆԵԱՆ (ARSHAG CHOBANIAN)	55
«Խաչը»	56
«Սփինքսը»	58
PROSE	
ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ (ARP' IAR ARP' IARIAN)	59
<u>Կարմիր ժամուց</u> (excerpt)	60
ՀՐԱՆԴ (HRANT)	66
«Մեր գերեզմանոցը»	67
ԳՐԻԳՈՐ ՋՕՀՐԱԳ (KRIKOR ZOHRAH)	71
«Փոթորիկը»	72
ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ (DIKRAN GAMSARAGAN)	85
<u>Վարձապետին աղջիկը</u> (excerpt)	85
ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ (LEVON PASHALIAN)	98
«Աղաւնիները»	99
ԵՐՈՒԽԱՆ (YERUKHAN)	105
<u>Ամիրային աղջիկը</u> (excerpt)	106
ԱՐՇԱԿ ՉՕԳՆԵԱՆ (ARSHAG CHOBANIAN)	
«Արքայդժում մը»	115
«Մեր գրականութիւնը»	118

SATIRE

ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆԵԱՆ (HAGOP BARONIAN)	123
«Նամականի»	124
<u>Հոսհոսի ծեռատետրը</u> (excerpts)	128
<u>Քաղաքավարութեան վնասները</u> (excerpts)	131
ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ (YERVANT ODIAN)	134
<u>Առաքելութիւն մը ի ծաղկւար</u> (excerpt)	135

THE POST-REALIST OR "ARTIST" GENERATION

INTRODUCTION	147
POETRY	
ՍԻԳԻԼ (SIBIL)	149
«Խոնկը»	150
«Պարուհին»	151
ԻՆԸՐԱ (INDRA)	153
«Մահէն ներշնչում»	154
ՍԻԱՄԱՆԹՕ (SIAMANT'O)	155
«Գթութիւն»	156
«Պարը»	157
«Գիւտին փառքը»	159
ՎԱՀԱՆ ԹԷԲԵԿԻԱՆ (VAHAN T'EK'ETIAN)	163
«Կանթեղ»	164
«Կ'անծրելէ տղաս ...»	165
«Հաւատափոխը»	166
«Անկարեկիր քնարը»	169
«Ես երազիս տիրեցի»	169
«Ահաւոր բան մը այնտեղ»	170
«Ընթերցողին»	171
«Հաշուեյարդար»	172
«Խորհուրդ վարդանանց»	173
«Շուարում»	175
«Աղօթք վաղուան սեմին առջեւ»	176
«Ողբերգութիւնը կեանքին»	178
ՊՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (TANIEL VARUZHAN)	179
«Հիւանդ է»	180
«Ժեր կռուակը»	182
«Դիակի սայլը»	185
«Գեղեցկութեան արձանին»	187
«Յան»	188
«Միջօրէ»	189
«Յորեանի ծովեր»	191

ՌՈՒԹԷՆ ՍԵՒԱՆ (RUPEN SEVAG)	193
«Արապները»	194
«Սիրոյ եւ մահուան երգը»	196
ՄԻՍԱԷ ՄԵԾԱՐԵՆՑ (MISAK' MEDZARENT'S)	198
«Գետափի երազանք»	199
«Կիրակմուտը»	200
«Աստուածամար»	201
ՄԱՏԹԵՈՍ ՋԱՐԻՖԵԱՆ (MADT'EVOS ZARIFIAN)	203
«Խաղաղութիւն»	204
«Սէր»	205
«Գիշեր»	206
«Բաղնիքէն կու գայ»	207

PROSE

ԻՆԴՐԱ (INDRA)	
Ներաշխարհ (excerpt)	209
ՌՈՒԹԷՆ ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ (RUPEN ZARTARIAN)	214
«Ջարնուած որսորդը»	215
ՋԱԳԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ (ZABEL YESAIAN)	218
«Վերջին բաժակը»	219
ՕՇԱԿԱՆ (OSHAGAN)	231
«Համբոյրի մը պատմութիւնը»	232
«Գրիգոր Օտեան»	238

LITERATURE OF THE DIASPORA

INTRODUCTION	251
POETRY	
ԼՈՒԹՖԻ ՄԻՆԱՍ (LUT'FI MINAS)	252
«Հանգիստ մը»	253
«Գետաղաթ»	254
ԳԷՈՐԳ ԿԱՌՎԱՐԵՆՑ (KEVORK GARVARENT'S)	255
«Իերասանը»	256

«Վինն անձրեւին...»	257
ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ (ARSEN YERGAT')	258
«Արեգնի վանքը»	258
«Նաւահանգիստ»	259
ԹՈՐՈՍ ԱԶԱՏԵԱՆ (T'OROS AZADIAN)	261
«Հրաժեշտ»	261
«Մեղեղի»	262
ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆ (NIGOGHOS SARAFIAN)	264
«Անտառին մէջ»	264
ԱՐՄԷՆ ԱՆՈՅԵ (ARMEN ANUSH)	267
«Դասը»	268
ՎԱՀԷ-ՎԱՀԵԱՆ (VAHE-VAHIAN)	270
«Երկունք»	271
«Տաղ աննահանջ մաքառումի»	272
«Բազէն»	272
«Զարչարագին ցնորք դարձած»	273
ՄՈՒՇԵՂ ԻՇԽԱՆ (MUSHEGH ISHKHAN)	276
«Անապատին մէջ կեանքի»	276
«Տառապանք»	277
«Սէր»	278
ԱՆԿՐԱՆԻԿ ԾԱՌՈՒԿԵԱՆ (ANTRANIG DZARUGIAN)	281
«Վիշտ լքումի եւ որբութեան»	282
«Առազաստներ»	283
ՄԱՐԻ ԱԹՄԱՃԵԱՆ (MARI AT'MAJIAN)	286
«Մանրէններ»	287
«Զրոյց զաւկիս հետ»	288
PROSE	
ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՆՈՒՐԻԿԵԱՆ (PENIAMIN NURIGIAN)	290
«Մաշած աւել»	291
ՀԱՄԱՍՏԵՂ (HAMASDEGH)	297
«Տափան Մարգար»	298

ՎԱՀԷ ՀԱՅԿ (VAHĒ HAIG)	306
«Սէրը»	307
ՆՇԱՆ ԳԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ (NSHAN BESHIGT'ASHLIAN)	320
«Ալպօմ»	320
ՇԱՒԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ (SHAVARSH NARTUNI)	324
«Նարմիր վարդեր»	325
«Ծամբու մը հոգին»	327
ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ (VAZKEN SHUSHANIAN)	331
Գորնանային (excerpt)	332
ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐ (SHAHAN SHAHNUR)	344
«Յարալէզներուն դաւածանութիւնը»	345
GLOSSARY	357
GENERAL BIBLIOGRAPHY	477

ROMANTICISM

INTRODUCTION

Since the members of the Renaissance Generation who had been educated in France had come into contact with Romanticism, it was natural for them to follow the tendencies of that school in their literary efforts. Thus, Armenian Romanticism, like its French counterpart, was historical, Christian, and melancholy.

Several of these elements were part of the Armenian tradition. History had constituted a very important part of the Armenian literary heritage since the invention of the Armenian alphabet in the fifth century, and its latest monument was Chamchian's History of the Armenian People, written at the end of the eighteenth century. Although using a modern approach to historiography, it was heavily imbued with patriotism. The nineteenth-century writers wished to maintain that tradition, for through resurrection of the glories of the past, they hoped to cultivate a sense of identity and pride among the people.

Christianity had joined hands with history to dominate the Armenian literary scene for centuries. The importance of the church in the social, political, and cultural life of the people, the life and death struggle with Persian Zoroastrianism, the quarrels and negotiations with the Greek Orthodox and Catholic churches, and existence in the Ottoman Empire as a religious minority headed by a clergyman had all kept the religious consciousness of the people at a high level and had enriched literature with many types of religious writings. Thus, whereas the French return to the Christian Middle Ages was a reaction against eighteenth-century rationalism, the continuance of the Christian element for the Armenians was merely the maintenance of a long-standing tradition.

With the progressive secularization of Armenian society and institutions, love poems became part of the literary mainstream as every would-be Lamartine, Hugo, or Musset put pen to paper, and pretty young maidens, real or imaginary, drove young men to lyrical frenzy. The twilight, the silvery moon, the lovely flowers, and the little lakes received their share of attention. However, the strong religious and historical traditions would not allow amorous binges to go unchallenged, and even the worshippers of natural and human beauty returned to religious and historical themes.¹

1. The religious and historical poetry of the Romantic School has not been adequately represented in this volume because it is written in classical Armenian or a mixture of the classical and the modern language.

The Armenian poet, like his French confrère, was a melancholy being. Without denying the importance of the "mal du siècle" imported from France and coloring love poetry, it is necessary to bear in mind that the world around the Armenian poet was not a happy one. Nor was the history of the last five centuries. As a sensitive being committed to the advancement of his people, he could not for long observe Armenian reality with the detachment of the Parnassians or the egocentric individualism of the early Romantics. Even a young man like *Դուրեան*, conscious of his imminent death, could stop weeping over his own misfortunes long enough to devote a few touching lines to his people.

As the spirit of patriotism grew, as religious disputes rent the community, and as there developed a greater awareness of the social, political, and economic condition of the people living in the provinces, there was a greater tendency away from individualism and toward ethnocentricity. Patriotic songs and calls for unity and brotherhood became more common. There were even discreet remonstrances against the Turkish government. This ethnocentric tendency still prevails in western Armenian literature.

The modern Armenian theatre, brought into being and nursed along in its infancy by the Mkhitarist fathers in the eighteenth and nineteenth centuries, had been inspired by both the Bible and Armenian history. In time, translations of ancient and modern classics had come to enrich the repertoire, but it was the works of *Պէշիկթաշլեան*, *Թերզեան*, *Սարգսէյ*, *Դուրեան*, and others that influenced the minds. Generally speaking, historical plays bore the mark of literary classicism, but their subjects were both Christian and pre-Christian and, with few exceptions, national rather than Greek or Roman, as had been the case in France.

Since the demand for plays could not be satisfied by native writers, translations of foreign authors like Corneille, Voltaire, Hugo, Goethe, and others became popular. Once again, Armenian tradition was playing an important role, for after all, translation had a history dating back to shortly after the invention of the Armenian alphabet.

The novel had not been cultivated among the Armenians before 1850. Although because of this it was freer to develop in any direction, *Հիւսիքեան*'s sentimental novel, *Խոսքով եւ Մտքով* (1851), failed to establish a lasting trend. *Ժերմեց*'s works, on the other hand, *Թոքս Լեւոն* (1878), *Երկունք Բ. դարու* (1879), and *Թէոդորոս Իշանկ* (1881) were more in harmony with the needs and mentality of the time, for they dealt exclusively with national history, extolling the virtues and condemning the weaknesses of his compatriots. Undoubtedly, his greater talent was also a factor.

More than a quarter of a century elapsed between *Խոսքով եւ Մտքով* and *Թոքս Լեւոն* without the publication of a novel whose literary quality could have made it worthy of the name. This was not due to a lack of demand on the part of the public, for more than two dozen novels, including *Les Misérables* and *Notre Dame de Paris*, were translated from French into Armenian during that interval. The scarcity of talent and the great demand made on the time of this generation of writers were partly responsible for this situation, but the greatest obstacle was posed by the censor. Although a certain degree of freedom existed in Constantinople during the reigns of Abdul Mejid and Abdul Aziz, censorship was strict enough to discourage novel writing. A few appeared in the eighties, but they were either feminist in their aim or considered so innocuous that they escaped the censor's pen.

In this rather barren field, *Տիւմբ*'s and *Ժերմեց*'s novels remain the best representatives of the genre.

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿՅԱՆԵԱՆ

(1828-1868)

Poet, teacher, dramatist, and orator - these are some of the many roles played by the indefatigable Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան during his brief existence. Living at a time of great social and intellectual ferment in the community, he became involved in nearly every phase of Armenian life.

He was born into a family of modest means in Constantinople. His mother and father were victims of consumption while he was still young, and eventually his sister, his brother, and he were to succumb to the same malady before any of them reached old age.

After receiving his elementary education in the Mkhitarist school of Pera (Constantinople), Պէշիկթաշլեան was sent to the Մուրաբեան school of that brotherhood in Padua (Italy), in 1839. There, the Italian environment, the Italian teachers, and the Armenian monks had a profound influence on his life, as did the study of Armenian history and the Armenian classical authors.

Back in his birthplace, he embraced the teaching profession, both as a classroom teacher and as a tutor of the children of the wealthy. It was in the latter capacity that he met Սրբուհի Վահանեան (later Տիւաթ) (1861) and promptly fell in love with her. Although she was not indifferent to him, circumstances did not favor a conjugal union between the two. Nonetheless, a strong bond remained between them, and during his long illness, she is said to have visited him every day in order to read to him and to minister to his needs.

Պէշիկթաշլեան was in the forefront of the movement that sought to develop a sense of pride and identity among the Armenians through acquaintance with their rich heritage. Many Catholic families that had preferred to speak Turkish at home began to use their mother tongue as a result of his efforts. He also shared the view of his contemporaries that unity must be achieved in the community by overcoming the animosities engendered by religious disputes. He wrote songs ("Եղբայր եմք մեր"), founded organizations, and made speeches in all quarters of Constantinople, as he attempted to soothe the passions and bring the people together again.

In the mid-fifties, he formed a theatrical company with the dual purpose of refining the public taste and cultivating the patriotic spirit. When his first two presentations failed due to the fact that the offerings were in classical Armenian, he proceeded to write his own plays in the vernacular and achieved instant success. He also translated Alfieri's Saul and Bruto Primo and Voltaire's La Mort de César. Although they served a useful purpose and were very popular, Պէշիկթաշլեան's four original tragedies and two comedies fail to give evidence of any dramatic talent.

Պէշիկթաշլեան's poetic legacy, including songs, elegies, and occasional poetry, consists of approximately sixty poems in classical and modern Armenian. Some of his imitations of French, English, and Italian poems are close enough to the originals to be virtual translations. Others, on the

hand, are so imbued with his own spirit and that of his environment that they are tantamount to original creations.

His subjects encompass love, life, death, nature, and patriotism. An important number of his poems have their source in the love he harbored for *Սրբուհի Վահանան*, a love that manifests itself in the form of a deep platonic feeling.

This melancholy and highly personal poetry is simple and direct, free of any philosophical complexity but marked by delicate sensitivity, harmony, and proportion, which is sometimes destroyed by the lack of moderation resulting from his patriotic fervor. His best verses are in classical Armenian. Notwithstanding his meager poetic output, *Պէշիկթաշլեան* has come to be recognized as one of the three major Armenian Romantics, the others being *Ալիշան* and *Դուրեան*.

Ո՛ւր էր թէ ձեփիւռիկ¹

Ըլլալի թափառիկ²

Ոսկեթել³ մազերուդ

Տալի համբուրիկ⁴

Ո՛ւր էր թէ վարդ գոհար⁵

Ըլլալի վառ 'ի վառ,⁶

Ընտրէի ինձ բազմոց⁷

Կուրծքըդ ծիւնափայլ⁸

Ո՛ւր էր թէ քանարիկ⁹

Ըլլալի ես թրուհիկ,

Թռչիլ զալ ու շոյել¹⁰

Դէմքըդ զեղեցիկ.

1. dim. of *զեփիւռ*: gentle breeze. 2. wandering, vagabond (*Ուր...թափառիկ*: If I could only be a wandering zephyr). 3. golden. 4. dim. of *համբոյր*. 5. jewel, precious stone. 6. brilliant, sparkling. 7. couch. 8. snow white. 9. canary. 10. caress.

Կամ երազ խուսափուկ¹¹
 Որ գայի մինակուկ,¹²
 Քունիդ մէջ խըռովել¹³
 Քու սիրարդ փափուկ:

Ինչ ըրի ես քեզի
 Որ ցաւոց¹⁴ այդպիսի
 Եւ անբոյժ¹⁵ հարուածոց¹⁶
 Ըլլամ արժանի:

Հըրեշտակ էր թուաւ,
 Երազ էր որ անցաւ,
 Այդ քու սէրըդ փափուկ
 Շուտով թոռմեցաւ:¹⁷

Տաղը եւ թաարերգութիւնը

11. elusive. 12. dim. of մինակ. 13. to disturb. 14. ցաւերու. 15. fatal.
 16. հարուածներու. 17. wilted.

ՄԱՀ ՔԱՂՈՐ ԴՈՅՆ

Zeitun, throughout the centuries, had retained a semi-independent status within the Ottoman Empire. It acknowledged the sovereignty of the sultan's government by paying its taxes, but otherwise it had self-rule. Many were the conflicts that took place between Zeitun's inhabitants and the government forces, one being in 1860, when troops were sent to collect higher taxes decreed by the government, but the Armenians defeated the Turks. Matters came to a head in 1862, when another large force attacked the town. Armenian and Moslem residents joined hands to defeat the government forces once more. "Մահ քաղորդւոյն" is the second of two poems inspired by the event. The first is entitled "Հայ քաղորդի."

Դու զո՞վ¹ խնդրես² մայր իմ անոյշ...
 Ե՛կ,³ մի՛ դողար, մօտեցի՛ր հոս.
 Անլաց⁴ աչօք⁵ դիտե՛ գորգիդ
 Ու իւր⁶ վէրքերն արիւնահոս:⁷
 Թրքաց⁸ մայրեր թող լան՝ ու դուն
 Ուրախ լուրեր տա՛ր 'ի Ձէյթուն:

Ինչպէս երբեմն որրանիս⁹ մէջ
 Կակուղ ծեռքով փայփայելով¹⁰
 Մանկիկ¹¹ մարմնոյս հանգիստ տայիր
 Իբրեւ հրեշտակ նրւագելով,
 Քիս հանգչեցո՛ւ¹² 'ի հող,¹³ եւ դուն
 Ուրախ լուրեր տա՛ր 'ի Ձէյթուն:

«Նորեկ որդւոյս կենացն¹⁴ արեւ
 Զեզի համար փայլի՛ չայեր»
 Այսպէս յայնժամ¹⁵ դու կ'երգէիր
 Օրորոցիս¹⁶ նստեալ¹⁷ քովեր:¹⁸
 Անոնց համար շիջաւ,¹⁹ եւ դուն
 Ուրախ լուրեր տա՛ր 'ի Ձէյթուն:²⁰

Վերջին համբոյր տամ քեզ մայրիկ
 Հատուցանես²¹ գայն սիրուհոյս.²²
 Վերջին անգամ զրկեմ մեր հող
 Ոյր²³ արդ²⁴ կ'իջնամ 'ի ծոցն անւոյս,
 Խաչ մը տնկե՛ վրրաս, ու դուն
 Ուրախ լուրեր տա՛ր 'ի Ձէյթուն:

Տողք եւ Թատերգութիւնք

1. whom? 2. are looking for. 3. come. 4. dry, not crying. 5. աչքերով.
 6. իր. 7. bleeding. 8. թուրքերու. 9. my cradle. 10. caressing. 11.
 childish, child's. 12. հանգչեցո՛ւր. 13. 'ի հող (classical locative case):
 in the ground. 14. կենսքին. 15. then. 16. in my cradle. 17. (classical
 past participle) նստած. 18. beside. 19. set, went down. 20. The next
 three stanzas have been omitted. 21. to give. 22. to the girl I love. 23.
 որուն. 24. now.

ՆԱՐԴԵՅ

(1832-1892)¹

Խորեն Արք. Գալֆայեան, known as Նարայէյ, was born in Constantinople and educated by the Mkhitarist monks in Venice. He had already been ordained a priest when he left the monastery to go to teach in Paris. It was shortly thereafter that he and several other clergymen, including his brother, left the Mkhitarist order in a dispute with its leadership (1857), and Նարայէյ became a celibate priest in the Armenian Church.

While in Paris, he taught, contributed to the periodical Մասեաց Աղաւնի (published by one of the dissidents), and met Lamartine, whose Les Harmonies he translated and published in 1859 under the title of Խաչնակք. Soon, when the school in which he taught closed its doors, he accepted a post as teacher of the Armenian language and literature in a newly founded Armenian school in Theodosia (Crimea). He also became editor of Մասեաց Աղաւնի, which had been transferred from Paris to Theodosia. It is there that he wrote Արշակ Բ. (a five-act tragedy in verse), Ալաֆրանկա (a comedy of manners), and Վարդենիք (a book of poems).

Upon being dismissed from his post, Նարայէյ returned to Constantinople in 1862. However, his peregrinations were not destined to end until he had visited Etjmiadzin and Jerusalem (where he was elevated to the rank of bishop in 1867) and had had a brief term as primate of the Armenians in Rumania. Once back in Constantinople, he was determined to remain there the rest of his life.

He enjoyed his greatest triumphs and suffered the great tragedy of his life in the Turkish capital. As an eloquent orator and popular poet, he was the toast of the salons of the Armenian aristocracy. He was for a time secretary of the Religious Council and later a member of the Armenian delegation entrusted with the task of presenting the Armenian case to the Congress of Berlin (1878).

The first volume of Նարայէյ's poetic works, Վարդենիք (1863), consists of melancholy poems inspired by his sister, Վարդուհի. In a period when writing love poetry by a clergyman would have been considered highly inappropriate, he expressed his sentiments under the guise of fraternal love and dedicated the book to his sister on the occasion of her wedding. He would like his reader to believe that he finds solace in this love from the bitterness and disappointments of life. A few verses inspired by his deceased father are also included in this volume written in classical Armenian.

1. There seems to be no agreement concerning the year of Նարայէյ's birth. Some biographers use 1831, others 1832, and one 1833. There is disagreement also concerning the year of his break with the Mkhitarists and the publication of his earlier works.

In Բնար Պանդխտին (1868), another collection in classical Armenian, patriotism, religion, and nature join hands to furnish themes to the poet as he tries, on the one hand, to console the Armenian émigrés by recalling the glories of the past and, on the other, exhorts them to remain attached to their history and homeland. Some poetic flights, philosophical observations, and attractive nature images characterize this volume.

Intense patriotism, a legacy from his days in Venice, and so characteristic of Armenian poetry of the 1860s, is the only theme of Ստեփան Կապույտ (1874). The first part deals with the past, the second with the present, and as the former brings back memories of heroes, saints, and better times, the latter laments the tragedy of his day. The language of these poems is modern Armenian, sometimes very clear and sometimes weighted down with classical expressions. Despite his capacity for feeling, Ստեփանյան's excessive patriotism and lack of imagination prevent him from achieving great poetic heights.

Արշակ Բ. (1862), written for the students in the Armenian school in Theodosia, is completely lacking in dramatic and literary merit. Ալաֆրան-կա (1862), a satire about provincials who aped French manners, is a more successful play.

Suspected of political indiscretions, and defrocked by his patriarch in 1888, he led a wretched existence at his sister's home until one day he was taken to the Ministry of Police and poisoned, it is said, with a cup of coffee (November 4, 1892).

Հիմա՛ն Դին սրտոնսձԼ ԱՌ ԹՈՂՆԻԿ

This poem, thought to be the poet's last work, is said to have been written shortly before his death at the request of an editor.

Հոգրնանային սիւր¹ ցողաթել²
 Ահա վերջին տրւաւ բարեւ.³
 Զերոս⁴ առուրց⁵ հասաւ խորշակ,⁶
 Թառմեցուց խեղճ մանուշակ,⁷
 Վարդ եւ շուշանին լուսաթոյր⁷
 Ահա զանոյշ⁸ կորուսին⁹ բոյր,

1. breeze. 2. with dew arm. 3. վերջին...բարեւ: gave its last greeting.
 4. warm. 5. օրերու. 6. the south wind. 7. radiant. 8. անուշ. In classical Armenian, q is used before nouns and adjectives in the accusative (objective) case. 9. կորսնցուցին.

Եւ իմ աչքեր արտասուագին՝¹⁰
 Հետըզհետէ կը նըւաղին...:¹¹

Թըռչնիկ իմ սիրուն,
 Մօտեցաւ աշուն.
 Երբ հասնի ծըմեռ,
 Ողջ զըտնե՞ս զիս դեռ:

Ո՛հ, ա՛յ չունի սիրտս ո՛չ մի յոյս,
 Մարի՛ մըրազ թըշուառ հոգւոյս,
 Եւ տերեւոց մէն մի թօթափ
 Կարծես աւուրց իմ պակսի չափ.¹²
 Իմ կարծ կենաց մէն մի վայրկեան
 Քայլ մ'ալ վարէ՝¹³ զիս ի տապան...:¹⁴
 Բայց, ո՛հ, կ'ուզեմ ես դեռ ապրիլ,
 Կ'ըղծամ¹⁵ նորէն տեսնել զԱպրիլ...:

Թըռչնիկ իմ սիրուն
 Մօտեցաւ աշուն.
 Երբ հասնի ծըմեռ
 Ողջ զըտնե՞ս զիս դեռ:

Երբ նորաբոյս¹⁶ զարուն զըւարթ
 Գայ ի ճակատ պըսակազարդ,¹⁷
 Պիտի կըրկնես դու հըրճուագին
 Ըզճըռուողին¹⁸ քո զառաջին.¹⁹
 Պիտի տեսնես քչուրն ու անտառ
 Եւ ոստոսես²⁰ ծառէ ի ծառ.
 Բայց ես տի²¹ ո՛չ տեսնեմ, աւաղ,
 Ո՛չ վարդ, առուակ եւ ո՛չ քո խաղ...:

10. tearful. 11. grow feeble. 12. եւ տերեւոց, ...չափ: Each time a leaf falls it seems to me that a small portion of my life is lost. 13. leads. 14. grave. 15. I wish. 16. nascent. 17. ի...պսակազարդ: with wreathed brow. 18. chirping. 19. first. 20. will fly. 21. պիտի.

Թըռչնիկ իմ սիրուն,
 Մօտեցաւ աշուն.
 Երբ հասնի ձմեռ,
 Ողջ գըտնե՞ս զիս դեռ:

Սիրո՞ւն թռչնիկ, քիչ օրէն, ա՛հ,
 Յիմ²² սիրելեաց կը բաժնէ մահ...
 Վերջի՛ն անգամ քո զայլայլիկ²³
 Ես կը լըսեմ մեղամաղձիկ...
 Գուցէ²⁴ քնած հողոյս²⁵ վերեւ
 Ուրուր²⁶, և²⁷ ազաւ²⁸ սաւառնեն թեւ.²⁹
 Լըսուին բուին³⁰ գուցէ եղերք,³¹
 Այլ³² սըրտառոշէ, ³³ ա՛հ, ո՛չ քո երգ...:

Թըռչնիկ իմ սիրուն,
 Երբ գաս ի գարուն,³⁴
 Մարդիկ զիս մոռնան...³⁵
 Յիշէ՛ զիմ տապան:»

1892

22. յիմ սիրելեաց: from my loved ones. 23. (bird's) song. 24. perhaps.
 25. my grave. 26. buzzard. 27. եւ. 28. vulture. 29. սաւառնեն թեւ:
 spread their wings. 30. the owl's. 31. complaints. 32. but. 33. rouching.
 34. ի գարուն: in the spring. 35. մարդիկ...մոռնան: if men forget me.

ՄԿՐՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ

(1838-1918)¹

Մկրտիչ Աճէմեան was born in Constantinople. Upon completion of his elementary education in that city, he was sent to study with the Mkhitarist fathers in Venice. When he returned to the Turkish capital, at the age of twenty, he chose a career in government by entering the postal telegraph service. Thereafter, he led a peaceful life, with very few changes, dedicating himself to his job, his family, literature, and painting. He participated little in Armenian community life.

His poetic works consist of *Վահագն* (1871), an epic poem, *Փսկոյր եւ արտասուք* (1871), *Լոյս եւ ստուերք* (1887), *Պարնան իովեր* (1892), and *Թրթռուն յանգեր - խոսնկի բուրումներ* (1908), the last containing *Լոյս եւ ստուերք* and *գարնան իովեր* as well. Like nearly all his contemporaries, he also made some translations from French.

Աճէմեան was a very popular poet in his day, for he sang of the things that interested his readers in a language they easily understood. He is very much at home describing a little child, a cat, a dreaming girl, a boy hurt by a thorn, or some transient aspect of nature. At times, he expresses his own aspirations and disillusionment. Occasionally, he is led to wonder about man and life by the scenes he describes, but he refrains from assuming the cloak of a thinker.

His poetic activity continued long after Armenian Romanticism was dead, but he never outlived the Romantic frame of mind acquired during his days in Venice under the inspiration of Ալիշան. Literary historians have placed him among the minor Romantics with Նարայէյ, Հէրիմեան, Պէրպէրեան, Սեթեան, and others.

1. There seems to be some doubt as to whether Աճէմեան died in 1917 or 1918.

ԱՐՓԻՆԷ

«Արդեօ՞ք շուշան գարնանային
Թէ պատկերն է լուսնկային,

Հո՞վ թէ մետաքս է մազին թել՝¹
 Ես չեմ կրնար զանազանել:

Իր քնքուշիկ² բերան կըլոր
 ծաղկի բաժակ մ'է գոգաւոր.³
 Երբ ձգելով ձայն մը սիրուն
 Կը սկըսի շարքն իր երգերուն:

Ու նուրբ խարտեաշ⁴ յօնքերուն տակ՝
 Աչքե՞րը խայտ⁵ ու կապուտակ
 Բացուին գոցուին համեստօրէն,
 Մինչ գովեստով զինքն օրօրեն:

Երբ պարտէզին մէջ կու գայ ման՝⁶
 Ճիչեր լսուին սքանչացման.⁷
 Սիրահարներ ծեր թէ տըհաս⁸
 Շուրջը շարուած կ'ընեն դարպաս:⁹

Իր զիրգ¹⁰ ձեռքին եղայ գերի
 Որ պատառիկ¹¹ մ'է համբուրի.¹²
 Բայց այն ձեռքով չարածը՞նի
 Զիս կ'ապտակէ առանց խղճի:

Մերկ սրունքներ ցոյց տայ լկտի,¹³
 Ես կը սաստեմ¹⁴ նէ¹⁵ կը ծղտի.
 Բայց ինչ, կ'ուզէ՞ք որ ամաչէ.¹⁶
 Արփինէն դեռ տասն ամսու չէ:»

1. հով...թել: whether her hair is silk or wind. 2. dainty. 3. curved, concave. 4. blond. 5. variegated. 6. կու գայ ման: walks, strolls. 7. of admiration. 8. young, immature. 9. կ'ընեն դարպաս: court her. 10. delicate. 11. small piece, a bit. 12. համբուրի. 13. immodest(ly). 14. I scold. 15. նա. 16. ամչնայ.

ԲԱՑԱԿԱՆ

Իմ աչքերէս փախեր է քուն....
 Նոր կը բացուի դոնակն¹ այգուն,²
 Ու պատառուն³ ամպոց մէջէն
 Վարդի խուրձեր⁴ կը բողբոջեն:⁵

Հոս հորիզոնը կարմրի,
 Հոն լուսնկան⁶ կը մարմրի.⁷
 Բիւր⁸ աղամանդ շողեր՝ կարծես
 Կը բեկբեկեն⁹ ծովուն երես:

Լերանց մէջքին կապոյտ գօտի
 Լայն ծալքերով կը փոփոթի.¹⁰
 Խօլ¹¹ ձեւերով՝ դաշտին վըրայ
 Շուքն երկարի ծառոց¹² հսկայ:

Ճըլվումներով¹³ թփոց¹⁴ տակէն
 Սարեկներն¹⁵ ալ դուրս կը ցատկեն
 Բայց ինչ փոյթ¹⁶ ինձ լոյս եւ շողեր,
 Սիրտըս յուզեն վախ ու դողեր:

Ձեփիւռին շունչ ու ծաղկանց բոյր
 Ա՛յ ինձ համար չունին հրապոյր.
 Սարեկներուն հրճուանքն¹⁷ ինչ փոյթ,
 Զուարթ երգերն ինձ տան ծանձրոյթ,

Զի¹⁸ միտքս իրմով միշտ զբաղի
 Ու կուլ կուտամ արցունք աղի.

1. dim. of դուն. 2. of dawn. 3. broken. 4. bouquets. 5. are sprouting.
 6. the moon, the moonlight. 7. is becoming faint. 8. myriads. 9. quiver.
 10. is wrinkled. 11. crazy. 12. ծառերուն. 13. (with) chirping(s). 14.
 shrubs. 15. blackbirds. 16. ինչ փոյթ: What does it matter to me? 17. hap-
 piness. 18. for.

Ո՛հ կարօտը՝¹⁹ փուշ մ'է թաքուն,²⁰
 իմ աչքերէս փախեր է քուն:

1898

19. yearning. 20. hidden.

ԳԵՏՐՈՒ ՊԻՐԵՍ

(1851-1872)

Գեորգի Պիրեսն was the most gifted of the Armenian Romantic poets. His life, culminating in death from consumption at the age of twenty, was much too brief to allow him to develop his talent to the full, yet long enough for him to create some of the most delicate and tragic lines in modern Armenian poetry.

His father, a blacksmith in Scutari (Constantinople), was scarcely able to provide for his family of eight, but he acceded to his son's wishes by sending him to the *Մեմարան* after an initial period of private study. The boy's diligence enabled him to make such rapid progress in school that he skipped a grade along the way. A brilliant performance on the final examinations in his senior year earned him a volume of Lamartine's works as a prize.

When **Պիրեսն** graduated from school, he knew Greek, Turkish, French, and English, as well as Armenian. At age thirteen, he had already made translations from French and English authors and had written some original poems, of which only one has come down to us. As a devotee of the theatre, he had also authored a play entitled *Վարդ Եւ շուշան* during his senior year.

His first paying position, obtained after some disappointments, was as secretary to a businessman, but after a few months of service, more as servant and errand boy than as secretary, he left in protest. A brief period as tutor in a wealthy family likewise ended in resignation, for he resented the merciless exploitation at the hands of his employer.

At this point, **Պիրեսն's** love for the theatre and his economic circumstances led him to take a more active interest in the stage. His *Վարդ Եւ շուշան* and *Սեւ իողոր* had been performed in 1867 and 1868 respectively (with very little financial benefit to the author), when he was asked by the leading producer of the day to write a new historical tragedy. In one week, he was ready with *Արապէս Ա.* (1869). Its favorable reception encouraged the young man to write still others: *Անկուսն Արշակունեաց խառնութեան* (1870), *Ասպատակուծիւնը Պարսկաց ի Հայս* (1870), and *Թադրոն կամ Բշուռ-նեբը* (1871). All except *Վարդ Եւ շուշան* and *Թադրոն* were historical tragedies in the Romantic tradition. The former was a semipastoral love tragedy while the latter was based upon contemporary life. It is even said that the hero of *Թադրոն* represents the author himself. Despite the renown he achieved as a dramatist, **Պիրեսն** failed to realize the material benefits that would alleviate his poverty.

It was not long before he contracted consumption, the malady that had become the curse of the nineteenth century, and died on January 21, 1872 at the age of twenty. According to published accounts, four thousand mourners followed the coffin of the young poet.

Պիրեսն's literary output consists of forty-three poems (including variants), ten or eleven plays (of which some remain unpublished), thirteen letters, and a eulogy spoken at the death of a friend. Most of his poetry was written in 1871, after he had discovered his fatal illness, and it con-

tains his finest verses.

His keen sensitivity, a knowledge of his approaching death, and a yearning for love determined his moods and provided him with a rich source of inspiration. Some of his best-known poems are: "hghl pē," "Uhrbgh pbq," "Uhrbgh," "Ubrw hbw," "Zddhlnp," "Ldwl," "Srunlnp," "huf gwlr," "Ubl ubl," and "huf shwlr."

In a letter, dated December 10, 1871, and addressed to his youngest brother, the future patriarch of Jerusalem, *Ḥalḥawān* writes: "I, who loved only songs in this world, want my last breath to be a song." Farther on, he exclaims, "to sing, to pray, to love, what a poetic, what a perfect life," and he "sang" to the very end. «*Srunlnp*» and «*Qhlnl*» were written during the last week of his life. A third poem was left unfinished, with the notation, "interrupted because of my illness."

Ḥalḥawān lived, suffered, and died like a true Romantic.

Ldwl

When *Ḥalḥawān* wrote this poem, he was suffering from consumption and was aware of his impending death. The references to wounds, flames, death, and hopelessness result from this condition.

hnl n¹ l awzwd¹ bñ, lrdw²,
 fl zbn hawtar² pñl wlbwlp,³
 Uhpē hawllnjl⁴ mēz wnbqlwl⁵
 qbqlnl h⁶ mēz hawbgwl:

bl kwf mhpē k' qmawllh⁷
 Ulbwlp hrlñh kawgnwlñ,
 bl wñ wmfng lnlwaphh⁷
 nrr hrdwñññ flrlfhlrlh⁸

1. astonished. 2. frolic. 3. wllhpñbrl. 4. hawllhhl. 5. anxiously. 6. a beautiful girl. 7. full of light. 8. foam.

Մեկամաղձօտ Լըմակ իմ,
Քեզ հետ ըլլանք մըտերիմ,
Սիրեմ քեզի պէս ես ալ
Գրաւիլ,⁹ լոեւ ու խոկալ:¹⁰

Ո՛րքան ունիս դու ալի¹¹
Ճակատս ա՛յնքան խոկ¹² ունի,
Ո՛րքան ունիս դու փըրփուր,
Սիրտս ա՛յնքան խոց ունի քիւր:

Այլ եթէ գոգդ¹⁴ ալ թափին
Բոյլըն¹⁵ աստեղաց երկընքին,
Նըմանիլ չե՛ն կըրնար դուն
Հոգւոյս՝ որ է բոց անհո՛ւն:

Հող աստղերը չե՛ն մեռնիր,
Ծաղիկներն հող չե՛ն թոռմիր,
Ամպերըն չե՛ն թըրջեր հող,
Երբ խաղաղ էք դուք եւ օդ:

Լըմակ, դու ես թագուհիս,
Ձի թի¹⁶ հովէ մ'ալ խորշումիս,¹⁷
Դարձեալ խորքիդ¹⁸ մէջ խրոռով¹⁹
Ձիս կը պահես դողդղաւով:

Շատերը զիս մերժեցին,
«Քընար մ'ունի սոսկ»²⁰ — ըսին.
Մին՝ «Դողդոջ է, գոյն չունի» —
Միւսն ալ ըսաւ. — «Կը մեռնի»:»

Ո՛չ որ ըսաւ. — «Հէք»²¹ տըղայ,

9. to be conquered. 10. to think. 11. ալիք. 12. thoughts (as represented by its furrows). 13. wounds. 14. lap. 15. multitudes. 16. եթէ. 17. shrivel. 18. depth. 19. disturbed, agitated. 20. only. 21. stir.

Արդեօք ինչո՞ւ կը մըխայ, ²²
 Թերեւս ըլլայ զեղանի, ²³
 Թէ որ սիրեմ, չը մեռնի:»

Ո՛չ ոք ըսաւ. — «Սա տըղին
 Պատոնք սիրտը տըրտմագին, ²⁴
 Նայինք ինչե՛ր զրուած կան...»
 — Հոն հրդեհ կայ, ո՛չ մատեան: ²⁵

Հոն կայ մոխիր... յիշատակ...
 Ալեակքդ յուզեն ²⁶ թող, Լըճակ,
 Ձի քու խորքիդ մէջ անձկաւ
 Յուսահատ մը նայեցաւ....:

1871 Տաղք եւ նամականի

22. is suffering. 23. handsome. 24. sad. 25. book. 26. stir.

ՏՐՏՈՒՆՋՔ

This poem was written a few days before Դուրեան's death.

Է՛, մընաք բարով, Աստուած եւ արեւ՝
 Որ կը պըլպըլաք ¹ իմ հոգւոյս վերեւ...
 Աստղ մ'ալ ես կ'երթամ յաւելու ² քրկնեց,
 Աստղերն ի՞նչ են որ եթէ ոչ անբիծ ³
 եւ թըշուառ ոգւոց անէ՛ծք ողբագին, ⁴

1. shine, twinkle. 2. to add. 3. unblemished. 4. lamenting.

Որք թրոին այրել ճակատն երկնքին.
 Այլ այն Աստուծոյն՝ շանթերու⁵ արմատ՝
 Յաւելուն գէնքերն ու զարդերն հըրատ...:
 Այլ, ո՛հ, ինչ կ'ըսեմ... շանթահարէ՛⁷ գիս,
 Աստուած, խոկն հսկայ փշրէ՛ հիւլէիս՝⁸
 Որ ժպրհի⁹ ձգտիլ¹⁰ սուգիլ¹¹ խորն երկնի,
 Ելնել աստղերու սանդուխքն անալի¹²..
 Ողջոյն քեզ, Աստուած դողդոջ էակին,
 Շողին, փըթիթին,¹³ ալւոյն ու վանկին,
 Դու որ ճակտիս վարդն ու բոցն աչերուս
 Խըլեցիր թրթռումս շրթանց՝¹⁴ թոհչն¹⁵ հոգւոյս,
 Ամպ տըւիր աչացս, հեւք¹⁶ տըւիր սըրտիս,
 Ըսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս,
 Անշուշտ ինձ կեանք մը պահած ես ետքի,¹⁷
 Կեանք մը անհուն շողի՝ աղօթքի.
 Իսկ թէ կորնչի¹⁸ պիտի իմ հուսկ¹⁹ շունչ
 Հոս մահախուղի մէջ համր աննունչ,²⁰
 Այժմէն²¹ թո՛ղ որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար,²²
 Պըլլուիմ անուանդ, մոնչեմ անզաղար,
 Թո՛ղ անէծք մ'ըլլամ ու կողոզ խըրիմ,²³
 Թո՛ղ յորջորջեմ²⁴ քեզ. «Աստուած ոհերիմ»:²⁵
 Ո՛հ, կը դողդոջեմ, տժգոյն եմ, տժգոյն,
 Փըրփըրին²⁶ ներսըս դրժողքի մ'հանգսն²⁷..
 Հառա՛²⁸ մ'եմ հեճող²⁹ նոճերու³⁰ մէջ սեւ,
 Թափելու մօտ չոր աշնան մէկ տերեւ...:
 Ո՛հ, կայծ տըւէք ինձ, կայծ տըւէք, ապրիմ...
 Ինչ, երազէ վերջ զըրկել ցուրտ շիրիմ³¹..
 Այս ճակատագիր ինչ սեւ է Աստուած,

5. lightning bolts. 6. of fire. 7. strike with lightning. 8. thought. 9. to dare. 10. to aspire. 11. to penetrate. 12. difficult. 13. of the bud. 14. շրթունքներուն. 15. թոհչն. 16. panting. 17. for hereafter. 18. կորսուի. 19. last. 20. awake, sleepless. 21. from this moment. 22. pale. 23. stick into, penetrate into. 24. call. 25. vengeful. 26. foams. 27. like. 28. sigh. 29. sobbing. 30. cypresses. 31. grave, tomb.

Արդեօք դամբանի³² մրուրո՞վ³³ է գրծուած...
 Ո՛հ, տըւէք հոգւոյս կրակի մի կաթիլ
 Սիրե՛լ կ'ուզեմ դեռ և՛³⁴ ապրիլ ու ապրիլ՝
 Երկնքի աստղեր, հոգւոյս մէջ ընկէ՛ք,
 Կայ՛ծ տըւէք, կեանք՝ ձեր սիրահարին հէք:
 Գարունն ո՛չ մէկ վարդ ծակտիս դալկահար,
 Ո՛չ երկնի շողերն ժրպիտ մ'ինձ չեն տար.
 Գիշերն միշտ դազաղս,³⁵ աստղերը ջահեր,³⁶
 Լուսինն յար³⁷ կռւլայ խուզարկէ³⁸ վրէժեր³⁹
 Կ'ըլլան մարդիկ որ լացող մը չունին,
 Անոր համար է որ նա դըրաւ այդ լուսին.
 Եւ մահամերձն⁴⁰ ալ կ'ուզէ երկու բան.
 Նախ կեանքը, վերջը լացող մ'իւր վրան:
 Ի զո՛ր գրեցին աստղերն ինծի «սէ՛ր»,
 Եւ ի զո՛ր ուսոյց⁴¹ բուլբուլն⁴² ինձ «սիրել»,
 Ի զո՛ր սիւզեր⁴³ «սէ՛ր» ինձ ներշնչեցին,
 Եւ զիս նորատի⁴⁴ ցուցուց ջինջ⁴⁵ ալին,
 Ի զո՛ր թաւուտքներ⁴⁶ լըռեցին իմ շուրջ,
 Գաղտնապահ տերեւը չառին երբէք շունչ,
 Որ չը խոռվին եռագրոս վսեմ,⁴⁷
 Թոյլ տըւին որ միշտ թգնէ երագեմ,
 Եւ ի զո՛ր ծաղկունք փրթիթներ գարնան՝
 Միշտ ինկարկեցին խոկմանցըս⁴⁸ խորան...
 Ո՛հ, նոքա⁴⁹ ամենքը զիս ծաղրեր են...
 Աստուծոյ ծաղրն⁵⁰ է աշխարհ ալ արդէն...

1871

Տաղը եւ նամականի

32. tomb. 33. dregs. 34. եւ. 35. my coffin. 36. torches. 37. always. 38. search. 39. abyss. 40. he who is dying. 41. taught. 42. nightingale. 43. zephyrs. 44. young, youthful. 45. clear. 46. thick forests. 47. lofty. 48. of my thoughts. 49. անոնք. 50. joke.

Ի՞նչ Կ'ըսեն

Ինծի կ'ըսեն. — «Ինչո՞ւ լուռ ես.» —
 «Ո՛հ, միթե՞¹ քառ կամ խօսք ունի՞
 Արշալոյսը, որ կը քռնկի,²
 Զի անհուն է այն ալ ինձ պէս»:

Ինծի կ'ըսեն. — «Միշտ տխուր ես.» —
 «Ի՞նչպէս չըլլամ, մէկիկ մէկիկ
 Թօթափեցան՝³ զլիուս աստղիկը...
 Արշալոյս մը չանցա՛ւ սրբաէս»:

Ինծի կ'ըսեն. — «Կրակոտ՝⁴ չես,
 Լըծակի մը պէս ես մեռած,
 Դալկահար՝ դէմքդ ու հայեցուած»:⁵ —
 «Ո՛հ, յատակն՝⁶ են իմ փրփուրները»:

Ես ինձ կ'ըսեմ. — «Ժամդ է հասեր,
 Քու երկրորդ սեւ մօրդ զընա՛ գոգ,⁷
 Գերեզման, հոն գտնես դու գոգ,
 Վարդեր՝ թրթռում՝ թռիչ ու աստղեր...»

1871

Տաղք եւ նամականի

1. perchance. 2. catches fire. 3. fell. 4. fiery. 5. look. 6. at the bottom. 7. Քու...գոգ: Go to the bosom of your second, black mother (the grave).

ԻՄ ՄԱՀԸ

Եթէ տօգոյն¹ մահու հրեշտակ
 Անհուն ժպտով մ'իջնէ իմ դէմ,
 Շոգիանան² ցաւքս³ ու հոգիս,
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ սընարըս⁴ իմ տիպար⁵
 Մոմ մը վըտիտ ու մահադէմ,
 Ո՛հ, նըշուլէ⁶ ցուրտ ծառագայթ,
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ ճակտովս արտօսրագօծ⁷
 Զիս պատանի⁸ մէջ ցուրտ զերդ⁹ վէմ¹⁰
 Փաթթեն, դընեն սեւ դագաղը,
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ հընչէ տիուր կոչնակ,¹¹
 Թրթռուն ծիծաղն¹² մահու դժխեմ¹³
 Դագաղս առնէ իր համըր քայլ¹⁴
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ մարդիկն այն մահերգակ,¹⁵
 Որք սեւ ունին ու խոժոռ դէմ¹⁶
 Համասըփոեն¹⁷ խունկ ու աղօթք,
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթ¹⁸ յարդարեն¹⁹ իմ հողակոյտ,²⁰
 Եւ հեծեծմամբ²¹ ու սրգալէն

1. pale. 2. evaporate, vanish into thin air. 3. ցաւքս. 4. pillow. 5. իմ տիպար: like me. 6. shines. 7. covered with tears. 8. shroud. 9. as, like. 10. stone. 11. bell. 12. laughter. 13. evil. 14. դագաղս...քայլ: my coffin moves slowly. 15. singing a funeral dirge. 16. որք...դէմ: who are wearing black and have very serious mien (i.e., the priests). 17. spread everywhere. 18. եթէ. 19. smooth. 20. clod of earth. 21. sobbing.

Իմ սիրելիքը բաժնուհին,
Գիտցե՛ք որ միջոց կենդանի եմ:

Իսկ աննըշան եթէ մնայ
Երկրի մեկ խորշն²² հողակոյտն իմ,
Եւ յիշատակս ալ թառամի,
Ահ, ա՛յն ատեն ես կը մեռնիմ:

1871

Տաղք եւ նամականի

22. երկրի...խորշն: in a corner of the earth.

ԺՅՐԵՆՑ

(1822-1888)

Յովսէփ Միշմանեան (ԺՅՐԵՆՑ) introduced the historical novel into Armenian literature in the latter part of the nineteenth century. Born in Constantinople, educated partly in that city and partly in the Mkhitarist school in Venice, he was a teacher at the age of seventeen. With the passage of time, it became evident that his interest lay in a medical career. Lacking the necessary preparation for entrance to medical school, **ԺՅՐԵՆՑ** decided to work several years as a pharmacist's aide in order to acquire a basic knowledge of chemistry. In addition, before returning to school, he wished to undertake a trip through Armenia to find out, he said, what the word "Armenia" meant. His travels (1843) took him as far east as Alexandropol, near **Նրեւան** in Eastern Armenia, and as far north as Tiflis, Georgia, with its large Armenian community. The material he gathered on the trip served him well when he came to write his novels.

The year 1848 saw him studying medicine in Paris, and 1853 found him back in Constantinople as a full-fledged doctor. However, this restless patriot was irresistibly drawn into public life. He soon became embroiled in the **հայունեան-հակահայունեան** controversy of the Armenian Catholics, which created dangerous enemies for him. He took an active part in founding and supporting educational and charitable associations. He made a trip to Cilician Armenia to investigate the possibility of establishing agricultural schools for the peasants. Accused of disloyalty to the Turkish government by his enemies, he was recalled before he had completed his mission. Nevertheless, the trip had been beneficial, for once again he had been able to amass information which would be useful to him as a novelist.

He was sent to Cyprus in 1875 as a doctor in the public service, and there, in relative peacefulness, he wrote his first novel, **Թորոս Լեւոնի**, published in Constantinople in 1878. Soon, he left for Tiflis, where he wrote and published **Նրկունք Թ դարու** (1879) and **Թեոդորոս Աշունի** (1881).

Թորոս Լեւոնի tells of the reconquest of the barony of Cilicia by **Թորոս**, the son of **Լեւոն**. While **Լեւոն** and his son **Ռուբէն** perish in the Byzantine emperor's prison, **Թորոս** manages to escape with the aid of a half-Armenian princess, who later becomes his wife. After many adventures, demonstrating the patriotism, valor, and wisdom of **Թորոս**, the land is reconquered and peace assured for the Armenians.

Նրկունք Թ դարու deals with the ten-year period between 851 and 861, shortly before **Աշոտ Բագրատունի** was accorded the title of "Prince of Princes" and nearly two and one-half decades before he was recognized as king of Armenia by the caliph of Baghdad. It is the darkness before the dawn, when popular uprisings, heroic deeds, and unlikely adventures reminiscent of the Arabian Nights avail the Armenians nothing because of their disunity. There is a glimmer of hope at the end of these "labors," but no real indication is given of things to come.

Թէոդորոս Աշտունի concerns the seventh century trials of the Armenian people, when the Arabs invaded their country and held it captive for two hundred years. Once again, disunity is the great internal enemy as the Armenians fight the Arabs and Byzantines, sometimes separately, sometimes simultaneously. There is no resolution of the problem at the end.

The didactic aim behind *Ծերենց*'s novels determines their course of action. That aim is to show the evils of disunity and the benefits of co-operation between the people and their leaders. He wishes to communicate his own spirit of patriotism to his reader as a means of bringing about the desired unity. His superheroes and supervillains are straight line characters with little or no psychological depth. Mystery and improbable adventures are characteristics of his plots. His language is contemporary Armenian, still bearing traces of classical Armenian in its vocabulary and grammar.

Ծերենց follows faithfully the traditions of the European Romantic historical novel and succeeds in establishing the genre among the Armenians. *Բաֆֆի* and others will cultivate the art further in eastern Armenian literature.

ԵՐԿՈՒՆԸ Թ ՊԱՐՈՒ

The events narrated below are typical of the many extraordinary adventures that take place in this and other novels of *Ծերենց*. In the episode that follows, prince *Գուրգէն Արծրունի* and his friend, prince *Խոսրով*, set out in search of the latter's daughter, *Արիզա*, who has been captured and sold into slavery by the Arabs. The title, meaning "Freedom for Our Enslaved Brethren" in classical Armenian, is part of a prayer in the liturgy of the Armenian Church.

...Երկրորդ օրը տասը ձիաւոր սպառազէն¹ ծամբայ կ'ելնէին դէպի Ապահունեաց² երկիրը: Քաջ եւ արթուն մարդիկ էին այս մեր երկու իշխաններուն հաւատարիմները,³ ուստի իրենց պէտք եղած տեղեկութիւններ տրուեցան թէ ինչ կերպ հետազօտութիւն⁴ պիտի ընէին եւ ինչ պիտի հարցնէին իւրաքաչիւր գիւղ եւ բերդ⁵ ուր հասնէին. եւ այսպէս օրը.

1. armed. 2. The *Ապահունիք* were a princely family ruling over a small territory north of Lake Van. 3. the loyal followers. 4. investigation. 5. fort.

հագիւ թէ երեք չորս ժամ ճամբայ կ'ընէին. ծանր⁶ կ'երթային որպէս զի իրենց փնտածը կարենան գտնել: Միշտ կը ջանային այն բերդերը աւելի իջեւանել⁷ որոնց տէրերը Տաճիկ⁸ էին, եւ Վահրիժ⁹ որ բերդապահ ծառաներուն բարեկամութիւն եւ ընտանութիւն¹⁰ կը ցցնէր, զրեթէ միշտ անօգուտ եւ ունայն¹¹ լուրեր կը բերէր իշխաններուն որ երբեմն ծիծաղ նաեւ կը պատճառէին:

Արեւելեան հիւրընկալութիւնը¹² թէպէտ հռչակաւոր եղած է ամէն երկիր, բայց միշտ Տաճիկը հաճութեամբ¹³ չընդունիր Քրիստոնեայ հիւր, ինչպէս Քրիստոնեան Տաճիկը: Խոսքով եւ Գուրգէն որպէս զի հեռուէն եկող կարծուին, մութին երեք ժամ մնացած սովորութիւն ունէին ճամբայ ելնելու. նոյնպէս երեկոյ մըն ալ տեղեկութիւն առած մօտաւոր Տաճիկ բերդի մը մասին որ ծաղկեայ լեռան ստորոտը¹⁴ կը գտնուէր, մութը իյնալէն զրեթէ ժամ մը վերջ¹⁵ հոն հասան, եւ դուռը ո՛րչափ որ զարկին անկարելի եղաւ բանալ տալ. այն ատեն Գուրգէն տղոց մէկուն հրամայեց որ իր ուսերուն վրայ ելնէ եւ ուրիշ մը աւելի թեթեւ նոյնպէս անոր վրայ մինչեւ պարիսպին¹⁶ վրայ մէկը կըցաւ ելնել, եւ պարանով¹⁷ ամէնքը ներս իջան առանց դրան պէտք ունենալու: Ոչ դիմադրութիւն¹⁸ ոչ ձայն կար բերդականներուն կողմէն.¹⁹ կարելի չէր հասկնալ թէ մարդ կ'ա՛ր թէ ոչ, բայց բլուրին ստորոտը լոյս տեսնուած էր: «Դուք հիմա դռները կը բանաք եթէ ո՛չ կամաւ²⁰ այլ ակամայ»: Եւ իրօք ալ այնպէս եղաւ. երբ քանի մը անգամ Վահրիժ խնդրեց որ բանան եւ պատասխան չընդունեցաւ,²¹ այն ատեն. «Մէկդի, տղա՛ք», զոռաց Գուրգէնի ահագին²² բարկածայթ²³ ձայնը եւ տեսան մութ տեղը որ ահագին քար մը առած կուգար վազելով, եւ երբ այդ քարը դրան բախեց ուժգնութեամբ,²⁴ դուռը խախտեցաւ.²⁵ տունը թնդաց²⁶ եւ ներսէն մարդոց եւ կիներու աղաղակներ²⁷ լսուեցան: Իսկ Գուրգէն առանց ուշ դնելու հեռացաւ դարձեալ եւ երկրորդ հարձակում եւ հարուած²⁸ մըն ալ տուաւ. դրան երկու փեղկեր²⁹ միատեղ³⁰ գետին ինկան: Այն ատեն ձեռքերը շփեց, վահանը³¹

6. slowly. 7. to stop at. 8. Moslems. 9. Գուրգէն's servant. 10. familiarity. 11. inaccurate. 12. hospitality. 13. with pleasure. 14. at the foot of. 15. մութը...վերջ: almost an hour after dark. 16. on the wall. 17. with a rope. 18. resistance. 19. բերդականներուն կողմէ: by the inhabitants of the fort. 20. եթէ...ակամայ: if not willingly, then unwillingly. 21. did not receive. 22. very powerful. 23. very angry. 24. դրան...ուժգնութեամբ: struck the door with force. 25. was loosened. 26. shook. 27. cries. 28. blow. 29. դրան փեղկերը: both doors. 30. together. 31. shield.

ձեռքն առած մտաւ ներս եւ ուղղուեցաւ սենեակները հանդարտութեամբ եւ հրամայեց թիկնապահներուն³² որ ծայն տան³³ քնակիչներուն լոյս բերել, եւ շնորհքով³⁴ հիւրընկալել³⁵ եթէ չեն ուզեր որ տուններնին հիմն ի վեր տապալի:³⁶

Եւ ահա քանի մը վայրկեան վերջը խոռված³⁷ կնճոռտած³⁸ ալեւոր Տաճիկ մը ձեռքը ծրագ³⁹ ներկայացաւ եւ «բարի երեկոյ» մաղթեց մեր հիւրերուն. իր կերպին մէջ դժկամակուլութիւն⁴⁰ եւ երկիւղ յայտնի կ'երեւէին: Իսկ Գուրգէն առանց անոր վիճակին ուշադրութիւն ընելու, հարցուց ձերին ահագին ծայնով.

—Ծնր դու, քեզ կ'ըսեմ, ինձ մտիկ ըրէ՛, այս տան մէջ քեզմէ զատ մարդ չի՞ կայ:

—Կայ, իշխան:

—Ինչո՞ւ քեզ կ'ուղարկեն ուրեմն որ ձեր մարդ ես, հանգստեան պէտք ունիս, եւ ուրիշ երիտասարդ մարդիկ երեսնին կը ծածկեն: Ի՞նչ է քու տիրոջ անունը:

—Ալի էրմէնի:⁴¹

—Շատ բարի, Ալին լաւ է, էրմէնին ալ լաւ է, երբ այս երկու անունները իրարմէ հեռու ըլլան. ինձմէ բարեւ ըրէ եւ ըսէ իրեն որ հիւրընկալութեան օրէնքը զինք կը պարտաւորէ որ զայ մեզ պատուէ⁴² իր ներկայութեամբ, եւ ոչ փախուստ տայ:⁴³

—Բայց երբ հարցնէ թէ ո՞վ է բարեւ ընողը, ի՞նչ անուն տամ:

—Ըսէ՛ թէ բարեկամներու բարեկամ, թշնամիներու թշնամի՝ ըուն, անխառն, ճշմարիտ էրմէնի մըն է:

Մեր բարեկամները թողունք քիչ մը այս երկու երեք սենեակներուն մէջ որ այրերուն եւ հիւրերուն քնակարան կը կազմեն, եւ ձերին հետ մտնենք կանանոցը⁴⁴ ուր նոյն վայրկեանին ամէնը, այր եւ կին, դատապարտուած⁴⁵ էին: Հինգ վեց սպառազէն մարդիկ կանանոցին դրան առջեւ կանգնած էին, արծան կարելի էր կարծել զիրենք՝ եթէ չողոյային: Չորս հինգ հատ մը խափշիկ⁴⁶ եթովպացի⁴⁷ գերի իրենց ապուշ դէմքով բոլորովին շփոթած⁴⁸ կը տարտամէին:⁴⁹ Իսկ ներքին սենեակներուն մէջ ահաբեկ

32. soldiers. 33. ծայն տան: to call. 34. properly. 35. to receive, to entertain. 36. հիմն...տապալի: to be destroyed completely. 37. disturbed.

38. wrinkled. 39. ձեռքը ծրագ: with a light in his hand. 40. displeasure.

41. "Armenian" in Turkish and Arabic. 42. honor. 43. փախուստ տայ: avoid us. 44. harem. 45. condemned. 46. black. 47. Ethiopian. 48. confused.

49. hesitated.

եւ յուսահատ տասնըհինգի չափ ամէն հասակի, ամէն տեսակի կիներ շարուած կեցեր էին՝ փառաւոր ոսկեթել բփսեզներով հագուած կնոջ մը ահաջ որ միայն բազմոցին վրայ ծունկերը ծալլած նստած էր, եւ որուն գլուխը կանաչ լաշակ⁵⁰ մը կապուած կար ի նշան⁵¹ Մարգարէին⁵² ցեղէն իջնելուն: Կինը թխամորթ⁵³ չոր⁵⁴ երկայնահասակ՝ սեւ աչքեր եւ հաստ յօնքեր ունէր որ իր նայուածքին աւելի խտուրթիւն մը կուտային. մէջքի ականակապ⁵⁵ գոտիէն կախուած էր ոսկեպատեան⁵⁶ դաշոյն⁵⁷ մը, եւ քովի բարձին վրայ արջառաջիլ⁵⁸ մը կար, փարկու-թիւն⁵⁹ աղախիններուն եւ սորուկներուն, վասնզի այդ դաժան⁶⁰ արհամար-հոտ եւ ամբարտաւան⁶¹ աչքերը կը ցուցնէին թէ ամենափոքր սխալմունք եւ յանցանք քաուլթիւն⁶² չէին գտներ առանց այդ խառազանին⁶³ հարուած-ներէն անցնելու:

Ընդարձակ սենեակին մէջ ուր այնչափ կիներ եւ աղջիկներ կանգ-նած էին շնչառութեան ձայն մը անգամ չկար, թէպէտ երեք⁶⁴ չորս հատը տասը տասներկու տարեկան աղջիկներ էին. եւ միայն հանրմին շարժում-ներուն իր բփսեզէ եւ մետաքսէ հագուստներուն ձայնը կը լսուէր: Բար-կուրթիւն եւ երկիւղ⁶⁴ իր բնական տգեղ դէմքը աւելի տգեղ կը ցուցնէին. եւ անհամբերութիւնն արդէն վերջին սահմանը գտած էր,⁶⁵ երբ Հասան պա-պա ներս մտաւ եւ դրան առջեւ կեցաւ:

—Մօտ եկուր, Հասան, գոչեց Տիկինը, ո՞վ են, ի՞նչ մարդիկ են այդ աւազակները:

—Տիկին, Հայ են, երկուքը իշխանաւոր⁶⁶ են, տասնի չափ ալ զինուորներ:

—Ի՞նչ խօսեցան, ի՞նչ ըսին, իմ ըսածներուս ի՞նչ պատասխան տուին:

—Տիկին, ձեր ըսածները ըսելու ժամանակ չտուած՝ այդ զլխաւոր-ներուն⁶⁷ մէկը երկայն փարդ մը, սոսկալի ձայնով ինձ հրամայեց որ մէյ մըն ալ աչքին չերեւամ⁶⁸ եւ Տէրը ուզեց:

—Չըսի՞ր թէ այս բերդին տէրը Տիկին մըն է:

—Ո՛չ, Տիկին, ըսաւ ձերը փոքր⁶⁹ մէկ երկու ոտք ետ քաշուե-

50. kerchief. 51. ի նշան: as a sign. 52. of the Prophet (Muhammed). 53. dark skinned. 54. thin. 55. jeweled. 56. with a golden sheath. 57. dagger. 58. whip. 59. terror. 60. harsh. 61. arrogant. 62. forgiveness. 63. of the whip. 64. fear. 65. եւ անհամբերութիւնն...էր: and her patience had already reached its limit. 66. princes. 67. of those leaders. 68. աչքին չե-րեւամ: not to appear before him. 69. fearfully.

լով,⁷⁰ վասնզի կնոջ աչքերը կատաղի փայլ մը առին եւ արջառաջիկն
երկնցաւ:⁷¹

—Անպիտան ծառայ, այսպէ՞ս իմ հրամաններս կը կատարես. չը-
սի՞ր այդ անհաւատներուն թէ Տիկինը Մարգարէին ցեղէն կ'իջնէ եւ Ա-
միրապետին⁷² մօտ ազգականն է:

—Այդ խօսքերը ըսելու ժամանակ չմնաց, Տիկին, ով եւ ինչ-
չափ քաջասիրտ մարդ ըլլայ⁷³ այդ հսկային առաջ կը շփոթի ըսելիքը,⁷⁴
ես ձեր տկար մարդ եմ, Տիկին, փառք Աստուծոյ, այսչափ ինձմէ լաւ ծա-
ռաներ ունիս...

—Լո՛ւ, անպիտան ձեր, խորհուրդ տալդ միայն կը պակսէր.⁷⁵ կո-
րի՛ր, աչքիս մի՛ երեւիր, կերած հացդ լեղի դռնայ: Եւ ձերը ուրախու-
թեամբ դուրս ելաւ դիւրագին ազատելուն համար:⁷⁶

Տիկինը երեք անգամ ծափ զարկաւ, եւ անմիջապէս քսանհինգ՝ երե-
սուն տարեկան երիտասարդ մը քովի սենեակի մը դուռը բացաւ եւ դահլիճը
մտաւ. Տիկնոջ մօտեցաւ համարձակ ձեւով, բայց առանց աչք դարձնելու
այդ աղախիններու բազմութեան վրայ որ ձեռնամած⁷⁷ գլուխին ծուռ՝
արծանի պէս շարուած կեցեր էին:

—Գնա՛, Ալի, նայէ՛ թէ ի՞նչ կ'ուզեն այդ աւագակները, ըսաւ Տի-
կինը կատաղի աչքեր փայլեցնելով⁷⁸ երիտասարդին վրայ:

Իսկ երիտասարդը իբրեւ թէ չիմանալով այդ նայուածքին սպանա-
լից նշանակութիւնը ելաւ կանանոցէն դուրս եւ մտաւ հիւրանոցը ուր
Գուրգէն եւ Խոսրով նստած էին: Քաղցրութեամբ բարեւ մը տալէն վերջ
նստաւ:

—Այս բերդին տէրը դո՞ւ ես, հարցուց Խոսրով ծանրութեամբ,
առանց Գուրգէնի ժամանակ տալու որ խօսի:

—Այո՛, եթէ Աստուած ուզէ,⁷⁹ պատասխանեց Ալի:

—Ա՛յս է ընդունելութիւնը որ սովոր ես ընել⁸⁰ Աստուծոյ հիւ-
րերուն՝ որ կուզան քու դուռդ կը զարնեն գիշերով, պատառ մը հաց եւ
անկողին մը խնդրելու. քու կերպարանքդ այդպէս չի վկայեր:

—Արտաքոյ կարգի⁸¹ ընտանեկան դիպուածներ սխալմունք մը ընել

70. մէկ...քաշուելով: retreating one or two steps. 71. reached for. 72. caliph of Baghdad. 73. ով...ըլլայ: no matter who or how brave one may be, 74. կը...ըսելիքը: he becomes confused. 75. խորհուրդ...պակսէր: I don't need your advice. 76. դիւրագին...համար: for getting off so easily. 77. arms folded before them. 78. flashing. 79. եթէ...ուզէ: God willing. 80. Ա՛յս...ընել: Is this the kind of reception you usually give? 81. արտա-քոյ կարգի: unusual.

տուին մեզի, ո՞վ գիտէ թերեւս ձեր կողմէն ալ չափազանց սպառազինութիւն⁸² երկիւղ պատճառեց պահպաններուն, ես ալ քիչ մը տկար եւ քուն էի.⁸³ անխոհեմութիւն⁸⁴ մը եղած համարենք, դուք հիւր եւ մենք հիւրընկալ,⁸⁵ խաղաղութեամբ կ'ուղղենք⁸⁶ սխալմունքը: Արդէն ասպարուած է ձեր ընթրիքը, խնդրեմ, քիչ մը համբերեցէք:

Երիտասարդին այս քաղցր եղանակը եւ խօսքերը Գուրգէնի բարկութիւնը իջուցին եւ իր յօնքերուն բնական պարզութիւնը բերին, երբ Վահրիմ դրան քով երեւցաւ եւ ականարկ ըրաւ⁸⁷ իր տիրոջ: Եւ Գուրգէն թողլով երկու խօսակիցները, դուրս ելաւ իր սպասաւորին հետ որ երբ առանձին մնացին.

—Այս անգամ, լաւ լուր մը ունիմ, ըսաւ ուրախութեամբ:

—Հսէ՛, շուտ ըրէ՛, միւս լաւ լուրերուդ պէս չըլլայ:⁸⁸

—Խոսքով իշխանին աղջիկը հոս է:

—Ինչպէս, ըսաւ Գուրգէն աչքերը քանալով:

—Աստուած վկայ, հոս է:

—Ի՞նչպէս գիտես...

—Ինչպէս ինձ հրամայեցիր՝ տան չորս կողմը կը շրջագայէի,⁸⁹ որպէսզի մարդ մը չփախցնեմ եւ չերթայ դուրսէն օգնութիւն փնտռելու: Վերջապէս յոգնած՝ երկաթապատ⁹⁰ նեղ պատուհանի մը առջեւ նստայ եւ կը դիտէի, երբ փոքրիկ նուաղուն⁹¹ ձայն մը ինձ «Հա՛յ ես, Հա՛յ ես», ըսաւ պատուհանէն. «Փառք Աստուծոյ, Հայ եմ», պատասխանեցի. «Խնդրեմ, կամաց խօսէ՛, չիմանան, ի սէր Աստուծոյ, ազատէ՛ զիս այս տեղէն, հանըմը զիս պիտի սպաննէ, ես ալ Հայ եմ քեզի պէս. իմ անունս Արիգա է, Խոսքով Ակէացիին աղջիկն եմ», ըսաւ լալազին եւ այնպիսի կամաց ձայնով որ հազիւ կը լսուէր:

—Դէ՛հ, քալէ՛, ցուցն'ըր ինձ սա պատուհանը: Մարդ կրնա՞յ անցնիլ պատուհանէն:

—Քեզի պէս մարդ մը չի կրնար անցնիլ, բայց փոքր մարդ մը կրնայ անցնիլ:

—Շատ բա՞րձր է պատուհանը:

82. ո՞վ...սպառազինութիւն: perhaps the fact that you are excessively armed.

83. քուն էի: I was asleep. 84. indiscretion. 85. host. 86. we'll rectify.

87. ականարկ ըրաւ: signaled with his eyes. 88. միւս...չըլլայ: I hope it isn't like your other good news. 89. չորս...շրջագայէին: walked around.

90. with iron bars. 91. weak.

—Մարդաչափ բարձրութիւն ունի,⁹² ասէ՛:

Գուրգէնի ուսերուն չափ էր բարձրութիւնը պատուհանին. առանց ուրիշ հարցում ընելու մեր հսկան երկաթները փորձեց, ծուռնկը պատին կրթնցուց, եւ երբ ուժ մը տուաւ ու ցնցեց ձեռքը մնացին երկաթները եւ պատուհանին շրջանակը կազմող քարերը թափեցան:

—Եկո՛ւր աղջիկս, ասա՛ ազատ ես, ըսաւ Գուրգէն ծայնը ըստ կարելիին քաղցրացնելով եւ զլուխը ներս երկնցնելով. իսկ աղջիկը, որ այդ ցնցումներէն դէպի դուռը փախեր էր՝ պատուհանին մօտեցաւ եւ ձեռքը երկնցուց ազատարարին⁹³ որ զինքը յափշտակեց⁹⁴ եւ տղու մը պէս⁹⁵ զրկելով. —իրա՞ւ քու անունդ Արիգա է, դու խոսրովին աղջիկն ես, հարցուց:

—Այո՛, ըսաւ աղջիկը եւ չէր գիտեր թէ վախնայ կամ չվախնայ այդ մարդէն:

—Կ'ուզե՞ս հայրդ տեսնել. վաղը առտու ես քեզ իրեն կը տանիմ:

—Այս երեկոյ միթէ կարելի՞ է չէ:

—Տեսնենք, կը ջանամ, աղջիկս:

Եւ այսպէս զրկած, տարաւ փոքրիկ սենեակ մը աղջիկը նստեցուց, վահրի՞ծ իրեն պահապան դնելով եւ լռութիւն հրամայելով: Ինք մտաւ խոսրովի քով, երբ Ալի մնաս բարով ըսելով կը հեռանար:

—Խոսրով, կարծեմ թէ աղջիկդ այս բերդին մէջն է:

—Ի՞նչպէս, ըսաւ ձեռքը աչքերուն կենդանութեան փայլ մը գտնելով. ի՞նչպէս գիտես...

—Որոշ չեմ գիտեր, բայց պատուհաններէն գերի աղջիկներ մեր թիկնապահներուն հետ խօսեր են, ազատութիւն խնդրեր են:

Իսկ խոսրով աղէկ մը Գուրգէնի երեսը նայելով, եւ գոհութեան ու գուարթութեան ամենամեծ նշաններ տեսնելով.

—Իմ աղջիկս ազատեր ես դու, Գուրգէն, օրհնեալ ըլլաս, ըսաւ, ցատկեց եւ անոր վիզը փաթտուելով. —Ըսէ, ո՞ւր է Արիգաս:

—Մի այլայլիր,⁹⁶ խոսրով, աղջիկ մը ազատած կայ, բայց ան է թէ ոչ կրնանք իմանալ:

—Երթանք, երթանք ըսաւ խոսրով, եւ երբ քովի սենեակը մտան,

92. Մարդաչափ...ունի: It is about a man's height from the ground. 93. to her liberator. 94. seized. 95. տղու մը պէս: like a baby. 96. Մի այլայլիր: Don't get excited.

Արիգա նստած էր մարած⁹⁷ աչքերով, նիհար, եւ գունաթափ⁹⁸ պատառոտի⁹⁹ գգեստներով. հազիւ թէ զինք ճանչցաւ հայրը, իսկ ան զայն տեսնելուն վազեց տեղէն եւ երկուքը իրաքուզ զիրկ ինկած՝ երկար ուրախութեան հեկեկանք¹⁰⁰ մը անվերջանալի պիտի ըլլար, եթէ Գուրգէն երկուքն ալ իրարմէ չգատէր, որպէսզի ուրախութիւնը տրամուծեան չըդառնայ: Ուստի ջանաց խոսորովին միտքը բերել թէ իրենց ղիրքին մէջ շատ հարկաւոր¹⁰¹ բաներ կար տեղեկանալու Արիգայէն, ուստի սկսաւ հարցաքննութիւն մը, եւ իմացաւ թէ որչափ զինեալ մարդիկ կային ներսը. իսկ երբ տանտիկնոջ նկարագրին հասաւ եւ այդ վտանգաւոր կնոջ պատմութիւնը լսեց որ անուշիկ¹⁰² էր ծառաներու՝ գերիներու եւ աղախիններու եւ իր ամուսնոյն, երբ իմացաւ թէ սաստիկ նախանձոտ ոչինչ կասկածի մը համար ձեռք՝ բանտ՝ տանջանք եւ թոյն կը գործածէր՝ այդ կինը եթէ ամուսինը փոքրիկ նշան մը քաղցրութեան ցուցնէր աղջիկներէն մէկուն կամ ջուր մը ուզէր, եւ թէ պարտէզին մէկ կողմը «գերեզման աղախինեաց»¹⁰⁴ կ'անուանէին¹⁰⁵ սոսկումով¹⁰⁶ գերիները.

—Ես այստեղ բերանս հաց չեմ կրնար դնել, ըսաւ Գուրգէն, եւ մէկուն պատառ մը հաց ուտել թող չեմ տար: Երթանք:

—Բայց ի՞նչ կը շտապես,¹⁰⁷ ըսաւ խոսորով, մենք մեր աղջիկը ազատեցինք, բայց հոն պէտք է ուրիշ աղջիկներ ալ գտնուին, որ կարելի չէ այդ կատաղի կնոջ ձեռք ձգել, ազատենք անոնք ալ: Ըսէ՛, Արիգա, դեռ ուրիշ չայ աղջիկ կա՞յ ներսը:

—Չորս հատ փոքր աղջիկներ կան, մէկը իմ տարիքս հազիւ կ'ըլլայ:

—Մեծերուն մէջ չայ չկա՞յ ամենեւին:

—Երկու հատ կային, բայց հանրմը¹⁰⁸ այնչափ չարչարեց որ յուսահատեցան, խաչին վրայ կոխեցին¹⁰⁹ եւ քրիստոս ուրացան:¹¹⁰

—Գուն ի՞նչ բանի համար բանտն էիր, հարցուց խոսորով:

—Ես ալ չգիտեմ, ամիս մը կայ որ հանրմը ամուսնին հետ վէճ մը ունեցաւ, զիս անոր առջեւ սաստիկ ծեծեց, եւ անկից ի վեր բանտն եմ. դեռ վերքերս նոր առողջացան:

97. that lacked brightness. 98. faded. 99. tattered. 100. sobbing. 101. necessary. 102. questioning, interrogation. 103. the terror. 104. «գերեզման աղախինեաց»: "the maids' grave." 105. called. 106 with a shudder. 107. Բայց...շտապես: What's the hurry? 108. the lady. 109. stepping on the cross was part of the ritual of renouncing Christianity. 110. renounced.

Շատ բարի. դուք հայր ու աղջիկ իրարու հետ տեսնուեցէ՛ք, ես պէտք եղածը կը հոգամ:¹¹¹ Երբ ելաւ, տեսաւ որ կանանոցին դռները բացուեցան եւ սեղան մը կերակուրներով դուրս կը հանէին երկու սեւ ստրուկներ, երկու ուրիշ ստրուկներ ալ պարկերով¹¹² ձիերուն զարի կը բերէին: Գարին առնել հրամայեց, իսկ կերակուրները ետ դարձնել. նոյնպէս լուր դրկեց որ Տանտէրը շուտով դուրս գայ, վասն-զի կարելոր բան ունէր ըսելու:

Երբ Ալի եկաւ, Գուրգէն զինք մէկ կողմ առաւ եւ ըսաւ.

— Այստեղ չորս փոքրիկ Հայ աղջիկներ կան, եւ երկու ալ չափահաս որ նոր ուրացեր են իրենց կրօնքը, այդ վեց աղջիկները հիմա իսկ¹¹³ պէտք է մեզի յանձնուին:

— Բայց անկարելին կ'ուզէք, ի՞նչպէս կրնամ ձեր այդ պահանջը Տիկնոջ հաղորդել, այդ աղջիկները իրեն արծաթագին¹¹⁴ աղախիններն են, ինք կենաց եւ մահու¹¹⁵ իրաւունք ունի անոնց վրայ, եթէ ես այս խօսքերը իրեն ըսեմ, շատ վատ¹¹⁶ հետեւանք կ'ունենայ նոյն իսկ աղջիկներուն համար:

— Այսինքն այդ տիկինը աղջիկները խեղդել կուտայ¹¹⁷ եւ մեր ձեռքը չի յանձներ. այնպէս չէ՞:

Այս խօսքերուն Ալի պատասխան չտուաւ եւ զետինը կը նայէր:

— Զրսե՛ս,¹¹⁸ ըսաւ Գուրգէն, դուն ալ որ իբրեւ տէր ներկայացար մեզ, անոր առաջին ստրուկն ես:

— Այո՛, պատասխանեց Ալի կարմրելով, ես չեմ ուրանար իմ վիճակս, աս աշխարհիս վրայ աչքս բացի՝¹¹⁹ ան ինձ ճանչցայ տիրուհի՝ մայր՝ դաստիարակ¹²⁰ եւ ամէն ինչ. չեմ կրնար ապերախտ ըլլալ:

— Կը հասկնամ, շան առաքինութիւն¹²¹ ունիս, ըսաւ Գուրգէն խստութեամբ, ուրեմն ես պէտք է խօսիմ իրեն հետ:

— Անկարելի է, ինք մարդու չ'երեւար, կրօնասէր¹²² կին է, Մարգարէին ցեղէն իջած է:

— Ես իր կրօնքին արգելք չեմ, բայց երբ իմ ազգիս զաւակները կը տանջէ եւ կրօնափոխ կ'ընէ, Մարգարէին ցեղէն ըլլալը չ'արգիլեր,

111. ես...հոգամ: I'll take care of everything. 112. in bags. 113. հիմա... իսկ: this very moment. 114. precious. 115. of life and death. 116. bad. 117. աղջիկները...կուտայ: she will have the girls strangled. 118. in other words. 119. աս...բացի: as long as I can remember. 120. teacher. 121. virtue. 122. religious.

որ ես աս քերդը քար ու քանդ ընեմ¹²³ եւ մէջիններն ամէնքը սուրէ անցունեմ:¹²⁴ Եթէ զօրաւորին ներեալ¹²⁵ է ամէն անիրաւութիւն, ես հիմա աս վայրկեանիս ձեզմէ զօրաւոր եմ: Ըսէ իրեն թէ կամայ եւ թէ ակամայ ես հիմա ներս պիտի մտնեմ եւ իրեն պիտի խօսիմ:

— Խնդրեմ, իշխան, եկո՛ւր դուն մի՛ խօսիր, այդ միւս ձերը իրեն խօսի:

— Լաւ, կը հասկնամ քու միտքդ, այնպէս թող ըլլայ, բայց եթէ յանկարծ վտանգ մը իրեն հանդիպի,¹²⁶ գիտե՞ս ինչ կ'ընեմ...

— Կ'երեւակայեմ. ուստի երթամ ես ներս, հիմա կուգամ:

Խեղճ երիտասարդը մտաւ ներս եւ նոյն դիրքին մէջ, նոյն բազմոցին վրայ գտաւ իր Տիկինը եւ նոյն կիրքով դառնացած.¹²⁷ դարձեալ աղախիններուն մէկ մասը առջեւը կեցած ձեռածալ, միւս մասը զացեր էին զանազան ծառայութիւններ կատարել: Երբ տեսաւ իր ամուսինը, առջի հարցումը եղաւ.

— Ի՞նչ բանի համար այդ աւագակները ետ դարձուցեր են իրենց դրկուած կերակուրները:

— Պատճառը չեմ գիտեր, Տիկին: Միայն այսչափը գիտեմ թէ մենք այդ աւագակներուն ձեռքն ենք, եւ ինչ չարիք որ ուզեն կրնան մեր գլուխը քերել:¹²⁸

— Ի՞նչ զարմանք, երբ այստեղ վեց եօթը հոգի գինուած մարդ ունինք եւ սա անարգ աղախիններուն չափ արժէք չունին եւ աւելի անպիտան են: Բերդ մը տասը հոգիի դէմ չկրցաք պաշտպանել, դռները կոտրեցին ներս մտան, շան պէս դողացիք եւ դիմադրութիւն մը չկրցաք ընել.¹²⁹ ես եմ յանցաւորը որ ձեզի պէս թշուառականներու հաց կը կերցնեմ:¹³⁰

— Տիկին, հիմա յանդիմանութիւններու ժամանակ չէ, վասնզի այդ մարդիկը եթէ քիչ մը ուշանանք ներս կը խուժեն եւ քու հանգստութիւնդ կ'աւրեն. հիմա իրենք կը խնդրեն որ իրենց մէջէն խելօք մէկը ուղարկեն, վասնզի «առաջարկութիւն»¹³¹ մը ունինք հանրմին», կ'ըսեն:

— Ինծի՛ մարդ պիտի ուղարկեն այդ անհաւատները, Աստուած չընէ¹³²

123. քար...ընեմ: from destroying it completely. 124. ամէնքը...անցունեմ: of putting everyone to the sword. 125. ներուած: permitted. 126. եթէ...հանդիպի: if anything should suddenly happen to her. 127. embittered. 128. ինչ...քերել: they can do whatever they want with us. 129. դիմադրութիւն...ընել: you were unable to offer any resistance. 130. հաց կը կերցընեմ: I feed. 131. proposal. 132. Աստուած չընէ: God forbid.

որ ես ընդունիմ այդպիսի առաջարկութիւն. այս բազմոցիս վրայ մեռնիլ նախապատիւ կը համարեմ¹³³ քան թէ այդ շուներուն երեսը տեսնել:

— Բայց ինչ օգուտ այսչափ խստութենէ, մենք կարելի է որ լաւ չպաշտպանեցինք բերդը, բայց անգամ մը տեսնելու է թէ ինչ մարդ է իրենց հսկայ գլուխը, քսան՝ քառասուն մարդ կ'արժէ:

— Երկար խօսք չեմ ուզեր, գնա՛, իմացիր թէ ինչ է առաջարկութիւն-նին:

— Երթա՛մ...բայց...

— Գիտե՛մ ուրեմն եւ չես կրնար համարձակիլ ըսելու, անհաւատի որդի: Եւ թեւէն քաշելով. շո՛ւտ, ըսէ՛ տեսնեմ, ըսաւ:

— Չորս փոքր աղջիկները, որոնք Հայու զաւակ են, կ'ուզեն որ իրենց յանձնուին, եւ երկու ալ մեծերը, որ դու Միւսիւլման¹³⁴ ըրիր այս մօտերս...

— Ինչ, աղջիկ տամ իրենց, վեցն ալ հիմա ձեռքովս կը մոռթեմ, գլուխները թող առնեն նստին, ըսաւ կինը կատաղութեամբ¹³⁵ ոտք ելնելով:

— Բայց գիտե՛ս, Տիկին, թէ այդպիսի զործի մը հետեւանքը ինչ կ'ըլլայ:

— Ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ...բայց դու մատնիչ,¹³⁶ դու իրենց ըսիր թէ այսպիսի աղախիններ ունիմ ես, ըսաւ կատաղութեամբ յարձակելով երիտասարդին վրայ, որ յարգանքով եւ հանդարտութեամբ քայլ քայլ ետ կը քաշուէր:¹³⁸

— Աստուած վկայ որ ես ալ չեմ գիտեր թէ ուսկից են իմացեր:

Այս միջոցիս ներս մտաւ պառաւ աղախին մը եւ դրան մէջ կեցած.

— Տիկին, Աստուած քեզ պահէ,¹³⁹ այդ Հայու աղջիկը, որ ամիսէ մը ի վեր բանտն էր, չկայ. պատուհանին երկաթները կոտրտեր փախեր է:

— Ինչ կ'ըսես. ողորմելի¹⁴⁰ տկար աղջիկ մը երկաթները կոտրտէ՛, անկարելի բան է. Ալի՛, շո՛ւտ պատասխան տո՛ւր, այդ աղջիկը ո՞վ փախցուց, եթէ ոչ՝ հիմա...

Եւ դաշոյնը մերկացած¹⁴¹ երիտասարդին վրայ յարձակեցաւ, որ

133. մեռնիլ...համարեմ: I prefer to die. 134. Moslem. 135. fiercely. 136. ինչ...ըլլայ: Come what may. 137. traitor. 138. քայլ...քաշուէր: retreated slowly. 139. Աստուած...պահէ: may God give you long life. 140. wretched. 141. եւ...մերկացած: and with bared dagger.

թեւէն բոնելով միշտ հանդարտութեամբ՝.

— Տիկին, նախանձը քեզ կը կուրցնէ, կ'ըսէր, դու գիտես թէ առանց քու հրամանիդ սա սենեակէն դուրս ելած չունիմ.¹⁴² Ես ինչպէս եւ ե՞րբ կրնայի այդ աղջիկը փախցնել:

Իսկ սա՝

— Թող տուր ձեռքս, կը գոչէր կատաղութեամբ եւ աչքերը արիւնով լեցուած, ամբողջ ուժը կը թափէր՝ ձեռքը կ'ուզէր ազատել:¹⁴³

Այս միջոցիս յանկարծ կանանոցին դուռը կոնակի վրայ վար ինկաւ շառաչմամբ,¹⁴⁴ եւ Գուրգէնի որոտալից¹⁴⁵ ձայնը լսուեցաւ որ «Մահ՛ դիմադրողին»,¹⁴⁶ կը պոռար. զինուած պահապանները ծակէ ծակ փախան,¹⁴⁷ եւ սա երկու քայլ փոխելով,¹⁴⁸ լուսաւոր սենեակը մտաւ ուր կատաղի կինը աչքերը դարձած՝ ոչ բան կը տեսներ եւ ոչ խօսք կը լսէր:

Աղախինները այս հազդին սպառազէն մարդը, որ մերկ սուրը ձեռքը երբ տեսան, վայելու ձայներ եւ ճիջեր ձգելով փախչողի եղան.¹⁴⁹ Իսկ Գուրգէն, երբ տեսաւ կատաղի կինը, որուն ձեռքը դաշոյնը կը փայլէր եւ «թող տուր», կը գոչէր, եւ երիտասարդը որ ամուր բռնած ձեռքը թող չէր տար, բոլոր բարկութիւնը կորսնցուց եւ մեծածայն ծիծաղով քրքիլ¹⁵⁰ մը արծակեց այս կատակերգակ¹⁵¹ տեսարանին վրայ:

Այդ հազդին ծիծաղը եւ ձեռքին ուժաթափութիւնը¹⁵² պարտաւորեցին կինը որ դաշոյնը ձեռքէն նետէ, եւ երբ դարձաւ սպառազէն հսկան տեսաւ, որուն ետեւը չորս հինգ նոյնպէս սպառազէն թիկնապահներ կանգնած էին, շուտ մը քողը գլուխը քաշեց¹⁵³ եւ իր բազմոցին վրայ սմբեցաւ:¹⁵⁴

Իսկ Գուրգէն միշտ ծիծաղելով ձոնեցաւ, առաւ գետնէն դաշոյնը եւ լաւ մը զննելէ վերջ.

— Ինչ գեղեցիկ խաղալիք, պէտք չէ Տիկինը այսպիսի զարդէ մը զրկել, ըսաւ եւ բերաւ կնոջը քով դրաւ. իսկ ան բարկութեամբ առաւ քովի բարձին տակ ծածկեց:

— Բարկութիւնը լաւ բան չէ, շարունակեց հանդարտ ծիծաղով,

142. առանց...չունիմ: I never leave this room without your permission. 143. ամբողջ...ազատել: she used all her strength to free her hands. 144. դուռը...շառաչմամբ: the door fell backward with a crash. 145. thunderous. 146. to the resister. 147. ծակէ...փախան: scurried away. 148. երկու...փոխելով: in two steps. 149. փախչողի եղան: ran away. 150. laughter. 151. comical. 152. weakness, loss of strength. 153. քողը...քաշեց: pulled her veil over her head. 154. cowered.

եւ առանց ակնածութեան Տիկնոջ բազմոցին վրայ՝ անոր քով նստելով. կը ներես, կ'ըսէր, եթէ երրորդ դուռն է որ այս գիշեր բռնի անցնելու կը պարտաւորուիմ. յանցանքը իմա չէ, վասնզի միշտ այնպէս սովորած եմ որ դուռները բանան. եթէ քու սովորութիւնդ է որ դուռ չբանաս՝ պէտք է ամուր շինել տաս, եւ ոչ փտած ծխնիններու¹⁵⁵ վրայ հաստատես¹⁵⁶ դուռները՝ որ առջի հարուածին կը բացուին:

Իսկ կինը քաշուած բազմոցին մէկ անկիւնը, ոչ ծայն կը հանէր եւ ոչ պատասխան կուտար:

— Բայց վերջապէս, ըսաւ Գուրգէն, դու որ լեզու կը պահես,¹⁵⁷ ազատ ես ինձ հետ խօսելու կամ չխօսելու, այլ ոչ իմ պահանջներս չկատարելու. ո՞ւր են այդ չորս փոքրիկ աղջիկները, եւ դառնալով աղջիկներուն, ով որ Հայ է թող սա կողմը անցնի, ըսաւ:

Փոխանակ վեց հոգիի՝ ինը աղջիկ գատուեցան եւ մէկ կողմ շարուեցան: Գուրգէն կը զարմանար, վասնզի վեց հոգի միայն գիտեր Հայ, իսկ հիմա երեք հոգի աւելի կը տեսնէր: Դարձաւ այն ատեն կնոջը.

— Կ'երեւայ որ եթէ ես ազատութիւն խոստանամ այս խեղճներուն, ոչ ոք քովդ պիտի մնայ զաւաթ մը ջուր տալու քեզի, եւ տեսնելով բարձին վրայ սոսկալի արջառաջիւր, ինչ գեղեցիկ գործիք կրթութեան եւ հաւատքի բարոգութեան. դու շատ կը գործածէիր այս, Տիկին, այնպէս չէ՞...

Իսկ կինը արծան էր լռութեան. ոչ կը խօսէր եւ ոչ ծայն կը հանէր:

— Տղա՛ք, ըսաւ Գուրգէն, նայեցէք, ինչ որ գտնէք՝ ձի, էշ, ջորի Տիկնոջ ախորներուն մէջ պատրաստեցէ՛ք որ այս խեղճ աղջիկները իրենց տեղերը դարձնենք. շո՛ւտ ըրէ՛ք, շարժեցէք. անօթի մեռանք:¹⁵⁸ Շընորհակալ ենք, Տիկինը մեզի հաց՝ կերակուր դրկած էր, բայց ո՞վ գիտէ թէ իր օրհնած աղը¹⁵⁹ մէջը խառնած չէր:

Այս միջոցիս Վահրիճ ներս մտաւ.

— Տէր, դուրսը նժոյգ¹⁶⁰ մը կայ, որուն նմանը ես կայսերախոռներուն մէջ չեմ տեսեր, Յուլակին¹⁶¹ լաւ ընկեր մը կ'ըլլայ:

— Այդ նժոյգը, Տիկինը ընծայ կ'ընէ Արիգային, պատասխանեց

155. hinges. 156. to attach to. 157. լեզու կը պահես: have a tongue. 158. անօթի մեռանք: we are starving. 159. իր...աղը: her blessed salt (poison). 160. stallion. 161. Գուրգէն's horse.

Գուրգէն անխոռով:

— Իմ նժոյգս որ զին չունի: ¹⁶² Անհաւան, անօրէն աւագակներ, մինչեւ ե՞րբ համբերելու է ձեզի, գոչելով, կինը արագութեամբ յափշտակեց դաշոյնը բարձին տակէն եւ Գուրգէնի վրայ շողացուց, որ միշտ արթուն բռնեց ձեռքը եւ մատերուն մէջ քիչ մը տրորելով ¹⁶³ պարտաւորեց որ թողու դաշոյնը, բայց միանգամայն զարմացաւ նաեւ այդ կնկան կորովին ¹⁶⁴ որ աղաղակներ չձգեց ուրիշ մարդոց պէս, այլ միւս ձեռքովը իր երեսը ծածկել կը ջանար քօղով:

— Որո՞ւ համար կը ծածկես այդ գեղեցիկ լաչակիդ պէս կանաչ երեսդ, ըսաւ Գուրգէն, եւ զննելով դաշոյնը՝ արհամարհոտ աչքով՝ այդ խաղալիքը օրուան մէջ քանի՞ անգամ ձեռք կ'առնես, հարցուց հեզնութեամբ: Եւ երկու կտոր ընելով գետինը նետեց:

Նոյն միջոցին եկան թիկնապահներ եւ իմացուցին թէ ամէն բան պատրաստուած էր:

— Տարէ՛ք աղջիկները հեծուցէ՛ք, ¹⁶⁵ Արիգային համար նժոյգը, որ ոչինչ նշանակութիւն չունի, փոխանակ իր այնչափ չարչարանքներուն ¹⁶⁶ եւ բանտերու այս զարշելի ¹⁶⁷ կնոջ ձեռքէն, ըսաւ եւ ելաւ:

Կարաւանը ուրախ զուարթ ուղեւորեցաւ Տարօն գաւառ. եւ երբ Սասուն հասաւ, սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ ամէնէն: Բայց կարելի չէր ուրախութիւն ցուցնել Յովնանի ¹⁶⁸ սուգին առջեւ որ բոլոր լեռը համակեր ¹⁶⁹ էր: Սասուն իր դիւցազնը ¹⁷⁰ կ'ողբար եւ ամէն տուն հայր մը եւ եղբայր մը կորուսէր էր:

162. որ...չունի: priceless. 163. squeezing. 164. the strength. 165. mount. 166. փոխանակ...չարչարանքներուն: compared to her great suffering. 167. vile. 168. leader of a popular rebellion who had been captured and put to death by the Arabs. 169. filled. 170. hero.

ՄԱՐԻՆԷ ՏԻՄՍԱ

(1842-1901)

There were two milestones in Մարինե Տիմսի's life. The first was her family's decision to have her study with Մկրտիչ Պէշկոպովսկի in 1861 and the second, the death of her daughter. The former resulted in her transformation from a mocking critic of everything Armenian to a lover of Armenian culture, while the latter put an end to her literary activity.

Մարինե Վահանյան was born into a distinguished francophile family of Constantinople. Her early education in a French school and tutoring by her brother in the French language shaped her attitudes before she met Պէշկոպովսկի, who not only reoriented her thinking but also fell in love with his beautiful pupil. However, her short-lived engagement to a doctor made it clear to him that marriage with his pupil was impossible. She eventually married a French musician named Dussap (1871).

Մարինե Տիմսի published her epistolary novel *Մայնա* in 1883. A year later appeared *Սիրանյո*, using the more conventional narrative pattern but similar in subject matter to its predecessor. In 1887 followed her third and final novel, *Արաբիա կամ Վարժուիկն*. After the great tragedy of her life, the death of her daughter, Dorine, in 1891, she wrote no more until her death in 1901.

With *Մայնա* and its sister works, the thesis novel made its entry into western Armenian literature. The author's readings in French had introduced her to the works of Mme. de Staël and George Sand, both of whom had decried the attitudes of society toward women. It seemed natural for this Armenian woman with a French education, endowed with intelligence, and possessing an aggressive temperament, to make common cause with them and to extend the battleground to the southeastern extremity of the European continent.

In her three novels, Տիմսի condemns the Armenian prejudice against working women. She attacks a man-oriented society that punishes moral transgressions by women but tolerates similar conduct by men. She is opposed to marriages of convenience made by tyrannical fathers. She professes a firm belief in the importance of the family as a social institution, but she insists that it be based upon love and equality.

In general, Տիմսի's novels are sentimental tragedies portraying suffering women with unfulfilled lives. Her heroines are victims of social conventions and evil men or women. They are paragons of virtue and goodness, while her villains are their complete antitheses. At times, her women sound like lawyers as they defend their rights against unprincipled men. The influence of J.-J. Rousseau, Mme. de Staël, and George Sand is obvious on Տիմսի's characters and style.

This eloquent champion of women's rights created a controversy which lasted more than two decades.

ԱՌՐԱՆՈՅՇ

The author's avowed purpose in writing Սիրանոյշ is to attack marriages of convenience.

Սիրանոյշ, the daughter of a wealthy man, falls in love with an orphan, Երուանդ, with whom she has grown up. When the latter goes to Rome to develop his artistic talents, Սիրանոյշ's father, over her strenuous objections, gives her in marriage to Դարեհեան because of the latter's wealth and titles. Երուանդ is heartbroken, but he remains faithful to her, even rejecting the love of a young Italian girl, whose brother is his friend. She dies of grief. Երուանդ neglects his art and shows deterioration in spirit and in ambition. He returns home in the hope that something will happen to change his life for the better. He sees Սիրանոյշ and falls into a trap set by Դարեհեան's lover with the help of the bribed servant, Մելքոն. The conversation presented below takes place after the trap is sprung. Սիրանոյշ's innocence is proven, but soon she contracts scarlet fever and dies.

Երբ Դարեհեան առանձին մնաց կնոջը հետ, ծանր կերպարանքով հարցուց անոր թէ ինչ փաստերով¹ պիտի արդարացնէր ինքզինքը:

— Ճշմարտութեամբ, պատասխանեց Շիրանոյշ:

— Գուցէ շինծու² ճշմարտութեամբ, կին դու կեղծ:

— Խնդրեմ քեզմէ որ առաւել պատկառանքով³ խօսիս հետս մինչեւ աւարտի խօսակցութիւնս:

— Մտիկ կ'ընեմ, ըսաւ ամուսինը հեզնական ձեւով եւ նստարան մ'առնելով կնոջը դէմ բազմեցաւ:⁴

— Խնդրեմ մտիկ ըրէ՛ առանց զիս ընդհատելու, ապա⁵ ազատ ես պատասխանելու:

— Մտիկ կ'ընեմ, պատասխանեց դարձեալ Պ. Դարեհեան կծու⁶ ժրպտով: Եւ այսպէս խօսեցաւ Սիրանոյշ:

— Ես Երուանդին հետ անցուցի մանկութիւնս: Ինքը ինձմէ քանի մը տարի մեծ էր:⁷ Ազատամիտ անձէ մը պաշտանուեցաւ իր մանկութիւնը, ու ինչպէս զիտես արդէն անոր քոյրն ալ ծնողքս խնամեցին:

Երուանդ ընդունեցաւ ուսում եւ լաւ դաստիարակութիւն,⁸ ու

1. proofs. 2. false. 3. respect. 4. sat. 5. then. 6. better. 7. ինք... էր: He was a few years older than I. 8. upbringing.

գրեթէ իմ ուսուցիչս եղաւ, այնչափ ներգործեց սկզբնական զաղափար-
ներուս վրայ:⁹

— Յարէ՛ նաեւ զգացումներուս վրայ, ըսաւ Դարեհեան հեզնու-
թեամբ:

— Եթէ ժամանակ թողուիր այդ եւս պիտի աւելցնէի:¹⁰ Աճե-
ցանք¹¹ միատեղ տղայական¹² սիրով. բայց օր մը երկոքին¹³ եւս զգա-
ցինք թէ սուրբ եւ անհուն զգացում մը մեր հոգիները գրաւած էր:
Փոխադարձ¹⁴ խոստովանութիւն մ'ըրինք իրարու խոստանալով մշտատեւ¹⁵
հաւատարմութիւն: Ինքն աղբատ էր եւ հայրս հարուստ: Իր աղբատու-
թիւնը ինձ համար թերութիւն մը չէր, եւս սպառաստ էի իրեն բաղդա-
կից ըլլալու¹⁶ եթէ հայրս նոյն ձեւով ըմբռնէր կենաց խնդիրը:

Երուանդ նկարչական¹⁷ տաղանդ ունէր, որոշեցինք ուրեմն որ
Հռովմ¹⁸ երթայ կատարեւազործէ¹⁹ զայն, իր հանձարովն²⁰ ընկերական
վայելուչ դիրք մը պատրաստելով ինքն իրեն, եւ զիս ստանայ իբր մըր-
ցանակ իր աշխատութիւններուն:

Զարուհիին հարսանիքին ~~փոքր~~ իսկ երբ մենք սուրբ ուխտը
կ'ընէինք²¹ իրարու հաւատարիմ մնալու, դու զիս տեսար, եւ օր մը՝
խնդրեցիր զիս հորմէս ի հարսնութիւն:²² Հայրս հաւանեցաւ առաջարկդ
ընդունիլ առանց իմ հաճութիւնս ստանալու: Բայց երբ իր որոշումը
իմացայ, ընդդիմացայ սաստիկ: Հայրս վշտացաւ, տրտմեցաւ, սպառնացաւ,
սակայն ես մերժումիս մէջ հաստատ կեցայ:

— Այնպէս որ²³ վերջապէս յօժարակամ հաճեցար:

— Կը սխալիս, յօժարակամ չհաճեցայ՝ այլ իբր որդիական սիրոյ
ողջակէզ²⁴ զոհուեցայ:

— Այդ չեմ հասկնար:

— Կը հասկցնեմ եթէ քիչ մը համբերես, մանաւանդ եթէ չընդհա-
տես: Հայրս քեզ փեսայ ունենալը իրեն մեծ փառք կը համարէր քանի որ
հարուստ էիր եւ տիադոսներ ունէիր. իսկ մայրս՝ որ երջանկութեանս
միայն նախանձխնդիր էր, նեցուկ կանգնեցաւ ինձ հօրս դէմ, եւ այդ

9. այնչափ...վրայ: he had so much influence on my early ideas. 10. add.
11. we grew up. 12. childish. 13. both of us. 14. mutual. 15. eternal.
16. բաղդակից ըլլալու: to share his life. 17. artistic. 18. Rome. 19.
to perfect. 20. with his genius (talent). 21. սուրբ...կ'ընէինք: we were
making our sacred vows. 22. ի հարսնութիւն: in marriage. 23. Այնպէս որ:
so that. 24. sacrificial lamb.

վարմունքովը իր ամուսնոյն հարստահարութիւններուն²⁵ առարկայ եղաւ: Հայրս իմ աննկուն²⁶ կամքս բռնաբարելու²⁷ դիտաւորութեամբ մայրս նախատալից խօսքերով հարուածեց: Ծանր թուեցաւ ինձ այդ մայրենի մարտիրոսութիւնը, սաստիկ յուզուեցայ ու հիւանդացայ:

Մայրս կասկածելով թէ կեանքս վտանգի մէջ էր, տքնելով, վարանելով, վախնալով, ինք եւս հիւանդացաւ այնպէս որ մահուան դուռը հասաւ, ու բժիշկներն ամէն յոյս կորսնցուցին: Անձս մօրս դահիճը²⁸ համարելով ուխտ ըրի զոհուիլ եթէ ան ի կեանք վերադառնար: Մայրս առողջացաւ, եւ դու եղար իմ բաղդիս տէրը:

— Բայց ոչ սրտիդ, ըսել կ'ուզես:

— Սիրտս իմա չէր, խոստովանեցայ արդէն:

— Այդ վարմունքդ պախարակելի²⁹ է:

— Բայց դու քնաւ փոյթ չըրիր³⁰ տեղեկանալու եթէ սիրտս ազատ էր, եւ եթէ կարող էի քեզ սիրել. հօրս հաւանութիւնն ստանալով դու զոհ եղար: Դու անձս ուզեցիր եւ անձս ստացար. հետեւապէս իրաւունք չունիս զանգատելու եթէ սիրտս ուրիշի պահեցի եւ պիտի պահեմ ցկեանս:

Եւ այդ պատճառաւ անշուշտ առատածեռն շնորհներովդ³¹ ուզեցիր զայն ապացուցանել քիչ առաջ:

— Մտիկ ըրէ՛, Դարեհեան, ես քեզ չեմ սիրած եւ պիտի չսիրեմ երբեք: Սակայն վստահ եղիր³² որ ամուսնական պատիւդ անարատ³³ է եւ պիտի ըլլայ, ոչ թէ քու անուանդ արատ չբերելու համար, քանի որ զայն տղմաթաթաւ³⁴ ըրած ես. ոչ թէ արժանապատուութիւնդ պահելու համար, քանի որ դու իմա ոտնակոխ ըրիր արդէն. ոչ թէ քեզ նկատմամբ երախտագիտական զգացումէ դրդուելուն³⁵ համար, քանի որ դուն ամէն օր լքման, առանձնութեան եւ քանտարկութեան դատապարտած ես զիս. այլ վասնզի իմ կանացի արժանապատուութեանս ու անձնական պատուոյս ես ինքս նախանձախընդիր³⁶ եմ. վասնզի կ'ուզեմ մեծ եւ անարատ ըլլալ իբր կին, եւ իբր այն³⁷ սիրուիլ երուանդէն ու յարգուիլ ամենէն:

— Իրօք զարմանալի կը թուին ինձ այդ տրամադրութիւններդ,³⁸ եւ

25. oppressions. 26. indomitable. 27. overcome. 28. executioner. 29. reprehensible. 30. փոյթ չըրիր: did not care. 31. with your favors. 32. վստահ եղիր: you may rest assured. 33. unblemished. 34. muddled. 35. being motivated. 36. jealous. 37. իբր այն: as such. 38. your dispositions.

սկզբունքներդ հիանալի. երանի թէ նոյնչափ գեղեցիկ ըլլար եւ գործելու եղանակը:³⁹

— Գիտեմ որ մոլութիւնը չըմբռներ առաքինութիւնը, եւ չի հաւատար վեհ վարմունքի, եւ սակայն ես ճշմարտութիւնը կը խօսիմ քեզ:

— Աւարտեցի՞ր ըսելիքդ արդեօք:

— Աչ տակաւին, երբ լմնցնեմ կ'իմացնեմ քեզ եւ դու կը պատասխանես յայնժամ: Քիչ մը եւս ուշադրութիւն կը խնդրեմ:

— Ուշադիր եմ:

— Իմ կեանքս այսուհետեւ զոհ մ'է որ կամովին նուիրեցի մօրս, զոհն է իմ սրտին, երազներուս եւ երջանկութեանս: Բու մէկ վաղանցուկ⁴⁰ քմահաճութիւնդ⁴¹ ու հօրս փառասիրական կամ թիւր⁴² զաղափարը երանութեանս⁴³ շէնքը տապալեցին: Այո՛, կեանքին զոհն եմ, եւ ըստ այնմ կը հպատակիմ այն վիճակին որ քեզ նկատմամբ եւ կամ ընկերային պահանջներուն վերաբերութեամբ պարտականութեան վրայ ունեցած զաղափարս պատրաստեց ինձ: Կ'ապրիմ քեզ հետ թէեւ անպակ վարքովդ հոգիս վիրաւորած ես ուժգին՝ զազիր⁴⁴ կին մը ինձ վերադասելովդ:⁴⁵ Մի կարծեմ թէ կնոջ սիրտը կրնայ մոռնալ երբէք իրեն դէմ եղած նախատինքը. երբէք, երբէք: Ազատութիւնս բռնաբարած⁴⁶ ես, երիտասարդութիւնս կը թարշամի.⁴⁷ կը զգամ թէ կը մարի մէջս ինչ որ մտաւորական հուր է, եւ կ'իմանամ թէ կը սպառի մէջս ինչ որ սիրոյ հանք մ'էր: Այդ ամէն քանին կը հանդուրժեմ, կը համակերպիմ, վասնզի ընկերութիւնն ինձ իրաւունք չի տար ընդդէմ վարմունքիդ բողոք բարձրացնելու, վասնզի իրաւունք չի տար ինձ քեզմէ բաժնուելու կնոջ հպատակող հանգամանքներուն⁴⁸ հակառակ չգործելու համար: Եւ սակայն ընկերութիւնը չուզեր հաշուել⁴⁹ հոգւոյս ներքին կոիւր, պատրանքս,⁵⁰ լքումս, դառնութիւններս, եւ քեզմով կրած մարտիրոսութիւններս:

Պարեհեան լուռ կեցած մտիկ կ'ընէր զինքը դատապարտող խօսքերուն:

— Դո՛ւ, յարեց սրտմտեալ⁵¹ կինը, ի լուր⁵² աշխարհի զայթակեցուցիչ կեանք մը կը վարես, եւ սակայն ընկերութիւնը քեզ դատախազ չի կանգնիր,⁵³ ամենուրեք⁵⁴ պատուով կ'ընդունուիս ու կը մեծարուիս:

39. your manner. 40. momentary. 41. whim. 42. erroneous. 43. happiness. 44. immoral. 45. by preferring. 46. limited. 47. fades. 48. conditions. 49. to take into account. 50. illusions. 51. angry. 52. ի լուր: in full knowledge. 53. դատախազ չի կանգնիր: does not act as prosecutor. 54. ամենուրեք: everywhere.

Բայց դու կը յանդգնիս զիս նախատելու, զիս արատաւորելու, զիս պիղծ,⁵⁵ ուխտադրուծ կին համարելու որովհետեւ երուանդ ձեռքս համբ ըուրած է: Դարեհեան, ասիկա լաւ միտքդ պահէ թէ երուանդ եղբայրս է եւ եղբայրս պիտի մնայ: Ահա ըսելիքս լմնցաւ, կրնաս եւ դու խօսիլ եթէ կը կամիս:

Դարեհեան բերանաբաց կը մնար կնոջն այդ համարձակ փաստաբանութիւնը⁵⁶ լսելով, մինչ կը կարծէր թէ այն բառ մը չպիտի ունենար իր անձը արդարացնելու⁵⁷ համար: Կը հիանար իրօք առանց սակայն բոլորովին համոզուելու անոր անմեղութեանը վրայ:

— Համարելով,⁵⁸ ըսաւ կնոջը, թէ ըսածներդ ստոյգ ըլլան, ի՞նչ հարկ կար ուրեմն որ երուանդ մենամարտութեան⁵⁹ դիմէր եթէ զրգոուած չըլլար:

— Հայերը իրենց փառք կը համարեն լուրթեամբ պատասխանել նախատինքներուն: Որչափ նախատինք մ'անխօս մարսուի այնչափ իրենց համբերատարութեան եւ արժանապատուութեան ի նպաստ գործած կ'ըլլան:⁶⁰ Բայց չէ այդպէս եւրոպացիներուն կամ եւրոպական ոգիով սնած⁶¹ անձերուն համար: Փոքրիկ նախատինք մը կենաց եւ մահու խնդիր կ'ըլլայ, մինչդեռ զայն անխօս տանիլը վատութեան⁶² նշան կը համարուի: Երուանդ որ եւրոպական դաստիարակութիւն⁶³ մ'առած է, տեսնելով որ լիրժ օտարական մը հանգստութիւնս կը վրդովէ՝ ուզեց անոր դաս մը տալ:

— Բայց ինչո՞ւ ուրեմն այդ օտարականը ըսէր է թէ «Դ. Դարեհեան շատ երջանիկ ըլլաւու է կնոջը սրտին այդպիսի սիրուն ընկեր մը ունենալով:»

— Այդ կատարելապէս⁶⁴ սուտ է, զոչեց Սիրանոյշ աչքերէն բոց արձակելով:⁶⁵ Պատմեմ ըեզ եղելութիւնը:

— Մտիկ կ'ընեմ:

— Զիչ ժամանակէ ի վեր անծանօթ մարդ մը, զոր եւրոպացի ըլլալը կը մակաբերեմ,⁶⁶ այս տաղաւարին շուրջը կը դառնար. տեսայ զինքը բայց անտարբերութեամբս⁶⁷ արհամարեցի: Օր մը յանդգնեցաւ մինչեւ

55. vile. 56. argumentation. 57. to justify. 58. supposing. 59. to a duel. 60. որչափ...կ'ըլլան: The more silently an insult is borne the more credit redounds to their patience and self-respect. 61. brought up. 62. cowardice. 63. education. 64. completely. 65. emitting. 66. զոր...մակաբերեմ: whom I deduce to be European. 67. with my indifference.

նստած տեղս նամակ մը դնելու: ⁶⁸ Յայնժամ բնաւ մարդու մը երկիւղս չյայտնելով՝ թողուցի այս վայրը ու վարի տունը իջայ: Մեծ զոհողութիւն մ'էր այդ ինձ համար. ուստի վերադարձայ հոս կրկին՝ հսկողութիւն պատուիրելով Մելքոնին: ⁶⁹ Սա զիս ապահովեց թէ ոչ երբէք պիտի տեսնեմ այդ օտարականը վերստին որ ինք եւս դիտած էր, որուն ցոյց տուած էր բազկին ոյժը, կ'ըսէր:

Այսօր Երուանդին հետ նստած երբ կը խօսակցէինք, լսեցի ոտքի ձայներ, զուշակեցի ինչ ըլլալը, ⁷⁰ եղածը Երուանդին իմացուցի. եւ երբ հաստատեցինք ⁷¹ թէ այդ անձանօթ մարդը եկած էր դարձեալ բնակարանիս շուրջը թափառիլ, Երուանդ զինքը հանդիմանեց, որով ան սպառազէն անոր վրայ յարձակեցաւ: Ես այս տեսարանէն սարսափած խնդրեցի Երուանդէն որ վերջ տայ կոհիւին, եւ ապա կ'երեւայ թէ նուազեցայ: Երուանդին թեւը վիրաւորուելով՝ անոր արիւնը հագուստիս վրայ վազեց մինչ ան կը ջանար զիս սթափեցնել:

— Ո՞ւր էր Մելքոն նոյն միջոցին:

— Կանչեցի զինքը առանց բնաւ պատասխան առնելու. կ'ըսէ թէ բացակայ էր:

— Բայց դու ինչո՞ւ բնաւ բան մը չյայտնեցիր ինձ այդ օտարականին մասին:

— Ե՞րբ դու փոյթ ըրիր արդեօք ներքին վիճակս ծանաչելու:

— Ինչ որ անուանս կը վերաբերի ⁷² իմ պատիւս է, չե՞ս զիտեր այդ արդեօք:

— Ոչ որ, 'հարեհեան, առաւել նախանձախնդիր կը համարեմ պատուոյս քան նոյն իսկ իմ անձս: Զարմանալի կը թուի ինձ սա կէտը թէ դո՛ւ քու պատիւդ ոտնակոխ կ'ընես, նուստ ⁷³ եւ արհամարելի յարաբերութիւններու մէջ ապրելով առանց բնաւ խղճմտութիւն ընելու, ⁷⁴ եւ երբ գործը իմ պատուոյս կը վերաբերի զարմանալի դիւրագգածութիւն ⁷⁵ կը յայտնես այդ մասին:

— Չե՞ս զիտեր արդեօք թէ այդ մարդը ⁷⁶ ազատ է եւ թէ անոր վրայէն արատը կը սահի աներեւոյթ ⁷⁷ ըլլալով, մինչ կնոջ վրայ ան-

68. Օր...դնելու: One day he even dared to leave a letter where I sit. 69. հսկողութիւն...Մելքոնին: ordering Մելքոն to keep watch. 70. զուշակեցի...ըլլալը: I guessed what it was. 71. verified. 72. relates. 73. base. 74. առանց...ընելու: without having any compunctions. 75. sensitivity. 76. այդ մարդ: male. 77. invisible.

ընչեւի⁷⁸ կերպով կը դրոշմուի:

—Այսինքն կ'ուզես հաստատել թէ այրեր այնչափ վարժ են ստեղծու, ուխտադրուժ հանդիսանալու, արատաւորելու ապականուած⁷⁹ մթնոլորտի⁸⁰ մէջ, որ իրենք անբարոյականութեան⁸¹ սեւ յատակ⁸² մը ձեւացնելով⁸³ որ եւ է խաւար կէտ աննշմարելի⁸⁴ կը մնայ հոն:

—Բայց չըսես ի՞նչ են կիները. միթէ նոյնչափ ապականուած չե՞ն անոնք, միթէ նոյնչափ խարդախ եւ ուխտադրուժ չե՞ն արդեօք:

—Եթէ կատարելապէս ձեզ կը նմանին կիները, ինչո՞ւ ուրեմն այդչափ խիժ ու քիժ կ'որոնէք⁸⁵ անոնց ընթացքին մէջ: Կամ խոստովանեցէք թէ անոնք անհամեմատ⁸⁶ կերպով կը տարբերին ձեզմէ բարոյականութեան ու վսեմ⁸⁷ զգացումներու մէջ, եւ կամ թէ ձեզի պէս հաւասարօրէն աղարտուած⁸⁸ են, եւ գիրենք դատապարտելէ դադրեցէք:

—Կիները մոլորութեան⁸⁹ գործիք են մեզ համար:

—Ո՞ւր է ուրեմն ձեր գորութիւնը եթէ անկարող էք դիմադրել անոնց հրապոյրներուն: Եթէ կ'ընկճիք⁹⁰ անոնց առջեւ ուրեմն չէք գորաւոր սեռը, ինչպէս կ'անուանէք զձեզ:

—Բայց կրնա՞ս ուրանալ թէ ապականուած կիներու մեծ թիւ մը կայ:

—Այդ չեմ ուրանար եւ կը խոստովանիմ թէ իրենց սեռին հրեշները⁹¹ եւ իրենց սեռին ամօթն են: Երկու դասի բաժնէ՛ կիները. մէկը անասուն կիներէ կը բաղկանայ, եւ միւսը ճշմարիտ առաքինի կիներէ, որ արդի դատարարականութեան թերութիւններուն, անբարոյականութեան յորձանքներուն,⁹² զայթակղական⁹³ տեսարաններուն, ու նոյն իսկ իրենց զգացումներուն դէմ դնելով⁹⁴ հանդիսացած են տիպար⁹⁵ մաքրութեան, մեծութեան եւ բարոյականութեան:

—Բայց դու կը սիրե՞ս երուանդը:

—Այդ նոր բան չէ:

—Եւ պիտի սիրե՞ս միշտ:

—Միշտ:

—Եւ ես այդ բանին պիտի հանդուրժե՞մ:

78. indelible. 79. corrupt. 80. atmosphere. 81. of immorality. 82. base. 83. forming. 84. unnoticed. 85. այդչափ...կ'որոնէք: you try so hard to find fault. 86. անհամեմատ կերպով: radically. 87. lofty. 88. sullied. 89. of sin. 90. you yield. 91. monsters. 92. eddies. 93. scandalous. 94. դէմ դնելով: resisting. 95. models.

—Հանդուրժեցիր մինչեւ հիմա:

—Կ'անզիտանայի զայդ:

—Սակայն երբէք զգալ չեմ ձեւացուցած քեզ նկատմամբ սէր մը որ չեմ զգացած, եւ դու բնաւ ջանադիր չեղար⁹⁶ նրափս վիճակը ծանշնալու: Իբր կարասի⁹⁷ մ'ընտրեցիր իմ անձս արտաքին ձեւերէն դատելով զիս. եւ իբր կարասի մէկ կողմ թողուցիր⁹⁸ երբ բաւականացար:⁹⁹ Ես իբր կենակիցդ¹⁰⁰ քեզ արտաքին յարգանքներու ցոյցերով պատուեցի, եւ դու զո՛ր եղար առաւելն չորոնելով: Դու երջանիկ կ'ապրէիր առանց զիտնալ ուզելու եթէ ես եւս երջանիկ էի:

Դարեհեան չարաչար կը նեղուէր կնոջը իրաւացի կշտամբանքներէն.¹⁰¹ եւ յարձակողական դիրք մը առնելու համար հարցուց անոր.

—Ո՞վ կ'ապահովէ զիս. թէ դու անմեղ ես:

—Նոյն իսկ ճշմարտութեան ձայնը¹⁰² որ իմ բերնէս կը լսես:

—Եւ ո՞վ զիտէ եթէ ճշմարտութեան ձայն ըսածդ նոյն իսկ սուտը չէ:

—Ինչո՞ւ եւ դու, Դարեհեան, նոյն քաջութեամբ չխօսեցար երբ ես քեզ բռնեցի քու սիրունիիդ հետ միատեղ. ինչո՞ւ կարմրեցար,¹⁰³ ինչո՞ւ լոեցիր, ինչո՞ւ թախանձեցիր¹⁰⁴ յայնժամ: Տես, ես որչափ տարբեր կերպով վարուեցայ. ոչ լոեցի, ոչ շուարեցայ, եւ ոչ ալ աղաչեցի, զի ճշմարտութիւնը խոնարհիլ չի գիտեր, այլ միշտ բարձրայօն¹⁰⁵ կը կանգնի:

Դարեհեան ապշած լուռ կը կենար կնոջը սէզ¹⁰⁶ խօսքերը լսելով: Կարծես թէ Սիրանոյշ թագուհի մ'էր, եւ ինքը անոր հպատակը: Բայց անոր իշխող¹⁰⁷ ազդեցութենէն ազատելով ուզեց վերստին յարձակողական ձեւ մ'առնել եւ հարցուց անոր.

—Դու ուրեմն կը համարձակիս յայտնելու թէ Երուանդը սիրելի պիտի շարունակես:

—Այո՛, հոգւոյս ամբողջ զօրութեամբ, եւ սիրոյ ամբողջ սըրբութեամբ:

—Բայց ես կ'իմացնեմ քեզ որ թոյլ չեմ տար որ զինքն ընդունիս. եւ եթէ հակառակ կամքիս վարուիս բնաւ ներում չես ստանար ինձմէ:

96. ջանադիր չեղար: you did not try. 97. furniture. 98. մէկ...թողուցիր: laid aside. 99. you were satisfied. 100. your wife. 101. because of the reproaches. 102. նոյն...ձայնը: the voice of truth itself. 103. did you shrink? 104. նոյն...ձայնը: the voice of truth itself. 105. with head high. 106. proud, haughty. 107. dominating.

— Ես ներում չեմ հայցեր¹⁰⁸ երբէք. արժանապատուութիւնս եւ անարատ վարմունքս պէտք չունին ներման:

— Սակայն ո՞վ կ'ապահովէ զիս թէ դու իմ կամքիս դէմ չպիտի գործես:

— Ես:

— Եւ ո՞վ կ'երաշխաւորէ ինձ քեզի համար:¹⁰⁹

— Իմ պատիւս, եւ նոյն իսկ Երուանդին համար ունեցած յարգանքըս:

— Ուրեմն չպիտի՞ տեսնես զինքը:

— Այսինքն հոս զինքը չեմ ընդունիր. իսկ եթէ պատահմամբ հանդիպիմ իրեն այդ կ'իմացնեմ քեզ: Միայն թէ պայման մը կը դնեմ. եթէ մահս մօտենայ պիտի պահանջեմ զինքը վերջին անգամ տեսնել, զիտցած եղիր:¹¹⁰

Դարեհեան կը շարունակէր զարմանալ այդպիսի յանդուգն մեծանձնութեան¹¹¹ վրայ որուն զաղափարն իսկ չունէր: Եւ ծնշուելով հոգւոյ այդ բարձրութենէն որ իրեն դէմ անվեհեր¹¹² կը մաքառէր¹¹³ կը պատրաստուէր ծովեզերեայ տունը վերադառնալ՝ երբ Սիրանոյշ ըսաւ.

— Կ'իմացնեմ քեզ թէ Երուանդին պիտի գրեմ անգամ մը՝ զինքը չընդունելու որոշումս իմացնելու համար իրեն:

Այսչափ յուզում, կիրք, ցասում¹¹⁴ ոգեսպառ¹¹⁵ ըրած էին հէզ կինը. ինկաւ բազմոցին վրայ, եւ Մարիամը կանչելով անոր խնամքը խընդրեց:

Դարեհեան յանձնարարեց իր կինն աղախիններուն, եւ Մելքոնին իմացուց թէ զինքը պատասխանատու կը համարէր որ եւ է անախորժ զիպուածի համար որ կրնար պատահիլ մինչեւ այն օրը երբ Սիրանոյշ վերջնական կերպով պիտի կարողանար փոխադրուիլ ծովեզերեայ տունը, զի այդ տաղաւարը ոչ եւս ապահովութիւն կ'ազդէր¹¹⁶ իրեն:

Մելքոն տիրոջը դժգոհ կերպարանքը նկատելով կասկած ունեցաւ թէ մեղսալից¹¹⁷ ընթացքը զուցէ լաւ հետեւանք չունենայ, եւ նեղանալով գոչեց. «Կիները սատանաներու քոյրն են. Աստուած ազատէ մարդը¹¹⁸ անոնց լեզուէն:»

108. I do not ask. 109. եւ...համար: and who guarantees that you will do what you say? 110. զիտցած եղիր: I want you to know that. 111. greatness of spirit. 112. fearlessly. 113. fought. 114. anger. 115. exhausted. 116. inspired with. 117. guilty. 118. Աստուած...մարդը: May God save man.

REALISM

INTRODUCTION

It is not possible to place exact dates on the beginning and end of Armenian Romanticism. It began in the 1840's and retained the adherence of some poets long after the debut of Realism. There were those who made futile efforts to follow the new literary current. Others were more successful in making a transition, but the deep imprint of Romantic sadness and sentimentality was ever present in their works, especially since the realities of Armenian life during Abdul Hamid's regime were not conducive to happy poetry.

The event that is considered to have marked the advent of Realism was the establishment of the daily, Արեւելք (1884), under the editorship of Արհար Արփիարեան. Its dual aims were to break the monopoly of Մասիս in serious journalism and to give new direction to literature. The young men who gathered around Արփիարեան had decided to follow the Realist-Naturalist school in writing about contemporary society, and they were determined to close the door to the writers who did not adhere to that principle. Their hand was strengthened when the two publications were compelled by financial problems to unify their management and editorial boards. This enabled Արեւելք to remain a daily and Մասիս to become a literary weekly guided by the same principles. When Հայրենիք (1891), edited by Արփիարեան, joined the others, all hope of working successfully outside the framework chosen by the Մասիս-Արեւելք combine was lost completely.

There were factors other than the rebel group's arbitrary actions that also encouraged the development of Realism. It is necessary to remember that, although Romanticism had dominated literature for a long time, it had never completely monopolized it. The comedy of manners, cultivated in Mkhitarist schools and offered to the public in Constantinople, had preceded Romanticism and later shared the stage with it. Thus, while the Romantics were busy loving women, admiring nature, and painting sad pictures of the past and present, the satirists laughed at the social and individual weaknesses of their contemporaries, hoping thereby to bring about needed reforms in manners.

Խոսրով եւ Սարգուհի, with all its Romantic elements, had a contemporary setting, mingling real personalities and events with a highly unlikely plot. Խրիմեան, the eternal Romantic, was always concerned with the life and traditions of the provinces, and his fellow cleric, Սրբանձնեանց, inspired by him, followed his lead.

Moreover, four decades of any literary movement would be enough for all but its most die-hard devotees. The period in which Romanticism held sway had been very eventful and many-faceted. Մասիս had become firmly established, and other periodicals had come into being. A new national administration had been forged based upon a clearly defined set of rules. The Educational and other councils were functioning with a greater or lesser degree of success. The public had developed a taste for reading not only native literature but foreign literature in translation as well. Սրբուհի Տիկա had already published her first feminist novel (Մայրա (1883)), introducing one of the most hotly debated issues of the time. The insecurity and injustices existing in the Armenian provinces of Turkey had become the subject of much debate

in the Armenian National Assembly in the 1870's. The attention of the public had been gradually drawn from the past to the present.

Hope for reform from the Sublime Porte had progressively diminished and vanished completely after the accession of Abdul Hamid to the throne. The alternative was to strive for changes within the Armenian community, itself, while waiting for more favorable circumstances to achieve the kind of reform that could come only from outside.

In France, from which the Armenian writers took their cue, Romanticism had long since spent itself. Realism had briefly held sway and in turn had evolved into Naturalism. By the time Armenian Realism appeared on the stage, Flaubert, the Goncourts, Taine, Zola, Daudet, and Maupassant in prose and Baudelaire, Leconte de Lisle, Rimbaud, and Verlaine in poetry had become important literary figures in France. In short, the time was ripe for a change.

The utilitarian concern with the present led the new generation of writers to seek their subject matter in contemporary society. The best way, they felt, to make the public aware of the problems and to bring about needed solutions was to expose those problems in literary form. Editorials and newspaper articles had their role to play, but literature had a unique advantage in that it could dramatize a problem in a way that was impossible for the others. The misery and exploitation of the poor and the insensitivity of the upper class to the needs and aspirations of the less fortunate must be portrayed vividly. Hypocrisy, religious bigotry, greed, materialism, outmoded methods of treatment of inmates at the National Hospital, and divisions within the Armenian community must be brought to the attention of the readers. Արփիարեան, Զօհրապ, Բաշալեան, Կամսարական, Հրանդ, and others virtually inundated the journals as they made their literary debuts as Realists and carried Armenian literature in the modern vernacular to new heights.

In their writings, all of Armenian society passes before our eyes. The powerful amira, the callous socialite, the religious fanatic, the servant, the unfaithful lover, the dutiful father, the contrabandist, the street porter, the teacher, the émigré, and ultimately the provincial Armenian form an endless procession of characters in this glimpse of Armenian types. The reader obtains a view of salon life with its brilliant soirées, but he also sees the wretched existence of the displaced provincial suffering in the unhealthy and crowded conditions of Constantinople inns. These writer-reformers, by their very purpose, were committed to dealing with the darker side of life. Of necessity, the powerful are corrupt and insensitive. The weak are good and consequently subject to exploitation. The naively sincere are always deceived. Selfishness runs rampant, evil triumphs, and goodness is victimized. In this dark, pessimistic picture, the collective body is the loser through its individuals.

Direct observation was de rigueur among writers who claimed to show life as it was. The little pocket notebook became the inseparable companion of aspiring or established authors, who jotted down their observations of the minutest details as they sought accuracy in their representations. Characters were often taken from real life although they were sufficiently disguised to prevent recognition.

Romantic melancholy was replaced with Realist melancholy. The French Realists had claimed that their aim was objective reality. Therefore, they had striven to remove themselves from their stories. This detachment sometimes ended in impassiveness. A Maupassant could even be suspected of laughing internally at human weakness. Not so with the Armenian authors, who saw too many little tragedies around them to laugh. The more forceful their portrayal of these tragedies the more likely they were to arouse their readers. Impersonality was only for those who could be less involved than Արփիարեան, Զօհ-

րապ; Կամսարական, Հրանդ, and others in the early stages of Realism.

Revolt against injustice, anger at the exploitation of the weak, and sympathy for the underdog are characteristic of the Realists. Intrusion into the story to moralize or philosophize is common to all. *Բաշալեան* is more impersonal than the others, but it is, nevertheless, easy to see where his sympathies lie. With tightened censorship and a more delicate political situation, authors became more circumspect and more prudent in Constantinople, but periodicals published abroad carried on as boldly as ever.

It is at this time that provincial literature took its place beside the literary creations of the capital. *Յիկասիւնցի*, *Մշոյ Գեղամ*, and *Ջարդարեան* came to enrich Armenian letters with a portrayal of the life of the folk in the interior of Turkey, with their simple but hard life, beliefs, prejudices, and superstitions. This picture of the Armenian provinces, where different values existed and different dialects were spoken, reminded the Europeanized and more sophisticated readers in the capital that there was another kind of life among the Armenians which had not changed very much during the past few decades. It made them perhaps more conscious of a different source of literary inspiration, as well as of the fact that life in the provinces was much more grim than life in Constantinople.

The achievements of the Realist School were in prose, not in poetry, for the strictly utilitarian approach to literature precluded Parnassian detachment and ivory tower dwelling. The influence of the Parnassian School lay in form rather than in substance or attitude. Later, it combined with other influences to help shape some of the poetic works of the following generation. The two selections from *Չօպանեան* give some idea of the nature of the limited poetic output of the Realists.

ԱՐԵՄԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

(1872-1954)

Արշակ Չօպանեան is one of the most representative figures of the Armenian Renaissance by his dedication to Armenian progress and his multifaceted activity in the pursuit of that ideal. He was a tireless researcher and a prolific writer, who not only cultivated the old literary genres but also broke new ground.

Even before he left elementary school, *Չօպանեան* was writing poetry and translating French plays into Armenian. When he entered the newly-founded *Կեդրոնական* School in Galata (1887), he had the good fortune to study with some of the best-known men of letters of his day.

He was still a student when *Արեւիկ* began to publish his translations from Daudet, Maupassant, Flaubert, Zola, Gautier, and others. Soon, poems and original folk tales added more variety to his publications, now appearing also in *Մասիս*. When he graduated from school, he intensified and broadened his literary activity even more to include literary criticism and research, encompassing both Armenian and French literatures.

Արշալոյսի ծալներ and Թրթռումներ, collections of poems, appeared in 1891 and 1892 respectively. A few months after his assumption of the editorship of the semi-monthly Ծաղիկ, events in 1895 induced him to forsake Constantinople for the freer and safer atmosphere of Paris. From then on, life was a continuous and unrelenting effort to uncover the Armenian literary treasures of the past, to make Armenian culture better known to the French, and to keep the Armenian question alive with the help of his French friends. Besides contributing to non-Armenian periodicals, he founded Անահիտ, which he published from 1898 to 1911 and 1929 to 1954.

In addition to Արշալոյսի ծալներ and Թրթռումներ, Զօպանեան's works include Նահապետ Բուլակի դիւանը (1902), Կրական դէմքեր (2 vols., 1924, 1929), Պատկերներ (1940), Հայրեններու բուրաստան (1940) Բանաստեղծութիւններ (1950), many translations from Armenian to French and from French to Armenian, as well as innumerable biographical and critical studies.

Արշակ Զօպանեան was more successful as a prose writer than as a poet. As an innovator, he enriched Armenian literature with the literary folk tale and the tableau (պատկեր), the latter being a descriptive piece that captures a moment in life and immortalizes it. He was a respected and influential literary critic, who from the beginning supported the Realists and defended the cause of simple prose against turgid rhetoric.

An exile by necessity and a martyr through choice, Զօպանեան devoted himself to the Armenian cause in all its facets by publishing, speaking, and traveling, without always being certain of sufficient economic resources, and he left behind a legacy that has earned him a place in Armenian literature and history.

ԽԱՂԸ

Եւ աշխարհը ամբողջ, հըրճուանքով լեցուն,
Օրհնութեան երգեր բարձրացուց անվերջ.
Յոյսի վարդաշող¹ արշալոյս մ'անհուն
Փըթեցաւ² դըժբախտ մարդոց սըրտին մէջ:

Տարրերը,³ զըւարթ, զովեստներ ըսին,
Ծովը բամբուկեց,⁴ եւ ուրախութեան
Շունչ մ'օդին մէջէն անցաւ հեշտագին⁵

1. rosy. 2. blossomed, grew. 3. the elements. 4. made music. 5. voluptuously.

Ու հողին ծոցէն բուրումներ⁶ ելան:

Եւ ծաղիկն ու ծովն ու զեփիւռը զով,
Երկինքն անարատ, թրոչունն ու լուսին,
Ու հրեշտակներն արծաթ թեւերով՝
Աստուած մը ծընող մօրն երնէկ տըւին:⁷

Մըսուրն⁸ երկրնքի լոյսով կը շողար,
Եւ հովիւներուն, մոզերուն⁹ մօտիկ,
Արեւի մը պէս մաքուր ու պայծառ՝
Կը ճառագայթէր Յիսուսը մանկիկ:

Եւ ամպարազիծ¹⁰ բերկրանքով¹¹ մ'հոգին
Մարտալով համակ,¹² օրհնութիւններուն
Անուշ խունկին մէջ օրուան մեղմազին,¹³
Մարեամ ժըպտեցաւ ժըպիտով մ'անհուն:

Բայց ձեռք մը, յանկարծ, թաքուն ձեռք մը մուծ,
Հեռուն անդունդ¹⁴ մը բացաւ ըստուերի,
Եւ անդունդն ի վեր՝ լերկ¹⁵ լեռ մը ժայռուս¹⁶
Ցըցուեցաւ,¹⁷ ահեղ, կողերով վայրի:¹⁸

Դալկադէս¹⁹ լուսնի ճաճանչ²⁰ մը թեթեւ
Լերան վրայ ինկաւ. ու, սարսափահար,
Մարեամ հոն կանգուն տեսաւ խաչ մը սեւ
Ուր, մերկ, կ'արիւնէր Յիսուսն ոգեվար:²¹

Բանաստեղծութիւններ

6. fragrance, scents. 7. Աստուած...տըւին: sang odes to the mother who bore a God (i.e., St. Mary). 8. manger. 9. the magi. 10. limitless. 11. with joy. 12. whole (եւ...համակ: and with her whole being shuddering with infinite joy). 13. օրուած մեղմազին: gently rocked. 14. abyss. 15. bare. 16. rocky. 17. rose. 18. wilt. 19. pale. 20. ray. 21. agonizing.

ԱՓԻՆՔՍԸ

Անապատին մէջ ուր, լուսնին տակ լըռին,
 Ունայնութիւնը¹ կը նիրհէր² անսաման,
 Տեսայ ըսփինքսը³ հինաւուրց⁴ հէքեաթին:
 Գըլուխը բաց, աչքերը մեծ, ցուրտ ու լայն,
 Իր առիւծի թաթերուն վրայ երկնցած,
 Կը մըտածէր, բերանը փակ⁵ ու խաղաղ:
 — «Դուն որ գիտես լուծումն⁶ յաւէտ փընտրոռած՝
 Յաւերժական⁷ առեղծուածին,⁸ ո՞վ ծիւաղ⁹
 Անագորոյն¹⁰ ու վեհափառ,¹¹ յայտնէ՛ զայն.
 Օհ, մեզ յայտնէ՛ վերջապէս բառն անհրաժեշտ
 Որ բացատրէ մեզի իմաստն այս ունայն
 Տիեզերքին, թէ ինչո՞ւ դառն այս զաւեշտ¹²
 Կը խաղանք հոս, ո՞ւրկից եկանք, ո՞ւր կ'երթանք,
 Եւ ի՞նչ թաքուն նըպատակի մ'կը ձըզտին
 Մեր սա բոլոր ծիգն ու տենդն ու տըւայտանք»:¹³
 Ըսփինքսն — հըրաշք¹⁴ — բացաւ բերանը ցըրտին¹⁵
 Ու ցած ծայնով հըծծեց:¹⁶ «Եկո՛ւր, ականջիդ
 Գաղտնիքս ըսեմ — չըկա՛յ գաղտնիք, ու չըկա՛յ
 Կեանքին իմաստ մ'ու նըպատակ մը վըծիտ:¹⁷
 Ամէն բան սուտ է եւ սին¹⁸ ու խաբեբայ.
 Եւ եթէ կայ իմաստ մը, չեմ գիտեր զայն,
 Եւ ո՛չ մէկը տիեզերքին մէջ անհուն
 Գիտէ զայդ, ո՛չ իսկ աստուածներն, — եթէ կան.
 Անա՛ գաղտնիքս, բայց մի՛ կրկներ ո՛չ մէկուն:

Բանաստեղծութիւններ

1. vanity. 2. slumbered. 3. sphinx. 4. old. 5. closed. 6. solution. 7. eternal. 8. of the enigma. 9. monster. 10. cruel. 11. majestic. 12. come-
 dy. 13. misery. 14. miracle. 15. cold. 16. sobbed. 17. clear. 18. vain.

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

(1852-1908)

Արփիար Արփիարեան's life span coincides with that of another outstanding name associated with the Western Armenian Renaissance, the periodical Մասիս. Each played a significant role in the development of the language and literature of the second half of the nineteenth century. Արփիարեան even edited Մասիս briefly in the 1880s.

Արփիարեան was born while his family was en route to Constantinople from Ալն. After a few years in elementary schools in Turkey, he was sent to complete his education with the Mkhitarists in Venice (1867). Although he developed a taste for literature under the influence of Father Ալիշան and others, family economics, especially after his father's death, compelled him to accept employment as a bookkeeper in a business establishment. Later, he became secretary of the Armenian patriarchate and as such more and more involved in Armenian national affairs. He even served as a delegate to the Armenian National Assembly.

In 1878, he began a series of articles on Armenian life in Constantinople for the periodical Մշակ, published in Tiflis. His informative pieces, flavored with witty satire, became so popular among the Caucasian Armenians that, when he visited Tiflis in 1884, he was already enjoying a reputation as a writer. On his return, he wrote a series entitled "Ուղեւորութիւն ի Կաւկասիա" in Արեւելք, doing for eastern Armenians what he had done for their western counterparts.

In 1890, Արփիարեան was arrested as a revolutionary, imprisoned, and pardoned two months later. The following year, he became editor of Հայրենիք. He left Constantinople in 1896 to avoid the fate of other Armenian intellectuals and activists. Shortly afterward, he founded the monthly Մարտ (1897-1901) and the semimonthly Նոր կեանք (1898-1902) (London), both organs of the Հնչակեան party. One of the more interesting features of the latter was his by-line entitled "Օրուան կեանքը," which he had begun in 1884 in Արեւելք and continued briefly in Հայրենիք. It was not long before Արփիարեան was on the move again. He landed first in Venice (1901-1905) and then in Cairo (1905), always editing or founding periodicals and taking an active part in Armenian political life. His strong stands on national issues embroiled him in many controversies and ultimately resulted in his assassination by his political enemies on the streets of Cairo (February 12, 1908).

Արփիարեան wrote more than a score of narrative or seminarrative pieces together with a number of literary criticisms. All except one remained scattered in newspapers and periodicals until after his death. Those that have appeared in booklet or volume form are: Ապուշը (1886), Կարմիր ժամուկ (1909, 1961), Դատապարտեալը եւ երազի մը գինը (1928), Խնդամուկիկ աղջիկը (1928), Կառակ մը (1929), Պատմութիւններ ու վիպակներ (1931), and Պատմութիւն ժողովրդի թուրքի (1966).

Contrary to the principles of Realism to which he was devoted, Արփիարեան is not an impersonal writer. The aim of his realism is the improvement of the condition of his people through the revelation of their vices, weaknesses, and suffering. He is the champion of the downtrodden and the enemy of the powerful. His style is characterized by witty satire, bitter reflections, and sentimental moralizing. Generally clear, his prose is sometimes marred by prolixity. *Կարմիր ժամուկ*, a novelette, is considered his best work.

Although Արփիարեան does not lack literary merit, his contribution to literature lies more in his innovations and the impetus and direction he gave to Armenian Realism than in his own literary achievement, because with him literature was a means to an end rather than an end in itself. The press also benefited greatly from his work, for he founded or edited new dailies and periodicals, which he inundated with articles on a large variety of subjects. He aided the cause of the vernacular by consistently making it his medium of expression. Thus, in spite of his shortcomings, he remains a central figure in the development of western Armenian literature.

ԿԱՐՄԻՐ ԺԱՄՈՒԿ

A conflict develops between the conservative Հայրապետ Էֆէնտի and Տէր Յուսիկ when the latter utters loudly and clearly "*ազատութիւն եղբայրք մերոց գերեցից*" ("freedom for our enslaved brethren") during Sunday services. The former is a trustee of the church and the most influential member of the parish. During the repressive regime of Abdul Hamid, he wishes to avoid all provocations. Տէր Յուսիկ, on the other hand, is a semieducated priest from the provinces, who feels that salvation for the Armenian people lies in education and in their ability to defend themselves, with arms if necessary. His activities bring exile and imprisonment, followed by a pardon.

One day, Հայրապետ Էֆէնտի is arrested for possessing papers supposedly proving his disloyalty to the government. Although his friends are able to obtain his pardon through bribery, he reaches the conclusion that every Armenian is subject to oppression irrespective of how loyal he may be. With this changed outlook, he goes to make his peace with Տէր Յուսիկ in the following scene, which represents the reconciliation and the beginning of cooperation between the conservative and the revolutionary for the common good.

Այլ իրիկուն եղած էր: Տէր Յուսիկ հանգստանալու պատրաստութիւններ տեսնել սկսաւ: Պանդուխտ տէրտիրոջ¹ խուցին մէջ, որ

1. Պանդուխտ տէրտիրոջ: of the exiled priest.

ժամուն բակին վրայ կը նայէր,² իբր կարասի մեծկակ մինտէր³ մը կար, երկայն բարձով մը, ու փայտէ ճերմակ սեղան մը եւ երկու պարզ աթոռ:

Ամէն օրուն սովորութեանը համեմատ, դարիպն⁴ իր անկողինը՝ որ անկիւն մը կը մնար՝ բացաւ, երկնցուց, թոթուեց, շտկեց: Յետոյ պզտիկ մանդալին⁵ մէջ քանի մը ածուխ աւելցուց, եւ կրակին վրայ զետեղեց պտուկը,⁶ որ սոխով լուբիա կը պարունակէր, օրը պահք ըլլալուն: Սեղանին վրայ կարգի դրաւ անակը, դգալը, պատառաքաղը, հացը, ջրին սրուակը⁷ եւ զաւաթը: Քարիւղի լամպան⁸ ալ մաքրեց, պատրաստեց, լուցկիի տուփն ալ քովը դրաւ, աթոռը պատուհանին առջեւ քաշելով, ժամագիրքը⁹ առաւ, իրիկուն աղօթքները կարդալու: Քիչ մը ետքը խուցին դուռը բացուեցաւ: Ժամկոչն էր, որ ետ դռնաւով գնաց սանդուխին գրուիւր սպասողի մը ըսաւ.

— Հրամայեցէք, հոս է:

Տէրտէրը աթոռէն ելաւ: Դրսէն մէկը կու գար, քանի մը քայլ անոր ընդառաջեց:¹⁰ Եկողը ներս մտաւ, դուռը զոցեց. քահանան, վահնաւով՝ հո ետ գնաց, պատին կոթնեցաւ: Այցելուն իր առջեւն էր, ֆէսը հանած եւ ծոած՝ ձեռքը կը քաշէր համբուրելու:

— Ես քեզ մեղայն,¹¹ տէր հայր, ես քեզ մեղայն մըմնջելով:

— Ամէնքս Աստուծոյ մեղայն,¹² օրհնած, ամէնքս Աստուծոյ մեղայն, աղաղակեց տէրտէրը այլայլած ձայնով: Ու յանկարծածին¹³ յուզմամբ¹⁴ այցելուին ծակատը քաշեց պազաւ:

Երկուքն ալ թաշկինակին հանեցին, աչքերնին սրբեցին, ու րոպէ մը իրարու դէմ կեցած, մեծ խոնջութենէ¹⁵ մը թեթեւցած սրտով: Տէրտէրը աթոռին մէկը բերաւ Հայրապետ Էֆէնտիին հրամցուց, միւս աթոռն ալ ինքը առաւ: Ու դէմ առ դէմ նստան:

— Է՛, նայինք ընտո՞ր¹⁶ էք, հարցուց Էֆէնտիին խանդաղատանքով:

— Փա՛րք Աստուծոյ, ողջ առողջ ենք, ինչ ըլլալնիս յայտնի է: Ազգին վիճակին ամէնքս ալ բաղդակից ենք:

— Գիտեմ, տէր հայր, գիտեմ, ազգին համար շատ բան քաշեցինք: Աստուած վարձահատոյց ընէ:¹⁷ Չարչարանքը, նեղութիւնը ամենուս հա-

2. որ...նայէր: that looked out on the churchyard. 3. (Turk.) cushion. 4. émigré. 5. brazier. 6. earthen pot. 7. bottle. 8. lamp. 9. book of hours. 10. went to meet him. 11. ես...մեղայ: Forgive me. 12. Ամէնքս...մեղայ: May God forgive us all. 13. sudden. 14. agitation. 15. from a ... fatigue. 16. ինչպէս: 17. Աստուած...ընէ: May God reward us all.

մար ալ է: Աստուծով¹⁸ ամէն բան կը շտկուի:

Էֆէնտին «ամենուս համար էջին վրայ թեթեւ մը շեշտեց: Անդրադարձաւ¹⁹ որ քահանան կը զգուշանար իրեն բանտարկմանը ոեւէ ակնարկութիւն ընելէ: Անշուշտ չէր ուզեր զինքը պզտիկ ձգել²⁰ իր անցեալ անբարտաւանութեանը համար: Բայց ինքը՝ վիրաւոր Էֆէնտին սփոփանքի²¹ կարօտ էր. ուստի խօսքը ինքը բացաւ:

—Այնպէս է,²² տէր հայր, այնպէս է, ամէնքս ալ ազգին բաղդակից ենք: Մեր գլխուն ալ շատ բան եկաւ:²³

—Լսեցի, Էֆէնտիս, լսեցի, պատասխանեց տէր հայրը անկեղծ վշտակցութեամբ:²⁴ Ի՞նչ ընենք, ամէնքս ալ Հայ ենք: Մեր պատմութիւնը ցոյց կու տայ որ այս անօրէն մահմետականները միշտ մեր մեծերուն գլուխը կ'ուզեն ուտել:²⁵ Անշուշտ Յուշիկներուն²⁶ մէջ կրակի տարուան աղէտը կարդացեր էք:

—Նարդացեր եմ, տէր հայր:

—Էն առջ մեր քաջ նախարարները²⁷ այրեցին, որպէսզի անտէր անտիրական²⁸ ժողովուրդը դիւրութեամբ կոտորեն: Միշտ միեւնոյն քաղաքականութեան հետեւած են:

Այս միջոցին տէր Յուսիկ տեղէն ելաւ, սուրճ պատրաստելու. Էֆէնտին թող չէր տար որ նեղութիւն քաշէ: Բայց դուռը բացուեցաւ. ժամկոչը երկու սուրճ կը բերէր: Տէր Յուսիկ ներողութիւն խնդրեց, որ սիկար չի կրնար հրամցնել, վասն զի ինքը ծխող չէր: Էֆէնտին հատ մը զրպանէն հանեց, ու սուրճը խմելով, խօսակցութիւնը շարունակեց:

—Է՛, նայինք, տէր հայր, ե՞րբ կը մեկնիք հարցուց:

—Շիտակը, Էֆէնտի, որոշ բան մը չեմ գիտեր: Մօտեքս նոր Պատրիարք պիտի ընտրուի, կ'ըսեն: Կը յուսամ որ Սրբազանը ամէն դիւրութիւն կ'ընծայէ: Բացակայութիւնս շատ տարի տեւեց. ժողովուրդը կը սպասէ: Ընելիք շատ բան կայ:

—Ինչպէս, իմացա՞ք բան մը, ձեր գեղն ալ դէպք պատահե՞ր է, շատ դժբաղդութիւններ տեղի ունեցե՞ր են:

—Ատ մասին փառք նախախնամութեան,²⁹ Էֆէնտիս, լսեցի որ

18. with God's help. 19. he noticed. 20. to embarrass. 21. comforting. 22. that is true. 23. Մեր...եկաւ: We went through a great deal, too. 24. compassion. 25. գլուխը ուտել: to kill. 26. Յուշիկը հայրենեաց հայրը by Հայր Դեոնիզ Ալիշան (1869). 27. feudal lords. 28. անտէր անտիրական: defenseless. 29. փառք նախախնամութեան: thank heavens.

մեր գեղը անփորձ³⁰ մնացեր է:

— Ի՞նչ կ'ըսէք, առ ի՞նչ հրաշք է:

— Էֆէնտի, միակ պարզ հրաշք մը չէ:

— Հապա՞

— Մեր տղաքը ժամանակին խելք ըրեր են³¹ ու քանի մը հրացան առեր պահեր են, քիչ մըն ալ զինավարժութիւն սորվելով:³² Խուժանը դրսէն մեր գեղին վրայ յարձակում ըրած ատենը³³ տղաքն ալ անոնց վրայ կրակ կը բանան եւ թշուառականները լեղապատո՞³⁴ կը փախչին: Երիտասարդները անոնց ետեւէն կը վազեն եւ ուրիշ հայ գեղերու ալ օգնութեան հասնելով³⁵ զանոնք ալ փրկեր են: Ախ, էֆէնտիս, եթէ ամէն քաղաք ու գեղ ալ ասանկ նախատեսութիւն³⁶ ունեցած ըլլար, բանիկ մը չէր պատահեր:

Այս տեղեկութիւնը լսելուն՝ էֆէնտին պահ մը մտախոհ³⁷ լուռ մնաց: Կը հասկնար թէ «Ժողովուրդի խոհմութիւն»ը գէնք ունենալու եւ զինավարժութեան մէջ կը կայանայ: Հետաքրքրութիւնը արթնցաւ, եւ տէր Յուսիկէն քանի մը տեղեկութիւններ ուզեց. կը զարմանար թէ անծանօթ գեղի մը մարդիկ ինչպէս եղեր է որ կրցած են հեռուոր ապագան նախատեսել:

Քահանան համառօտակի³⁸ մը պատմեց տարիներէ ի վեր տեսնուած պատրաստութիւնները, բայց առանց ինքզինքը մէջը խառնելու,³⁹ ամէն ինչ երիտասարդներուն կազմած ընկերութեան վերագրելով:

— Հէ՛յ, հէ՛յ, ըսաւ էֆէնտին, մենք ալ Հա՞յ ենք եղեր,⁴⁰ մենք ալ բա՞ն գիտենք եղեր,⁴¹ իբր թէ ազգին մէջ կարեւոր դեր մը ունէինք: Ժողովուրդը ինքը իր զլխուն,⁴² մենք⁴³ աւելի աղէկ գիտէր թէ խոհմութիւնը ինչ ընել կը պահանջէ:

— Ազդեցիկ⁴⁴ այդ Հայր իրեն պատահած դէպքէն ի վեր ջղային գրգռման մէջ էր:⁴⁵ Իր դառնացած սիրտը բանալու եւ խոստովանելու ան-

30. free of any harm. 31. խելք...են: thought. 32. զինավարժութիւն սորվելով: learning the use of arms. 33. Խուժանը...ատենը: When the crowd attacked our village from outside. 34. frightened out of our wits. 35. օգնութեան հասնելով: coming to the aid. 36. foresight. 37. pensive. 38. briefly. 39. առանց...խառնելու: without mentioning himself. 40. մենք...եղեր: and we thought we were Armenians. 41. բա՞ն...եղեր: and we thought we knew something. 42. ինքը...զլխուն: all by itself. 43. մեզմէ. 44. influential. 45. ջղային...էր: was in a state of nervous agitation.

անդիմադրելի⁴⁶ պէտք մը կը զգար: Հոգին տանջող ցաւը դուրս տուաւ:⁴⁷ Տէր Յուսիկ ըմբռնելով ջախջախուած մեծատունին⁴⁸ հոգեքանական⁴⁹ վիճակը, չուզեց զանհկա ջլատել:⁵⁰ Ընդհակառակը՝ ջանաց զօրացնել այդ հոգին, կազդուրել, վնասումէ⁵¹ փրկել: Հայրապետ Էֆէնտին ուժ մըն էր, որ չեզոքացման⁵² վտանգէն հարկ էր փրկել: Ապագային պիտի կըրնար իրենց օգտակար ըլլալ: Տէրտէրը իր նախկին հակառակորդը իր խուսքը, այսինքն իր ոտքը տեսնելէ ի վեր⁵³ այս մտածութիւնը ունեցած էր եւ ըստ այնմ⁵⁴ կը խօսէր: Ուստի անոր յուսահատական վերջին յայտարարութիւններուն պատասխանեց:

— Էֆէնտի, այդպէս մի՛ ըսէք: Այն բոլոր Հայերը որ իրենց ազգը կը սիրեն ու անոր օգուտը կը փափաքին, անոնց ամէնքն ալ միեւնոյն կերպով չեն կրնար մտածել: Ո՞վ կրնայ ապագան ճիշդ նախատեսել: Ու յետոյ, ազգերնիս անանկ վիճակի մը մէջ է որ տեղ մը օգտակար սեպուած գործը ուրիշ տեղի համար կրնայ վնասակար ըլլալ: Ու ինչ որ քաղքի մը կործանման պատճառ կը դառնայ՝ ուրիշ քաղքի մը փրկութիւնը կ'ըլլայ: Իրաւ է որ մեր գեղը ո՞նէ աղէտ չպատահեցաւ, շնորհիւ⁵⁵ ժողովուրդին գէնքերուն, բայց լսեցինք որ հոս Օրթագեղ ալ բան մը չէ պատահած:

— Չէ՛, փա՛ռք Աստուծու, հոս ալ մէկուն քիթը չարիւնեցաւ,⁵⁶ պատասխանեց Օրթագեղի խնամակալը զգացեալ համեմատութեամբ:⁵⁷

— Բայց Օրթագեղ ալ գէնք չգործածեծիք, շարունակեց տէրտէրը: Այդ թաղն ալ հրամաններուդ⁵⁸ զգուշաւոր հեռատեսութեամբ⁵⁹ փրկուեցաւ: Կը տեսնենք թէ տեղ մը քաղաքագիտական⁶⁰ վարմունքը կրնայ օգտակար ըլլալ, ուրիշ տեղ մըն ալ գէնքի վարմունքը: Ամէն միջավայրի Հայերը իրենք իրենց կացութեանը համեմատ հոգալու են ինքզինքնին:

Հայրապետ Էֆէնտին որքան աւելի մտիկ ընէր տէր Յուսիկը, այնքան աւելի կը սիրէր զանհկա: Կը հասկնար թէ այդ Հայաստանցին ոչ միայն զօրաւոր նկարագրի տէր խելացի մէկն էր, այլեւ շատ փափկանըկատ:⁶¹ Անոր խօսքերը թեթեւցուցին սրտին վրայի ծանրացած բեռը:

Ախ, կը մտածէր ինքնիրենը,⁶² եթէ ասանկ շատ տէրտէր ունենայինք, ազգը ա՛լ ինչ կ'ուզէր:՝⁶³ Ու նոյն րոպէին, տէրտիրոջ խօսքերուն տը-

46. irresistible. 47. դուրս տուաւ: expressed, unburdened himself. 48. wealthy man's. 49. psychological. 50. to weaken. 51. from discouragement. 52. neutralization. 53. նախկին...վեր: since he had seen his former adversary in his cell, that is, at his feet. 54. ըստ այնմ: accordingly. 55. due to. 56. մէկին...չարիւնեցաւ: no one was hurt. 57. զգացեալ համեմատութեամբ: with noticeable agreeableness. 58. your. 59. with the foresightedness. 60. diplomatic. 61. tactful. 62. to himself. 63. ազգը...կ'ուզէր: the nation would be very fortunate.

պաւորութեանը ներքեւ,⁶⁴ որոշեց ազգին՝ տէր Յուսիկին պէս քահանա-
ներ պատրաստելու համար ամէն ջանք ընել: Այս որոշումը նոր հոգի
տուաւ իրեն. մէկէնիմէկ զինքը նոր մարդ ըրաւ: Իր կեանքը մեծ
նպատակ մը ունէր: Անցեալը անցած էր, նայելու էր ապագային:⁶⁵
Իր խորհուրդները ըոպէաբար ցոլացեր էին տէրտէրին խօսքերուն՝ իր
մտքին տուած զարկերէն:⁶⁶

Մութը կը կոխէր:⁶⁷ Հիւրը ոտքի ելաւ մեկնելու:

—Տէր հայր, ըսաւ, թերեւս երկար ատեն ա՛յ չտեսնուինք:
Աստուած քարի ծամբորդութիւն տայ:⁶⁸ Երկիրդ եթէ բանի մը պէտք
ունենայ, Պատրիարքարանին միջոցաւ ինծի հաղորդէ, պէտք եղածը ը-
նեմ:

—Աստուած պակաս չընէ,⁶⁹ էֆէնտի:

Ու էֆէնտին յառաջացաւ դէպի տէրտէրը, եւ անոր ձեռքերը
համբուրելու համար քաշած ատենը, իր զրպանէն պզտիկ քսակ մը հա-
նեց, մէջը լեցուն ոսկի, եւ քահանային ձեռքը ղնել ուզեց: Անիկա
ետ ետ զնաց:

—Կ'աղաչեմ, էֆէնտի, նեղութիւն մի՛ կրէք: Ես բանի մը պէտ-
քութիւն չունիմ: Ուրիշ աւելի նեղութիւն ունեցողներ կան:

—Ղէ՛, տէր հայր, չէ՛, ա՛հ, աս քեզի համար չէ:

Ու ծանր, խորհրդաւոր⁷⁰ ծայնով մը ցածկեկ,⁷¹ աւելցուց.

—Ժողովուրդիդ համար վառօղ,⁷² հրացան գնէ՛: Խոհեմութիւնը
զէնքին մէջն է: «Որ ո՛չ սուր առցէ, սրով անկցի»:⁷³

Տէրտէրը նուէրը ընդունեց, եւ էֆէնտիին երեսը նայելով՝ ժրպ-
տուն.

—Աս կարմիր ժամուց⁷⁴ է, ըսաւ:

Ու երկուքին աչքերը իրարու հանդիպեցան: Անոնց մէջ կը վա-
ռէր հայ աղքատին ու հայ հարուստին հազար տարուան ատելութիւնը մահ-
մետական թշնամիին դէմ:

64. տպաւորութեանը ներքեւ: under the influence of. 65. նայելու...ա-
պագային: one must look to the future. 66. from the impulses. 67. Մութը
...կոխէր: darkness was falling. 68. Աստուած...տայ: God be with you.
69. Աստուած...չընէ: May you never be in need. 70. mysterious. 71.
softly. 72. gunpowder. 73. Որ...անկցի: He who does not take up the
sword, shall perish by the sword. 74. կարմիր ժամուց: red offering (alms).

ՀՐԱՆԴ

(1859-1915)

When the small band of writers that had gathered around Մաշիս and Արեւիկ decided to give a new direction to literature by turning it toward the portrayal of contemporary life, it may have thought primarily in terms of the "natives" of Constantinople. However, the Armenian population of that city consisted not only of the native-born but also of a substantial number of new arrivals who had left the provinces in search of economic improvement.

The latter - husbands, fathers, or unmarried adolescents - had expected to find greater opportunities than existed in their native cities or villages, but their dreams were soon shattered when they discovered that almost the only work available to them was that of street porter or water carrier. The living they eked out scarcely sufficed to support them in dingy and dirty inns. The cries for help from parents and wives alike lacked the power to change their condition. Հրանդ (Մելքոն Կիւրճեան), himself an intellectual from the provinces, became very concerned with the misery of these unfortunates, which he described in his series of articles entitled "Պանդուխտի կեանքէն."

He was born in a little village near Բալու. At age eleven, he considered the educational opportunities in Constantinople far more attractive than those of his birthplace and set out for the capital in spite of family opposition.

Upon completion of his secondary education, he embarked upon a teaching career, which he was able to continue until 1896, when political conditions made it advisable for him to leave for Varna, Bulgaria. Many of his manuscripts were destroyed by the Turkish police in their search of his home. He returned to Turkey two years later, but not before he had founded a school for Armenian immigrants in Bulgaria. Immediate arrest and exile from the Turkish capital followed, with a strict prohibition against teaching. In 1908, he was able to return to Constantinople to resume teaching and again to take an active part in national affairs. Eventually, he became a victim of the events of 1915.

Although Հրանդ began to write in 1883, his first work of major significance was "Պանդուխտի կեանքէն," undertaken at Արիիարեան's urging and published in the weekly, Մաշիս, beginning in November, 1888. He described graphically and with feeling the menial tasks, the physical suffering, and the mental anguish of these displaced persons as they languished in poverty and ill health hundreds of miles away from their families.

In time, as the provinces assumed greater importance in literature, Հրանդ devoted most of his attention to the people in the interior, without completely abandoning his interest in the fate of the émigrés. In his short stories, reminiscences, and "Շինականի նամակներ" (written after his return to Constantinople in 1908, and published in Ազատամարտ and elsewhere), he recreated the Armenian peasants' hardship-laden, monotonous life, varied only by natural and manmade disasters. At the same time, he emphasized the peasant's faith in God and tenacious adherence to national traditions.

Հրանդ's writings remained scattered throughout the dailies and peri-

odicals of the day until a volume of his works, *Ամբողջական երկեր*, was published by the Friends of Martyred Writers in 1931. It contains "Պանդուխտի կեանքէ նամակներ" and some short stories. In 1915, as in 1896, many of Հրանդ's manuscripts were wholly or mostly destroyed by the Turkish gendarmes.

Clarity and directness are two of the most important features of Հրանդ's style. He describes persons and events accurately but with feeling. He understands thoroughly the humble folk whose life he depicts. Through his pathetic pictures, he wishes to disturb the conscience of his readers in the hope that they will wish to change the situation for the better.

ՄԵՐ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՅԸ

Մանկութեան Յիշատակներ

Քաղաքները փախչելով՝ դէպի գերեզմանոց կը մօտին,¹ իսկ գիւղերն արդէն իրենց քով ունին գերեզմանոցը: Քաղաքացիք արհաւիրքով² կը նային գերեզմանէն ներս, իսկ գիւղին մէջ ոչ ոք ահաբեկ³ աչքով կը դիտէ պահ քարերը, փայտէ խաչերը, որոնք ցիր ու ցան սփռուած են մահու դաշտին վրայ: Երկիւղը՝ երկիւղածութիւն⁴ է հոն, սարսուռը՝ հաւատք եւ սարսափը՝ պաշտամունք:⁵

Մեր Գերեզմանոցը, Պուլէտ⁶ Միսաքեանի Հանձաձկոյթ⁷ եկեղեցին», մեր տանը առջեւ կ'իյնար. քանի մը արտավար⁸ հող՝ որ մահու քարեր կը սրբազործեն:⁹ Ամէն բան անփառունակ¹⁰ է հոն. ոչ երկաթի վանդակապատ, ոչ ծանրագին¹¹ քարեր եւ ոչ այլ շքեղ պերճանք կը վիրաւորեն հաւատացող աչքեր: Իր զարդը, միակը ատ սրբարանին¹² մէջ, Աղօթատուն մըն է, որ իբրեւ պահապան ոգի կ'ծկտած է հոն պարտիզպանի մը խրճիթին պէս: Գաբրէլ-խաչ. աս է իր անունը:

Ատ սրբարանին մէջ ոչ քահանայի ծայն լսուած է օր մը եւ ոչ անոր բուրուռոր¹³ ճոճած. ժամկոչ չունի, պահապան չունի, իր դուռը քաց է օրուան ամէն ժամուն: Իր աղօթողները մեր թաղին ձերերն ու

1. մօտեան. 2. fearfully. 3. terrified. 4. reverence. 5. worship. 6. poet. 7. open-air. 8. a land measure similar to, but not identical with, an acre. 9. consecrate. 10. very humble. 11. expensive. 12. sanctuary. 13. censor.

պառաւններն են. անոնց եկեղեցին էր կեանքի վերջամուտին:¹⁴ Պատկեր ալ չկայ անոր մէջ. ոչ փայտէ կամ երկաթէ խաչեր. ամէն պաշտամունք, ամէն աղօթք, ամէն ջերմեռանդութիւն¹⁵ պէտք էր թափել քարի մը առջեւ, սեւ, խոշոր քարի մը, որ սրբարանին մէջ կը ցցուի պատկառելի: Թուական չունի, բայց դիւրին է հաւատալ որ քրիստոնէութեան ժամանակակից ըլլայ կարգ մը քարերու նման որոնք զիւրիւն բոլորտիքը կը շարունին իբրեւ նշաններ խաչի՝ խաչանիշ¹⁶ պատկերներով: Իր վրայ վառուած մոմերու ծուխն ու ծանծախարհիթը¹⁷ կը մնան անջինջ, եւ ուրիշներ կուգան կը դիզուին իրարու վրայ: Ոչ ոք կը համարձակի ձեռք դպցնել ծուխի առ խաւերուն,¹⁸ ուր ձերուկ պապն ու ալեւոր թոռնիկը կուգան ու կը համբուրեն զիրար աղօթքով՝ առ սրբանուէր¹⁹ վէմին²⁰ սրբազան երեսին վրայ:

Ամէն շաբաթ իրիկուն, արեւի մուտքէն ետքը, հոն կը գտնէի մեր թաղին ձերուկները, ամենքն ալ կարգով շարուած Գաբրէլ-խաչին առջեւ, մոմերու աղօտ ծածանչներուն տակ: Չայն ծուն չես լսեր. անշշունչ նստած են յափշտակութեան²¹ մէջ, անշշունչ կ'աղօթեն ու անշշունչ կը մեկնին սրբարանէն՝ զոհացուցած աստուածութիւն²² մը, որ, ինչչափ կարելի էր դատել, շատ բազմապահանջ չէր երեւէր, եւ, առանց քահանայի, վարդապետի ու անուանի եպիսկոպոսի միջնորդութեանը,²³ կը լսէր զիրենք, կը հաճէր իրենց անձայն աղօթքներուն, կ'ընդունէր իրենց խունկըն ալ, մոմն ալ ու արցունքներն ալ:

Գիշերը, եթէ ձէթը²⁴ սպառած չըլլար, սրբարանին մէկ անկիւնը կը պլպլար կանթեղ մը, եւ հեռուէն կը տեսնուէր մուծին մէջ կրակէ խոշոր կայծ մը: Կը յիշեմ թէ ինչպէս խաչ կը հանէինք²⁵ առ հեռաւոր ծածանչին դէմ, որ մեռելներու սրբատանը մէջ արթուն հոգին էր եւ մեր ձերուկներու գեղջուկ²⁶ հաւատքը, ջինջ, պարզ, անբիծ, գերեզմանոցի խաւարին մէջ: Աչքդ քիչ մը դէն խոտորելով²⁷ կը տեսնէիր ցիրուցան կայծեր գետնին վրայ որ թեթեւ քամին կը սպառէ ծանկոթելով: Բարեպաշտիկ²⁸ ձեռքեր բերած են ատոնք ու սիրական գերեզմաններ ինկարկելէ ետքը՝ թափած հոն իբրեւ սրբազան կայծեր՝ որ մեհեան-

14. at the twilight of. 15. fervor. 16. cruciform. 17. soot. 18. layers. 19. sacred. 20. stone. 21. rapture. 22. god. 23. intercession. 24. oil. 25. խաչ... հանէինք: we crossed ourselves. 26. peasant. 27. Աչքդ... խոտորելով: looking a little farther. 28. pious.

ներու²⁹ մէջ անշէջ³⁰ կը տածէին³¹ հիները: Ատ կանթեղն ու խնկաբեր կիներու կայծերը, ծերերու հաւատքն ու հսկայ խաչ քարը³² կենդանու-
թիւնն էին մեր Գերեզմանոցին:

Ատ վայրը եղաւ մեր նախասրահը ուր արցունքի դասերը կը տըր-
ուին: Հոն տեսանք առաջին անգամ թէ ինչպէս մարդիկ՝ մարդը ծերմակ
պատանքով կ'իջեցնեն հողը: Հոն տեսանք թէ ինչպէս մարդիկ մարդէն կը
զատուին արցունքով ու լացով: Հոն առաջին անգամ, դողուած³³ ուրիշ-
ներու օրինակէն, հող լեցուցինք մեզ տարեկիցներու վրայ, եւ արցուն-
քը զգացինք թաց թաց երբ տէրպապաները³⁴ պզտիկ մը առած որրանէն կը
տանէին՝ բունին մէջ զարնուած թռչնիկի մը պէս:

Գերեզմանոցը, իր ստուերախառն օրերերուն մէջ, ամբողջ տարին
ծերմակ օր մը ունի միայն. Զատիկ երկուշաբթին: Ամէն տուն ու թաղ՝
իր մեռելները օրհնել կուտայ ատ օրը. եւ մեր քահանաները անձան-
ծրոյթ, Հոգեհանգստեանը³⁵ կը մրմնջեն տխրական աւաչներով:³⁶ Հասա-
րակաց սեղան կը տրուի,³⁷ կերակուրները բերուած են ամէն տունէ, եւ
մեռելի հացը կուտեն ամենքն ալ ինքնակոչ՝³⁸ քնքուշ կանաչին վրայ
ծալապատիկ շարուած:³⁹

Զգիտեմ⁴⁰ ինչ հրապուրանքով կը ժողուէին մանկիկները ատ մե-
ռելական աւաչները. եւ մենք տէրպապաներուն կը հետեւէինք լոկի՝ քայլ
առ քայլ ու քարէ քար: Հոն են ծերուկները. իրենց յանձնուած է ներ-
կայ գտնուիլ ու անձամբ օրհնել տալ իրենց տան մեռելները: Ամէն ծե-
րուկ սիրականներու պատմութիւն մը ունի ատ քարերուն տակ. հարս ու-
նի, զաւակ ունի, ամենքն ալ երիտասարդ կեանքեր, որոնք առտուն խա-
մրած⁴¹ ծաղկի մը թերթերուն պէս թափած են մահաշունչ խորշակին տակ:
Եւ արցունքն է որ յանկարծ թողմած աչքերու վրայ կ'երեւի իբրեւ
պղպջակ:

Ճիշդ այսպէս Զատիկ մեռելոցն⁴² էր, եւ իրիկուան մօտ՝ օրհ-
նութեան կարգը եկած էր մեր տան մեռելներուն: Հոն էր ծերուկ պա-
պըս, կծկտած ու դողդոջուն մեր քարերուն մէջ: Ոչ թուական կայ ա-
նոնց վրայ եւ ոչ անուններ արձանագրուած. կենդանի պատմութիւն պա-

29. pagan temples. 30. eternally. 31. nourished. 32. cross carved on a stone slab. 33. motivated. 34. priests. 35. at the requiem service. 36. with... melodies. 37. հասարակաց...տրուի: A meal is served for the public. 38. uninvited. 39. ծալապատիկ շարուած: seated with folded legs. 40. Զեմ գիտեր. 41. wilted. 42. memorial day.

պըս ինքն էր, եւ բերանացի կ'աւանդէր⁴³ մեզի՝ զանոնք անկորուստ պահելու: Եւ ատոնց մէջ ցոյց տուաւ իր քարը՝ դրուած սիրական էակի մը քով, որու կենակից պիտի ըլլար մեռելութենէ ետքը: Բոլորովին նորութիւն էր աս, եւ այսօր կը զարմացնէ զիս մահու հետ ան ընտելութիւնը՝⁴⁴ հելլէն իմաստունի մը քարոյական առաքինութեամբը: Մէյ մըն ալ տեսանք որ մօտենալով քահանային՝ կ'ըսէր. «Տէր հայր, աս քարն ալ օրհնէ: — Ի՞նչպէս կ'ըլլայ, օրհնած: — Է՛հ, ի՞նչ գիտես. բարիք մը կը ծնի, եւ զալ տարի իս⁴⁵ ալ կ'օրհնես քարիս տակ: Հասունցեր եմ, Տէր հայր, հասունցեր»։ Այս մը լալով արտասանուած ատ ըղձկաթ⁴⁶ խօսքերէն ետքը՝ դողդոջ ձեռքերը դրաւ սիրական քարի մը վրայ, եւ ալեւորիկ գլուխն ալ ծոռելով դէպի հողը, իբրեւ թէ մեռելին ականջէն վար.⁴⁷ «Իս ալ տարէք, իս ալ, օրն իրիկուն եղաւ»⁴⁸...: Եւ ատ «օրն իրիկուն եղաւ» ծայրը տակաւին նոյնութեամբ կը հնչէ ականջներուս մէջ, նոյնութեամբ մտքիս առջեւ է՝ սիրական գերեզմանին վրայ տարածուած մարդկային դողդոջ պատկեր մը՝ իրիկուան հողմածփիկ⁴⁹ ստուերներուն մէջ: Ատ Գերեզմանոցը...: Եթէ կամքս զօրէր⁵⁰ ճակատագրին, որ իր տնօրէն աջը կը դնէ մարդոց սկիզբին ու վախճանին վրայ, մեր Գերեզմանոցէն զատ ուրիշ տեղ չէի ընտրեր, Գարէլ-խաչը կ'ուզէի մեր զըլ-խուն վերեւ, շաքաթ իրիկունները մեր տունէն բերուած խնկահոտ կայծերը մեր քով ինկած, եւ հօրենական տունէ ցիրուցան կեանքերը՝ մեր պապու գերեզմանին շուրջը ամփոփուած:

1893

43. communicated. 44. familiarity. 45. զիս. 46. warm. 47. ականջէն վար: in the ear. 48. օրն...եղաւ: it's the end of the day. 49. moved by the wind. 50. influenced.

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՆՐԱՊ

(1861-1915)

The most imposing figure of Armenian Realism, Գրիգոր Զօնրապ, began his literary career in 1878 with editorials and newspaper articles, but it was not until the publication of his two critical essays on Տիւսաբ's *Մայրա* in *Երկրագունք* (1883) that he attracted attention in literary circles. The following year, the same periodical offered two installments of the never-to-be-completed *Չինական նամականի*, in which he satirized Armenian life in Constantinople in a manner reminiscent of Montesquieu's *Lettres persanes*. Soon thereafter, encouraged by Արփիարեան, he joined the new movement and eventually became its foremost representative.

Զօնրապ was born in 1861, in Constantinople. Frequent changes of schools in his early years, dictated by vicissitudes in family fortunes, failed to impede his educational progress. He received an engineering degree from the lycée in Galata Seray, but faced with unemployment, he turned to the law. Within three years (1882), he was able to embark upon his professional career.

His literary activity, begun in his student days, became more pronounced. Besides the above-mentioned works, he published his only complete novel, *Անհետացած սերունդ մը*, in *Մասիս*, in 1886. Thereafter, he wrote spasmodically until 1912, being especially productive during his years as editor of *Մասիս* (1892-1893 and 1898).

Զօնրապ was actively interested in national, social, economic, and educational problems. He assumed leadership roles in educational and charitable associations, and he became a member of the Armenian National Assembly. Whenever direct involvement was impossible, he used the press to influence decisions with his unequivocal position on issues.

Internationally known as a trial lawyer, as well as an expert in penal law, Զօնրապ was invited to teach at the state school of law after the declaration of the Second Ottoman Constitution (1908). He reached the zenith of his career when he was elected to the Ottoman parliament, where he distinguished himself as an eloquent speaker and reformer. However, that did not prevent his deportation and murder in 1915 on orders from the minister of interior, Talet Pasha.

Three collections of short stories were published during Զօնրապ's lifetime: *Խղճմանքի ծախներ* (1909), *Կեանքը ինչպէս որ է* (1911), and *Լուռ գաւեր* (1911). *Ծանօթ դէմքեր ու պատմուածքներ*, containing portraits of contemporary figures, as well as some short stories, was published in 1932. The two series, "Էջեր ուղեւորի մը օրագրէն" and "Գիրքը պատերազմի դաշտէն," together with poems and other writings not already in book form, appeared in 1962, in Armenia, in a two-volume collection of his complete works.

The subjects of Զօնրապ's stories are taken from life itself. Little dramas, occasionally happy, but frequently sad, are condensed into a few well-written pages, where rapid narrative and romantic scenes alternate with vigor-

ous descriptions and caricatured portraits.

Although there is great diversity among his characters, the most important among them are women who need to love and to be loved. Failure to satisfy this need brings unhappiness to the seeker, whereas success often causes unhappiness to others. Ջօհրապ, fascinated by the physical charm of women, and feeling a kinship with their romantic temperament, shares the grief of those who suffer but does not hesitate to condemn those who exploit others.

Ջօհրապ's attitude toward social morality is as demanding as his attitude toward personal morality is liberal. He tolerates, even sympathizes with, the woman who openly sells her body for money every day, but he excoriates the wealthy man who prays on Sunday and defrauds his clients the rest of the week.

His prose is clear and his imagery powerful. He paints vivid pictures with rapid strokes. He is as skillful in putting sea waves in motion as he is in creating upheavals in the minds and emotions of human beings. His narrative, punctuated by beautiful descriptions and crisp dialogues, leads the reader quickly to the climax of the story. His irony heightens the pathos; his sense of humor brings relief; his symbolism adds depth; while his poetic prose lends beauty to his style. Despite his apparent haste, as evidenced by incomplete sentences and an occasional error in grammar, Ջօհրապ remains the incomparable storyteller of his and subsequent generations.

ՓՈԹՈՐԻԿԸ

Ա

Ահ ու ղողի մէջ, պատուհանը, ղուռը, քարափին¹ վրայ ցրուած, շուարած կը սպասէին, մինչդեռ փոթորիկը կ'ալեկոծէր² Վոսփորը³ իր բոլոր ուժգնութեամբ:

Գիշերուան մէկուկէսն ըլլալու էր,⁴ ամառ գիշերուան մը, յանկարծաֆա մրրիկի⁵ մը սելուծեան մէջ կորսուած, զոր անընդհատ իրարու յաջորդող կայծակին զիծերն ի զուր կը փռեկատէին.⁶ Երկնքին մէջ, ինչպէս ամենուրեք, պայքար մը կար լոյսին ու մթութեան մէջ, դիւերիմ ու մահացու կոիւ մը. եւ խաւարը կը յաղթէր հոս ալ, գրաւելով ամէն կողմ՝ քարդելով իր խաւերը⁷ մին միւսին վրայ եւ տարօրինակ գիշեր-

1. wharf, shore. 2. swelled. 3. the Bosphorus, the narrow waterway that joins the Black Sea with the Sea of Marmora and separates the Asiatic part of Constantinople (Istanbul) from the European sector. 4. Գիշերուան...էր: it must have been 1:30 P.M. (according to Turkish time, but 7:30 P.M. western time). 5. storm. 6. split. 7. layers.

ուան մը պէս, սեւ վարագոյրով մը ծածկելով բոլոր հորիզոնն ու ծովուն մրրկայոյզ⁸ ջուրերը:

Խաւարին մէջ որոշ ու յայտնի, փոթորկին ահեղագոչ մոնչիւնը միայն կուգար, վայրենի ծիւծի, աղաղակի մը պէս, վայրկեան մը դադրելով, իբրեւ թէ զայն արծակող մեծածաւալ թոքերը շունչ առնել ուզէին, եւ յետոյ աւելի եւս սաստիկ գոռալով:

Եւ այս աղմուկին ու շփոթութեան մէջ տնեցիք ահաբեկ վեր վար կը վազէին,⁹ չգիտնալով ըրածնին ու թողածնին,¹⁰ ի գուր ջնալով որոշել¹¹ ծովուն վրայ «Անվեհեր»ը,¹² փոքրիկ մակոյկը¹³ որուն մէջ իրենցմէ մին այս պահուս կը զտնուէր, ահարկու դարձած այդ կոհակներուն խաղալիկ, գուցէ անհետ կորսուած անոնց մէջ: Կուլային, կ'աղօթէին ու կը յուսային:

— Սահակը հետն է, կ'ըսէր հայրը, յիսունի մօտ ձերացած մարդ մը, ջնալով սիրտ տալ¹⁴ իր կնիքը:

— Վախու բան չըկայ, կ'աւելցնէր դրացի մը, անոնք մօտերը եզերք մը ելած են. «Անվեհեր»ը վախնալու մակոյկ չէ:

Ու փոթորիկը կը մոնչէր՝ ի դերեւ հանելով այս յուսադրական խօսքերը, ծովուն վրայ ձեւացող ալիքներուն կատարները կը թոցնէր՝ դաշոյնի հարուածով կտրելով զանոնք ու ծովեզերքին վրայ կեցող մարդիկը ետ կը հրէր խստութեամբ, իբրեւ թէ անոնց միջամտութիւնը մերժելու համար:

— Տէր Աստուած, դուն ողորմէ՛:

Տղաքը կը պոռային անդիէն.¹⁵

— Տիւրիկ, Տիւրիկ, ձայն մը հասցնել ուզելով ու պատասխան մը ակնկալելով ծովուն վրայէն:

Բ

Իր սովորութիւնն էր իրիկուան ճաշէն վերջը շրջագայութիւն մը ընել ծովուն վրայ,¹⁶ կը սիրէր ծովը. անոր հետ, անոր քովը մեծցեր էր Տիւրիկ իրենց տանը մէջ: Հարս երթալէն վերջը¹⁷ երկու տարի

8. billowy. 9. վեր...վազէին: ran up and down. 10. չգիտնալով...թողածնին: not knowing what to do. 11. to make out. 12. The Intrepid. 13. the rowboat. 14. սիրտ տալ: to encourage. 15. from one side. 16. շրջագայութիւն...վրայ: to go for a boatride. 17. հարս...վերջը: after she had married.

միայն հեռու ապրեր էր անկէ. Բերայի¹⁸ աղմուկին ու փոշիին մէջ բան-
տարկուած, զգուած¹⁹ անոր աղտոտ մթնոլորտէն, իր ծովեզերեայ տանը կա-
րօտը բաշելով,²⁰ եւ միշտ փնտռելով անոր ազատ ու լայնատարած հորի-
զոնը եւ կապուտակ ալիքները:

Երկու տարուան հարս էր երբ որ, այրի մնացած,²¹ պարտաւորուե-
ցաւ հօրը տունը վերադառնալ, չկրնալով համաձայնիլ կեսրոջը հետ, որ
չէր ներեր իրեն ողջ մնալը զաւկին մեռնելէն վերջը:

Այս վերադարձէն շատեր նոր ամուսնութիւն մը զուշակեր էին:²²

— Կէն՞²³ է, կ'ըսէին կիներ:

— Աղուոր է, կ'ըսէին էրիկմարդիկ:

Գեղեցիկ ու երիտասարդ էր. բայց վէս²⁴ ու առնական²⁵ գեղեց-
կութիւն մը, որ դիմացինը կը շփոթէր ու յառաջանալը կ'արգիլէր:

Իր սեւ աչքերը թաքուն կայծակներով լեցուն կը թուէին, եւ ոչ
ոք կը համարձակէր անոնց խորը նայիլ:

Հպարտ ու առանձին կը մնար իր երիտասարդ այրիի սուգին մէջ
բաշուած, զլուխ չըղարձնելով երբեք երիտասարդներուն շաղակրատ²⁶ ու
սեթեւեթեալ²⁷ խօսքերուն:

Չորս տարիէ ի վեր որ հօրը տունն էր, սուգէ չէր ելած²⁸ դեռ
ու բամբասող կիները՝ նախանձաբեկ անոր ազդած բացառիկ ֆրապյորէն՝
կ'ըսէին իրարու.

— Սեւերը կը վայելէ, անոր համար չի հասներ:

Արդարեւ կը վայելէր իրեն սեւը: Ծերմակ մորթին փափկութիւ-
նը կը շեշտէր.²⁹ իր առատ մազերուն սեւաթոյր փայլին կը յարմարէր.
բարձր ու վայելուչ հասակին բոլոր առաւելութիւնը կը ճշդէր:³⁰

Աղջիկները չէին բաշեր զինքը.³¹ անոր շուրջը դարձող այրե-
րուն բազմութիւնը կը յուսահատեցնէր զիրենք: Այս երիտասարդ կիներ
իրենց իրաւունքներն ու յոյսերը կ'ոչնցացնէր. կը բողոքէին.

— Թո՛ղ կարգուի³² ու սասնկ բոլոր էրիկմարդիկը զլուխը չժող-

18. a section of Constantinople on the European side of the city, the favorite residential area of Europeans. It is now called Beyoghlu. 19. disgusted. 20. իր...բաշելով: missing her house on the sea. 21. այրի մնացած: widowed. 22. շատեր...էին: many had thought that she would remarry. 23. (Turk.) young. 24. haughty. 25. mannish. 26. loquacious. 27. affected. 28. սուգէ...եւլած: she had not come out of mourning. 29. accentuated. 30. brought out. 31. Աղջիկները...զինքը: the girls were not attracted to her. 32. Թո՛ղ կարգուի: Let her get married.

վէ: ³³

եւ սակայն Տիւրիկ ձեռքէն եկածը ³⁴ կ'ընէր զանոնք հեռացնելու
համար: Բարձր ու զոռոզ սարի մը պէս անմատչելի ³⁵ կը կենար իր գե-
ղին ու սուգին մէջ:

9

Ժամ մը առաջ իր սովորական պտոյտին ելած էր ծովուն վրայ:
Սահակը մակոյկը բերած էր ու իր հանրմը կը պտտցնէր ծովուն կապոյտ
ու անջինջ երեսին վրայ: Պէօյիւքտէրէցի ³⁶ տղայ մըն էր որուն յաղթ ³⁷
կազմուածքը կատարեալ երիտասարդի մը երեւոյթը կուտար իրեն: Իր հայ-
րը այս տանը մէջ քսան տարի իբր նաւավար աշխատած էր, ու ինքն ալ
տարի ու կէսէ ի վեր, հօրը տեղ կ'աշխատէր հիմա: Զաւկի մը պէս կը
սիրէին զինքը: Պզտիկուց ի վեր ³⁸ կէս մը այս տան մէջ մեծցած էր:
Կը յիշէր, հիմա թիավարելով ³⁹ իր հանրմին դէմը, կը յիշէր իրենց
տղայութիւնը: Հանրմին հետ միասին վարպետ տուտուի զացած ըլլալնին
շատ աղէկ միտքն էր, մսավաճառին քովի տունը, ուրկէ ինքը ցորեկէն
վերջ ⁴⁰ կը փախէր միշտ ծովեզերքը, յոյն ընկերներու հետ գուզուճ եւ
խայտոռախ խաղալու համար:

Դառնութեամբ, ցաւելով, ինքզինքը յանդիմանելով կ'ըսէր թէ
մարդ եղած չէր ⁴¹ ինք, ու այսպէս նաւավար մնացած էր հօրը պէս:

Կը խօսէր, մինչդեռ ալիքները մեղմիկ կը փայփայէին նաւակին
կողերը, ու կը հեռանային եզերքէն հոսանքին մէջ. օդը իրրկուան գո-
վութեան տեղ ընդհակառակը տաք ու հեղձուցիչ ⁴² կը դռնար:

Տիւրիկ չէր պատասխաներ նաւավարին պատմած մանկութեան յիշա-
տակներուն, քայց ինքն ալ կը յիշէր այդ օրերը, ու կ'ունկնդրէր ա-
ռանց ընդմիջելու. ինքն ուրիշ խորհուրդներու մէջ մտաշրջիկ, ⁴³ ալ-
նարկը երկնքի եզերտներուն ⁴⁴ մէջ թափառիկ, չէր տեսներ իր դէմը թիա-
վարող տղան որ իրենց մանկութեան մօտութիւնը յիշեցնելով կարծես հի-
մակուան հեռաւորութեան դէմ լոկեայն զանգատ մը կ'ուղղէր:

33. ընդուն...չժողովէ: in order not to gather the men around her. 34. ձեռքէն
եկածը: everything she could. 35. inaccessible. 36. from Պէօյիւքտէրէ,
a section of Constantinople located on the European side, not far from the nor-
thern part of the Bosphorus. 37. big. 38. since childhood. 39. rowing. 40.
ցորեկէն վերջ: in the afternoon. 41. մարդ...չէր: he had not amounted to
anything. 42. stifling. 43. ինքն...մտաշրջիկ: deep in other thoughts.
44. horizons.

ծովը կապոյտ սաւանի⁴⁵ մը պէս առանց ծալքի կը տարածուէր կը մնար ու տաք զեփիւռ մը՝ անտեսանելի հրդեհի մը ջեռուցած⁴⁶ մթնոլորտին պէս երեսն կը զարնէր: Հեռուէն Պէօյիւքտէրէի ծովեզերքը մթնշաղին⁴⁷ մէջ նոր վառուող ճրագներն ու լապտերները լուսաւոր քիծերու կը նմանէին:

Սուլթանիէի⁴⁸ բացերն էին հիմա. ոչ նաւավարը եւ ոչ տիրուհին ուշադրութիւն կ'ընէին քիչ քիչ երկինքը ծածկող մթին ամպերուն որոնց խայտաբղէտ⁴⁹ փայլը ծովուն անշարժութեան մէջ կը ցոլանար: ⁵⁰ Սովորականէն շատ հեռու զացած էին արդէն ու կը հեռանային դեռ ալիքներուն կամաց ընթացքին հետ:

Հաւասարապէս բացն էին երկու եզերքէն եւ ծովուն վրայ մռայլ քող մը կ'իջնէր, հետզհետէ մշուշէ վարագոյրի մը մէջ ամփոփելով⁵¹ զիրենք: Երիտասարդ կինը իր նաւավարէն զատ մէկը չէր տեսներ ալ ու ստիպեալ կը դիտէր հիմա անոր առոյգ եւ հուժկու իրանը, ⁵² որ ամէն կոնակի վրայ ծոկուէն, ⁵³ թափանցիկ պիւրիւնծիւկ⁵⁴ շապիկէն ցոյց կուտար թաւ⁵⁵ կուրծքի մը ելեւէջը եւ շապիկին լայն թեզանիկներուն⁵⁶ մէջէն մկանուտ⁵⁷ թելերը:

Տիւրիկ իր նաւավարը կը դիտէր այս ծովին ու օդին ջերմութեանը մէջ. այս կէս լոյս ու կէս խաւարին մէջ. այս եզական միայնութեան ու առանձնութեան մէջ: Դեռ պատանի մ'էր, վերին շրթունքը հազիւ թէ մրոտած, ⁵⁸ նուրբ աղուամազ մը դեռ նոր կը սկսէր անոր արեւակէզ⁵⁹ այտերուն վրայ. մերկ ոտքերը յենարանին⁶⁰ դրած էր անծածկոյթ ազդրերը⁶¹ ցոյց տալով: Թարմ, կորովի ու անծանակ⁶² բան մը կար այս տըղուն վրայ որ երիտասարդ կինը կը խոովէր:

— Քանի՞ տարու ես, Սահակ:

— Ի՞նչ գիտնամ, հանրմ, տասնըեօթը, պէլքի⁶³ տասնըութը կամ:

45. sheet. 46. heated. 47. twilight. 48. probably located on the west bank of the Bosphorus, slightly south of Պէօյիւքտէրէ. 49. variegated. 50. was reflected. 51. engulfing. 52. trunk. 53. որ...ծոկուէն: that every time he bent backward. 54. gauze-like transparent material. 55. hairy. 56. sleeves. 57. muscular. 58. blackened (with hair). 59. sun-tanned. 60. on the footrest. 61. thighs. 62. innocent. 63. (Turk.) perhaps.

Ու մանկամարդ կինը ակամայ կը բաղդատէր այս տղուն տարիքը
իր քսաներկու տարիներուն հետ եւ բոլորովին յարմար կը գտնէր իրարու:

— Նայինք քեզ ե՞րբ պիտի նշանենք:

Մօր մը ձեւերը կ'առնէր՝ աւելի ազատութեամբ խօսելու համար,
եւ վերջապէս ծովուն այս առանձնութեանը մէջ իր համարձակութիւնը կ'ա-
ւելնար: Հաճոյք, գաղտնի ու անբացատրելի բան մը կը զգար խօսելով
այս նշանուէրին վրայ, անոր նշանածին, գրեթէ կնոջը վրայ: Սահակին
կինը Պէօյիւքտէրէցի աղջիկ մը պիտի ըլլար, երջանիկ կին մը այս հուժ-
կու թեւերուն մէջ որոնց վրայ կը գմայլէր:

Ու այս խօսքերով, պատանիին շփոթութիւնն ու կարմրութիւնը կը
վայելէր: Թերասքօղ հարցումներով կը ջանար անոր անփորձ պարզամտու-
թիւնը⁶⁴ չափել, ու որքան աւելի շփոթ ու խռովեալ տեսնէր նաւավարը,
իր քացատրութիւնները աւելի դիւրահասկնալի, բառերը աւելի բացայայտ
կը դառնային՝ տեսնելով որ վախ չկար այս տղուն հասկացողութենէն, ո-
րուն զգայնութիւնը⁶⁵ ժայռի մը պէս ամուր ու հանդարտ կ'երեւէր:

Եւ նորատի կինը աւելի կը յառաջանար պրպտելով⁶⁶ այս պատանի
սիրտը, ու հետաքրքիր բժիշկի մը պէս փնտռելով զայն թունդ հանելիք
ջիղը:⁶⁷

Նաւավարը չէր պատասխանէր, ձիւնաթոյր ու մեծածաւալ վարտի-
քին⁶⁸ անհամար ծալքերովն ու փոթերովը⁶⁹ լեցնելով իր նստարանը, հե-
ռուն՝ եզերքներուն նայելով որ չէր տեսներ մշուշին մէջ ու ակնարկը
փախցնելով իր տիրուհիին հետախոյզ⁷⁰ ու խրոխտ աչքերէն:

Կը հասկնա՞ր թէ չէր հասկնար այս լեզուն:

Ե

Յանկարծ ծառերու խորշափիւնի⁷¹ պէս խշրտուք մը ելաւ: Ծո-
վուն վրայ տեղ տեղ փոքրիկ պղպջակներ կազմուեցան, ծովուն երեսը
մուր երանգներով⁷² զատուեցաւ. հեռուէն մղուած զօրաւոր շունչ մը
փարատեց այս մշուշէ սրսկապանը⁷³ որ տիրուհին ու ծառան կը շրջա-

64. naiveness. 65 sensitivity. 66. probing. 67. գայն...ջիղը: the nerve that would cause an upheaval in him. 68. մեծածաւալ վարտիքին: of his ample bloomerlike trousers. 69. with the creases. 70. searching. 71. rustling. 72. with colors. 73. bed curtain.

պատէր: Ուշատէտէի⁷⁴ բարձունքին վրայ երկինքը փայլատակեց,⁷⁵ ղեղին եւ շլացուցիչ լոյսով մը ողողելով ծովն ու ցամաքը եւ ամպրոպայոյզ որոտում մը սաստկութեամբ ճայթեցաւ:

—Հանրմ, պօռա կայ,⁷⁶ փախինք, փախինք:

Ծովուն մակարդակը զոգ կ'առնէր,⁷⁷ կ'ուռէր՝ երկար ու անծայր կոհակ մը ձեւացնելով:

Նո դարձան: Նաւավարը փութացնելով իր թիավարութիւնը երկնքի մթութեան ու ծովուն սպառնալիքներուն առջեւ որ քաջ⁷⁸ կը ճանչնար:

Հիմա կը շարժէին, կը տատանէին⁷⁹ ղեռ չփետեկտուող⁸⁰ այն կոհակին վրայ, բարձրանալով ու խոնարհելով անոր կամքին հետ:

Հարաւի հողմը⁸¹ կուգար կը հասնէր ուժգին —հալածական⁸² ու հալածող հով մը իր բոլոր սաստկութեան մէջ:

Նաւակը Պէյքօզի⁸³ բացերուն կը մօտենար, ու ծովը իր կոհակածեւ երերման⁸⁴ մէջ չկրնալով դիմադրել փոթորիկին շունչին, հազարաւոր ալիքներով կը պատուէր, կը ճեղքուէր, սպիտակ փրփուրներու մէջ:

Սահակ իր բոլոր ոյժը կուտար՝ ջիղերուն բոլոր տոկունութեամբը,⁸⁵ մարմնին բոլոր առուզութեամբը կոռելով:

Դիւրաբեկ⁸⁶ մակոյկը ալիքներուն վրայ կ'ոսոսուէր եւ փոթորիկը կոհակէն կը մղէր զայն անընդհատ շունչով մը որ երիտասարդ կնոջ ուսն ու մէջքը կ'ընդգրկէր, եւ մագերէ իրենց զեղեցիկ ու ամփոփ շտկուածքը կորսնցուցած՝ հողմածուփ⁸⁷ կը շարժէին:

Հիմա զիշերը կը շրջապատէր զիրենք, ահարկու երաժշտութեամբ մը տօնելով իրենց միայնութիւնը, ու ծովուն մէջ խեղդամահ կորսուելու վտանգովը անոնց միութեան հարկը շեշտելով:

Փոքրիկ մակոյկը ջուր կ'առնէր ալ: Այրին թողած էր ղեկին⁸⁸ մետաքսահիւս չուանները եւ փոթորիկը միայն կը վարէր ու կ'ուղղէր զիրենք: Հանրմը չէր խօսեր, բայց կը տեսնէր մահը. այս փեղուկ դաշտին մէջ խեղդուիլը՝ մօտ, շատ մօտ, իր բովիկը, եւ կը վախնար:

Իր տոգոյն դէմքը այտերուն կարմրութիւնը կորսնցուցած, աւե-

74. hill north of Պէյքօզ on the east bank of the Bosporus. 75. երկինքը փայլատակեց: there was lightning in the sky. 76. պօռա կայ: it is storming, it is thundering. 77. զոգ կ'առնէր: became hollow. 78. very well. 79. balanced. 80. that was not breaking. 81. wind. 82. pursued. 83. located on the east bank of the Bosporus, across from Պէյօյիւքտէրէ. 84. movement. 85. with the vigor. 86. fragile. 87. wind blown. 88. of the rudder.

լի հրապուրիչ էր, մինչդեռ հողմը իր անզաղտնապահ⁸⁹ ու որոնող⁹⁰ շուռնչով անոր շրջագգեստը կը խառնէր շարունակ՝ հեշտալի առազաստի⁹¹ մը պէս լեցնելով զայն:

Անկարող էր ուշադրութիւն ընելու հիմա իր զգեստներուն խառնակութեանը որ նաւավարին ցոյց կուտար իր սրունքը ամբողջ, մինչեւ ծունգերը, որ սեւ ֆիլտէքոսէ⁹² զուլպան իր պարոյթովը⁹³ կ'ընդգրկէր մինչեւ ծնրակապն ու անկէ անդին եւ որուն վրայ նուրբ ու ձիւնասպիտակ վուշ⁹⁴ ճերմակեղէններուն դրասանգները⁹⁵ կը խաղային իբրեւ տեսակ մը փրփուր որ շրջագգեստը իր զաղտնածածուկ ու երանաւէտ փոթերուն մէջ պահած ըլլար:

2

Մրրիկը իր բոլոր զայրոյթին ու կատաղութեանը հասած էր ալ. ծովը հետզհետէ լեռնածեւ ալիքներով չորս կողմէն կը պաշարէր փոքրիկ մակոյկը որ իր աղի ջուրերովը լեցուցած էր:

Մուծին մէջ աներեւոյթ դարձող ցամաքը՝ իրարու յաջորդող փայլակներուն ցոլացման մէջ կը տեսնուէր հանդարտ ու անքոյթ:⁹⁷ Տուներն ու ապարանքները իրենց կարմիր ու զուարթ լոյսերը վառած էին ու ալիքներուն մէջ կորսուող մակոյկը, անիրականալի երագի մը պէս հետուէն կը դիտէր ցամաքին այս հաստատ ու ապահով երջանկութիւնը:

Սահակ կը շարունակէր իր գերմարդկային ճիգերը, վտանգը կը կրկնապսկէր անոր ծարտարութիւնը: Բոլոր ջանքը կը կայանար նաւակին կողը չընծայելու⁹⁸ ալիքներուն յարձակման, ու խաւարին մէջ ճերմակ փրփուրներէն կոհակներուն զալուստը տեսնելով՝ ձախ թիակովը իր ուղղութիւնը կը պահէր: Խոյս տալու մէջ չէր փրկութիւնը, այլ անխոհեմ դիրքով մը չընդդիմանալու փոթորիկին զայրոյթին, եւ այսպէս հալածական ու հնազանդ կը մղուէին ալիքներուն կատարներուն ու խորութիւններուն մէջ:

Երիտասարդ կինը նաւակին մէջ սարսափէն նուաղած, ընկողմանեալ⁹⁹ կը մնար, իր արդուզարդին զրգոյիչ ու շնորհալի անկարգութեանը մէջ:

88. of the rudder. 89. indiscreet. 90. searching. 91. sail. 92. of fil d'E-cosse. 93. with its form. 94. garter. 95. flax. 96. festoons. 97. safe. 98. in not exposing. 99. stretched out.

Ումուր եւրի¹⁰⁰ ծոցը¹⁰¹ կը մտնէր մակոյկը հիմա: Այս սեղմուած եզերքներուն մէջ¹⁰² ծովը աւելի կը բարձրանար, կ'ուռէր սպառնալից ու մահազոյժ կը դառնար: Նաւաւարը կը զգար կորուստը անխուսափելի: Ալիքները կիսովին թրջած էին զինքն ու իր տիրուհին: Աղի համ մը, այդ ջուրերէն ելլող դառնութիւն մը կը լեցնէր իր շնչասպառ կուրծքը, խեղդամահ կորսուելուն սկզբնաւորութեանը պէս այս ջուրէ գերեզմանին մէջ:

Իր ուղղութիւնը պահելու ստիպուած՝ ալիքներուն կը նայէր դեռ ու միջոց մը փայլակին լուսովը տեսաւ նաւակը մօտեցած եզերքին որ փրփուրներու սպիտակութիւնը՝ ձիւնապատ¹⁰³ դաշտի մը նման բոլոր երկայնութեամբը կը գրաւէր:

Ալ անկարելի էր չփշրուիլ¹⁰⁴ այդ ծովուն ու ցամաքին մաքառմանը մէջ. անկարելի՝ ետ դառնալ բացը նետուելու համար: Այն ատեն աղաղակ մը փրթաւ իր կուրծքէն,¹⁰⁵ օգնութիւն կոչելու ձայն մը,¹⁰⁶ աղիոգորմ¹⁰⁷ եւ յուսահատ զոչիւն մը որ ծովը իբրեւ թէ անակնկալ անջակցութիւն մը արգիլելու դիտմամբ իր մոնչիւնովը ծածկեց:

Ցամաքէն տասը գրկաչափ¹⁰⁸ բացն էին, ծովը օրօրոցի մը պէս առաջ ու ետ կը մղէր զիրենք եւ իր խուլ նուազներովը քնացնել կ'ուզէր այս դատապարտեալները:

Այս մահուան տարուբերին¹⁰⁹ մէջ ալիք մը անհնարին մոլեգնութեամբ¹¹⁰ գրկեց բարձրացուց մակոյկը իր լոյծ¹¹¹ կուրծքին վրայ. մանրերկրորդ¹¹² մը վարանեցաւ, կարծես որոշում տալու համար, յետոյ անհաւատալի զօրութեամբ ցամաք նետեց զայն, հոն հաւաքուած աւազներուն վրայ, ու ետ քաշուեցաւ:

Այս ալիքը որ իր անօրինակ ուժգնութեամբը ստոյգ կորուստ մը պարտ էր բերել, իրենց փրկութիւնը եղաւ. չափազանց սաստկութիւնը խորտակելու տեղ ազատեց զիրենք եւ իր նպատակին ներհակ¹¹³ արդիւնք մը արտադրեց: Այս պարագային մէջ ծովու վարմունքը մարդոց վարմունքին համաձայն գտնուեցաւ:

100. located on the west bank of the Bosphorus. 101. the bay. 102. Այս... մէջ: contained by the shores. 103. snow covered. 104. not to be crushed. 105. աղաղակ...կուրծքէն: he uttered a cry. 106. օգնութիւն...մը: a call for help. 107. heartening. 108. laps (a "lap" is equal to the distance from the fingertips of one hand to the fingertips of the other when both arms are stretched out wide on the sides of and away from the body). 109. tossing about. 110. with ferocity. 111. liquid. 112. second. 113. contrary.

նաւաւարը դուրս նետուեցաւ ու ամէն բանէ առաջ իր պրկուած¹¹⁴ ու ուժաթափ մատներովն ալ աւելի դէպի ցամաք քաշեց թեթեւ մակոյկն ու յետոյ տիրուհին դուրս հանել ջննաց:

Մթութեան մէջ կ'որոշէր անոր վախէն դալկացած դէմքն ու մարմնոյն բոլոր զմայլելի գծագրութիւնը¹¹⁵ որ թրջուած շրջագցեստը բոլորովին յայտնի կ'ընէր:

Այն ատեն ըոնեց այդ լեցուն ու հրաշագեղ սարմինը, իր գրկին մէջ, իր ուսերուն վրայ առաւ՝ առանց թելերուն մէջ կարենալ ամփոփելու¹¹⁶ այդ հարուստ իրանը, առոյգ բարձունքը: Մանկամարդ կինը այս հպումով, այս ջերմութեամբ սթափեցաւ: Հզարմացաւ սակայն ինքզինքը այս բազուկներուն մէջ տեսնելով. կիսովին փարատուող նուաղմանը մէջ, երազի մը, երջանիկ ու փափաքուած երազի մը տպաւորութիւնն ունեցաւ: Իբր թէ Պէօյիւքտէրէի իրենց ապարանքին մէջ իր քաղցրաբոյր ննջասենեակին անուրջներովը¹¹⁷ ու երիտասարդ կնոջ իղձերով խռովուած ու բորբոքուած ըլլար այս վայրկեանիս, ուզեց որ այդ երազը շուտով չվերջանայ, ու երկարի:

Ու այս պատրանքներուն¹¹⁸ անձնատուր, հողուն գալարումներուն վրայ ուր գրկելով տարած էր զինքը իր նաւաւարը, նսեմաստուեր¹¹⁹ ու խոնաւ երկնքին տակ, փոթորիկին յօրինած¹²⁰ տարօրինակ ու տիտանեան¹²¹ եղանակներովը ամպրոպին¹²² հհարկու ծայներուն մէջ, չզարթնուլ¹²³ ձեւացուց, անպաշտպան թողլով վարդագոյն դարձող այտերն ու նուազելու պատրաստ քնարի մը պէս բոլորովին դողդոջուն այս մարմինը, մինչեւ որ, այս երազը որ այնքան կը նմանէր իրականութեան, շարունակուէր ու ամբողջանար:

Է

Քարափին վրայ ուր նորատի կինը ոտք կոխեց արցունքներ, համբոյրներ ու աղօթքներ իրարու խարնուեցան.

—Ազատեցա՛ր, աջատեցա՛ր:

—Եկո՛ւ¹²⁴ զգեստներդ փոխէ՛, խիռւմ¹²⁵ ես, Տիւրիկ:

114. stretched. 115. outline. 116. to contain. 117. with the dreams. 118. greens. 119. somber. 120. created. 121. titanic. 122. thunder cloud. 123. not to awaken. 124. եկո՛ւր. 125. թաց.

Ուրախութենէն վերջը հարցումներ տասնեակներով. ո՞ւր բռնուեցաք, ի՞նչպէս փախաք, ո՞ր կողմը ելաք: Այս ցնծութեան¹²⁶ ու ուրախութեան մէջ նաւավարը մոռցուած կը մնար իր մակոյկին մէջ. վերջապէս անոր ալ կարգը եկաւ. Տիւրիկ իր ազատարարը ցոյց տուաւ.

— Ես ինքզինքս կորուսած էի բոլորովին, բան մը չեմ յիշեր. Սահակին հարցուցէք:

Շնորհակալութիւնները, զովեստները չզլացան.¹²⁷ Տիւրիկի հայրը ոսկի մը պարգեւ տուաւ:

— Աս տան զաւակն ես, ըսին ամենքը միաբերան:¹²⁸

Անկէ վերջը բնական էր որ նաւավարն աւելի անձնուէր ըլլար իր հանձմին որ երիցս¹²⁹ իրեն տիրուհին էր:

Ը

Յետոյ փոթորիկին յիշատակը միայն մնաց: Տիկինը մէյ մըն ալ իրիկունները չեկաւ ծովուն վրայ շրջագայելու:¹³⁰ Ի զուր նաւավարը ամէն ապահովութիւն տուաւ իրեն. հեռու չպիտի երթային, ոչ, ծովեզերքը միայն. մակոյկը դիմացկուն ու վստահելի էր: Հանրմը իր որոշման վրայ հաստատ մնաց: Այն զիշերուընէ ի վեր իր նաւավարին երեսը տեսնել չէր ուզեր կարծես. կը զգուշանար անոր հանդիպելէ եւ երբ պարտաւոր էր խօսք մը ուղղել իրեն, ցամաք ու հրամայական շեշտ մը ունէր միշտ:

Ձայրոյթ մը կար հիմա իր սրտին մէջ անձնատուր եղած ըլլալուն համար այս պատանի սպասաւորին: Այդ վայրկեանը որուն ախտաբորբոք¹³¹ անհամբերութեամբ մը սպասած էր ատեն մը, ամօթ ու արատ մը կը թուէր այժմ իր յագեցեալ¹³² սրտին: Իրեն հաւասարներէն շատերու աղերսները արհամարած էր ու կը զարմանար այս ուսմիկ¹³³ տղուն յաջողութեան համար:

Փոթորիկը իր գլխուն վրայ եւ իր հոգիին մէջ զոռացեր ու անցեր էր. ու մոռնալ կ'ուզէր ալ այդ վրդովեալ¹³⁴ զիշերը. մինչդեռ նաւավարը ընդհակառակն յիշել ու յիշեցնել կը ջանար այդ երանաւէտ

126. joy. 127. were not spared. 128. together, unanimously. 129. thrice. 130. Տիկինը...շրջագայելու: The lady put an end to her excursions on the sea. 131. morbid. 132. sated. 133. of that boy of humble origin. 134. disturbed.

ու արհաւիրակից վայրկեանները: Իր տիրուհիին շուրջը կը դառնար¹³⁵ շարունակ՝ կենդանի յանդիմանութեան մը պէս անտանելի դառնալով: Չէր կրնար երբեք պատմել իր երջանկութիւնն ու բաղդը, չէր համարձակեր իր տիրուհիին խօսիլ անոր նուաղումի միջոցին պատահածներուն վրայ. եւ իր սրտին ու մտքին մէջ ամփոփուած այդ երջանիկ նուաղումը՝ իրականութենէ աւելի երազի մը նման երեւակայական¹³⁶ բան մը կ'ըլլար, բայց ոչ առանց խորապէս վրդովելու իր նոր արթնցող երիտասարդի հոգին:

Վայրկեաններ կուգար ուր ժամերով լռին նստելէ վերջը իր խոհանոցի քովի փոքրիկ խուցին մէջ, ուր աչքերովը պատկերացնելէ¹³⁷ վերջը իր անհաւատալի երազին բոլոր մանրամասնութիւնները, անդիմադրելի¹³⁸ բան մը կը մղէր զինքը իր հանձմին երեսն ի վեր ըսելու իր սիրատուոր¹³⁹ իղծերն ու տառապանքը: Վերջապէս այդ ձիւնաթոյր ու շերմիկ մարմինը ինքն էր փրկած ծովուն անդունդներէն եւ իրենք պէտք էր լինելը¹⁴⁰ ամէն բանէ առաջ:

Լռին, առանձնակեաց¹⁴¹ ու վայրենի կը դառնար հետզհետէ: Գործ չկար տանը մէջ իրեն համար. մակոյկը չէին նստեր, եւ աւելի իրեն վարձք մը տալու համար վար դրած էին զինքը,¹⁴² բան թէ իրական ծառայութեան մը ակնկալութեամբ: Կը զգար այդ ու կը տրտմէր. այս ողորմութիւնը ծանր կուգար իր սրտին:¹⁴³ Շատոնց պիտի խոյս տար այս տունէն եթէ իր հանձմին տեսքէն կարօտ մնալը դժնդակ¹⁴⁴ ու մահացու զրկում մը չթուէր իրեն: Իրաւ է որ անվտանգ ազատեր էին փոթորիկէն, մահուան այսքան մօտ դեզերիլը¹⁴⁵ պակասութեան մը արդիւնք համարուած էր տանը մէջ ու նաւավարը աչքէ ինկած¹⁴⁶ կը զգար ինքզինքը: Յանցաւորի մը պէս զայն մեղքնալնուն համար միայն չէին պատժեր: Անշունչ ու անտեսանելի մնալու կը ջանար ալ. երբեք մտքէն չանցաւ¹⁴⁷ որ պերախութիւն մ'էր տնեցոց զինքը այսպէս լքելը.¹⁴⁸ հիմա անօգուտ, բայց ատենօք անձնուէր եղող շան մը պէս չէին վոնտեր¹⁴⁹ զինքը, բայց չէին ալ ուզեր:

Այս ցաւը՝ փոթորիկին սարսափին եւ անոր պարզեւած երանութեան ու անհամար իղծերուն յաջորդելով՝ խանգարեց իր տկար իմացականութիւն-

135. շուրջը...դառնար: was around. 136. imaginary. 137. picturing. 138. irresistible. 139. amorous. 140. ըլլար. 141. withdrawn. 142. վար...զինքը: kept him. 143. ծանր...սրտին: hurt him. 144. painful. 145. lingering. 146. աչքէ ինկած: fallen out of favor. 147. երբեք չանցաւ: it never occurred to him. 148. տնեցոց լքելը: to be abandoned thus by the family. 149. չէին վոնտեր: did not throw him out.

նը: 150

— Վրան մերաք եկաւ, ¹⁵¹ կ'ըսէին զինքը մեղքնաւով, մինչդեռ երիտասարդ այրին իր անտարբեր ու խուսափող ¹⁵² վարմունքը կ'աւելցընէր: Խօսքը եղած ատեն, ¹⁵³ այդ վիճակին ծանրացումէն ¹⁵⁴ վախ կը յայտնէր միշտ: Միւսներուն՝ չափազանց կը թուէր այդ յոռետեսութիւնը: ¹⁵⁵ Իր վախին վրայ կատակ կ'ընէին, կը զուարճանային:

— Չեւլայ յանկարծ ճիտդ փաթթուի: ¹⁵⁶

— Մ'ըսէք, դող կ'ելլամ: ¹⁵⁷

Կը խնդային:

Դէպքերը իր վախին արդարացի ըլլալը հաստատեցին: ¹⁵⁸ Նաւաւարին մտային վիճակը հետզհետէ ծանրացաւ: Ինչպէս հիմունքը խախտած շէնքի մը մէջ ¹⁵⁹ զանազան մասերը իրարու վրայ կը զետեղուին խառն ի խուռն, միեւնոյն բանը կը պատահէր զաղափարներուն ու զգացումներուն մէջ որ հիմերէն ¹⁶⁰ դղրդեր էին: Բժիշկը կանչեցին, քառորդի մը չափ խօսեցաւ հետը զանազան նիւթերու վրայ, բայց միշտ փոթորկին վրայ էին նաւավարին տուած պատասխանները: Բժիշկը խելագարութիւնը ¹⁶¹ հաստատեց եւ առանց վարանելու պատճառը ցոյց տուաւ. փոթորկին գիշերը երկիւղէն խանգարում ¹⁶² մը յառաջ եկած էր խեղճ տղուն մտքին մէջ:

— Բայց վախնալիք բան մը չկայ, ¹⁶³ կ'աւելցնէր բժիշկը, աւելի ապշուծեան ¹⁶⁴ մէկ տեսակն է:

— Չէ, չէ, տօքթոր, տան մէջ վտանգաւոր է, այնպէս չէ՞, կը պնդէր այրին:

Վերջապէս ճամբու դրին, ¹⁶⁵ մօրը տունը դրկեցին ապուշը:

Կեանքը ազատած էր, բայց իր հոգին արդէն կորուսած էր փոթորկին մէջ:

150. reason. 151. վրան...եկաւ: He's overcome by a deep sorrow. 152. evasive. 153. Խօսքը...ատեն: when they spoke about him. 154. about the deterioration. 155. pessimism. 156. Չեւլայ...փաթթուի: Be careful for fear he may suddenly embrace you. 157. Մ'ըսէք...կ'ըլլամ: Don't say such things. You frighten me. 158. Դէպքերը...հաստատեցին: The events bore out her fears. 159. Ինչպէս...մէջ: Just as in a building whose foundations have been weakened. 160. from the foundations. 161. insanity. 162. disturbance. 163. վախնալիք...չկայ: there is nothing to fear. 164. insanity. 165. ճամբու դրին: sent him away.

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

(1866-1940)

From his sketchy autobiographical notes, we learn that *Տիգրան Կամսարական* was born in 1866, in Constantinople. Little is known about his education except that he attended the *Արամեան* School, where he had as his teacher of Armenian *Պուլէո Խաչատուր Միսաքեան*, destined later to become one of his severest critics.

He made his literary debut in 1884 with the publication of croniques, short stories, and the translation of a novel by Eugène Sue. The work that brought him notoriety and fame, however, came in 1888, when *Արեւելիք*, after some hesitation, decided to serialize his *Կարժապետին աղջիկը*, a novel based upon contemporary life. The initial reaction was so adverse that at one point the author seriously considered its discontinuation. However, gradually the pendulum swung in his direction.

Կարժապետին աղջիկը is the first Realist novel in western Armenian literature. In it, contemporary reality is not simply the backdrop but rather the very substance of the story. Local manners are presented carefully and graphically as the author attempts to expose the darker side of life in late nineteenth-century Constantinople.

Although *Կամսարական* wrote some short stories, descriptions, chroniques, and literary criticisms, people always referred to him as the author of *Կարժապետին աղջիկը*, a designation that has been carried into literary history.

In 1896, *Կամսարական* left Constantinople to take refuge first in Egypt and then in Paris. He continued to send occasional pieces for publication in the Turkish capital but eventually gave up literature for a career in business. He died in 1940, in Vichy, France.

ՎԱՐԺԱՊԵՏԻՆ ԱՂՋԻԿԸ

Պարսնանդէսը

Անդրանիկ ֆէնէրճեան, a once successful teacher who has fallen on hard times, has just been appointed tutor of the two young daughters of *Յակոբ Նահապետեան*, a very wealthy man. The latter also has a son *Արամ* (a dis-

sipated playboy) and a daughter, *Զարուհի* (an ambitiously calculating young woman). The latter plans to give a ball in honor of her father on his name day and invites *Փէնէրժեան*'s daughter, *Աստղիկ*, whom she wishes to marry her brother. *Աստղիկ* has recently been engaged to a young man with a more modest social background, and her father has serious reservations about the appropriateness of her attendance at such a function without her fiancé, but this being a command performance for his new employers, he does not dare to refuse. The ball at the *Նահապետեան* is destined to play a decisive role in *Աստղիկ*'s life.

Շաբաթ գիշեր էր:

Եւ կառք մը նշան աղային, Անդրանիկ վարժապետի եղբոր, տունէն առած Աստղիկն ու իր հայրը, սրարշաւ¹ կ'անցնէր Բերայի մեծ փողոցէն դիմելով Նահապետեաններուն տունը, Աղամամի փողոց:

Քնայէ՛ հայրիկ, դուրս նայէ՛, կը մրմնջէր Աստղիկ իր ձեռքը հօրը ծունկին կոթնցնելով ուժգին եւ գլուխը դէպի պատուհանը հանելով,² դուրսը դիտելու համար: Դուրսը հրապուրիչ էր տեսարանը. արդուզարդուց³ վաճառատունները իրենց ցուցափեղկի⁴ միակտուր ապակիներուն ետեւ ի տես⁵ դրած էին իրենց շղարշներու⁶ եւ բեհեզներու⁷ շքեղագոյնն ու մոխագոյնը, արուեստական ծաղիկներու ողողման⁸ մը մէջ եւ շրջապատուած հագար մանրիկ ու դիւթիչ զարդերու առարկաներով ցիրուցան դըրուած, որոնց վրայ օղային կազի լեզուակներ տժգոյն կապոյտ լոյս մը կը սփռէին, որ գոյներու հրաշագան⁸ ներդաշնակութիւն մը կ'ընծայէր նրբահիւս մետաքսեղէններու փափկիկ ու թեթեւ գունազեղութեան⁹ հետ:

Վարժապետը խոշոր բացած իր աչքերը կը դիտէր այդ հմայիչ կըրպակները¹⁰ որ այնքան աւելի արագ խոյս կուտային իր ականարկներէն որքան շուտ կ'ընթանար կառքը, ու շլացած՝ հագիւ կը լսէր իր աղջկան շատախօսութիւնը: Եւ ստուգիւ կը շողակրատէր¹¹ Աստղիկ. պծնեալ¹² իր թարմ ու սիրուն շրջագգեստով, գիտակից իր գեղին,¹³ խօսեցեալ¹⁴ եւ յոյսերով գեղուն,¹⁵ խանդ մը կը զգար իր սրտին մէջ, որ կը տա-

1. speedily. 2. bending. 3. of adornment, of luxury items. 4. display window. 5. ի տես: on display. 6. of crapes. 7. flood. 8. wonderful. 9. colorfulness. 10. stores. 11. chattered. 12. adorned. 13. of her beauty. 14. engaged. 15. full.

րածուէր սրտէն դուրս, լեզուին ծայրը, որ նիւթ կը գտնէր խօսելու անսովոր իրերով¹⁶ վրայ. բաւական անգամներ¹⁷ կառք նստած էր¹⁸ ան, երբ դեռ վարժարանն էր, բայց այս կառքը կարծես իրեն համար այլապէս մոգեկան¹⁹ բան մը ունէր. անիւներուն խուլ թաւալումը,²⁰ ձիերուն միօրինակ տրոփիւնը²¹ իբր ներդաշնակ նուազ աշխուժիւ²² ու խնդուծեամբ համակ կը լեցնէին իր սիրտը: Ուրախ էր Աստղիկ, չէ, երջանիկ էր, ու փոքրիկ սրտնեղուծիւն մը հօրը դէմ ունէր միայն որ քիչ մը կծկելով²³ չէր նստեր իր քով որպէսզի իր շրջագգեստը տգեղ ծալքեր չծնւացնէ. «Եթէ մայրս ըլլար, դիմացը կը նստէր եւ ես ալ հանգիստ կ'ըլլայի. բայց ինչ օգուտ, միայն մայրերը կը հասկնան այդ բաները» և կը մտածէր ան, եւ յետոյ, գաղափարներու շղթայէ մը վարեալ²⁴ կը շարունակէր ըսել ինքնիրեն. «Ենթոյն մայրս որչափ ուրախ պիտի ըլլար եթէ ինքն ալ այս գիշեր հօրեղբօրս տունը եկած ըլլար եւ զիս այսպէս զարդարուած տեսներ»:

Շատ զոհ էր Աստղիկ իր շրջագգեստէն որ իրաւամբ յոյժ²⁵ սիրուն էր, շղարշէ սպիտակ շրջագգեստ մը, որ իր կուրծքին ու հասակին շնորհը կը կաղապարէր հրաշալի կերպով: Իր աջ ուսէն, այդ ձիւնափառ ու թերասքրող²⁶ կուրծքէն, գերդ կծեայ²⁷ թաղարէ մը, արուեստական փշոտ վարդիկներու — կարծես բնական այդ անուշաքոյր մթնոլորտին մէջ — տերեւախարն ու գեղեցկահիւս շղթայ մը կ'իջնէր շեշտակի, որ սողոսկելով²⁸ իր շրջագգեստին շոգետեսիլ²⁹ ու մետաքսաւէտ կերպասին վրայ, վայելչօրէն կ'երթար ձախ կողմէն քղանցքին³⁰ ստուերագեղ ծալքերը վեր առնել: Նոյն ծաղիկներէ փնչիկ մը կը շքաւորէր իր խարտիշաթել մազերը, ամփոփուած իր գլխուն կատարը: Մնդուսէ³¹ սահուն մուճակներ³² ազուցած³³ էին ոտները:

Շրջագգեստին չափ, ու թերեւս անելի իսկ յուսահատօրէն մտածած էր մազերը շտկելու միջոցին վրայ, որ ահա Զապել այնքան յաջողութեամբ յարդարած էր եւ որոնց վրայ թերեւս պիտի նախանձէին անոնք իսկ որ անսպառ համբերութեամբ ժամերով նստած էին իզիտոռին³⁴ առջեւ: Այս մտածումներուն մէջ խորասուզուած³⁵ էր Աստղիկ. բայց իր մտածում-

16. matter. 17. բաւական անգամներ: quite frequently. 18. կառք...էր: she had ridden in a carriage. 19. magic. 20. rolling. 21. gallop. 22. with vivacity. 23. քիչ...կծկելով: a little carefully. 24. led. 25. very. 26. ill concealed. 27. of marble. 28. crawling. 29. vaporous. 30. of the hem. 31. of satin. 32. shoes. 33. encased. 34. dressing table. 35. lost, submerged.

ները կ'ընդմիջուէին ամեն անգամ որ իրենց կառքը ուրիշ կառքերու կամ ամբոխին բաղխելու վտանգին առջեւ կանգ կ'առնէր պահ մը, եւ այն ատեն սրտատրոփ³⁶ կը հարցնէր իր հօր. «Եկա՞ք»:

Եւ երբ անգամ մըն ալ կառքը յանկարծ կեցաւ եւ Աստղիկ հարցուց թէ «Եկա՞ք»՝ հայրը պատասխանեց թէ «Եկած էին», եւ այս այնպիսի երկիւղած եղանակաւ մը որ իբր թէ վեհաշու³⁷ տաճարի մը դուռը հասած ըլլային:

Կառքը կեցած էր նահապետեաններուն տան մայր³⁸ դրան առջեւ ուրկէ ներս կը տարածուէր գրաւիչ հեռանկար մը, բակը. սպասաւորներ խոյացան³⁹ կառքին դուռը քանալու, եւ ազնուադէմ երիտասարդ մը յառաջացաւ իր քազուկը նուիրելու⁴⁰ Աստղիկին: Յուշիկ⁴¹ վեր կ'ելնէին սանդուխէն, իրենց ետեւ թողլով վարժապետը որ վեհերոս⁴² կը հետեւէր անոնց, չգիտնալով թէ ինչ ձեւ տայ ինքզինքին⁴³ եւ մանաւանդ ինչպէս բռնէ իր թեւերը որոնք վերարկուին հետ վարը թողուլ պիտի ուզէր, այնքան շփոթ կը գզար ինքզինք անոնցմով:

Բայց արդէն վեր ելած էին, ուր մեծ շարժում կար, ու քանի մը վայրկեան յետոյ Զարուհին «Օրիորդ Աստղիկ ֆէնէրճեանը» կը ներկայացընէր իր եղբօր, որ, ծանրադէմ, չվարանեցաւ անոր երկնցնել իր ձեռքը քնքոյշ⁴⁴ մատներ սեղմելու տենչով, որ դժբաղդաբար իրեն համար ծածկուած էին ձեռնոցին տակ. հարցուց որպիսութիւնը⁴⁵ եւ երկու գաղղիներէն⁴⁶ բառ ալ իր քրոջը ուղղելով՝ բաժնուեցաւ անոնցմէ: Երբ դէպի սրահը կը յառաջանար, Թորոս պէյ եկաւ կենալ իր առջեւ եւ իր երկու թեւերը բռնելով հարցուց աչերը հետաքրքրութեամբ լի.⁴⁷

—Ո՞վ է, ո՞վ է. պիտի ներկայացնես:

Արամ, չարութիւն մը ընել ուզելով իր բարեկամին, յամառեցաւ անոր անունը ծածկելու, եւ խոստանալով յետոյ ներկայացնել զինք, խոյս տուաւ անոր ձեռքէն, կրկնելով ինքնիրեն եւ հազար անգամ կրկնելով. «Ախալած չէ քոյրս, սխալած չէ, հրեշտակ մըն է այդ աղջիկը»:

Հիւրանոցին մէկ անկիւնը Զարուհի կը շարունակէր դեռ վայելուչ երիտասարդներու շարք մը ներկայացնել Աստղիկին, որ իր բնա-

36. anxiously. 37. imposing. 38. main. 39. rushed. 40. to offer. 41. slowly. 42. timidly. 43. չը...ինքզինքին: not knowing what manner to assume. 44. delicate. 45. հարցուց որպիսութիւնը: asked her how she was. 46. French. 47. full.

ծին⁴⁸ ու սիրուն համարձակութեամբ անշփոթ խօսակցութիւն մը կ'ունենար անոնց հետ. եւ երբ երկու ժամ յետոյ աստիճան մ'աւելի մտերմացած էր այդ երիտասարդներուն հետ, կ'ըսէր ինքնիրեն. «Ինչ անտեղի նախապաշարումներ ունեցած ենք սա բարձր դասակարգի երիտասարդներուն վրայ որ հասարակ մահկանացուներ են ահա»:

Բայց Աստղիկ միեւնոյն տրամադրութեամբ տոգորուած⁴⁹ չէր անոնց ամենուն համար. «Հասարակ, այո՛, հասարակ մահկանացուներ էին զինքը շրջապատող բոլոր երիտասարդները, այլ մին որ ամենքը կ'արժէր,⁵⁰ որ ունէր այդ հրապուրիչ ձեւերը, այդ մագնիսական⁵¹ աչերը, Արամը, տարբեր էր, շատ տարբեր»։ Աստղիկ կը խոստովանէր այդ ինքնիրեն:

Պարերն արդէն սկսած էին. պէյը, ներկայացուած ըլլալով, եկաւ հրաւիրել Աստղիկը որ չմերժեց զինք։ Ու պարելով կը խօսակցէին։ Պէյը առաջին անգամ հարցուց թէ «օրիորդը» ի՞նչպէս կը գտնէր երեկոյթը, բայց պահ մը յետոյ նշմարեց թէ իր պարուհիին պատասխանները հետըզհետէ կարճ ու անյօդ⁵² կը դառնային, ու այս կը յայտնէր թէ ան ուշադրութիւն չէր դարձնել իրեն։⁵³ Եւ ինչպէ՛ս Աստղիկ կարենար պէյին նուիրել իր ուշը երբ զրաւեալ⁵⁴ էր անոք որ անկիւն մը արծանացած կը դիտէր զինք անքթիթ,⁵⁵ անթարթ աչերը իրեն ուղղած, իբրեւ կախարդիչ լարուած մեքենայ մը որուն ներգործութեան⁵⁶ կը սպասէր վայրկեանէ վայրկեան. այդ ներգործութիւնը ըրած չէ՞ր արդեօք, եւ ինչո՞ւ այն ատեն Աստղիկ հաստատապէս մտադրելէ յետոյ թէ այլ եւս չպիտի դիտէր զինք կը նայէր անոր եւ դարձեալ կը նայէր։ Չէ, ի զուրէր մտադրել, ի զուր որոշել, այդ ակնարկները պիտի ուղղուէին իրարու եւ չպիտի խորտակուէին միմեանց դէմ.⁵⁷ պիտի ուղղուէին ու պիտի թափանցէին իրարու։

Եւ երբ պահ մը յետոյ Աստղիկ կ'ընդունէր Արամի թեւը վալս պարելու համար՝ այլ եւս բացորոշ կը կարդացուէր իրենց դէմքերուն վրայ թէ զիրար հասկցած էին։ Արամ վայրկեանի մը համար թոյլտուութիւն խնդրելով Աստղիկէն, սրացաւ⁵⁸ նուագածուներուն⁵⁹ քով, եւ երբ

48. innate. 49. filled. 50. ամենքը կ'արժէր: was worth all of them put together. 51. magnetic. 52. incoherent. 53. ուշադրութիւն... իրեն: did not pay any attention. 54. occupied. 55. fixedly. 56. effect, influence. 57. միմեանց դէմ: against each other. 58. dashed. 59. musicians.

վերադարձաւ, կ'ըսէր ժպտագին իր պարուհիին թէ յանձնարարած էր որ իր սիրելագոյն Պալոզգըն վալսը նուագէին որ կը սկսէր արդէն, ու նոյնհետայն⁶⁰ խառնուեցան պարողներու զոյգերուն հետ:

Կը պարէին թեթեւոտն ու դիւրաթեք,⁶¹ ու Աստղիկ չէր հաւատար իր ոտքերուն. ինք չէր շարժեր զանոնք, իրենք իրենց կը շարժէին. եւ Արամ թեթեւակի կը սեղմէր անոր ձեռքը իր փին մէջ, կը սեղմէր զինքը իր կուրծքին վրայ, եւս առաւել մօտ զգալու համար զայն իրեն ու կարծես եւս առաւել մերձեցնելու⁶² իրենց սրտերը, իրենց կուրծքերուն տակ, զգացումներու անտեսանելի հաղորդակցութիւն մը հաստատելու համար անոնց մէջ:

Կը զգար անոր չքնադագեղ⁶³ մարմինին եղկ⁶⁴ ու հեշտագոյնիկ⁶⁵ ջերմութիւնը, կը շնչէր անոր սիրաբոյր շնչիկը որ կը խառնուէր սրահին թմրեցուցիչ ու բուրուամալից մթնոլորտին հետ, իր աչքերուն տակ ունէր այդ ձիւնափայլ վիզը որուն ոսկեթոյր աղուամագին վրայ սիրազեղ համբուրիկ մը գետեղել կը փորձուէր պարերու խառնուրդին մէջ. կը դիտէր, արբշիտ⁶⁶ կը դիտէր այդ զրգանոյշ ու հպարտ կուրծքը եւ իր էութիւնը համակ կը լողար զգացումներու եւ զգացողութիւններու ովկէանի մը մէջ, ուր մեղմօրօր ջութակը դաշնակին ու սրինգին հետ խորասուզել կուգար զինք իր ալեծով⁶⁷ վալսով:

Եի ինչ արագահիտ⁶⁸ ու համաքայլ⁶⁹ կը սահէին սուրալով, ծեղքելով պարողներուն զոյգերը ու դուրս ելնելով անոնց շարքէն որպէս շոգեկառքը որ, շոգեպինդ,⁷⁰ կը շեղի գծէն, իր շարժուն զօրութեան ազատութիւնը գտնելու արժակ հողին վրայ:

Կը պարէին անխոնջ⁷¹ ու հրաքորքոր:

«Բայց ո՞վ է այս օրիորդը որուն հետ այդքան եռանդով կը պարէ», կը հարցնէին իրարու նախանձաքեկ օրիորդներ եւ հիացող երիտասարդներ, զի Արամ այդ վալսէն առաջ պարած էր տիկնոջ մը հետ միայն, կամ լաւ եւս պարել տուած էր, զի քաղաքավարութեան պարտք մըն էր այդ: Հիմա էր ահա որ կը զգար պարը, կը զգար նուագը, կը զգար պարուհիին շօշափումն,⁷² ու անյազ թէեւ ոգեսպառ՝ կը յանձնարարէր Զարուհիին որուն առջեւէն կը սահէր այս պահուս, թէ «բօտան» կրկնել տայ նուա-

60. immediately. 61. nimbly. 62. to bring closer. 63. delightful. 64. tepid. 65. pleasurable. 66. with intoxication. 67. billowy. 68. rapidly. 69. in step. 70. full of steam. 71. tirelessly. 72. touch.

զածուններուն: Զարուհի իբր ամեն պատասխան ըսաւ ժպտազին, զուարթ ծայնով մը.

— Կը թոիք կոր:

— Կը թոի՞նք կոր, բացազանչեց Աստղիկ խանդավառ: Եւ այն ատեն Արամն եղաւ որ պատասխանեց:

— Այո՛, օրիորդ, կը թոիք կոր դուք եւ զիս ալ հետ...

— Բայց...

— Մի՛ զարմանաք, օրիորդ, հրեշտակներու յատկութիւնն⁷³ է այդ: Ու կը շարունակէին պարել:

Մինչ Աստղիկ կը պարէր ու կը զուարճանար, իր հայրը, վեհերոտ, պահ մը կ'երթար կենալ սրահին մէկ անկիւնը եւ պահ մը առանձնանալ ուրիշ անկիւն մը, բայց դէմքին վրայ մտահոգութիւն կը կարդացուէր յատկապէս, եւ արդարեւ տեղի կար որ վարժապետը տրտմէր:⁷⁴ Նախ իր տրամախօսութիւնը⁷⁵ ի բաց թողած էին⁷⁶ այս կամ այն պատրուակին⁷⁷ տակ, եւ յետոյ, Գարեգին, հակառակ իր մտադրութեան, ներկայ չէր երեկոյթին: Այս բանը աղօտ կասկած մը կուտար իրեն:

Բարեբաղդաբար Աւետիս աղան որ նոյն օրը տեսած էր իր էֆէնտիին նախկին զրազիրը,⁷⁸ հանդարտեցուց զինք ըսելով թէ իր բացակայութեան պատճառը մօրը անհանգստութիւնն էր եղած: Այս բացատրութենէն ուրախ՝ Անդրանիկ վարժապետը ուզած էր քօնեաք⁷⁹ մը առնել եւ մօտեցած էր առանց ներս մտնել համարձակելու երկար սենեակի մը դրան ուր շքասեղանը⁸⁰ պատրաստուած էր: Խորան մ'էր այն, սակաւակերն⁸¹ իսկ երկրպագու⁸² պիտի դռնար անոր. շաքարէ ղղեակներ ու բերդիկներ, առամներուն⁸³ յարձակումներուն դէմ անպաշտպան, կը բարձրանային բուրումնաւէտ⁸⁴ ու երփներանգ⁸⁵ փունջերու քով, որ կը հովանաւորէին ոսկեզօծ յախճապակեայ⁸⁶ պնակներ ոսկի եռոտանիներու⁸⁷ վրայ կանգնած. ասոնց մէջտեղ մարտարապէս շարուած կային հազար բանդակներ,⁸⁸ բաբարներ եւ այլ բաղդրաւենիներ⁸⁹ որ կարծես համեղութեամբ մրցիլ կ'ուզէին քիւրեղատեսիլ⁹⁰ ղոնդոններու⁹¹ հետ, որ զետեղուած էին քիչ հեռու օշարակի⁹² քիւրեղեայ մեծագին շիշերէ,

73. trait, quality. 74. տեղի...տրտմէր: the teacher had reason to be sad. 75. playlet. 76. իր...էին: they had left out. 77. excuse. 78. secretary. 79. cognac. 80. refreshment table. 81. abstainer. 82. worshipper. 83. of the teeth. 84. fragrant. 85. multi-colored. 86. porcelain. 87. tripods. 88. preserves. 89. sweetmeats. 90. crystalline. 91. jellies. 92. sweet drinks.

զոյգ զոյգ հարստօրէն բարձրացած սեղանին երկու ծայրերը, իրենց խոնարհ գաւաթներուն վրայ:

Այլ վարժապետը ամեն բանէ աւելի⁹³ զարմացեալ կը մնար սա հաւուն առջեւ որ փետուրները ուռեցուցած ու թելերը բացած անշարժ կը բարձրանար խոշոր պնակի մը վրայ. «հնչ է այդ», կը հարցնէր ինքնիրեն եւ երբ բացատրել կը ճզնէր, միշտ դրան սեմին վրայ կեցած, անուշադիր մէկը որ ներս կը մտնէր կոխեց իր ոտքին վրայ եւ վարժապետը կարծելով որ մարդ եթէ իրմէ բարձր ընկերութեան մէջ գտնուի, յանցաւորը միշտ ինքն է, «բառտօն», մրմնջեց ետ բաշուելով առանց ժամանակ թողլու ներս մտնող պարոնին որ ներողութիւն խնդրէ:

Բայց քօնեաքը, դեռ չէր առած զայն, եւ մինչ վերջնապէս կը մըտադրէր ներս մտնել, ահա հրաւիրեալները խուռներամ կը խուժէին սենեակը, պարերը դադրած ըլլալով պահ մը: «Խառնուիմ բազմութեան հետ, սակայն սպասաւորը ի՞նչպէս զանազանելու⁹⁴ է հիւրէն, երկուքն ալ պոչերնին կտրած հագուստ հագած են, եթէ սխալմամբ հիւր մը սպասաւոր կարծեմ», կը վարանէր⁹⁵ խեղճ վարժապետը եւ հետզհետէ կը զայրանար. «Թող քօնեաքը,⁹⁶ ուրիշ տեղ գաւաթ մը ջուր ալ չկար անիծեալ տան մէջ, մինչ այնքան ծարաւի էր ինք»:

Բարեբաղդաբար Յակոբ էֆէնտին, որ այս հանդիսական օրուան համար⁹⁷ մուշտակը հանած եւ օսմանլը սէթրիսին⁹⁸ հագած էր եւ նոյն պահուն վարժապետին քովէն անցնելով դէպի շքասեղան կ'երթար, ըսաւ իրեն. «Ի՞նչ ըրիր, վարժապետ, եկուր բան մը խմէ», ու այս անգամ վարժապետը այլ եւս առիթը չփախցուց:

Պարերը վերսկսած էին, եւ գիշերը յառաջացած ըլլալով աւելի խրախալից⁹⁹ ու նուազ պատկառելի էին դարձած:

Աստղիկը իրարու ձեռքէ կը խլէին, մէկ պարը տասը երիտասարդի հետ կը պարէր, որ կը խնդային ու կը խնդացնէին զինքը ու փոխանակ հեզասահ¹⁰⁰ պարելու ինչպէ՞ս սկիզբը՝ մեծաբայլ կը կայթէին¹⁰¹ ոստնելով¹⁰² իրենց հետ ոստնուլ ստիպելով զինքը: Եւ պարելու դադարներուն միջոցին կը խոնուէին իր շուրջը, կայծաշաքար¹⁰³ կը բա-

93. ամեն...աւելի: more than anything else. 94. to distinguish. 95. hesitated. 96. Թող քօնեաքը: let the cognac alone. 97. այս...համար: on this formal occasion. 98. օսմանլը սէթրիսի: formal men's attire, corresponding to the tuxedo. 99. enthusiastic. 100. smoothly. 101. capered. 102. jumping. 103. candy containing a paper which tells the possessor's fortune.

շէին անոր հետ եւ զուարճանալով իրեն կը կարդային շաքարին պարունակած անմիտ ու չարամիտ երկտողը ու հազար շողողորթ խօսքերով կ'ողողէին զինք, որոնց ստէպ¹⁰⁴ սիրուն ժպիտ մ'ունէր իբր պատասխան:

Բայց վարժապետը չէր ժպտեր քնաւ. «Ի՞նչ կը նշանակէր որ այդչափ համարձակութեամբ վարուէին իր աղջկան հետ. եթէ էֆէնտիին տղան եղած չըլլար, յանդիմանութիւն մը պիտի ուղղէր իր աղջկան որ այդքան երես տուած էր¹⁰⁵ այդ թեթեւաբարոյ¹⁰⁶ երիտասարդներուն: Ի՞նչ կը նշանակէր որ Արամ պէյը իր ձեռքով Աստղիկին կերցնէր պատառաքաղը ինք բռնած. եւ յետոյ, շամբանիայ խմելն ունէր ձեռքէ ձեռք մը սրտմտեալ հայրը կ'աւելցնէր ինքնիրեն. «Հարգար մեղքս է որ կը քաշեմ»¹⁰⁷ Անդրանիկ վարժապետ իր փառքի օրերուն մէջ լուսաւորեալ ու խաւարեալի խնդիր յարուցած ըլլալով, չափազանց խաւարամտութեան դէմ չափացանց ազատամտութիւն քարոզած էր եւ այժմ դիտելով ինչ որ կը դառնար իր աղջկան շուրջը¹⁰⁸ ինքզինք պատժուած կը նկատէր այն պաշտպանութեան համար որ ատեն մը ազատամտութեան դատին նուիրուած էր: Լաւ եւս համարելով շտեմանել այդ թեթեւութիւնները քան անոնց անմոռունչ վկան դառնալ,¹⁰⁹ հեռացաւ ու գնաց սպրդիլ հիւրանոցը ուր կը պարէին անոնք որ յանձն առած էին¹¹⁰ նուագէն հեռանալու զրկանքը կրել ի փոխարէն¹¹¹ ազատ շարժելու առաւելութեան:

Վարժապետը որ ցայն վայր¹¹² չէր համարձակած մտնել հիւրանոցը, զարհուրեալ¹¹³ մնաց անոր շքեղութեան առջեւ. մեծութեան զաղափարին մարմնացումն էր ան. ամենէն յոռետես¹¹⁴ իմաստասէրը¹¹⁵ պիտի մոռնար վայրկեան մը աշխարհի ունայնութիւնները՝ իրականութեան հրապոյրէն գրաւուելու համար:

«Հազար ու մէկ գիշերներ»ու¹¹⁶ մէջ միայն վարժապետը կարդացած էր այդքան մոխ պալատներու նկարագրութիւններ. ինք որ յամախ «ոսկեծեղուն»¹¹⁷ յարկեր» գոչած էր կամ գրած՝ տնանկին¹¹⁸ հիւղակին ու մեծատան ապարանին¹¹⁹ գուզակչիոն¹²⁰ ընելով, այժմ միայն կը տես-

104. often. 105. had permitted so much freedom. 106. silly. 107. արդար... քաշեմ: I am getting my just dues. 108. ինչ...շուրջ: what was taking place around his daughter. 109. Լաւ...դառնալ: Considering it better not to see them than to become their silent witness. 110. յանձն...էին: had chosen. 111. ի փոխարէն: in exchange for. 112. ցայն վայր: until then. 113. awed. 114. pessimistic. 115. philosopher. 116. Հազար...գիշերներուն: Arabian Nights or Thousand and One Nights. 117. with gilded ceiling 118. of the floor. 119. ապարանքին.: 120. comparison.

նէր թէ ինչ է ոսկեղորուզ¹²¹ ձեղունը, ուրկէ երեք ջաներ կախուած էին. ինչ արուեստ ու ինչ պարզութիւն. «ինչպէս կարելի է անոգ բազմիլ այդ մետաքսաւէտ աթոռներուն վրայ, ինչպէս կարելի է հանգիստ կոխել այդ հրաշարուեստ¹²² գորգին վրայ, միակտուր ու այնքան լայնածաւալ. բայց որը դիտեմ, սա խոշոր հայելինե՞րը որ իբր պատ կը ծառայեն» ու կը շուարէր:

Եւ իրաւամբ փառազեղ տեսիլ մը կ'ընծայէր հիւրանոցը. պարզ կ'ոգեւորէր զայն, նուազը զմայլում կը սփռէր անոր մէջ եւ կինը կ'իշխէր հոն:

Վարժապետը իմաստասէր կը դառնար. ո՛չ, ծարտարարուեստը որ ինք հռչակած էր երբեմն իբր մարդկային ունայնասիրութեանց մի աղիտաբեր¹²³ փորձիչը որ յաճախ աղքատէն ալ կը խլէր իր օրապահիկը¹²⁴ ի փոխարէն մի անպետ ու համոյական առարկայի, մարդկային հանճարին փառքն էր, բարձրացումն էր անոր մտաւորական կարողութիւններուն, անոր յաղթանակը բիրտ նիւթին վրայ, ի մի բան աստուածացումը, որ կը նկրտէր ստեղծել երկրային դրախտներ որ, աւաղ, որպէս երկնային դրախտին մէջ, սատանաներ կային եւաներ խաբելու:

Վարժապետը հանգստանալու պէտք զգաց եւ իջաւ Աւետիս աղային սենեակը ու մրափեց¹²⁵ հոն, հակառակ Աւետիս աղային թախանձանքներուն որ կը ստիպէր զինք արթնուն մնալ սեղանին մասնակցելու:

Քօթիյեռնը¹²⁶ իր բազմագունի ու այլասեռ¹²⁷ տարազներով պառկառելի պարասրահը փոխարկած էր խրախալի¹²⁸ պարահանդէսի. այլ եւս չէին երեւնար հոն նազելուհի¹²⁹ տիկիներ իրենց ծանրազին¹³⁰ շղարշներուն մէջ պծնազարդ, այլ սպասուհիներ, ծաղկավաճառուհիներ, պարտիզպանուհիներ, որ սակայն պար չէին բռներ մարգագետնին այլ սահուն հատակին վրայ, ծաղիկ չունէին իբր զեխազարդ այլ զոհար. եւ ինչ շնորհալի էին այդ գեղջկուհիները:

Քառիյլը¹³¹ կը պարէին: Թորոս պէյ քառասնամեայ անձի մը լուրջ բայց կենցաղագէտի¹³² մը յատուկ ձեւերով կը խօսակցէր այս պահուս օրիորդ Զարուհին հետ որուն պարընկերն էր. Զարուհի իր թղթէ շքանշաններուն զեղեցկագոյնը անոր կուրծքին վրայ կախած էր, եւ այս բանը, ինչպէս յայտնի է, կը նշանակէր թէ միւսներէն նախամեծար պա-

121. golden. 122. wonderfully artistic. 123. աղէտաբեր. 124. daily wage. 125. dozed off. 126. cotillion. 127. different. 128. lively. 129. charming. 130. expensive. 131. quadrille. 132. to a refined person.

որնկերը կը նկատէր զինք:

«Բայց ո՞ւր է Արամը, ո՞ւր է Աստղիկը»։ Իսկիւ իրարու կը հարցնէին պէյն ու Զարուհին, երբ պարի պարտաւորիչ մէկ դարձուածը կուգար զիրենք ընդմիջել:

Աստղիկ նոյն պահուն արդուզարդուց սենեակն¹³³ էր... Արամին հետ:

Զարուհի շքանշաններ տուած ըլլալով անոր որպէսզի իրեն համոյ թուած երիտասարդներուն մէջ ցրուէ զանոնք, Աստղիկ վարանումներէ յետոյ անոնցմէ մին կախած էր Արամին կուրծքէն. «անոր հիւրասիրութեան դէմ իր շնորհակալութիւնը յայտնած չպիտի ըլլար այդպէսով»:

Բայց Արամ, երբ արդէն քառորդի շշանը տրուած էր, եկած էր շփոթեալ ձեւերով յայտնել Աստղիկին թէ այն ինչ¹³⁴ պարակից (vis-à-vis) մը գտած էր իրենց համար, հարկադրուած էր իր հիւրերէն մէկին նուիրել իբր տանտէր, եւ ի մեծ ցաւ իր սրտին զուրկ կը մնային այդ պարի մասնակցութենէն:¹³⁵ Եւ յետոյ, երբ արդէն պարը սկսած էր, խորամանկ երիտասարդը օրիորդին առաջարկած էր արդուզարդուց սենեակը երթալ: Աստղիկ զաղափար չունէր այդ սենեակին վրայ, ու քաշուելով ծաղրելի ըլլալու վախէն¹³⁶ ընդփոյթ¹³⁷ համուծիւն տուած էր, մինչ իր արդուզարդուց եւ ոչ մի մասն արդէն խնամելու պէտք ունէր: Աստղիկ այդ սենեակէն ներս մտնելով շուտ հասկցած էր թէ առ ինչ¹³⁸ ծառայէր այդ սենեակը. բայց որպէսզի չմատնէ ինքզինք թէ նորընծայ մըն է սրահներու, աշխուժիւ մօտեցած էր հայելիին ինքզինք քննելու: Սակայն Արամին համար ծիծաղելի ձեւեր էին այդ ամենը. շուտ գիտցած էր թէ սրամիտ բայց անփորձ աղջկան մը հետ էր գործը:¹³⁹

— Օրիորդ, ես համուծեամք պիտի օգնեմ ձեզ եթէ կարգադրելիք բան մը ունիք ձեր շրջագգեստին վրայ:

— Շնորհակալ եմ, պարոն... Թոթոված էր Աստղիկ:

Եւ Արամ յանկարծ դէպի սենեակին դուռը խոյանալով կոպած փակած էր զայն, ինքն իրեն ուղղելով սա խօսքը. «Բայց քիչ մնաց որ ապշութեամբ դուռը բաց պիտի ձգէի, ա՛հ, ներեցէ՛ք, օրիորդ»։ Աստղիկ

133. արդուզարդուց սենեակ: powder room. 134. այն ինչ: new. 135. եւ... մասնակցութենէ: and to his great regret, they would be prevented from participating in that dance. 136. քաշուելով... վախէն: afraid to appear ridiculous. 137. immediately. 138. առ ինչ: what purpose. 139. թէ... գործը: that he was dealing with an intelligent but inexperienced girl.

կրնա՞ր այլեւս դիտողութիւն մը ընել:

Վարը Աւագակաց քատրիյլը կը հնչէր անեղազոյ¹⁴⁰ համակ տան մէջ, բայց ան չէր խրախուսեր ընչից¹⁴¹ աւագակը լեռներու կատարը, այլ սրտի, պատույ աւագակը իր խուցին մէջ ամրապինդ:¹⁴²

—Ահ, Արամ էֆէնտի, կը խնդրեմ...թողէ՛ք զիս, ի սէր Աստուծոյ ...թողէ՛ք...

Բայց արդէն ջերմիկ համբոյրը գետեղուած էր իր ամօթիւս աշտին վրայ, մեղմիկ, անլսելի շաշիւնով¹⁴³ մը որ սակայն այնքան դղրդա-յոյզ արծազանգ մը գտած էր Աստղիկին սրտին մէջ:

—Բայց, օրիորդ...կ'աղաչեմ...զթացէ՛ք...օրիորդ...կը պաղա-տիմ...հագիւ կրնար թոթովել Արամ իր վրդովման մէջ:

Եւ Աստղիկ, Արամին թեւերուն տակ կը դիմադրէր, ինչպէս թռչնի-կը կատուին ծիրաններուն մէջ. դիմադրած էր, յետոյ մղած էր մեղմիւ-անոր քազուկները, հեռացաուցած էր իր գլուխը, բայց...անոր համբոյր-ներով կ'այրէին, այրած էին արդէն իր այտերը որոնց կարծես դեռ հը-պած¹⁴⁴ կը զգար անոր կիզիչ շրթները: Ան որ ծնողական սիրագորով համբոյրէն գառ ուրիշ զգուանք չէր մանչնար, ան երջանիկ յեղափոխու-թիւն մը կը զգար սրտին մէջ որ կը քաքախէր մշիչ անծանօթ զօրութեան մը տակ. թեթեւ ու հեշտալիւր թմրութիւն մը տիրած էր իրեն. որչափ քաք էր զինքը շրջապատող մթնոլորտը, որչափ կիզանուտ,¹⁴⁵ ու սենեակը կարծես կը դառնար իր շուրջ, եւ իր աչքերուն մէջ թաքուն դժգոհու-թիւն մը կար, կասկած մը, խառն աղօտ համոյքի մը եւ անխուսափանելի հեշտութեան մը հետ: Բանականութիւն¹⁴⁶ չկար այլեւս, այլ աղջիկը:

Ո՛հ, ինչ գեղանի էր:

Ու Արամ կը շոյէր անոր քնքոյշ ձեռները, իր շրթներուն կը տանէր զանոնք, եւ ան չէր ընդդիմանար. դէպի զինք կը քարծրացնէր իր աչքերը բողբոջալից¹⁴⁷ ընդհուպ¹⁴⁸ խոնարհեցնելու համար անոր ան-յողողող¹⁴⁹ ակնարկներուն հանդէպ:¹⁵⁰

«Խեղճ Գարեգին, մըմնջեր էր ան:

—Ո՞վ է այդ Գարեգինը...հարցուց Արամ հետաքրքիր եւ արհա-մարհոտ իր եսականութեան¹⁵¹ մէջ:

—Խեղճ Գարեգին, կրկնեց Աստղիկ, առանց վեր առնելու իր խո-

140. loudly. 141. of wealth. 142. fortified. 143. with a...ring. 144. touching. 145. burning. 146. reason. 147. protecting. 148. immediately. 149. firm. 150. under. 151. egoism.

նարհած աչքերը, եւ իր քանականութեան գալով շարունակեց հաստատ շեշտով մը. — խոռովեցիք սիրտս որ անոր միայն պէտք էր որ նուիրած ըլլայի. բայց ի՞նչ ըրիք. անհաւատարիմ, երբ զեռ նոր որոշուած է ամուսնութիւնս իրեն հետ:

Եւ անհաւատարմութիւնը այդ համըռններուն մէջ էր:

— Բայց ո՞վ է Գարեգինը, օրիորդ, որո՞ւ վրայ կը խօսիք:

— Կը ծանշնաք, ծանշնալու էք¹⁵² զայն, Գարեգին Արսէնեանը:

¹⁵³ — Սա մեր նախկին գրագիրը, գոչեց Արամ զարմացկոտ, սա մեր խլէզը...

— Բայց...

— Աստղիկ, ընդմիջեց Արամ իր ափերուն մէջ առնելով անոր ձեռքերը եւ հաստատակամ¹⁵⁴ եղանակաւ մը, Գարեգին ամուսինդ չպիտի ըլլայ:

Եւ ոչ եւս խօսեցան:

Արամ զողողողուն¹⁵⁵ մատներով Աստղիկին ոսկեգոյն մազերուն վրայ դրաւ պարտիզպանուհիի թղթէ գլխարկը եւ ընկղմած անմոռունչ հիացման մը մէջ՝ լափիչ ակնարկներով դիտեց անոր լուսագեղ դէմքը, իբր ճշմարիտ սիրահար որ փոխան¹⁵⁶ շողոքորթելու՝ կը հիանայ լոկի:

Վար իջան, եւ Աստղիկ հագիւ ինքզինք կրնար բռնել իր կթոտած¹⁵⁷ սրունքներուն վրայ:

Պոխկան¹⁵⁸ քառիւյլը կը հնչէր դեռ:

Արամի բոլոր էութիւնը անսովոր զմայլումէ մը գրաւեալ էր. հեշտութեան համոյքը չէր այն այլ փափկիկ, անշօշափելի, կարծես աստուածային բան մը:

Սիրահարած էր:

152. Ծանշնալու էք: you must know him. 153. insignificant little fellow.

154. determined. 155. trembling. 156. փոխանակ. 157. tottering. 158. brigand.

ԼԵՆՈՆ ԲԱԶԱԼԵԱՆ

(1868-1943)

ԼԵՆՈՆ Բաշալեան, like Կամսարական, saddened his contemporaries and deprived future generations of the fruits of his literary talents when he abandoned literature for a business career. Although he seems to have had plans to return to literature after he had achieved some financial security, they never materialized.

Բաշալեան was born in 1868 in Constantinople. Soon after his graduation from the Պերպլերեան School, he joined Արփիարեան and others on the Մասիս-Արեւելք staff and remained there until 1890. As a member of a political party, he found it prudent to leave home and profession to make a pilgrimage to Paris, the mecca of Armenian intellectuals. He returned when the danger had passed and joined Արփիարեան on the staff of Հայրենիք as assistant editor in charge of its literary section.

Five years later, he again found it necessary to go into exile, a situation which was to last until his death. He joined his friend Արփիարեան in London, where he eventually became editor of Նոր Կեանք, a "national, literary, political" semimonthly published by the Հնչակեան party. With the cessation of the publication, he left the literary and journalistic field and sought his livelihood as an employee of a French industrial firm in Baku.

The upheavals in that portion of the world induced him to seek haven in France in 1920. There, he became active in Armenian political, educational, and charitable committees and even edited the bilingual Le Foyer, published for the French-Armenian community. To some, the few excellent literary pieces he contributed to this monthly may have heralded Բաշալեան's return to literature. If so, they were hopelessly disappointed. He died in 1943, in France.

Բաշալեան's style is generally distinguished by balance and a careful choice of words, literary traits learned from the French masters. He is highly impersonal, but that does not prevent him from stirring the emotions of his reader with his selection of subjects, well-structured plots, skillful narration, and tragic endings.

At this writing, there are only two volumes of Բաշալեան's works: Նորակէանք եւ պատմութիւններ and Պատմութիւններ. A number of descriptive pages, all his political and critical writings, as well as his translations, still remain scattered in dailies and periodicals.

ԱՂԱԽՆԻՆԵՐԸ

Ա

Երեք ծերունիներ էին ասոնք ու անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր¹ կը բնակէին գիւղին մէկ ծայրը, այն մինաւորիկ² հին տունը որուն կարմիր գոյնը բորբոսած³ քալի⁴ երանգներ առած էր հիմա: Փեղկերը գոց էին միշտ, ու յարժամ⁵ գոց նաեւ յաղթական դուռը իր երկաթեայ խոշոր զամբրով ու մեծազանգուած⁶ չախչախով.⁷ —դուռ ու պատուհան վերջին մնացորդները հին բարքերու եւ հին ժամանակներու, երբ կեանքը՝ տան մէջ արգելափակ⁸ դուրս նայելու կը վախնար, մինչ հիմա դուրս կը պոռթկայ⁹ անոնցմէ:

Ծերունիները այդ տանը յարմար բնակիչներն էին, ամէնէն պատշաճ¹⁰ նկարը այդ շրջանակին: Ո՞րչափ ատենէ ի վեր կը բնակէին հոն, ի՞նչ կ'ընէին, ինչո՞վ կ'ապրէին. մուծ խնդիրներ որ ամէն ոք ուզած կերպով¹¹ մեկնել կը ջանար ու չէր յաջողեր:

Սիրակիէ կիրակի կը տեսնէին զիրենք փողոցը: Նախ տանը էրիկմարդը, երկար սեւ ճիւղաք¹² մը հագած որուն մէջ կը կորսուէր իր կունտուկլոր¹³ հասակը, մինչեւ ականջներուն կէսը ծածկած իր ֆէսով որուն հնաւուրց¹⁴ անխախտ ձեւը՝ փայտեայ կաղապարի¹⁵ մը օժանդակութիւնը կը մատնէր. ոտքերը մէսթ¹⁶ ու կաշիէ լայն կալօշ¹⁷ քառակուսի ծայրով: Չեղքը ունէր միշտ երկայն համրիչ¹⁸ մը, դեղին սաթէ¹⁹ գնդակներով²⁰ եւ սատափէ²¹ խաչելութեամբ մը: Թեւին տակ հաստ հովանոց մը: Իր թոմթոկած²² ալոսները կը կախուէին երկու քովէն, եփած հողի գոյն առած, իրարու վրայ բարդուող խորշոմներով:²³ Աչքը, խոռուցեալ²⁴ գորշ յօնքերուն տակ կորսուած, կը պահէր ծանր ու դժան արտայայտութիւն մը: Ծերմակ առատ պեխերը, երկու կողմէն վար դարձած, կիսաբոլորակ մը կը ձեւացնէին իր հաստ շրթունքներուն վրայ:

1. անյիշատակ...վեր: since time immemorial. 2. lonely. 3. moldy. 4. of sour cherry. 5. always. 6. huge. 7. with its...knocker. 8. imprisoned. 9. springs. 10. suitable. 11. ամէն...կերպովը: everyone in his own way. 12. (Turk.) robe. 13. rotund. 14. old. 15. of a...mold. 16. (loafer-like) shoe. 17. boots. 18. beads. 19. of amber. 20. with beads. 21. of mother-of-pearl. 22. wrinkled. 23. with wrinkles. 24. sunk.

ինք առջեւէն կ'երթար, ետին ձգած իր երկու քոյրերը, երկու կոկիկ պառաւներ, իրարու քիթէն ինկած,²⁵ երկուքն ալ պարզ ու վայելուչ կերպով հագուած,—սեւ շրջագգեստ, գլուխնին քօղ մը ձգած, կըռնակնին սեւ շալ մը:

Ու սրտայոյզ²⁶ բան մը կար այդ երեք ծերունիներուն անցքին մէջ, կամացուկ քալելով տուններուն տակէն, ամէն քայլի ուշադրութիւն ընելով իրենց կոխած տեղին, միեւնոյն հեռաւորութիւնը պահելով միշտ իրարմէ, կարելի եղածին չափ թեթեւ կոխելով գետնին վրայ՝ ուշադրութիւն չհրաւիրելու ակներեւ²⁷ փափաքով մը, առանց իրենց չորս դին նայելու:²⁸ Անցորդները պատկառանքով կը դիտէին այդ կորաքամակ²⁹ ծերունիներուն անցնիլը, գլուխնին վայրահակ,³⁰ իբրեւ թէ հոգը դէպի իրեն քաշէր զիրենք: Փողոցին մէջ այդ խումբը տարօրինակ տպաւորութիւն մը կը թողուր, հին թանգարանի մը պատէն վար առնուած ու կենդանացած պատկերի մը տպաւորութիւնը, վերկենցաղում³¹ մը անհետացած սերունդի մը, մոռցուած բարքերու, սովորութիւններու, տարազներու տեսակ մը յարուսթիւն վաղնջուց³² քաղաքակրթութեան մը:

Եկեղեցիին մէջ իրենց տեղը անխախտ էր: Ժամկոչը ծերունիին ձեռքէն կ'առնէր հովանոցը ու կալօշները կը հանէր, ու մինտէր մը առած, նոյն մինտէրը տարիներէ ի վեր, կը տեղաւորէր զանի աջակողմի զաւիթին³³ անկիւնը: Կիները վերնատունը³⁴ կ'ելլէին, տոտիկ տոտիկ,³⁵ աղմուկ չհանելու ծայրահեղ մտատանջութեամբ մը, կանթեղին³⁶ մէջ իւր լեցնել կուտային՝ դրամը կամացուկ մը սահեցնելով ժամկոչին ձեռքը, առանց ուրիշ տեսնուելու, եւ կ'երթային վանդակին առջեւ ծնրադրել իրենց մինտէրներուն վրայ:

Վերադարձը նոյն կանոնաւորութեամբ տեղի կ'ունենար: Ժամունդուրը կեցող աղքատները վստահ էին որ երեքէն ալ զատ զատ պիտի ստանան իրենց կիրակնօրեայ բաժը:³⁷

Երբ երկաթագամ խոշոր դուռը իրենց վրայ կը փակուէր դղրդումով,³⁸ արտաքին կեանքը կը դադրէր իրենց համար: Մասնաւոր աշխարհ մը կը սկսէր հոն իրենց առջեւ, երկիւղածութեամբ, լռութեամբ, ա-

25. իրարու...ինկած: greatly resembling each other. 26. touching. 27. obvious. 28. առանց...նայելու: without looking around them. 29. hunched. 30. bowed. 31. revival. 32. ancient. 33. of the back of the church. 34. balcony. 35. տոտիկ տոտիկ: slowly. 36. lamp. 37. portion. 38. with a rumble.

աղօթքով, անէացմամբ³⁹ շինուած կեանք մը, որուն նեռաւոր արձագանգները հազիւ երբեմն երբեմն դուրս կ'ելլէին եւ գիւղին մէջ բերնէ բերան կը պտըտէին:⁴⁰

Ամբողջ գիւղը գիտէր սակայն թէ տանը մէջ աղաւնետուն մը կար, պարտէզին վրայ նայող⁴¹ պատշգամի⁴² մը քովը, եւ թէ ծերունին առաւօտէն մինչեւ իրիկուն իր աղաւնիներուն հոգերովը զբաղած էր:

Այս սէրը մէկէն ի մէկ եկեր էր ծերունիին, իր կեանքին վերջին տարիներուն: Օր մը երկու աղաւնի թռելով ներս մտեր էին տանը պարտէզին վրայ նայող մէկ պատուհանէն, ու հոն մնացեր էին, ալ չուզելով մեկնիլ: Այդ տանը խորին հանդարտութիւնը հրապուրեր էր զիրենք, ուղեկորոյս մոլորեալներ էին:⁴³ Սա իրաւ է որ պատուհանին մէկ անկիւնը թառեր ու ալ անկից շէին բաժնուեր: Ծերունին, աւելորդապաշտութեամբ⁴⁴ մը, պահեր էր զանոնք, ու քիչ քիչ անոնց համար սրտին խորը⁴⁵ սէր մը սկսեր էր որ հիմակ իր ամբողջ կեանքը կը լեցնէր:

Այդ սէրը՝ աւերակներու մէջ բուսնող առոյգ տունկի մը ծլարծակումը⁴⁶ եւ փթթինազարդութիւնը⁴⁷ ունեցեր էր տակաւ: Ամուսնացած ու զաւկի տէր, կինն ու մէկ հափկ զաւակն ալ տարիքէն առաջ մեռեր էին, ու իր սիրտը, ամէն աղապատանքէ⁴⁸ զուրկ, թափուր⁴⁹ ու ամայի կը մնար, երբ այդ ծերմակ ու փափուկ թռչունները եկեր էին իրենց գիրգ ու անուշակ⁵⁰ անմեղութիւնն ու զուարթութիւնը բերել իրեն, զոգցես⁵¹ հոգիները իր անհետացած սիրելիներուն:

Քիչ քիչ իր կեանքին միակ զբաղումը, միակ մտածումը, միակ նպատակը այդ աղաւնիներն էին եղեր, որոնք տարուէ տարի կը շառնային: Առտուն կանուխ անոնց քովն էր, անոնց ուտելիքին ու խմելիքին կը հըսկէր, աղաւնետունը կը մաքրէր, կը զարդարէր, անոր բաժանումներ կ'աւելցնէր: Մարդուն ու անասուններուն միջեւ ընտանութիւնը⁵² կը շառնար: Խմբովին կուգային թափի անոր գլխուն, ուսերուն, թեւերուն վրայ, իրենց վարդագոյն բերնովը անոր շրթունքէն կտցելով⁵³ իրենց ուտեստը, անոր ձեռքերէն առկախուկ:⁵⁴ Ու ինք, թռչուններէն պաշարուած, անոնց մէջ կորսուած, սիրտը կ'ուռէր հրճուանքէն, իր նայուած-

39. with self annihilation. 40. բերնէ...պտտէին: circulated. 41. պարտէզին...նայող: facing the garden. 42. balcony. 43. ուղեկորոյս...էին: had they lost their way? 44. superstitiously. 45. սրտին խորը: deep in his heart. 46. germination. 47. blossoming. 48. of affection. 49. empty. 50. sweet. 51. as if. 52. intimacy. 53. pecking. 54. hanging.

քը ալ կը կորսնցնէր իր հինաւորը ու դժգոհ մարդու խիստ ու դժնէ⁵⁵
արտայայտութիւնը, թաց խանդաղատանքով մը լենալով:

Գիշեր մը ծերունին ընդոստ⁵⁶ արթնցաւ խուլ շշուկէ մը որուն
անմիջապէս յաջորդեցին ծարճատիւններ:⁵⁷ Մուխի հոտ մը կը սկսէր ծա-
լալիլ⁵⁸ սենեակին մէջ: Հասկցաւ վտանգը, ցառքեց ելաւ անկողնէն, ա-
ծապարանքով հագուեցաւ կիսովին, եւ սենեակէն դուրս նետուեցաւ: Մու-
խը, թանձր յորձանքներով,⁵⁹ պատեր էր չորս դին: Իր երկու քոյրերն
ալ, արթնցած ու հագուած, դէպ իրեն կուգային խելահեղ: Վերի հարկէն
ծարճատիւնները կը շառնային, եւ հրդեհին լոյսը պողոթկաց յանկարծ, հին
ու չոր տախտակներէն դէպի վեր զաւարելով:⁶⁰

—Աման Աստուած, փախինք, ըսաւ փոքր քոյրը, մէջը պիտի է-
րինք:⁶¹

Կրակը կը սպառնար քիչ ատենէն սանդուղը հասնիլ եւ վերի յար-
կին ու դրան մէջտեղ ո եւ է հաղորդակցութիւն կտրել:

—Ախ, ըսաւ մեծ քոյրը հեծեծանքով, աման ախպար, սնտո՛ղկս,⁶²
սնտո՛ղկս:

Ծերունին պահ մը կեցաւ, յետոյ մուխին մէջ անյայտ եղաւ,⁶³
պոռալով:

—Դուք վար իջէ՛ք, ես ետեւնուդ կը հասնիմ:⁶⁴

Դէպի իր մեծ քոռջը սենեակը կ'երթար վազն ի վազ,⁶⁵ երբ մէկէն
իր ընթացքը փոխեց, ու շնչասպառ երթալով պարտէզին վրայ նայող մեծ
սենեակը, աղաւնետան քով վազեց: Աղաւնիները ամէնքն ալ ելեր արթըն-
ցեր էին, իրենց թառերուն⁶⁶ վրայ կանգնած, զահանդեալ,⁶⁷ սարսուռ
մը վազելով իրենց մերմակ փայլուն կոնակէն վար, իրենց անասունի բը-
նազդովը վտանգը զգացած, առանց կարենալու որոշել թէ ո՛ւնկից պիտի
զար ան: Ծերունին պատուհանին վարագոյրը քաշեց պատռեց, գետինը փռեց,
մէկիկ մէկիկ առաւ թռչունները, փայփայական խօսքեր ուղղելով անոնց
եւ լաթին վրայ դնելով: Մուխը հիմա սենեակը կուգար կը լեցնէր ու
վտանգը վայրկեանէ վայրկեան զարհուրելի սպառնալիք մը կը դառնար:

55. hard. 56. with a start. 57. crackling sounds. 58. to spread. 59. with
...eddies. 60. rolling. 61. այրինք. 62. my chest. 63. անյայտ եղաւ:
disappeared. 64. ես...հասնիմ: I'll catch up with you. 65. վազն ի
վազ: running. 66. perches. 67. terrified.

Պէտք էր աճապարել: Ծերունին լաթին չորս կողմէն վերցնելով⁶⁸ ձեռքը առաւ եւ սկսաւ խենդի պէս սանդուղներէն վար վազել:

Հազիւ տանը դուռը հասած էր, բոցերը կը պաշարէին սանդուղը:

Տունը հիմա չորս կողմէն կը վառէր, չոր ուտինի⁶⁹ մը պէս, իրեն հետ մոխիր դարձնելով ինչ որ տարիներէ ի վեր սերունդներ դիզեր էին հոն, պերճանքի⁷⁰ առարկաներու, կահերու⁷¹ եւ անօթներու⁷² ամբողջ հաւաքածոյ մը:

Երկու պառաւները լալազին աչքերով կը դիտէին այդ փճացումը⁷³ իրենց ամբողջ ստացուածքին եւ այն տանը ուր տարիներէ ի վեր կ'անցնէր իրենց խաղաղիկ կեանքը:

—Ա՛խ, սնտո՛ւկս, սնտո՛ւկս, կը հեկեկար մերթ ընդ մերթ մեծ քոյրը:

Ծերունին անտարբերութեամբ կը դիտէր տեսարանը: Ինչ փոյթ եթէ⁷⁴ մէկ վայրկեանի մէջ կը քայքայուէր իր ամբողջ հարստութիւնը եւ ծերութեան օրերուն հանգիստը:

Իր աղանձները ազատած էին:

Եւ խենդ հրժուանքով մը կը համբուրէր թռչուններուն գլուխները, գգուելով, շոյելով զանոնք: Յետոյ ուզեց մէկիկ մէկիկ համբել զանոնք, եւ յանկարծ ցաւազին⁷⁵ ախ մը արծակեց:

Աղանձներէն մին պակաս էր:

Բ

Աղէտքին յաջորդ օրը եւ հետեւեալ օրերը շարունակ, ծերունին կը տեսնուէր միշտ որ իր տանը մոխրակոյտին⁷⁶ մէջ ման կուզար թափառական,⁷⁷ ձեռքի զաւազանովը շարունակ խառնելով մոխիրները: Առջի բերան կարծուեցաւ թէ հալած ոսկիի կամ արծաթի հետքեր կը փնտռէր, քայց իր տարօրինակ կերպերն ու վարմունքը քիչ քիչ սկսան ուշադրութիւն գրաւել: Առջի կոկիկ հագուած մարդը չէր, որուն խիստ նայուածքը պատկառանք կ'ազդէր⁷⁸ ամէնուն: Անվստահ, երերուն⁷⁹ քալուածք մը ունէր, հագուստները խառնափնդոր, եւ միամիտ ժպիտ մը կար միշտ:

68. լաթին...վերցնելով: picking up the four ends of the cloth. 69. resins. 70. luxury. 71. of furniture. 72. of vessels. 73. destruction. 74. Ինչ...եթէ: What did it matter that? 75. sorrowful. 76. ashes. 77. ման...թափառական: wandered aimlessly. 78. պատկառանք կ'ազդէր: commanded respect. 79. shaky.

շրթունքին վրայ: Աչքը տարտամ⁸⁰ ու անորոշ արտայայտութիւն մը առած էր, կենդանութենէ ու իմացականութենէ⁸¹ զուրկ, ստուերով լեցուն: Օր մըն ալ համարձակեր էին հարցնել իրեն թէ ի՞նչ կը փնտէր այդպէս շարունակ:

— Թռչուններէս մին չեմ գիտեր ինչպէս կորսուեր է ան գիշերը, պատասխաներ էր միամտութեամբ. կը փնտռեմ որ թերեւս կը գտնամ մոխիրներուն տակէն:

1893

80. vague. 81. reason.

ԵՐՈՒՍԱՆ

(1870-1915)

The writer of the best Realist novel (according to *Օշական*) came into literature in the most unlikely manner. Born in Constantinople, *Երուսանի Սրմաթէշիանիան*, better known as *Երուսան*, entered the local elementary school and immediately distinguished himself as a lazy, untalented student. He had not changed in the least when he became a student at the *Կեդրոնական* School in 1886. He seemed utterly incapable of writing a well-developed composition. The brevity of his themes led his teacher, *Մինաս Չերազ*, to call them telegrams.

When, due to illness, he left school without a diploma at the end of his senior year, he became a sales clerk in a small shop, only to be dismissed a week later as a total failure.

Contrary to all advice, and notwithstanding his previous academic experience, *Երուսան* devoted the next two-and-one-half years to self-education by reading all the ancient and modern literary classics he could obtain, and he supplemented this with a good dose of history. He even taught himself enough French to translate masterpieces into Armenian.

His golden opportunity came in 1890, when he was appointed to the *Արեւելիք* staff as a replacement for *Բաշալեան* upon the latter's escape abroad. At first responsible only for the translations of serialized French novels, he was later assigned editorial work as well. After an initial failure, he published some short stories in *Մասիս* and *Արեւելիք* which attracted attention.

In 1896, *Երուսան* left Constantinople with other intellectuals and writers to go to Varna, Bulgaria, where he founded a newspaper and a periodical. In Egypt from 1904 to 1908, he was lured back to Constantinople by the changed conditions in the Ottoman Empire. His literary and community activity reached a new high as he became editor-in-chief of *Արեւելիք*, a principal, a teacher, and a delegate to the Armenian National Assembly. In 1913, he left Constantinople to become principal at the *Կեդրոնական* School in *Մէգիրէ* (*Խարբերդ*). He was working in that capacity when he was arrested, imprisoned, tortured, and ultimately put to death with many intellectuals (1915). His entire family met the same fate.

Երուսան's first published volume was a novel, *Մերժուած սէրը* (Varna, 1902), later appearing as *Ամիրային աղջիկը*. *Հարազատ որդին*, a shorter novel, and *Կեանքին մէջ*, a collection of short stories (1912), are the other two books published during his lifetime. *Պատմուածքներ ժողովրդական կեանքէ* was published in 1942 by the Friends of Martyred Writers.

Երուսան knew the humble folk of Constantinople very well, especially the fishermen, who are portrayed frequently and accurately in his stories. These hardworking people seem to be destined for a life of disappointment and adversity. They love, but even their love fails to bring them happiness in their endless struggle for a meaningless survival.

Ամիրային աղջիկը, reminiscent of *Կամարական*'s *Վարժապետին աղջիկը*, shows the reverse of the coin. Whereas the principal character in

the latter is an honest, virtuous girl from a poor family who becomes a victim of society, her counterpart in *Ամիրային աղջիկը* is an ambitious, conniving young woman who, in her quest for the material things in life, becomes the mistress of the grandson of an amira.

Երուխան writes clearly and economically. The pathetic pictures that he paints in his short stories have a deep impact on the reader. In his longer works, he excels in psychological analyses.

ԱՄԻՐԱՅԻՆ ԱՂՋԻԿԸ

The following is an analysis of the awakening of love in an adolescent.

...Կամաց կամաց տեսակ մը տրամադրութիւն ծնաւ Համբիկին մէջ, այդ ըռպէէն սկսած: Մէկ քանի օր այդ կարծեցեալ սիրոյն վրայ խորապէս մտածեց: Ուրեմն ա՞յդքան բաղձալի էակ մըն էր իր մանկութեան ընկերուհին, որ նախանձութեան կատաղի տազնապ մը կը բռնկցունէր¹ իր քարեկամներուն սրտին մէջ: Քանի մը օր ատանկ ուղղակի եւ յամառ ամբաստանութիւն² մը կը մօմար³ իր գլխուն վրայ, շատ բնական եւ նոյնիսկ անհրաժեշտ ըլլալու էր ուրեմն իր՝ Սոֆիին սիրահարուիլը: Պահ մը զարմացաւ նոյնիսկ իր անտարբերութեան վրայ, երբոր անդին իր տարեկից ընկերները՝ այդ աղջկան նայուածքին, հրապոյրներուն համար հոգի կուտային: Այս այլազան մտածումներուն ազդեցութեան տակ, Համբիկ, մէկէն ի մէկ, սքանչելի, անօրինակ հեշտագին բան մը գտաւ Սոֆիին սիրահարուելուն մէջ: Առաջին առթիւ որ⁶ տանը մէջ անոր հանդիպեցաւ, թափանցող⁷ նայուածքով մը գննեց անոր բովանդակ հրապուրող իզականութիւնը: Եւ զմայլեցաւ: Հակառակ որ⁹ այդ աչուրները իր առջեւ կը շարժէին, հիմակ մօտէն, աւելի ուշադրութեամբ դիտելով, խենթեցնող, երկնային գտաւ զանոնք: Յետոյ, դէմքին մանրամասնութիւններուն անցաւ. ո՛հ, անթերի¹⁰ արձանագործութիւն¹¹ այդ դիմագը-

1. created. 2. accusation. 3. hung. 4. հոգի կուտային: yearned. 5. different. 6. առաջին...որ: the first time. 7. penetrating. 8. femininity. 9. հակառակ...որ: in spite of the fact that. 10. perfect. 11. sculpturing.

ծուծիւնը¹² հելլէն¹³ կերտուածքով մը, որքան վսեմ, նոյնքան խրոխտ,¹⁴ նայուածքին աղապատալից ու ցաւագին անուշութեանը մէջ չես գիտեր ինչ յուզող, մոզող,¹⁵ խելայեղիչ¹⁶ բանով մը: Ու ամբողջութիւնը, որքան յարմարութիւն,¹⁷ փափկակազմ, զեղածոյլ իրանին մասերուն մէջ, ձեռքերու, ոտքերու նրբութիւն, կուրծքի հարուստ ներդաշնակ յորդութիւն,¹⁸ որ կարծես մարմնին քիչ մը արգաստեւի նիհարութիւնը կը հակակշռէր: Ասոնք տեսաւ Համբիկ, մէկիկ մէկիկ վերլուծեց, մանրամասնեց, եւ զարմացաւ եթէ ոչ իր ապուշութեանը, զէթ անտարբերութեանը վրայ, որովքուն քնացեր էր այդ հրապոյրներուն քով, որոնք զիւղին նորահաս երիտասարդները կը խնթեցնէին, եւ իրենց հանդէպ նախանձի տազնապնդում կը մղէին զանոնք:

Առաջին ըրազներուն տղուն մէջ ծնող փոթորիկը դեռ պայմանադրական,¹⁹ ապստրուած²⁰ բան մը ունէր. բուն սէրը չէր, որ ինքնիրեն կը ծլի, կ'ուռճանայ²¹ եւ վերջապէս իր նուժկու արմատներուն մէջ էութիւնը կը կաշկանդէ:²² Որքան միամիտ, բարի եւ անխորհուրդ տղայ, նոյնքան խակ ու անպատրաստ կեանքի ճիգերուն,²³ որոնք էութիւններու տոկունութիւնը կը դարձնեն, Համբիկ, իսկոյն, սակայն զգացած ցնցումին ուժգնութեան տակ գրեթէ շնչասպառ եղաւ, աչուրները խոշոր խոշոր քացած: Բայց շուտ մը վարժուեցաւ այդ ցնցումին, անոր ամբողջ քաղցրութիւնը խմելով եւ անոր փաթթուելով հոգեւին,²⁴ ինչպէս մէկը որ ծխախոտին առաջին մուխը քաշելուն, զլիւի ցնորք²⁵ մը կ'ունենայ, բայց ատոր համար իսկ այլեւս չի կրնար այդ մուխը կուլ տալու դառն հաճոյքէն հրաժարիլ:

Քիչ քիչ, կաշուն, մակաբոյծ²⁶ մտմտութի մը ձեւ առաւ այդ հանգամանքը: Գիշերները հակառակ իր սովորութեան, սկսաւ արթննալ, խռովատանջ²⁷ եւ սրտատրոփ: Սոֆիին պատկերը աչքերուն առջեւ կը դառնար, լուսածիր,²⁸ փողփողուն,²⁹ տիրող մթութեան մէջ: Սկիզբները, ջանքեր ըրաւ ինքզինքը ազատելու համար այդ տարօրինակ վիճակէն, որուն յանկարծ մատնուած էր. մաքառումը կարճ եւ դժնդակ եղաւ: Ու ինք եղաւ յաղթուողը, ու ալ ինքզինքը անձնատուր ըրաւ այդ դառնօրէն քաղցր վի-

12. physiognomy. 13. Hellenic. 14. որքան...խրոխտ: as haughty as it was sublime. 15. fascinating. 16. maddening. 17. harmony. 18. abundance. 19. conditional. 20. artificial. 21. grows strong. 22. fetters. 23. Որքան... ճիգերուն: A naïve, good, carefree boy, he was unprepared for life's demanding efforts. 24. whole heartedly. 25. զլիւի ցնորք: delusion. 26. parasitic. 27. agitated. 28. radiating. 29. brilliant.

ծակին, ու ա՛յ հոսանքն ի վար քշուեցաւ, աչքերը զոց, վառնզներուն անգիտակ, հոգեկան տեսակ մը անդառնալի պարտասոււմով: ³⁰

Մանաւանդ որ, ³¹ առանց զիտնալու, ստահակի ³² չարամծիութեամբ, իր այդ ընկուզումին ³³ քիչ չնպաստեցին իր նախանձոտ ու սիրաքորքոք ընկերները, որոնք ամէն անգամ զինքը տեսնելուն ³⁴ առաջին խօսքերնին սա կ'ըլլար, խաճնող հեզութեամբ մը շեշտուած.

— Ե՛հ, Համբիկ, Սոֆիին հետ գործը ընտո՞ր ³⁵ ըրիր նայինք: Կ'ե-
փե՞ս կոր... ³⁶

Անտարբերութիւնը զոր ի սկզբան ³⁷ ցոյց կուտար իր դէմքին վրայ, քիչ քիչ շփոթութեան եւ վերջապէս շիկնումի փոխուեցաւ.

— Ծօ, նա՛, կը պոռային չարամծիները անոր կարմրիլը տեսնելով, ծօ, նա՛, կաս կարմիր եղաւ, ծօ, վա՛յ կիտի, ³⁸ պոնուեցաւ... հիմա մեպը ³⁹ ⁴⁰ նայինք նէ Սոֆիին նամակները դուրս կ'ելլան...

Եւ լրբութիւնը՝ անոր շփոթութեան, կափկափումի միջոցին՝ զըր-
պանները խռնելու չափ առաջ կը տանէին: Բայց հէք տղան յանկարծ կը սթափէր, կ'ըմբոստանար, բարկացած, սպառնազին.

— Զափը կ'անցընէք կոր հա՛, ⁴¹ կը պոռար ականները սեղմելով:

Եւ կ'առնէր կը քալէր: ⁴²

Ցորեկները մանիֆաթութեան ⁴³ վաճառատան մէջ սկսաւ մտազբաղ
ըլլալ: Առաջ որ խանութին չորս ծայրերէն արձակուած հրամանները ան-
շրփոթ արագութեամբ մը կը կատարէր, հիմա՝ Սոֆիին դէմքէն յափշտա-
կուած, ⁴⁴ թախծոտ, ⁴⁵ տխուր, յանկարծակիի կուգար ⁴⁶ երբ զրազրին տի-
րական ծայնը հրահանգ մը սուրացնէր ⁴⁷ իրեն:

Աղջկան հանդէպ իր վերաբերումին այս փոփոխութիւնը անոր բը-
նաւ չզգացնելու տխուր եւ կսկծալի խնամքն ալ ունեցաւ: Իր տարօրի-
նակ վեհերոտութեան մէջ, քրէական յանցանքի ⁴⁸ մը չափ ահաւոր բան
մը նկատեց աղջիկ մը սիրելը, մանաւանդ Սոֆին, որ պզտիկուց արդէն,

30. հոգեկան...պարտասոււմ: with a kind of complete spiritual exhaustion.

31. մանաւանդ որ: especially since. 32. of a street urchin. 33. engulf-

ment. 34. ողորնք...տեսնելուն: who, each time they saw him. 35. ի՞նչ-

պէս. 36. Կ'եփե՞ս կոր: Are you making progress? 37. ի սկզբան: at

first. 38. վայ կիտի: (Turk.) well! well! 39. բոնուեցաւ. 40. զրպա-

նը. 41. Զափը...հա: You're going too far (կոր is an expletive that has

no English equivalent. Popularly, it is used with the present tense of the

verb). 42. Եւ...քալէր: And he walked away. 43. manufacturing. 44. fasci-

nated by. 45. sorrowful. 46. յանկարծակիի կուգար: he was taken by sur-

prise. 47. rushed. 48. քրէական յանցանքի մը: a criminal act.

երբ դեռ իրիկունները, դարոցէն վերադարձին, պարտէզը փախուըտուք կամ բռնուուր⁴⁹ կը խաղային մէկտեղ, բարոյական գերազանցութիւն մը ունէր մանչերուն վրայ, իր կանխախա⁵⁰ արհամարանքին առարկայ ընելով զայն: Այդ գերազանցութեան զաղափարը մնացեր էր միշտ անոնց մեծնալուն չափովը, անանկ որ հիմա, երբ Համբիկ խորունկ եւ վշտալի տարփանք⁵¹ մը կը զգար այդ աղջկան հանդէպ, տարապայման⁵² երկիւղով մըն ալ կը լեցուէր, քանի կը մտածէր⁵³ որ ան կրնար իր զգացումներուն թափանցել եւ արհամարանքի բարձրութենէն ծաղրեր զինք, ջախջախել իր սիրոյն նուիրականութիւնը:⁵⁴

Այլեւս կը քաշուէր շիփ շիտակ նայիլ անոր աչուըներուն մէջ, մատնուելու վտանգէն ահաբեկ: Որչափ կարելի է, անոր հետ խօսելու առիթները զանց կ'առնէր,⁵⁵ վախնալով որ յանկարծ ծայնը կը դողդղար, լեզուն կը բռնուէր,⁵⁶ ու ամէն բան երեւան կ'ելլար...

Շաբաթ գիշերները, պարբերական⁵⁷ այցելութիւններու կ'երթար Արեւմուտքը⁵⁸ բռնած—որ միայն Շաբաթ օրերը կը գնէր—անոր ընթերցումին մէջ կը թաղուէր, առանց տող մը բան հասկնալու իր կարդացածէն, խելքը միտքը միւսով յափշտակուած: Ատեն ատեն, զողի պէս, արագ ակնարկ մը կը յանդգնէր դէպ աղջիկը, թէեւ այս վերջինը, անտարբեր շեշտով մը, իրեն դառնար երբեմն եւ ըսէր.

—Համբիկ, լրագրին մէջ եթէ հետաքրքրաշարժ բան մը կայ, մեզի ըսէ:

Ուշաբերած,⁵⁹ տղան աչքերը մեծաբաց կը պտտցունէր սիւնակներուն վրայ,⁶⁰ վերջապէս բան մը ըմբռնելու եւ սենեակին հասարակութեան⁶¹ հաղորդելու համար. բայց ի զուր. երկրորդ կամ երրորդ տողին՝ դարձեալ կ'ուշաթափուէր,⁶² կը ցրուէր,⁶³ կը մոռնար, մինչեւ որ Թոֆի, ծեռագործին⁶⁴ վրայէն զլուիւր նորէն ասդին դարձնելով յամառէր.⁶⁵

—՛է, Համբիկ, բան մը չկա՞յ:

—Չկայի պէս, Սոֆի:

Եւ հոն, իրեն համար, այլեւս բարիք մըն էր ձկնորս Թումիկը.

49. փախուըտուք...բռնուուր: hide and seek. 50. precocious. 51. passion. 52. excessive. 53. քանի...մտածէր: whenever he thought. 54. sacredness. 55. զանց կ'առնէր: let slip. 56. լեզուն կը բռնուէր: he might be tongue tied. 57. periodic. 58. a daily. 59. recovering. 60. տղան... վրայ: the boy scanned the columns with wide open eyes. 61. to those present in. 62. forgot himself. 63. was distracted. 64. her embroidery. 65. insisted.

իր անվերջանալի պատմութիւններովը, որոնք ներկաներուն ուշադրութիւնը կը կապտէին՝⁶⁶ իր շփոթութեան լայն ասպարէզ տալու համար:

...Անիկա դեռ հազիւ տասնըինը տարու⁶⁷ կար, խելացի, աղուոր սեւ աշուրներով, որոնց նայուածքին մէջ ազնիւ, հեզ,⁶⁸ քարի հոգիի մը սարսռալը կը տեսնէիր: Իր քիչ մը անկանոն⁶⁹ դիմագծութիւնը՝ ապրուած տիւր կեանքի մը քայքայումը կը ցոլացնէր,⁷⁰ աղապատանքդ շարժելով:

Ու հիմա, սիրոյ տառապանքը նայուածքի անուշ տարտամութիւն մը եւ դէմքի տեղին գեղեցկութիւն կը բերէր իր հետը, այնքան ակներեւ, այնքան շեշտուած որ իր չարամիտ ընկերներն իսկ նշմարեցին ատիկա, ու բարձրաձայն յայտարարեցին իրարու մէջ.⁷¹

—Տղաք, Համբիկը հազը կը կլլէ⁷² կոր, ֆառդի⁷³ էք. Սոֆիին կրակէն կ'երի⁷⁴ կոր...

Ա՛յ սկսաւ քայլ առ քայլ անցնիլ սիրահարական կեանքի սովորական փուլերէն:⁷⁵ Հայելիին մէջ ուշադրութեամբ դիտեց իր անձնիքը,⁷⁶ ըննադատի,⁷⁷ գնահատողի աչքով: Վայելուչ, հրապուրիչ երեւնալու բուռն մտահոգութիւն մը, իր հագուածքին, շարժումներուն⁷⁸ մէջ ակներեւ փոփոխութիւն մը մտցուց: Այնուհետեւ, առտուները մեկնելէ առաջ, երկարօրէն մագերը յարդարեց հայելիին դէմը, ծակտին վրայ գոռւզ⁷⁹ փուռը մը հորինելով, որուն ծոթը⁸⁰ սկսաւ երեւնալ նոյնիսկ ֆէսին տակէն: Կիրակի օրերը, բամկոնին⁸¹ դուրսի գրպանէն սկսաւ ցոյց տալ թաշկինակի մը եզերքը: Բարակ զաւազան մը գնեց՝ որուն գործածութեան համար տունը հայելիին առջեւ փորձեր ըրաւ:⁸² Պեխեր ունենալու մարմաջէ⁸³ մը բռնուած, մատներով վերին շուրթը կը խառնէր՝ պարապ տեսները:⁸⁴ Համբիկի վրայ երեւցող այս փոփոխութիւնները նախ եւ առաջ մօրը աչքին զարկին:⁸⁵

—Օրդդի,⁸⁶ ըսաւ առտու մը, երբ Համբիկ հայելիին առջեւ կը յարդարուէր երկարօրէն, ի՞նչ է չիյտեմ, սիւսի մըն ես ինկեր,⁸⁷ ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ, մեղայ Տէր Աստուած, տուն ասանկ պան չունէիր առաջ⁸⁸...

66. held. 67. տարեկան. 68. gentle. 69. irregular. 70. reflected. 71. իրարու մէջ: among themselves. 72. հազը...կ'ըլլէ: is in trouble. 73. ֆառդի⁷³ էք: (Turk.) have you noticed? 74. կ'այրի. 75. phases. 76. bust. 77. of a critic. 78. manners. 79. curled. 80. end. 81. of his coat. 82. փորձեր ըրաւ: practiced. 83. by a desire. 84. պարապ տեսները: when he had nothing to do. 85. աչքին զարկին: attracted the attention of. 86. որդի. 87. ի՞նչ...ընկեր: why are you devoting so much attention to your appearance? 88. տուն...առաջ: you didn't do anything like that before.

Համբիկ պատրաստամիտ⁸⁹ պատասխան մը ունեցաւ.

—Մարիկ, չորպաճիս կ'ուզէ կոր քի մաղազային մէջ թափթփած չպտտիմ գէրէ քիպար, գէնկին միւշտէրիներ շատ կուզան, ամօթ է, չըլլար.⁹⁰ ետկը⁹¹ գործէս կը Գանեն...

—Աման,⁹² օրդաի, սիւս տուր, սիւս անանկ է նէ, վրայ տուաւ մայրը, սիրտը դող ելած:⁹³

Տղան, ամէն սիրահարներու պէս, որոնք իրենց կուռքին սիրտը գրաւելու համար միջոցներ հնարելու բեղմնաւորութեամբ⁹⁴ մը կ'օժտուին յանկարծ, իր հովուներգութիւնը⁹⁵ կարծես բոլորովին բանաստեղծական ընծայելու համար, բնութեան դիմեց: Ձեռնարկեց մշակել,⁹⁶ զարդարել պարտէզին այն մասը որ կը տարածուէր թեթել կորութեան⁹⁷ մը վրայ, ընդարձակ ու օգտաւէտ, մսկեղջիւրի⁹⁸ շքեղ համայնապատկերին ամբողջութեամբ տիրելով: Կը զգար ան թէ պարտէզը, մարմանդը,⁹⁹ պուրակը,¹⁰⁰ բնութիւնը համարձակութիւններ թոյլատրող բան մը ունին. արտին կը խօսին, զգացումներ կը վրդովեն, երեւակայութիւն կը խանդավառեն: Բնութեան քերթուածը հոգիի քերթուածին հետ կը գիրկընդխառնուի,¹⁰¹ կը ձուլուի: Ջեփիւտին հեզիկ մշիւնը,¹⁰² անծեղին¹⁰³ զուարթ շաղկապը,¹⁰⁴ ծղրիթին¹⁰⁵ ողբական կոինչը¹⁰⁶ սատարներ¹⁰⁷ են այդ փարուսին:...

...Բայ,¹⁰⁸ քրիչ, ցնցուղ, փոցղ մէջտեղ ելան, եւ Համբիկին ձեռքին մէջ, տենդոտ ու արագ աշխատանքի մը շնորհիւ քիչ ատենուան մէջ կերպարանափոխ ըրին¹⁰⁹ պարտէզին այդ մասը: Կ'ուր, ձուածել¹¹⁰ ածուններ¹¹¹ յարդարութեան՝ կարծուկ, անթառամ¹¹² թփիկներով եզերուած,¹¹³ վարդի, մեխակի, մանիշակի, յասմիկի նրբացողուն¹¹⁴ ծառատունկերով¹¹⁵ զարդարուն: Առտունները, մութնուլուսուն¹¹⁶ իրիկունները, ուշ ատեն, շուկայէն վերադարձին, սիրաբոլբոլ երիտասարդը անուշ երազներով օրօրուն, պարտիզպանութեան անձնատուր կ'ըլլար, ո-

89. ready. 90. Մարիկ...չըլլար: Mother, my boss wants me to look well in the store(warehouse). We have many well-dressed, wealthy customers. It is embarrassing. 91. ետքը: 92. Աման...նէ: In that case, son, you had better attend to your looks. 93. սիրտը...եւած: frightened. 94. with the fecundity. 95. idyll. 96. to cultivate. 97. elevation. 98. of the Golden Horn. 99. grass. 100. grove. 101. embraces. 102. the moan. 103. the magpie's. 104. chatter. 105. the cricket's. 106. creak. 107. aids. 108. Բայ... ելան: the spade, the hoe, the sprinkler, the rake came out. 109. կերպարանափոխ ըրին: transformed. 110. oval. 111. flower beds. 112. unfading. 113. bordered. 114. with slender stems. 115. with...groves. 116. at the break of dawn.

րոշ, անխուսափելի նպատակի մը հասնելու տենդով բռնկած:

Իսկոյն, Սոֆի, բոլոր փափուկ հոգիներուն պէս որ բնութեան աղուորութիւններուն հոգի կուտան, սկսաւ ածուններուն շուրջ պտտցնել իր նազելաշուք¹¹⁷ հասակը, թփիկները շոյելով, ծաղիկները զգուելով, հոտուըտալով, եւ այդ շատ գեղեցիկ գաղափարին համար գովեստներ ուղղելով տղուն:

— Համբիկ, աս ինչ աղուոր խելք էր ըրիր, պռաւօ¹¹⁸:

Տղան, սրտաբաբախ, կը ծծէր այս քաջալերանքներուն անուշութիւնը, եւ գտած ըլլալ կը կարծէր¹¹⁹ այն ծամբան որ շիտակ այդ աղջրկան սրտին պիտի առաջնորդէր զինք:

Երբեմն Սոֆի աթոռակի¹²⁰ մը վրայ կը նստէր, Կիրակի օրերը, ածուի մը կամ հովանուտ¹²¹ ծառի մը շուրին տակ, վայելելու համար բնութիւնը որ հոտ իր առջեւ կը տարածուէր, բազմերանգ¹²² ու չքնաղ: Մայիսի սկիզբն էր, բնութիւնը իր հզօր ու ցնծուն հմայքին մէջ: Ամիրային պարտէզը դրախտային երեւոյթ մը առած էր, Հ...գիւղի արեւելեան բարձունքին վրայ: Համբիկ իր շաքաթականին¹²³ մէկ մասը նորանոր ծաղիկներու զնման կը հատկացնէր: Կարմիր ու դեղին կակաչներ¹²⁴ կեցուածքով կը մօմէին¹²⁵ իրենց նուրբ ծղօտներուն¹²⁶ վրայ: Բանսէներ¹²⁷ ցիրուցան, իրենց կարծուկ նուրբ ցօղուններուն¹²⁸ կը նայէին քթոդ աչքերովն: Ծերմակ ու մոռ¹²⁹ լիւաներուն պարարտ ծոպերը¹³⁰ վարսի հոծ գիսակներու¹³¹ պէս վար կը կախուէին կանանչ բարունակներէն: ¹³²Երբեմն իր կերտած այդ աղուոր պատկերին առջեւ կանգ կ'առնէր Համբիկ, ու Սոֆիին գնահատման կը դիմէր.

— Աղուոր չըլլա՞ր կոր Սոֆի:

— Սքանչելի է, Համբիկ, սքանչելի:

Ու տղան, քաջալերուած, իր գործին կը վերսկսէր:

Սէրը, միւս կողմէ, իր արշաւանքը¹³³ կը կատարէր պարտիզանին էութեան մէջ, լուռ ու մունջ, բայց ահեղ ուժգնութեամբ մը: Իր հոգեկան տանջանքը անոր համար մանաւանդ կը սաստկանար, որովհետեւ, սիրոյ հրդեհին արծարծումին¹³⁴ չափովը, իր զգացումը արտայայտելու

117. charming. 118. աս...պռաւօ: this was a wonderful idea you had, bravo. 119. գտած...կարծէր: he thought he had found. 120. stool. 121. shady. 122. many colored. 123. of his weekly wages. 124. tulips. 125. swayed back and forth. 126. stems. 127. pansies. 128. at their...stems. 129. purple. 130. tassles. 131. braids. 132. from fruit-laden vine branches. 133. incursion. 134. burning.

համարձակութիւն կը պակսէր իր մէջ, անսահման երկչոտութեան¹³⁵ մը տեղի տալով: ¹³⁶ Բոլոր ծրագիրները որ հետզհետէ շինեց զիշերները անկողինին մէջ, ցորեկները վաճառատան մէկ անկիւնը, փճացան ամէն անգամ որ ինքզինք այդ աղջկան դէմ գտաւ: Իր բովանդակ բարի կամեցողութիւնը, իր կամքին հեղինակութիւնը, մտադրութիւնները մէկ ըռպէի մէջ կը ջնջուէին Յոֆիին նայուածքին առջեւ: Քանի քանի անգամներ, հոն, պարտէզին այդ մենաւոր¹³⁷ անկիւնը, անոր հետ առանձին մնացած պահուն, գերբնական¹³⁸ ճիգեր ըրաւ մէկէն ի մէկ նետուելու աղջկան ոտքերուն, իր սէրը լալու, պաղատելու: Այն քայլը, որ այդ դիւցազնական¹³⁹ ժեստին¹⁴⁰ պիտի մղէր զինք, չէր առնուեր սակայն. զամուած կը մնար կեցած տեղը, դողաֆար, ապուշ, խելացնոր:

Քանի մը ամիս այս տանջանքներուն մէջ տապկուեցաւ¹⁴¹ չէք սիրահարը: Այտերը դեղնեցան: Աչքին հուրքը¹⁴² նուաղեցաւ: Իր շարժումներուն մէջ դանդաղութիւն մը, մեքենական, անգիտակից բան մը առաջ եկաւ: Վաճառատան մէջ՝ ուր իր աշխատութիւնը, աչքը բացուած ինքնը այնքան զովեստներու արժանացած էին, զանգատներ բարձրացան իր դէմ: Չորպա՝ մին կծու յանդիմանութիւններ արձակեց անոր երեսին. նոյնիսկ առաջին գրագիրը օր մը ըսաւ.

— Ծօ, Համբիկ, խելքդ քիրայի՞ տուեր ես ինչ, ¹⁴³ ասանկ երթայ նէ մեր գործին չես իզար...¹⁴⁴

Տանը մէջ, մայրը վերջապէս նշմարեց զակին վրայ յառաջ եկած փոփոխութիւնը: Սեղանին վրայ, իրիկունները, տարտամ շարժումներով քանի մը պատառ բան ուտել, անձայն, անխօսուկ, նայուածքը սեւեռուն,¹⁴⁵ ապակիի փայլով մը, յետոյ երկննալ ցած բազմոցին վրայ ու քնանալ կամ այնպէս ձեւացնել, առտունները կանուխ փախչիլ, կամ պարտէզը պտոյտ մը ընել՝ զլիկկոր, ծաղիկներու վրայ երկար վայրկեաններ յամենալով¹⁴⁶ ակնապիշ,¹⁴⁷ այս բոլոր տարօրինակութիւնները խելմ մօրը բով երկիւղներ արթնցուցին: Քանի մը անգամ ան ըսաւ իր զակին.

— Համբիկ, օրդտի, դուն տէրտ մը ունիս... չըսե՞ս, զաւակս: ¹⁴⁸

135. timidity. 136. տեղի տալով: by giving way. 137. isolated. 138. superhuman. 139. heroic. 140. to the...gesture. 141. suffered. 142. հուրք. 143. խելքդ...ինչ: what's come over you (what's happened to your mind)? 144. մեր...իզար: we cannot use you. 145. staring. 146. spending. 147. staring. 148. դուն...զաւակս: something is bothering you, my son, won't you tell me?

—Բան մը չունիմ, մայրիկ, կը ճարտարւորէր¹⁴⁹ տղան՝ պահ մը սթափած, իր գաղտնիքը թափանցուած տեսնելու վախէն մտրակուած:¹⁵⁰ Չէ, մայրիկ, բան չունիմ...

Օր մը պարտէզին մէջ, Համբիկ յանկարծ Սոֆիին դարձաւ եւ ըսաւ.

—Սոֆի, աս պարտէզը աղուո՞ր է, ի՞նչ...

—Շատ աղուոր է:

—Գիտե՞ս, քեզի համար շտկեցի:

Աղջիկը տղուն ծայնին այլայլած շեշտէն եւ յայտնուած գաղափարին տարօրինակութենէն մղուած, դարձաւ տղուն երեսը նայեցաւ:

Ու այն պատասխանը ունեցաւ գոր խորունկ արհամարանք մը կրնայ երբեք ներշնչել որեւէ աղջկան, բա՛ն մը միայն.

—Խենթ:

Եւ Համբիկ, կարծես խուլցած, ոչնչացած, մէկէն վար ծոցեալ, վարդի մը կոկոնին վրայ զայն հոտուրտալու պէս: Սոֆի հեռացաւ գնաց: Իրիկուան ստուերներ կ'իջնային կամաց կամաց...

Համբիկ դեռ կը մնար կոկոնին վրայ ծոած, քարացած¹⁵¹ գրեթէ: Ու հիմա, արցունքներ կը կաթէին աշուրներէն, վարդին տերեւներուն վրայ կ'իյնային: Կուլար տղան անծայն, առանց հեծեծանքի, առանց ջիղ մը շարժելու դէմքին վրայ: Երբոր գլուխը վեր առաւ, Սոֆի անյայտ եղած էր արդէն:

—Խենթ, հեծեց տղան:

Եւ տուն գնաց:

149. hastened to answer. 150. driven (lashed). 151. petrified.

ԱՐՇԱՆ ԶՊԱՆԵԱՆ

See pages 55-56 for Զօպանեան's biography.

ՍՐՔԱՊԴՆՈՒՄ ՄԸ

Շոգենաւուն մէջ: Ցած, գորշ երկնքի մը տակ՝ գորշ, անշարժ ծով մը: Մին այն մոխրագոյն ծանր օդերէն, որ անձնասպան ըլլալու փափաք կուտան:

Քիչ մարդ կայ: Անկիւն մը, խոշոր կլոր ականոցներով մունջ ձերուկ մը, որ քուի կը նմանի: Դիմացս, անզլիական ծաղրանկարային¹ դէմքեր յիշեցնող ընծուղտածեւ² այլակերպ³ աղջիկ մը, պերճ⁴ ու անմաշակ հագուստներու մէջ իր երկայն բարակ իրանը կաղապարած, գիրք մը կը թղթատէ աւելի քան կը կարդայ: Քովս, դիւանագէտի⁵ դիմակով, — մաղաթ⁶ գլուխ, մեծ քիթ, երկայն մօրուք, ոսկի ականոցներ, — երկու կըմախային⁷ մարդիկ նստած են, երեսնին կախած, ամբարտաւան, ինքնագոհ, իրենց կոկոզավիզ⁸ լոռութիւնը հազիւ մերթ ընդ մերթ մոլտացուած⁹ բռնով մը խզելով: Անդին, մարմնեղ¹⁰ կին մը, թաւիշէ տակառի մը մէջ¹¹ լեցուած իր կարմիր առատ միսերուն կուտակումը¹² կը ցուցադրէ՝ մոմիայի¹³ նմանող կարծուկ դեղին վտիտ մարդու մը քով, որ մեռած նայուածքով մը, անխօսուկ ծովուն յառած է:

1. ծաղրանկարային դէմքեր: caricatures. 2. girafflike. 3. strange looking. 4. slowly. 5. of a diplomat. 6. bald. 7. like skeletons. 8. haughty. 9. muttered. 10. corpulent. 11. թաւիշէ...մէջ: in a velvet barrel (the style of the dress created the impression of a barrel around this fleshy woman. 12. mass. 13. mummy.

Եւ ահա պզտիկ աղջիկ մը, մին շոգենաւերու մէջ սլքտացող¹⁴ մուրացիկներէն, կուգայ շուրջս մօրացող¹⁵ յուսահատեցուցիչ անշարժութեան մէջ թրթռուն կեանքի կայծ մը դնել, զիս պաշարող այլանդակ տրգեղութեանց պատկերին մէջ թարմ շնորհի լոյս մը շողացնել:

Շատ պզտիկ է, բայց շատ, հագիւ վեցամեայ:¹⁶ Արեւելեան տիպարով մանրիկ կանոնաւոր դէմք մը ունի, ուր շատ խելացի երկու պաշտելի սեւ աչուկներ կը վառին՝ ճերմակ փափուկ մորթի մը վրայ, սիրուն կերպով շրջանակուած՝ պզտիկ բարակ կտաւի¹⁷ մը մէջ որ վիզին տակ կը կապուի. պատտած լաթերու մէջ փաթթուած է նուրբ ճկուն մարմինը որ հովու տակ օրօրուող մատաղ տունկի շարժումներ ունի, ու խոշորկէկ նայլոններու¹⁸ մէջ շարժարուող ոտքերը, բոպիկ, մատները ցեխով ծեփուած,¹⁹ մանրիկ են ու ազնուագիծ:

Կուգայ դիմացս կը կենայ, ու բոպէապէս դէմքն ու շարժումները կը փոխուին, շնորհալի թշուառութեան յուզիչ երեւոյթը կը վերածուի վաղախա քաօթինութեան²⁰ ցաւագինօրէն զոհիկ²¹ պատկերի մը: Երկու սրունգներն իրարու կը փակցնէ մսկոտ կծկումով մը, գլուխն ուսերուն մէջ կը բաշէ, քիթը բերանը կը ծոմառկէ²² տառապանքի արտայայտութիւն մը տալով իր դէմքին, աչքերը կը պզտիկցնէ լալու ձեւ մը առնելով, քանի մը բառ կը մրթմրթայ,²³ մուրացկանի հասարակ բանածել²⁴ մը, որ կը ծուայ ողորմուկ ձայնով մը, վիզը ծռելով, ամբողջ անձին մէջ պաղատանք դնելով: Յայտնի է որ զոց սորվուած²⁵ խօսքեր կ'արտասանէ, որոնց ոմանք իր տարիքին չեն յարմարիր. «Երեք օր է բան չեմ կերած...կը մսիմ կոր...հացի փարա մը տուր... Աստծո՛ւ սիրուն...զաւկը ներո՛ւդ սիրուն...»։ Արտասանութիւնը վարանոտ է, բոնագրօսիկ,²⁶ բայց աղաչական շեշտին, շարժումներուն, դէմքին տուած արտայայտութիւններուն մէջ դերասանական ակներեւ տաղանդ կայ: Կեղծ է ամէն ինչ այդ պահուն իր մէջ, եւ ինք գիտէ ատիկա. գիտէ որ «Հի մսիր», որովհետեւ ցուրտ չէ բնաւ, գիտէ որ լալու փափաք չունի, բայց այդպէս ընելու ստիպուած է՝ «արհեստ»ին բերմամբ: Թշուառ մըն է անշուշտ, բայց իր բուն լեզուն չի խօսիր, որովհետեւ եթէ կարենար իր փոքրիկ ուղեղին իսկական մտածումներն արտայայտել, պիտի ըսէր՝ «Տուէք ինծի

14. loitering. 15. stagnating. 16. six years old. 17. linen cloth. 18. wooden clogs. 19. coated. 20. of acting. 21. vulgar. 22. քիթը...ծըմ-
մըրակէ: makes grimaces. 23. mumbles. 24. formula. 25. զոց սոր-
վուած: memorized. 26. artificial.

հայր մը ու մայր մը որ աշխատին եւ զիս պահեն, ազատեցէք զիս այս ծանծրանալի դերը կատարելու պարտաւորութենէն, ինձ աղուոր հագուստներ, խաղալիքներ տուէք, ձգեցէք որ երթամ իմ տարիքիս ընկերներ զոնեմ ու հետերնին զուարճանամ...»:

Ձգուանքով կը մտածեմ այն անճոռնի հօրը կամ այն հրեշային մօրը, որ փոխանակ իրենք հազար նեղութեան ենթարկուիլ յանձն առնելով, նոյնիսկ մուրալու ամօթն իրենք ընդունելով՝ իրենց զաւակը պահելու, այդ փոքրիկ սիրուն անմեղ էակը դարձուցեր են կեղծիքի²⁷ գործիք, ստակ որսացող մարդամեքենայ, եւ այդ մատղաշ տարիքին մէջ բռնադատեր են զայն իր սրտայոյզ²⁸ թարմութիւնն իսկ իրենց համար դրամազուլի²⁹ դարձնելու: Անշուշտ, շոգենաւին մէկ անկիւնը, մանկութեան այդ շահագործողները³⁰ կը սպասեն հիմա աղջնակին վերադարձին, որպէսզի ձեռքէն առնեն հաւաքած դրամները, կամ ծեծ մը քաշեն³¹ անոր՝ եթէ ձեռնու-նայն³² դառնայ:

Դրամ մը կը դնեմ աղջնակին փիին մէջ, ու հիմա՝ զոց սորվուած երկրորդ բանածելն է որ կը մըմնջէ. «Աստուած գործերուդ յաջողութիւն տայ³³...»: Բայց ասիկա՝ աճապարանքով, անգոյն ծայնով մը, ուր զսպուած ծանձրոյթ կը զգացուի:

Ու կը դիտեմ որ ինձմէ բաժնուելէ յետոյ, դեռ ուրիշի քով չգացած, —միջնարարին,³⁴ —դէմքը պահ մը կը շտկուի, կծկուած գիծերը կ'ուղղուին,³⁵ լացի արտայայտութիւնը կ'անհետանայ, շարժումները կը զոնեն իրենց բնական շնորհը:

Ու հիմա, շուրջս շարուած ծաղրանկարային պատկերները նուազ ազեղ կը թուին ինծի քան եղբրական ազեղութիւնը մանկութեան դէմ գործուած այս զազիր³⁶ ոճիրին:

27. of deceit. 28. touching. 29. capital. 30. exploiters. 31. ծեծ... քաշել: to give a thrashing. 32. empty handed. 33. Աստուած...տայ: May God grant you success. 34. during the intermission. 35. are straightened. 36. ugly.

ՄԵՐ ԳՐԱՆԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

In this article, Հոպանեան defends the "new writers" (the Realists) against their critics.

Գրականութիւն քառով մենք կը հասկնանք գործիք մը որ ճշգրտօրէն կը թարգմանէ մարդկային հոգւոյն բոլոր վիճակափոխութիւնները,¹ հաւատարմապէս կ'արծազանգէ բնութեան բոլոր ծայներուն, կատարեալ զգայութիւնը² կուտայ առարկայի մը, պատկերի մը, տեսարանի մը, մանրակրկիտ կերպով կ'արտայայտէ մտքին ամէնէն խուսափուկ քմահաճոյքներն³ ու սրտին ամէնէն տարտամ զգացումները: Եւ այդ գործիքը, հաւատացէք, գրագիտութեան⁴ դասագիրքերը չեն որ կուտան, այլ ուսումնասիրութիւնն⁵ ու դիտողութիւնը⁶. Գրականութիւնը կը ծնի արուեստագէտին տպաւորական⁷ հոգիին վրայ արտաքին ու ներքին աշխարհներուն ըրած կրկին ազդեցութենէն. եւ գրական գործերն են որ կանոնները կը շինեն, ոչ թէ կանոնները՝ գրական գործեր ...

Նոր գրողները⁸ կ'երթան, կը պտըտին փողոցները, ամէն ծակուծուկ⁹ կը մտնեն, դաշտերը, անտառները, լեռները կ'այցելեն, բնկերութիւններու մէջ կը դիտեն ամէն բան, դէպքեր, պատահարներ կը նշանակեն եւ կ'ուսումնասիրեն, յետոյ կ'երթան իրենց գրասենեակն ու կը գրեն, իրենց յուշատետրը¹⁰ միայն ունենալով իրենց առջեւ. թերեւս շատ բանաստեղծական¹¹ չըլլայ գրելու այս երկրորդ եղանակը, որովհետեւ ներշնչման¹² մահն է ասիկա. բայց տեւական գործերը, անոնք որ սնամէջ¹³ բառերու վրայ չեն յենուր¹⁴ այլ ուսումնասիրութեան եւ դիտողութեան վրայ, այդ կերպով ծնած են.

...Այնուհետեւ ինչ խեղճ բան կ'ըլլար գրականութեան վիճակը եթէ գրագէտը բաւականանար մեծ գիծերովը. կը հատնէր պարզապէս, կը մեռնէր: Մինչդեռ մանրամասնութիւնները որ միշտ նոր են, եւ անսպառ, եւ զանազան, տեղին, ժամանակին, ազգին, դէպքին, դիտողին խառնուած-

1. changes. 2. feeling. 3. whims. 4. of the art of reading and writing. 5. study. 6. observation. 7. sensitive. 8. dissidents. 9. cranny. 10. notebook. 11. poetic. 12. of inspiration. 13. empty. 14. rely.

քին¹⁵ եւ ուրիշ շատ մը պարագաներու համեմատ, անոնք յաւերժական¹⁶ կեանք մը կուտան անոր ու կը նորոգեն, կը թարմացնեն ամէնէն հին, ամէնէն օթեկ¹⁷ բաները... Առէք... Բաշալեանի «Շալը», «Րէսթը», «Երկու կիները», «Արիան», Հրանդի «Պանդուխտի կեանքէն» պատկերները, եւ նորերու ուրիշ գրուածներ, եւ պիտի տեսնէք որ կեանքով թրթռացող այդ գործերը, իրականութեան զգայութիւնը տուող այն բացատրութիւնները, աչքով դիտուած, շօշափուած,¹⁸ ճշմարիտ, արիւնհոս թշուառութիւնը որ տաք տաք կը փոռլի այդ էջերուն մէջ, պիտի իրապէս ցնցեն ձեզ. այլեւս ուրուականներ,¹⁹ փայտէ մարդեր, վերացական²⁰ էակներ չեն որ ձեր շուրջ կը պտըտկին պերճաբոս բացատրութիւններ ու զրաբար բռներ ի բերան. միս ու ոսկոր ունեցող մարդիկ են որ կը ցցուին դիմացդ իրենց տառապանքներուն կսկծեցուցիչ²¹ սեւութեամբը. ու կը շօշափես անոնց բիրտ, աղտոտ, ոջլոտ²² մարմինը, ծուկիկ ծուկիկ²³ չազուստները, եւ վերքերը կը զգաս անոնց, մատիդ տակ, խորունկ, սեւ, թարախալից²⁴ կամ եթէ հոգեկան լլկանքներ²⁵ են որ կը նկարագրուին, յստակ եւ կենդանի բացատրութիւններ քեզ կը փոխադրեն մանուածներուն²⁶ մէջ մարդկային հոգիին ու կը պտըտիս, դիտողութեան ջանք ի ձեռին, անցնելով մեծ պողոտաներէն, մտնելով կողմնակի փողոցակներն ու մինչեւ իսկ ամէնէն պզտիկ խորշերը...

Մեր նկարագրութիւնները կը զգան, մեր պատկերները կը խորհին, եւ զանոնք գծելու համար մեր վրձինը արցունքի, արիւնի մէջ կը թաթխենք... Ունինք փիլիսոփայութիւն մը որ ոչ միայն զիրքերէ առած ենք, այլ մեր դիտողութիւններէն, ուսումնասիրութիւններէն. մեր զրուածներուն մէջ ամէն վայրկեան ընթերցողը չենք ծանծրացներ խորհրդածութիւններով, բայց մեր նկարուն²⁷ ածականներուն, մեր կենդանի բացատրութիւններուն մէջէն տոկուն ու խոր փիլիսոփայութիւն մը է՝ արտաշնչէ,²⁸ աւելի տոկուն քանի որ խտացած²⁹ է, աւելի խոր քանի որ թաքուն է:

1892

15. temperament. 16. eternal. 17. stale. 18. felt, 19. ghosts. 20. abstract. 21. heartrending. 22. lice infested. 23. ծուկիկ ծուկիկ: tattered. 24. full of pus. 25. anguish. 26. complications. 27. picturesque. 28. breathes forth. 29. condensed.

SATIRE

ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆՅԱՆ

(1842-1891)

The satire was not unknown in Armenian literature when Յակոբ Պարոնյան began to write in the 1860s. There had been isolated instances of it in the Middle Ages. In the nineteenth century, Յարութիւն Սկանեան (in Մեղու), Նար-սէ (in Ալաֆրանկա), and others had turned the light of ridicule on some aspects of contemporary manners. However, it remained for Պարոնյան to elevate satire to a literary genre.

Պարոնյան's life was a continuous struggle for economic and literary survival, marked by constant change, and ending in death by consumption at the height of his maturity. He was born in 1842, in Adrianople. Graduation from the local Armenian school was followed by a year in a Greek institution, where he claimed to have succeeded in learning only the difficulties of the Greek language. Nonetheless, in time, he learned not only Greek but also French, Italian, and possibly some Bulgarian.

Shortly after he entered the adult world, Պարոնյան was faced with the eternal struggle between physical survival and the need for intellectual fulfillment. Even as he was working as a pharmacist's aide or as a bookkeeper for a European tobacco company, he was reading Corneille, Molière, Racine, La Bruyère, and other French classical authors in preparation for a career in writing.

His first published work, Առամարդոյ ժն արեւելեան, appeared in 1868, but he soon withdrew it from the market because he felt that it was not a good play. His first venture in the field of journalism came with the brief editorship of the weekly Եփրատ (1871). Soon, he was offered a similar position with the satirical semimonthly Մեղու, whose content and tone were well-suited to his talent. Within a few months, he had engaged in disputes with other publications and already offended the censor. It was not surprising, therefore, that the publication was suspended for a period of two months. Eventually it closed down permanently due to harassment by Պարոնյան's enemies and the financial problems with which he was confronted (1874).

Մեղու was succeeded by Թատրոն (a weekly) (1874-1877) Թատրոն մանկանց (a children's publication) (1876-1878) Ժիծաղ (a weekly brochure) (1873), and Խիկար (a monthly) (1884-1888). Exhausted by his physical and intellectual activity, and suffering from consumption, he died on May 27, 1891.

Some of Պարոնյան's best-known works are: Ազգային ջոջեր (begun in 1879-1880),¹ Պոլսոյ մը Պոլսոյ Թաղերուն մէջ (1880 in pamphlet form), Մեծապատիւ մուրազկաները (1880-1881 in pamphlet form), Հոսիոսի ծնունդները (1880-1881 in Փորձ, Tiflis), Պաղտասար աղբար (1886-1887 in Խիկար) and Բաղադրված բանսները (1886-1888 in Խիկար). A ten-volume edition of his

1. Although all the works mentioned in this paragraph have, at various times,

works appeared in Armenia between 1962 and 1979. A two-volume series of his Diary has also just appeared.

Պարոնեան's satire encompasses all phases of life: political, social, educational, religious, and personal. Ottoman inefficiency and injustice are no more immune to his ridicule than the Armenian patriarchate, the Armenian National Assembly, the amiras, and the light headed men and women who have lost their sense of proportion. He is the apostle of common sense and the traditional virtues that keep the family intact. He knows the lower and the lower middle class very well, and although he exposes their vices, he shows more charity toward them than toward the more powerful.

The haste with which Պարոնեան wrote did not permit him to polish his language. Thus, it tends to be repetitious and overburdened with popular expressions. Nonetheless, his directness, biting wit, and ability to catch the comical element in a given situation at a glance outweigh his shortcomings. More than a hundred years have elapsed since his first literary efforts, but he still remains the most outstanding representative of Armenian satirical literature.

appeared in book form, it was thought best to give the dates of their first appearance in chronological order. The information was obtained from Հովնան, Գ.Ն., Ստեփանեան, Գ.Պ., et al. Ցակոբ Պարոնեան: Երկերի ժողովածու. Երեւան: Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակութիւն, 1962-1979.

ԵԱՄԱԿԱՆԻ

Օրիորդ:

Երէկ առտու զրասենեակս բացած չբացած տեղական թղթաբերով¹ նամակ մը առի ձեռ կողմէն:

Նամակնիդ կարդացի: Վիճակնիդ ցաւալի է:

Կը յայտնէք, թէ հայերէն, ֆրանսերէն եւ անգղիերէն լեզուններուն² մոռ³ էք, թէ պարկեշտ³ եւ աշխատասէր էք, թէ աղուոր էք, եւ թէ դէմքի, մտքի եւ սրտի այսչափ գեղեցկութիւններով³ հանդերձ տունը մնացեր էք աղքատութեան պատճառով: Ասոնք յայտնելէն ետքը ինձմէ խորհուրդ կը հարցնէք մտերմաբար,⁴ աղաչելով միանգամայն, որ այս գաղտնիքը ուրիշի մը չըսեմ:

1. by mail. 2. skilled in. 3. modest. 4. confidentially.

Գաղտնիք մը ուրիշի մը կ'ըսուի⁶, որ ինծի աղաչելու ելեր էք⁵։ Ասկից զատ⁶ իմ գաղտնապահութիւնս⁷ գրեթէ առած⁸ դարձեր է. ինծի հաղորդուած գաղտնիքը ոչ ոք գիտէ. ես անգամ չեմ գիտեր, որովհետեւ կը մոռնամ։ Եթէ երբեմն երբեմն գաղտնիքս գրիչիս կը հաղորդեմ, ան ալ մի միայն յիշողութիւնս սրելու⁹ համար է։

Սրտերնիդ հանգիստ բռնեցէք¹⁰. հայերէն, ֆրանսերէն եւ անգղիերէն գիտնալնիդ, պարկեշտ, աշխատասէր եւ աղուոր ըլլալնիդ մէկու մը չեմ ըսեր։

Բայց, օրիորդ, դուք ինծի գաղտնիք մը հաղորդած չէք արդէն. դուք այդ նամակովնիդ նախ լեզուագիտութիւննիդ¹¹ եւ բարի յատկութիւններնիդ յայտներ էք։ Եթէ ասոնց համար խորհուրդ կը հարցնէք՝ կը յայտնեմ ձեզի, որ այդ լեզուները սորվելնուդ շատ աղէկ էք ըրեր։ Երկրորդ՝ պարկեշտ եւ աշխատասէր ըլլալնիդ յայտներ էք։ Եթէ ասոր համար խորհուրդ կը հարցնէք՝ կը յայտնեմ, որ այդ ընթացքնիդ չփոխէք։ Երրորդ՝ աղուոր ըլլալնիդ յայտներ էք. եւ աս ալ գաղտնիք մը չէ, որովհետեւ աղուորութիւննիդ ամէն մարդ կը տեսնէ։ Չորրորդ՝ տունը մնալնիդ¹² կը յայտնէք։ Եթէ ասոր համար խորհուրդ կը հարցնէք՝ խորհուրդ կու տամ ձեզի, որ երբեմն երբեմն կրնաք ազգականներնուդ տունը երթալ, եւ աս ալ գաղտնիք մը չէ, որովհետեւ ամէն մարդ ազատ է իր ազգականին տունը երթալ զալ։¹³ Չգիտեմ, օրիորդ, թէ ինչո՞ւ ձեր միտքը բացէ ի բաց¹⁴ չէք յայտներ եւ կ'ուզէք որ մարգարէութեան պաշտօնով¹⁵ ժամերս վատնեմ։ Կարծեմ, օրիորդ, դուք ըսել կ'ուզէք ինչ որ չէք կրնար ըսել. եւ աւելի ծիշտը, լսել կ'ուզէք ինչ որ չէք կրնար ըսել։

Կարծեմ ըսի, եւ կարծելու իրաւունք ունիմ, վասնզի երբ պարոն մը ներկայանայ ինձ եւ իր բարի վարք¹⁶ ունենալը, գործունեայ եւ լեզուագէտ ըլլալը յայտնելէն ետքը ինձմէ խորհուրդ հարցնէ՝ կը հասկընամ, որ զործ մը կը փնտռէ, բայց երբ այս պարոնը օրիորդ մը ըլլայ՝ կը հասկնամ որ ամուսին մը կը փնտռէ։ Արդեօք ձեր ձգտածն ալ

5. ինծի...էր: are begging me. 6. Ասկից զատ: moreover. 7. my secretiveness. 8. a proverb. 9. to sharpen. 10. Սրտերնիդ...բռնեցէք: Don't worry. 11. your knowledge of languages. 12. տունը մնալնիդ: that you are left at home (Պարոնեան is playing on words here, for this expression means being an old maid). 13. երթալ զալ: to visit. 14. բացէ ի բաց: openly. 15. մարգարէութեան պաշտօնով: as a prophet. 16. բարի վարք: good character.

ա՞ս է, օրիորդ:

Առանց ձեր այլուին սպասելու կը պատասխանեմ, որ այդ յանձնարարութիւնը¹⁷ ամուսնութեան միջնորդութիւններուն¹⁸ ընէիք նէ՝ աւելի աղէկ կ'ըլլար. բայց կարծեմ անոնց դիմած ըլլալու էք եւ ձեռնունայն դռնալէն ետքը վերջին փորձ մըն ալ ընելու համար լրագրի կը դիմէք:

Ի՞նչ խորհուրդ տամ ձեզի, օրիորդ, մանաւանդ թէ դուք խորհուրդ ալ չէք ուզեր, ամուսին կ'ուզէք:

Ծանր է ձեր պահանջը, օրիորդ. դարուս երիտասարդները, ֆրանսերէն եւ անգղիներէն գիտնալու համար, ֆրանսերէնի եւ անգղիներէնի պէտք չունին: Դուք, օրիորդ, անոնց ունեցածը¹⁹ ունիք, ի՞նչ կ'ելնէ առկից: Հիմակուան երիտասարդները ամէն բան ունին, միայն ստակ չունին. եկու տես որ²⁰ անոնց չունեցածը դուք ալ չունիք: Առանց ստակ ունենալու ամուսին մը առնելու ելնելը՝ առանց ստակի շուկաներու մէջ պտտելով լաթ առնելու ելնել կը նմանի:²¹ Ամուսնութիւնը ասա՞նկ ըլլալու էր,²² պիտի ըսէք հարկաւ. բայց ո՞վ կ'ըսէ թէ ասանկ ըլլալու էր. ասանկ եղած է կ'ըսենք կոր մենք:

Եւ ո՞վ է ասոր պատճառը, օրիորդ, գիտե՞ք, ասոր պատճառը դուք էք: Ինքզինքնիդ այնչափ պճնասիրութեան²³ տուիք, որ բոլոր երիտասարդները վախերնուն ետ քաշուեր են,²⁴ ամուսնութիւն բառը լսելուն պէս զոդ կ'ելլեն ու կը հիւընդնան²⁵ կոր: Միայն կարգուելու վախէն կը հիւընդնան կոր նէ՝ ըսել է որ կարգուելուն պէս պիտի մեռնին: Ինքզինքնիդ այնչափ նորասիրութեան²⁶ տուիք, որ նոր բան մը տեսնելուն պէս հինը կը ձգէք ու նորը առնել կ'ուզէք կոր եւ թէ որ ձեր ուզածը չառնուի՝ հիւանդ կ'ըլլաք կոր: Չկարծէք որ սուտ կ'ըսեմ կոր: Առջի գիշեր բարեկամներէս մէկուն հետ տուն մը այցելութեան գացի: Տարիքը քսանի եւ բառասունի մէջ կորսուած տիկին մը վերմակը գլուխը քաշեր բազմոցին վրայ երկնցեր էր: Հիւանդութիւնը հարցուցի նէ՝ պատասխան տուին եւ ըսին, մազերը կը ցաւին: Էհ, ըսի, անոր դեղը բան մը չէ: Ի՞նչ է, ըսին: Մազերը կտրելու է,²⁷ ըսի:

17. suggestion. 18. ամուսնութեան միջնորդութիւններուն: to the match makers. 19. անոնց ունեցածը: what they have. 20. եկու...որ: the problem is that. 21. ամուսին...նմանի: looking for a husband is like going shopping for clothes without money. 22. Ամուսնութիւն...էր: Should marriage have been like this? 23. to love finery. 24. ետ...են: have withdrawn. 25. become sick. 26. to love of novelty. 27. մազերը...է: you must cut her hair.

Դեռ այս խօսքը բերանս էր, բժիշկը ներս մտաւ, հիւանդին քով գնաց, երակները²⁸ քննեց, եւ քանի մը վայրկեան խորհելէ ետքը ապսպրեց²⁹ որ նոր ելած քափելօներէն³⁰ հատ մը առնեն, տաքցունեն եւ հիւանդին գլուխը դնեն:

Այս դեղը լսելուս պէս զարմացայ մնացի, բայց զարմանքս շուտ մը խնդալու փոխուեցաւ, երբ լսեցի որ հիւանդ տիկինը քանի մը շաբաթէ ի վեր նոր քափելօ կ'ուզէ եղեր:

Քաշուելու քա՞ն է աս.³¹ գիտցէք, օրիորդ, ասկից վերջ կարգըւելու ելնող երիտասարդները ոչ թէ միայն ստակ պիտի ուզեն, այլ ամուսնութենէն վերջը հիւրնդոցող տիկիններուն բժիշկին ծախսը աղջկանց հօրը կողմէն տրուելիքն³² ալ նշանտուքի օրը պիտի որոշեն. որովհետեւ առանց այս միջոցին, կարգուելնէդ ետքը ամէն օր հիւանդ պիտի ըլլաք:

Ներեցէք, օրիորդ, այսչափ համարձակօրէն³³ խօսելուս համար, դուք գիտցածնիդ չէք խօսիր նէ՝ ես խօսածս գիտեմ: Այս խօսքերը քեզի համար չեմ ըներ կոր, այլ թուոր աղջիկներուն համար, որոնց մէջ հարկաւ բացառութիւններ կան եւ դուք ալ այդ բացառութիւններուն առաջինն ըլլալու պատիւն ունիք արդէն ձեր պարզասիրութեամբը:³⁴

Նամակս կը վերջացնեմ, օրիորդ, եւ կ'աղօթեմ որ քիչ ժամանակէն ձեզի պէս գէշ ընաւորութիւն, մոլութիւն եւ ստակ չունեցող երիտասարդի մը հետ ամուսնանալով համեստ ամուսնոյ մը տիկին ըլլալնէդ. ետքը, պարկեշտ զաւակներու ալ մայր ըլլալու երջանկութիւնը ունենաք:

Հաճեցէք, օրիորդ, իմ սիրոյ ողջոյններս մատուցանել³⁵ ձեր ապանի զաւակներուն, որով մնամ անոնց բարեկեցութեանը³⁶ աղօթող

Մեղու

28. her pulse. 29. ordered. 30. of...hats. 31. Քաշուելու, քան: How long can this be tolerated? 32. to be given. 33. boldly. 34. ձեր պարզասիրութիւնը: with your love of simplicity. 35. convey. 36. անոնց բարեկեցութեանը: for their welfare.

ՀՈՍՀՈՍԻ ՁԵՌԱՏԵՏՐԸ

2 Յուլիս

Ես ալ այսօր համոզուեցայ, որ թատրոնը մեծ մարդերու դպրոց մըն է:

Բայց մեծ մարդիկ ի՞նչ կ'ուսանին այդ դպրոցին մէջ: Խնդիրը հոս է:

Թող ուրիշները պնդեն, թէ բարոյականութիւն¹ կ'ուսանին հոն. ես կը պնդեմ եւ եթէ հարկ լինի² երկու տաճիկ վկայ ալ կը բերեմ — որովհետեւ քրիստոնեայի վկայութիւնը ընդունելի չէ — որ թէպէտեւ բարոյականութեան դաս կը տրուի հոն, բայց աշակերտները մարմնակազմութեան³ դաս կ'առնեն, վասնզի հանդիսատեսները⁴ դերասանուհիի մը աւելի թեւերուն, պարանոցին,⁵ սրունքներուն կը դարձնեն իրենց ուշը, քան թէ անոր արտասանած խօսքերուն. եւ եթէ դերասանուհիին թեւերը գեղեցիկ զանեն՝ կ'ըսեն.

— Շատ սքանչելի ներկայացում⁶ մըն էր:

Խեղճ հեղինակներ... կը կարծեն, թէ իրենց գործը կը ծափահարուի... մինչդեռ շատ անգամ դերասանուհիին հեղինակն է որ կը ծափահարուի....:

Խափանուած⁷ «Լրագիր» օրագրին⁸ խմբագիրը այսօր Տպագրական Տեսչութեան⁹ ներկայացաւ եւ հրաման խնդրեց, որ թերթը վերստին հրատարակէ:¹⁰ Տեսուչը¹¹ աղօթք ընելու գնացած էր:

Թուրքիոյ մէջ բան մը ընել անկարելի է... Թուրքիոյ մէջ ամէն բան կարելի է:

Վերահրատարակման հրաման տրուեցաւ այսօր «Թէրմիմանը Էֆքեար» օրագրին, որ բոլորովին խափանուած էր անգլիական լրագրէ մը հայոց

1. morality. 2. եթէ... լինի: if it is necessary. 3. of anatomy. 4. the audience. 5. at the neck. 6. play. 7. suspended. 8. of the daily. 9. Տը-պագրական Տեսչութեան: at the Bureau of Censorship. 10. to publish. 11. the supervisor (censor).

նպաստաւոր յօդուած մը քաղելով հրատարակած լինելուն համար:

3 Յունիս

«Լէվանդ Հէրալտ»ի տնօրէնը Տպագրատան Տեսչութեան ներկայացաւ իր խափանեալ թերթին նորէն հրատարակման հրաման ուզելու:

Տեսուչը քննաւու գնացած էր:

6 Յունիս

Մայրաքաղաքին մէջ այսօր սպանութիւն տեղի չունեցաւ. կը կարծուի թէ ոստիկանութեան նախարարին¹² պատուանշան¹³ մը տրուի վաղը:

7 Յունիս

Անատոլուի¹⁴ սովեալներուն¹⁵ համար մեծ վիճակահանութիւն¹⁶ մը պիտի լինի...զաւ տարի:

Յիշեալ վիճակահանութեան Գործադիր ժողովը¹⁷ շրջաքերական¹⁸ պիտի դրկէ գաւառները, յորդորելու¹⁹ համար սովեալները որ համբերեն եւ անօթութենէ չմեռնին, մինչեւ որ իրենց հաց դրկուի:

Կը յուսանք որ մեր ազգայիները կը համակերպին²⁰ այս շրջաքերականին: Քաջ գիտեն արդէն անոնք որ այս սովը²¹ եթէ Ներոպա լինէր, շատ աւելի զոհ կը տանէր իր հետ. փառք տալու ենք որ թուրք բարեխնամ կառավարութիւնը շատ տարիներէ ի վեր նախատեսած լինելով այս սովը, ազդու²² միջոցներ ձեռք առած էր իր հաւատարիմ հպատակները²³ անօթութեան վարժեցնելու:

21 Յունիս

«Վազրթ», կէս-պաշտօնական թուրք լրագիրը կամ, լաւ եւս,²⁴

12. to the minister. 13. decoration, medal. 14. of Anatolia (in eastern Turkey). 15. starving. 16. raffle. 17. Գործադիր ժողովը: the Executive Committee. 18. a letter. 19. to urge. 20. will comply. 21. famine. 22. effective. 23. subjects. 24. rather.

1/16 պաշտոնական լրագիրը, մեծ ցաւ կը յայտնէ այսօր ծանուցանելով, թէ պետութիւնները Հայաստանի համար յատուկ կանոնադրութիւն²⁵ կը պահանջեն:

Թուրքերը մեծ ցաւ կը զգան, երբ հայերը հարստահարութենէ փրկուին:

8 Սեպտեմբեր

Հայկական խնդիրը իր կարգին կը սպասէ որ լուծուի: Նախ՝ Գարատաղի²⁶ խնդիրը պիտի լուծուի, ետքը Յունաստանի խնդիրը եւ վերջը՝ Հայաստանինը:

Պատիկութեանս առակ մը կարդացած եմ՝ չգիտեմ ուր: Այս առակը կը պատմէ, թէ վարժապետին մէկը տղու մը ձեռքը բերական²⁷ մը տալով՝ կը հրամայէ որ այլ ըսէ: Տղան այլ չըսեր: Վարժապետը երկու շաբաթ շարունակ կ'աշխատի աշակերտին այլ մը ըսել տալու եւ չի յաջողիր: Երբ պատճառը կը հարցուի տղուն՝ սա պատասխանը կը տրուի, թէ եթէ այլ ըսեմ, ետեւէն բենը, գիմը, դան եւ մինչեւ եւ օ ֆ ըսել պիտի տաք ինծի, ուստի անոր համար այլ չեմ ըսեր, որ միւս գիրերն ալ ըսելու չստիպուիմ:

Մեր կառավարութիւնն ալ չ'ուզեր Գարատաղի խնդիրը լուծել, որպէսզի միւսներն ալ լուծելու չստիպուի:

Թէպէտեւ վերոյիշեալ²⁸ առակէն քաղուելիք խրատը չեմ յիշեր, բայց լաւ կը յիշեմ, որ վարժապետը հաստատաւորութեամբ մինչեւ եւ օ ֆ ըսել տուած է տղուն:²⁹

Եւ Կլառսթոնը,³⁰ որ այդ վարժապետէն աւելի հաստատամիտ³¹ է, ոչ թէ միայն մինչեւ եւ օ ֆ-ն, այլ ընթերցարան իսկ պիտի կարդացնէ Թուրք կառավարութեան, Թուրք կառավարութեան շահուն համար:

1880

25. by-laws. 26. of Montenegro. 27. primer. 28. above mentioned. 29. հաստատաւորութեամբ...տղուն: insisted upon making the boy recite it right through եւ օ ֆ. 30. William B. Gladstone, the 19th century British statesman. 31. determined.

ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎՆԱՄՆԵՐԸ

Բռնաւոր¹ մը կայ, որ գեղեցիկ անուան տակ ծածկուած՝ մեզի գերութեան կը դատապարտէ նոյնիսկ այն առանժնաշնորհումներուն² մէջ, որ մեր կամքը կը շնորհէ մեզ եւ որոնց չի հակառակիր օրէնքը: Այս բռնաւորը բնութեան ալ կը հակառակի եւ թոյլ չի տար անոր, որ ազատ համարձակ³ գործէ մարդ էակին վրայ: Այս բռնաւորը քաղաքավարութիւնն է: Այս բռնաւորին հակառակորդները անկիրթ կ'անուանուին յանիրաւի:⁴

Այս քաղաքավարութիւնը քաշուելու քան չէ մանաւանդ անոնց համար, որ կը սիրեն եւ տրամադրութիւն ունին բնութեան օրէնքներուն հետեւիլ եւ այս ընթացքով երջանկութիւն գտնել: Հասկցնելու համար, թէ որչափ կը չարչարուին, կը հարստահարուին⁵ այս խեղճերը, արժան կը դատենք քանի մը օրինակներ մէջ բերել:⁶

Բարեկամներէդ մէկուն տօնախմբութեան⁷ ներկայ գտնուիլ կը փափաքիս: Ընթրելէն⁸ յետոյ կ'ելնես բարեկամիդ տունը կ'երթաս, ուր սիրալիր ընդունելութիւն մը կը գտնես: Մէկ ժամու չափ նստելէն ետքը աչքերդ կը սկսին գոցուիլ, եւ կ'ուզես բազմոցին վրայ ընկողմանիլ:⁹ Քաղաքավարութիւնը կ'արգիլէ: Ախորժակով ընթրած ըլլալով՝ զօտիդ քիչ մը թուլցնելու կամ քակելու պէտքը կը զգաս: Հրաւիրեալներուն¹⁰ առջեւ ասանկ պէտք մը զգալը հակառակ է քաղաքավարութեան: Քունը երթալով կը ծանրանայ արտեւանունքներուն¹¹ վրայ: Բազմութեան մէջ եկող քունը անկիրթին մեծն¹² է, վանել¹³ հարկ է այդ քունը: Բնութիւնը քնացիր կ'ըսէ, քաղաքավարութիւնը մի՛ քնանար կը պոռայ:

Փորձէ՛ եւ քիչ մը քնացիր:

Տան տէրը զլիւռուդ վրան կը տնկուի:

— Ինծի նայեցէ՛ք, կը պոռայ սպասաւորներուն, քիչ մը ջուր բերէ՛ք Պապիկ աղային:

— Չէ՛, չէ՛, չեմ ուզեր ջուր:

1. tyrant. 2. privileges. 3. ազատ համարձակ: freely. 4. unjustly. 5. are persecuted. 6. մէջ բերել: to cite. 7. անուան տօնախմբութեան: at the name day celebration. (The Armenians traditionally celebrate the name day of a person rather than his birthday, which corresponds to the day dedicated to a saint in the Armenian Church.) 8. dining, having supper. 9. to lie down. 10. the guests. 11. your eyelids. 12. the most impolite. 13. to drive away.

— Ինչո՞ւ կը քնանաք, Պապիկ աղա:

— Նստած տեղս¹⁴ քունս եկաւ, ներեցէք:

— Մեզմէ չախորժեցա՞ր:¹⁵

— Քաւ լիցի:¹⁶

— Ուրիշներուն տունը մինչեւ առտու կը նստիս, մեր տունը շուտ մը կը քնանաս:

— Շատ կերայ այս գիշեր, այդ պատճառաւ...

— Ոչ աւ է, ոչ ան, կ'ըսէ տան տիկինը, մեր տունը աղէկ զբօսում¹⁷ չկայ, անոր համար...

— Կ'աղաչեմ, մի՛ խօսիք այդպէս:

— Ուրիշ տուն մը գտնուէիք նէ՝ հարկաւ ա՛լ աւելի պիտի զբօսնու-
իք¹⁸ եւ զուարճանայիք:

— Սիկարա մը բերէ՞ք Պապիկ աղային, կը հրամայէ տան տէրը:

— Խնձոր մը ստեկեցէ՞ք¹⁹ Պապիկ աղային, կը հրամայէ տան տիկինը:

— Շնորհակալ եմ:

— Խաֆուէ մը եփեցէ՞ք:

— Թէյ մը բերէ՞ք:

— Ելի՛ր սանկ քիչ մը պտրտէ՛, Պապիկ աղա, որ քունդ փախչի:

— Եկո՞ւր, սքանպիլ²⁰ մը խաղանք որ չքնանաս, կը պոռայ անդիէն

ուրիշ մը:

— Շնորհակալ եմ, դուք քէյֆերնուդ նայեցէ՞ք:²¹

— 2՝ըլլար, սքանպիլ մը պիտի խաղամ բեզի հետ:

Պապիկ աղան չի կրնար դիմադրել: Կը սկսի սքանպիլ խաղալ: Հա-
զիւ կը խաղայ երեք քառորդ եւ ահա քունը վերստին կուգայ:

— Մի՛ քնանար, Պապիկ աղա:

— 2եմ քնանար կոր:

— Կը քնանաս կոր, Պապիկ աղա:

— 2եմ քնանար կոր:

— Եթէ կ'ուզես, բոլբա²² մը պարէ՛ որ քունդ փախչի:

— Բոլբա չեմ գիտեր:

— Կը սորվիս:

14. Նստած տեղս: As I was seated. 15. Մեզմէ չախորժեցա՞ր: Don't you enjoy our company? 16. Քաւ լիցի: On the contrary. 17. pastime. 18. աւելի ...զբօսնուիք: you would have a better time. 19. peel and core. 20. a card game. 21. դուք...նայեցէք: you go ahead and have a good time. 22. polka.

—Թող տուէք զիս, Աստուածնիդ սիրէք նէ,²³ անդիի սենեակը կ'երթամ կը քնանամ քիչ մը:

Անկարելի քան է: Տօնախմբութեան մէջ կը քնացուի:²⁴

Բռնութեամբ պարի կը հանեն Պապիկ աղան,²⁵ որ մտքէն իրարու ետեւէ կը շարէ²⁶ այն խօսքերը, որ բարկութիւնը արտասանել կուտայ մեզ նմանօրինակ պարագաներու մէջ:

Պարը կը վերջանայ: Պապիկ աղային քունը կը փախչի:

Մէկ երկու ժամէն հրաւիրեալները ոտք կ'ելնեն մեկնելու համար: Պապիկ աղան ալ կ'ելնէ տուն կը դառնայ: Անկողին կը մտնէ, չի կրնար քնանալ. քունը անդառնալի կերպով փախած է: Կ'ելնէ անկողինէն, քիչ մը կը կարդայ, որ քունը գայ. չի գար: Ուրիշ քնաբեր գիրք մը կ'առնէ. հնար չէ²⁷ քնանալ նոյնիսկ եթէ... Օրուան կեանքը²⁸ կարդայ: Այսպէս Պապիկ աղան մինչեւ առտու կը տապալակի²⁹ անկողինն մէջ եւ կը սկսի այն առեն քնանալ, ուր ամէն մարդ կ'արթննայ եւ զործի կ'երթայ:

Ահաւասիկ քաղաքավարութեան արդիւնքը:

1886

23. Աստուածնիդ...նէ: please! 24. Տօնախմբութեան...քնացուի: How can one sleep at a celebration? 25. Բռնութեամբ...աղան: They force Պապիկ աղա: to dance. 26. իրարու...շարէ: utters one after the other. 27. հնար չէ: it is impossible. 28. a by-line under which Ա. Արփիարեան wrote in the daily Արեւելք. 29. turns and tosses.

ՆՐՈՒՆՈՂ ՕՍԵԱՆ

(1869-1926)

Նրուանդ Օսեան is one of the most prolific and restless writers in the history of Armenian literature. With rare exceptions, his residence in any one place was scarcely long enough for him to become acquainted with it. The brief life of his periodicals hardly permitted him to establish a clear direction. Although the frequent changes of his childhood years were due to the movements of his family, those in later years were made by choice or through political necessity.

Օսեան was born on September 19, 1869, in Constantinople. He made his first trip to France and Italy with his uncle, **Գրիգոր**, at age ten. The next year, he was in Rumania, where his father served as consul of the Ottoman government. Although his formal schooling came to an end in 1884, one year after his return to Constantinople, his education continued within the family environment, under the influence of his uncle, **Գրիգոր**, and his aunt, **Սևփիմէ**, as well as at the hands of the best available private tutors.

More than a decade of stable life in Constantinople came to an end when **Օսեան** was obliged to leave his birthplace in 1896. He went to Egypt by way of Athens before he settled in Paris for three years. Then, it was London, Alexandria, Bombay,¹ and Alexandria again.

The declaration of the Second Ottoman Constitution in 1908, with its apparent promise of a bright future, brought him back to Turkey. He appeared to have made the right decision until he was forced to join hundreds of thousands of his countrymen who were deported to the Syrian desert (1915). One of the few to survive, he returned to Constantinople but eventually went to Egypt, where he died on October 3, 1926.

The first periodical **Օսեան** founded was the handwritten **Վառարան** at the **Պէրպէրեան** School. When it was suspended by the principal, he immediately began to publish the significantly titled **Անհաշտ**, an early indication of the ease and rapidity with which he started new publications. From 1888 to 1896, he wrote for **Արեւելք**, **Մասիս**, **Մանգումէ**, and **Հայրենիք**. Some of the dailies and periodicals he later founded, singly or jointly, were **Ազատ խօսք**, **Ազատ բնի**, **Օրէնք**, **Թերթիկ**, **Կրակ**, **Արեւ**, and **Հայկական սինեմա**. He edited or coedited others as he traveled from country to country.

The literary climate of the time and **Օսեան**'s varied talents led him to cultivate the novel, the short story, the chronicle, and the drama. Contemporary life forms sometimes the background and often the very substance of stories full of mystery and political intrigue.

His longer adventure stories show the unmistakable marks of Alexandre Dumas père as tragic or comic adventures follow one another with breathless speed. Even in those novels whose aim is to expose social and individual vices, plot

1. He was lured away from his supervisory position in an Egyptian foundry by his brother's diamond business in India.

is of primary importance, and psychological action plays a secondary role. Although endowed with an exceptionally fertile imagination, he did not always avoid repeating problems and solutions, as he tried to satisfy his insatiable need to create. The same situation led to hasty writing, which often lacks polish.

Nevertheless, Օտեան is a keen observer and skillful storyteller, capable of retaining the reader's interest from beginning to end. Without being a Balzacian *Comédie humaine*, his works provide an insight into the social and political phenomena of the author's time.

Notwithstanding his other qualities, Օտեան has earned a place in Armenian literature primarily as a satirist. He holds up to ridicule human vanity in all its emptiness. He laughs at all excesses, including the quixotic pursuit of the unattainable, but he attacks those who would exploit this human weakness. However, his satire is free of bitterness, as his irony is free of malice.

Among Օտեան's more popular titles may be mentioned: Հնտանիք, պատիւ, բարոյական, Թաղականին կնիկը (unfinished), Մատնիք, Միջնորդ տէր պապան, Ապտիւ, Համիտ եւ Շէրլոք Հոլմս, Սալիկէ հանրմ (sequel to the preceding one), Ես դրսեցի չեմ առներ, Թիւ 17 խաֆէէն, Յեղափոխութեան մակարոյծները, Առաքելութիւն մը ի ծալկար, Հնկեր Փանջունի Կասպուրականի մէջ, and Հնկեր Փանջունի տարագրութեան մէջ. The last three constitute one series with the same principal character, ընկեր Փանջունի, an impractical, bumbling, boastful professional revolutionary who is incapable of doing anything right. This trilogy, often compared to Daudet's *Tartarin de Tarascon*, is considered Օտեան's masterpiece.

Among his numerous other works should be mentioned Տասներկու տարի Դոյսէն դուրս, memoirs dealing with the period extending from 1906 to the first part of 1909, a valuable source of information about contemporary events.

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ Ի ԺԱՊԼԱՄ

Հնկերվարական նամականի ընկեր Բ. Փանջունիէ

Կենսագրական նոթեր ընկեր Բ. Փանջունիի մասին

Կենսք մը որ տակաւին իր ամբողջ շրջափոխութիւնները¹ չէ կատարած եւ իր գործունէութեան ամէնէն եռանդուն փուլին մէջ կը գտնուի, կարելի չէ լիակատար կերպով² ներկայացնել, եւ նոյնիսկ անխոհմ յանդգնութիւն մըն է այդպիսի կենսքի մը վրայ դատաստան կտրել³ կամ

1. evolution. 2. լիակատար կերպով: completely. 3. դատաստան կտրել: to pass judgment.

կարծիք յայտնելը:

Ուստի, ապագայ կենսագիրներու թողլով ընկեր Փանջունիի վարքն ու արարքները իրենց ամբողջութեամբը ներկայացնելու այնքան դժուար, որքան անհրաժեշտ աշխատութիւնը, ես պիտի գոհանամ կցկտուր⁴ ծանօթութիւններ տալով միայն Ընկերվարական նամականիի ներոսին վրայ, պարզապէս նիւթեր՝ ապագայ կենսագիրներու գործը դիւրացնելու նպատակով եւ կամ սանկ ըսեմ⁵ առադներ⁶ այն յիշատակարանին⁷ համար որ երախտագէտ Հայութիւնը օր մը պիտի կանգնէ իր ներոսներուն ի պատիւ:

Ընկեր Փանջունի կրտսեր⁸ զաւակն է Տրապիզոնցի ընտանիքի մը, ու ծնած է 1875ին: Մայրը տղաբերքի⁹ հետեւանքով մեռած է, առանց կարենալ սնուցանելու իր երախտն որ մեծցուցած են այծի կաթով: Ուրիշ կենսագիր մը գուցէ հետեւութիւններ հանել փորձէր այս աննշան դիպուածէն՝ ընկեր Փանջունիի ունայնամտութիւնն¹⁰ ու թեթեւութիւնը վերագրելով իր առած այդ սկզբնական սնունդին: Ես, ինչպէս ըսի, չեմ ուզեր ոեւէ դատաստան ընել, այլ կը բաւականանամ իրողութիւնները արձանագրելով:¹¹

Փանջունի շատ ուշ լեզու ելած է, բայց անգամ մը խօսիլ սկսելէ ետքը, ալ բերանը դիւրաւ չէ զոցած: Քանի կը մեծնար այնքան կ'աճէր¹² իր խօսելու կատաղութիւնը, այն աստիճան որ խեղճ հայրը ստիպուեցաւ բժիշկի մը դիմել այդ անսովոր երեւոյթին դարման մը գտնելու համար: Բժիշկը քննեց տղան, լեզուն նայեցաւ, կոկորդը նայեցաւ, աչքերուն նայեցաւ եւ վճռաբար¹³ ըսաւ հօրը.

— Ծար ու դարման չկայ, այս տղան միշտ պիտի խօսի:

— Բայց տանը մէջ ալ դիմացուելիք բան չէ:¹⁴

— Բամպակ թիւցէ՛ք ականջնիդ,¹⁵ այս է միակ միջոցը, պատասխանեց բժիշկը:

Հակառակ իր խօսելու մարմաջին¹⁶ փոքրիկ Փանջունի յամախ սըխալ կը գործածէր բառերը, բոլորովին աղաւաղելով¹⁷ անոնց նշանակութիւնը: Օր մը սեղանի մը վրայ դրուած արժեքաւոր անօթ մը կ'առնէ ու գետին նետելով ջարդ ու փշուր կ'ընէ:¹⁸

Հայրը, իրիկունը գործէն վերադարձին, կը տեսնէ եղածը, եւ

4. fragmentary. 5. սանկ ըսեմ: perhaps, to put it differently. 6. material. 7. for...monument. 8. younger. 9. childbirth. 10. empty-headedness. 11. by recording. 12. grew. 13. decisively. 14. ալ...չէ: we cannot stand it any longer. 15. Բամպակ...ականջնիդ: Stuff your ears with cotton. 16. desire. 17. corrupting. 18. ջարդ...կ'ընէ: smashes it into bits.

տղան կանչելով ու անօթին կոտորուանքները¹⁹ ցոյց տալով կը գոչէ.

— Ծօ՛, ի՞նչ ես ըրեր անօթը:

— Շինեցի, հայրիկ, կը պատասխանէ փոքրիկ Փանջունի միամիտ համոզումով մը:

— Ծօ՛, ի՞նչ շինել, կոտորե՞ր ես, շան զաւակ:²⁰

— Չէ՛, հայրիկ, շինեցի, կը պատասխանէ տղան:

Ի զուր հայրը երկար բարակ կը բացատրէ թէ՛ երբ առարկայ մը գետին նետելով կտոր կտոր կ'ընենք, այդ գործողութիւնը «շինել» բայով չի բացատրուիր՝ այլ «կոտորել»: Անկարելի եղաւ բառագիտական²¹ այդ նրբութիւնը հասկցնել Փանջունիի որ շարունակեց տանը մէջ զանուած գաւաթները, պնակները, շիշերը կոտորել եւ ամէն անգամ որ «ի՞նչ կ'ընես կոր» ըսելով զինքը կը յանդիմանէին, անդդուելի²² ու անխոով կը պատասխանէր.

— Կը շինեմ կոր:

Կորոցին մէջ Փանջունի ընկերներուն հետ վիճելով ու ծառ խօսելով ժամանակ կ'անցընէր, իսկ դասերուն ընաւ չէր հետեւեր, չհաւնելով կամ դասատուին, կամ դասագրքին, կամ դասարանին եւ կամ տետրակին ու ծայրին:²³

Օր մը թուաբանական խնդրի մը մասին վէճ ունեցաւ իր դասընկերներէն մէկուն հետ:

— Հինգ անգամ հինգ՝ քսանը հինգ կ'ընէ, կ'ըսէր ընկերը որ ողջամիտ²⁴ տղայ մըն էր եւ որ յետոյ հարուստ վաշխառու²⁵ մը եղաւ:

— Չէ՛, կը յամառէր Փանջունի, հինգ անգամ հինգ՝ յիսուն կ'ընէ:

— Ո՛հ, քսանը հինգ կ'ընէ:

— Յիսուն կ'ընէ:

Միւսը տեսնելով որ դժուար է — ինչ կ'ըսես՝ անկարելի է — խօսք հասկցնել Փանջունիի եւ չուզելով անօգուտ կռիւի մը տեղի տալ, հաշտարար²⁶ ոգիով մը պատասխանեց.

— Լա՛ւ, ես թո՛ղ այնպէս գիտնամ թէ՛ քսանը հինգ կ'ընէ, եւ դուն ալ այնպէս գիտցիր թէ՛ յիսուն կ'ընէ, ու ա՛յլ չխօսինք այդ մասին ու երթանք միասին գնդակ խաղանք:

— Չըլլար, պնդեց Փանջունի, պէտք է որ նախ համոզուիս թէ

19. broken pieces. 20. շան զաւակ: you rascal. 21. semantic. 22. firmly.
23. penpoint. 24. sensible. 25. usurer. 26. conciliatory.

հինգ անգամ հինգ յիսուն կ'ընէ:

—Այդ անկարելի է:

—Անպատճառ պէտք է որ քեզ համոզեմ, շարունակեց մեր հերոսը
հետզհետէ բորբոքելով:²⁷

—Երբեք չեմ կրնար համոզուիլ եւ դուն ալ երբեք չես կրնար
ապացուցանել²⁸ ըսածդ, պատասխանեց ապագայ վաշխառուն:

—Չեմ կրնար ապացուցանել, չեմ կրնար ապացուցանել, մոռնեց
Փանջունի, առ քեզի համոզիչ²⁹ ապացոյց մը:

Եւ գետնէն քար մը առնելով իջեցուց խօսակցին գլխուն:³⁰

Գլուխը վիրաւորուեցաւ թեթեւապէս, բայց տղան կրկին համոզուե-
լ գոյացուց³¹ թէ՛ հինգ անգամ հինգ կրնայ յիսուն ընել, եւ լալով գնաց
բողոքել վարժապետին:

Վարժապետը իսկոյն կանչեց Փանջունին եւ՝

—Ինչո՞ւ ընկերոջդ գլուխը պատռեցիր,³² գոչեց ծայնով մը ո-
րով եհովա ըսած էր Կայէնին. «Ի՞նչ ըրիր քու եղբորդ»:

—Ձիւքը համոզելու համար, պատասխանեց ապագայ փրօփականտիսթը
հանդիսաւորապէս:³³

Հայրը տեսնելով իր զաւկին այս տարօրինակ ընթացքը, յամախ
ակոսները կրժմեց³⁴ կը պոռար.

—Փորձանք³⁵ պիտի ըլլաս, փորձանք...

Խեղճ մարդը կը սխալէր իր լաւատեսութեանը³⁶ մէջ: Փանջունի
փորձանք չպիտի ըլլար, այլ յեղափոխական գործիչ:

Տասնեւեօթը տարեկան պատանի մըն էր Փանջունի երբ իր հայրը
կորսնցուց: Երէց եղբայրը որ իրմէ տասը տարեկան մեծ էր, արդէն իսկ
ամուսնացած, տուն տեղ եղած³⁷ վաճառական մըն էր, բաւական լաւ դիրքի
տէր: Իր յօր մահուընէն հազիւ ամիս մը ետքը Փանջունի արդէն գժու-
լած³⁸ էր անոր հետ եւ տունը թողած՝ պահանջելով իր ժառանգութեան
բաժինը:³⁹ Եղբայրը, առանց դժուարութեան, անմիջապէս յանձնեց 300

27. becoming angry. 28. to prove. 29. convincing. 30. իջեցուց...գլու-
խուն: hit his companion over the head. 31. համոզում չգոյացուց: was
not convinced, 32. ինչո՞ւ...պատռեցիր: Why did you wound your friend in
the head. 33. ceremoniously. 34. gnashing. 35. menage. 36. optimism. 37.
տուն...եղած: with a home. 38. fallen out. 39. ժառանգութեան բաժինը:
his share of the inheritance.

ոսկիի մօտ գումար մը որ Փանջունիի ամբողջ ժառանգութիւնը կը ներկայացնէր:

Մեր պատանին դրամն առնելով Պոլիս եկաւ, երեք տարի անձնդիւր⁴⁰ կեանք մը վարեց եւ օր մըն ալ տեսաւ որ փարա մը չէ մնացած գրպանը: Այն ատեն եղբայրասիրական զգացումները արթնցան իր մէջ, գորովալից նամակ մը գրեց Տրապիզոն եւ իր կարօտակէզ⁴¹ սէրը յայտնելով՝ ծամբու ծախք մը ուզեց իր հայրենի երդիքը⁴² վերադառնալու համար:

Եղբայրը «կորուսեալ էր եւ գտաւ»⁴³ տպաւորութեան տակ՝ իսկոյն պէտք եղած գումարը դրկեց Փանջունիի որ երկու շաբաթ ետքը հասաւ Տրապիզոն ու ինկաւ եղբօրը թեւերուն մէջ:

Փանջունի տեսաւ որ երեք տարուան միջոցին իր անդրանիկը կրկնապատկած էր հարստութիւնը եւ շնորհիւ իր գործունեայ աշխատասիրութեան,⁴⁴ քաղաքին մէջ առաջնակարգ դիրք մը գրաւած. միւս կողմէ տեսաւ նաեւ որ այդ ժամանակամիջոցին ինք փճացուցած էր ամբողջ իր ժառանգութիւնը եւ այսօր փարա մը չկար գրպանը: Այս երկու տեսողութիւնները⁴⁵ իրարու մօտեցուց, իրար խառնեց, բաղդատեց,⁴⁶ քննեց, տարրալուծեց⁴⁷ եւ այդ քիմիական⁴⁸ գործողութիւններէն իր մէջ ծնաւ ընկերվարութիւնը:

Այն ատեն ըմբռնեց թէ ի՞նչ դժոխային անարդարութիւն էր քափիթալիսմը, եւ թէ ի՞նչ հրամայողական պահանջք էր հարստութեան հաւասար բաժանումը: Փանջունի գտած էր իր Դամասկոսի ծամբան,⁴⁹ «Նդիցի»⁵⁰ Լոյս»-ը հնչած էր մտքին մէջ:

Ընկերվարական էր:

Ու ա՛յ Տրապիզոնի խղաղիկ սրժարաններուն մէջ, առտուընէ մինչեւ իրիկուն, կը լսուէր Փանջունիի ծայնը որ կը զոռար, կ'որոտար ընկերային անիրաւութիւններուն դէմ որ կը սպառնար կործանել, բնաջինջ ընել ամէն բան: Վեներոտները սարսափահար մտիկ կ'ընէին իրեն, միամիտները ապշահար կը նայէին այդ անդադար խօսող մարդուն, իսկ խելացիները քիթերնուն տակէն խնդալով⁵¹ կ'երթային իրենց գործին:

Իսկ ան կը խօսէր, կը խօսէր ու կը խօսէր:

40. pleasurable. 41. affectionate. 42. home. 43. «կորուսեալ...գտաւ»: "he was lost and he is found." 44. շնորհիւ...աշխատասիրութեան: by dint of hard work. 45. pictures, visions. 46. compounded. 47. analyzed. 48. chemical. 49. It was on the road to Damascus that St. Paul saw the vision that converted him to Christianity. 50. «Նդիցի Լոյս»: "Let there be light." 51. քիթերնուն...խնդալով: smiling to themselves.

Խեղճ եղբայրը՝ շուարած, շլմորած⁵² չէր գիտեր ինչպէ՞ս
ազատիլ այս փորձանքէն:

Վերջապէս օր մը ըսաւ Փանջունիի.

— Եղբայր, բան մը մտածեցի:

— Զարմանալի՞ բան, պատասխանեց մեր հերոսը:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ բան զամանալի կը գտնաս, հարցուց միւսը շփոթած:

— Զարմանալի է որ բան մը կըրցած ես մտածել, ըսաւ Փանջունի, որովհետեւ դուք վաճառականներդ, քափիթալիսթներդ մտածելու կարողութիւն չունիք:

Փանջունի այսպէս սիրուն խօսքեր շատ ունէր եւ եղբայրը վարժուած էր անոնց, ուստի առանց բարկանալու իր խօսքը շարունակեց:

— Մտածեցի որ փոխանակ հոս պարապ ժամանակ անցնելու, քեզ Մարսիլիա վաճառականական դպրոցը դրկեմ, ուր երեք տարի մնալով կրնաս վերկայականդ առնել եւ հոս վերադառնալ ուր միասին կը շարունակենք իմ գործս:

Եւրոպայի մէջ ուսանող ըլլալու զաղափարը ժպտեցաւ⁵³ Փանջունիի որ անմիջապէս պատասխանեց.

— Շատ լաւ զաղափար է եւ սիրով կ'ընդունիմ:

Ամիս մը վերջը Փանջունի երկու ձեռքը մէյմէկ պայուսակ ծօլիէթի քարափը կը դնէր ոտքը:

Շաբաթ մը մնաց Մարսիլիոյ մէջ, վաճառականական դպրոցը այցելեց, ծրագիրը աչքէ անցուց, գործին չեկաւ ու շոգեկառք նստելով գնաց ծընէվ ուր արձանագրուեցաւ իբրեւ Սօցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանող:⁵⁴

Սօցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանողի կեանքը չորս տարի տեւեց եւ այդ չորս տարուան միջոցին Փանջունի հինգ անգամ գնաց այն համալսարանը ուր արձանագրուած էր:

Առաջին անգամ՝ սուլելու համար պտմութեան դասախօսը որ ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութիւնը գովաբանած⁵⁵ էր, պախարակելով⁵⁶ սակայն

52. bewildered. 53. appealed. 54. ազատ ուսանող: special student. 55. praised. 56. criticizing.

Պապեօֆի⁵⁷ եւ իր կուսակիցներուն⁵⁸ զաղափարները: Երկրորդ անգամ զընաց ցոյց մը ընելու համար ընկերվարական դասախօսի մը դէմ որ քննադատած էր ռուս ոչնչականութիւնը:⁵⁹ Երրորդ անգամ զնաց բողոքելու իմաստասիրութեան⁶⁰ ուսուցիչին դէմ՝ որ պէտք եղած խանդավառութիւնը ցոյց չէր տուած Զրոփոթքինի⁶¹ վարդապետութիւններուն: Զորրորդ անգամ՝ ծմեռ ատեն՝ զնաց համալսարան որովհետեւ իր սենեակին մէջ ցուրտ էր ու վառելանիւթը⁶² կը պակսէր եւ զարեջրատուն⁶³ երթալու դրամ չունէր քովը: Եւ վերջապէս՝ հինգերորդ անգամ զնաց Սպանիացի ուսանողներու հետ ծեծ մը քաշելու ուսուցիչի մը որ Պարսելօնի⁶⁴ անիշխանական արարքները քննադատած էր: Այս վերջին այցելութիւնը պատժառ եղաւ որ զինքը արտաքսեն⁶⁵ համալսարանէն եւ անունը ջնջեն ուսանողներու արձանագրութեան տետրակէն:⁶⁶

Համալսարան յամախած այս սուղ վայրկեաններէն դուրս, Փանջունի իր ժամանակը կ'անցընէր հայ եւ ռուս յեղափոխական ընկերներու հետ վիճաքանելով ընկերային հարցերու մասին: Գարեջրատունները, որոնց մէջ կը լուծուէին մարդկային ընկերութիւնը տանջող բոլոր խնդիրները, իր գլխաւոր կայաններն էին, իր անառիկ⁶⁷ մարտկոցները⁶⁸ ուրկէ կը ուժբակոծէր⁶⁹ աշխարհի բոլոր կեղտոտ պուրժուանները, կեղեքիչ քափիթալիսթները, չինայելով նոյնիսկ եղբօրը՝ որ կը շարունակէր ամսական երկու հարիւր ֆրանք դրկել, ո՛չ թէ խեղ⁷⁰ մը սպասելով Փանջունիէն, այլ որպէսզի ականջը տինճ ըլլայ:⁷¹

Եւ սակայն 95ի ջարդերը վրայ հասեր էին,⁷² եղբօրը գործերը աւրուեր, ինք հալածուեր, բանտարկուեր. փճացեր էր եւ օր մըն ալ ըստիպուեր էր ամէն բան թողլով կինն ու զաւակները առնուլ եւ հեռանալ Տրապիզոնէն դէպի արտասահման:

Նամակ մը ստացաւ Փանջունի որով իրեն իմաց կը տրուէր⁷³ թէ

57. Պապեօֆի...ուսանողներուն: of Babeuf and his disciples. (Babeuf (1760-1797) was a revolutionary with ideas akin to communism. He conspired against the French Directory and lost his life as a result.) 58. audacious. 59. nihilism. 60. of philosophy. 61. Զրոփոթքինի վարդապետութեանց: Kropotkin's ideas. (Kropotkin (1842-1921), a Russian revolutionary, was the theoretician of anarchism.) 62. fuel. 63. beer hall. 64. Պարսելօնի արարքները: Barcelona's anarchistic acts. (Barcelona, a seaport in the northeast of Spain, has been a center of radical activity.) 65. expel. 66. արձանագրութեան տետրակէն: from the register. 67. impregnable. 68. fortress. 69. bombed. 70. good. 71. ականջը...ըլլայ: to have peace. 72. վրայ...էին: had taken place. 73. իմաց...տրուէր: he was being informed.

այլեւս եղբորմէն տասը փարա⁷⁴ յուսալու չէր:

Կեդոտո՞ւ արարած, գոչեց Փանջուլնի, բոռնցքը սպառնազին դէպի վեր բարձրացնելով:

Այսպիսի ժէսթեր յամաի ունէր մեր հերոսը, որ իր ըմբոստ խառնըւածքը կը յատկանշէին:⁷⁵

Ամսական 200 ֆրանքի այս յանկարծական դադարումը խանգարեց իր Սօցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանողի հանգստաւէտ կեանքը, որով կը յուսար տակաւին երկար տարիներ ապրիլ: Կամաց կամաց չքաւորութիւնը⁷⁶ իր ժանտ⁷⁷ երեսը ցուցուց եւ Փանջուլնի իր անձին վրայ մանչցաւ paupérisme իր ամէն անհմոյ երեւոյթներով:

Իր ուսանող բարեկամները ժամանակ մը օգնեցին իրեն. բայց օր մըն ալ երթաս բարովը դրին,⁷⁸ թէեւ շատ փափկօրէն:

— Ինչպէ՞ս այս վատ դրութենէն դուրս պիտի ելլեմ, ըսաւ այդ յուսահատական օրերուն իր բարեկամներէն մէկուն որ ուսանող, յեղափոխական եւ խմբագիր էր միանգամայն:

— Եկո՛ւր քեզ յեղափոխական գործիչ շինենք, ըսաւ բարեկամը. խօսելու դիւրութիւն ունիս՝ այդ բաւ⁷⁹ է:

Ծովը իյնողը օձին կը փաթթուի, կ'ըսէ առածը, մեր մէջ ալ կարելի է ըսել թէ՛ անօթի մնացողը յեղափոխական կ'ըլլայ:

Փանջուլնի ընդունեց առաջարկը:

Ամիս մը ետքը մեր հերոսը մամբայ ելաւ դէպի Պուլկարիա «կենաց բանը»⁸⁰ քարոզելու, յետոյ անցաւ Յունաստան, յետոյ՝ Եգիպտոս եւ ի վերջոյ Պարսկաստան եւ Կովկաս: Իր տաք, համոզուած, եռանդուն ու անխոնջ պերճախօսութիւնը⁸¹ կը հրդեհէր⁸² սառած հոգիները, կը պրկէր,⁸³ կը զօրացնէր թուլցած ջիղերը եւ կը խանդավառէր միամիտ էութիւնները: Իր պաշտօնն էր ֆէտայիներու հրոսախումբեր⁸⁴ կազմակերպել ու զանոնք երկիր շրջել, ինք մնալով արտասահմանի մէջ:

Մենք ժամկոչներու⁸⁵ կը նմանինք, կ'ըսէր յամաի, զանգակահարութեամբ⁸⁶ ուրիշները կը հրաւիրենք ու եկեղեցի կը մտցնենք, իսկ մենք դուրսը կը մնանք:

74. Turkish monetary unit of very small denomination. 75. characterized. 76. poverty. 77. wicked. 78. երթաս...դրին: said goodbye. 79. enough. 80. «կենաց բանը»: "the word of life." 81. eloquence. 82. set on fire. 83. pulled taut. 84. ֆէտայիներու հրոսախումբեր: guerrilla bands of revolutionary fighters. 85. sextons. 86. by ringing bells.

Ազնիւ անձնագոյնութիւն:

Փանջուռնի յեղափոխական այս տենդոտ գործունէութեան մէջ էր պարսկական սահմանազլիին վրայ, երբ յանկարծ լուր ստացաւ թէ Սահմանադրութիւնը⁸⁷ հռչակուած է Թուրքիոյ մէջ, բանտարկեալներու ընդհանուր ներում եղած է, մամուլի⁸⁸ ազատութիւն տրուած է եւ թէ ամէն մարդ ազատօրէն կրնայ Թուրքիա մտնել:

Այս անակնկալ եղելութիւնները ակի բերան⁸⁹ թողուցին մեր հերոսը:

—Մեր գործը պրծաւ,⁹⁰ մտածեց մելամաղծոտ մտատանջութեամբ մը:

Սակայն Փանջուռնի իր յստակատեսութեանը⁹¹ մէջ կը սխալէր: Բուն գործը հիմա պիտի սկսէր:

Երբ քանի մը շաբաթ ետքը ստացաւ Կ. Պոլսոյ հայ թերթերը, երբ տեսաւ կուսակցութիւններու խելայեղ⁹² արշաւանքը⁹³ հնոյն Բիւզանդիոնի⁹⁴ վրայ, երբ կարդաց խօսուած ծառերը, Պոլսեցիներու միամիտ խանդավառութիւնը, «Ազատութիւնը մենք բերինք»ի հրաշալի գիւտը, աւելի սահմոկեցուցիչ⁹⁵ քան Մառքօսիի անթել հեռագիրն⁹⁶ ու Ռէօնթկէնեան ծառագայթները,⁹⁷ այն ատեն մեր գործիչը լայնեզր⁹⁸ գլխարկը գլուխը դրաւ, պայուսակը ձեռք առաւ եւ օր մըն ալ օդաքարի⁹⁹ մը պէս ինկաւ Պոլիս, ինքն ալ իր կարգին քիչ մըն ալ ծաթեցնելու համար տրամադիր գլուխները:

Բայց տեղերը բռնուած էին, ուշ հասած էր Օֆէնպախի brigands երու զինուորներուն պէս: Իրաւ է որ ութը տասը դասախօսութիւններ ըրաւ թաղերու մէջ, իրաւ է որ Բարիզի Կոնկրէսին հրաշքները հագներգեց¹⁰⁰ Վոսփորի երկու ափերուն վրայ, բայց, ակսուս, ականջները ալ սկսած էին յափրանալ:¹⁰¹ Բաց աստի,¹⁰² իր պերճախօսութիւնը չէր հասներ Ակնունիներու եւ Շահրիկեաններու պերճախօսութեան կրակին որուն վարժուած էին Պոլսեցիները, ինչպէս անշուշտ մենք՝ մեղաւորներս ալ՝ օր մը պիտի վարժուինք Դժոխքի կրակին. ուստի իր խօսքերը յամալ ցուրտ տպաւորութիւն մը կը թողէին ունկնդիրներուն վրայ:

87. the Second Ottoman Constitution. 88. of the press. 89. ակի բերան: dumbfounded. 90. has ended. 91. in...clairvoyance. 92. headlong. 93. rush. 94. հնոյն Բիւզանդիոն: former Byzantium. 95. bewildering. 96. անթել հեռագիր: telegraph. 97. Ռէօնթկէնեան ծառագայթներ: X rays. 98. wide brimmed. 99. meteor. 100. waxed eloquent about. 101. to become satiated. 102. բաց աստի: moreover.

Այն ատեն Փանջունի վճռական որոշում մը տուաւ:

Պոլիսէն աւելի՝ հարկ անհրաժեշտ¹⁰³ էր գաւառը զարթեցնել, ¹⁰⁴
լուսաւորել, յեղափոխել:

Ու մեկնեցաւ Արաբկիր, անկէ ծապլվար ուր հաստատեց իր գործունէութեան կեդրոնը:

Յետագայ նամակներուն մէջ պիտի տեսնենք այդ գործունէութիւնը որ զուրկ չէ տեսակ մը վեհափառութենէ, զոնէ ոմանց համար:

103. հարկ անհրաժեշտ: necessary. 104. to awaken.

THE POST-REALIST OR
"ARTIST" GENERATION

INTRODUCTION

The designation "Artist Generation" was first used by *Օշական*, the dean and most prolific of Armenian literary critics. He applied the term to a group of writers who were born in the 1860s or later and whose literary creativity came with minor exceptions, after 1890.¹ Perhaps this was due to the fact that it was impossible to group them any other way. There was no single "school" of literature to which they belonged. In the 1890s, Realists like *Հոհրապ*, *Արփիարեան*, and *Բաշալեան* were still in the prime of their literary careers. *Աճէմեան* and *Սեթեան* continued to regale the public with their Romantic poetry. *Միսիկ* made her literary debut with a semi-Romantic, feminist novel with a Realist base (1891) and continued the trend in her short stories. *Զարդարեան* and *Թլկասինցի* wrote about provincial subjects. *Շ. Օսեան* cultivated the satire. *Զապէլ Եսայեան* treated non-Armenian subjects in her novels and short stories in the Armenian language.

The new crop of poets profited from the innovations made in France during the preceding half century. The mark of Baudelaire, Leconte de Lisle, Verlaine, and Mallarmé can be seen on *Վարուժան*, *Թէքեան*, *Ինսրա*, and *Մեծարեանց*. Hugo's imprint is seen in still others. The sonnet, the free verse, the use of symbols, concern with musicality, and interest in paganism as a subject of poetry are some of the important features of the writings of these men, as are patriotism, rebellion against injustice, compassion for the sufferer, and love for the simple folk.

Perhaps what can be said is that, partly through circumstance and partly through design, the writers of this period became more concerned with form. The Romantics and Realists had cultivated the western Armenian vernacular as a literary language for half a century. They had infused it with new color and vigor by enriching its vocabulary. They had brought new refinement to it by rendering it capable of expressing the most delicate nuances of thought. In short, they had already forged a supple instrument of literary expression for this generation.

As the political situation deteriorated in the nineties, censorship became tighter than ever, and writers ran the risk of imprisonment upon the slightest provocation. The theatre was banned as being too dangerous. Some writers left the country. Those who chose to remain had to avoid sensitive subjects or be more discreet in their treatment. Even the outspoken *Հոհրապ* generally showed unusual restraint as editor and writer. His short stories dealt with universal rather than national themes. *Արփիարեան* followed a similar path. *Բաշալեան*, who found it necessary to go into a brief period of self-imposed exile, wrote very little, and what he wrote strove more toward artistic perfection than reform. *Ինսրա* and *Մեծարեանց*, introspective by nature, were able to create in an atmosphere that stifled others.

1. He indicates 1900-1920 as the period of activity of this group, but some of the writers he includes had already made their literary debut.

Many were the writers and intellectuals who chose exile, especially after 1895. Among them were *Ե. Օսեան*, *Վարուժան*, *Թէրէեան*, and *Սիամանթօ*. *Վարուժան* and *Սիամանթօ* returned in 1908 after the declaration of the Second Ottoman Constitution, and both were killed in 1815. *Մեծարեւոյց* died in 1908 and *Խնարա* in 1921. *Օսեան* and *Թէրէեան* lived in exile until their death in 1926 and 1945 respectively.

ՍԻՊԻԼ

(1863-1934)

Սիպիլ (née Հասկէլ Խանժեան) belongs to that small group of women who made an important contribution to the literary development of the late nineteenth and early twentieth century. She lived at a time when literary movements followed one another in quick succession and was influenced by all of them. Her poetry is fundamentally Romantic; her short stories are based upon contemporary society with a strong sentimental element; and her prose is highly cultivated in the manner of the so-called Artist Generation.

Սիպիլ was born in Constantinople. She attended a French private school, an Armenian parochial school, and the Armenian lycée at Uskudar, from which she graduated in 1879. It was that same year that she founded the Ազգանուէր Հայունեաց association, whose aim was the dissemination of moral and academic education among the Armenian girls in the provinces. Married in 1881, she soon left for the provinces and did not return to her birthplace until eight years later. Although she had begun to write many years earlier, her first major work, and the least successful one (Աղջկան մը սիրտը), appeared in serial form in Արեւելք in 1891. Short stories and articles followed. It was in 1892, as a contributor to Մասիս, that she began to use the name Սիպիլ.

A year after she had lost her husband, she married Հրանտ Ասատուր (1901), and soon thereafter, she published her first poetic collection, Տնկ-քեր (1902). She taught, she worked for Ազգանուէր Հայունեաց, and she wrote during the years that followed. The volume entitled Կնոջ հոգիներ appeared in 1925 and contained all the short stories that she had previously published in dailies and periodicals.

Her interest in education led her to prepare a series of textbooks (some with her husband) which are often used as a frame of reference even by contemporary textbook writers. When she died on June 19, 1934, she had already lost her second husband and had become partially paralyzed. In 1940, her students brought out her second volume of poetry, entitled Քերթուածներ.

Սիպիլ attained some success as a short story writer, but she achieved greater stature as a poet. As a woman, concerned about women, she is a feminist, supporting Արքունի Տիւսաբ's strong stand for women's rights. Likewise, she understands the feminine heart, whose folds she lays bare in her poetry as she gives expression to its dreams, joys, and disappointments. She is a lover of nature, not per se, but rather as a symbol of human conditions, moods, and emotions. Her clear and refined style has led some critics to find her poetry lacking in emotional depth. Nonetheless, rich rhyme, picturesque and colorful imagery, and precise expression are undeniable attributes which give both her prose and poetry a lasting quality.

ԽՈՒՆԿԸ

Խունկը կը ծխի¹ խորանին առջին
 Բուրվառին մեղմիկ մօմումովն արծաթ.
 Մուխի վարանք² մը պղլլըւած խաշին՝
 Մըշուշով կ'օծէ սուրճերուն ծակատ: ³

Պաղատանքներու սարսուռներ երկայն
 Կամարներուն տակ կը մարին տակաւ,
 Մոմերու տըժգոյն բոցերը լալկան⁴
 Քըթթող⁵ աչքերով կը հեւան կարգաւ:

Սուրբ սիւններուն մօտ շրդարշ մը մերմակ
 Գաղտուկ հեծքերու⁶ դողով կ'երերայ,⁷
 Սիրտ մը փաթթըւած ըստուերով համակ
 Խունկին պէս լըռին հըրայրքով⁸ կ'եռայ:

Խունկը կը ցնդի⁹ բուրվառին ծոցէն
 Ու եթերն ի վեր կ'ելլէ խոյանքով,¹⁰
 Նիւթ էր, բոյր կ'ըլլայ լափուելով¹¹ բոցէն
 Իր կեանքը ցօղուած¹² լոյսի երանգով:

Հէք կնոջ սիրտն ալ, որ հոն կը մըխայ,
 Պիտի չազատի իր պատեանէն¹³ կուռ,¹⁴
 Մինչեւ որ հալի, լուծուի, տարրանայ¹⁵
 Լափուելով բոցէն տենչերուն մաքուր:

1901

Քերթուածներ

1. rises in smoke. 2. remnant. 3. Մըշուշով...ծակատ: Anoints the forehead of the saints with mist (i.e., the incense rises and covers the foreheads of the saints whose pictures are at the altar), 4. sad (crying). 5. blinking. 6. of sobs. 7. moves. 8. with the fire. 9. evaporates. 10. with a burst. 11. devoured. 12. dewed. 13. from its shell. 14. solid. 15. is absorbed.

ՊԱՐՈՒՀԻՆ

Մեծ սըրահը «կեցցէ»ներով կը գոռայ.
 Վարսերն երկար կը վետվետին¹ ուսն ի վար,
 Բողին վըրայ, զանակներէ փոսուռայ,²
 Ոսկի թելեր կը կայծկլտան լուսավառ:
 Մինչ կը կայթէ վէս պարուհին, կը ծըկի,³
 Պարիկ⁴ մըն է կարծես, ծարտար համբարու,⁵
 Որ կը սուրայ մոլուցքովը կայծակի,
 Տըցքնելով⁶ ծիածաններ ակնառու: 7

Թաթիկները, բամբիոները⁸ կ'ընդհարին,⁹
 Նազանքներով ժապաւէններ կ'երկնան,
 Կը փաթթըւին թոյլ թափերովը¹⁰ պարին:
 Տոտիկներն ալ թիթեռնիկներ են գարնան,
 Անոնց նման ծերմակ, քնքուշ ու թեթել,
 Անոնց նման սըլացք կ'առնեն օդին մէջ.
 Այդ սըլացքը յորձանք¹¹ մըն է յարատել,
 Փողփողում¹² մը գոհարներու, լոյս անշէջ,
 Որոնք ուլէն,¹³ զլխէն, լանջքէն կը ցայտեն: 14

Եւ շատերը իր զարդերուն կը բաղձան,
 Այն վարդերուն՝ որ կը թափին իր այտէն,
 Հուր նայուածքին՝ զոր կը սրսկէ ցիր ու ցան:

«Ոհ, ինչ հեշտ է կեանքը իրեն, ամբողջ պար,
 «Կը մըմնջեն օթեակներէն, ամբողջ խաղ.
 «Չունի ձանձրոյթ, ո՛չ ալ հոգեր վայրապար.¹⁵
 «Իր կեանքն իրաւ երկար անուրջ մ'է չքնադ:

1. undulate. 2. զանակներէ փոսուռայ: metallic fireflies. 3. bends. 4. fairy. 5. mermaid. 6. spraying. 7. fascinating. 8. the castanets. 9. clash. 10. with the...impetus. 11. eddy. 12. glitter. 13. from her neck. 14. issue. 15. vain.

«Ամէն քայլին կը քաղէ ծափ ու ծաղիկ,
«Շուրջն ամէն բան կը ծիծաղի, կը խնդայ,
«Եւ լոյսի մէջ կ'անցնին օրերն երջանիկ»:

Եւ սըրահը «կեցցէ»ներով կը թնդայ:
Բայց ծափերը մինչ կը գոռան շարունակ,
ծամերն¹⁶ երկար կը գալարին օդայած,¹⁷
Մինչ կը ծրփայ գլխուն աղուոր զարդանակ,¹⁸
Իր հոգին ալ կը գալարի քայքայուած:
Իր խօլ դարձքը՝ արշաւն է խեղճ տերեւին
Ջոր մըրրիկը կը հալածէ փոսն ի վար,
Բունէն¹⁹ զատուած, ցամքած, թոռմած կիսովին,
Միշտ կը թըռի ու կը թըռի հողմավար:²⁰

Այսպէս թալուկ²¹ մ'է այդ պարը մոլեգին,
Մահուան կայթ մը գոր ուրու²² մը կը պարէ,
Թշուառ կին մը որուն այրած է հոգին,
Թէեւ օծուած են վարսերը յամպարէ:²³
Մայր մըն է ան, մայր մը սըրտէն զարնըւած,
Որուն զաւակն անկողնին մէջ կը մեռնի:
Այդ ծափերը ապտակներ են, ով Աստուած,
Ջոր կ'ընդունի սըրտին վըրայ, վէ՛րք զաղտնի,
Որպէսզի ցուրտ սենեակին մէջ չըմբսի
Իր խեղճ մանկիկն որ շատ հիւանդ է անդին,
Կարօտ չըլլայ քիչ մը հացի ու միսի,
Որ պուպրիկ մը ունենայ գէթ Կաղանդին...:
Երբոր տեսնէք հագուած, շըքուած պերճաշուք
Չքնաղ կիներ ու մանուկներ վարդագոյն,
Մի՛ նախանձիք, ով զրկեալներ, զիտցէ՛ք դուք
Սիրաբ նոյնն է ամենուրեք, ցաւն ալ՝ նոյն:

Քերթուածներ

16. her hair. 17. in the air. 18. ornamental licorice plant. 19. from the stem. 20. blown by the wind. 21. fainting. 22. specter. 23. with amber-gris.

ԽՆՏՐԱ

(1875-1921)

Even during his student days at the *Պէրպէրեան* School, *Խնտրա* (*Տիրան Չրաքեան*) had shown an inquisitive mind, as well as a keen interest in music, painting, and literature. Upon graduation (according to one source), he entered the School of Fine Arts in Constantinople, and although he left in the middle of the academic year, he had profited sufficiently from his experience to be able to earn a living for three years as a cartoonist in Paris.

His subsequent travels and teaching assignments took him to Egypt and to the interior of Turkey near the Black Sea, both of which figure prominently in his major prose work, *Ներաշխարհ* (1906). *Նոճաստան*, a small volume of poetry, was published in 1908. His other writings still remain scattered throughout contemporary periodicals.

Խնտրա's mystic temperament gradually led him first to spiritualism and later to preaching the Bible in the streets. His refusal of military service in 1917 as a conscientious objector, coupled with his preaching, made him suspect in the eyes of the Turkish government, which ultimately deported him with a group of his coreligionists in 1921. The rigors of the marches and the beatings he received from his guards led to his mental derangement and death in September of that year.

Ներաշխարհ, written between 1898 and 1900, is based upon the feelings and meditations of a young man seeking universal truths through introspection. It contains excellent descriptions of the Black Sea and its shores, which stimulate philosophical ruminations and recall his sad, beautiful, and beloved

հոննա. Sometimes his mind also wanders toward the pyramids and the sphinx towering in mysterious majesty over the burning sands of the Egyptian desert.

Նոճաստան consists of forty sonnets, with the same mysterious elements and somber thoughts as *Ներաշխարհ*, but it is the latter that has earned him a unique place in Armenian literature.

At its best, *Խնտրա*'s prose is pure poetry. However, his linguistic innovations and deliberate violations of grammar frequently result in obscurity, a problem that becomes even more serious when he is dealing with complex ideas.

ՄԱՀԷՆ ՆԵՐՇՆՉՈՒՄ

Ով մշտակոթող¹ խուռն² ու սեւ նոծիք,
 Որ փոսերուն վրայ կեանքին վարդագրաւ,³
 Բոլոր այն խանդով զոր մահն ի ձեզ դրաւ
 Դէպի վերամբարձ⁴ Անհունը կ'ամիք,

Այս նրւաստ հոփտէն զեղծ ու սրտագրաւ⁵
 Ինչ հեշտ է ձեր ելքն, հրաժարումս անմիգ.
 Ինչ սէր Անյեղևոյն⁶ ուր կը մըխըրճիք,
 Վերին լուսաղբերց⁷ համար ինչ ծարաւ:

Ձեր արմատներուն ներքեւ, այնպէս չէ՞,
 Կ'նեխին⁸ ամէն իղձք աշխարհանըւէր,⁹
 Եւ դուք միայն գիտէք վախճանն այս թշուառ.

Եւ ան է անշուշտ որ ձեզ կ'ներշնչէ
 Սեւեռիլ¹⁰ Անդին բերկրութիւնն ի վեր,
 Որ միայն ձեզ կայքէն¹¹ կը նշմարուի, վառ:

1906

ՆՈՇԱՍՏԱՆ

1. eternal monument. 2. dense. 3. Որ...վարդագրաւ: That, having conquered early the depressions of life. 4. ascending. 5. Այս...սրտագրաւ: From this vile, corrupt, and irresistible valley. 6. for the immutable. 7. for the miraculous fountains of light. 8. decay. 9. worldly. 10. to turn to. 11. location.

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

(1878-1915)

Սիամանթօ (Ասոմ Եարճանեան), the poet of protest and rebellion, was born in Ակն, located not very far northwest of Խարքերդ. He attended the local elementary school but obtained his secondary education at the Պէրպէր-եան School in Constantinople. In 1896, he left for Egypt and later went to Paris, where he attended the Sorbonne from 1897 to 1900. During the next few years, France, Switzerland, and Austria held greater attractions for him than Hamidian Turkey, but the change in the political scene in his native land brought him back in 1908. Two years later, he was in the United States, urging the Armenians to go back to their homeland because of the apparent dawn of a new era. He, himself, returned soon and was one of the first to lose his life in 1915.

Սիամանթօ's first collection was Դիզգազնօտէն (1901). It was followed by Հայորդիներ (1905), Հոգեվարքի եւ յոյսի ջանք (1907), and Ասպետին երգը (1907). The latter was later published in his collected works as part of the preceding title. Կարմիր լուրեր բարեկամէս (1909) was written shortly after, under the impact of the massacres in Adana, and it negates the optimism of Ասպետին երգը. Հայրենի հրաւեր appeared in 1910, in Boston, while Սիամանթօ was editing the Հայրենիք daily. Սուրբ Մեսրոպ, considered his masterpiece, was written in 1913 on the occasion of the celebration of the fifteen hundredth anniversary of the invention of the Armenian alphabet.

The extremely sensitive Սիամանթօ weeps over the destruction of his homeland and the suffering of his people, especially during the period from 1890 to 1909. He rebels against injustice and calls upon the Armenians to fight back as did the heroes of the past, confident that they are capable of achieving victory. Although at times he evinces a spirit of vengeance against the Turk, in the final analysis, he foresees a millennium in which freedom and brotherhood will reign (Ասպետին երգը). The year 1908 seemed to justify his optimism, but subsequent events proved otherwise.

Սիամանթօ's master faculty is imagination. He excels in creating sweeping movements and in painting vivid pathetic pictures. The reader is carried away by the poet as he soars heavenward on the wings of Pegasus toward his ideal. He is led to shed tears with the poet as the latter recalls his destroyed home, from which he does not possess even a handful of ashes. He rebels as he sees Armenian girls dance their way to death under the sword of lascivious Turkish soldiers.

Repetition, lack of proportion, and the accumulation of images are shortcomings which diminish in time but never disappear completely. For this reason, in order to appreciate the esthetic beauty of Սիամանթօ's poetry and to share fully his intense emotional experience, it is best to read him in limited doses.

ԳԹՈՒԹԻՒՆ

Տէ՛ր, հիւանդներուն եւ լքուածներուն սնարէն
 Ո՞ճրագործներդ ու իրենց սուրերուն սարսափը հեռացո՛ւր,
 եւ ջուրերդ թո՛ղ քիչ մը իրենց կատաղութենէն հանդարտին,
 Որպէսզի մահապարտները¹ արտօրանքի² նաւերուն մէջ,
 Թէեւ քեզի անիծելով, բայց գոնէ խղաղութեամբ ոգեվարին³...
 Ես՝ թշուառներու անհամար տանիքներ գիտեմ,
 Որոնց տակ ազնուական սերունդներ բազկատարած⁴
 Քու աւետարանական ու խարտեաշ ցորեանիդ,
 Ու սպիտակ ու երբեք չըհասնող գթութեանդ կը սպասեն...
 Հարիբիդ ոգիները, ահաւասիկ, դաշտերը հրդեհեցին...
 Ու ահա արիւնը Արարատին կատարները կարմրցուց...
 Ու ահաւասիկ որ դժոխային մանգաղներդ⁵ ոսկիէ,
 Անմեղներու վիզերուն ի խնդիր⁶ հորիզոնին մէջ կը գալարուին...
 Մինչդեռ՝ եղեմներուդ բոլոր հրեշտակներն անդին,
 Անձրեւներէ եւ արեգակներէ յուռթի⁷ հողերու վրայ,
 Քու ձեռքերովդ օրհնուած ամբարներու⁸ մէջէն,
 Օ՛, անգթօրէն, անգթօրէն, անգթօրէն,
 Մուխինդի⁹ եւ կարմիր թոյնի հունտերէ,
 Մեր բոլորին համար վաղուան մահը սերմանեցին¹⁰...

Հոգեվարքի եւ յոյսի ջահեր

1. those who are condemned to die. 2. of deportation. 3. they may die. 4. with open arms. 5. your...scythes. 6. ի խնդիր: seeking. 7. fertile. 8. granaries. 9. of hemlock. 10. sowed.

ՊԱՐԸ

This is the first of eleven "letters" contained in Կարմիր լուրերը քարեկամէս, narrating the tragedies that have taken place in the massacres of Adana (1909). The last one relates a victory for a small group of young Armenians and, by inspiring hope among the people, aims to strengthen their will to fight.

Նամակ Առաջին

Եի ԱՐՅՈՒՆՋՍԵՐՆ իրեն կապոյտ աչքերուն մէջը խեղդելով,
Մոխրադաշտի մը վրայ ուր հայ կեանքը դեռ կը մեռնէր,
Այսպէս պատմեց մեր սարսափին ականատես Գերմանուհին .

—Այս անպատմելի պատմութիւնը որ ձեզ կ'ընեմ
Ես իմ անզուխ աչքերովս այս մարդկային,
Իմ անվտանգ տնակիս գեհնադիր¹ լուսամուտէն,²
Ակոններս կրծտելով ու զայրոյթէս զարհուրելի...
Այս աչքերովս անզթօրէն մարդկային, ես տեսայ:
Մոխրակոյտի վերածուած Պարտէզ քաղաքին մէջն էր,
Դիակները³ դիզուած էին մինչեւ կատարը ծառերուն,
Եւ ջուրերէն, աղբիւրներէն, առուններէն եւ ծամբէն,
Ձեր արիւնին կարկաչիւնն⁴ ըմբոստածայն⁵...
Դեռ ականջիս իր վրէժն ահաւասիկ որ կը խօսի...

Օհ, շրտուկաք երբ անպատմելի պատմութիւնս ձեզի պատմեմ...
Թո՛ղ մարդերը հասկնան, մարդուն ոճիրը մարդուն դէմ,
Երկու օրուան արեւին տակ, գերեզմանին ծամբուն վրայ
Մարդուն չարիքը մարդուն դէմ,
Թո՛ղ աշխարհիս բոլոր սրտերն իմանան...:
Այդ մահաշուք⁶ առաւօտը Կիրակի էր,
Դիակներուն վրայ ծագող դեռ առաջին եւ անօգուտ Կիրակին,
Երբ սենեակիս մէջը, իրիկունէն մինչեւ արշալոյս,
Դաշունահար⁷ աղջկան մը հոգեվարքին⁸ վրայ ծոած...

1. hellish. 2. from the ...window. 3. corpses. 4. murmur. 5. with a rebellious sound. 6. fatal (shadowed by death). 7. stabbed. 8. death agony.

Արցունքներովս անոր մահը կը թրջէի...:

Յանկարծ հեռուէն սեւ խուժան մը անասնական,
Քսան հարսներ իրենց հետ՝ մոլեգնօրէն մտրակելով,⁹
Շուայտութեան¹⁰ երգերով, այգիի մը մէջ կանգնեցան:

Ես կիսամեռ խեղճ աղջիկն իր խշտեակին¹¹ վրայ լքած,
Դժոխհայեաց¹² պատուհանիս պատշգամին մօտեցայ...:

Այգիին մէջ սեւ խուժանն անտառուեցաւ:¹³
Վայրենի մը՝ հարսներուն—Պէտք է պարէ՛ք, որոտաց,
Պէտք է պարէ՛ք—երբ մեր թմբուկը հնչէ:

Եւ մտրակներն սկսան մահակարօտ¹⁴ հայ կիներուն՝
Մարմիններուն վրայ կատաղութեամբ մը շառաչել¹⁵...:

Քսան հարսներն ձեռք ձեռքի, իրենց շուրջպարն սկսան...
Աշուղներնէն իրենց արցունքը վերքերու պէս կը հոսէր,
Ահ, ես որչափ նախանձեցայ իմ դրացի վիրաւորիս,
Որովհետեւ լսեցի որ հոնդիւնով¹⁶ մը հանդարտ,
Տիեզերքն անիծելէն, խեղճ հայուհին գեղադէմ,
Իր տատրակի շուշան հոգուն դէպի աստղերը թեւ տուաւ¹⁷...:

Ունայնօրէն կոռուփներս¹⁸ ամբոխին դէմ շարժեցի...

«Պէտք է պարէ՛ք, կ'ոռնար խուժանը մոլեգին,
Մինչեւ ձեր մահը պէտք է պարէ՛ք, դո՛ւք անհաւատ գեղեցիկներ,
Կուրծքերնիդ բաց՝ պէտք է պարէ՛ք, մեզ ժպտելով եւ անտրտունջ...
Յոգնութիւնը ձեզ համար չէ, ո՛չ ալ ամօթը ձեզ համար,
Ստրուկներ էք, պէտք է պարէ՛ք եւ մերկանդամ եւ հոլանի,¹⁹
Մինչեւ ձեր մահը՝ պէտք է պարէ՛ք պազշոտօրէն²⁰ եւ ցոփութեամբ,²¹
Մեր աչքերը ծարաւի են ձեր ձեւերուն եւ ձեր մահուան...»:

Քսան հարսներն գեղադէմ գետին ինկան պարտասած²²...

«Ոտքի՛ ելէ՛ք», գոռացին մերկ սուրերնին օձերու պէս շարժելով,

9. whipping. 10. lewd (of debauchery). 11. mattress. 12. that looked out on hell. 13. gathered. 14. yearning for death. 15. to crack. 16. with... rattle. 17. իր...տուաւ: gave wings to her turtledove lily soul toward the stars (i.e., she died). 18. my fists. 19. exposed. 20. licentiously. 21. lewdly. 22. exhausted.

Յետոյ մէկը սափորով մը քարիւղ քերաւ խուժանին...
 Ո՛վ մարդկային արդարութիւն, թո՛ղ ես թքնեմ քու ճակատիդ...:
 Զսան հարսներն շտապով այդ հեղուկովն օծեցին...
 «Պէտք է պարէ՛ք, որոտաց, ահաւասիկ ձեզի բուրմունք»²³ մը
 որ Արաքիան իսկ չունի...»

Յետոյ ջահով մը բոնկցուցին մերկ մարմինները հարսներուն.
 Եւ ածխացած²⁴ դիակները պարին մէջէն, դէպի մահը գլորեցան...
 Զարհուրանքէս՝ պատուհանիս փեղկերը՝ փոթորկի մը պէս փակելով՝
 իմ մենաւոր²⁵ մեռեալիս մօտենալով հարցուցի.
 Ի՞նչպէս փորել այս աչքերս, ի՞նչպէս փորել, ըսէ՛ ինձ...:

Կարմիր լուրեր բարեկամէս

23. scent. 24. charred. 25. lone.

ԳԻՒՏԻՆ ՓԱՌԶԸ

ՄԵՍՐՈ՞Պ, հայ դարերու դիմաց կեցող՝
 Դուն աղամանդեայ ապառաժ,
 Դուն մանուկներու մերկ ուղեղէն
 Մինչեւ հանճարը ցոլքեր ցանող,
 Գիտակցութեանց անգիւտ փարոս¹...
 Դուն որուն կոփիւնը կռանին,²
 Ժամերուն պէս, ըռպէին հետ անդադար,
 Իմացական թանգարանին արձանները մեզ կը ձուլէ³...
 Դուն աննինջ հսկող, դուն տիտանեան Տեսանող,⁴
 Դուն օրօրոցէն մինչ գերեզման,

1. անգիւտ փարոս: rare beacon of knowledge. 2. որուն...կռանին: whose hammer blows. 3. մեզ կը ձուլէ: casts for us. 4. Seer.

Մեր մէն մի խօսքին, մէն մի շունչին
 Գեղեցկաձայն բացատրիչ...
 Դուն բարբառի արարիչ, Բանի⁵ իշխան,
 Դուն անբաւ բաւիղ տեւողութեան,⁶
 Դուն գոյացութեան⁷ արգաւանդ⁸ հայր,
 Դուն լոյսի անիւ, դուն հաւատքի հրաւեր,
 Դուն հայրենի հողին վրայ մորկին պէս բարձրացող
 Անտառ անհուն, անտառ սրտի,
 Որուն մէն մի հաստատաբուն⁹ ծառերն հսկայ,
 Մէկ մէկ քնար, մէկ մէկ փանդիոն¹⁰ են մեր շունչին...
 Մէկ մէկ շեփոր¹¹ մեր հագագին¹² ռազմական,
 Մէկ մէկ պատնէշ ճակատազրի պատուհասին...
 Դուն անվատնելի¹³ ցորեանի դաշտ, դուն ծրի¹⁴ հաց,
 Դուն հունձք հարուստ, եւ դուն հնձան¹⁵ հրաշէկ,
 Դուն արբեցութեանց եւ զինիի աւազան,
 Որուն մէջ են ալ ոսկի սափորս եմ մխրձեր...
 Արեւներու ծարաւէս խենթ...

Դին մեծաթափանց նայուածքներով առաքեալ,
 Դուն էիր որ զքեզ երգող ցեղդ այսօրուան,
 Հելլէններէն եւ հանժարեղ եւ հրավառ,¹⁶
 Ու աշխարհակալ մեծ Հռովմի որդիներէն
 Ու հրապաշտ¹⁷ Պարսիկներէն դրացի,
 Մայր-բարբառիղ հիմնաքարովն յակինթ,¹⁸
 Հայկազունեաց¹⁹ մեր շառաւիղն²⁰ պզտեցիր...:
 Դուն երկրորդ Աստուած,
 Եւ մտածման Դուն առաջին արարիչ...:
 Դուն բեղուն²¹ բարիք, սրտի աղբիւր,
 Գոյներու զանձ, զթութեանց զահ,
 Դուն թռչող դարերն մէկգմէկու կամարող²²
 Կամուրջ անգիծ, ուրկէց ցեղդ միլիոններով՝

5. of the Word. 6. անբաւ...տեւողութեան: immense labyrinth of permanence.
 7. of substance. 8. fecund. 9. solid. 10. harp. 11. trumpet. 12. for...
 larynx. 13. inexhaustible. 14. wine press. 15. red hot. 16. ardent. 17.
 fire worshipping. 18. ruby. 19. Haigian. 20. lineage. 21. fecund. 22.
 joiner.

Կամ պերճորէն²³ կամ վատաբար...
 Կեանքէն ի մահ կուգայ կ'անցնի...:

Պոռն Հելլէններէն հռչակուած,
 Մեծատիտղոս Ակուսիդ,²⁴
 Ո՛վ մենակեաց,²⁵ ո՛վ Մագիստրոս,²⁶ ահաւասիկ,
 Երկու Հայքերն²⁷ «Ովսաննայ»²⁸ քեզ կը գողան...
 Եւ ովսաննայ Վաղարշապատի²⁹ Հայրապետին
 Սահակ Պարթեւ³⁰ գուգակշիռ³¹ արքանեակիդ,³²
 Եւ Վռամշապուհ³³ Արքային,
 Որովհետեւ քու մեծ գիւտիդ զօրավիզ,³⁴
 Մէկն իր Խաչին, միւսն իր Սուրին համազօր³⁵
 Քու քայլերուդ հետ՝ քալելով՝
 Արարատեան արշալոյսին,
 Դպրութեանց դուռը մեզ քացին...:

Եւ այսօր, քու սրբութեամբդ սնած,³⁶
 Ես ապաժաման³⁷ քնարահար,³⁸
 Եւ անվճար ու անարժան երախտագէտ,
 Ես՝ քու ցեղիդ հոգիին՝ հայելին քեզ կը բերեմ...
 Աչքերուս մէջ անոր աչքէն հուր առի...
 Ու իմ խօսքերս անոր սրտէն եմ քաղեր,
 Եւ ինչ որ կարդաս ծախտիս վրան,
 Ինչ որ կարդաս ծախտիս մէջ,
 Անոր Յոյսովն եմ ես զրած...:
 Եւ թոյլ տուր այսօր, ո՛վ Մեսրոպ,
 Որ՝ Հայոց հողէն մինչեւ աստղերը հասնող,
 Քու ոսկիէ սանդուխէդ վեր քարձրանամ,

23. superbly. 24. scholar monk. 25. recluse. 26. teacher. 27. Մեծ Հայք and Փոքր Հայք (Historically, Armenia has had two major divisions. Մեծ Հայք, lying east of the Euphrates River, and Փոքր Հայք, west of it.). 28. hosanna. 29. of Էջմիածին: 30. catholicos of the Armenian Church. 31. equal. 32. satellite. 33. king of Armenia who encouraged Ս. Սահակ and Ս. Մեսրոպ: in this undertaking. 34. support. 35. equivalent (Ս. Սահակ representing the cross and the king representing the sword). 36. 39 lines have been omitted here. 37. tardy. 38. poet.

Եւ հաստատաքայլ,³⁹ աստիճանէ աստիճան
 Ու պսակէ ի պսակ եւ լոյսէ ի լոյս,
 Իբր զաւակ մը մտածումիդ,
 Ես ի քեզ գամ, իմ այս երզս երզելու...:

Սուրբ Մեսրոպ

39. with firm steps.

ՎԱՀԱՆ ԹԷՐԵԿՅԱՆ

(1878-1945)

Of all the outstanding poets born in the last quarter of the nineteenth century, only Վահան Թերեկյան reached old age. Thus, he was an eyewitness to the events of 1894-96, lived through the 1915 Armenian nightmare, and participated in the revival of his people during the period that followed. His poetry inevitably reflects all these events and vicissitudes.

Թերեկյան was born in Constantinople on January 21, 1878. He attended the best Armenian schools in the city but graduated from none, and at age sixteen entered the business world as a clerk. Later (1896), as a representative of a commercial house, he left his native city and began an itinerant life that during the next few years took him to England, France, Germany, and Egypt.

The Turkey of 1908 beckoned to him, and he responded. That would have been fatal to Թերեկյան had he not been in Jerusalem on a mission for the Armenian Church during the 1915 genocide. After the war, whatever was left of the Armenian community had to bind its wounds, regroup, and make an attempt to return to some kind of normal life. The demand for leadership and dedicated men and women was great. Թերեկյան was involved in many phases of this reconstruction work, but the one to which he was totally committed for several years was raising funds for the support, relocation, and education of young orphans.

As the situation improved, he turned his attention to other things, and eventually, under relatively stable conditions, he helped to lead the Armenian community of Egypt.

At the turn of the century, Թերեկյան had been successively editor of three periodicals, one of which he founded himself, together with Միքայել Կիլրճեան (*Շիրակ*, 1905). When he returned to Constantinople in 1908, he continued as editor of *Շիրակ*, but he also accepted by turns the editorship of *Հայրենիք* and *Արեւելք*. A similar pattern developed following the war, his most important association being with *Արեւ* in Cairo, which lasted until his death in 1945.

Հոգեք (1901), Թերեկյան's first volume, contains the love poetry of his early years. It brings on the scene a poet whose zeal in the quest of the perfect expression is equalled only by his devotion to the sonnet. The melancholy with which this work is permeated also characterizes most of the poetry of his later years.

Հրաշալի յարուսթիւն (1914) receives its title from the poet's conception of poetry as the resurrection of the past, a miracle of which only poetry is capable. Nostalgic memories of loves, the sadness of solitude, meditations on war, courage, and injustice constitute only a few of the themes of the book.

Կէս զիշերեն յիշել արշալոյս (1918) includes some of the most powerful of Թերեկյան's poems. "Ողբ," "Պիտի ըսեմք Աստուծոյ," "Պատերազմ," and others indicate the poet's reaction to the national tragedy he has witnessed. The second part of the book consists of purely personal poetry which is as varied as the previous collections.

Աէր (1933) is considered Թերեկյան's masterpiece. His post-war pre-

occupations, hopes, and sorrows find expression here. The appearance and disappearance of the little Armenian republic, the problem of the orphans, and the uncertainty of the future inspire him with his best verses. "Գործու որբերու," "Եկեղեցին հայկական," "Հաշուեյարդար," "Աղօթք վաղուան սեմին առջեւ," and "Խորհուրդ վարդանանց" are among the many poems whose reading is a rewarding experience.

Many of the patriotic poems in *Հայերգութիւն* (1943) had been previously published, either in some of the preceding volumes or in periodicals and dailies.

Տաղարան (1944) consists primarily of love sonnets, which add nothing to the poet's stature.

Քէրէեան has left a volume of translations from French and English, in which the works of the French poets, especially Baudelaire, far outnumber the English. Among the latter, it is the Shakespearean sonnets that dominate.

The publication of a fifteen-volume *Ամբողջական երկեր* was begun in Cairo in the 1940's. It was to include all of *Քէրէեան*'s poetry, short stories, croniques, satirical writings, a novel, a play, and travel notes. However, although several volumes have appeared, the series has never been completed.

Քէրէեան is the master of the sonnet. Like Baudelaire, his favorite French poet, he generally likes to condense his thoughts and feelings into fourteen or fifteen lines. He is capable of deep emotion and passion, but after rare outbursts of anger and erotic indiscretions, the intellectual in him seizes control, and moderation triumphs. Another outstanding attribute is his cult of form. *Քէրէեան* dominated the post-war scene, but he did not establish a "school" although many are the real and aspiring poets who have been greatly influenced by him.

ԿԱՆԹԵՂ

Իմ սրտիս մէջ՝ բիւրեղ¹ կանթեղ՝
 նըշուլեցաւ բոցը սիրոյդ
 եւ կանթեղին մէջ, իւրի տեղ,
 Հոսեցուցի² կեանքըս, պուտ պուտ:

Հոն՝ խորանին մէջ հոգիիս՝
 ժամանակէ մ'ի վեր անյուշ,³
 Գամուած է բու, ո՛վ պաշտելիս,
 Բու ոսկեզիծ պատկերդ անուշ:

1. crystal. 2. poured. 3. forgotten.

Այդ պատկերին առջեւ ահա
 Որ հրեշտակի մ'ունի անուն,
 Սիրոյս կանթեղը կը մըխայ
 Բոցով մը փոքր ու պլպլուն:⁴

Իմ մարմինիս թաց ըսպունքէն,⁵
 Քամուած կեանքը երբոր ցամքի
 Սիրոյս կանթեղն ալ այն ատեն,
 Լոկ այն ատեն մարի՛ պիտի:

1893

Հոգեր

4. twinkling. 5. from the...sponge.

Կ'ԱՆՃՐԵԼԷ ՏՂԱՍ...

Կ'անձրեւէ, տըղա՛ս...: Աշունը թաց է,
 Թա՛ց աչքերուն պէս խեղճ խաբուած սիրոյն¹...:
 Պատուհանն ու դուռը զընա՛զոցէ՛
 Եւ դէմքս եկո՛ւր նստիլ վեհագոյն

Լըռութեան մը մէջ...: Կ'անձրեւէ, տըղա՛ս...:
 Կ'անձրեւէ՞ երբեմն հոգիիդ մէջ ալ,
 Կը մըսի՞ սիրաւոր, եւ կը դողդըղա՞ս՝
 Խորհելով պայծառ արեւին անցեալ,

1. Թա՛ց...սիրոյն: Like the moist eyes of deceived love.

Դրրան մը ներքեւ գոց՝ ծակատագրին....:
 Բայց կուլաս, տըղան....: Մուծին մէջ յանկարծ
 ծանրը արցունքներ աչքէդ կը գլորին....:

Լաց՝ անմեղութեան արցունքը անդարծ,²
 Լաց՝ չըզիտնալով, խեղճ անգէտ³ տըղան,
 Խեղճ որսը⁴ կեանքին, ահ՝ լաց որ մեծնաս....:

1901

Հրաշալի յարուծին

2. irrevocable. 3. ignorant. 4. prey.

ՀԱՆՈՍՏԱՓՈԽԸ

Ա

Դեռ շատ պզտիկ՝ կը յառէր իր աչուներն յաճախ
 Տեղափոխուող իրերուն, անցնող ձեւին, գոյնին վրայ,
 Իր մտածումը կ'աճէր խոտին հետ որ կը մեծնայ.
 Կը թօթուրէր¹ իր հոգին թիթեռին² հետ թեւաքախ³...:

Դեռ պատանի՝ կը խորհէր ամէն արդեանս⁴ պատճառին,
 Կ'անշարժանար⁵ Շարժման դէմ, եւ կը թըւէր իրեն թէ,
 Ինչպէս ալիքը մօտի՝ ուրիշ ալեաց ծընունդ է,
 Այնպէս իր կեանքն ալ կուզայ կենաց ծովէ մը լըռին....:

Եւ կը վախնար՝ զանեւով զինք խորհուրդով մը լեցուն,

1. shook. 2. butterfly. 3. beating its wings. 4. of...result. 5. became motionless.

ճակատագրին խաղալիկ, անձանօթին սահմանուած,⁶
 Եղթայապիրկ⁷ զերդ զերի, արարչագործ զերդ Աստուած:

Եւ կը մեծնար՝ մատնուած իր հետ մեծցող վախերուն,
 Եւ երբ Աստուածը իր մէջ յաղթահարուած⁸ ա՛լ զգաց՝
 Ան վանք մըտաւ եւ եղաւ սեւ ստուեր մը սրբասաց⁹...:

Բ

Կ'արծես լարուած¹⁰ եւ հիմա թրթրոածայն¹¹ ու անվերջ
 Քակուող պզտիկ զսպանակ¹² մը լըռանիստ¹³ խուցին մէջ,
 Վանականին¹⁴ շրթունքէն բառերն իր հին աղօթքին
 Կը թափթփին մենակերպ,¹⁵ խռոզվայոյզ,¹⁶ անձկագիւ¹⁷...:

Գուցէ դուրսի աշխարհէն եկաւ խորհուրդ մ'այցելել
 Յանպատրաստից¹⁸ իր հոգին...: Գուցէ բաւիղը անել¹⁹
 Հաւատալեացը²⁰ խրթին՝ մոլորեցուց միտքն յանկարծ...
 Կամ իր անցեալն էր զուցէ որ վառեցաւ ինքնարծարծ²¹...:

Նայուածքն ահա քիչ առ քիչ կը սեւեռի սարսափով...
 ...Երկինք շրջած²² է ահա՛ եւ եղած վիհ մը իր բով.
 Սեւ ազդաններ գլխուն շուրջ կը թռչըտին անդադար
 Եւ իր հոգին վիհին մէջ կը փսփոսէ կտցահար²³...:

Եւ աղօթողն երբ կ'զգայ որ սուրբ բառերը փցուն²⁴
 Դեռ խռոզքին մըրուրով²⁵ կը թողուն սիւրտը լեցուն,
 Դանդաշելէն²⁶ կը քալէ դէպի լուսանցքն²⁷ իր խուցին,
 Եւ աչքերէն արցունքի երկու ուղիւն²⁸ կը հոսին...:

6. limited. 7. chained. 8. defeated. 9. praying. 10. wound. 11. in a vibrating voice. 12. spring. 13. seated silently. 14. the monk's. 15. monotonously. 16. agitatedly. 17. anxiously. 18. unexpectedly. 19. without exit. 20. of his beliefs. 21. spontaneously. 22. turned upside down. 23. by pecking. 24. useless. 25. with the impurity. 26. wanderingly. 27. window. 28. streams.

Լուսամուտին առջեւ նստած է ան հիմա,
Աչքը դաշտին եւ լեռներուն փոփոխակի,
Որոնց ետեւ գիտէ թէ մեծ քաղաքը կայ
եւ հոն մարդոց հօտը²⁹ անթիւ կը մակաղի³⁰...:

Նայուածքին մէջ կայծեր կ'անցնին արեգակէն
եւ մտքին մէջ մեծ փայլակներ՝ որ անդադար
Կեանքի մըթին անտառը հոծ կը փեռեկտեն³¹
եւ կը ցուցնեն հոնկէ անցնող գետերն երկար...:

Լուսամուտին առջեւ նստած կը դողա՛յ ան...
Մուկ է իր խուցն եւ մո՛ւթ՝ աշխարհն ալ իր առաջ...
Չընըշուլած՝ ըլլար ծածանչն այս գիտութեան³²
Որ կը խաղայ երեսն հոգւոյն լալահառաջ³³...:

Սակայն ոտքի կ'ելլէ յանկարծ, եւ վճռօրէ՛ն³⁴
Կը սրբէ աչքն ուր կը փայլի բոց մը զադտնի,
եւ խըլելով Խաչելութիւնն իր սընարէն,
Ձինուորորուած³⁵ անձ, հետը կ'առնէ ու կը մեկնի...:

1909

Հրաշալի յարութիւն

29. flock. 30. is confused. 31. Կեանքի...փեռեկտեն: Split open the thick, dark forest of life. 32. Չընըշուլած...գիտութեան: Would that the rays of this knowledge had not shone. 33. with tearful sighs. 34. decisively. 35. having become a soldier.

ԱՆԿԱՐԵԿԻՐ ՔՆԱՐԸ

Ամենասեւ վայրկեաններուս կը մօտենամ երբ իրեն,
 եւ ինք զիտէ, որ ալ ոչինչ զիս իրմէ զատ կ'սփոփէ,
 Հոգիս իրեն երբ կը յանձնեմ բընագորէն,¹ հեգօրէն,²
 Ան կը փախի՝ հիմա ինձմէ եւ չի ծանշնար զիս, բարէ...

Ի զո՛ւր իրեն կը ցուցընեմ վերքըս խորունկ, ցաւըս մեծ,
 Ի զո՛ւր իրեն կը յիշեցնեմ, թէ երբեմնի³ քղզաւ եմ
 Որուն յաճախ աչուըններուն թեթեւ արցունքը սրբեց,
 Զոր օրօրեց իր երգերով եւ քննացուց կուրծքին դէմ...

— Դաշնակութեան⁴ հեղեղներուդ հիմա՛ է, որ պէտք ունիմ,
 Կ'ըսեմ իրեն, հալածելու համար ժըխորը⁵ կեանքին
 Եւ մոռնալու համար հոգւոյս յոգնութիւնն ահազին...

Բայց ան ինձի բառ մը չ'ուղղեր, եւ ո՛չ մէկ բառ մըտերիմ,
 Զիս չի՛ ծանշնար եւ կը թողու զիս իմ ցաւիս հետ մինակ,
 Մինակ ու լուռ, զօտեմարտիլ⁶ եւ ընկճըլիլ⁷ անոր տակ...

1910

Հրաշալի յարութիւն

1. instinctively, 2. meekly. 3. of yore. 4. harmony. 5. tumult. 6. to wrestle. 7. to be crushed.

ԵՍ ԵՐԱԶԻՍ ՏԻՐԵՑԻ

Ինչպէս տիրեց Շամիրամ¹ իրմէ փախչող Արային,
 Ես ճրագիս տիրեցի՝ մեռցընելով զանիկա,

1. Semiramis, queen of Assyria. According to Armenian tradition, she pro-

Եւ տարփավառ² Թագուհւոյն պէս որ լացաւ դառնագին՝
 Իր դիակին վրայ ինկած կը հեծեծեմ ես հիմա...

Ամենուրեք, աղօտած³ մահադաշտին վրայ մտքիս՝
 Կռուէն յետոյ խենդի պէս փնտրոցի գայն երկա՛ր.
 Գրտայ զքեզ հետքերէն վարդ արիւնիդ, սիրելի՛ս,
 Զարդուզէնիդ⁴ մէջ պառկած եւ ծիշդ սրտէդ նետահար⁵...

Համբոյրներովս հիմա զո՛ւր կենդանացնել⁶ կ'ուզեմ քեզ
 Եւ կը կանչեմ յուշերուս հընօրեայ⁷ զունդն յարալէզ⁸
 Լիզել վերքերըդ անբոյժ. — դուն արդ մեռած ես իսպառ⁹...

Բայց, ո՛վ Երագ, զոր կ'ուտեն արդէն որդերը քանդիչ,
 Կ'ուզեմ խաբել ես աշխարհն, ինչպէս ինքզինքս ալ մի քիչ,
 Թէ դուն կ'ապրիս՝ միշտ աղուոր, հոգիիս մէջ՝ միշտ պայծառ...:

1916

Կէս գիշերէն մինչեւ արշալոյս

posed marriage and power to the Armenian king, Արա the Handsome, but the latter, faithful to his wife and country, rejected the offer. Semiramis invaded Armenia, and Արա was killed in battle. 2. amorous. 3. blurry. 4. your armor. 5. pierced by an arrow. 6. to resuscitate. 7. of yore. 8. զունդն յարալէզ: the regiment of healers. According to Armenian mythology, the յարալէզ or առլէզ was a doglike animal which healed, by licking, the wounds of heroes fallen in battle. 9. forever (completely).

ԱՀԱԽՈՐ ԲԱՆ ՄԸ ԱՅՆՏԵՂ

Ահաւոր քան մը այնտեղ կը կատարուի մութին մէջ...

Դրժոխային այս տըռամն ի՞նչպէս կրնայ պատմուիլ...

Ազգ մը ամբողջ, խորհեցէ՛ք, երէկ կ'ապրէր, կ'ոգորէր,¹

Միտքը լոյսին կը բանար եւ տակաւ սիրտն ալ յոյսին,
 Կը բարձրանար ծահիծէն ուր խորած էր առննօք,
 Թեւերն արդէն կը թօթուէր, ինքզինք արդէն եթերին,²
 Ամպերուն մէջ կը կարծէր... եւ ահա՛ ճիշտ այդ պահուն
 Ոսոխ աստուած մը անշուշտ՝ որ դարանած³ կը դիտէր՝
 Անոր վըրայ արձակեց ամբողջ չարիքն աշխարհի,
 Ոտքի հանեց բովանդակ Հըրէշուիւնը⁴ ի բուն՝
 Մեծ օձերու, վագրերու, շաքալներու⁵ դէմքերով,
 Փաթթուեցաւ ոտքերուն, խածատեց⁶ կուրծքն ու հասաւ
 Անոր վիզին, աչքերուն, եւ իր ժանիքը⁷ մրխեց
 ճիշդ ուղեղին մէջ անոր՝ զոր արիւնին հետ ահա՛
 Ան կը լըզէ հեշտագին,⁸ ան կը ծըծէ՛ ըզզլիւած⁹...

Ահաւոր բան մը այնտեղ կը կատարուի մութին մէջ.
 Կ'սպաննեն ազգ մը այնտեղ որ կեանք ունէր ու շնորհ,
 Ունէր հանժարն ապրելու, նորոգելու ալ ինքզինք,
 Գեղեցկացած էր տակաւ ու թարմացած,¹⁰ ա՛հ ո՞րքան,
 Եւ այդ ազգը մերինն էր, եւ կ'սպաննեն զայն հիմա,
 Զայն կ'սպաննեն... Օգնութիւն, ա՛հ, օգնութիւն, օգնութիւն...

1916

Կէս գիշերէն մինչեւ արշալոյս

2. the air. 3. waiting in ambush. 4. evil. 5. of jackals. 6. chewed. 7. teeth. 8. joyfully. 9. with intoxication. 10. freshened.

Ընթերցողին

Հոգիս իմս է եւ որքան թըլիմ յանձնել զայն այստեղ
 Անցորդներուն անծանօթ, իւրաքանչիւր էջի վրայ,
 Հոգիս իմս է եւ ո՛չ ոք պիտի ամբողջ զայն ծանշնայ
 Իր լոյսերովը պայծառ, իր մըթութեամբը ահեղ...:

Հոգիս հանքի մ'է նման - ոսկի¹, ածուխ թէ կապար¹
 Որուն հազիւ հեղեղներ քրքրեցին խաւը վերին
 Մերթ հրճուանքի ու յաճախ սեւ հեղեղները ցաւին,
 Մինչ հըրաբու² մը խորունկ անոր ներքեւ կը գոռար....:

Հոգիս այդ հանքն է հիմա՝ զոր քացած եմ ու պահած
 Եւ ո՞վ գիտէ դեռ որքան աշուհեմել նոր վիշտեր
 Պիտի պեղեն ու փորեն զանի հարուած առ հարուած....:

Հոգիս իմս է եւ այսօր կը մըտածեմ թէ հա՞րկ էր
 Զայն այս չափով ալ միայն՝ անցորդներուն ծանփընել,
 Մինչ կ'ուզէի քիչերուն ամբողջովին զայն յանձնել....:

1922

Սէր

1. lead. 2. volcano.

ՀԱՇՈՒՆՅԱՐԴԱՐ

Հաշուեյարդար.¹ Ի՞նչ մընաց, կեանքէն ինծի ի՞նչ մընաց.
 Ինչ որ տըւի ուրիշին, տարօրինակ, այն միայն.
 Խանդաղատանք մը ծածուկ, օրհնութիւններ անիմաց²
 Երբեմն հատնումը սրտիս ու մերթ արցունք մը անձայն....:

Ինչ որ զընաց ուրիշին՝ վերադարձաւ անուշցած
 Ու զօրացած՝ հոգիիս մէջ մընալու յաւիտեան.
 Ինչ որ տարաւ Սէրն ինձմէ՝ չըկորսընցուց զայն Աստուած,
 Տըլաւ ինձ ու ըրաւ անով իմ կեանքըս բուրեան....:

1. accounting., assessment. 2. inaudible.

Եւ այժմ, ո՛վ Տէր, հակառակ իմ տանջանքիս, հակառակ
 ինծի համար սա՛ չորցած երջանկութեան աղբիւրին,
 Հին գինիով յորդաբուխ³ ես կ'արբենամ տակաւին...:

Ու չեմ ըսեր «Ի՞նչ մընաց...»։ Ի՞նչ կը մընայ հողին տակ
 Եղեգներէն դիւրաթեք,⁴ կաղնիներէն հաստաբուն.⁵
 Արեւն ըմպած ըլլալու մըխիթարանքը անհուն:

1926

Սէր

3. overflowing. 4. pliant. 5. solid.

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՎԱՐՊԱՆԱՅ

Ա

Գիշեր մը երբեք այսպէս լուռ ու լուրջ
 Ձէ դիգուած, հսկած բանակի մը շուրջ:

Եւ բանակ մ'երբեք, խաւարին մէջտեղ,
 Ձէ եղած այսպէս լուսազեղ,¹ անմեղ:

Երկինքն այս գիշեր երկիրը կ'օրրէ,
 Հոգիներն Հայոց իրմով կը խմորէ:²

Հո՛ս խաչեր եւ հո՛ն սաղաւարտ ու սուր՝
 Խաւարի ծովուն շիթերն են մաքուր:

Հրաման վարդանի. — Ամէն կողմ ահա՛
 Կոչնականերու կանչն³ հանդարտ կը թրթռայ:

1. brilliant. 2. kneads. 3. the call, ringing.

Ամէն կողմ սեղան, մոմեր, երէցներ.
 Բանակը ծաշակ կ'առնէ⁴ այս զիշեր:
 Էն վերջը Վարդան՝ զլիաբաց, հետի,⁵
 Կուգայ հաղորդուիլ արեամբն Յիսուսի:
 Եւ խաչ հանելով՝ զհնուորներն ամէն
 Կը դառնան խուժը-խուժը... ու խոր կը նիրհեն...

Բ

Դաշտն՝ արշալոյսին՝ խունկ է,⁶ կը մըխայ.
 Ջէնքերու շաշիւնն իր շուրջն է ծնծղայ:
 Թշնամի բանակն, ամպի պէս խաւար,⁸
 Կ'երեւայ հեռուն եւ կը սահի վար...:
 —«Վասն Յիսուսի, վասն Հայրենեաց՝
 Յառաջ». Վարդանի ձայնը հոն գոռաց...:
 Քիչ յետոյ արդէն խառնուրդն է անհուն⁹..
 Կեանքէ կեանք կ'երթան զհնուորներն Հայուն¹⁰...:
 Վարդան, իր ծերմակ ծիով, զըրահով,¹¹
 Ամենքէն առաջ, ամենքին է քով:
 —«Յաղթեցինք, կ'ըսէ, Պարսիկը փախաւ...»
 Ու կ'իյնայ՝ տալով իր հոգին ամբաւ¹²...

Գ

Սեւցած երկընթին ներքեւ՝ երկընթի
 ծածանչ մը յանկարծ գետնէն կը ծագի:

4. Ծաշակ կ'առնէ: takes communion. 5. on foot. 6. Դաշտն...է: The field at dawn is (like) incense. 7. cymbals. 8. ամպի...խաւար: like a dark cloud. 9. խառնուրդն է անհուն: the battle is immense. 10. Կեանքէ... Հայուն: The Armenian soldiers are dying. 11. with his armor. 12. boundless.

Վարդանի հոգին, հրրազունս¹³ անշէջ,
 Կը մտնէ՞ մըռայլ ապագային մէջ:
 Հոգիներուն մէջ ան կ'երթայ՝ առաջ՝
 Հոգիներէն դուրս ցըցած սուր ու խաշ:
 Կը զարնէ խաչովն ու սուրովը գիր
 Կը գըրէ, կ'օրհնէ՞ Վարդանը Կարմիր:
 Դարերը կ'անցնին՝ բայց Վարդանը Քաջ,
 Բայց Վարդանը Սուրբ, կ'երթայ՝ միշտ առաջ...:

1928

Սէր

13. fiery projectile.

ՇՈՒԱՐՈՒՄ

Աստուած իմ, եթէ կարելի չէր որ
 Ամէնքն ըլլային սափոր օրհնըւած՝
 Լեցուն բարութեան գինիով հըզօր,
 Ընէիր՝ ամէնքն իրարու դիմաց

Պօղպատեայ¹ վահան, եւ թոյլ չըտայիր՝
 Որ տըկարը միշտ, ան ալ քու որդիդ,²
 Իյնայ՝ եւ արեան իր քօղով կարմիր
 Ծածկէ՛ ամըչցող մարմինն իր վըտիս...:

Բայց չըրիր՝ այդպէս... կ'ըլլան ոռնակոխ
 Ուժովէն՝ նըւազ ուժովներն ամէն
 Եւ կը զարնըւի՛ եղբայրն եղբօրմէն...:

1. of steel. 2. ան...որդիդ: who is also your son.

հնչ խորհուրդ³ է այս. մարդ մարդու ոսոխ
 եւ Դուն յաւիտեան տրկարին ընդդէմ...
 Աստուած իմ, ի՞նչպէս ըզբեզ ըմբռնեմ....:

1929

Սէր

3. mystery.

ԱՂՕԹԲ ՎԱՂՈՒԱՆ ՍԵՄԻՆ ԱՌՋԵՈՒ

Դաշտերուն մէջ, դիտեցէք, նոր-նոր ծիւեր կը յառնեն,¹
 Որոնք փռ² են թէ ցորեն՝ դեռ չեմ գիտեր, չեմ գիտեր.
 Թերեւս փռ² են անոնց ըստամոքսին որ՝ կուշտե՛ր,
 նաշի՛ր չեն տար այլոց, մինչ նօթին՝ են ցորեն²...:

Ժամանակին մէջ հնչող խուլ³ աղմուկներ կը լսուին՝¹
 Հարուածներու, բաղխումի՛,⁴ փլուզումի՛ ազդարար,⁵
 Ոտքի վըրայ ըսկըսած հոգեվարքի՛ մը երկար
 Եւ գըրոհի՛ մ'որ հեռո՛ւն կը վարանի տակաւին....:

Ամենուրեք, մնշըւած մեծ հոգիները բոլոր
 Կազերու պէս կը պայթին... ճապաղիքները⁸ արեան
 Գետին երեսը չորցած, կարմիր բոցեր կը դառնան.
 Զուր բրտինքները ամէն կ'ըլլան հեղեղ մը պղտոր

Ու կը սարսեն,⁹ կը քըշեն ժայռեր, թումբեր¹⁰ դարաւոր...:

Տէ՛ր, բարութի՛նըդ այսօ՛ր, իմաստութիւնըդ հիմա՛

1. rise. 2. Թերեւս...ցորեն: Perhaps they are thorns for the stomach of those who, well-fed, do not give the fine flour to others, while they are wheat for those who are hungry. 3. muffled. 4. clashes. 5. destruction. 6. announcing. 7. attack. 8. the streams. 9. shake. 10. dams.

Պէտք է դրկես աշխարհի՝ այս հիւլէին տանջակոծ.¹¹
 Թէ եւ մոռցան անոնք թեզ՝ բայց յիմար հօտը մարդոց
 Միմիայն Դուն կեցընել կրնաս վիհին ճամբուն վրայ...:

Մտքի պատրոյզը¹² եթէ մարդերուն մէջ վառեցիր
 Ու կեանքն ըրիր անոր իւր, Տէ՛ր, մի թողուր որ յանկարծ
 Շրջեն կանթեղը անոնք, ըրէ՛՛ զայն միշտ լուսարծարծ¹³
 Եւ փնտրուել տո՛ւր անով ճշմարտութի՛ւնը անծիր¹⁴...:

Կեանքին համար բովանդակ՝ կաթեցուր սէր սրտին մէջ
 Զօրաւորին այսօրուան, զօրաւորին ալ վաղուան.
 Սրտերն անոնց չի խրցուին՝¹⁵ այլ պարպուին ու լենան
 Իրարո՛ւ մէջ, իրարմո՛վ՝ հաղորդութեամբ մը անվերջ...:

Գըթա՛ գոնէ տըղայոց եւ ծերերուն. մի թողուր
 Տըղաքն առանց գորովի, ծերերն առանց նեցուկի...
 Թո՛ղ ընդհարումն¹⁶ ըլլայ կարծ եւ թո՛ղ շուտով հաստատուի
 Խաղաղութիւնը արդար՝ կռուողներուն մէջ տըխուր...:

Թո՛ղ սասանին ու փշրին բարձըր բերդերն անառիկ
 Եւ իյնան վար պատնեշներն զըրհապատ եսութեանց.
 Ամէն մարդու հաւասար թող բաժնուի ամէն զանձ.
 Թո՛ղ պարտէզները բացուին եւ թող խուժեն հոն մարդիկ

Բայց չըկոտրեն ո՛չ մէկ ծառ, չըճզմեն ո՛չ մէկ ծաղիկ...:

1930

Սէր

11. suffering. 12. the wick. 13. light giving. 14. limitless. 15. Սրտերն
 ...խցուին: Let not their hearts be closed. 16. the clash.

ՈՂԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵԱՆՔԻՆ...

Ողբերգութիւնը կեանքին զոր ամէն մարդ կը խաղայ
իրեն համար մէկ անգամ, զոր չեն տեսներ ուրիշներ,
կը տեսնեն՝ չեն հասկընար, որ մութ բեմի մը վըրայ
Կ'անցնի անծայն մեծ չափով, որ¹ միմիայն մէկ պատկեր՝

Վերջինն ունի լուսաւոր, պոռոտ² լոյսովը մահուան՝
Շուտ մը մարող, մոռցըւող...ողբերգութիւնն այդ պզտիկ
Մեզի համար ալ արդէն կը մօտենայ իր լուծման,
Որմէ յետոյ ա՛լ կրնանք երթալ-պառկիլ հանդարտիկ...

Ո՛վ դուն, սակայն, իմ հոգիս, ո՛վ դուն, երթաս պիտի ո՞ւր
երբ ես ըլլամ հոգին տակ: Կա՞ս թէ չըկաս դուն, հոգիս:
Չե՞ս դուն միայն զարշ³ մարմնոյն մէկ ծածկանունը⁴ մաքուր...

Իսկ պատահի որ եթէ մահէս յետոյ դուն անցնիս
Տեղ մը, հեռուն, մըշուշի եւ կամ լոյսի մէջ պայծառ,
Հոգիս անոր հոգիէն խորունկ համբոյր մը դուն առ...:

1942

Ամբողջական երկեր

1. որ...լուսաւոր: which has only one scene played in the light. 2. gaudy. 3. unclean. 4. pseudonym.

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

(1884-1915)

Դանիել Վարուժան and Վահան Թեքեան are the two greatest poets in western Armenian literature. Although Վարուժան's untimely death limited his literary creativity to a much briefer span of time, the quantity and quality of his work, the breadth of his outlook, and a rare balance between the national and universal have established him as a poet of the first rank.

He was born in 1884, in a little village near Սեբաստիա. He was still very young when his father migrated to Constantinople in quest of a living. During the harsh wintry evenings, the boy's mother entertained him with stories of wolves and Yenicheris¹ as the wind howled mysteriously in the chimney.

At the age of twelve, Վարուժան was taken to the Turkish capital and enrolled at an Armenian Catholic School. In 1902, his principal sent him to the Մուրատ-Ռաֆայելեան School of the Mkhitarist fathers in Venice, where he discovered the revolutionary ideas of J.-J. Rousseau and Tolstoy. Three years later, he was at the University of Gand (Gent), Belgium, studying political science and sociology. Upon graduation, he accepted a position as teacher in the elementary schools of his birthplace, but in 1912 he was again in Constantinople, this time as principal of the St. Gregory the Illuminator School. He seems to have shared the irresistible urge felt by his contemporaries to publish or edit periodicals, for in 1914 he founded and edited the annual Նաւասարդ while still continuing to teach. He was killed in 1915.

Վարուժան's first poetic effort is represented by Սարսուռներ, written during his student days in Venice and published in 1906. Ցեղին սիրտը appeared in 1909, followed by Հեթանոս երգեր in 1912. Հագին երգը was published posthumously in 1921.

Դանիել Վարուժան lived during one of the most critical periods in Armenian history. The events of 1894-1896, reenforced by his father's incarceration and the misery of his displaced compatriots in Constantinople, had a strong impact on his youthful mind. The melancholy that had begun to develop in his earlier years, as he sat dreamily under the willow trees of his native village or listened to the sad, and often frightening, stories of his mother, became even more profound.

1. The Yenicheris (Janissaries) constituted the personal guard of the Ottoman sultans. In the beginning, the government took the most intelligent and most physically fit Christian children of seven to nine years of age, raised them as Moslems, and at the proper time placed them in the civil service or the sultan's personal guard. Later, some Christian prisoners were also forced into this situation. Ultimately, the increased power and influence of the Yenicheris rendered them such a threat to the sultan's authority that Mahmud II destroyed them by massacre in 1826.

It is the universal themes of love, evil, and death that form the subject matter of *Սարսուռներ*, in which *Վարուժան* reveals a keen sensitivity to human suffering. *Ցեղին սիրտը* consists of a collection of poems first published in periodicals during his student days at Gand. It is Armenian in its inspiration as the poet by turns weeps with his people, extols their virtues, sings the glories of their past, and encourages them to abandon their tacit acceptance of injustice.

Հեթանոս երգեր offers a variety of poems, bearing such titles as "Բեգաս," "Գղէոպատրա," "Արեւելեան բաղնիք," "Սաղունական," and "Հեթանոսական." The reader also finds a substantial number of poems depicting the evils of an industrialized society. Sensual and erotic imagery characterizes the former, and sympathy for the unfortunate worker marks the latter.

In *Հագին երգը*, *Վարուժան* paints a series of idealized pictures of life in the countryside. One day, it is the shepherd watching over his flock as he plays his flute in the shade of a tree. Another, it is the farmer throwing handfuls of seeds into his plowed furrows. Still another, it is the fields of wheat reflecting the golden rays of the burning sun in the heavy stillness of midday. There are young and old peasants alike, toiling at the sacred task of cultivating the land and harvesting the fruit, and there is an intimate relationship between these simple folk on the one hand and God and nature on the other.

Հիմն է

Հասուերին մէջ, խանի¹ մ'անկիւնը լըքուած
 Թըշուաճ պանդուխտ հիւանդ է.
 Խոնաւութիւնն անոր մարմինը շիթ շիթ
 Գերեզմանին կը նետէ:

Բըժիշկ չունի. եղած դրամն ալ հատաւ.
 Յաւը ծանր է. — գըթութիւն:
 Հոն չըկայ սիրտ մ'որ բարութիւնը քամէ
 Անոր ծարաւ շըթներուն:²

Եւ ինքն իրեն մըտերիմներ³ կը ստեղծէ
 Տընորքներուն մէջ ջերմին.⁴

1. of an inn. 2. Հոն...շըթներուն: There is not a soul there that will moisten his thirsty lips with kindness. 3. close relatives or intimate friends. 4. his fever.

Իր վիճակին կարեկցող մէկը չունի
Բացի մամուկը⁵ որմին:⁶

Մըթընշաղին մէջ կը մարմրի, կը հիւծի
Մըթընշաղի մը նըման.
Լըռութիւնն հոն կարծես դազող մը կ'երկնէ.⁷
Օրոցը⁸ տունէն գերեզման:

Երիտասարդ է տակաւին, եւ փեսայ.
Պոլսէն մինչեւ վան հեռու,
Հոն՝ հաց կ'ուզեն հարսն ու ծնողք. զինք կ'ուզեն
Դեռ շատ շուտ է մեռնելու:

Ան իր արիւնն իր քըրտինքով կը շահէր...
Տէ՛ր, ի՞նչ սըրտով կը կոտրես
Թեւն՝ որուն վրայ կը կըրթընին մանուկներ
Եւ ծընողքներ ձիւնագէս:⁹

Դուրսն արեւին, գեփիւոին տակ կ'ուռճանան
Բախտաւորներն աննիազ.¹⁰
Արտին մէջ աստղն աւշի¹¹ ելքին կը ժրպտի,
Տէ՛ր, զինքն ինչո՞ւ կը մոռնաս:

Այդ բազուկներն աշխատանքի համար են՝
Ո՛չ մահուան դէմ կըռուելու:—
Բախտը խուցին մէկ անկիւնէն կը խընդայ
Օձի ժրպտով մ'ահարկու:

Պիտի մեռնի.— խիստ մահացու¹² հիւանդցաւ.
Եւ պատանքին մէջ երբեք
Պիտ՝ չըտանի սիրելիի մ'արցունքներն
Ու սեւ ուխտերն յուսաբեկ:¹³

5. straw. 6. of the wall. 7. conceives, incubates. 8. cradle. 9. white haired. 10. not in need. 11. of lymph. 12. mortally. 13. hopeless.

Պիտի մեռնի. — եւ իր բընիկ լուսնին տակ,
 Հարսը սիրոյ ծառաւով՝
 Պիտի զուր տեղ անոր զաւուն սպասէ...
 Խեղճ վանուհի,¹⁴ ապահով

Յոյսի ամէն խոստումներու վայելքին՝
 Կը ծիծաղիս աստղին հետ.
 Մինչդեռ կեանքի երկընքին վրայ կը զըծուի
 Շանթը շողին զուգահետ:¹⁵

Որո՞ւն համար շուշանն ու վարդ փոխ կուտան
 իրենց միացումն այտերուդ.
 Ինչո՞ւ վանայ լիճն աստղերով կը վառի
 Նախանձելով աչքերուդ.

Որո՞ւն համար հաջողիդ¹⁶ տակ կը պահես
 Ըմբոստանքներն¹⁷ համբոյրին...
 Վաղն, հէ՛զ ծաղիկ, պիտի ծամբորդ մը զուժէ¹⁸
 — «Մէկ աչքը բաց թաղեցին»:—

Արարուներ

14. girl from վան. 15. together. 16. your veil. 17. rebellion. 18. report.

ԺԵՐ ԿՐՈՒՅԱԸ

Գետափին վրայ, կրողն կնեւրու¹ շարքին մէջ,
 Ան իր զըլուխը ծոեց.

1. of cranes.

Դժբաւ կըտուցը թեւին տակ, ու ծեր, խոնջ²
 նուաղկոտ բիբով³ ըսպասեց
 իր վերջին սեւ վայրկեանին.
 Երբ ընկերները ալ մեկնիլ ուզեցին՝
 Ան չըկըրցաւ անոնց թռիչքին միանալ.
 Հագիւ բացաւ աչքն ու դիտեց օդին մէջ
 Խըմբակին չուն⁴ որ կ'երթար
 Երդերէն⁵ վար կոկոռով⁶
 Յանձնուած լուրեր, բարեւներ,
 Եւ արցունքներ պանդուխտի:
 Ահ, խեղճ թռչուն. այդ դաւկահար զըրկին մէջ
 Աշնանային ցուրտ լըռութեան՝ կը մեռնի:
 Փռն է ալիւս երագել
 Գարուն մ'հեռուն, զաղջ հոսանքները օդին
 Ծախրող⁷ թեւին տակ զօրեղ,
 Կամ սրունքներով ջըլեքագ⁸
 Անցքը պաղուկ առուակներէ, մեծ վըզին
 Մըխըրճումները⁹ շամբերուն¹⁰ մէջ կանանչ
 Փռն է ալիւս երագել:
 Թեւերը հայ կըռուկին
 Ալ յոգնած են ծամբորդելէ: Ան եղաւ
 Հաւատարիմ սրբաճըմիկ պաշտօնին.
 Փոխադրեց շատ արցունքներ.
 Որչափ հարսեր իրենց սըրտերն հըրատապ¹¹
 Իր քընքշական¹² փետուրներուն մէջ դըրին,
 Որչափ մայրեր եւ որդիներ բաժնըւած
 Անոր թեւերը բեռցուցին համբոյրով...

Արդ սարսուռով մ'օրհասի¹³
 Ան վըրայէն կը թօթուէ
 Մեծ վիշտն Ազգի մը նըժդեհ,¹⁴
 Ուխտեր յանձնուած, լացեր գաղա¹⁵

2. tired. 3. with a...pupil. 4. departure. 5. garret windows. 6. uttering.
 7. soaring. 8. bare. 9. dippings. 10. giant reeds. 11. ardent. 12. delicate.
 13. of agony. 14. emigrant; 15. secret.

Նըշանածի մ'որ տեսաւ ա՛լ իր յետին¹⁶
 Վարդի թօշնումը¹⁷ դեռ բընա՛լ չհամբուրուած,
 Տըրտում օրհնէնք մը մամուլ,
 Սէրեր, իղձեր, կարօտներ
 Ա՛լ վըրայէն կը թօթուէ:
 Եւ գետափին գորշապատ¹⁸
 Ամայութեան մէջ բանալով վերջին հեղ¹⁹
 Յոգնած թոհչներն ուղղաբերձ²⁰
 Հայ բլուրներուն, զիւղերուն վրայ կիսաւեր,²¹
 Արըկըողոցովն օրհասի
 Գաղթումը ան կ'անհիծէ:
 Եւ կ'իյնայ, լուռ: —Խիճերուն²² վրայ գետափին
 Կ'որոշէ իր գերեզմանն,
 Ու մըխելով կըտուցն հիւր²³
 Քարի մը տակ, բընակարան դօդօշի,²⁴
 Քարշ²⁵ ձրգած վիզն իր ծապուկ,²⁶
 Ալիքներուն երգին մէջ
 Դողով մը վեհ կը մեռնի...

Հոն օձ մ'որ լուռ, երկա՛ր ատեն, կը դիտէր
 Այդ ծըգնածամն ակընկառոյց²⁷ քիթերով՝
 Գետեզրէն վեր կը սողայ
 Ու վրէժէ մ'հին օրերու,
 Վատ ոստումով²⁸ մ'հապըշտապ²⁹
 Անոր մեռած պարանոցին³⁰ կ'ուրորուի...

Ցեղին սիրտը

16. last. 17. withering. 18. enveloped in **gray**. 19. time. 20. straight.
 21. half ruined. 22. pebbles. 23. purple. 24. of a lizard. 25. dragging.
 26. pliant. 27. attentive. 28. with a spring. 29. swift. 30. neck.

ԴԱՆԻ ՍԱՅԼԸ

Իրիկունան դէմ փողոցներէն ամայի
Սայլ մը կ'անցնի ծորնչելով:¹
Ձի մը աշխէտ² գայն կը քաշէ, ետեւէն
Կ'երթայ զինուոր մը զինով:

Ջարդուածներուն³ դազաղն է ան որ կ'ուղղուի
Գերեզմանատունը Հայոց:
Արեւն յետին իր շողերով կը սըփոէ
Վըրան պատանք մ'ոսկեզօծ:

Ձին նիհար է. հունձն այդ իր ժանտ տէրերուն
Ան հագիւ հագ կը տանի:
Ականջներն իր կախած, կարծես խորասոյգ⁴
Կը մըտմըտայ թէ քանի

Դարեր պէտք են ժամանելու համար հուսկ
Մարազն հընձուած սուրբերուն⁵...
Եւ շըրջակայ պատերուն պոչն իր տատան⁶
Կը սըրսկէ միջտ, միջտ արիւն:

Եւ արիւն է որ կը կաթէ յարաքուխ⁷
Անիւներուն հեցերէն,⁸
Սայլն իբրեւ վարդ կըրէր, իբրեւ թէ ըլլար
Արշալոյսին կառքն հրեղէն:⁹

Հոն են դիերն,¹⁰ իրարու վրայ, որդին մօր
Գանգուրներով¹¹ պատանքուած:

1. creating. 2. chestnut colored. 3. massacred. 4. immersed in thought.
5. մարազ...սուրբերուն: the hayloft of harvested saints (i.e., the cemetery). 6. moving. 7. incessantly. 8. from the hoops. 9. fiery. 10. the corpses. 11. with the curls.

Մին խորած է իր բոռնցքը միւսին
Տաք վէրքին մէջ լայնաբաց:

Դեռ ծերունի մը ծընօտով¹² ջարդուփշուր
Խ'յառէ¹³ աչքերն երկընքին,
Որոնց մէջ սեւ անէծք մ'աղօթք մ'իրարու
Նոյն վըրէժով կը խառնեն:¹⁴

Մէկուն կուշտէն¹⁵ աղիք մը վար սահմըռտկած,¹⁶
Սայլին ծեղքին կ'առկախի.¹⁷
Շո՛ւն մ'ետեւէն կու զայ եւ զայն քաշած դուրս
Լափիզելու¹⁸ կը զբաղի:

Ո՛չ ձեւ ունին, կամ ո՛չ զըլուխ. կը կըրեն
Հազար տեսակ գէնքի խոց:
Արդէն իթենց մարմինն եղբայր է հողին.
Կ'երթան ահա գերեզմնոց:

Անոնց վըրայ ո՛չ որ կու զայ արտասուել
Կամ տալ ողջոյնը վերջի.¹⁹—
Քաղքին լռութեան մէջ արեան հոտը միայն
Զեփիւռին հետ կը շըրջի:

Բայց մութին մէջ պատուհանէ պատուհան
Ահա մոմեր կը վառին.—
Մամերն են որ զաղտագողի կ'աղօթեն
Վըրան կարմիր դազաղին:

Եւ այն ատեն պատըշգամի մը վըրայ
Կոյս մը կ'ելլէ գեղանի,

12. with a jaw. 13. կը յառէ. 14. Որոնց...խառնեն: In which a black curse and a prayer are mingled with the same vengeance. 15. from the side. 16. that has slipped. 17. hangs. 18. to devour. 19. ողջոյնը վերջի: the last goodbye.

Ու կը նետէ արտասուաթոր²⁰ քուռ մը վարդ
Սայլին վըրայ՝ որ կ'անցնի:

Ցեղին սիրտը

20. tearfully.

Գեղեցկոհթեան ԱՐՁԱՆԻՆ

Կ'ուզեմ ըլլայ քու մարմարեո՛նը¹ պեղուած²
Ոլիմպոսի³ ամենէն խոր արզանդէն.⁴
Եւ իմ մուրճիս⁵ տակ ըզգենու հըրեղէն
Միս մը կընոջ, լոյսով, տենդով սըրարած:⁶

Աչքերդ ըլլան վիհեր՝ ուր մարդ երբ սուզի՝
Յաւէրժին մէջ անմահացած ըզգայ զինք.
Գիծերդ անեղծ⁷ ըլլան, ըլլան քու ըստինք⁸
Դաշնակութիւն մ'ուր կենսահիւթը⁹ յուզի.¹⁰

Մերկ ըլլաս դուն քանաստեղծի մ'հոգւոյն պէս,
Եւ հեթանոս այդ մերկութեանը ներքեւ
Տառապի՛ մարդն, ու չըկրնայ դըպչիլ քեզ:

Թէ հարկ ըլլայ զոհ մը ընել քեզ պարգեւ,

1. your marble. 2. excavated. 3. of Mt. Olympus. 4. from the womb. 5. my hammer. 6. intoxicated. 7. indelible, indestructible. 8. breasts. 9. essence of life. 10. stir.

Բազինիդ¹¹ ես պիտի ուզեմ մորթըլիլ՝
 Որպէսզի կուծդ¹² ըմպէ արեանս հուսկ կաթիլ:

Հեթանոս երգեր

11. at your altar. 12. your marble.

ՑԱՆ

Սերմանողն է: — Յաղթահասակ¹ կը կանգնի
 մայրամուտին² շողերուն մէջ ոսկեթոյր.³
 Ոտքին առջեւ անդաստաններն⁴ հայրենի⁵
 Կը տարածեն մերկութիւննին անպարոյր:

Լի է ամբողջ ցորեններով աստղահատ⁶
 Խորունկ զոգնոցն: Հերկերն հերուան⁷ ծարաւի՝
 Կը սպասեն իր լայնշի⁸ բուռին, եւ բուռն այդ
 Արտերուն վրայ՝ զերթ արշալոյս՝ կը բացուի:

Մըշակ,⁹ ցանէ՛.— յանուն¹¹ տանը սեղանին
 Թեւիդ շարժումն անպարագիծ¹² թող ըլլայ.
 Վաղը նետած ցորեններդ այդ կը թափին
 Օրհնութեան պէս թոռնիկներուդ զլիւռն վրայ:

Մըշակ, ցանէ՛.— յանուն նօթի թըշուառին
 Թող զոգնոցէդ կէս չեւլէ ափըդ բընաւ.
 Աղբառ մ'այսօր ծըրագին մէջ տաճարին

1. tall. 2. of twilight. 3. golden. 4. fields. 5. limitless. 6. like stars. 7. հերկերն հերուան: last year's furrows. 8. large. 9. tiller. 10. sow. 11. in the name of. 12. limitless.

Վաղուան հունձքիդ համար վերջին ձէթը¹³ դրաւ:

Մըշակ, ցանէ՛. —յանուն Տիրոջ նըշխարին
Թող մատերէդ յորդին սերմեր լուսեղէն.
Վաղը ամէն մէկ հասկի մէջ կաթնային
Պիտ՝ հասուննայ մաս մ' Յիսուսի մարմինէն:

Ցանէ՛, ցանէ՛. —նոյն իսկ հեռու սահմանէն,
Աստղերու պէս, ալիքներու պէս ցանէ՛:
Ժիւտերն¹⁴ ինչ փոյթ թէ հատիկներդ կ'աւարեն.¹⁵
Տեղը Աստուած պիտի մարգրիտ սերմանէ:

Լեցո՛ւր ակօսն,¹⁶ յորդէ հերկերը բերրի,¹⁷
Հողին ծոցէն ոսկի լոյսեր թող հոսին.
Օրը ահա կ'իրիկնանայ.¹⁸ կ'երկարի
Շուքը թեւիդ հորիզոններն աստղային:¹⁹

13. the...oil. 14. sparrows. 15. plunder. 16. furrow. 17. fertile. 18. is coming to an end. 19. կ'երկարի...աստղային: the shadow of your arm reaches the horizon of the stars.

ՄԻՋՕՐԴ

Այս այն ժամն է՝ երբ կալին¹ մէջ Աշխատանքն առած կանգ՝
Արեւուն տակ կը հեւայ:
Կը նընջէ մէն մի մըշակ:

1. threshing ground.

Քարայրին² մէջ հեռակայ
Հեծեծազին³ կը մեռնի զով Ձեփիւռը ամրափակ:⁴

Միջոցին⁵ սիրտն՝ հրեղէն ցանցի⁶ մը մէջ սեղմուած՝
Կը բաբախէ հազիւ հազ:
Լըռութեան մէջ շողարծարծ⁷
Ինչ հեծծիւններ, ինչ երազ,
Եւ ինչ բոյրեր առաւան եղէզներուն⁸ կը տըրտուած:

Կը քընանան անտառներ թուի կողերուն վրայ սարին՝
Արծաթահիւս քօղի տակ
Կապոյտին մէջ, առանձին,
Կ'երթայ ամպ մը կաթնորակ⁹
Փափուկ բուրդէն ծըլէններ¹⁰ թողլով ժայռի կատարին:

Կ'ընդունի հողն իր սըրտին մէջ՝ իր սըրտէն ճեղքուելով՝
Լոյսին նիզակն¹¹ արիւնոտ:
Աղբիւր մը հոն, ծառին քով,
Կը հեծեծէ նըլաղկոտ՝
Իր ոռոգած¹² ծաղիկին վրայ մեռնիլ չուզելով:

Գոմէշներ¹³ լուծը¹⁴ լըքած՝ ճահիճին¹⁵ մէջ կը պառկին
Իրենց բերնէն հոսելով
Թելերն արծաթ շողիքին:¹⁶
Սայլերն, անդին, դէզին¹⁷ քով,
Հըսկայ ցռուկները ցըցած՝ դատարկութեան կը նային:¹⁸

Այս այն ժամն է, ով հոգիս, որ ճըպուռին¹⁹ պէս մինակ՝
Կատարներուն վրայ մընաս.

2. cave. 3. sobbingly. 4. imprisoned. 5. of space. 6. net. 7. irradant.
8. of the reeds. 9. milky. 10. strips. 11. the lance. 12. watered. 13.
14. the yoke. 15. marsh. 16. of saliva. 17. heap. 18. ցռուկները...նա-
յին: with their snouts thrust into the air are looking into the emptiness.
19. cicada.

Անդորրին մէջ անապակ²⁰
 Դուն քու երգով արքենաս՝
 Ինչպէս արեւն իր լոյսով, իր լոյսին հետ միմ-մինակ:

Հացին երգը

20. Անդորրին...անապակ: In pure peacefulness.

ՅՈՐԵԱՆՆԻ ԺՈՎԵՐ

Հովեր կ'անցնին. —

Ու ցորեաններս յուշիկ յուշիկ կ'արթըննան.
 Իրենց խորքէն կը հոսի դող մ'անսահման:
 Գեղադալար¹ կողերն ի վար բըլուրին
 Ժովեր կ'անցնին:

Հովեր կ'անցնին. —

Այնքան կ'յորդի, կը կատղի² դաշտը յուռթի
 Որ պիտի հոն արածող³ ուլը խեղդի:⁴
 Գոգին մէջէն ալետատան⁵ հովիտին
 Ժովեր կ'անցնին:

Հովեր կ'անցնին. —

Ու ցորեանին պատմութեանները⁶ ծրփուն⁷

1. beautifully green. 2. becomes enraged. 3. that is grazing. 4. խեղդէ.
 5. undulating. 6. tunics. 7. waving.

Մերթ կը պատռին, մերթ կը կարուհին փողփողուն:⁸
 Հստուերի մէջ, լոյսերու մէջ, փրփրազին⁹
 Ժովեր կ'անցնին:

Հովեր կ'անցնին. —
 Քիստերուն¹⁰ տակ կ'ալեծըփին¹¹ եղիներ¹²
 Ուր լուսնակն իր սափորին կաթն է հոսեր:
 Կալերէն գիւղ, գիւղէն մինչեւ աղօրին¹³
 Ժովեր կ'անցնին:

Հովեր կ'անցնին. —
 Զըմրուկտներով¹⁴ կը ծըփայ դաշտը անհուն:
 Ժիտը կ'երգէ թառած հասկի մ'օրօրուն՝
 Մինչ իր տակէն ցորեաններու մոլեզին
 Ժովեր կ'անցնին,
 Հովեր կ'անցնին:

Հացին երգը

8. as they wave. 9. sparkling (with foam-capped waves). 10. beards. 11. agitate. 12. newly-ripened wheat. 13. աղօրիք: mill. 14. with emeralds.

ՌՈՒՐԱՆՆԻ ՍԵՆԱԿ

(1885-1915)

Most of the outstanding poets of western Armenian literature were born during the last quarter of the nineteenth century. *Քեթևան, Վարուժան, Սիամանթո, and Մեծարենց*, to name only a few, were born in 1875 or later. *Ռուբեն Սեւակ (Չիլիսկիրեան)* also belongs to that period.

He was born on February 15, 1885, in a small town near Constantinople. Educated locally and later at the *Պերպերեան* School, he left for Lausanne, Switzerland, in 1905, to study medicine. After having completed his training, he practiced his profession briefly and then returned to Constantinople for permanent residence (1914). The following year, he became a victim of the genocide of 1915.

Although he had already begun to write at the *Պերպերեան* School, it was not until 1908 that he contributed regularly to the best-known periodicals of the day. His first volume, *Կարմիր գիրքը*, inspired by the Adana massacres, appeared in 1910. The other volumes that he had contemplated never became a reality. *Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր* was published posthumously (1925), as was *Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր եւ քերթուածներ* (1946). *Երկեր* appeared in *Երեսն*, in 1955, with a larger collection of poems but fewer prose selections than the preceding volume.

Love, patriotism, nature, man, and society occupy an important place in *Սեւակ's* poetry. He loves nature, with which he wishes to become one, but he also loves man, whose suffering he shares. He would like to eliminate the moral and physical ills that make life on earth a sad experience. There are times when, like his contemporary, *Սիամանթո*, he is carried away by a spirit of revolt against the oppressors of his people.

The prose in his *Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր* repeats the theme of human suffering. He philosophizes as he discusses the diseases of the patients he has treated. His inability to cure fatal illnesses or to alleviate the pain they cause leads him to wonder about euthanasia, God, religion, science, and the destiny of man.

Armenian literature has been enriched by some fine pages by *Սեւակ*, but it was not destined to inherit the best that he might have produced had he lived to develop his talents to the full.

ԿԱՐԱՊՆԵՐԸ

Il est d'étranges soirs, où les
fleurs ont une âme. Albert SAMAIN

Գիշեր է լուռ, հանդարտ գիշեր ամառուան,
Մութը պատեր է երկինքը համօրէն.¹
Հեռուներէն քանի մը լոյսեր միայն
իրենց ծիւնը վար կը կաթն յուլօրէն:²

Ո՛չ մէկ շշուկ: Լոռութիւնը կը թրթռայ
Անծի՛ր, անծա՛յր³ լայնութեան մէջ օդերուն.
Ու քացիփուռ⁴ աչքերու պէս, փին վրայ,
Քաղաքներու կը պլպլայ լոյսն հեռուն:

Բարձրը, մութին ալքերուն⁵ մէջ, հեռակայ⁶
Ժիւրաներու⁷ ստուերը լուռ կը մրափէ.
Աւելի՛ վեր, արհամարհոտ ու հսկայ,
Ալպաններու⁸ սէզ ծակատն է սատափէ:

Ջոյգ ալեփառ⁹ շղթաներու դարաւոր
Օրրանին մէջ ընկողմանած¹⁰ հովանի,
Լեռներու վեհ հուրիններուն¹¹ պէս աղուոր
Կը քնանայ կապոյտ հոգին Լեմանի:¹²

Գիշերն է լուռ, լիճը տրտում: Հեռուէն,
Ծածանչներու,¹³ փրփուրներու պէս աղուոր,
Քնացող ջուրին երեսին վրայ մեղմօրէն
Երկու կարապ¹⁴ կը սահին լուռ, մենաւոր:

1. completely. 2. slowly. 3. անծի՛ր, անծա՛յր: endless. 4. half-closed.
5. depths. 6. distant. 7. of the Jura Mts., in western Switzerland and
western France. 8. of the Alps. 9. white capped. 10. stretched. 11. houris.
12. Lake Leman. 13. rays. 14. swans.

իրենց մարմինը քնքոյշ է, գեղեցիկ,
 իրենց թեւերն արծաթակերտ,¹⁵ ծիւնազէս.¹⁶
 Ու մարմարի իրենց վիզը սլացիկ.¹⁷
 Երազային տաճարներու սիւնին պէս:

Եւ մօտենան անոնք իրար մեղմովին,
 Ու կտուցնին իրար կու տան ուղղակի,
 Այնպէս ինչպէս ո՛չ մէկ շրթունք տակաւին
 Այնքան սիրով չէ՛ մօտեցած շրթունքի:

Ու ծիւնափառ իրենց թեւերն կ'առնեն վեր,
 Եւ զաւարեն¹⁸ իրենց վիզը երկնասլաց,¹⁹
 Այնպէս ինչպէս երկու բազուկ անձնուէր
 Այնքան սիրով իրարու չեն զաւարած:

Գիւղերուն լոյսը կը ցոլայ հեռուէն.
 Վերը շո՛ւքը ծիւրաներուն հեռակայ.
 Աւելի՛ վեր Ալպեանները համօրէն.
 Աւելի՛ վեր, երկինք կանգնեւ է վըկայ...

Վա՛րը, քնացող ջուրին վրայ տրտմաբար,
 Վե՛հ պարտքի մը զիտակցութեամբը լեցուած,
 Բերան բերնի, վիզը վիզին, անբարբա՛ն,²⁰
 Կարապները կը մնան լուռ, քարացած...:

1907

Սիրոյ գիրքը²¹

15. made of silver. 16. snow white. 17. soaring. 18. wrap (around). 19. soaring heavenward. 20. silent. 21. Սեւակ did not publish such a volume although he contemplated it. Later editors have grouped some of his poems under this heading.

ՍԻՐՈՅ ՈՒ ՄԱՀՈՒՄԸ ԵՐԳԸ

Իմ կեանքըս թող աղաչաւոր¹ երգ մ'ըլլայ,
 Եղերական² ու միամիտ, սեւ ողբերգ,³
 Հսկայական ու տխրօրէն քաղցրը վէճը,
 Իմ սիրտըս թող անհունին մէջ վէրք մ'ըլլայ,
 Իմ կեանքըս թող աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ...:

Ես կը սիրեմ իմ տրտմութիւնս դիւթական,⁴
 Իմ տրտմութիւնս աստուածներու ցաւին պէս,
 Քոյր, սրտիս մէջ ինչ խաւարներ, վիհեր⁵ պան,
 Ջոր նայուածքովդ կ'ոսկեզօծես ու կ'օրհնես,
 Ես կը սիրեմ իմ տրտմութիւնս դիւթական...:

Եկողը ինծի, լուսնակին պէս զեղեցիկ.
 Եկողը ինծի, լոյս ու ցնծում հեւալով,
 Քու արծաթի շողերուդ մէջ սլացիկ
 Լուսաւորէ՛ աւերակներըս լալով.
 Ես Մահն եմ, եկ ինձ Կեանքին պէս զեղեցիկ...:

Իմ կեանքըս թող առուին երգին պէս ըլլայ,
 Ու երգս անուանդ կրկնումն ըլլայ թող յաւերժ,⁶
 Իմ կեանքըս թող մոռն ջրվէժին պէս ըլլայ,
 Ու դէպի քեզ անկում մ'ըլլայ գահավէժ.⁷
 Իմ կեանքըս թող առուին երգին պէս ըլլայ...:

Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պէս,
 Ուր խաւարներ կը փոթորկին մոլեգին.
 Երկու աչերդ՝ աստուածներու սկիհին⁸ պէս,

1. suppliant. 2. tragic. 3. lament. 4. enchanting. 5. abyss. 6. eternal.
 7. headlong. 8. chalice.

Տո՛ւր ինձ անոնց մէջ սրբացնել⁹ իմ հոգին,
 Ե՛ս կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պէս...:

Եկո՛ւր ինձի, քեզ կ'ըղձայ¹⁰ շունչըս անգոր.
 Եկո՛ւր, ես մո՛լթ բաներ պիտի քեզի ըսեմ
 Սիրոյ պէս քաղցրը ու մահուան պէս հրգոր.
 Գերեզմանիս լացող¹¹ սիւքին պէս նըսեմ
 Եկո՛ւր ինձի, քեզ կ'ըղձայ շունչըս անգոր:

Իմ կեանքըս թող կորած նաւուն պէս ըլլայ,
 Շունչդ ուռեցնէ ծեր առագաստըս անա՛հ,¹²
 Մի՛, մի՛ լսեր յոգնած հոգիս որ կու լայ,
 Տա՛ր զիս Սիրոյ կղզիներէն դէպի Մահ,
 Իմ կեանքըս թող կորած նաւուն պէս ըլլայ...:

1912

Սիրոյ գիրքը

9. to sanctify. 10. yearns for. 11. sad. 12. dauntless.

ՄԻՍԱԲ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

(1886-1908)

Միսաբ Մեծարենց's death at age twenty-two inevitably recalls Պետրոս Դուրբան, who also had died in the flower of his youth. Both gifted poets, whose desire for literary immortality drove them to feverish activity shortly before their death, were victims of consumption, the great killer of their time. Both had given promise of carrying western Armenian poetry to unprecedented heights.

Միսաբ Մեծարենց (Մեծառուրեն) was born in January, 1886 in a little village near Ալն. It is said that he was a shy, sensitive, and taciturn child. In his early years, regular attendance at school was far less attractive to him than the splendors of nature. It was only after he enrolled in Anatolia College in 1896 that he began to bloom as a student. After three years in that institution, followed by a period of work, he went to join his father in Constantinople (1902). There, he entered the Կեդրոնական School, which he left in 1905 because of illness. He died on July 4, 1908.

Մեծարենց's first poem was published in 1903, and his first collection, Ժրածան, in 1907. In the latter, he reveals himself as the poet of nature. He loves the beauty of the landscape, the perfume of the flowers, and the mysterious sounds of the wind and the waters. The poet's delicate, sensuous images of this peaceful nature reflect his own inner state.

Նոր տաղեր was published only a few months after the appearance of the first collection, for Մեծարենց, conscious of his imminent death, wished to add to his literary legacy before his departure from this earth. These poems distinguish themselves from their predecessors by their greater depth. Nature still plays an important role, but now Մեծարենց's greatest concern is to bring joy and happiness to humanity. Although the influence of the French Symbolists is evident in both collections, the freshness and originality of Մեծարենց's poetry is indisputable throughout.

Ոսկի արիչին տակ, published in 1934, contains his previously unpublished prose writings.

ԳԵՏԱՓԻ ԵՐԱՋԱՆՔ

Գիւղն համօրէն կը մրափէ ծոցն արեւոտ ժայռերուն
Տիւանդորրի¹ պահն ըմպած է մեղկ² հեշտութիւն մը սիւքի,
Որ ջուրերուն վրայ կը ցանէ զինովի դողն իր թրթռուն.
Գետն համբոյրի մը երազով դէպի փունք կը թեքի:³

Գետեզերեայ ծառաստաններ, միջօրեայ⁴ այս պահուն,
հնձ անծանօթ թաւուտքներէ⁵ կը խրկեն⁶ բոյրն հեշտանքի,⁷
Որ յամբօրէն կը ծաւալի ծաղիկներէն այն լըքուն,⁸
Ասդին անդին տարտըղնըւած⁹ որոնց հոգին կը ցամքի:

Եւ հընամի¹⁰ ծառեր զիւմրիւթ¹¹ միայնութեանց ընդմէջէն,
Կ'արտածորեն¹² մուշկի¹³ բոյրեր ու ժպիտներ ալ բոսոր.¹⁴
Կիսամըրափ կ'երազեմ, զիս աղաղակներ կը կանչեն...

Ձայներ՝ դիւթիչ աշխարհներէ, տարտամ, անոյ՛շ, հեռաւոր՝
Որոնք արդէն¹⁵ զիս կը տանին երանաստան¹⁶ մը բաղձոտ.¹⁷
Ու կը նիրհեմ արբշիտ¹⁸ հովին դիւթիչ նեկտարն¹⁹ ըմպած հոտ:

Ծիածան

1. of the siesta. 2. languid. 3. flows. 4. in the afternoon. 5. thickets. 6. զրկեն. 7. of pleasure. 8. abandoned. 9. scattered. 10. old. 11. emerald green. 12. emit. 13. of musk. 14. red. 15. there. 16. paradise. 17. full of desires. 18. in a state of intoxication. 19. nectar.

ԿԻՐԱԿՄՈՒՏՔ

«...Նկեալքս ի մտանել արեգականն
տեսաք զլոյս երեկոյս...»¹

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է զըւարթ...
Ոսկի թելեր՝ պլլըւած² խունկի թաւիշ³ մըշուշին.
Կապոյտ ծոպեր, ծիածան, ծրփուն ծայներ, միստիք վարդ
Լոյսէ արցունք մոմերու՝ որոնք հանդարտ կը մաշին:

Խունկի ծարաւ իմ հոգիս կը ծրծէ պահն այս հանդարտ,
Ոսկեկըրակ⁴ աչքերով բուրվառներն երբ կը մօժին.
Պակուցում⁵ մը հոգեգրաւ⁶ հոն կը թողու զիս անթարթ,
Կը զգամ համբոյրն իմ հոգիս պարուրող⁷ քիւ⁸ մարմաշին:⁹

Մեղեսիկի¹⁰ երանգներ կ'օծեն պարոյրը¹¹ խունկին.
Խորհուրդին եմ ծնրադիր բազուկներու խաչանիշ¹².
Ու կը սպասեմ որ ծագի հոգւոյս պայծառ Կիրակին...

Ջահերն հիմակ կ'երազեն համակ զիւմրիւթ ու թարշիշ¹³.
Կամարներէն, խորանէն կը ծագին լոյս ու ծիծաղ.
Հոգիս քիչ քիչ կը թաղուի անուրջին մէջ այս չքնաղ:

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է զըւարթ...

Ծիածան

1. «Նկեալքս...երեկոյիս»: "We, having come at the setting of the sun, saw the light of the evening." The quotation comes from a hymn chanted during the vesper service on Saturday. 2. wrapped around. 3. velvety. 4. of fiery gold. 5. terror. 6. fascinating. 7. that envelope. 8. bright blue. 9. of the...muslin. 10. of the amethyst. 11. spiral. 12. խորհուրդին... խաչանիշ: I kneel before the mystery with crossed arms. 13. chrysolite (a yellow or greenish gem).

ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՐ

«...Ահա կաթիլ մի կաթին քուսմդ
կուսուրեան յանձն իմ անձրեւեալ...»¹
ՆԱՐԵԿԱՅԻ²

Կաթնածաղիկ³ ու կապտերակ⁴ գիշերին մէջ,
մեղեսիկի փոշի մըշուշն ըլլամ ըսփիւռ,⁵
եւ առիգածն⁶ արծաթ՝ ջուրին վրայ հոլանի.
ու ձայն ըլլամ, ըլլամ ծաղիկ, ըլլամ գեփիւն՝
ամէն իրի հրպիւմ⁷ փափուկ թեւերով գէջ:⁸
Ըլլամ ջրվէժ, ըլլամ գետափ մը գեղանի,
ըստուենն ըլլամ խնկագունած⁹ այգիններուն,
կամ գետերու հողմիկ¹⁰ աւաչն, ու գետածայն
հովին անցքը՝ երկնասլացիկ¹¹ կատարներէն:
Կաթնածաղիկ ու կապտերակ գիշերին մէջ
պատկերն ըլլամ սրբազնացած¹² եւ համայնին.¹³
օղամանեակ¹⁴ մ'ըլլամ եւ թանկ եւ անմարմին,
ու շուշփայ¹⁵ մը՝ հաղորդութեանը կաթնածիր:¹⁶
Գետէն անդին կանչես ինծի. Անցիր, անցիր.
Մեծ դիւթաթեան¹⁷ կայծակ մը տաս մըթար¹⁸ հոգւոյս.
ահ, չը գայթիմ¹⁹ կոհակն ի վար ցընորքներուս.²⁰
Թող համբարէ՛ աչքըս ջահումն²¹ աչքերուդ կոյս,
ու չը գայթիմ կոհակն ի վար ցընորքներուս:
Ահա՛ մագլիւմ²² պիտի ցաւիս սարակն²³ ի վեր.
Երազներու սատափ ծամբէն ցրուէ ամպեր.
Եւ իզծերուս կապոյտին վրայ, վարդ ամպը դուն,
վարդ ամպն եղիր՝ մերթ լուսինկան պատմութեանդ.²⁴

1. Lo, a drop of your virginity rains into my soul. 2. poet-monk of the Armenian Church, who lived at the end of the eleventh and beginning of the twelfth centuries. 3. pale. 4. bluish. 5. scattered. 6. apron (the moonlight). 7. touch. 8. amorous. 9. grown yellow. 10. light. 11. rising heavenward. 12. hallowed. 13. of the universe. 14. earring, necklace. 15. communion cloth. 16. milk giving. 17. of a...enchantment. 18. gloomy. 19. may I not stumble. 20. illusions. 21. brilliance. 22. climb. 23. hillock. 24. that cloaks.

դո՛ւն, աստուածեան²⁵ զեղեցկութեան արփաւո՛ր²⁶ Կարս,
 սրբութեան կո՛յսը ձիւնածիր²⁷ ու հրրավարս:²⁸
 Գիշերին մէջ կ'իջնէ դեռ ուղիւր լուսեղէն,
 կաթիլ մը կաթ՝ ծովացած²⁹ քու սրբութենէն.
 ու տե՛ս, ահա՛ կը մանկանամ³⁰ Աստուածամայր,
 ու տե՛ս, ահա՛ կը մանկանամ գիշերին մէջ՝
 ուր լըսեցի ես աստուածեան ձայնին վայրէջ՝³¹
 որ կը շաչէր³² աստուածացեալ³³ հոգւոյս համար:

Նոր տաղեր

25. divine. 26. luminous. 27. snowy. 28. with fiery hair. 29. as abundant as the sea. 30. become a child. 31. descent. 32. rang. 33. divine.

ՄԱՏԹԷՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ

(1894-1924)

Զարիֆեան's poetic talent was revealed later in life than that of his predecessors, but when it did, it was in the light of the author's full knowledge that he was destined shortly to share the fate of Դուրեան and Մեծարեւոյց. That knowledge determined his moods, attitudes, and choice of themes.

Born in Constantinople, Զարիֆեան had a checkered academic experience, for he moved from school to school, a rebellious student whose presence had a negative effect on his immediate environment. Eventually, he graduated from the Պէրպէրեան School (1913) and almost immediately went to teach in Adana. It was there that he felt the first symptoms of the malady that was ultimately to take his life.

Before long, he sought the gentler climate of Lebanon in an attempt to recuperate. But he was soon called into service in the Turkish army during the First World War. Upon being discharged at the end of hostilities, he resumed teaching, this time at the Պէրպէրեան School (1919). Although the same year saw his debut as a poet in Ազատամարտ, his first volume of poetry, entitled Տրամուլեան եւ խղաղուլեան երգեր, was not published until 1921. His second and last volume appeared in 1922. In addition to his poetry, Զարիֆեան has left a diary, which reveals his inner struggle as he sees each day bring him nearer a premature death.

Զարիֆեան is a poet of love. He recalls fleeting moments of happiness in the presence of the woman he has loved. He sings of his passion for life with the melancholy of a person who knows that his days on this earth are numbered, but although he experiences periods of hopelessness, he most often adopts an attitude of defiance before the inevitable. However, side by side with this egocentric poet, there is a poet who shows deep concern for humanity in general, as he sees it suffer through war, poverty, persecution, and massacres.

ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

Դեռ կը հեւամ.

Դեռ մահամերձ վարդերու պէս տժգոյն եմ.

Հոգիիս մէջ դեռ գիշերը ճառապանքին

Հսկայ բուռի իր թեւերը կը փռէ...

Բայց արդէն իսկ կապոյտ լեռներն են ահա,

Ջոր երագեր եմ երկար.

Կապոյտ լեռներն, ու իրենց վէս կողերն ի վեր

Լոռլթիւնը անըջական¹

Որուն համար արցունք թափեր եմ երկար,

Երբ պատանի հոգիս մինակ կը մնար,

Մուր գիշերներ, աստղերուն տակ...

Մատներըս դեռ կ'արիւնին.

Խնչ դժուարին վերելք² էր այս,

Ապառաժէ ապառաժ,

Վիշտերու քեռը ուսիս...

Եւ ահա մուր, կապոյտ լեռներն են, իրաւ,

Շքեղ՝ ինչպէս մերկ հոգին,

Թէեւ տժգոյն ու հեռաւոր տակաւին...

Գիշեր չեղած՝

Ինչպէ՞ս նայիլ անբաւին...

Բայց այս յուզումը յստակ.

Ահ, կարծես թէ,

Այս խորտակուած կուրծքիս տակ,

Տրտմութեան հին աղբիւրն է որ,

Աւերակէ աւերակ,

Լուսնի լոյսով օծուն,³

Հոգւոյս ճամբան կը փնտռէ.

Ահ սփոփանքը իր երգին...

1. of dreams, dreamy. 2. climb. 3. covered.

Խաղաղութիւն:

Այս իրիկուն,
 Աստղերն որքան են վճիտ,
 Ինչպէս շիթերն արցունքի՝
 Որ կը թափին երբ մարդ կ'իյնայ աղօթքի⁴...
 Խաղաղութիւն:

Ու այս ծայնը.
 Բայց ծաղիկէ զատ ո՛չ մէկ իր կայ այստեղ.
 Ահ, այս ծայնը, այսպէս խաղաղ ու տրտում...
 Անհունն է.
 Ջայն կը լսեմ, կարծես թէ,
 Լռութեան այս անըջահեւ⁵ երգին մէջ...
 Խաղաղութիւն:

Տրտմութեան եւ խաղաղութեան
 երգեր

4. կ'իյնայ աղօթքի: kneels down to pray. 5. affected by dreams.

Սէր

Առջեւ՝ անհուն, մութ դաշտեր.
 Այս է սէրը - չեմ գիտեր...
 Ահ տարօրէն¹
 Այդ դաշտերէն
 Կը բռնկի
 Երբ մը ոսկի...

1. strangely.

Եւ անդունդի պէս գետեր.
Ա՛յս է սէրը - չեմ գիտեր...:

Տրտմութեան եւ խաղաղութեան
երգեր

ԳԻՇԵՐ

Ո՛չ մէկ հաւատք...

Հիմա հոգիս ւաւելի մերկ է քան անտառ մը հրդեհուած,¹
Ու մտածումս ւաւելի ցուրտ՝ քան թէ ձիւնը լեռներուն,
Թէ եւ նոյնքան վրժիտ...

Իսկ յոյսերս ու հին սէրերս կարօտագին² կ'երագեն՝
Իմաստութեան այս ձիւնին տեղ՝
Խենթ արեւը իմ պատանի օրերուն...

Ո՛չ մէկ հաւատք...

Ա՛հ, մինչեւ իսկ չեմ հաւատար,
— Թէ եւ ահա մայրամուտ է անամպ, պայծառ —

Թէ աստղերը, բոպէ մ'յետոյ,
Երկնքին վրայ,
Հոգիներու պէս տարօրէն,
Իրենց հստակ կուսութիւնը³ պիտի բերեն...

Եւ թէ կարո՞ղ պիտի ըլլամ,
Այս գիշեր ալ,
Իրենց լացած⁴ նիհար լոյսով,
Հին յուշերու սա ալեւոր ճամբուն վրայ
Քիչ մը քալել...

1. burned. 2. nostalgically, yearningly. 3. innocence, virginity. 4. sad.

Ո՛չ մէկ հաւատք, ո՛չ մէկ հաւատք...
 Աչւըններուս զիշերին մէջ,
 Ինձ կը թուի,
 Մոայլ մատներ երբեմն յանկարծ կը մխրձին,
 Հոն խեղդելու յոյսս անարիւն...
 Իսկ հոգիիս քարայրներուն տակաւ կ'իջնէ
 Լոռութիւն մը հողի գոյն՝
 Ուր կը ծօծին,
 Սառոյցները⁵ ծակատազրին...
 Անոնցմէ վար, շիթ առ շիթ,
 Մահն է որ իմ կեանքիս վրայ
 Յուրտ նուազով մը կ'իյնայ...:

Գեանդի եւ մահուան երգեր

5. icicles.

ԲԱՆՆԻՔԷՆ ԿՈՒ ԳԱՅ

Մազերն իր նրբին¹
 —Ջըրվէժ տարօրէն—
 Ծով ծով² կը թափին
 Երկու ուսերէն...

Բաղնիքէն կու գայ.
 Բոյրերն օճառին
 Ծոծրակին³ վրայ
 Դեռ կը թափառին...

1. fine. 2. ծով ծով: like the sea. 3. the neck.

Ու դեռ մատներէ
 Շիթեր կը շողան,
 Հոգի կը բուրէ՜
 Մարմինն իր շուշան.

Ու մինչ կ'երկարէ
 Համբոյր մը վճիտ՝
 Կ'ըսես նկա՛ր է
 Սուրբի մը վըտիտ...:

Կեանքի եւ մահուան երգեր

4. exhales.

ԻՆՏՐԱ

For Ինտրա's biography, see page 153.

ՆԵՐԱՇԽԱՐՀ

...Եւ հովը կը դղրդէր յանկարծ ապակիները. ու կը ծարճատէին,¹ աղիողորմ. վարագոյրներէն տենդ մը կ'անցնէր. լամբարին պզտիկ բոցը ընդոստ կը դողդոջէր միալով. ու դուռը իբրեւ ուսի անողորմ² յեցումէ³ մը կը հրուէր, կը տքար:...

...Օխ, ինչ գոռ⁴ դաշնակութիւն. ինչպէս կ'ապրիմ:

Սրտատրոփ կ'ելլեմ սարսռուն վարագոյրին բացուածքէն վայրկեան մը նայելու: Խորունկ գիշերին մէջ նոճիներուն մութին թանձր տատանումը կ'ընդնշմարուի,⁵ մոլեգին: Եւ միայն իմ խուցիս լոյսը կը հսկէ ցնորական գիշերին մէջ. անջրպետին վիհին վրայ՝ պատուհանիս տենչայոյզ⁶ նշոյլը միայն վառ, սեւեռուն:

Ճիւղի մը ծարճատիւնը վերերէն կ'աղաղակէ, կը հեծէ. ծոռոզ, նոճիներուն ամեհի⁸ սօսաւիւնին⁹ մէջ. եւ բոլոր անասնութիւնս¹⁰ կը կայտէ,¹¹ կ'ոստնու:

Ո՛ր ես իռննա:¹² Գոց պատուհաններուդ ետին հիմա կը քնանաս կոր դուն, երազածուփ,¹³ նոճիներուն խաւարակոծ¹⁴ երաժշտութեան մէջ:

1. crackled. 2. relentless. 3. from a push. 4. roaring. 5. can be noticed. 6. yearning. 7. glimmer of light. 8. spirited. 9. rustling of leaves. 10. my animality. 11. rejoices. 12. Ինտրա's love and future wife. 13. deep in dreams. 14. dark.

26¹⁵ գիտեր թէ պատուհանիս անքուն լոյսը կը սուզի հոն, թէ հոն կը բա-
բախէ գիշերային էութիւնս: Իրօք, չե՞ս լսեր հոգիիս ձայնը, սրտիս
ծարձատիւնը սեւ, վեհապանծ¹⁶ նոճիներուն գոռումին մէջ ուր ստուեր
հուրիի նիրհ¹⁷ կ'օրօրուի. իմ իսկութեանս¹⁸ բնութեամբ առի¹⁹ բուեր-
գին²⁰ հծծիւնը ննջարանիդ կափկափող²¹ պատուհանին վրայ չե՞ս երազար²²
հիմա, մերմակ բարձիդ մէջ հալած աղջիկ: Փակ աչքերդ չե՞ն ընդնշմարե-
հիմա պատուհանիդ մէջ երեքուն տեսիլս որ իր նոճասարսուռ²³ բնէակա-
նութիւնը²⁴ կը բերէ, բնաստուածութեամբ²⁵ դողդոջուն իր ոգեկանու-
թիւնը²⁶ կը բերէ ընծայելու անըջակոծ²⁷ հոլանութեանդ...

Կ'ուզէի, պիտի ուզէի, ինչ ապուշ փափաք, պիտի ուզէի որ հոն-
կէ, հարաւին բարձրերէն՝ ամպը պատէր քիչ մը, եւ արեւը երեւար. եր-
կինքին կապոյտը, կապոյտ երկինքը քիչ մը տեսնուէր հոնկէ: Այն ատեն
ա'յսքան տխուր չէի ըլլար, ա'յսքան անկարող, եթէ երկինքը ամպի մը
բացուածքէն քիչ մը երեւար հիմա: Պէտք է որ զլուխս կախեմ աշխատիմ
հիմա ինծի գծել յանձնարարուած²⁸ պզտիկ պատկերի մը ֆարկու աշխա-
տութիւնը սկսիմ, եւ աւարտեմ իսկ, զայն նոյն իսկ սկսիմ: Հիմա իմ
թշուառութեանս վրայ կ'աւելնայ կը ծանրանայ կարելի լաւատեսութեամբ
մը հնարաւոր²⁹ կարողութիւններու գրկանքը: Ի՞նչ կրնամ ընել ես:
Հիմա թշուառութեանս վրայ կը ծնշէ³⁰ անոր գիտակցութիւնը, եւ անվա-
նելի³¹ ինքներկբայութիւն³² մը: Ամեն բան, ամեն բան իմ հիքու-
թեանս, ³³ իմ ապիկարութեանս³⁴ մեծութիւնը կ'ըսէ. նոճիները որ կը
տատանին, ³⁵ խոտերը որ կը սարսուռան, կոնչող³⁶ թռչուններու սոսկալի
զուարթութիւնը, սենեակիս ստուերին մէջ սուզուած³⁷ անշարժ իրերը,
ամեն բան, հովին ձայնը որ ֆհո՛ւ ֆհո՛ւ կ'ընէ, եւ ըսողոր մտապատկեր-
ներս, ³⁸ յուշերս՝ որոնց վրայ կը խղմամ, եւ որ կ'արհամարհեմ, խաբ-
ուած խաբեբաներ. խիղճս ատելի. հեռաւոր³⁹ դժնդակ աղաղակներ, գորշ
լոռութիւնն ուր լսողութիւնս ապշութեամբ կը մխրձի, եւ ուր դեռ անգամ
մ'ալ, մեղմօրէն, նոճիին կատարը կ'երեւայ. նաեւ իմ չսիրած բաներս,

15. majestic. 16. your slumber. 17. of my essence. 18. full. 19. of the owl's song. 20. clattering. 21. feel like a dream. 22. shuddering like a cypress tree. 23. essence. 24. with pantheism. 25. spirituality. 26. անըր-ջակոծ հոլանութեանդ: to your nudity harassed by dreams. 27. suggested. 28. possible. 29. weighs upon. 30. inescapable. 31. self doubt. 32. of my misery. 33. of my feebleness. 34. sway. 35. croaking. 36. sunk. 37. my mental images. 38. distant.

մանաւանդ սիրածներս, ամենքն ալ կը շշնշեն,³⁹ կը լռեն, կը պօռան իմ հիքուլթիւնս, եւ անշարժ, անկարող, կը կարծեմ թէ իմ յանցանքս կ'ըսեն ինծի անոնք:

Հոգիս լեցուն է ընկերային զգայութիւններով: Նողկալի⁴⁰ խեղ-
ժուկեամբ մը կ'զգամ կոր որ կենսապայքարի,⁴¹ կենցաղի⁴² տեսակէտ մը հար-
կադրուած⁴³ է գիտակցութեանս, փոխանակ կեանքին՝ անկարելի կեանքին
տեսակէտին: Ինքզինքս կը տեսնեմ ըստ հանրային չափին,⁴⁴ ըստ մարդե-
րու ու կնիկներու իրերհայեցութեան:⁴⁵ Ի՞նչ եմ ես, ծաղրելի ցնորա-
կոծ⁴⁶ մը որ կ'երեւակայէ թէ կրնայ գերծանիլ⁴⁷ ընկերութենէն, եւ ա-
նոր ամենէն յիմար հանգամանքներէն. որ տակաւին կը յամառի⁴⁸ կարծե-
լու թէ կրնայ անզգած,⁴⁹ այսինքն գերիվեր⁵⁰ մնալ ապրողներու, «յա-
ջողող»ներու ործացնող⁵¹ երանութենէն. թէ կրնայ մեծ ըլլալ առանց
կողոպտելու, եւ առանց գիրնալու. թէ կրնայ ընկերութեան հարկադրած
պայմաններուն թշուառութենէն անաղարտ⁵² մնալ: Ա՛հ, եթէ աշխարհայ-
նութեան⁵³ նեխած⁵⁴ տրամադրութիւններ չըլլային մէջս՝ կենցաղի մտա-
ծութիւններ չէին գոյանար, չէին համեր⁵⁵ հոն, աղբիւսներու⁵⁶ քով
յածող⁵⁷ շուներու պէս:

Հկա՞յ բան մը որ զիս ազատէ պզտիկ բաներէն, յամառութեամբ⁵⁸
ահագին, որ առակին ծանծե՛ն խայթուող առիւծին կատաղութիւնը կուտան
մարդուն: Ահաւասիկ կը զիտնամ թէ ոչինչ պզտիկ է ինչպէս ընութեան՝
նոյնպէս ընկերութեան մէջ. եւ թէ բոլոր պզտիկ բաներուն տիրապետու-
թեան⁵⁹ տակն են բոլոր մեծ բաները. մեծերուն տառապանքն են պզտիկնե-
րը, եթէ ոչ միշտ զուարմալիքը. ապրողը պէտք է որ անջնջելի նշանա-
բան⁶⁰ ընէ իրեն յարգել բոլոր սրտագին արհամարհելի բաները. խոստո-
վանի, անընդհատ, անոնց անմզմելի,⁶¹ անսպառելի կենսականութեան⁶²
մեծութիւնը: Ինքզինքը մեծ զգալէն աւելի տառապագին⁶³ բան չկայ:
Ա՛հ, եթէ համեստութիւնը տգիտութիւն ըլլար:

Եւ սփոփիչ⁶⁴ բան մը չկայ, տխուր, զարմանալի, անազորոյն պա-
րապուծիւն մը. աս օդին՝ թռչուններ փախած են, անհետ են. ո՛վ գիտէ

39. whisper. 40. disgusting. 41. of a struggle for survival. 42. of life.
43. imposed. 44. standard. 45. point of view. 46. delirious person. 47.
avoid. 48. insists. 49. insensitive. 50. above. 51. nauseating. 52. safe.
53. of worldliness. 54. putrid. 55. tarry. 56. dunghills. 57. wandering.
58. stubbornly. 59. domination. 60. motto. 61. indestructible. 62. of vi-
tality. 63. miserable. 64. consoling.

ուր են երգող թռչունները. քայց շունները փողոցն են. խիռւմ, աղտեղի, յամառ, կը պտտին. վայրենի ընտանութեամբ մը քաղաքին փողոցներն են, թափառական. անձրեւոտ հեռուէն մերթ անոնց հաչիւնը⁶⁵ կը լսուի. կերկեր,⁶⁶ կաղկանձոտ.⁶⁷ մինչդեռ թռչունները չեմ գիտեր ո՛ւր են: Ո՛չ մէկ ցնորք, ո՛չ մէկ երգ: Եւ ինքզինքս զգուելի կերպով թշուառ կ'զգամ. բոլոր աշխարհքին հետ զիս ալ աղտեղի. լեցուն եմ անորակելի,⁶⁸ կարծես անառարկայ⁶⁹ ատեցողութեամբ⁷⁰ մը, որ կը նողկացնէ զիս. իբրեւ թէ հոգիէս անհատնում կոյառու⁷¹ մը անցնէր. եւ ալ ոչ ոք կը սիրեմ:

Ո՞վ. իոենա՞ն: Ոչ. ալ բան մը չ'ըսեր⁷² ինծի իր ստուերային գեղեցկութիւնը. զարմանալի բան. ոչինչ՝ իր էութեան անբարբառ լեզուն որու մտիկ կ'ընէի, մտիկ կ'ընէր մարմինս, հիացած, իր քովը, իրմէ հեռու: Աննիւթ⁷³ բանը որ ինծմէ յիմարաբար կը սլանար իրեն, եւ իրմէ, խօլ, կուգար զիս թրթռացնելու՝ կ'երեւայ թէ նուաղեցաւ, — ո՛հ, արդէն շատ աննիւթ չէ՞ր, — ցամքեցաւ, չորցած աղբիւրներու անողորբելի չկամութեամբը.⁷⁴ թերեւս՝ ալ չորցած աղբիւրներու անպատում չքաւորութեամբը: Քնարերգութիւններն⁷⁵ ալ կը լռեն, որքան ալ անմիտ եղած ըլլան: Ի՞նչ կայ վախնալու. աս չէ՞ր ըլլալիքը.⁷⁶ եւ մի՞թէ չկար այս վախճանը տարփանքիս առաջին դողերուն մէջ, թէ եւ չյիշեմ այդ սկիզբը...: Չէ մի որ ամէն սկիզբ երագով այլակերպուած⁷⁷ վախճան մ'է: Չէ, աղէկ է ասանկ. բանի որ ասանկ միայն ճիշդ է: Կենսապայքարն ամենուրեք է: Ներաշխարհին⁷⁸ մէջ պէտքերը, զգացումները, զաղափարները կ'ընեն ինչ որ ամեն էակ կ'ընէ. կը մրցին. կամ մրցած կ'ըլլան. անհատականութիւնն⁷⁹ աններող (intoler.)⁸⁰ է ամենուրեք. անցնինք անգամ մը ամեն տեսակէտներէ, վիճակներէ, ներաշխարհը կացմող անհատականութիւնները կշռելու համար: Սրտիս մէջը խնկաման⁸¹ մը կար, որ անշուշտ աստիճանաբար կը պաղէր. որու շիջումը⁸² կ'սքողուէր⁸³ տարտամ զմայլման անօսութեամբն⁸⁴ իր դեռ տեւող բոյրին որ հա ցնդեր է բոլորովին. ո՞ւր է խնկամանը, ո՛վ գիտէ ո՛ւր են անօգուտ բաները: Խնկամանին տեղ հիմա բան մը կայ որ դատարկ դրամապանակի⁸⁵

65. bark. 66. faint. 67. whimpering. 68. indescribable. 69. without an object. 70. with hatred. 71. a sewer. 72. ալ...չ'ըսեր: does not mean anything to me. 73. immaterial. 74. with the...unwillingness. 75. lyric poems. 76. wasn't this inevitable? 77. disgusted. 78. the inner world. 79. individualism. 80. (intolerant) intolerant. 81. censor. 82. extinction. 83. was veiled. 84. with the thinness (subtlety). 85. wallet.

մը կը նմանի: Քսակ մը ունիմ եղեր:

Ահ, յանցանքը անո՞րն է միթէ: Կծկուած, ներամփոփ⁸⁶ ալ ոչ խանդաղատանքի, ոչ հիացման, ոչ անձնուիրութեան կարող կ'զգամ ինքզինքըս.— ահա այս ներկան ծիշդ վիճակներուն ժամանակն է, — ուստի ոչ ալ սիրային վերացումներու⁸⁷ օհ. ցնորական⁸⁸ բառեր. արծուաթելի⁸⁹ հաւտացող բաղի զուարճալի թեւաբախումներն իրենց մարմիններէն անտեղեակ հոգիներու:

Եւ արդէն ո՞վ եմ ես որ սիրեմ...: Միայն, մայրս կ'ողբամ...

Հէ՛, չէ՛, կը սիրեմ դեռ քեզի որովհետեւ միշտ կը սիրեմ քեզի, իռնեսա. ահ, զքեզ վերստին կը գտնեմ պայծառութիւններուն մէջ. քաղցր վերացականութիւն⁹⁰ որ կորսնցուցեր էի, սիրուած յիշատակներու, տենչերու, մեղմ զգացումներու հետ ահա կը գտնեմ զքեզ իմացականութեանս, մարմնոյս մէջ իջած: Ինչպէս կը հաւատամ գեղեցկութեանդ, հաւատալով լոյսին, երկինքին, — բայց մանաւանդ այն խուլ կարօտին որ անձանօթ ներէութիւնս⁹¹ դատապարտուած է զգալու քեզի համար, շքեղ ու մութ աղջիկ, զարնային⁹² ստուերներու պէս տարփագին,⁹³ ու խրոտվիչ:⁹⁴ Ահա կը յանկչիմ (s'orient.)⁹⁵ լուսաշաւիղներու⁹⁶ մէջ, ու կը գտնեմ իտէական⁹⁷ ինքզինքս որ Անեզրութիւնը⁹⁸ կը տեսնէ, եւ ամեն բանի անդրագոյն⁹⁹ իմաստը, արդարացումը, ներումը կը բնազգայ:¹⁰⁰ Ամեն ինչ ծիշդ է, միայն ծիշդ....:

86. introspective. 87. exultations. 88. illusory. 89. to have the wings of an eagle. 90. abstraction. 91. my inner world. 92. զարնանային: 93. passionate. 94. disturbing. 95. Ալ... յանկչիմ (s'orienter): Now I have found my bearings. 96. illuminated paths. 97. ideal. 98. the Infinite. 99. deepest. 100. feels instinctively.

ՌՈՒՐԵՆ ԶԱՐ ԴԱՐԵՆԱՆ

(1874-1915)

For more than four decades during the early period of the Western Armenian Renaissance, western Armenian literature reflected the manners, thoughts, and taste of the cosmopolitan atmosphere of Constantinople. The writings of Խրիմեան Հայրիկ and Գարեգին Եփեսկ. Սրուանձտեանց, dealing with the life of the Armenians in the interior of Turkey, had failed to pioneer a new direction. It remained for Ռուբէն Զարդարեան, and a handful of other provincial writers to depict the social, material, and spiritual life of Armenians on their native soil, thereby giving birth to "provincial literature."

Զարդարեան was born in 1874, not far from Տիգրանակերտ, but he was raised in Խարբերդ. There, he came under the influence of Թլկափնցի, in whose school he received most of his secondary education. The year 1892 marked the beginning of a teaching career that extended to 1903 and saw him teach in several institutions in Խարբերդ, as well as the Կեդրոնական School in Մէգրիէ. As a member of an Armenian political party, he was under suspicion of the Turkish government so that, in the rash of arrests that took place in Խարբերդ in 1903, he was rounded up with other political leaders and intellectuals. When he was freed after a year's imprisonment, he decided to leave the area and eventually the country.

While in Bulgaria, he founded the semiweekly Ռազմիկ (1906), and upon his return to Constantinople in 1908, he assumed the editorship of Ազատամարտ (1909), which lasted until 1915. Knowledge of his political activity on the part of the Young Turks led to his deportation and death early that year.

After making his literary debut in 1890, in Ծաղիկ, Զարդարեան contributed to the leading publications of his day, but only one volume of his works dates from his lifetime (Ցալգալոյս, 1910). A second, Ամբողջական երկեր: արձակ էջեր ու պատմուածքներ, containing the selections in the earlier book and four important additions, appeared in 1930.

Զարդարեան's work consists of folktales, short stories, tableaux, prose poems, and journalistic pieces. He took his subjects from provincial life and gave them the literary form that assured them a place with the best that Constantinople had to offer. His work had the advantage of portraying Armenian life in its traditional setting, hardly touched by the atmosphere of the capital. In that respect, it is narrower in outlook but more national in character. His language is polished and his pieces well-structured. Sometimes he uses symbols to communicate situations and ideas whose clear and direct expression would have run him afoul of the censor.

ՋԱՐՆՈՒՆԺ ՈՐՍՈՐԴԷ

Ա

Անկոխ ուղիներէ, օձի մամբաներէ՝ քարերուն վրայէն այծեամ¹ մը կը փախչի. անցած տեղերէն կարմիր արիւն կաթկթած է ու քարերը դեռ թաց են. կը վազէ կը հեռանայ, կոտորչները² քարեր կը գլտորեն դարվար:³ Ապառաժներուն վրայէն ցառկելով, կաքաւի⁴ ձագերը թռցնելով իրենց բոյնէն. ու լեռներէն թաւալող ջուրերը պղտորելով՝ կը սլանայ այծեամբ. կը փախչի. սիրտը ուժգին խոտված է. վախը խիստ ըլլալու է: Հեռուն, մարդ մը կ'երեւի, կապարծը⁵ ուսին, աղեղը լարած՝⁶ նետը կը քաշէ:⁷ Վարէն, այդքան վարէն նետն իր նշանին⁸ չի կրնար հասնիլ. լեռները ապառաժներ են ու մամբայ մը չ'երեւիր՝ որ զազաթը տանի. այդ տեղերէն մինակ մողէզներ⁹ կը վազեն ու որսորդը օձի ոտք ունենալու է:

Դիմացի սեւ, մթնշաղ լեռներուն, Մաստառի վրայէն այծեամ մը կը վազէ ու որսորդն ալ ետեւէն:

Բ

Լեռներու մէջ ուր փշոտ¹⁰ կաղնիներ ու վայրի թթենիներ կը բուսնին, ուր հազարաւոր օտար ծաղիկներ իրենց գեղեցկութիւնը կը բանան ու կը զոցեն, լեռներուն մէջ մինակ վայրի անանուխներ¹¹ չեն ծաղկիր, ո՛չ ալ ցանցիր,¹² զամաճ¹³ մացառներն¹⁴ են որ հողին կը կպին.¹⁵ մինակ առուի գլգուլքը¹⁶ չէ որ այդ տեղերուն լոռութիւնը կը խանգարէ. ամայի, խորունկ ձորերուն մէջ, զով անծաւներու¹⁷ ներսը, այծեամբերը ձագեր կը բերեն. թարմ զաւարիներու,¹⁸ ցցուած զազաթներու վրայ՝ այծեամն իր ձագերը կ'արածէ:

Ու այծեամը լեռներուն զաւակն է, այդ հսկայ քարերը թխած¹⁹ են զինք ու անոնց վրայ բուսած մամուռները²⁰ կերակրած են անիկա: Մաս-

1. deer. 2. its horns. 3. downhill. 4. of partridges. 5. quiver. 6. աղեղը լարած: his bow drawn taut. 7. նետը...քաշէ: shoots the arrow. 8. target. 9. lizards. 10. thorny. 11. mints. 12. scattered. 13. dwarfish. 14. bushes. 15. փակին: 16. gurgling. 17. caves. 18. grass. 19. incubated. 20. the moss.

տառը զանոնք ծնած է. անէ՛ծք այծեամին գնդակ նետողի գլխին:

4

Փախաւ այծեամը ու որսորդն ալ անոր ետեւէն:

Բայց ճամբայ չկայ ու զեռունի²¹ ոտք հարկաւոր է մագլցելու համար. ելա՛ւ, ելա՛ւ որսորդը այծեամին հետքերէն կաթկթած կարմիր ցայտքերուն ուղիով. որսորդը զնաց՝ մոռցած թէ լեռը մահուան կը տանի ու իջնելու համար ա՛լ անգամ մըն ալ ճար չկայ: Այծեամին գնդակ նետողը անէ՛ծքով կը մեռնի:

Գազաթն հասաւ ահա: Բայց այծեա՞մը...չկար. քարերն իրենց մեղքերուն մէ՞ջ առին թէ լեռներն իրենց անձանքներուն մէջ պահեցին զինքը. ո՞վ զիտէ. որսորդը շատ փնտոեց, բայց չկրցաւ գտնել զանի:²²

Կատաղի մոլեգնութեամբ խորտակեց քարին՝ կապարճը, նետն ու աղեղն ալ եւ անոնց կտորները հովերը տարին:

Հոս ու հոն արծիւներ կը մչէին ու հագին թեւերնուն թափ կուտային. անոնց բոյներուն մօտ փտած ոսկորներ ու անզղի կտուցով ցեցկըւած²³ անճանաչ դիակներ ինկած էին. կամաց, կտոր կտոր ամպեր կուզային անցնելու պահ պահ ու թեթեւ շուքերով կ'երթային կը հեռանային: Հիմա կտրի՛մ որսորդը լեռներուն մէջ մինակ կը վախնայ. ու անոնց մէջ արծազանգող իր անհաստառ ոտքերուն տրոփիւնը զինք կը խռովէ:

7

Զառիվերը²⁴ դիւրին, բայց զառիվարը²⁵ հաւրկու է. մոռցած է թէ ուրկէ վեր ելած է ու ճամբայ մը չկայ որ զինքը վար տանի, գէթ տեղեր գտնուէին որ ոտքը դնել կարելի ըլլար. աւա՛ղ, այծեամին որսը անիծուած է ու հալածող որսորդը տանջանքով կը մեռնի. լեռն ի վար աչքը հանգիստ սեւեռում չի կրնար ունենալ, ու վար զահավիժողը²⁶ տանջանքներուն աւէնէն սոսկալիովը, իր մահուան քստմնելի զարհուրանքը չափելով պիտի մեռնի:

Որսորդը յուսահատի աչքերով հեռուն կը նայի, ուր հորիզոնը

21. of a reptile. 22. գայն: 23. pecked. 24. the ascent. 25. the descent. 26. the one who tumbles down,

կը ցածնայ լեռներուն վրայ ու զանոնք կը գրկէ. տարտամ մառազայթում մը կը խաղայ հեռաւորութեան մէջ. կը պոռայ, տարօրինակ ծայներով, կողկողիչ²⁷ աղբսանքով²⁸ օգնութիւն կը կանչէ, ու լեռներուն մէջ, քարերուն մէջ դիւահան²⁹ ծոմոռութով³⁰ ծայնը կ'արծազանգէ, կ'երկարի: Իրիկուան զով ստուերներուն հետ եղնիկները կը բքան, ու մօտէն հեռուն հովը երբեմն վայրի կենդանիներու ծայնի կտորներ կը տարտղնէ ասդին անդին:

Մինակ, կայնած է լեռան վրայ, հովերը մագերը կ'ալեկոծեն ու բոպիկ ոտքերէն ալ արիւն կը մզի.³¹ յուսահատ է, ալ չի կրնար իջնել. կեցաւ հոտ, սպասելով մէկուն որ պիտի գար, մինչ առջեւէն մարախներ³² կը ցառքէին խումբերով ու թեթեւ թեւերով վար կը խուժէին. անոնց վար իջնելը տեսաւ տիուր աչքերով ու հետեւեցաւ ակնարկով երբ թռթռալով կը կորսուէին. մերթ ընդ մերթ³³ բզէզ³³ մը միօրինակ բզզիւնով³⁴ հանդարտ լռութիւնը կ'աղմկէր³⁵ ու կը թռէր կ'երթար:

Կեցաւ հոտ, լեռան գլուխը, աչքը անսպառ յոյսով ուղղուած վարը, լեռներէն դարձար, սպասելով մէկուն որ պիտի գար: Մահը եկաւ ու աչքերը իրենց կոպիծնեթուն³⁶ մէջ, բաց գլուխն ալ ուսին վրայ գամեց: Ու լեռը հիմա իր երզն ունի: Վայ անոր որ այժեամին նշան³⁷ կը բռնէ:

Ցայգալոյս

27. pitiful. 18. entreaty. 29. exorcismal. 30. with an...distortion. 31. issues. 32. grasshoppers. 33. beetle. 34. with a...buzzing. 35. troubled. 36. orbits. 37. նշան կը բռնէ: takes aim.

ՀԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

(1878-1943)

Speaking of her childhood, *Հապէլ Եսայեան* tells the reader: "My personal dispositions encountered strong resistance, and I waged an incessant physical and mental struggle. I never considered that struggle to be beyond my forces, and the idea of retreat never occurred to me. I fought against the members of my family, my school, and my contemporaries, relentlessly, continually. Occasionally, I won a temporary victory, but more often I suffered defeat. However, those defeats neither embittered nor discouraged me." ¹

This precocious child with the independent spirit and indomitable will, unafraid to change but ever ready to challenge authority in all its forms, was later to become the most gifted and productive of the women writers of the late nineteenth or early twentieth century. During the four decades spanned by her literary career, she evolved from a writer who was "Armenian" only in the use of her native tongue (as in "*Ապաստան սրահը*") to one who sought the Armenian soil as her source of inspiration. The subjects she cultivated in the mid-thirties in Armenia were as different from those of the 1895-1902 period as *Երեւան* was distant from the Latin Quarter of Paris, although she never forgot the latter.

Եսայեան was born into a large family in Constantinople. Her father, an educated man of modest means, had, according to her, a decisive influence on her mind and spirit until his death in 1911. Having finished parochial school in a period of literary ferment and passed through a "*Դուրեան*" phase" with its romantic dreams and preoccupations with life and death, she decided, with the encouragement of others, to become a writer, and she did what a normal would-be writer did in those days: she went to Paris (1895).

Although she was busy as a self-supporting student at the Sorbonne, she found time to publish translations, to and from French, short stories, prose poems, and articles on a variety of subjects in French and Armenian publications.

Back in Constantinople in 1902, she began to deluge the best-known Armenian dailies and periodicals with her articles on women's rights, literature, and such other subjects as the censor permitted under the severely restrictive Hamidian regime. In addition to many short stories, literary portraits, and souvenir writings, she published her first book, *Շնորհրդ մարդիկ* (1907), a collection of short stories and the novelette that gives the book its title. This was followed three years later by *Կեղծ հանձարներ*, thinly disguised satirical portraits of some of her contemporaries.

Աւերակներուն մէջ (1911) was written in 1910 after she had completed her mercy mission to the city of Adana following the massacre of that city's Armenian population (1909). *Նահանգող ուժեր* (in *Արեգ*, 1923 and in book form in 1926), *Մելիհա նուրի հանրո* (in *Երեւան* in 1925 and in book form in 1928),

1. *Սիրիստարի պարտէզները* (Cairo: "Յուսաբեր" Press, 1950), p. 146.

were other works published before she made her first trip to Soviet Armenia in 1926. The literary result of the trip was Պրոմէթէոս ազատագրուած (1928), "travel notes" describing Armenia "unchained," eleven years after the 1915 genocide and nearly six years after the replacement of the Armenian Republic by the Soviet regime.

In 1933, Եսայեան decided to make Armenia her home and settled in Երևան. She continued to write and to play an active role in the Writers' Union. Besides shorter works, she completed the first volume of the autobiographical Սիլիհնարի պարտէզները (1935), dealing with her childhood and early adolescence. The other volumes were never written. Բարբա խաչիկ, a novel, was completed in 1936 but was published posthumously in 1966. In 1937, appeared a volume entitled Երկեր, containing some of her previously published works.

Եսայեան disappeared during Stalin's purge of 1937, accused of advocating a "cult of the individual." Her death is now said to have occurred in 1943. No information is available concerning where she was or what she did between 1937 and her death.

Զապէլ Եսայեան makes abundant use of autobiographical material and her own immediate environment. Սկիւտարի վերջալոյսը, Աւերակներուն մէջ, Պրոմէթէոս ազատագրուած, and Սիլիհնարի պարտէզները draw directly on her life experiences and are narrated as such. There are also instances ("վերջին բաժակը") in which the personal experience occurs as that of one of her characters, but it is so transparent and so little transformed that it is easy for the reader to see through the disguise.

A champion of feminism, not a bit shy to cross swords with the male writers of her time, Եսայեան shows a complete understanding of feminine psychology when she dissects the thoughts and feelings of suffering women. Her use of the first person lends greater credibility to her stories as she probes the innermost recesses of the heart and mind of her heroines to lay bare their dreams, hopes, doubts, disappointments, and joys.

Precision of language in the discussion of ideas and severity of judgment in the discussion of contemporaries give way to the beauty of description in her sympathetic portrayal of nature, especially of the land, sea, and sky of Եսայեան's native Սկիւտար. In her identification with her loving and suffering women, she often shows the strong influence of nineteenth-century Romantic sentimentalism.

ՎԵՐՋԻՆ ԲԱԺԱԿԸ

This story is written, according to the author, in fulfillment of a promise made by the heroine to the man she loves "to write her impressions and to record the hours of happiness and emotion she had lived" when they were able to love each other unhindered.

After she marries Միքայէլ Յովսէփեան and has children, Արփինէ falls in love with Արշակ Սերոբեան. Eventually, her husband takes their children and leaves her, informing her that she knows where to find them if she decides

to abandon her lover for her family. After some thought, she decides to sacrifice her love to her family and goes to join them. It is then that she writes the account which constitutes "Վերջին բաժակը." Ատրինէ has no regrets about her unfaithfulness to her husband, for she has no feeling of guilt.

The following pages constitute most of the first two parts of this analytical narrative.

...Ես միակ ու շփացած¹ աղջիկը եղած եմ հայրիկիս. մայրս մեռած է կանուխէն սրտի հիւանդութենէ. ես ինքս սրտի կազմութեան մէջ թերութիւն մը ունեցած եմ, որ մանկութիւնս դարձուցած է փափուկ եւ ուշադիր խնամքի կարօտ: Յամախ զգացեր եմ հօրս դողդոջուն ձեռքը իմ ծակատիս վրայ եւ տեսեր եմ անոր անձկալի աչքերը, երբ երկիւղով կ'անցնէին իմ տոգոյն եւ վտիտ էութեանս վրայէն: Ձէ կարելի բացատրել, թէ ի՞նչպէս իմ հիւանդազին մանկութիւնս զիս նախասամանած² է բարդ եւ նուրբ զգացումներու եւ ինծի տուած է երազելու եւ իմ մէջ ամփոփուելու թանկագին ընդունակութիւնը:³ Երբ փոքր աղջիկ էի, եւ զիս կը տանէին արեւոտ եւ ծովափեայ⁴ գիւղեր, կազդուրելու համար իմ մըջտընջենական⁵ վտանգի ենթարկուած կեանքս, երբ բացօթեայ կախ անկողնին մէջ երկարած, աչքերս սեւեռելով երկնքին, կը մայրի ծուլութեան եւ գրեթէ անշարժութեան մէջ, հոգիս հետզհետէ կ'ընդլայնէր վայելելու համար հապճեպով⁶ ինչ որ այդ պահը կը ներկայացնէր գեղեցիկ եւ շողշողուն,⁷ եւ կեանքի երազը քիւրազան⁸ երեսներով կը փալփլար⁹ իմ երեւակայութեանս մէջ, որովհետեւ ապագան մշուշոտ էր ինծի համար եւ յամախ սարսափելի, եւ միմիայն կարենալ ապրիլը երազ մըն էր: Երբ փոքր աղջիկ էի եւ ժամերով առանձին կ'օրօրուէի սօսիի¹⁰ մը երեքուն եւ մըմնջող իովանիին¹¹ ներքեւ, իմ ծանձրոյթս եւ ծուլութիւնս կը զարդարէի պատմութիւններով, որ ես ինքզինքիս կը պատմէի եւ որոնց մէջ փոխն ի փոխ թէ դերակատարն էի, եւ թէ ենթական,¹² թէ լրացուցիչ¹³ անձնաւորութիւնները,¹⁴ եւ իմ հոգիիս մէջէն կ'անցնէին զանազան վիճակներու նոյնիսկ հակասական յուզումները, ալիքներու պէս: Երբեմն այդ յուզումներէն մէկը զօրաւոր ակօս մը կը թողուր եւ քանի մը օր կ'ապրէի իմ իսկ ստեղծած տրամադրութեանս մէջ. այդ օրերուն աշխարհը

1. pampered. 2. predestined. 3. capacity. 4. coastal. 5. eternally. 6. hastily. 7. resplendent. 8. many. 9. glittered. 10. of a plane tree. 11. protection. 12. the subject. 13. supporting. 14. the characters.

օտար կը դառնար ինծի, արտաքին պայմանները ոչ թէ պատճառ այլ առիթներ հագիւ կրնային ըլլալ, որոնք կը ձուլուէին իմ կեդրոնական մտածումիս մէջ: Տիրական ժայնը իմ Եսիս¹⁵ ծախն էր ու անկէ է, որ կը բղիւէին իմ երջանկութիւններս եւ դժբաղդութիւններս, ինչպէս նաեւ իմ մէջս է միայն, որ ապաւէն¹⁶ եւ օգնութիւն կը գտնէի, եւ իմ մէջս է, որ կ'որոնէի այն գանձը, որ կեանքս պիտի զարդարէր պերճանքով, լոյսով եւ փառքով:

Որոշ տարիքէ ետքը իմ ֆիզիքական դրութիւնս բարուրեցաւ,¹⁷ կեանքը վերադարձաւ ինծի առատութեամբ եւ ամբողջապէս: Կանխահա մահուան յաղթանակած ըլլալու ուրախութիւնը զիս դարձուց բարեմիտ եւ լաւատես եւ ինծի շնորհեց նաեւ կեանքը լիուլի¹⁸ վայելելու մասնաւոր տրամադրութիւն մը, որ արեւեցութեան մը պէս կը շլացնէր զիս երբեմն: Բայց իրերու բնական ընթացքով այլեւս մտած էի սովորական մարդոց սեղմ¹⁹ շարքերուն մէջ, ու անկէց ետքը իմ կեանքս նման եղաւ այնքան ուրիշ կեանքերու, որոնք իրենց առանձին պատմութիւնը չունին զրեթէ: Ուրախութիւններու եւ տխրութիւններու սովորական մակնթացութիւնը եւ տեղատուութիւնը²⁰ կը տարուբերէր²¹ զիս կեանքի պայմանադրական եզրերուն²² մէջ: Իմ կենսուրախ²³ եւ հարուստ անհատականութիւնս²⁴ երբեմն դժկամակութեամբ կը սահմանափակուէր,²⁵ եւ ժայթքումներու, ոստումներու անսպասելի բաղձանքներ երազանքի²⁶ մէջ կը պահէին զիս, բայց իմ կորովս կը սպառէր՝ առանց ցնցումներու այդ երազներուն մէջ իսկ, ու կեանքը իր առօրեայ դժուարութիւններով ու պզտիկ յաղթանակներով կը վերադարձնէր զիս իրականութեան: Ե՞րբ ծագեցաւ ինծի համար երջանկութեան արեւը, ե՞րբ փարատեցաւ իմ տարտամ կեանքիս մշուշը, ահաւասիկ ինչ որ պիտի ջանամ դասաւորել եւ պատմել մշտնջենական մասնութեամբ, անկեղծօրէն եւ անվերապահ կերպով:²⁷

Փետրուար ամսուան վերջերն էր. մեր երկիրներու կանխահա զարուներ սկսած էր ժպտիլ եւ երկար անձրեւոտ օրերէ ետքը ջերմ արեւը կը ծածանչէր²⁸ ամպի մերմակ ծուէններու ընդմէջէն, որոնք հետզհետէ

15. of my ego. 16. refuge. 17. improved. 18. completely. 19. intimate. 20. մակնթացութիւնը եւ տեղատուութիւնը: the ebb and flow. 21. carried back and forth. 22. limits. 23. full of life. 24. my...personality. 25. was limited. 26. a state of dreaminess. 27. անվերապահ կերպով: unservedly. 28. shone.

կը խուսափէին եւ կը ցրուէին: Պարտէզներու շարք մը կը տարածուէր պատուհաններուն առջեւ, եւ անձրեւէն մաքրուած ծառերու սեւ ծիւղերուն եւ ոստերուն²⁹ վրայ նորածիլ բողբոջները³⁰ իրենց մատղաշ ծայրերով կը ծեղքէին կեղեւը:

Գարնանածաղիկներու ածու մը ծիշտ իմ դիմացս իր անհամար ծաղիկներով կը ծաղկէր. աչքերս յառած մանիշակագոյն եւ մերմակ բաժակներուն՝ տարտամօրէն կը խորհէի: Հետեւեալ օրը հիւրեր պիտի ունենայի ճաշի, եւ ընելիք կարգադրութիւններուս մասին խօսելու համար ամուսինս մօտս եկաւ, ձեռքը դրաւ ուսիս եւ ըսաւ հանդարտ ծայնով.

— Վաղը, գիտես, Ատրինէ, իմ ընկերներէս, իմ վաղեմի³¹ ընկերներէս մէկն ալ պիտի գայ ճաշի:

Ինչքան անգամներ անկից ի վեր վերյիշած եմ այդ առաջին պահը, երբ դուն յայտնուեցար ինծի. ինչքան անգամներ կրկին ու կրկին ապրած եմ այդ պահը մտաբերելու³² թէ ո եւ է խորհրդաւոր դրդում, ո եւ է հոգեկան ցնցում ինծի չյայտնեց արդեօք, թէ այդ վաղեմի ընկերը ինչ վճռական ազդեցութիւն պիտի ունենար իմ կեանքիս մէջ: Թերեւս իմ պատմութիւնս գեղեցկացնելու համար անհրաժեշտ էր ըսել՝ «այո՛, այդ պահուն իսկ զգացի եւ խոռվեցայ», բայց ես վիպասան³³ չեմ ու պարտական եմ ըսել միմիայն ճշմարտութիւնը, եւ իրականութիւնը այն է, որ կատարեալ անտարբերութեամբ ընդունեցի այդ յայտնութիւնը³⁴ եւ նոյնիսկ այդ պահուն անունդ չհարցուցի:

Բայց անհրաժեշտ է նախապէս ներկայացնել քեզ իմ կեանքիս պայմանները, այն բարոյական մթնոլորտը, ուր կ'ապրէի, ամուսնոյս հանդէպ իմ դիրքս, եւ այն վիճակը, որ կը տիրէր մեր մէջ:

Շատ երիտասարդ ամուսնացած եմ, եւ ահա թէ ինչպէս: Միքայէլ զիս կնութեան ուզած էր մեր ամուսնութենէն հինգ տարի առաջ, տասնութը տարեկան դեռատի³⁵ օրիորդ մըն էի. կ'ըսէին, որ սիրուն, սրամիտ եւ եռանդուն աղջիկ մը եղած եմ. ծիշտ է, որ ամեն տեղ սիրով ու գորովանքով կ'ընդունէին զիս եւ ամենէն խստաբարոյ³⁷ կիներն ու մարդիկը ներողամիտ էին իմ արձակունակ³⁸ զուարթութեանս համար, որ դիւրաւ կը գեղուր³⁹ եւ դուրս կ'ելլէր ընդունուած եւ զծուած սահմաններէն:

29. boughs. 30. sprouts. 31. flower. 32. to remember. 33. a novelist. 34. revelation. 35. զիս...ուզած: had asked my hand in marriage. 36. young. 37. harsh. 38. free. 39. overflowed.

իմ շնորհս, ճաշակս եւ մանաւանդ՝ դիւրահաղորդ⁴⁰ քնաւորութիւնս համակրելի կը դարձնէին զիս եւ առաջին անգամէն զինաթափ⁴¹ կ'ընէին ամենէն խոժոռները. իսկ ես հաճոյքով կ'անդրադառնայի իմ յատկութիւններուս:

Սակայն հայելին շատ շողորորթիչ⁴² չէր ինծի համար, գոնէ ես ինքզինքս չէի գտնար, թէեւ շատ կանուխէն ականջներս սովոր⁴³ էին լսել հիացմունքի⁴⁴ մրմունջներ իմ շագանակագոյն⁴⁵ առատ մազերուս, իմ մորթիս յղկուն⁴⁶ մաքրութեան եւ իմ աչքերուս անսովոր պայծառութեան նկատմամբ: Ասոնցմէ զատ իմ հարուստ եւ զօրեղ կենսականութեան անհամաք եւ յարափոփոխ⁴⁷ արտայայտութիւնները չէին կարող իմ ուշադրութիւնս հրաւիրել, քանի որ ես հայելիին մէջ կը փնտռէի միայն գեղեցիկ զիծեր եւ թերեւս նաեւ պայմանադրական գեղեցկութեան զիծեր, որոնցմէ զուրկ էր իմ դիմագիծս: Հաստատ համոզուած ըլլալով, որ կը սխալին զիս սիրուն գտնելով, զոհ էի սակայն, որ կը սխալին եւ յոյս ունէի, որ երկար ատեն պիտի սխալին:

Իմ հայրս քարեկեցիկ,⁴⁸ բայց մանաւանդ համբաւ ունեցող մարդ մըն էր, եւ իր շուքէն⁴⁹ բան մը կը զարդարէր նաեւ զիս. այնպէս որ ես չեմ ունեցած վարանումի եւ սպասումի այն տարիները, որ այնքան կը դառնացնեն օրիորդներու կեանքը եւ զանոնք կը դարձնեն կեղծ, խորամանկ ու ճարպիկ: Տակաւին գրեթէ երախայ էի, երբ սկսած էին զիս ամուսնութեան ուզել եւ հայրս ժպտելով կը զանգատէր. «Հիշէ՛ սատանայ ունի այս աղջիկը իր մէջ. հանդարտ չեն կրնար նայիլ իրեն»։ Ինքը հակառակ իր փորձառութեանը չէր հասկնար, բայց ես արդէն զիտէի, որ իմ թեկնածուներս⁵⁰ յաճախ կը տեսնէին այսինչին⁵¹ աղջիկը եւ ոչ թէ զիս: Թէեւ մեծ դրամածիտ⁵² չունէի, բայց ոմանք մեծ յոյս կը դնէին իմ հօրս ազդեցութեան վրայ, իրենց ասպարէզին⁵³ մէջ յառաջանալու համար: Մէկ խօսքով, շատ մատղաշ հասակէս վարժուած էի տեսնել, թէ մարդիկ կան, որ ինծի կը դարպասեն⁵⁴ ոչ թէ իմ անծիս ներկայացուցած առանձին արժանիքներուն համար, այլ մղուած փառասիրութենէ եւ նոյնիսկ սնապարծութենէ:⁵⁵ Բայց ասոնք սովորական բաներ են, որոնց առհասարակ շուտով կ'ընտանան⁵⁶ իմ դիրքիս մէջ գտնուող օրիորդները: Ես անմիջա-

40. approachable. 41. զինաթափ կ'ընէին: disarmed. 42. flattering. 43. accustomed. 44. of admiration. 45. chestnut colored. 46. shiny. 47. changing. 48. well-to-do. 49. շուքէն...զիս: and I benefited somewhat from it. 50. my candidates. 51. so and so's. 52. monetary dowery. 53. careers. 54. court. 55. conceit. 56. become familiar with.

պէս ունեցայ այն քարեմիտ հեզնութիւններէն մէկը, որ զիս պաշտպանեց դառն յուսախաբութիւններու դէմ եւ տեսակ մը զուարճութիւն կը զգայի, փնտռելով մարդոց դրդիչ⁵⁷ պատճառը: Երբ Միքայէլ Յովսէփեանը, յայտնի իրաւաբան⁵⁸ եւ փաստաբան, զիս կնութեան ուզեց, անմիջապէս մերժեցի զինքը. իմ անմիջական շրջանակիս մարդը չէր, քանի մը տարիներով մեծ էր ինձմէ, իրեն ընտանեցած չէի, մինչ իմ շուրջս կային սիրուն, քաղաքավար, փայլուն յատկութիւններով օժտուած պատանիներ, որոնց մէկուն կամ միւսին ուշադրութիւնս կը կենար⁵⁹ ատեն մը. ոմանք իրենց տաղանդով, ուրիշներ ապագայի մը յոյսով կը յուզէին զիս, բայց նաեւ զգայուն էի մասնաւորապէս անոնցմէ մէկուն, որուն գողոր⁶⁰ եւ տխուր նայուածքը իր գորովագին⁶¹ վերաբերմունքը զիս յամախ ուշադիր կը դարձնէին, եւ մտքովս երբեմն կ'ըսէի՝ «թերեւս»:

Ինչքան տարբեր էր Մաքայէլ այն մտապատկերէն, որ ամէն աղջիկ կ'ունենայ տակաւին իրեն չյայտնուած ասպետին⁶² նկատմամբ: Անկախ խիստ, գրեթէ դաժան դէմքով մարդ մըն էր. չափազանց թուի եւ նիհար էր, լռակեաց⁶³ եւ ինքն իր մէջ ամփոփուած⁶⁴ էր իր հայեածքը հանդիպել ինձի, նոյնիսկ իր ամենէն սիրալիւր ժամերուն խոժոռ խստութիւն մը կը ստանար. կը զգայի այդ ատենէն, որ իրեն համար ամէն ինչ հանդիսաւոր, գրեթէ կրօնական ծանրակշռութիւն⁶⁵ մը ունենալու էր: Այնպիսի մարդոցմէն մէկն էր, որոնց համար չկան ժպտուն, զուարթ եւ դիւրասահ⁶⁶ ժամեր, որոնք անընդունակ են անփութութեամբ⁶⁷ թափառելու կեանքի կողմնակի ուղիներուն⁶⁸ մէջ՝ տարտամ յոյսովը անակնկալ եւ վաղանցուկ համոյքներու. անկախ պիտի երթար միշտ ուղիղ ծամբէն առանց աջ ու ձախ նայելու, եւ ինքը շօնաշնչով համոյքն ու դառնութիւնը մարդկային մեղքերու, աններող եւ խիստ էր նաեւ ուրիշներուն համար: Ի՞նչ խօսքերը կտրուկ⁶⁹ էին, վճռական եւ անառարկելի.⁷⁰ կարելի չէր որ ուշադրութիւն չհրաւիրէր, ու ինձի տեսակ մը յարգալիւր⁷¹ սարսափ կը պատճառէր...: Բայց ահա, ինչ պատճառներով զինքը մերժած էի գրեթէ սոսկումով, այդ նոյն պատճառներով կ'ընտրէի զինքը հինգ տարի ետքը, մղուած տեսակ մը հետաքրքրութենէ, հրապուրուած այն սարսափէն իսկ, որ կը ներշնչէր ին-

57. դրդիչ պատճառը: the motive. 58. jurist. 59. ուշադրութիւնս... կենար: my attention was focused. 60. tender. 61. loving. 62. the knight. 63. silent. 64. ինքն...ամփոփուած: self contained. 65. seriousness. 66. that pass easily. 67. aimlessly. 68. կողմնակի ուղիներուն: on the side roads. 69. short. 70. incontrovertible. 71. respectful.

ծի, բաղձալով զգալ ճնշումը⁷² այդ խստութեան ու մանաւանդ, զգածուած այն խոր, յարատեւ ու անսասան սիրոյ զգացումէն, որ այդ խոժոռ ու պատկառելի անձնաւորութիւնը ունեցած էր իմ նկատմամբ:

Դժուար է բացատրել ճշգրտօրէն այն զգացումը, որ զիս մղեց այդ ամուսնութեան, իմ էութեանս մէկ խոռվեալ եւ նոյնիսկ պղտոր⁷³ ժամանակամիջոցին արդիւնքն էր անշուշտ: Զիս կը սիրէր ու շատ կը սիրէր. անիկա չվատեցաւ⁷⁴ իմ արհամարանքէս, իմ ցրտութենէս, իմ զրեթէ նախատալի վերաբերմունքէս: Սէրը իր մէջ հօգօր էր, եւ ես վերջ ի վերջոյ զգացուեցայ այդ ուժէն: Ինքը ըլլալով չափազանց դիւրագըր-գիւ⁷⁵ իրեն հանդէպ ցոյց տրուած ամենագոյզն⁷⁶ յարգանքի պակասութե-նէն, մեծ համբերութեամբ ու տառապելով կը տանէր իմ յարափոփոխ եւ քմահաճ⁷⁷ վերաբերմունքս. անիկա երբեմն իմ դէմքէս կախուած կը մնար որսալու⁷⁸ համար նոյնիսկ վաղանցուկ ժպիտ մը, քաղաքավարական ժպիտ մը, ու կը մեկնէր անմիջապէս, կարծես վախնալով, որ տրամադրութիւնս փոխելով՝ կարող էի հակազդել⁷⁹ այդ պահու շնորհած երջանկութեանը: Ինչպէ՞ն կը սիրէր զիս, եւ ինչպէ՞ն կը սարսռայի, մտածելով այդ սիրոյն եւ խորհելով, թէ կարող եմ խոնարհիլ այդ սարսափելի ուժին առջեւ: «Երբէք, երբէք», կը կրկնէի բարձրաձայն, երբ մինակ սենեակիս մէջ կը խորհէի իրեն, քայց եւ այնպէս գիտէի, թէ ինչ որ շրթներս կ'արտասանէ-ին համապատասխան⁸⁰ չէր այն ներքին խոռվեալ զգացումին, որ զիս կը նախասահմանէր արդէն իսկ իրեն:

Այս հինգ տարուայ ընթացքին, որ տառապանքի, վարանումներու, կասկածներու երկար տարիներ եղան Միքայէլին համար, քայց երբէք վը-հատութեան, անիկա ա՛լ աւելի դառնացաւ, եւ կարծեմ յաղթանակելու, ան-պատճառ յաղթանակելու դիտաւորութիւնը գերակշիռ⁸¹ դեր մը խաղաց իր յարատեւութեան⁸² մէջ. ուրիշ կերպ չէ կարելի բացատրել այն համ-բերատարութիւնը, այն յամառ մաքառումը, որով տարաւ շատ մը վատե-ցուցիչ դէպքեր: Ազատելու համար իր հետապնդումէն⁸³ պատրաստ էի կոյր գկուրայն⁸⁴ նետուելու ու եւ է յիմար ամուսնութեան մէջ, եւ քանի մը անգամներ փորձութիւնը⁸⁵ ունեցայ: Ամէն անգամ, որ նոր թեկնա-ծու մը կը յայտնուէր եւ այնպէս կը ձեւացնէի, որ իմ ուշադրութիւնս

72. the pressure. 73. troubled. 74. չվատեցաւ: was not discouraged. 75. easy to anger. 76. the least. 77. capricious. 78. to catch. 79. to react. 80. համապատասխան չէր: did not correspond to. 81. decisive. 82. persis-tence. 83. from his pursuit. 84. կոյր գկուրայն: blindly. 85. tempta-tion.

կանգ առած է նոր անձի մը վրայ, Միքայելի դէմքը ակելի տխուր խստութիւն մը կը ստանար, իր տառապագին եւ մեղադրող նայուածքը ծանրօրէն կ'իյնար իմ վրաս գրեթէ ոխերիմ⁸⁶ արտայայտութեամբ, բայց եւ այնպէս տիրական հայեացքով,⁸⁷ եւ ես կը զգայի, որ տկար որս մըն եմ, որ իր ձեռքերուն մէջ եմ արդէն, թէ տակաւին անգոր ջանքեր կ'ընեմ խուսափելու, ու այդ զգացումը թէ՛ սարսափ կը պատճառէր ինծի, թէ՛ զայրոյթ, բայց եւ տեսակ մը սուր եւ ցաւագին հեշտանք:

Հետզհետէ խռովքներու, յուզումներու եւ ուժգին հակասական զգացումներու ալիք մը կը բարձրանար իմ հոգւոյս մէջ. չէի սիրեր զինքը, ո՛հ, ո՛հ, երբէք չեմ սիրած զինքը, բայց իմ հօր խառնուածքս համապատասխան էր այն խառնուածքին, որ կը յայտնուէր ինծի. տափակ ու միօրինակ կեանքը, առանց յուզումի եւ առանց ելեւէջի, անապատի պէս ամուլ⁸⁸ եւ ծանծրացուցիչ կը թուէր ինծի: Միքայել միակ անձն էր որ իմ հարուստ արիւնս կը մտրակէր, զիս կը յուզէր խորապէս, իմ ուշադրութիւնս կը սեւեռէր իր վրայ ու, թէեւ տհաճութեամբ,⁸⁹ բայց յաճախ խորհիլ կուտար իր մասին. անիկա ճշմարիտ մարդ մըն էր. եւ միայն կիները զիտեն, թէ ո՞րքան հազուագիւտ⁹⁰ բան է ճշմարիտ մարդ մը: Մեծամասնութիւնը մեզ շրջապատողներուն,⁹¹ մարդկային երեւոյթներ են, ոչ թէ մարդեր. տեսակ մը կանգուն եւ շարժուն դիակներ որոնք կեանքի նմանութիւն մը փոխ առած են դուրսէն, իրենց էութենէն օտար աղբիւրներէ....

Բ

...Այն բոլոր սիրունիկ, լաւ հագուած, սրամիտ ու փայլուն փեսացուներուն մէջ, որոնք սուտ մարդերու տպաւորութիւնը կ'ընէին իմ վրաս, Միքայել ճշմարիտ մարդ մըն էր, բայց իր մոայլ ու տխուր հոգին անհաշտ⁹² էր իմինիս եւ այդպէս ալ մնաց մինչեւ ետքը: Մենք ամուսնացանք, երկար տարիներ ապրեցանք միասին գրեթէ համակերպելով մեր կեանքին, բայց մեր հոգիները իրարու ոչ միայն օտար մնացին, այլ կարծես իրարմէ կը խուսափէին: Իմ հոգիս միշտ օտար եւ առանձին մնաց,

86. vengeful. 87. տիրական հայեացքով: with an imperious look. 88. barren. 89. unwillingly. 90. rare. 91. of those who surround us. 92. incompatible with.

հակառակ որ անկեղծօրէն կը փափաքէի հաշտութեան⁹³ եզր մը գտնել ու ներքին ներդաշնակութիւնը ստեղծել մեր մէջ, բայց առիկա անկարելի բան էր: Մեր ամենէն մտերմական⁹⁴ ժամերուն իսկ իմ հոգիս բացակայ էր, ու այդ ժամերուն մանաւանդ բացակայ էր: Ժամանակի ընթացքին տեսակ մը վարժութիւն տանելի⁹⁵ դարձուց ինչ որ յուսահատութեան տազնապներ պատճառած են ինձ երբեմն: Ժամեր եղած են, որ իր մէկ շարժումը, իր ծայնին մէկ որոշ շեշտն իսկ բուռն զայրոյթ պատճառած են ինձ, եւ գերմարդկային ջանքեր ըրած եմ ինքզինքս սանձելու⁹⁶ եւ անհրաժեշտ իմար: Երբեմն իմ զսպուած քղազրգոյթներէս⁹⁷ արցունքներ կը խուժէին աչքերուս մէջ, եւ այդ յուզումները, որ անսպասակ եւ տարտամ կը թուէին իրեն, պատճառ կը դառնային կասկածներու եւ ըմբոստացուցիչ⁹⁸ ենթադրութիւններու: Մէկ փափաք ունէի, առանձին մնալ ու գտնալ իմ խրաշած¹⁰⁰ հոգիս եւ հոն փնտռել այն միջնորդութիւնները¹⁰¹ եւ այն ուժը, որ տանելի եւ խաղաղ պիտի դարձնէր իմ կեանքս: Իմ հոգեկան անհաշտելիութիւնս¹⁰² արգելք չէր, որ տեսնէի միբայելին յատկութիւնները: Անիկա պարկեշտ եւ առաքինի մարդ մըն էր: Մեծ փափկութեամբ եւ անշահախնդրութեամբ¹⁰³ վարուեցաւ իմ դրամօժիտիս նկատմամբ, նեղ օրեր ունեցաւ,¹⁰⁴ բայց երբէք չխորհեցաւ օգուտ քաղել¹⁰⁵ իմ սեպհական¹⁰⁶ միջոցներէս, հակառակ որ ես բոլորովին անփոյթ¹⁰⁷ էի այդ մասին եւ պատրաստ էի ամէն ինչ տրամադրելու¹⁰⁸ ընտանիքին բարօրութեան¹⁰⁹ համար: Հօրս մահուընէն ետքը իմ ժառանգութիւնս անձեռնմխելի¹¹⁰ համարեց եւ իմ անուանս արձանագրելով միացուց իմ օժիտիս, որ նոյնպէս իմ անուանս կը մնար: Յաճախ նոյնիսկ ըսած է ինձի, թէ պիտի ուզէր, որ ես բոլորովին աղքատ ու խոնարհ դասակարգէ եւ անշուք¹¹¹ աղջիկ մը եղած ըլլայի, որպէսզի համոզուէի, թէ միմիայն իմ անձիս համար սիրած էր զիս: Հակառակ իր երեւոյթին եւ խիստ կերպերուն անիկա իր մտերմութեան մէջ ունէր մասնաւոր եւ գորովագութ¹¹² քաղցրութիւն մը, որ նոյնիսկ յուզիչ էր, մանաւանդ այն պատճառով, կը զգայի, թէ չի թափանցեր իմ հոգւոյս, ու ասիկա տարօրինակ

93. հաշտութեան եզր: basis for reconciliation. 94. intimate. 95. bearable. 96. to restrain. 97. from my nervous crisis. 98. that made me rebel. 99. conclusions. 100. frightened. 101. consolations. 102. irreconcilability. 103. without self interest. 104. նեղ... ունեցաւ: he had needy days. 105. օգուտ քաղել: of taking advantage. 106. own. 107. անփոյթ էի: I was indifferent. 108. to make available. 109. the well-being. 110. untouchable. 111. insignificant. 112. tender.

կերպով դառն եւ տխուր բան մըն էր թէ՛ ինծի եւ թէ՛ իրեն համար: Յամառ աշխատող մըն էր եւ կորովի՝ իր մտածմունքներուն մէջ ալ: Տասը տարուան ամուսնութենէ ետքը անիկա նոյն եռանդով, նոյն հրայրքով կը սիրէր զիս. ինչ կ'ըսեմ, կը շարունակէր հետապնդել զիս, որովհետեւ, հակառակ որ երբեք այդ մասին ո եւ է խօսք չէր արտասանուած մեր մէջ, անիկա կը զգար, որ իմ հոգիս կը խուսափէր իրմէ, թէ ինձմէ մաս մը, լաւագոյն եւ էական մասը չէր միացած իրեն հետ: Այս վիճակը երբեմն զիս կը յոգնեցնէր, երբեմն կը զայրացնէր, բայց եւ յաճախ տեսակ մը խանդաղատանք կը ներշնչէր: Ես կը ցաւէի իր անօգուտ մաքառումին համար, բայց եւ այնպէս զիտէի, թէ տառական¹¹³ կերպով իմ պարտաւորութիւններս կատարելէ անդին չէի կարող անցնիլ եւ թէ իմ հոգւոյս դրոները քացարձակապէս ու անդառնալի¹¹⁴ կերպով զոցուած էին իրեն համար: Երբեմն ալ կը խորհէի. «Թերեւս ես սիրտ չունիմ, զգալու ընդունակութիւն չունիմ. հետաքրքրութիւն եւ տեսակ մը բարութիւն... ուրիշ ոչինչ, ոչինչ...»

Բայց անհա հարկ եղաւ, որ իմ հոգիս զգայ քու հոգիդ, որպէսզի անոր դռները լայն բացուին, զգացումներու եւ յուզումներու փոփոխիկ մը որոտայ իմ մէջս եւ ես զիտնամ ու տեսնեմ բոլոր շքեղութիւնը այն գանձերուն, որոնք իմ մէջս կը կրէի եւ որոնց գիտակցութիւնը չէի ունեցած տակաւին: Աւելին կ'ըսեմ. կարծես հոգիս ամրափակ¹¹⁵ եւ անհաղորդ¹¹⁶ կը սպասէր քեզի, կը սպասէր յոյսով եւ հաւատքով, եւ ինչ որ զալիք օրերը կը խօստանային իրեն, ինքը գիտէր, անոնցմով կը հըրմուէր նախապէս,¹¹⁷ ու իր ժպիտները եւ ուրախութիւնը յաճախ կը ծաղկէին իմ դէմքիս վրայ:

Պէտք է ներկայացնեմ իմ կեանքս ամբողջովին ու քեզի խօսիմ նաեւ իմ զգացական կեանքիս վրայ քեզ ծանշնալէ առաջ: Բայց կը տեսնես, որ դժուարաւ ինքզինքս կը զսպեմ՝ որոշ¹¹⁸ դասաւորման ենթարկելու համար գրելիքս, ու ամէն րոպէ հոգիս դէպի քեզ կը սուրայ. քեզ կը տեսնեմ ամենուրեք եւ նոյնիսկ անցեալին մէջ, որովհետեւ դուն կայիր միշտ ինծի համար, ու չեմ կարող նոյնիսկ երեւակայել պահ մը

113. տառական կերպով: literally. 114. անդառնալի կերպով: irrevocably. 115. tightly closed. 116. uncommunicative. 117. first. 118. որոշ...գրելիքներս: to arrange what I wish to say in a special way.

իմ կեանքիս մէջ, ուր դուն բոլորովին բացակայ եղած ըլլաս: Ինծի կը թուի, որ այնպէս է նաեւ քեզի համար, թէ ուրիշ կերպ չի կրնար ըլլալ եւ թէ նախասահմանեալ զգացումներու քրեպատեհ¹¹⁹ հանդիպում մըն է մեր հանդիպումը:

Յաճախ կը պատահի, եւ նոյնիսկ երբեմն անգիտակցաբար,¹²⁰ որ կիները ինքզինքնին արդարացնելու համար տխուր կամ եղբրական գոյնե-րով կը ներկայացնեն իրենց կեանքը ու մանաւանդ իրենց ամուսինը. ես պէտք չունիմ այդպիսի միջոցներու դիմելու: Նախ, որ արդարանալու պատճառ չեմ տեսներ. իմ զգացմունքիս խորքը այնքան մաքուր է, այնքան յստակ, որ ամէն մարդ կրնայ նայիլ առանց աչքերը պղտորելու. իմ զգացումս արեւի պէս կարող է ճառագայթել ու նոյնիսկ իր ջերմութեամբ ու պայծառութեամբ փառաւորուիլ:¹²¹ Արդարանալու համար պէտք է ամչնալ, եւ ամաչումը յառաջ կրնայ զալ միմիայն պղտոր եւ անխոստովանելի ներքիններով¹²² զգացումներէ: Եւ ինչո՞ւ ամչնալ յաղթանակէ մը, որովհետեւ վերջապէս ամենամեծ յաղթանակը մարդուս իր սեպհական երջանկութիւնը գտնելը չէ՞...

Եւ յետոյ, սիրելիս, կուզեմ որ համոզուիս, թէ իմ դէպի քեզ ունեցած հակումս¹²³ դժբաղդ ու անյաջող կեանքի մը մէկ հակազդեցու-թիւնը չէ: Կուզեմ որ զիտնաս, թէ ես նպատակներ չունիմ, քաղձանք չունիմ եւ ոչ մէկ հանգրուանի¹²⁴ կը ձգտիմ: Իմ երջանկութիւնս զիս կը լիացնէ,¹²⁵ ու զայն անեղծ ու պայծառ պահելու հոգը միայն կարող է զիս արթուն եւ ուշադիր դարձնել: Մարդկային եւ սովորական մտահոգութիւնները անհետացած են իմ մէջէս: Իմ զգացումս պղտորուած չէ իրմէ օտար ո եւ է զգացումի հետքէ եւ նոյնիսկ ինձմէ հեռու կը վանեմ սիրուած ըլլալու փառասիրութիւնը: Կը սիրեմ քեզի, ու երջանիկ եմ սիրելով ու իմ երջանկութեանս բոլոր աղբիւրները ինձմէ կը բղիին, ու բոլոր ծաղիկները կը քաղեմ իմ հոգիիս մէջէն. այդ պատճառով է, որ ես մտահոգ ու անհանգիստ չեմ պզտիկ կամ մեծ հոգերով, անստուգութիւններով ու կասկածներով:

119. fortunate. 120. unknowingly. 121. be glorified. 122. with insides (contents). 123. love (leaning). 124. goal. 125. fills.

Ասործես մեծափայլ¹²⁶ արեւ մը ծագեցաւ իմ կեանքիս հորիզոնին վրայ, ու բոլոր մշուշները ու բոլոր ամպերը փարատեցան, ու ես հիացած ու զարմացած կը նայիմ անոր ծամանչներուն բազմազան¹²⁷ խաղերուն եւ երջանիկ եմ, հոգիս զեղուն յոյզերով¹²⁸ եւ քաղցր վրդովումներով, երջանիկ եմ բացառութենէ զերիվեր չափով մը...

126. bright. 127. greatly varied. 128. with emotions.

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ

(1883-1948)

Յակոբ Օշական (Քիւֆէճեան), during a lifetime that spanned seventy-five years, achieved the distinction of being one of the most prolific writers in western Armenian literature, rivaling men like Օտեան and Պարոնեան. Born at the end of the preceding century (1883) in Պրուսա, he grew up and took his initial literary steps during the period that was dominated by a group of writers whom Օշական, himself, has called the Artist Generation. He outlived most of them and became part of the Armenian diaspora.

A seventh-grade education in his native city and a one-year stint at the seminary at Արմաշ was all the formal schooling he had before he began to teach in a village school. The year 1912 found him teaching in Constantinople. Residence in the metropolis enabled him not only to continue his literary activities on an increased scale but also to establish and edit, with a group of distinguished writers, the monthly, Մեհեան (1914), whose stated aim was the "discovery of the Armenian spirit" in the Armenian provinces. Despite its brief existence, this journal exerted appreciable influence on western Armenian literature.

Four years of hiding, police bribery, arrests, and escapes ended at the termination of the First World War. In 1919, he was back in Constantinople, teaching Armenian literature in the Armenian secondary schools of the city and resuming his literary publications. Three years later, he found it prudent to leave Turkey again, and he spent almost all of the next twenty-six years teaching in Egypt, Cyprus, and Jerusalem. He died suddenly in 1948.

Although he had been writing for many years, it was not until 1921 that Օշական's first collection of stories was published bearing the title Խոնարհները. The next year, it was Խորհուրդներու մեհեանը, consisting of folktales and prose poems, followed by Երբ պատանի են (1925). Մնացորդաց (1931-34), a novel, Ստեփանոս Սիւնեցի (1938), and Երբ մեռնիլ գիտենք (1944), the last two being plays. His six-volume Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան appeared between 1945 and 1968. It is said that his published and unpublished works exceed forty volumes.

Economic circumstances had compelled the Քիւֆէճեան family to spend the summers working in Պրուսա and the winters in the neighboring village of Սէօլէօզ, of which they were natives. This fact and a decade of teaching in village schools made it possible for Օշական to know both city and country dwellers intimately. All the characters in Խոնարհները are the humble village folk, portrayed in their simplicity, sometimes shrewd, but mostly naive and waging a daily struggle for existence.

Խորհուրդներու մեհեանը, with its folktales, which are often prose poems, is based upon national traditions. Մնացորդաց, in three volumes, meandering as it does through time and space, contains the Armenian experience during the war years. His plays, some published, but most in manuscript form, have rarely been performed. On the other hand, his literary criticism is read with interest even when one disagrees with his judgments. Here, as elsewhere in

his writings, Օշական is an impressionist whose ideas are provocative and whose style is colorful, vivid, and vigorous.

ՀԱՄԱՐՈՅՐԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

— է՛, կենդանութիւն,¹ տղաք:

— Անուշներ, անուշներ:

Քոքուրներուն² խումբը ծըմակը³ իր զարուսի տօնը կ'ընէ:

Արդէն Տէրընտասէն⁴ ասդին ամէն իրիկուն անոնք մատ են յոգնեցուցած համրելու համար Մարտին անհամ ու խեղկատակ⁵ օրերը: Ապրիլին կնկան պէս խորդախ իրկունները՝ անոնք սպաննած են մեծ առելութիւնով, իյնալու համար այս սպասուած ցերեկին:⁶

Գեղին բոլոր տղոցը նման, իրենք յաւիտենական⁷ տղաներ, շաքաթ մը առաջ ծարած⁸ են անխուսափելի ուլը, լեցուցած օղիին⁹ տոլը,¹⁰ վերցուցած պէտք եղածէն աւելի հաւկիթ ասոր¹¹ անոր հաւնոցէն,¹² հաւաքած անհրաժեշտ մածոնը լերան բոլոր փարախներէն,¹³ եւ հիմա քաշուած ծըմակին խորունկ անտառակը՝ կը խմեն ու կը խօսին:

Օղիին տոլը բերնէ բերան կը պտտի պզտիկ դադաքներով: Քոքուրները հարա¹⁴ կը սեպեն այն օղին, որուն հետ պայմանադրական քանածելը չի զրուցուիր:

— Աստուած¹⁵ ողորմի հոգուն, ողջ¹⁶ ըլլալու էր, վրայ¹⁷ կուտայ մէկը, տանելով քոքուրներուն միտքը մեռած ընկերոջ մը որ այս տօնին սրնգահարը¹⁸ եղած է տարիներ, զեղին բոլոր աղջիկներուն պատմութիւնը անցուցած իր եղեգէն, ու խանդավառած է իրենց ծեր տղու չո-

1. կենդանութիւն, անուշներ: words used as toast and response when drinking.
2. of քոքուրս happy-go-lucky, simple-minded, and "crazy" shepherds in the author's village. 3. in the little forest of ծմակ. 4. a religious celebration commemorating the presentation of Jesus to the temple, taking place on February 14. 5. silly. 6. day. 7. eternal. 8. obtained. 9. alcoholic drink made of raisins or mulberries. 10. gourd. 11. ասոր անոր: other people's. 12. from the hen house. 13. from the sheepfolds. 14. (Turk.) cursed.
15. Աստուած... հոգուն: May God have mercy upon his soul. 16. ողջ... էր: he should have been living. 17. վրայ կուտայ: adds. 18. the flutist.

ըռլթիւնը, սէրի այն պատկերներով ու բառերով որոնք ժողովրդական¹⁹
երգերը կը յատկանշեն:

— Լուս իջնայ,²⁰ լուս թափի, կը ձայնակցին²¹ ամէնքն ալ:
Մեռելին յիշատակը շուտ կը քաշուի անոնց առջեւէն:
— Կրակը չմոռնար:

Երկու տղայ կ'ելլեն, կը շոյեն կապ²² ու լին ճակատը որ առանց
գիտնալու կուլայ, կը պագնեն անոր դունջը²³ ու կ'երթան փայտի: Ու-
րիշ մը մէջքէն հանելով կէսը կոտորած իր դանակը, քանի մը հեղ²⁴ կը
քսէ պատահական²⁵ քարի մը ու կը մտնայ նորընծիւղ²⁶ ծառերուն խորը:
Երկու ուրիշներ կը տեղաւորեն կրակին փոսը:

Ետեւել Այանը, նոր անուն մը որ շնորհած է խումբը իրեն՝ յար-
գելու համար մեռնող ընկերը, ծանր ծանր կ'ելլայ ծունկի, ձեռք կը նե-
տէ տոլին, քանի մը ումա²⁷ գլորելէ ետքը ափովը կը սրբէ պեխերը ու
կը քալէ դէպի ուլը: Երեսուն տարի կայ, օրուան մատաղը²⁸ անոր դա-
նակէն կ'իջնայ:

Երբ կրակը հարուստնայ,²⁹ տիկ ելած ուլը³⁰ արդէն անցուած եր-
կայն ձողի³¹ մը՝ կը դառնայ անոր դէմ: Ուլին փորոտիքը,³² լեարդը,
թոքերը կէս եփուած ձեւով մը նախապէս կը սպառին:

Ասդին շտկուած լայն քարին վրայ, հաւկիթները կը սպասեն եփ-
ուելու:

Շուրքը, հակառակ տերեւներուն նիհարութեան, համով է ու բաւա-
կան հարուստ: Անկէ վար կ'իջնայ արագ փորուածքով³³ ու կը բանայ
լմին վրայ լոյսի անդունդ մը: Դէմի լեռներուն ղեղինի մօտ կանանչը
անուշ կուլայ աչքերուն:

Քոքուրները շէն³⁴ են: Տարիին այն քիչ օրերէն է ուր իրենց
փորը պիտի լարուի³⁵ հարուստի քսակին նման: Անոնք արթնցող զարու-
նին հետ իրենց չըմեռնող ցաւէն պիտի տառապին հեղ մըն ալ, պիտի խօ-
սին ճերմակ հարսնուկին³⁶ վրայ:

Անոնք կցկտուի³⁷ թառեր ունին, կէս պատկերներ, կինները նկարող

19. popular. 20. լուս իջնայ...թափի: May his soul receive heaven's
light. 21. agree. 22. tied. 23. its chin. 24. times. 25. that he finds.
26. young. 27. քանի...ետքը: after swallowing a few gulps. 28. sacrifice.
29. երբ...հարուստնայ: when the fire is right. 30. տիկ ելած: skinned.
31. long spit. 32. փորոտիքը...թոքերը: entrails, liver, lungs. 33. ա-
րագ փորուածքով: rapid descent. 34. merry. 35. will tighten. 36. young
bride. 37. unrelated.

բացատրութիւններ: Զուրի պէս զոց գիտեն³⁸ հինցած երգերու հատուածներ, բոլորն ալ շինուած գեղին մէջ իսկ, իրենց պզտիկութեան օրերէն մինչեւ հիմա: Փախցուած³⁹ աղջիկներ, շատ երիտասարդ ու ողբազին մահով մը անդենաւորած⁴⁰ կիներ, մեղաւոր սէրի մը հետեւանքով թոյն ուտող հարսներ, տաճկըցածներ, լիճին գիրկը թաղուածներ, բոլորը, բոլորը իրենց երգը ունին, տոամին հետ կեանքի եկած, պահ մը բերնէ բերան թռած, ու յետոյ կամաց կամաց առէք⁴¹ դրուած:

Ու ծերուկը բարի լայնութիւնով⁴² մը կը թողու որ երգը դառնայ ամէնունը, բերաններուն վրայ քիչ քիչ գլուխները ետ ու առաջ կ'երթան, թեւերը իրենց հանդարտութիւնը վանած վեր ու վար կ'ելլան ու կ'իջնան, կրունկները մեղմ ու դաշնօրէն⁴³ կը ծեծեն հողը:

Յուզումի երեւոյթներէն ետքը, անոնք կը պատրաստուին իրենց պարին:

Ակն⁴⁴ ելեր ծովէն կուգայ
Սիրուելով հովէն կուգայ.
Ամէն կարմրած հարսնուկ
Իր եարին⁴⁵ քովէն կուգայ:

Նշանը տրուած է:

Ծերուկ Այանը կ'անցնի կաղնիին կոնակը, կը հանէ սրինգը ու կը սկսի իր գեղջուկի պաշտօնը:

Պարողները կը կրկնեն երգին ամէն մէկ տողը, եղանակին այրած տեղերը կը թուլնան, կարմրած հարսնուկներուն հետ աչքերնին կը խփեն,⁴⁶ կը դողան ծայրերնին մեղմելով, եարին վրայ կատաղի ուժով մը կը զարնեն, մինչ անդին սրնգահարը բերնէն ձգած գործիքը,⁴⁷ փեքը իրարու կը ծեծէ եղանակին չափը տալով ու հինցած աչքերուն անուշու-թիւնովը հետեւելով տղոց շարժումներուն:

Յանկարծ քոքուր մը քակուելով⁴⁸ պարէն կը շտկի⁴⁹ Այանին կողմը, կ'իյնայ անոր ոտքերուն, սրտառուչ պաղատանքով մը.

— Աղբօ՛ր, ըսէ՛ հեղիկ⁵⁰ մը, ինչանկ⁵¹ պագիր Աղուէնին աղջիկը:
Պարողները բոլորը մէկ կը նետուին ծառին տակը, խենդ խելօքու-

38. Զուրի...գիտեն: They know by heart. 39. abducted. 40. deceased.

41. առէքը դրուած: offered to the public (become public knowledge). 42. with tolerance. 43. rhythmically. 44. the spring. 45. lover. 46. close.

47. instrument. 48. separating. 49. stands. 50. հեղիկ մը: once. 51. ինչպէս.

թեան մը մէջ կ'ուզեն թախանձագին⁵² պատմութիւնը այն մէկ հատիկ համ-
բոյրին որ վիճակուած⁵³ է իրենց ամբողջ խումբին:

— Գացէ՛ք բաներնիդ,⁵⁴ տղաք, աս տարի սիրտ չունիմ:⁵⁵

Բայց տղաքը առած են չորս դին,⁵⁶ որը փափկութեամբ կը շոյէ
անոր հին գտակը,⁵⁷ մօրուքը կ'առնէ ափին մէջ քիչ մը սեղմելով, որը
անոր ծունկերը կը ձեռնէ ձեռքին կոնակովը, միւսն ալ գօտիէն քաշելով:

— Զար սատանայ,⁵⁸ չար սատանայ:

Բայց նորէն ամէն տարուան նման ուլին խորովածը առջին, օղիին
տուր ծունկին վրայ բռնած, իր պատմութիւնը կ'ընէ նոյն բառերով,
նոյն հագով, խորովածի ու օղիի նոյն ընդմիջումներով:

Ան հիմակուան պէս քոքուր չէր:

Երիտասարդ եղած էր գեղին բոլոր տղոցը նման, իր կարծ փոթը⁵⁹
խելք առնող վարտիքովը, մետաքսէ նուրբ թաշկինակով ծապաւինուած⁶⁰ իր
սուր քէչէով,⁶¹ երեք թիզ⁶² լայն, փորն ու կուրծքը զոցող գօտիովը:

Ջատիկէն ետքը ան կ'անցնէր իր գործին, մինչեւ հոկտեմբերի հո-
վերը կ'արժէր Գինոյենց ուլերն ու գառները,⁶⁴ ձմեռուան պաշարը տունը
դնելէն վերջ կը քաշուէր պաշտօնէն:

Հովիւ ըլլալու այս ձեւը պատուաբեր է: Ամառ ձմեռ հօտին⁶⁵
փէշէն չգատուող տղոց մայրերը ժամուն ծամքան կախ զլուխ կը քալեն.
աղջիկ ունեցող կիներու մօտ լեզուներն⁶⁶ կարծ կ'ըլլայ: Լեռը զիտցող,
ժամէ⁶⁷ աղօթքէ լուր չունեցող տղուն գեղը քիչ անգամ կնիկ կուտայ:

Եօթը տարի Այան արծեց գեղի տղային ուլերը, եօթը տարի տան-
տէրը անոր մուկը⁶⁸ դէպի քեզ չըսաւ, այնքան կը սիրէր իր ուլերը:

Ան ունեցաւ իր նշանածը, ուրիշներուն նման, Ջատիկն դրկեց ա-
նոր չէրէզ,⁶⁹ հեռուէն հեռու տեսաւ գայն իր կարմիր լաթերուն շնոր-
հին մէջ թեւ առած:

Ութերորդ տարին աղային տունը հարս եկաւ Ադուէնին աղջիկը:

Գեղերուն մէջ քիչ բուսնող ծաղիկ մըն էր ան: Վարպետ՝ իր

52. խենդ...թախանձագին: in a state of silliness, they pleadingly ask for.
53. destined. 54. Գացէ՛ք բաներնիդ: Go away. 55. սիրտ չունիմ: I am
not in the mood. 56. առած են չորսդին: have surrounded him. 57. small
hat. 58. Զար սատանայ: Get thee behind me satan. 59. իր կարծ...վար-
տիքովը: with the baggy pants whose short pleats turned the (girls') heads.
60. adorned. 61. with a hat (made of rough felt-like material). 62. palms
(measure from the tip of the thumb to the tip of the little finger of the
stretched hand), 63. grazed, 64. lambs. 65. հօտին...չգատուող: that ne-
ver left the herd. 66. լեզուներն...կ'ըլլայ: do not have much to say.
67. ժամէ...չունեցող: who does not know what church and prayer are. 68.
մուկը...չըսաւ: did not criticize him. 69. dried fruit and other "goodies."

աղուորութիւնը գործածելուն մէջ, կաթէն աւելի ճերմակ մորթով, կրունկները⁷⁰ ծեծող մազերով, երեսէն ու աչքերէն չբաժնուող իր խնդեցնող ժպիտովը ան ունեցեր էր խօսուած⁷¹ աղջիկութիւն: Անոր համար արիւն էր եղած:

Ու ամէն իրիկուն կէս մթնած փոռին մէջ, Այանը անոր օգնութեամբ կը կթէր այծերն ու մաքրէրը:⁷²

Լեզուն, ջաղացի⁷³ քարն իսկ կը յոգնէր անոր քով:

— Խմեցէ՛ք, տղա՛ք:

Հանգիստի տեղն էր: Քոքուրները աչքերնին մանրցուցած, աղուոր կնկան պատկերը չփախցնելու համար, իրարու կուտային թեթեւցած տուր, կը պատռէին խորոված ուլին կողերը, շուտ շուտ կուլ կուտային միսերը, ու փորերնին⁷⁴ գետին տուած, պզտիկ կզակնին երկու փերնուն մէջ տեղաւորած կը տարուէին մտիկ ընելու:

Եւ Այանը կը պատմէր անոնց:

Արդէն իսկ շատցած մուխին մէջ, անհանդարտ հարսին ծայնը, չըհատնող հարցումները, լեցուն ծիծաղները, անէծքի համով ձեւերը, երբեմն երբեմն պզտիկ շամառները⁷⁵ պատճառ կ'ըլլային որ կաթին կէսը թափի, գործը ուշ մնայ, աղային յանդիմանութիւնը տանի: Անոր սիրոյն⁷⁶ հանդուրժեց իրեն համար անտանելի հայհոյութիւններ: Ու քունը⁷⁶ թրուաւ աչքերէն:

Լեռներուն մէջ անոր պատկերը պտտեցաւ իր հետ, ամէն տեղ, իր ձեւերուն զանազանութեանը,⁷⁷ կախարդութեանը⁷⁸ մէջ չարչարելով զինքը: Գիշերները իր մտուրին մէջ անոր ստուերը այցելեց իրեն: Առտունները երբ ան կը բերէր օրուան ուտեստը⁷⁹ կախելու իր մախաղին⁸⁰ մէջ, Այանը անոր նայած տեսնը՝ սիրտը վազող արցունքներ ունեցաւ:

Եղան օրեր ու իր մատները դպան անոր ձեռքի միսերուն. իր գօտին քսուեցաւ անոր շաւվարին: Գեղէն դուրս ան ձծեց իր մատները, գօտիին երջանիկ մասերը պազաւ ու պազաւ:

70. կրունկները...մազերով: with hair that reached her heels. 71. ունեցեր...աղջիկութիւն: she had been talked about as a girl. 72. the sheep. 73. ջաղացի քարն: the millstone. 74. փորերնին...տուած: lying on their stomach. 75. (Turk.) slaps. 76. քունը...աչքերէն: he lost his sleep. 77. variety. 78. charm. 79. the food. 80. his knapsack.

—Շօֆ, խմեցէ՛ք, տղա՛ք:

Կը խմէին անոնք, յետոյ կարգով իրենց բերանը կ'առնէին ծերուկին մատները, աչքերնին զոց կը պագնէին, կամաց, շատ կամաց, ինչպէս, իրիկունները զոյգ կը պառկին:

Քառասուն տարի առաջ էր: Ու այս օրուան պէս ծերուկը կը յիշէ խրտըրէլլէզի,⁸¹ զարունի տօն մը:

Հովիւները հող, միեւնոյն տեղը հաւաքուած, զառ խորված, զինովցած էին:

Երանի տուած էին իրեն, յետոյ հեզնած իր վախկոտութիւնը: Ի՞նչ կ'ըլլար: Հարսնուկին երեսը կը հատնէր: Ու զինով գլուխով՝ իրիկունը կանուխ տուն իջած էր ան կթուելիք մաքիները զատած, փարախին ներսը քշած:

Հարսնուկը տեղափոխութեան պատճառը հասկնալու համար չարչարած էր զինքը, իր լոռութեանը վրայ աւելի առաջ եկած, իր մօտ կոկոզած⁸² խնդալով, խօսելով, ձեռքերը մաքիին պտուկներէն բռնի դուրս քաշելով:

Փարախին այդ մասը արեւմուտքէն քիչ վերջը գիշերուան պէս կ'ըլլայ: Կթուելիք այծերը իրարու հետ կ'իյնային, իրարու շալակ կը նետուէին, զանգակներու կտրուած ժխոր մը դուրսի ձայները կը փախցնէր:

Ու հարսնուկը միշտ աւելի մօտ, ծուկովը ծեծելով հովիւին կողերը, կը շարունակէր իր հարցը:⁸³

—Խմեցէ՛ք, տղա՛ք, խմեցէ՛ք:

Քոքուրները լուռ, անշարժ էին այս անգամ: Կը սպասէին որ ծերուկը բանայ իր թեւերը, օդին մէջ բան մը զրկէ, փաթթուի անոր իր բոլոր հոգիովը: Յետոյ կուլային երբ անոր գլուխը երկննար առաջ, շրթունքները դողային, դողային ու օդին մէջ բան մը պագնէին:

Ասկէ վերջ զուարթութիւնը կը կոտրէր:⁸⁴ Քոքուրները պահ մը տրտմած՝ կռնակնուն վրայ կը պառկէին ապրելու համար ծերուկին պատմութիւնը:

81. a festival. 82. squatted. 83. questioning. 84. was interrupted.

Անոնք գիտէին թէ Այանը ան իրիկուն լեռը տղոց մօտ պառկած էր ու օրերով գեղը չեկած: Հուզելով միտք կը բերէին ծեծը որ Այանը կե-
րած էր հարսնուկին էրիկէն, գեղին ճիշտ մէջտեղը:

Ու անհուն կսկիծով⁸⁵ կը յիշէին Այանին նշանը որ ետ կ'ըլլար:
Անկէ ասդին ան ամշնալուն, գեղէն քաշուեր էր, հովիւներուն
մօտ շինած իր հիւղակը, չերեւալով մարդու, մինչեւ որ երիտասարդու-
թիւնը անցաւ իր երակներէն, ճերմակ մազեր ինկած իր ծնօտին վրայ ու
քիթին տակը:

Յետոյ քոքուրները իրենց կարգին գտան զայն լեռներուն մէջ:

Գարունի տօնը, իր միակ համբոյրովը, Զատիկի ու ծնունդի պէս
տաղաւար է հիմա քոքուրներուն:

1914

Խոնարհները

85. with grief.

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ

...Օտեանին գերեզմանը, Բարիզ, ուխտատեղի¹ մըն էր 1890-ին: Է
նաեւ այսօր, յիսուն տարի վերջը: Հպարտութիւն, գորովանք, հիացում.
ահա այն զգացումները որոնք կը յառնեն մեր ամէնուն ներսը երբ այդ
անունը, նուիրական² ու խորունկ, թափառի համախմբումի³ վերեւ, կամ
նստի յուշագրութեան⁴ մը ներսը: Սփիւռքը⁵ որ ահաւոր արագութեամբ
մը մարսեց մեր հին փառքերը, մաքրեց հաշիւը⁶ - այնքան անպատկառու-
թեամբ ու լրբութեամբ - աւելի քան երեք սերունդներու վաստակին,⁷
իր ամայաստանին⁸ մէջ մոռցա՞ծ է Օտեանը: Բարիզ, հին մարդերը, մե-

1. shrine. 2. sacred. 3. gathering. 4. memoirs. 5. the diaspora. 6.
մաքրեց հաշիւը: destroyed. 7. the work. 8. desert.

մեռելոցի օրերուն, ես տեսայ Փէր լա Շէզի⁹ գերեզմանատան մէջ: Եաղիկ չկար անոնց ձեռքը, քայց կը կոխէին ծանր ու խոփուն:¹⁰ Անոնց քովն ի վեր տեսայ ուրիշներ ալ, Օտեանին արիւնէն, գրող ու գրագէտ, որոնք խնդացին անոր քարին, թեթեւ, անփոյթ ու անցան անդին, իրենց առջեւ թափառող ձեւերու ետեւէն:

1937-ին, Աստուածածնայ¹¹ մեռելոցին, ինծի ալ տրուեցաւ հաղորդուիլ Օտեանի խորհուրդին: Անոր գրական դէմքը յօրինելու¹² համար, ես պիտի օգտագործեմ¹³ այն զգայութիւնները, զգացումները, թելադրանքները¹⁴ որոնք ինծի եկան այդ նրկուշաքին, Բարիզի մէջ բացառիկ արեւի մը դողողջ, դալկահար Քոսկիին» տակ, գործածելու համար բանաստեղծական բացատրութիւն մը: Անոնք որ չեն եղած այդ գերեզմաններուն մէջ, չեն զգար դառնութիւնը քաղքենի¹⁵ այդ հանգստարաններուն: Մեր Պոլիսին, քաղաքներուն, գիւղերուն գերեզմանները, ուր այդ նրկուշաքիններուն մեզի կուգար կեանքին բովանդակ հասկացողութիւնը, լացի ու ժպիտի հետ ճիտ ճիտի: Մայրը կուլար թաղուած իր զաւակը, որուն ողջ եղբայրը կը խաղար հողքին¹⁶ փէշերուն, ¹⁷ ժպտագին, անուշ, կենսալից:¹⁸

Պարզ քար մը, անթուական: Այնքան նման մեր գեղերու քարերուն, նոյնիսկ առանց անունի, թերեւս հօր մը, մօր մը ձեռքերովը այդ ձեւերուն մտած: Գ. հայերէն գիր մը եւ Odian՝ ֆրանսերէն: Ձեմ խօսիր մատիտով քիչ մը գորշացած — Բարիզ թշնամին է մարմարեային,¹⁹ իր ծուխին ու մշուշին սգաւոր²⁰ շղարշը անպակաս ընելով անոր վրայ, տարիներու ընթացքին սեւցնելու չափ ամէնէն ճերմակ քարը — այդ մեծ թուղթին վրայ խազխզուած²¹ յիշատակի գիրերէն: Ձեմ խօսիր շրջանակէն ալ: Զիս հոն առաջնորդողները, պարզ հայրենակիցներ, սփիւռքին բախտովը ինկած այդ ոստանը,²² լսած են Օտեանին անունը, զիս մինակ ձգելու չափ ըզզուշաւոր²³ մեծ մեռելին հետ:

Նստայ տրտում, երազուն, խռով ու տարօրէն տրամադիր: Հոգիս կը զգայի իմ մէջս: Մէկն էր այն պահերէն ուր իմ մարմնին խաւթ²⁴ թա-

9. Père-Lachaise. 10. pensively. 11. Աստուածածնայ մեռելոցին: the day following the feast of the Assumption of the Holy Virgin (Aug. 15), an "All Souls'" or "Memorial" day, of which there are several in the Armenian religious calendar. 12. to create. 13. will use. 14. suggestions. 15. urban. 16. of the grave. 17. at the edge. 18. full of life. 19. of marble (of that which is made of marble). 20. mournful. 21. written. 22. capital. 23. զիս...զգուշաւոր: discreet enough to leave me alone. 24. skin.

փանցիկ կը գանէի, ընկալուէ,²⁵ ներսէն, իմ խորերէն զալիք, ինչպէս
դուրսէն, շատ վերերէն իյնալիք ամէն զգայութեան: Կը նայէի քարին
որուն տակ պառկողը մէկն էր իմ ժողովուրդին ամէնէն մեծ զաւակներէն:
Նկան, մտքիս, իր էջերը մէկիկ մէկիկ, իրենց տիրանուէ²⁶ ողորմութիւնս²⁷
բոլոր անբաւարարութեանը²⁸ ակառակ, ու եղան հասկնալի, գնելով ի-
րենց տիրութիւնները սա դամբանին²⁹ անառարկելի զինովը: Հազիւ յի-
սունէն վեր մարդ մըն էր, առոյգ տարիքին մէջ իսկ վճարած իր սէրը,
սիրտը, միտքը կրակող զգացումը: Նկան աչքիս, այդ անունին զուգորդ³⁰
միւս փառքերը, իր սերունդին հաւատաւոր տղաքը, որոնց հետ պտտած էր
հաւանաբար այս ստուերաստանը,³¹ ու թերեւս ինծի պէս նստած ալ սա հո-
ղի կոշտին³² որ տարիներ վերջ ահա ընդունած էր իր խաղաղարար ծոցին
մէջ անոր տառապահար ոսկերոտին:³³ Ու ինծի երբեմն պատահող իմացա-
կան զօրծողութեան մը մղումին³⁴ տակ կանչեցի զինքը, դուրս իր գե-
րեզմանէն...

Պարթեւ³⁵ էր անոր հասակը որ հիւանդութիւնն իսկ դժուարացած³⁶
էր նուաճելու³⁷ — զրեթէ ոտքի ընդուններ էր մահուան առաքեալը, նստե-
լու, պառկելու անկարող ըլլալուն — ու վիրաւից,³⁸ ջրջրանքի³⁹ մէջ
խոնաւ ու փռած իր մարմինը ազատեցի պատանքին ճերմակ զգուանքէն: Օ,
մեր Խորհրդարանին⁴⁰ պատկառազդու ասպետը, մեր գրողներուն հիւանդագին
տարփաւորը, մեր արուեստագէտներուն իմաստուն ընկերն ու մենտորը, մեր
ազգային խղճմանքին սրբազան արտայայտութիւնը: Տեղաւորեցի իր մար-
մինը իր քարին կոնակովը կազմուած բազկաթոռին,⁴¹ շքեղ իր զուլիը
հանգչեցուցի իր ձեռններուն⁴² վրայ, ու ինկայ խորը հայու անմահ
քաղցրութեամբ, սիրտ առնող⁴³ քաղցրութեամբ աշուրներուն որոնք իր
լուսանկարներէն իսկ զիտէին, կրնային յուզել:

Տրտում էր անոր դէմքը ու անուշ: Մահը սրբազրած⁴⁴ էր հիւան-
դութեան «սատափ ու սաթ» ծանգը⁴⁵ անոր երեսներէն.

...Տես⁴⁶ զիարդ գեղեցկացոյց զիս մահ՝ արար զիս տարփելի.

25. receptive. 26. sadly sweet. 27. Romanticism. 28. insufficiency. 29. of...tomb. 30. associated with. 31. land of shadows (cemetery). 32. mound. 33. bones. 34. impulse. 35. tall. 36. had had difficulty in. 37. conquering. 38. covered with sores. 39. watering (water oozing from the sores). 40. Մեր Խորհրդարանին...արտայայտութիւնը: the respected knight of our Parliament, the beloved sufferer of our writers, the mentor of our artists, the sacred expression of our national conscience. 41. armchair. 42. forearms. 43. captivating. 44. had removed. 45. verdigris. 46. Տես... տարփելի: Behold how death has beautified me, made me desirable (written by Մ. Պէշիկթաշլեան shortly before his death).

իր ամէնէն սիրած բարեկամ-քերթողին⁴⁷ այս տողը ղողղղաց շրթներուս
բայց չեղաւ ծայն: Կը վախնայի տեսիլքը⁴⁸ պղտորելէ: Այնքան իրաւ
էր իր քարին կոնակը հանգստացուցած այդ մարդը: Կը նայէի, սեւեռ,
պլպլուռն, անհունապէս սրտագրաւ անոր աչքերը, ինծմէ անդին, առանց
ըլլալու մեռելներու նայուածքը...

Բարիզի արեւը ծիծաղելի ծամբորդ մըն է: ...Շղան ամպեր, որոնք
ոչ սեւ էին ոչ ծերմակ: ...Ու եղաւ ինչ որ քիչ անգամ պատահած է ինծի
— այն լոին ամբողջումը,⁴⁹ կոծումը,⁵⁰ թրթռումը երբ իմ ներսը, ամ-
բողջ դրութիւններ⁵¹ անմահաչ ուժերու, կը կանգնէին ոտքի: Քալել,
թուքերէն հալածուած: Ասիկա փախչիլն ալ չէր, վասնզի Պոլսոյ մէջ,
1915-ին, ամէն փողոցի մուտքն ու ելքը թուրք ոստիկանը իր հանգոյցը⁵²
ուներ: Քալել, որպէսզի ազատես քու խեղճ գլուխը, որուն չես կրնար
գտնել մեղքը, բայց որ գիտես թուրքին սուրին տակ: Բռնել նեղ կամ
լայն փորուածքներէն⁵³ մէկը որ քեզ պատահական⁵⁴ ապաստարանը պիտի
հանէ: Ա՞շ, ծա՞խ, ե՞տ, առա՞շ: Բոլոր ուղղութիւնները: Ու քու
ներսիդ ծայնը քեզ կ'առաջնորդէ: Այդ ապրումները,⁵⁵ իրենց կրկնու-
թիւններովը, չարաշուք⁵⁶ քաղաքէն, ես ձգած էի խորունկ վերլուծու-
մի:⁵⁷ Էականը⁵⁸ իմ անծանրութիւնն⁵⁹ էր, մարմինէ գերծութիւնը,⁶⁰
ամէն վտանգաւոր անցքերէ հովի պէս սպրդումս,⁶¹ ուրականին⁶² հետ խո-
սելու աստուածային պարզութիւնն ու քալելը: ...Բարիզին գերեզմանատան
մէջ դարձաւ ինծի այդ թափանցիկ հոգեղէն⁶³ դրութիւնը: Ու կը տեսնէի:

...Գրիգոր Օտեանը, արեւելեան ազնուականի իր շքեղանքովը,⁶⁴
խելքին ամբողջ ծառագայթումովը,⁶⁵ այդ գերեզմանէն երեք քառորդ դար
առաջ: Որ կը մտնէր մոայլ, կամարակապ⁶⁶ սրահներու թրքութենէն⁶⁷
ներս, կը բռնէր ձեռքերը մարդասպան ժողովուրդի մը զաւկըներուն,
ցոյց կուտար անոնց ծամբան, որ հանէր վտանգներէն անոնց արկածահար⁶⁸
վարչութիւնը: Որուն հմայքը, գլխուն ու հոգիին գեղեցկութիւնը,
մանաւանդ անդրանիկ երիտասարդութեան բոլոր շնորհներովը պսակավառ,⁶⁹
ժամանակին մէջ եղեր էին խորհրդանշական⁷⁰ պատգամ:⁷¹ Մեր ժողովուրդը

47. of his poet-friend. 48. the vision. 49. disturbance. 50. lamentation.
51. systems. 52. blockade (knot). 53. of the trenches. 54. unexpected. 55. es-
periences. 56. evil. 57. ձգած...վերլուծումի: I had analyzed. 58. the
essential thing. 59. weightlessness. 60. մարմինէ գերծութիւնը: being de-
prived of a body. 61. my slipping. 62. the hurricane. 63. spiritual. 64.
with the magnificence. 65. խելքին...ծառագայթումովը: with the full
brilliance of his mind. 66. vaulted. 67. Turkishness. 68. shattered. 69.
crowned. 70. symbolic. 71. message.

քիչ անգամ իր մէկ զաւկին վրայ այսքան կատարելութիւն կրցեր էր Կանդուրժեւ, այսինքն խոստովանիլ մահէն առաջ ու մահէն վերջը: Իմ մտքին մասնակի⁷² կերպերէն մէկն է զրական անձնաւորութիւնները, նոյն ըոպէին ու ամանակով,⁷³ դարձնել⁷⁴ իրենց բաղադրիչ տարրերուն, քերթուածը վերածել մարդու, միսի, զգացումներու կտորներուն ու բառերը ընդունիլ իբր խտացած⁷⁵ ապրումներ: Ամէն զրոյ, այդ յիմար վերարկուին կամ պիտակին⁷⁶ տակ մտնելէ առաջ ինծի պէս կտոր մը միս է ինծի Կամար, այս միսին կապուած բոլոր թշուառութեանց, ողբերգութեանց ու... Երանութեանց Կանդեւոյ: Գրիգոր Օտեանը այն անձնաւորութիւնն էր որուն քիչ բառերը շատ ապրումներու շիրմաքարեր⁷⁷ էին: Մեր մերձաւոր անցեալին բոլոր պայծառութիւնները: Ու դուք կը Կանկնաք թէ ինչ արշալոյս էր մեր քարթօնքին⁷⁸ սկիզբը: Այդ անցեալին բոլոր յուսապատար⁷⁹ ձգտումները: Ու դուք գիտէք թէ որքան ընդարձակ էր այդ մարդոց Կորիզոնին ծիրը,⁸⁰ ընդգրկելու չափ քանի մը Կազարամեաններու⁸¹ բոլոր կորանքներուն⁸² քաւարանը:⁸³ Ու այդ անցեալին բոլոր արիւնները, կըրակները, անպատմելի դժոխքը: Ո՛վ իմ պատմութիւնը, իր նմանը չունեցող աշխարհի երեսին: Որուն միայն սա քանի մը Կիմնական գոտիները բաւ են որ եւ է մարդ արցունքի մէջ խղճելու...: Գրիգոր Օտեան, բարիզեան⁸⁴ այդ խուսափուկ արեւին տակ, կը թրթռար մեռելներու ողջ ըզզայութիւններուն բոլոր աղեղներովը:⁸⁵ Գիտէ՞ք թէ իմ մտքէն անցնող ամէն իմաստի կայծ անոր մէջ կ'ըլլար Կամազօր բոնկում, շողարձակում:⁸⁶ Ու տրտում, Կեշտագին Կաճոյք էր անոր, ինչպէս ինծի Կամար, մեր զանկերուն⁸⁷ սա փոխադարձ Կաղորդակցութիւնը: Թրթռում մը, իմ ապրումներէս կը Կանէր անոր անդիմադրելի աչքերուն — ամբողջ գլուխը աչք մըն էր անոր վրայ — ու կը լուսաւորէր Կինաւորաց տաճարի մը թափանցիկ զմբէթին⁸⁸ նմանող անոր գլուխը: Ու կը տեսնէի: Յետոյ լոյս խաղերը քիչիկ քիչիկ անձնացան:⁸⁹ Չայնի փշրանքներ կը թուէին ինծի Կասնիլ իրմէն: Յետոյ խօսքի դարձուածքներ,⁹⁰ այնքան իրաւ, բնական որ դժուար էր մտածել մեռելին: Կարծեալ իմ մտքիս մասնակի կերպերէն

72. special. 73. rhythmically. 74. դարձնել...տարրերուն: to reduce to their basic elements. 75. condensed. 76. label. 77. tombstones. 78. Renaissance. 79. յուսապատար ձգտումները: hopeful aspirations. 80. orb. 81. of a few millennia. 82. of the failures. 83. purgatory. 84. Parisian. 85. with the bows. 86. radiance. 87. մեր...Կաղորդակցութիւնները: the communication between us. 88. dome. 89. became human. 90. խօսքի...դարձուածքներ: expressions.

մէկն էր մեռելները խօսեցնել, ինչ որ ըրեր էի, այնքան անգամներ, ինծի սիրելի հոգիներու հետ, նայելով անոնց գերեզմաններուն վրայ ու տարուելով անոնց հետ խօսքի, այսինքն շարունակելով մարդկեղէն⁹¹ ապրումը, եւ յաճախ այն կէտէն ուր ընդհատուած էին անոնք այդ փոսին մուտքին: Ու ինչ որ տրտում էր ու ահաւոր, այդ երազանքին ու իմ իրաւ անձին ընդմէջ փախանակուող⁹² ձայնին ինծի դառնալն էր այս անգամ նիւթեղէն⁹³ գզայութիւն մը ինչպէս, վասնզի կը լսէի իր ձայնը...:

Ու մեռելը խօսեցաւ: Յստակ, տաք: Զուր տեղը չէ որ ատենաբանի⁹⁴ վարշամակ⁹⁵ մը իր յիշատակը կը ծածկէր: Գրիգոր Օտեան, ողջ ու մեռել, չէր կրնար տաք, յստակ, երբեմն խենդ իսկ չխօսիլ: Մտիկ ընդողը: Անշուշտ: Ասիկա չէր խօսած: Բայց կը հասկնար:

...Գրիգոր Օտեան քանստեղծ մըն է որ ապրած է իբր քաղաքական գործիչ⁹⁶ մը: Այսինքն չէ կրցած ըլլալ ոչ մին եւ ոչ միւսը: Իր ժամանակը իրեն յատուկ շոյալութեամբ մը երկու կրթանքներն⁹⁷ ալ վայելեցուց⁹⁸ իրեն ու երկուքին մէջ ալ տուաւ անոր առաջնակարգ արժանաւորութիւններ: Քաղաքական գործիչը կը մնայ ենթակայ եթէ ոչ սրբազրուսներու, գէթ յաւելումներու,¹⁰⁰ ամբողջացումներու:¹⁰¹ Ինչ որ առանց տարակոյսի¹⁰² կրնանք հաւատալ իր մօտ իբր իրականութիւն, ան ալ հմայք (charme) ունեցող անձնաւորութեան մը օրինակն է: Դարձեալ կը հաւատանք որ խորապէս պարկեշտ, իրաւ հայ մըն էր, ու թուրքերու ծառայութիւնը կրցաւ վերածել քաղաքական¹⁰³ ուղեգիծի մը պարտքին: Հսել թէ անիկա դէմ էր յեղափոխական, բուռն միջոցներու, կը նշանակէ ընդունիլ անոր մօտ առհաւական¹⁰⁴ եթէ ոչ իմաստութիւն, գէթ թելադրանք: Հսել թէ անիկա կը վստահէր թուրք կայսրութեան¹⁰⁵ ապագային կը նշանակէ իր ողմանթիզմը ոսկեզօծել: Ինք ամէնուն չափ ու աւելի պատճառ ունեցաւ իր հաւատքին հերքումէն¹⁰⁶ գոյաւոր¹⁰⁷ ցաւը ապրելու: Օտեանին մօտ քաղաքական մարդու վերլուծումը կը նշանակէ սեղանի վրայ դնել հայ եւ թուրք յարաբերութեանց ողբերգութիւնը: Այդ ողբերգութեան վերջին վարագոյրը իր տակ կը ծածկէ մեր միտքերը զանցող¹⁰⁸ անմարդկութիւններ:¹⁰⁹ Բայց 1915-էն առաջ, առաջ նոյնիսկ 1895-էն, մեր պապերը այդ ողբեր-

91. human. 92. being exchanged. 93. material. 94. of an orator. 95. veil. 96. քաղաքական գործիչ: statesman. 97. professions. 98. allowed him to enjoy. 99. merits. 100. additions. 101. completions. 102. doubt. 103. քաղաքական ուղեգիծի: of a political guideline. 104. ancestral. 105. of the empire. 106. from the refutation. 107. resulting. 108. beyond the comprehension of. 109. inhumanities.

գութիւնը հաշտեցուցած¹¹⁰ էին իրենց ծակատագրին: Արթնցնել այս ժողովուրդը, անոր ներշնչելով ժամանակակից մշակոյթին¹¹¹ կարգ մը գեղեցկութիւնները, հրաշքները, բայց անկարող ըլլալ բարեփոխելու¹¹² անոր շրջապատը,¹¹³ կեանքին պայմանները, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ տառապանքներուն գերագոյնը հանդերձել:¹¹⁴ Մեր ամիրանները, մեծ հոգեւորականները այդ տառապանքը գիտէին մարսել մեր պատմութեան մեծ դեղթափները¹¹⁵ օգուտով գործածելով: Օտեանի Ասիմանադրութեան¹¹⁶ սկզբունքներով ածած երիտասարդը չէր կրնար հանդուրժել: Ու ահա տոաման, իր բոլոր զարհուրագին պատկերաշարքով¹¹⁷ որուն վերջինը Սփիւռքն է, իմ աչքերուս: Ո՞վ մեղադրել:¹¹⁸ Օտեա՞նը, իր ընկերներ¹¹⁹ը, իրենց օրէնքներ¹²⁰ը: Արդ ամէնէն անմասն,¹¹⁹ բոպիկ ժողովուրդներ, մեզի բախակից,¹²⁰ գերեկից, այսօր գեղեցիկ միութիւններ են, ազգերու ընտանիքին մէջ: Մեր ժողովուրդին կէսէն աւելին ջնջուած¹²¹ է, ամէնէն անարգ եղանակներով:

Այս քիչ մը լայն բռնուած¹²² վերլուծումը ատեն է որ յանգի¹²³ իր վախճանին: Չեմ գղջար¹²⁴ կամ ցաւիր մեր գրականութեան մէջ շատ սակաւաթիւ¹²⁵ էջերով իր անունը հագիւ պահել կրցող դէմքի մը նուիրուած սա կենդանագրին¹²⁶ համար: Գր. Օտեան շփացուած, ձեւագեղծուած¹²⁷ դէմք մըն է: Այս մասին տակաւ կ'ընդհանրանայ¹²⁸ հասարակաց¹²⁹ դատաստանում¹³⁰ մը: Բայց իր իմաստը՝ ամբողջ աւանդութիւն մը: Հետաքրքիր խուզարկու¹³¹ մը, իր առիթով մօտիկն է գրեթէ նուաճելու¹³² մեր պատմութեան ամէնէն դժնդակ, ինչպէս լուսաւոր մէկ շրջանը: Ան որ օր մը այս ժողովուրդին պատմութիւնը պիտի գրէ, գէթ նոր ժամանակներու (այսինքն Պոլսոյ առումէն սկսող շրջանէն առդին) պարագրկումը¹³³ փորձած ատեն պիտի չունենայ դժուարութիւն: Միշտ նոյն խումբն է մարդոց, անտերունջ¹³⁴ ու տառապող, Մերձաւոր Արեւելքի¹³⁵ քառուղիներուն,¹³⁶ ձգուած բոլոր չարիքներու ժանիքին, բայց ներքին խոր վստահութեամբ մը չմոռնալով երբեք կեանքին, ապրելուն գիտութիւնը, այնքան բազմա-

110. reconciled. 111. of the culture. 112. to improve. 113. environment. 114. to put on, to wear. 115. antidotes. 116. of the (Armenian) Constitution. 117. pictures. 118. to blame. 119. deprived. 120. մեզի...գերեկից: sharing our destiny, our fellow slaves. 121. exterminated. 122. լայն բռնուած: extensive. 123. reach. 124. regret. 125. a few. 126. portrait. 127. distorted. 128. spreads. 129. popular. 130. judgment. 131. researcher. 132. (here) to understand and write. 133. narration. 134. abandoned. 135. Մերձաւոր Արեւելքի: of the Near East. 136. at the cross-roads.

ծել¹³⁷ խելամուռմներով ինքզինքը պարտադրած¹³⁸ իր միջին խղմտանքին: Այո՛, թուրքէն բանածելուած¹³⁹ հօտն է (ոչխարներու) անիկա, ինչպէս յոյնէն ու արաբէն արհամարուած ու դաւաճանուած գերիններու ամբողջ: Բայց, ատոնցմէ դուրս, ինքն է դարձեալ, դարէ դար, ինքզինքը հաշտեցնող իր օրերուն խուլ, անողոր պատգամներուն հետ, պատմիչին պարզելու չափ՝ անընդմէջ¹⁴⁰ շարանը¹⁴¹ իր վրայ խուժող եղելութիւններ իւրակերպելու:...

Ինչ իրարմէ տարբեր հարցեր կը դրուին¹⁴³ սեղանի վրայ, այդ մարդուն առիթով, բացի գրականներէն, որոնց վերլուծումը կատարուեցաւ կանխող¹⁴⁴ էջերուն: Անոնցմէ ամէնէն խոռվիչը հայ-թուրք յարաբերութեանց problemen Է, ապահովաբար: ¹⁴⁵ Ատոնցմէ ոչ նուազ ուշագրաւը¹⁴⁶ մեր ժողովուրդին ընդունակութիւնը՝ պետական, ¹⁴⁷ վարչական պաշտօնագործութեան: Ատոնցմէ ուրիշ մըն է խորունկ հմայքը, պարկեշտ, առաքինի զգայնութեան, խառնուածքին իրականութիւնը, միշտ գերիններու այդ դարաւոր նախիրին¹⁴⁸ մէջ: Բանալ զանոնք, անշուշտ որ ինծի շատ սիրելի եւ ընթերցողին ալ թերեւս հաճելի աշխատանք մըն է: Բայց ինծի չէ ներուած այս ամէնուն հասնելու բախտը: Մեր պետական, գրական անձնաւորութիւններէն ոչ մէկը՝ որ այդ Գրիգոր Օտեան կոչուած վրիպած¹⁴⁹ գրագէտին ու նոյնքան վրիպած քաղաքագէտին¹⁵⁰ աստիճանովը պարզէր համադրողին¹⁵¹ դառն, սուղ, խորունկ, հեռահայեաց¹⁵² թեւադրանքներ: Այս արժեւորումը¹⁵³ ոչինչով է կամայական: ¹⁵⁴ Իմ տողերը կուզան իմ ամէնէն անկեղծ համոզումներէն:

Կա՛յ կարիք, ¹⁵⁵ այս ամէնէն վեթի, համադրական¹⁵⁶ լայն պատկերացման¹⁵⁷ մը մէջ գծելու իր տիպարը, քիչիկ մը խոշորացուած, ինչպէս կ'ըսեն: Չեմ կարծեր: Մենագրութեան¹⁵⁸ մը արժանի մարդ մըն է ան: Ուրիշ սերունդ մը, կը հաւատամ, պիտի ընէ այդ գոհողութիւնը, վերակազմելու¹⁵⁹ համար, իր բոլոր խռովիչ ազդմունքներուն¹⁶⁰ մէջ այդ մարդուն ու ընկերներուն դերը, մանաւանդ վերակոչելու¹⁶¹ ապրում-

137. բազմածել խելամուռմներով: multi-faceted talents. 138. imposed. 139. formulated. 140. uninterrupted. 141. chain. 142. shape. 143. կը... վրայ: are raised. 144. preceding. 145. undoubtedly. 146. noteworthy. 147. պետական...պաշտօնագործութիւն: to hold political and administrative offices. 148. flock. 149. unsuccessful. 150. of the statesman. 151. historian, compiler. 152. farsighted. 153. evaluation. 154. ոչինչով է կամայական: is in no way whimsical, arbitrary. 155. need. 156. panoramic. 157. portrayal. 158. of a monograph. 159. to recreate. 160. suggestions. 161. to recall.

ներու այն գումարը որոնց մանաւումը,¹⁶² թէեւ աղօտած,¹⁶³ ժամանակին
ընդմէջէն, պիտի ըլլայ բաւական տաք, շերմացնելու համար մեզմէ վերջ
գալիքներուն յետեւ կամ խնդավառ փնտոտութիւնները,¹⁶⁴ մեր անցեալէն:
Կը փակեմ այս էջերը, խորունկ բեկումով¹⁶⁵ մը, այս անգամ
Օտեանին ինչպէս ինձմէ վեր ազդակներու¹⁶⁶ արգասիք:¹⁶⁷ Այսքան խելք,
խանդ, աշխատանք, հաւատաւորութիւն, այսքան շնորհ, ազնուագգի¹⁶⁸ տուր-
քեր, ծկունութիւն,¹⁶⁹ պարկեշտութիւն,¹⁷⁰ կեանքէ, արուեստէ, գեղեց-
կութենէ, ոգեղէն ու մարմնեղէն վայելչութիւններէ ընկալչութիւն,¹⁷¹
կ'անցնին անշուշտ սոսկական¹⁷² անհատի մը ընդունակութեանց գումարը,
տարածուելու համար մէկ մարդու մէջ այս ամէնը դնող ու ծնող ժողո-
վուրդին: Ու վստահաբար¹⁷³ կը գրեմ որ չեմ գտածիր:¹⁷⁴ Այնքան ա-
կընթալ¹⁷⁵ է այս ամէնուն սպասող վախճանական¹⁷⁶ ճակատագիր մը, Օտեա-
նէն ինչպէս իր ժողովուրդէն: Ու կ'աւելցնեմ. չիենդենալու համար
պարտաւոր ենք դիմել այդ անհրաժեշտ ընդհանրացման:¹⁷⁷ Այս ամէնը աւերա-
ծի,¹⁷⁸ կոտորածի,¹⁷⁹ մոխրի ու արեան վերածող, փոխակերպող ո՛ւժեր: Անշուշտ:
Ջարկաւ այդ թաթը շքեղ գրագէտը ու տապալեց: Նոյն թաթը զարկաւ դարձ
ձեւալ այն շքեղ երեւոյթը որ մեր ժողովուրդն էր քսաներորդ դարու ա-
ռաջին տասնամեակին:¹⁸⁰ Խորհած ունի՞ք թէ ինչ կը մնայ այդ գեղեցիկ,
փարթամ,¹⁸¹ հրեշտակային Պոլիսէն, ըսել կ'ուզեմ անոր հայութենէն:
Երկուքին համար ալ տիրական¹⁸² նոյն ճակատագիրը: Մեր գրականութիւնը
մեր ժողովուրդն է ամէն բանէ առաջ: Ահա թէ ինչու անոր բոլորանը-
ւէր¹⁸³ սպասարկու, վաւերական¹⁸⁴ տաղանդ մը այնքան քիչ բան կրցած է
ձգել այդ ժողովուրդի սրբութեանց թանգարանին:

Իր յիշատակին հետ անկարելի է չտրամիլ: Իր գործին առջեւ
դարձեալ անկարելի է չցաւիլ: Բայց իր ճակատագրին հետ չհաշտուիլ մը -
որ համագոր է անոր գրականութիւնը արժեզրկելու¹⁸⁵ - մեղանչել¹⁸⁶ պի-

162. knowledge. 163. blurred. 164. research. 165. disappointment. 166. of factors. 167. result. 168. noble. 169. flexibility. 170. modesty. 171. possession. 172. single. 173. confidently. 174. չեմ գտածիր: I am not mistaken. 175. obvious. 176. final. 177. generalization. 178. destruction. 179. massacres. 180. in the decade. 181. opulent. 182. God decreed. 183. totally dedicated. 184. genuine. 185. to deprive of merit. 186. to sin.

տի նշանակէր Հոգւոյն Սրբոյ դէմ որ հոս իմացականութիւնն է, առանց
վերագիրի: 187

Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան, Ա. հատոր

187. qualification.

LITERATURE
OF THE DIASPORA

INTRODUCTION

Most of the survivors of the 1915 deportations eventually settled in the Syria-Lebanon area. The small number who had been returned to their homes were given the opportunity to leave the country in 1923 by the Kemalist government with the result that Turkish Armenia became almost completely vacated by Armenians, and Istanbul (Constantinople) became the only center in Turkey that still contained a substantial number of Armenians.¹ The large majority of the new emigrants found their way into the United States. Others went to France and other parts of the world.

A resurgence in the manner of the Armenian Renaissance was impossible in the Turkish capital of the twenties. External and internal conditions were different now. The religious and intellectual leaders, as well as the artists, musicians, and men of letters had been nearly annihilated. It was necessary to begin all over again in an atmosphere that was not conducive to the free cultural development of minorities. Eventually, some ground was regained, as schools and churches reopened, newspapers were established, and a few individuals even wrote some "safe" poetry and prose under this restrictive system, but it was obvious that in literary and cultural terms twentieth-century Istanbul could never be to the Armenians what nineteenth-century Constantinople had been.

Western Armenian literature was now a "homeless" literature. The bonds that united the dispersed band of writers were a common language, a common history, the problem of survival as an ethnic entity, and in the case of the older writers, common memories. There was a complete breakdown of unity, except possibly in the Middle East, where the physical proximity of countries, the large number of Armenians, and the many newspapers and periodicals made possible a physical and spiritual closeness that did not exist elsewhere.

Many are the authors who have aspired to immortality under these most trying conditions. How many will actually survive the test of time remains to be seen. They have written with complete freedom. Some of the older writers have made a successful nostalgic effort to resurrect the Turkish Armenia they knew as children or adolescents. Others have concerned themselves with the fate of the Armenians in the diaspora and have sought to re-examine and to transform Armenian values to make them harmonize with the new conditions.

A still younger group, although not unmindful of the uncertainty of the future, has chosen the path of psychological analyses and philosophical meditations as a way of infusing new life and new ideas into Armenian literature. It has been influenced by the literary currents that have dominated international literature.

Many second- and third-generation authors have chosen to write in the language of the country which is now their home. Some have used their unique background to give something original to their writings. Saroyan, Surmelian, and Michael Arlen, Jr. are the best known in the United States. Others have shunned the past altogether.

1. Smyrna had been destroyed by the Turks in the Graeco-Turkish War in 1922.

Armenian literature is flourishing in Soviet Armenia, but it is in the eastern dialect, dealing with different problems, and existing under totally different conditions. As communications improve between Armenia and the diaspora, there will be reciprocal influences in language, which should redound to the advantage of both. It remains to be seen what other results will ensue.

ԼՈՒԹՖԻ ՄԻՆԱՍՍ

(1892-1957)

Although Armenian prose has been cultivated quite extensively by immigrant Armenian-Americans, poetry has been almost a rarity, Լութֆի Մինասս being one of the very few who devoted themselves to the genre in the United States.

Լութֆի Մինասս was born in the village of Քէսրիկ, near Խարրբերդ, graduated from the Կեղրոնական School in Մէգհրէ, taught for a few years, and then set out for the United States in 1913. Two years of Harvard and two years at Brown earned him a Bachelor of Education degree from the latter institution in 1922.

Այգեղոյ, his first volume of poetry, published in 1918, contains themes that generally recur throughout his subsequent volumes, but here there is greater emphasis on love, undoubtedly a reflection of his youthful feelings. The occasional eroticism and more common sensualism in these poems are muted in his more mature verses. Love for a woman, nostalgia for a destroyed recent past, grief over national and human suffering, and hope for a brighter future are the more usual sources of his inspiration. Although Լութֆի Մինասս's poetry is highly personal, it does not lack universality, especially in his later poems.

His other publications include Ժիր Կաթին, Գարուն (1935), Արփիական (1947), and Փշրուած¹ բաժակ (1953).

Լութֆի Մինասս died in December, 1957, in Medford, Massachusetts.

1. The normal spelling of this word is փշրուած, but the author has preferred the above form. He also has a tendency to omit final silent յ, as can be seen in the poems that follow.

"I seek rest—rest
For my lonely heart."

ՀԱՆԳՈՒՍ ՄԸ

ՀՐԱՆԴ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻՆ

Սիրտըս այս զիշեր տրտում, անտարբեր
Անքուն մենութեան¹ կարօտը կզգա,²
Տըժգոյն վաղորդայն,³ որ միտքս է գերեր⁴
Կարտասուէ⁵ անոր տենչանքն հեռակա:⁶

Վիշտը քաշեց զիս աստղէն՝ ալիքին
Կորզելով⁷ ձեռքիս զինին կենարար,⁸
Որ հազիւ ըմպած փրփուրն առաջին
Հաճոյքն իժի⁹ թոյն եղաւ ինձ համար:

Հիմա, ամէն ինչ կեանքիս համն ունի.
— Սէր ու երազներ, հաւատ ու իղձեր,
Որոնք կուրծքիս տակ ողջ ողջ են մեռեր:

Հանգիստ մը կուգեմ, աշխարհէն հեռու,
Անկոխ¹⁰ լոռութեան գիրկը մենաւոր,
Ուր չզգամ համբուն¹¹ երէկն ու այսօր:

1918

Այգերգ

1. of solitude. 2. կը զգայ. 3. the day after. 4. enslaved. 5. կ'արտասուէ. 6. հեռակայ. 7. snatching. 8. life-giving. 9. of a viper. 10. untrod. 11. at all.

ԳԵՏԱՊԱՐԶ

Գընա՛, ով զետ, հոս քո ճամբան մէզ¹ է, անեւ.
 Աշխարհն անցար արիւններանզ² յորձանքներով.³
 Մարդ ու աւագ քեզ չըկրցին ցամքեցընել,
 Ափիդ կանգնած կ'ըսեմ սըրտով՝ երթաս բարով:

Երթաս թափիս մեր ծովը նոր, խաղաղ ու խոր.
 Մոռնաս իսպառ քո ոռոգած պուրակն օտար.
 Կանոն է որ, կորած⁴ որդին դառնա⁵ իր մօր.
 Իցի՛ւ,⁶ քեզ հետ, իմ կարօտին նաւն ալ երթար:

Կարմ օրերուս առուն մոլոր,⁷ աստանդական,⁸
 Հո՛ս պիտ՝ ցամքի, իրմով մեծցած ծա՛ռ մը չունի.
 Դու քո աչքով արցունքըս տա՛ր. — սիրոյս վըկան.
 Տա՛ր ու ջրէ արտն ու այգին իմ հայրենի:

1958

Փշրւած բաժակ

1. foggy. 2. bloody. 3. with eddies. 4. կորսուած. 5. դառնայ. 6. would that. 7. errant. 8. wandering.

ԳԷՈՐԳ ԿԱՌՎԱՐԵՆՑ

(1892-1946)

One of the serious problems in Armenian literary scholarship results from the severely limited information available concerning our men of letters. In 1915, many valuable records and manuscripts were destroyed by fire, the Turkish gendarmes, or relatives who were afraid to be discovered in possession of such papers. Later writers, through modesty or negligence, have failed to accumulate the necessary personal material that would help the researcher and critic to reconstruct their lives and literary careers. Currently, a serious effort is being made in Soviet Armenia to collect letters, manuscripts, and other valuable documents that will provide new insights into the life and works of authors. Its beneficial effects are becoming increasingly apparent as comprehensive biographies and "complete works" come off the presses in *Երևան*.

Գեորգ Կառվարենց is one of the writers of the Armenian dispersion about whom there is rather scanty information. It is known that he was born in *Պոլս*, received his elementary education in the Mkhitarist school of Smyrna, his secondary education in the American High School of *Պարտիզակ*, and his post-secondary education in the American College of Smyrna, from where he graduated in 1908.

He taught for six years in the Armenian schools of Ankara and Constantinople prior to the First World War. Having survived imprisonment and deportation, he worked for the British army of occupation in Turkey after the war and simultaneously edited the English section of *Ազատամարտ*. In Greece in 1922, *Կառվարենց* resumed a teaching career which was interrupted again, this time by World War II. He managed to leave that hapless country in 1943 and, after a brief stay in Austria, settled in Milan, Italy, where he died in 1946.

Կառվարենց began to publish early in the dailies, periodicals, and annuals of his day. His first volume of poetry, *Ծովեր*, appeared when he was twenty-one years old. *Գերեզմանի ծաղիկներ* was published in 1921 and *Տալիդ Փուլեան* in 1931. He has left a number of unpublished original plays, together with some translations. A fourth collection of poems also awaits publication.

Կառվարենց's poetic world is full of dreams, yearnings, and regrets cloaked heavily with a melancholy that is occasionally broken by joyful pictures of nature. Nostalgia for his lost homeland deepens his sadness even more. His verse distinguishes itself by its musicality and varied meter.

ԴԵՐԱՍԱՆԸ

Մերթ ասպետ ու մերթ միմոս¹ ցնծունակ,²
 Ամբոխի՛ զաւակ, դափնեւոր³ անզէն,
 Դիմագրաւելով⁴ ծաղիկ ու ծանակ,⁵
 Կը քանայ կեանքին մեզ քօղն հոյաշէն:⁶

Ամենուր լքման ակնդէտ⁷ բազէն⁸
 Կը յօշէ⁹ երազն անոր անսպակ.—
 Յոգնե՛ր է հոգին սիրոյ դարպասէն,
 Ու ցաւերուն չափ ան չունի՛ դիմակ...:

Սիրտն ողջակիզող¹⁰ հուրէն անբաժան՝
 Տար¹¹ հոգիներու ինք ասանջական,¹²
 Մեր սիրտերուն մէջ ունի կէտ մը սին...

Եւ երբ յիշէ վերջն իր անյիշատակ,
 Կը սիրէ—խուցին առկայծ¹³ լոյսին տակ—
 Արցունքով սրբել շրպարն¹⁴ երեսին:...:

Գերեզմանի ծաղիկներ

1. clown. 2. merry. 3. laureate. 4. facing. 5. mocking bird. 6. magnificent. 7. attentive. 8. falcon. 9. tears apart. 10. immolating. 11. remote. 12. giver of hospitality. 13. flickering. 14. make-up.

Վինն Անճրեհին...

Վինն¹ անճրեհին կը հեծէ երդիս վըրայ, — միալար²
 Վինն անճրեհին կը հեծէ...
 —Ահ, ինչ անուշ թախիծ է
 Շոճիներուն³ մէջ դալար...

Շոճիներուն մէջ դալար
 Ու մշկենի⁴ մըշուշին,
 Ժիածանի մը յոյսին
 Յառած,⁵ գոհար առ գոհար, կուլայ երկինքն անդադար...

Այս ամպը, Տէր, ուսկի՞ց է սրտիս վըրայ. — հողմավար
 Այս ամպը, Տէր, ուսկի՞ց է...
 —Ահ, ինչ անուշ կսկիծ է
 Լալ՝ անուրջի՞ մը համար...

Լալ՝ անուրջի՞ մը համար,
 Ու ոչինչի՞ մը յոյսով,
 Պատանքըլի՞ մըշուշով,
 Ու մեռնիլ այս օրօրով,⁶ մինչ երդին վրայ — միալար
 Վինն անճրեհին կը հեծէ....:

1922

Տաւիդ Նուկեան

1. the lute. 2. monotonously. 3. pine trees. 4. musky. 5. attached. 6.
 այս...օրօրով: with this lullaby.

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

(1893-1969)

Արսէն Երկաթ (Շամլեան) was born in 1893, in Ամասիա. When he was fourteen years old, his family moved to Cairo, where he attended an Armenian elementary school before entering the French lycée. His literary interests took him to Paris to study literature at the Sorbonne from 1919 to 1921.

Soon after his return to Cairo, he published his first book of poetry, Արեւի եւ մահուան երգեր (1922). His second, Աստուածներու վերջալոյսը, followed three years later, but many years were to elapse before the publication of his third volume, Սոնաթներ (1945). Եզիպտականք (1956) is the Armenian rendition of prose poems originally published in two volumes in French under the title of Scarabées. Արձակ էջեր (1958), short stories, reminiscences, and meditations, and Քերթուածներ (1961) complete the list of his published volumes. He was also an active contributor to many dailies and periodicals.

Արսէն Երկաթ's prose is unadorned and clear. The author's sincerity establishes immediate communion with the reader and enhances interest in the content. Perhaps the most outstanding feature of his poetry is its subdued quality. Երկաթ is the poet of sentiment and gentle reaction rather than of passion. His pictures do not lack color, but in the generally peaceful atmosphere of the poem, the colors assume a softer hue. The glories of the past and the thunderous sounds of nature pass through a sifter before they are transformed into poetic images. Religious themes and patriotic nostalgia are important elements in his poetry as well as in his prose.

ԱՐԵՐՏԻ ՎԱՆՔԸ

Հոս կ'աղօթէր Վրկայասէրը Գրրիգոր,¹
Մինչ սիւնէ սիւն եւ կամարէ դէպի կամար
Ծուխը կապոյտ կը ծաւալէր, եւ զաղտնաբար
Մոմերուն իեռ կը վառէին սիրտեր անդորր:

1. Gregory the Martyrophile, catholicos of the Armenian Church, 1066-1105.

Լուռութիւնն իսկ լուսամբումն² էր երածիշտ
 վանքին ինկոտ ստուերներուն մէջ արթնցած.
 Եւ դողալար³ ձեռքերու տակ մատնան էր բաց,
 Ուր ոսկի սիրտը սուրբերուն կ'արիւնէր միշտ:

Հսկայաթեւ⁴ խաչը հայոց խորանին վրայ
 Բազկատարած իր քրիստոսով կը տեսանայ.⁵
 Մինչ կը հոսին, գետերու պէս լուսահեղեղ,⁶

Շարականները⁷ սփռելով վարդ ու ցորեան,
 Եւ բարձրագոյն⁸ աղաղակով ծայն մը ահեղ
 Կը պատգամէ⁹ մեծ Առաւօտը Յարութեան...

Քերթուածներ

2. murmuring light. 3. trembling. 4. with huge arms. 5. appears like a vision. 6. overflowing with light. 7. hymns (of the Armenian Church). 8. thundering. 9. announces.

ՆԱԽԱՀԱՆԳԻՍ

Իջաւ խարիսխը¹ ծանօթէն ծոցը ծովուն.
 Ողջոյն, երկիր, ուր մանկութիւնս անցուցի,
 Ողջոյն, լեռներ, որ առասպել² տըւիք ինծի,
 Եւ չըրեղէն թեւեր՝ հասնող ձեր ծագերուն:³

Պիտի տեսնեմ լոյսն հայրենի ճրագներուն,
 Աստղաբեր⁴ աչքերու պէս արտասուեցող,⁵
 Բայց իմ շըրթներըս մըմըջուն⁶ եւ աղօթող
 Թերեւս չծծել իսկ կարենան ոչ մէկ անուն:

1. anchor. 2. myth. 3. summits. 4. with starlike pupils. 5. tearful. 6. murmuring.

Ես ի՞նչ բերի կախարդական⁷ կղզիներէն.
 Ա՛յ իսկ մարգրիտ մ'իւր խեփորին⁸ հետ լուսեղէն.
 Ու աւազի ո՛չ մէկ հատիկ ոսկեշողուն⁹...

Միեւնոյն վերջը, միեւնոյն վիշտն անսահման,
 Եւ միեւնոյն անշէջ կարօտն հեռուներուն
 ծանրաթախիծ¹⁰ իմ հոգւոյս մէջ վերադարձան...

Քերթուածներ

7. enchanted. 8. shell. 9. golden. 10. sorrowful.

ԹՈՐՈՍ ԱԳԱՏԵԱՆ

(1898-1955)

In the literary semiaridity that has reigned in Istanbul since the Armenian experience of 1915-1918, **Թորոս Ագաթեան** (**Ագաթունի** by his pen name) stands out as one of the most important literary figures not only because of his own writings but also because he published or reissued other important literary works.

Ագաթեան was born in a little village near **Ալն**. After receiving his elementary education in **Ալն** and intermediate education in **Չմշկածափ**, he left for the Turkish capital. There, he began to play an active role in Armenian national and literary life. He worked for the patriarchate from 1920 to 1936, and during fifteen of those years, he was secretary and examiner of the Educational Council. He also taught literature for one year at the **Պէզազեան** School.

His three volumes of poetry, entitled **Աղբիւր անմահութեան**, were published in 1927, 1928, and 1933. **Բառասնակ**, a collection of folktales, prose poems, tableaux, and traditions of his native land, came out in 1930, and **Ջմրուխտէ պատմութեան**, travel notes, folktales, and prose poems, in 1934. **Ագաթեան** edited a number of publications between 1925 and 1933 and founded **Մշակոյթ** Press in 1936. He is the author of a number of biographical and literary studies.

Ագաթեան recreates with extreme sensitivity the life and traditions of his birthplace. He writes about the past with feeling but without sentimentality. His expressive prose is balanced and well-polished. In poetry, he belongs to the Symbolist School. Although he manages to escape the extremes of the Symbolist poets, he is at times unable to avoid obscurity because of his images. He prefers brevity to prolixity.

ՀՐԱԾԵՏ

Նըրտիս աղբիւրէն յանկարծ բրիւեցան
Կայծեր արիւնի ու երջանկութեան,

Եւ համբոյր մ'ինչպէս անսահման լոյսի,
Ըմպեցին անոնք տեսիլդ ընտանի...:

Մեր շըրթներուն տակ, լուռ, երանագին,¹
Փայփայանքներու կարօտը կըրկին
Իր վիշտը երգեց, երգը տըրտմութեան
Մեր հոգիներուն նըրբազգաց,² անձայն...:

Մեր շըրթներուն տակ, լուռ, երանագին
Ըսպասումներու քըմայքը³ վերջին
Իր երազն հիւսեց,⁴ ու երբ տենդահար⁵

Հաղորդեցի քեզ գալիք օրերուն
Գաղտնիքն անթափանց,⁶ յոյսերով թըրթռուն
Ու լի ցանկութեամբ⁷ ինձմէ հեռացար...:

1924

Աղբիւր անմահութեան

1. happy. 2. sensitive. 3. the whim. 4. wove. 5. feverishly. 6. impenetrable. 7. of desire.

ՄԵՂԵԿ

Կը խըմեմ օրհնութիւնն առտըւան
Լոյսերուն, ծեւերուն...
Ահա ժամն ինծի հետ, կը սուրա՛յ
Մներկիւղ,¹ անվախճան,²
Դէպի բացն³ արեւոտ ջուրերուն...:

1. fearlessly. 2. endlessly. 3. open spaces.

Մըրրիկներն ուժգնօրէն կը հեւան...

Տե՛ս, ինչպէ՛ն կը ձեծեն

Ալիքներն հատկըտուն,⁴ որ կարծես

Ձայներով դիւթական

Կը շարժին, զերդ անտառ մ'ոսկեղէն...:

Դէպի բացն արեւոտ ջուրերուն,

Ուր վայրկեանն ինծի հետ

Կը սուրայ, ինչո՞ւ զիս կը յուզեն

Նաւակի մ'օրօրուն

Թեւեմներն⁵ ու տեսիլն իր անհետ...:

Կարապները հեռուն կ'երագեն...

Մինչ կապոյտը վերէն

Աղբիւրներն իր զուլալ⁶ կը հեղու,⁷

Ջուրերէն վեր կ'ելլեն

Ծաղիկներ նըրբագեղ,⁸ ձիւնեղէն...:

Կը խըմեմ օրհնութիւնն առտըւան

Լոյսերուն, ձեւերուն...:

1924

Աղբիւր անմահութեան

4. broken into pieces. 5. the oars. 6. limpid. 7. pours. 8. delicately beautiful.

ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՓԵԱՆ

(1905-1972)

There seems to be some confusion as to whether Նիկողոս Սարաֆեան was born in 1902 in Varna, Bulgaria or in 1905 on a boat headed in that direction from Constantinople. After spending some time at two Armenian schools, he was sent to a French Catholic institution in Varna.

During World War I, he went to Russia by way of Rumania and eventually (1919) found himself in Constantinople. He was able to return to school for three more years before he left Turkey permanently to join his compatriots in Paris (1923).

His first poetic collection was Անջրպետի մը գրաւումը (1928). In 1933, he published 14, with the title indicating the number of poems it contained. Տեղատուութիւն եւ մականթագութիւն (1939), Միջնաբերդ (1946) and Միջերկրական (1971) constitute his other poetic works. He died on December 16, 1972. His short stories, published in various periodicals, have not yet been collected in a volume, and he has at least one novel that remains unpublished.

Սարաֆեան's poetry is a reflection of his varied experiences and his reactions to them. There, the reader finds the sorrows, regrets, and aspirations of a people considered foreigners everywhere, even in the country that they had inhabited for centuries, often as its masters and rulers. One sees the poet's awareness of the problems raised by an increasingly mechanized civilization but also a recognition of the benefits of scientific progress. His imagination gives wings to his thoughts, just as his intellect gives substance to his imagination. His varied verse is replete with picturesque images. Antithesis is a favorite device of this very original poet.

ԱՆՏԱՌԻՆ ՄԷՋ

Իրիկունն երբ՝ սըլացման¹ թելթափներով,² ծառերուն
կատարներէն անտառին՝

1. soaring. 2. with the flapping of wings.

Կը բարձրանան խարշափներ³ եւ լոռութեան մէջ՝ հեռուն,
հոլերերուն⁴ մէջ կը սպառին,

ես կը լսեմ - պատգամի պէս որ կու գայ մանկութեան
աշխարհէս վեր միշտ ինծի -
ծառն հեռաւոր՝ զոր ծովին դէմ, արտին մէջ հայրական՝
օր մը՝ նստած լսեցի:

Երազիս մէջ էր կարծես եւ կը խօսէր: Անհունէն
կու գար իր ծայնն: Իր լեզուն
թրթռացում լոյսերու, տերեւներու հըրեղէն՝
հեղեղ, խորհուրդ էր խօսուն:⁵

Կը խօսէր՝ մերթ կը լռէր: Կը յորդէր՝ մերթ կը ծփար,
կու գար ներքին անհունէս,
կը տանէր զիս: Եւ բերկրանք, լինելութիւն⁶ անսպառ,
յաւերժութիւնն⁷ էր կարծես:

Կը լսեմ զայն, կ'առնեմ կանգ, կը յիշեմ կեանք մ'անվրդով,
հայրենի տուն, մանկութիւն,
երանութիւն կը յիշեմ, ականջ կու տամ կարօտով,
կարօտով մեծ ու տրտում:

Լոյս է, տեսիլ գերբնական, յաւերժութիւն՝ անսահման՝
հեռաւոր կեանքն այդ բարի՝
անտառին մէջ՝ եւ պատրանք՝ սին լոռութիւն է նման
մեռեալներու աշխարհի:

Կարօտով կանգ կ'առնեմ ես եւ կը տխրիմ: Բայց քամին
կու գայ, կ'անցնին խարշափներ՝
ծովերու պէս եւ ես միշտ ականջ կու տամ ծովափին
ծառին որ զիս կը տանէր:

3. rustlings. 4. branches. 5. talking. 6. creation. 7. eternity.

Քանզի երբ ես կը լսեմ ծայնն այդ կախարդ,⁸ հեռաւոր,
 եւ խաղաղ կեանք մը կ'ուզեմ,
 կը մտածեմ միշտ մամբուս: Ես՝ անհունի ուղեւոր՝⁹
 կը մտածեմ թէ վսեմ

Երանութեան մէջ անգամ մենք մեզ կը զգանք աքսորեալ:¹⁰
 Պէտք է քալել: Քալել մեր
 մակտազիրն է, քալել, ըլլալ: Աշխարհն է ըլլալ,¹¹
 դառնալ¹² աշխարհ մը տարբեր:

Քանզի խարշափն այդ՝ յորդուամն,¹³ սպառելէ վերջ կրկին
 ժայթքն¹⁴ է հըզօր սըլացման՝
 մեր հոգիին անսպառ: Գանձերու ծայն է, ուժգին
 խոյանք նաւի, անսահման

Մամբուս բերկրանք՝ անտառին մէջ՝ ուր շուքեր կը շըրջին:

1957

Միջերկրական

8. enchanting. 9. traveler. 10. exiled. 11. being. 12. becoming. 13. flowing. 14. burst.

ԱՐՄԷՆ ԱՆՈՅԵ

(1907-1958)

Արմէն Մարաշլեան (later Անոյշ) was nine¹ years old and in the second grade when, one fine spring day, he and his friends arrived at school at the usual time. However, instead of open doors and familiar faces, they found armed Turkish guards, who told them to "get lost." Thus, he says, "our childhood came to a sudden end...and overnight we became mature boys...Our rosy, care-free days were lost in distant lakes."²

A few months later, fatherless, he was deported with his family from Urfa to the Syrian desert. He was among the few survivors in his group and eventually found his way to a French orphanage in Aleppo. He received his elementary education in that institution and his secondary at the Հայկազեան School of the same city. After an interval in Beirut, he returned to Syria to start a teaching career that began at the Միացեալ Վարժարան in Damascus and ended at the Հայկազեան in Aleppo. He was a devoted teacher, but he was also the eternal student, always seeking new knowledge through formal or informal education. He died on June 8, 1958 after a long illness.

Although Արմէն Անոյշ's first two books of poetry, Օրերուն հետ and Արեւուն երգը, were not published until 1933, he had been writing since his days as a student. Խորհրու երգը, a third volume, came out in 1945. His first and only novel was Արուած քաղաքի մը պատմութիւնը, which dealt with the Turkish attack on the Armenians of Urfa (1948). Շրկիր Թոռվի (1956), his last poetic work, was followed by the autobiographical Արեւան ծանապարհով (1959), where he recounts his experiences during the deportations.

Արմէն Անոյշ's earlier personal lyricism gives way to patriotic poetry in his later works. Echoes of his childhood experiences reverberate in his prose and poetry alike and reveal the scar that he carried throughout his life. However, his grief over the recent past is tempered by hope for a brighter future as he recalls some of the heroic moments of his people. He calls for the preservation of traditional values and the continuation of the struggle for survival. The sincerity of his emotions and the clarity of his language - lyrical or narrative - establish easy rapport between the writer and his reader.

1. If one were to follow the American system of calculating the age of persons, the above information would make the author's date of birth 1906. However, according to the Armenians, the person who had completed his eighth year and was in his ninth was considered nine years old. It is only on this basis that Արմէն Անոյշ can be said to have been born in 1907.

2. Արեւան ծանապարհով (Aleppo: Արեւելք Press, 1959), p. 5.

ՊԱՍԸ

Այն սքանչելի հայ մայրե-
րու յիշատակին, որոնք ա-
ւազին վրայ իսկ իրենց զա-
ւակներուն սովորեցուցին
մեծարուպեան տառերը:

Ամէն անգամ երբ ծաթի¹ լիալուսինը պայծառ
կը տեսնեմ կինն այդ դողդոջ, ուրուականի մը հանգոյն,
Որ ստուերի մը նման վրանէն դուրս կը սահի,
Իր ափին մէջ պինդ² սեղմած վտիտ ձեռքերը տղուն:

Անապատն է տօթակէզ,³ որ կը փռուի անսահման,
Անծիր աւազը կարմիր կը տարածուի խոր, հանդարտ,
Ո՛չ մէկ շէն⁴ կայ, ո՛չ մէկ ծառ, ո՛չ մէկ շշուկ մարդկային,
Միայն քանի մը վրան անապատին մէջ կախարդ:

Կը քալէ կինն այդ կքած,⁵ կրկներեւոյթ⁶ մը որպէս՝
Աչքերուն դէմ մարմրուն⁷ հորիզոններն հեռաւոր,
Մերթ կը կենայ ու յանկարծ երէի⁸ մը պէս երկչոտ,
Կ'ուկնդրէ երզն անհունին, կը նայի շուրջն ահաւոր:

Փոքրիկ տղան կիսամերկ՝ եղնիկի⁹ քաց հայեացքով,
Կը դանդաշէ՛, կը դողա՛յ, քայց կը քալէ աննկուն,
Յանկարծ ձայնէ մ'անսովոր կ'ահաբեկի կը կենայ,
Կը նայի մօրը տրտում, այդ խանդակաթ¹⁰ աչքերուն:

Կը սեղմէ մայրն աւելի տղուն ձեռքերն ոսկրացած,¹¹
Կը նայի խոր ու անոյշ ահաբեկած իր զաւկին,
Անոր յստակ նայուածքին կը հեղու սէրն իր ամբողջ,
Յետոյ՝ խօսքեր քաղցր ու ջերմ կը փսփսայ ականջին:

1. rises. 2. պինդ սեղմած: holding tightly. 3. burnt. 4. շէնք: 5. stopped. 6. mirage. 7. languid. 8. game animal. 9. of a doe. 10. tender. 11. bony.

Մայր ու որդի՝ մէկ ամբողջ՝ խոռվահար ուրուական՝
 Կ'առաջանան, կը սահին անապատին մէջ ամայ,¹²
 Լուսնի լոյսը անկաշառ¹³ անոնց դէմքերը դալուկ¹⁴
 Կը համբուրէ քաղցրօրէն ու իրենց հետ կ'ընթանայ:

Վրաններէն քիչ հեռու, աւազներուն վրայ տաք
 Ոգիներն այս շրջմուլիկ¹⁵ յանկարծ ուրախ կը կենան,
 Խաչ կը հանեն երկուքն ալ ու երկիւղած կ'աղօթեն,
 Ապա՝ ծունկի վրայ լուռ զերդ պատարագ սրբազան,

Կը սկսի դասը տղուն: Անապատին մէջ անծիր
 Մայրը՝ ծայնով դողդոջուն՝ կ'աւանդէ դասը վաղուան.
 Մեղրամոմի¹⁶ պէս տժգոյն իր մատները կը սահին,
 Աւազին վրայ կը գրէ ցեղին կամքը վճռական...:

Երկիր խոռվորի

12. ամայի. 13. uncorrupted. 14. pale. 15. errant. 16. wax.

ՎԱՅԷ-ՎԱՅԵԱՆ

(1908-)

On the Lebanese-Armenian scene today, Վայէ-Վայեան, Մուշեղ Իշխան, and Անդրանիկ Ծառուկեան stand out as poets of talent and achievement. All three were born before World War I, experienced the deportations, and have spent their lives in literary creativity on non-Armenian soil. These events have inevitably influenced the choice of their subjects and determined the mood of their poems.

Վայէ-Վայեան (Սարգիս Ապտալեան) was born on December 22, 1908, in Կիւրին, located between Սեբաստիա and Մարաշ. Deportation and postdeportation wanderings eventually took him to Aleppo. After he had completed his secondary education in that city, he attended the American University of Beirut, from where he received a B.S. in engineering in 1930. That same year, he obtained a position as teacher of mathematics, chemistry, and physics in an English boarding school. Subsequently, he taught at the seminary of the Armenian Catholicosate of Cilicia (Antilias) and the Մելգոնեան Institute in Cyprus. Currently, he is the director of the Հիւսիսեան Հայագիտական Հիմնարկ in Beirut.

Վայէ-Վայեան's poetic works include: Արեւ-Անձրեւ (1933), Ոսկի Կամար (1946), Մատեն սիրոյ եւ մորմոքի (1968), and Յուշարձան Վայրաւիկ (1977), the latter being a "monument" in memory of his son, Վայրամ, killed in an automobile accident while the poet was visiting the United States in 1976. An extensive volume of impressions of Armenia, entitled Յարալէզներու հաշտութիւնը, was published in 1953. Shortly to appear is the first of three volumes of literary criticism. He also has a number of translations from English, French, and Russian literature, mostly unpublished.

Variety and sensitivity are two of the most important attributes of Վայէ-Վայեան's poetry. Occasional verses are mingled with patriotic and highly personal poems. Although one finds moments of happiness there, especially when the poet rejoices at the progress made by present-day Armenia, most of his poetry is tinged with a melancholy that becomes even more intense when he writes about the death of his wife and son. The latter's tragic end, coming late in the poet's life, has left a deep impression on him.

Short poems, particularly the sonnet, are characteristic of his youth, but longer forms become more common in his later years. He uses free verse along with a large variety of rhymed verse. In spite of the frequent use of Symbolist imagery, Վայէ-Վայեան communicates easily with his reader.

ԵՐԱՌԽՆՔ

Պրզտիկ ծայներ, արծազանգի՛ պէս յոգնած...
 Քիչ քիչ փռլչող¹ ըզզայութիւն մ'իրերու.
 Լոյս մը յետոյ, խուսափուկ լոյս միզամած,²
 Ու կուրծքիդ դէմ հընչող զանգակ մը հուժկու.

Հոգիէդ ներս կը պարպուին անդադար
 կաթիլ կաթիլ ծաղկահիւթի³ բաժակներ.
 Կ'այլափոխուի⁴ մարմինդ վինի բազմալար,⁵
 Ուր թեւ կ'առնեն նոր խազերու⁶ ալեակներ:

Մատներդ ի վար արցունքի պէս կը կաթին
 Բառերն հատ հատ, արիւնիդ մէջ թաթխուած,
 Ու դողալէն կը յանձնուին սա թուղթին:

Կը նայիս դուն անոնց վըրայ՝ յուսաբեկ,
 Մայր մը ինչպէս նորածինին⁷ հաշմանդամ,⁸
 Եւ աչքերէդ կ'իյնան շիթեր դառնահամ⁹...

1933

Արեւ-Անձրեւ

1. deteriorating. 2. nebulous. 3. of the essence of flowers. 4. is transformed. 5. with many strings. 6. of notes. 7. newborn. 8. crippled. 9. bitter.

ՏԱՂ

ԱՆՆԱՀԱՆՔ ՄԱՔԱՌՈՒՄԻ

Անոյ՛, անոյ՛ է յոյսին ժպտիլ հեռուէն, կարօտով,
 Պարպել սափորն հոգիիդ, յետոյ լեցուիլ վերստին...
 Կանգնիլ լիժի մ'ափունքին, ծառի մ'ընկեր բունին քով,
 Տեսնել ստուերը մահուան, այլ մտածել միշտ կեանքին:

Երբ կայծակները շաչեն, հեղեղն ըլլայ շուրջը ծով,
 Եւ ջուրերու մէջ մոայլ՝ ապառաժներն ընկղմին,
 Միշտ գեղեցիկ է դառնալ, նայիլ լերան՝ անվրդով,
 Ու մաքառիլ վասն անկէ՝ ծագելիք մեծ արեւին:

Արշաւիդ դէմ ոգեսպառ, երբ ուղիներն ըլլան փակ,
 Տեսնես նահանջն ուժերուդ աւերակէ աւերակ,
 Այնպէս շքեղ է նորէն զինել բազուկդ անվարան:¹

Ընել շեփոր մը հոգիդ ու զայն հնչել ծագէ ծագ,
 Լարել աղեղը կամքիդ՝ սեւ նսեհիդ յանդիման,²
 Եւ ընթանալ, կ'ընթանայ ինչպէս բանակ մը համայն:

Ոսկի Կամուրջ

1. unhesitatingly. 2. destiny. 3. against.

ԲԱՋԷՆ

Որքան արագ, Աստուած իմ, անցան գարունն ու ամառ...
 Գարունս չէր ծաղկալից, ու չէր ամառս արփաւէտ,

Բայց հոգիիս քաղէին տուաւ թեւեր մէկը գէթ,
Միւսը՝ անոր թռիչքին՝ խիզախումներ¹ տենդավառ:

Ձմեռնամուտ է արդէն, եւ հորիզոնն՝ անխոստում...
Ապառաժի մ'անմատոյց ուսին վրայ, միայնակ,
Բազէն թառած է խոկուն, գլուխն յոգնած թեւին տակ,
Փակ աչքերուն դէմ տեսիլքն իր չմղուած² մարտերուն:³

Կաշաղակներ,⁴ յոպոպներ, ծնծղազգիներ⁵ այլազան,
Որոնց կու տար քաղէին երէկ ստուերն իսկ անդոհ,⁶
Կը շաղփաղփեն, կը սիզան,⁷ կը ծռուողեն ինքնագոհ,
Երբ չի սահիր ան վերէն՝ սեւ ասուպի՝⁸ մը նման:

Վաստակաբեկ,⁹ թեւածալ՝¹⁰ քաղէն քաղէ՛ է նորէն...
Սլացքներէն կը պահէ՛ դեռ օդն ուժգին սարսուռներ,
Ու քարծուներն իր չափած կ'ըլլան այլոց հրաւէր. —
Ով է երազ ժառանգեր խաղտուտիկէն,¹¹ ծիտերէն:

1966

Մատեան սիրոյ եւ մորմոքի

1. bold actions. 2. unwaged. 3. of...battles. 4. magpies. 5. class of small birds, including the sparrow, bird of paradise, and lyrebird. 6. worry, anxiety. 7. street. 8. shooting star. 9. exhausted. 10. with folded wings. 11. from the wagtail.

ՉԱՐՉԱՐԱԳԻՆ ՑՆՈՐԷ ՊԱՐԶԱԵ...

Չարչարագին¹ ցնորք դարձած, իմ վահրամ,
Կ'ըլլան պահեր, ուր մտածեմ երբ վրադ,
Կը զգամ իմ մէջ բզկտումներ² ճիրանի
Այնքան խելառ³ ու դաժան,
Որ կը խորհիմ ես ցասումով մեղսական,⁴

1. suffering. 2. tearing to pieces. 3. mad. 4. guilty.

Թէ կայ թերի⁵ մը նենգաւոր եւ անհուն՝
Արարչութեան⁶ մէջ մարդուն:

Իրեն միայն կեանքը հաներ է բաժին
Տառապահիւծ⁷ այրում անդուլ⁸ ու հատնում,
Միտքի, սիրտի զաւարատն⁹ կծկումներ,¹⁰
Որոնք չունին իրենց հուրքին¹¹ հաւասար
Բառ, հեւք կամ ճիճ մարդկային,
Ու չի կրնար անեղազոռ¹² ժայթքել ինք
Ահագնութիւնն¹³ իր ցաւին:

Քու կարօտիդ խորշակներէն¹⁴ զարնուած՝
Երբ կ'ուզեմ ես պոռալ կրակս իմ ներքին,
Չայնքս ցամքած կը կաշտի կոկորդիս,
Ու կը թուի թէ հոգիիս հնոցէն
Ցայտած բառերս իսկ խանձած
Կ'իյնան թուղթին իբրեւ բեկոր¹⁵ սառոյցի,
Ու սիրտս անոնց առջեւ կու լայ մեկուսի...
Որքան բեկբեկ,¹⁶ որքան թշուա՛հ է, անզօր՝
Մահկանացու շրթունքներու մեր լեզուն,
Ի դէմ փոշի մեր էութեան բեռցուած
Ամէն չափէ, կշիռէ¹⁷ վեր ցաւերուն:

Արիւնովս իմ կու տամ սնունդ ես հիմա՝
Ընդվզումին¹⁸ հոգիիս.—
Այնքան երազ, այնքան յոյսեր, այնքան սէր...
Եւ անոնց դէմ այնքան փորձանք ու աւեր¹⁹
Սահմանող²⁰ ոյժն արարիչ
Ինչո՞ւ չտար մարդուն այնքան մը հնար,
Որ գոնէ ցաւն իր մոնչել կարենար...:

5. shortcoming. 6. creation. 7. painful. 8. endless. 9. suffering. 10. contraction. 11. heat. 12. with a frightening roar. 13. magnitude. 14. by the burning wind. 15. small piece. 16. broken. 17. weight. 18. of the rebellion. 19. destruction. 20. Սահմանող...կարենար: Why didn't the creative force that decrees make it possible for man to cry out his grief.

Կը նախանձիմ ես երկինքին ու ծովուն...
 Ամեհանան²¹ երբ իրենց ցաւն ու զայրոյթ,
 Կ'որոտայ մէկն իր ամպերո՛ւն հագագով,
 Կը գոռայ միւսն ալիքներով փրփրուն:
 Եւ ի՞նչ է ինքը լաւն՝
 Եթէ ոչ ցաւը լերան:
 Անոր կուրծքին տակ ճնշումով դարաւոր
 Դարձեր է ան հեղուկ բոց,
 Որ չգտնէ եթէ ելք՝
 Ապառաժայ բաւիղներուն անցքէն գոց,
 Կը գոգոռայ իր ցասումէն կատաղի,
 Կը դղրդէ՛ քաղաք ու գիւղ, ծով ու լեռ,
 Սփռելով մահ ու աւեր:

Չեմ ուզեր ես դառնալ ցասկոտ հրալեռ,²²
 Նամ՝ արձակել խորքէս շարժեր²³ մահասփիւռ...²⁴
 Տրուէր²⁵ միայն որ գոռայի՛ ծովի պէս,
 Ցաւըս յորդած՝ ժայռերուն դէմ փշրուէր,²⁶
 Բայց ալիքիս փռչիւններէն ծնէին
 Ժիւղանի՛ ծուէններ...
 Որոտայի՛ նման յդի²⁶ երկինքին,
 Տեղար, սակայն, յետոյ անձրե՛ւ ամպերէս:

1976

Յուշարձան Վահրամիս

21. Ամեհանան...զայրոյթ: When their grief and wrath become violent. 22. volcano. 23. earthquakes. 24. death spreading. 25. Տրուէր...պէս: If I could only roar like the sea. 26. The construction of փշրուէր, ծնէին, որոտայի, and տեղար is the same as Տրուէր.

ՄՈՒՇԵՂ ԻՇԽԱՆ

(1913-)

Except for a period of two years (1938-1940), spent in Brussels studying literature and pedagogy, Մուշեղ Իշխան (Ճէստէրէճեան) has since 1935 devoted his entire life to teaching and writing. Deportation from his birthplace, Սիվրի հիսար, (in the province of Ankara, Turkey), elementary education in Damascus, and two years at the Մելգոնեան Institute in Cyprus had preceded his entrance into the Փալանճեան ծեմարան of Beirut in 1930.

When he graduated in 1935, he was offered a post in the same institution as teacher of the Armenian language and history. After three years, the desire for further literary and professional preparation took him to Brussels, but the Second World War forced his return two years later. He rejoined the faculty of the Փալանճեան ծեմարան and has been serving the school as teacher and vice principal ever since. In addition, Իշխան, has taught at the seminary of the Cilician Catholicosate and served as editor of Ազդակ.

Իշխան's first book of verse, Տուններու երգը, appeared in 1936. These poems are sometimes nostalgic reminiscences of the paternal home and sometimes philosophical reflections about life as his mind turns to his home. Կրակը (1938) has a variety of themes, ranging from pleasant memories and personal disappointments to human suffering. Հալաստան (1946) is a long poem dedicated to Armenia, while Կեանք եւ երազ (1949) is a medley of dreams and reflections.

In 1963, appeared Ոսկի աշուն, which includes not only all the above mentioned works but also several new collections. Տառապանք (1968) is his most recent volume. He also has a novel, Հազի եւ սիրոյ յամար (1956), and a play, Մեռնիլոր որբան դժուար է.

Մուշեղ Իշխան's verses impress with their sincerity, sensitivity, and clarity. Combined with these qualities are the color and beauty of his images, which make the reading of his poems a pleasurable esthetic experience.

ԱՆԱՊԱՏԻՆ ՄԷՋ ԿԵԱՆՔԻ

Երբ որ յոգնիս այս կեանքի անապատին մէջ անծայր,
Երբ որ ուղտերն¹ յոյսերուդ ա՛լ ոգեվար՝ զան ծունկի՝

1. camels.

Դու ինձնից միշտ ունեցիր՝ հեռուն տեսիլքը պայծառ
Ովասիսին՝² մէջ փռուած մեծափարթամ³ քաղաքի:

Հորիզոնիդ դէմ անվերջ թող երդիքներ պսպղան,⁴
Աշտարակներ⁵ նիզակուին երկինքի ջինջ սիրտն ի վեր
Եւ թող արեւն հրատապ, որ կը խանձէ⁶ քեզ այնքան
Գմբէթներու կողէն վար թափէ արծաթ ջրվէժներ:

Եթէ տեսիլքն աչքերուդ մուծ ամպեր զան ու ծածկեն,
Կամ թաթառներն⁷ ամէն կողմ սփռեն աւազ ու փոշի,
Դու շարունակ անվհատ⁸ վերաշինէ՛ զայն նորէն:

Մի՛ հարցներ դու ինձ երբեք. — ո՞րն է իրաւ, ո՞րն ունայն,
Չկայ ժպիտ, արբեցում առանց ոսկի երազի
Եւ դու զիտե՛ս, որ կեանքն ալ կ'արժէ երազ մը միայն:

1936

Ոսկի աշուն

2. oasis. 3. opulent. 4. թող...պսպղան: let heavens glitter. 5. աշտարակ-
ներ նիզակուին: let spires rise like lances. 6. singes. 7. whirlwinds.
8. without dismay.

ՏԱՌԱՊԱՆՔ

Ցնորք է զուցէ մեր շուրջ ամէն բան,
Աչքերը մարդուն՝ խաբկանքի¹ պաստառ,²
Մնցքերն անշարհի՝ լոկ շարժանկար,³
Ցնորք է զուցէ մեր շուրջ ամէն բան:

1. illusions. 2. canvas. 3. moving picture.

Կսկիծն է կեանքին միայն իրական,
 Տառապանքը խոր ու բազմախորհուրդ,⁴
 Ամէն սրտի մէջ եռացող սնունդ,
 Կսկիծն է կեանքին միայն իրական:

Յուշ է երազի՝ պահը խնդութեան,
 Յոյսի արծազանգ՝ ծափ ու ցնծութիւն,
 Լուսնկայի ցոլք՝ ժպիտը մարդուն,
 Յուշ է երազի՝ պահը խնդութեան:

Արցունքն է կեանքին միայն իրական,
 Ամէն ժամ քամուող հիւթը⁵ այս հողին,
 Մեր արբեցութեան հրաշէկ զինին,
 Արցունքն է կեանքին միայն իրական:

Տառապանք

4. full of many thoughts. 5. essence.

Սէր

Այդ հասուն¹ տղան, այդ տրտում տղան,
 —Մի՛ խնդաք վրան —
 Տուած է անդարձ իր սիրտը դողդոջ
 Մեծ վաճառատան
 Ապակեփեղկի² մոմակերտ³ կնոջ...
 Տարիներ անվերջ ծամբու եզերքին

1. mature. 2. of the (display) window. 3. made of wax.

Կամ իր դրան քով
 Ի գո՛ւր սպասեց լուսէ՛ երազին՝
 Միսով, ոսկորով...
 Ան չեկաւ, աւա՛ղ, եւ այդ խենդ տղան
 —Մի՛ խնդաք վրան—
 Հիմա երջանիկ իր զաղտնիքն ունի...
 Ամէն իրիկուն կ'երթայ գողունի⁴
 Ապակեփեղկի կնոջ մոմեղէն
 Ժամադրութեան
 Եւ զայն կը կոչէ իր սրտին խորէն՝
 «Անո՛ւշ սիրական»:
 Ո՛չ մէկ գեղուհի միսով ոսկորով
 Նոյն հմայքն ունի.
 Համակ քարութիւն եւ համակ զորով՝
 Ան մի՛շտ կը ժպտի:
 Անցորդներն ինչ փոյթ թէ անուանեն զայն
 «նորոյթի»⁵ արձան»,
 Ո՛չ մէկ կին խարտեաշ, աչքերով ծաւի,⁶
 Նոյն շնորհքն ունի...
 Լոյսերուն մէջ յորդ⁷ մեծ վաճառատան
 Պարիկ դիւթական՝
 Կանգնած սիրաւառ⁸ եւ ինքնամատոյց,⁹
 Ան կ'ըլլայ խոստում,¹⁰
 Սիրոյ սուրբ երդում,¹⁰
 Նոյն իսկ քոյր հոգի եւ հոգեզրոյց¹¹
 Ամէն իրիկուն...

Այդ տրտում տղան, այդ տղան մինակ,
 —Մի՛ խնդաք վրան—
 Մոմէ աղջկան կը լսէ յստակ
 Կանչը¹² սրտազին.—
 «Եկո՛ւր սիրական, եկո՛ւր իմ անզին

4. furtively. 5. fashion. 6. blue. 7. abundant. 8. ardently. 9. offering herself. 10. vow. 11. speaking to one's soul. 12. the call.

Ու տա՛ր զիս կեանքին...»
 Եւ աղմկայոյ՞զ¹³ կեանքի մայթերէն,¹⁴
 Մեծ վաճառատան շողշողուն¹⁵ փեղկէն,
 Կը նային այսպէս անոնք իրարու
 Երկիւղածօրէն,¹⁶
 Այնքան մօտ իրար եւ այնքան հեռու...

1967

Տառապանք

13. noisy. 14. from the sidewalks. 15. glittering. 16. reverently.

ԱՆԿՆԻԿ ԺԱՌՈՒԿԵԱՆ

(1913-)

Poet, novelist, and editor, Անդրանիկ ծառուկեան is a writer of varied talent, whose service to literature is not confined to his own writings, for through Նայիրի, he offers his readers the works of other Armenian writers, too, young and old, in Armenia and in the diaspora. Deportations, loss of his father at a very early age, and life in orphanages were childhood experiences that have left an indelible mark on this native of Կիւրին.

Ծառուկեան received his education in Syria and Lebanon, and some time after its completion, assumed the editorship of Արեւելք in Aleppo. Following an interval of teaching, he began to publish Նայիրի, at first as a monthly and later as a weekly, which continued uninterrupted until the Lebanese civil war of 1975. It resumed publication in September, 1977 as a semimonthly.

Ծառուկեան's initial volume was an analytical study entitled Նդերա-րախտ քերթողներ. Մոխրաման, a satirical novel based upon Armenian national life, and Առաջաստներ, his first collection of verse, appeared in 1939. In 1945, he published the lengthy poem Թուղթ առ Երեւան and in 1955 the autobiographical Մանկութիւն չունեցող Մարդիկ. After his visit to Armenia in 1958, he published his impressions in Հին երազներ, նոր ծամբաներ. A novel based upon Armenian life in the diaspora is scheduled for publication in the near future. Ս. Մարոպ, a long poem, is yet to be published.

Ծառուկեան seeks inspiration in his personal experiences and in the recent past of his people. However, he does not lack universality, for he passes from the particular to the general and expresses hopes and aspirations common to all mankind. His sincere patriotism sometimes finds its expression in sorrowful verses born of his nation's misfortunes, but it does not lead him to hysterical outbursts. His concern over the human condition is voiced clearly but not stridently. His ability to smile (or even to laugh) in adversity prevents him from falling into a brooding pessimism over the sad past, a problem-filled present, and a rather uncertain future. Ծառուկեան's approach to familiar themes is original, and his language is restrained and polished.

ՎԻՇՏ ԼՔՈՒՄԻ ԵՒ ՈՐԲՈՒԹԵԱՆ

(Հատուած)

Կը խորանայ կուրծքիս տակ վիշտը բրիչ¹ առ բրիչ.
Ճակատագիր², մեղմէիր հարուածներուդ թափը գէթ,
Դադրէր մոլուցքը զինով բազուկներուդ աւերիչ,
Եւ օրերուս վրայ իջնող ըլլար մշուշը անհետ...

Կարենայի լիաթոք³ շնչել բուրմունքը հողին,
Անարտասուք աչքերով դիտել շիջումն աստղերուն,
Ու վաղաժամ⁴ կորացած⁵ մարմինիս շուքն՝ անկեալ⁶ սիւն,
Եղբայրօրէն տարածուէ՞րքովն հասակի մը փերուն⁷...

Որբութեան⁸ վիշտ, ով ժառանգն⁹ իմ չմանչցած հայրիկիս,
Որուն դեռ տաք արիւնէն առիր սեւ օր մը ծնունդ...
Եւ մութ օրէնքը սերմին ուզեց որ մէջըս ապրիս,
Ու տուաւ մահն իր քեզ կեանք, կու տայ իմինս սնունդ...

Ճակատագիր, անտրտունջ արիւնիս հետ սնուցի
Մեռելներուս յիշատակն՝ ինչպէս երազ մը աղուոր.
Այլ շունչիդ տակ փոխուեցաւ պաշտումիս¹⁰ խունկն իսկ թոյնի,
Որ կը հիւծէ զիս ինձմով ու կը քացի¹¹ օրէ օր...

Լոյսն երազող աչքերուս եթէ խաւար տուիր լոկ,
Ու մայրական օրօրին տեղ լսեցի միայն ողբ,¹²
Տէ՛ր, աչառկոտ¹³ ձեռքիդ դէմ չունիմ ես ո՛չ մէկ բողոք
Բա՛ւ էր սրբել ծակատէս դատակնիքդ¹⁴ սեւ — Ո՛րբ...

1. բրիչ...բրիչ: with each stroke of the hoe. 2. ճակատագիր...անհետ: O, destiny, if you could at least soften the force of your blows,/ If the violent intoxication of your destructive arms could cease,/ And if the fog descending upon my life could disappear. 3. լիաթոք շնչել: to fill my lungs with. 4. prematurely. 5. bent. 6. fallen. 7. fragile. 8. of being an orphan. 9. legacy. 10. of my worship. 11. becomes sour. 12. lamentation. 13. biased. 14. sentence.

Որքին խոնարհ աղօթքին չի տար երկինքն արձագանգ.
 Քայլերուն տակ անոր խոնջ սալաքարերն¹⁵ իսկ դժկամ¹⁶
 Կարծես ունին անհաշտ քէն,¹⁷ թաքուն զայրոյթ ու հեզնանք,¹⁸
 Ու հեծկտուք¹⁹ է խորունկ որքին ծիծաղն անգամ...

15. pavement stones. 16. unwilling. 17. rancor. 18. mockery. 19. sobbing.

ԱՌԱԳԱՍՏՆԵՐ

Առագաստներ սպիտակ,
 Զուրերուն վրայ անսահման, կապոյտներուն դէմ խորունկ,
 Կարապներու հեզակշռոյթ¹ սահանքով²
 Հեռուներէն երբ կ'անցնիք,
 Զյագեցուած³ անշերտ ու չապրուած սէրերու
 Տաժանօրէն⁴ զսպուած թաքուն հեղեղ մը իմ մէջ
 Յանկարծօրէն կը պայթի...

Առագաստներ սպիտակ.
 Կը հեռանաք լոյսին մէջ երբ խուսափուկ ու լռին,
 Պիրկ⁵ ձեր կուրծքերը պարզած⁶ հովերու թաց համբոյրին
 Վերջալոյսին մէջ տրտում կամ առտուան մէջ զուարթ,
 Ազնուական ու հպարտ,
 Առասպելէ մը յառնող դիցանոյշներ⁷ իբր ըլլաք,
 Առագաստներ սպիտակ,
 Իմ նայուածքիս ընդմէջէն կու գայ հոգիս ձեզի հետ...

1. slow rhythmed. 2. with a....glide. 3. unfulfilled. 4. painfully. 5.
 6. displayed. 7. goddess.

Առազաստներ, դուք կեանքի առեղծուածին վրայ մուծ
 Պատուհաններ էք բացուած...
 Հարցումներուն անհամար, խռովքներուն մեր բոլոր,
 Մեր յոյգերուն անծանօթ, տազնապներուն բարդ ու խոր
 Եւ իղձերուն, տենդերուն, երազներուն մեր անհուն՝
 Խորհրդանիշ⁸ գերագոյն⁹...

Առազաստներ սպիտակ,
 Իմ մտածումըս ձեզ հետ կ'ըլլայ եղբայր հարազատ,
 Խենթ քամիները երբոր կու գան կոհակ առ կոհակ,
 Կու գան հովերը դիպուածին ափերէն,
 Անուններուն տալ ձեզի գինովութիւնը այրող՝
 Երբ դուք կ'ըլլաք ձերբազատում¹⁰ ու խոյանք,
 Կ'ըլլաք ձգտում ու պայքար,
 Առազաստներ սպիտակ...

Առազաստներ, դուք կ'ապրիք էակներուն պէս շնչող...
 Տառապանքներ ունիք լուռ եւ կարօտներ անանուն.
 Դուք մոլորած ու անտուն
 Տարաշխարհիկ¹¹ արտորեալներ էք ծփուն...
 Քերթողներուն կ'ապրի խռովքը ձեր մէջ
 Ու դժգոհանքը¹² արուեստի քուրմերուն՝¹³
 Երբ հեռաւոր ափունքներու արշաւին
 Ժանրը խոնջէնքը ձեր ուսէն դեռ չինկած,
 Կու գան հովեր յեղակարծ,¹⁴
 Կախարդանքովն¹⁵ իրենց փորձիչ հմայքին
 Մկաններուն¹⁶ ձեր պրկել հուժկու աղեղը կրկին՝
 Ի խնդիր¹⁷ նոր ափերու երազանոյշ¹⁸ թռիչքին...

Առազաստներ սպիտակ,
 Զաղաքներուն, մարդերուն եւ քովանդակ ընութեան,

8. symbol. 9. supreme. 10. emancipation. 11. exotic. 12. the dissatisfaction. 13. of the pagan priests. 14. sudden. 15. with the enchantment. 16. of your muscles. 17. ի խնդիր: for. 18. dreamy.

Տիեզերքին մէջ համայն,¹⁹
 Սիրտս՝ նման իր պատկերին տանջահար,²⁰
 Ու իր բախտին իբրեւ ընկեր երկուորեակ,
 Չեզ, միայն ձեզ կրցաւ գտնել ու սիրել,
 Առազաստներ սպիտակ...

Գիտեմ, երբ օրը գայ սեւ ու խզէ²¹ Ինքը շունչիս,
 Ու գոյութիւնըս²² տրտում անէութեան²³ ծովուն վրայ
 Մաշած ու ծեր կողերով նաւու մը պէս առնէ կանգ,
 Հոգիս, վերջին սարսուռով ու ցնցումով մը վերջին՝
 Մորիկներէն բզրբտուած²⁴ մարմինով,
 Պարզուելու անկարող
 Հին առազաստ մը որպէս՝ պիտի բացուի՛ դեռ տենչայ...

...Ու քանի դեռ կուրծքիս տակ կայ ջերմութիւնը կեանքին
 Աչքերուս մէջ դեռ կայ լոյս, երակներուս մէջ աւիւն,²⁵
 Հոգիս՝ փառքի դեռ ծարաւ, սիրտս՝ սիրոյ տառապանք,
 Զիդերս տնդ պայքարի
 Եւ մտածումըս ունի բարձունքներու յաճախանք,²⁶
 Պիտի մնաք դուք իմ մէջ դաշնաւորուած²⁷ բաղբրութեամբ,
 Պիտի իմ սէրըս ըլլաք, ըլլաք դժոճս պայծառ,
 Ներշնչումիս պէս խորունկ ու խոհերուս²⁸ պէս յստակ
 Առազաստներ սպիտակ...

Առազաստներ

19. entire. 20. suffering. 21. խզէ...շունչիս: puts an end to my life.
 22. existence. 23. of nothingness. 24. torn into bits. 25. strength. 26.
 rising. 27. harmonized. 28. my thoughts.

ՄԱՌԻ ԱՅՄԱՃԵԱՆ

Until the death of her poet brother, Գեղամ (Սեմա by his pen name), Մառի Այմաճեան had been contemplating a singing career.

In 1940, Գեղամ fell on a battlefield in Flanders, as the German war machine rolled relentlessly toward France. The emotional upheaval caused by this tragedy led her to abandon her promising career in music and to dedicate herself completely to literature. In so doing, she hoped to carry to full fruition the poetic work begun by her brother, whom she idolized.

Her initial literary steps had been taken before World War II in the form of a few poems and a three-act tragedy dealing with Armenians in France. However, it was only after Գեղամ's death that her efforts were intensified with the encouragement of Արշակ Զապանեան, her friend and former teacher. Her first collection came out in 1948 and was entitled *Գողգոթայի շուշաններ*. *Աստղաքաղ* appeared in 1951, *Յաւիտեանկան ուղիներ* in 1956, *Գաղթաշարճի երգեր* in 1961, *Ոսկի գեղօն* in 1967, *Լուսամտեան Ա. Սեմայի ի յուշ* in 1970, *Վերջալուսէն առաջ*, and *Յաւերժական ուղիներով* (an anthology consisting mostly of previously published poetry) in 1974. Her tragedy *Տէրբէշէստօ* is thus far her only nonpoetic work in Armenian. *Gloria Victis* is a tragedy in French. She has several manuscripts in prose that are awaiting publication at this writing.

Մառի Այմաճեան was born in Bafra, Turkey, on the Black Sea. Her father was a victim of the Armenian tragedy of 1915. After many years of deportation, wandering, and separations, her family was reunited in France.

Մառի Այմաճեան is the poet of deep emotions. The three great sorrows of her life - the tragic deaths of her father and brother and the prolonged illness of her mother - have had a lasting impact on her poetry. They are a constant source of inspiration, for she turns to them repeatedly for her subject matter. She has dedicated one volume to her mother, two volumes to her father, and two volumes to her brother. Two other volumes are devoted entirely to her brother.

Contemporary history and contemporary Armenian experiences are other subjects that enrich her poetry, which is characterized by depth of feeling, variety, and careful workmanship. She is a true worshipper of art.

ՄԱՆՈՐԵՆՆԵՐ

ծովանոյշներու¹ թեթեւ սըլացքով, նուրբ ու ծրփանուտ,²
 Շրջեցէք, դարձէք դահլիճներու վառ տօնին³ մէջ ոսկեայ,
 Թող հայելիներն հրդեհուին խարտեաշ ձեր գեղով աննիւթ,
 Շըղարշ ու ժանեակ փրփրին ծալ ի ծալ⁴ ձեր լանջերուն⁵ վրայ:

Շրջեցէք, դարձէք մինչեւ որ բոռնկի նայուածքը շրջայտ⁶
 Շրպարուած⁷ ու ձեր յաճախորդուհւոյն՝ ընչեղ⁸ պշրուհի.⁹
 Այլ ձեր տրտմագեղ¹⁰ աչքերէն հիմայ յոգնած ու վրհաւ¹¹
 Կը կաթին ցաւն ու ձանձրոյթն օրերուն՝ զրկանքով առլի:

Ճոխ վաճառատան պուպրիկները դուք, ձեր ուսին նիհար՝
 Կը ցուցադրէք միշտ վաղանցուկ ու խօլ նորոյթներ վերջին.
 Ցայգազգեստներ վառ, քըղամիղներ¹³ նուրբ, հեզնանքի պէս չար,
 Ծալքին տակ իրենց կը ծաղրեն ձեր լուռ խոնջէնքը մըթին:

Միաւար¹⁴ ու գորշ մաղուող¹⁵ անձրեւին մառախուղին տակ,
 Սարսուռով ցուրտէն երբ կ'անցնիք իրիկուան քայլերով դողդոջ,
 Կը դիտեմ երկաթ ձեր անհետացող շուքը վայրահակ,
 Կ'ուզեմ, ո՞վ քոյրերս, ձե՛զ տալ թանկարժէք¹⁶ դիպակներն¹⁷ ամբողջ,
 Հովերէն տանջուող ձեր ուսին փրոել¹⁸ քղամիղ ու մուշտակ....:

Գողգոթայի շուշաններ

1. of mermaids. 2. floating. 3. festival. 4. ծալ ի ծալ: in folds. 5. bosoms. 6. greedy. 7. wearing makeup. 8. rich. 9. coquette. 10. beautiful in sadness. 11. discouraged. 12. evening gowns. 13. mantles. 14. monotonous. 15. մաղուող անձրեւին: drizzling rain. 16. expensive. 17. silks. 18. ձեր...փոել: to drape over your shoulders.

ՋՐՈՅՑ ԶԱԽՆԻՍ ՀԵՏ

Ժան-Գեղամիս

Ջաւակս, եկո՛ւր, պէտք է լոյսի խայտանքին¹
 Մենք սըլանանք ձեռք ձեռքի.
 Լըքած ընդմիշտ ճղծիւմ² հոգերն այս կեանքին,
 Առօրեային եղկելի:³

Կ'ուզեմ որ դո՛ւն ալ արեւի բաժակէն
 Ըմպես կարկաշն⁴ երազին,
 Ըզզաս հոգիդ տեսիլներու լուսեղէն
 Արբեցումին մասնակից...:⁵

Անբիծ թեւերդ պէտք է մեղմիկ փայփայեն
 Բաշն⁶ հըրեղէն Բեզասին.⁷
 Ձի բարձրագոյն կատարներէ կը քաղեն
 Էտըլվայսներն⁸ երազին...:

Ջաւակս, յիշէ՛ որ արիւնիդ մէջ կ'այրի
 Արեւելքն իմ հոգեթով,⁹
 Լոյսի, սիրոյ, անմահութեան¹⁰ ծարաւի
 Նահատակ հայ սուրբերով,

Շւ հաւատքով՝ որ լեռներն իսկ տեղահան¹¹
 Կրնար ընել անկասկած,
 Քերթողներով՝ որ երգեցին անսասան¹²
 Ուժն երազին վերասլաց...¹³

1. at the frolic. 2. insignificant. 3. pitiful. 4. murmur. 5. sharing.
 6. mane. 7. of Pegasus (the winged horse of Greek mythology which in time
 became a symbol of inspiration). 8. edelweisses (small perennial plants grow-
 ing in the Alps). 9. enchanting. 10. immortality. 11. տեղահան...ը-
 նել: could move. 12. unshaken. 13. soaring.

Զաւակս, նետուինք միջոցներու մէջ մըթին
 հըր արեւի ծառագայթ,
 Ինչ փոյթ մեզի խորութիւններն ահագին,
 Երկինքն է միշտ աստղազարդ:¹⁴

Իմ արիւնիս բողբոջած¹⁵ ծիւղն ես դաւար
 Կամ մորենին¹⁶ հրկիզեալ...
 Գիտցիր քնարի մը պէս թրթռալ՝ քաղցրաւար¹⁷
 Կամ հրդեհուիլ¹⁸ հոգեզմայլ¹⁹...

Զաւակս, խելօք կենալը չէ՛ ինձ համար
 Շարժառիթ²⁰ մը հրճուանքի.
 Այլ ըլլալն է քնութեան գեղին սիրահար
 Ու ջահակիր²¹ արուեստի:

Պայքարիլն է կեանքի ազնիւ ձգտումին
 Ճամբաներուն հետամուտ,²²
 Կարենալն է քանալ հոգւով տենդազին՝
 Լուսեղէն հետք մ'ու խորհուրդ:

Ու փորձելն է ցաւի մըռայլ հուններէն²³
 Գալ երազի ճրրաշքին,
 Գիրքի մը մէջ, կամ ձեռքիդ մէջ, ջերմօրէն
 Դրոշմել²⁴ արեւը կեանքին....:

1955

Յաւիտենական ուղիներ

14. full of stars. 15. that has sprouted. 16. մորենին հրկիզեալ: the flaming blackberry bush (the reference is to the burning bush through which, according to the Bible, God revealed Himself to Moses. Exodus, ch. 3, verses 1-6.) 17. sweetly. 18. to catch fire. 19. full of wonderment. 20. cause. 21. torchbearer. 22. in search of. 23. ցաւի...հուններէն: through the dark paths of grief. 24. to stamp.

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՆՈՒՐԻԿԵԱՆ

(1894-)

When Բենիամին Նուրիկեան left his native Հիւսնիկ for the United States at the end of 1913 in quest of a college education, the love for Armenian literature had already been awakened in him by Թլկառինցի, the champion of provincial literature and its foremost representative. At that time, he was nineteen years of age and had spent the preceding three years at the Կեդրոնական School in Խարթերդ, with Թլկառինցի as his teacher in Armenian composition.

In the new land, Նուրիկեան found it necessary to delay his pursuit of education for more than two years until he could earn a little money as a factory hand. Finally, he entered Columbia University in 1916, obtaining an A. B. in 1920 and an A. M. in 1921, with history and literature as his special fields.

His first significant literary effort was a translation of Mark Twain's The Prince and the Pauper into Armenian (1930). It was followed by his first original work, Այգեկուիթ (1937), a collection of tableaux and stories based upon Armenian and Armenian-American life.

Most of the next two decades was devoted to the publication and editing of Նոր գիր, a literary quarterly of excellence (1939-1954). His second volume, Պանդուխտ հոգիներ, also taking its subject matter from the Armenian village and Armenian-American life, was published in 1958, in Երեւան. Կարօտ հայրենի appeared in 1978 in the same city.

His many translations from American and European literatures remain scattered throughout dailies and periodicals.

Նուրիկեան's work is drawn wholly from his direct observation of life. The minute dramas of the prosaic existence in the little village that he knew so well and recalls so vividly portray scenes and events from his own past. As his experiences in the new world accumulate and find their way into his stories, the reader senses the shock felt by the author from the clash of the idealized memories of a rustic past and the realities of a depression-ridden industrial society. Նուրիկեան clearly echoes the sentiments of his uprooted countrymen toward bygone days and the problems of an increasingly complex life in an urban environment.

Love for the simple folk, sympathy for the weak, and a picturesque language, always restrained and clear, although liberally sprinkled with popular expressions, are some of the outstanding characteristics of Նուրիկեան's writings.

ՄԱՇԱԿ ԱՌԵԼ

Ջուրի ծամբայ.¹ երկրէն Ամերիկա, Ամերիկայէն երկիր:

Քսան տարուան մէջ երկու անգամ զացեր ու եկեր էր այդ ծամբէն, ծովով² եւ ցամաքով: Երեքը չորս պիտի ըլլար շուտով՝ երբ պատերազմին կրակէ լեզուն անգին շառաչիւնով մը փրցուց,³ մոխիր դարձուց մաշած թելն իր պանդուխտի պարբերական երթուղարձին:⁴

Եւ Ակոբ⁵ աղբար, երկրին կարօտը սրտին մէջ անթեղած,⁶ ինկաւ⁷ Ամերիկայի հողին վրայ ու ծանկերովն⁸ անոր կառչեցաւ,⁹ նաւաբեկ¹⁰ մարդու մը պէս, որ փրփրոտ ջուրերուն երեսը ծփացող զերանի¹¹ մը կը փաթթելի անձկագին, ոտքով ու ձեռքով:

— Բաներնիս¹² բուրդ է. Ամերիկայի մալ¹³ եղանք զացինք, կը մըտածէր Ակոբ աղբար:

Ամերիկայի սեփականութիւն.¹⁴ այսինքն՝ բուռ մը ծամոց¹⁵ Սամուէլ Քեռիին¹⁶ բանուկ¹⁷ բերնին համար, ուր նետուող բոլոր ցեղերը — հին աշխարհի գաղթական¹⁸ զաւակներ ամէնքն ալ — փսոր¹⁹ փսոր կ'ըլլան, կը շաղուին²⁰ միեւնոյն լորձունքով²¹ ու ակորձակով, եւ կ'երթան բջիջ²² առ բջիջ հիւսել միսն ու ոսկորը վաղուան Ամերիկային:

— Ամերիկայի մալ եղանք ալ, կը մտաւոր Ակոբ աղբար, ամէն առտու երբ իր ճաշին պզտիկ ծրարը²³ թելին տակ՝ գործարանին կողմնակի²⁴ դուռնէն ներս կը մտնէր:

Ամէն առտու: Ժամը եօթուկէս: Գիշերային²⁵ պահակը, զիրուկ փորով, ուռած աչքերով, հագալէն դուրս կ'ելլէ գործարանէն: Սուլիչը²⁶ կը ծչայ, կտոր կտոր կ'ըլլայ կ'ըսես: Եարժիչ²⁷ մեքենան բանիլ²⁸ կը սկսի: Բազմաթիւ փոկեր²⁹ բազմաթիւ անիւներ զրկած՝ կը դառնան փաթ փաթ, փաթ փաթ:

1. Ջուրի ծամբայ: nothing to it. 2. Ծովով...ցամաքով: by land and by sea. 3. broke. 4. of his trip. 5. Յակոբ. 6. covered with ashes. 7. ինկաւ...վրայ: landed in America. 8. with his claws. 9. clung. 10. shipwrecked. 11. log. 12. բաներնիս բուրդ է: We are in trouble. 13. property. 14. possession. 15. food. 16. Սամուէլ Քեռիին: Uncle Sam's. 17. busy. 18. immigrant. 19. փսոր...կ'ըլլան: are crushed to bits. 20. are kneaded. 21. with the...spittle. 22. բջիջ...բջիջ: cell by cell. 23. the bundle. 24. side. 25. գիշերային պահակ: night watchman. 26. the whistle. 27. շարժիչ մեքենան: the engine. 28. to work. 29. straps.

Ակոր աղբար՝ բանուորի կապոյտ հագուստը վրան անցուցած, սեւ ու կեղտոտ գտակը գլուխը, ծանր աւելն ալ ձեռքը՝ փոքրիկ, կլոր ձեռնասայլին³⁰ հետ գործի³¹ վրայ է հիմա:

— Բարի լոյս, պարոն Յակոբ, կ'ըսէ իտալացի Տոմինիկը՝ զուարթ եւ համարձակ հայերէնով մը, զոր Ակոր աղբոր սիրոյն սորվեր է վանկ առ վանկ:

— Պօն ճիօրնա,³² կը փոխարինէ³³ աւելածուն³⁴ եւ կ'անցնի ժրպտելով:

Երկու քայլ անդին՝ ծաղկաւեր³⁵ երեսով իտալացի մը, որ նեղ աչքեր ունի եւ ակնոց կը գործածէ, գործասեղանին վրայ ծռած՝ երկաթէ արմուկ³⁶ մը կը խառտէ:³⁷ Խարտոցին³⁸ լեզուն հայերէնի կը փոխուի յանկարծ եւ կը կրկնէ ցնծագին.³⁹

— Շան ծագ,⁴⁰ շան ծագ:

Չրի, բայց լեղի նախաճաշ մը ահա, անուշ եղանակով մը օծուած եւ իրեն երկնցուած,⁴¹ զոր Ակոր աղբար չի կրնար կլլել շիտակը, կլլէ ալ՝ չի կրնար մարսել առանց բերնին կապերը արծակելու⁴² եւ ներսը կուտակուած⁴³ ցասումին փութը⁴⁴ պարպելու:

— Ֆիլեօ տի գանէ⁴⁵:

Խնդուքի անգուսպ⁴⁶ որոտ⁴⁷ մը կը թաւալի բանող մեքենաներուն եւ գործասեղաններուն վրայէն: Դարձող փոկերը ծափ կը զարնեն: Ակնոցաւոր իտալացին՝ գլուխը մէկ կողմի վրայ ծռած եւ վարի պոկունքը⁴⁸ ժիր⁴⁹ մը խածած՝ կը խառտէ ուժգին:⁵⁰

Ակոր աղբար՝ սուրի դէմ սուր վերցուցած եւ յաղթական, աւելը ձեռքը՝ կը շրջի իր պզտիկ, կլոր ձեռնասայլին ետեւէն:

Գործարանին երկու տարածուն⁵¹ յարկերն ալ լեցուն են մեքենաներով, որոնք բոլորն ալ, կանգնած, նստած կամ պազուկ⁵² դիրքերով, իր ամէն աւուր⁵³ ճանչւորներն են: Հին ծանօթներ, մտերիմներ գրեթէ: Գորշ ու կարծր⁵⁴ երեսներով անլեզու հսկաներ, որ իւր կ'ըսպառեն առատ, եւ կը բանին, հա⁵⁵ կը բանին: Խուլ մը անխօս կտրիճներ⁵⁶ են

30. pushcart. 31. գործի...է. is working. 32. (Ital.) Good morning. 33. answers. 34. the sweeper. 35. pockmarked. 36. elbow. 37. is filling. 38. of the file. 39. joyfully. 40. Շան ծագ: Son of a dog. 41. offered. 42. առանց...արծակելու: without removing the bonds that restrain his mouth i.e., without swearing). 43. accumulated. 44. ցասումին...պարպելու: venting the fury of his anger. 45. Ֆիլեօ տի գանէ: (Ital.) Son of a dog. 46. uncontrolled. 47. thunder. 48. lips. 49. tightly. 50. with force. 51. spacious. 52. squatting. 53. իր...են: they are his everyday acquaintances. 54. hard. 55. Հա...բանին: and how they work. 56. heroes.

անոնք, մեքենաները. առասպելական փոշոտ դարերու ընդերքէն⁵⁷ հանուած բելիարներ,⁵⁸ պողպատ⁵⁹ ջիղերով եւ պողպատ մկաններով, որ մարդուն բեռը շալկած⁶⁰ կը տանին անտրտունը եւ առանց վարձքի: Անոնցմէ մէկը՝ երկաթ ձողեր, գերաններ իսկ կը խածնէ հատ հատ եւ կը կտրէ պոսսի⁶¹ պէս: Միւսը երկաթ կը ծակէ ուրորուն⁶² թնժուկներ⁶³ դիգելով իր ոտքերուն շուրջ: Ուրիշ մը՝ երկաթ կը փորէ, կը տաշէ⁶⁴ կամ կը փայլեցնէ:

Փոկերուն անտառը՝ անիւներուն հետ զրկուած կը դառնայ փաթ, փաթ:

Հոն, պողպատ սալին⁶⁵ քով կեցողը երկաթագործն⁶⁶ է, պլործուն⁶⁷ պելիերով, մրոտ⁶⁸ երեսով, շողուն⁶⁹ աչքերով սիկիլիացի⁷⁰ մը, որ մուրմը ձեռքը՝ երկաթի կարմրուկ կտոր մը կը ծծէ: Քրտինքը աղբիւրի պէս կը վազէ ճակտին քովերէն: Փքոցը⁷¹ կը ֆշայ⁷² հնոցին⁷³ փորէն:

Ակոր աղբար իր աւելին եւ սայլակին հետ հնոցին շուրջ կը դեզերի պահ մը. կ'աւլէ, կը քսքստէ.⁷⁴ բուռ մը մանած⁷⁵ հանելով զրպանէն՝ ճակատը կը սրբէ, բուռ մըն ալ երկաթագործին կը հրամցնէ ու կը հեռանայ ինքնիրդէմ մրթմրթալով — էտ⁷⁶ կրակին դէմ երկաթը կը հալի, երկաթը. էյ վալլա⁷⁷ էտ մարդուն:

Այրած իւղին կծու հոտը, որ բանող մեքենաներուն զաղջ արտաշընչումն⁷⁸ է, երկու յարկերն ալ կ'ողողէ եւ կ'երթայ սողոսկիլ պաշտօնեաներուն մաքուր օդաւէտ սրահին դուռնէն ներս, ամէն անգամ որ այդ դուռը կը բացուի զուսպ⁷⁹ եւ անաղմուկ:

Եւ ամէն անգամ երբ այդ դուռը կը բացուի՝ դուրս եկողը վերակացուն⁸⁰ է. եզայ վիզով եւ լեցուն փորով գերմանացի մը, որուն ըստուերն անգամ ծանօթ է ալ ամէնուն, եւ որուն դէմքը պաղ է եւ կարծր՝ մեքենաներուն պէս:

Վերակացուն: Մեքենական այս նոր դարին կախարդն⁸¹ է ան՝ այս նոր աշխարհին մէջ: Տեսէ՛ք. Ակոր աղբար աւելը շատ աւելի ուժով կը զարնէ հիմա: Սայլակը աւելի արագ կը քշէ մեքենաներուն միջանցքէն:⁸² Փքոցը աւելի արագ կը հեւայ: Խարտոցները եւ մուրճերը կ'աճապարեն: Բերանները կղպուած են, աչքերը՝ բաց: Քրտինքը աւելի առատ եւ աւելի

57. from the bowels. 58. devils. 59. steel. 60. on their backs. 61. leek. 62. coiled. 63. knots. 64. shaves. 65. anvil. 66. blacksmith. 67. curled. 68. black. 69. flashing. 70. Sicilian. 71. the bellow. 72. hisses. 73. the furnace. 74. sweeps helter skelter. 75. yarn. 76. ատ. 77. էյ վալլա: (Turk.) bravo! 78. exhalation. 79. with restraint. 80. the supervisor. 81. magician. 82. մեքենաներուն միջանցքէն: between the machines.

տաք կը հոսի մականներէն, կուրծքերէն եւ կոնակներէն: Հինգ հոգի մէկանց⁸³ դուրս կը խուժեն արտաքնոցէն⁸⁴ եւ իրենց գործասեղաններուն կամ մեքենաներուն զլուխը կ'անցնին հեւասպառ:⁸⁵ Վերակացուն:

Հրամայեցէք, պարոն վերակացու, եւ քիչ մըն ալ, եթէ կը հաճիք, դուք մաշակեցէք⁸⁶ բարկ⁸⁷ համն ու հոտը սա այրած իւղին, որ, ուր⁸⁸ որ ալ երթամ, որ կողմն ալ դառնամ՝ զիս կը հաւածեն, քիթս ու բերանս կը լեցնեն, կը զանգատի Ակոբ աղբար ինքնիրեն — հայերէնով անշուշտ — եւ զլուխը կը ժածէ⁸⁹ թեթեւօրէն:

Դարձող փոկերը մէկ-բերան կ'աղաղակեն կարծես.

— Իրաւունք ունիս, իրաւունք ունիս:

Երկաթագործին սալը կը գոչէ անդիէն.

— Իրաւունք ունիս, կենդանի ընկեր, բայց մի՛ զանգատիր. դուն ալ ինծի պէս՝ պէտք է որ տոկափ, քանի չէ մեղքուեր մէջքդ երկուքի. պէտք է որ բանիս....:

Ակոբ աղբար գեղի մարդ է սակայն, հայ գեղի մարդ: Գործէն չի վախնար շիտակը: Վկայ իր մաշեցուցած աւելներուն խուրձերը եւ վկայ մանաւանդ մշտնջենական մաքրութիւնը ընդարձակ գործարանին թուր անցքերուն եւ թուր անկիւններուն: Բայց, ի՞նչ զլուխը լայ,⁹⁰ ութ օրն անգամ մը երբ իր շաքաթականին պզտիկ, նիհար պահարանը կը պատռէ՝ երեսը քացախ կը կտրի:⁹¹ Ինը տուար տասնըմէկ սէնթ է ստացածը, ոչ աւելի, ոչ ալ պակաս: Իր բառով՝ ձեր էշի պոչ, որ ոչ կ'երկննայ, ոչ ալ կը կարծնայ:

Ինը տուար եւ տասնըմէկ սէնթ:

Տարիները կաղնիկաղ⁹² կ'երթան մէկը մէկին ետեւէն, իրարու զարնելով, երբեմն ալ գիրար ճիւղով: Ակոբ աղբար աւել աւելի վրայ կը հաղցընէ.⁹³ այնչափ կ'աւլէ որ գործարանին տախտակամածն⁹⁴ իսկ կը մաշի: Անտեսանելի մանկեր՝ իր մակտին վրայ թառած ըմբոստ զանգուրը կը փետտեն⁹⁵ կամաց կամաց, յետոյ զլիւն առատ մագերը կը քաղեն հատ հատ եւ պեխերին ու յօնքերուն երկայնքը⁹⁶ մերմակ թելեր կը շարեն: Աչքերը — երբեմն լոյսի ցայտուն⁹⁷ աղբիւրներ — ձէթը հառած մրգին տոգունութիւնը կ'առնեն: Ականջը կը ծանրանայ: Ուսերը կը ծոին: Մէջքը աղեղ կ'ըլ-

83. at once. 84. out of the toilet. 85. out of breath. 86. taste. 87. acrid. 88. ուր...դառնամ: no matter where I go or which way I turn. 89. շարժէ. 90. Բայց...լայ: But what can he do? 91. երեսը...կտրի: he assumes a bitter expression. 92. Տարիները...կ'երթան: the years limp along. 93. աւել...հաղցնէ: wears out one broom after another. 94. the wooden floor. 95. plank. 96. along. 97. gushing.

լայ: Աւելը՝ դողացող մատուրներուն մէջ կապարի ծանրութիւն կը ստանայ: Պզտիկ, կլոր սայլակը կրիայի⁹⁸ զնացքով⁹⁹ կը շրջի գործարանին միջանցքներէն:

Գործի ընկերները, հին թէ նորեկ, բոլորն ալ, ընտանի դէմքեր ալիւս, նուշով¹⁰⁰ ու շաքարով կը խօսին իրեն: Ակնոցաւոր իտալացին անգամ «Բարի լոյս» մ'ունի իր շրթունքին ծայրը, ամէն առտու եւ «Պօնա սեռա»¹⁰¹ մը ամէն իրիկուն:

Ժամանակը վերակացունին քար երեսին վրայ ալ յարձակեր է եւ հոն, անոր լայնքին ու երկայնքին, խորունկ, քարակ ակօսներու անջնջելի ցանց մը փորեր է իր բանուկ մուրճովն ու բրիչովը:

Գործարանին երկու ընդարձակ յարկերը աւելի շէնցեր ու աճեր են:¹⁰² Երեք, չորս, հինգ յարկ՝ իրարու վրայ նստած:

Ինչ որ անփոփոխ կը յամառի մնալ Ակոր աղբօր շաքաթականին նիհարկեկ դեղին պահարանն է, որուն պատուած ծոցէն ամէն անգամ դուրս կու գայ — ինը տոլար եւ տասնըմէկ սէնթ միայն, ոչ աւելի, ոչ ալ պակաս:

Առտու մը — չլուսնաբ բարով¹⁰³ — պաշտօնեաներու սենեակին մէջ, ուր կանչուած էր ինք, ծանր ձեռք մը թառեցաւ Ակոր աղբօր ծոած ուսին վրայ, եւ ծանօթ ձայն մը՝ պաշտօնական, կտրուկ եղանակով մը՝ իր ականջը լցունեցաւ:

— Վաղուրնէ սկսած... շատ կը ցաւիմ ըսելու... որ ալ պէտք պիտի չունենանք քու աշխատամբիդ: Երթաս բարով:

Ծանր թաթը վերցունեցաւ տարեց աւելածունին ուսէն, բայց կշռաւոր¹⁰⁵ եւ կտրուկ բառերը ընկղմեցան մինչեւ յատակը իր ալեկոծ զանգին:

— Բայց, պարոն վերակացու... շնորհակալ եմ, թոթովեց նա կիսախեղդ,¹⁰⁶ ցաւագին ձայնով մը, եւ կեղտոտ գտակը ձեռքերուն մէջ զաւրելով, վիզը կտտրած, քայլերը դանդաղուն¹⁰⁷ գործաւորներու բաժինը մտաւ:

Աւելն ու սայլակը ձեռք առաւ նորէն եւ վերջին անգամ:

Գլխուն մէջ սակայն՝ հին, ամուր կապ մը պրկուեցաւ, պրկուեցաւ:

98. of a turtle. 99. with the pace. 100. նուշով... իրեն: speak sweetly to him. 101. Պօնա սեռա: (Ital.) Good night. 102. աւելի... են: have become more prosperous. 103. չլուսնաբ բարով: would that it had not dawned at all. 104. Վաղուրնէ սկսած: as of tomorrow. 105. weighty. 106. half-choking. 107. քայլերը... դանդաղուն: with staggering steps.

ուժգին եւ չաթ փրթաւ յանկարծ. անանուն բան մը ինքնիր վրայ փլաւ կարծես:¹⁰⁸ Զգաց ահաւոր կսկիծն ու դառնութիւնը յուսախար եւ աննեցուկ¹⁰⁹ ծերութեան, որոնք զոյգ մը իծերու պէս իր ամբողջ էութեանը կը պլլուէին ու կը խեղդէին զայն:

— Ծերացած, ոտքէն ինկած¹¹⁰ եզը դանակի տակ կը քաշեն եւ միսն ու լեարդը շուներուն կամ աղքատներուն կը նետեն:

— Ծերացած ձին կամ հրացանի կը բռնեն,¹¹¹ կամ ազատ կը ձգեն մարգերուն վրայ, ազատ, մինչեւ որ երթայ մեռնի ինքնիր գլխուն:¹¹²

Յէ՛

— Տարիքն առած¹¹³ բանուորը, մաշած, կեղտով ծածկուած աւել, մէկդի կը նետեն անտարբեր, եւ տեղը թարմ հատ մը կ'առնեն:

Ո՛ւր լսած էր այս կրակոտ բառերը, եւ որմէ՞: Մի՛ հարցընէք:

Հալած, հատած տարիներուն կոշտովը¹¹⁴ ծածկուած աւել մըն ալ ինքը իրաւ, մեր Ակոր աղբարը: Աշխարհի աչքին՝ մաշած աւել մը, կամ շատ շատ՝ մարդու կերպարանքով ցաւագին խրտուիլակ¹¹⁵ մը պարզապէս, որ քուրջերու անպէտ դէզ մըն է հիմա:

Եւ Ակոր աղբար իր խարխուլ¹¹⁶ մարմինը գործարանէն դուրս կը նետէ ծանր, բայց անարժէք¹¹⁷ բեռան մը պէս:

Գրպանին յատակը ծմրթկուած¹¹⁸ պահարան մը կայ միայն, — իր վերջին շաքաթականը — ինը տուար տասնըմէկ սէնթ:

Աշխարհ վկայ,¹¹⁹ Ակոր աղբար այդ գնով ծախեր է իր օրն ու արեւը...¹²⁰ Աշխարհ վկայ...:

Այգեկուծք

108. ինքնիր...կարծես: seemed to crumble. 109. without support. 110. ոտքէն ինկած: that cannot walk. 111. հրացանի...բռնեն: shoot. 112. ինքնիր գլխուն: all alone. 113. տարիքն առած: old. 114. with the callus. 115. scarecrow. 116. decrepit. 117. useless. 118. crumpled. 119. Աշխարհ վկայ: As the world is my witness. 120. օրն...արեւը: life.

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

(1895-1966)

Like *Նուրիկեան*, Համաստեղ belongs to that generation of young men and women who, uprooted from their homeland, carried with them vivid and fond memories of the land, the people, and the way of life they had known. Many thousands of miles away, they dedicated themselves to the recreation, and consequently immortalization, of that past. In so doing, they continued, to a certain extent, Armenian provincial literature on foreign soil.

Համաստեղ (Համբարձում Կելլենեան) was born in Փէրլէնճ, in the province of Պարսբրդ, Turkish Armenia. His childhood and early adolescence were spent in his native village, where he received his elementary education. He later attended the Կեդրոնական School in Մէզիրէ and returned to teach briefly in a village school near his home.

At the end of 1913, he left for the United States and spent the rest of his life in his adopted country. Although he made a start toward a university education, he did not continue long enough to receive a degree. He died suddenly on November 26, 1966, on the day the community was celebrating the fiftieth anniversary of his literary activity. Photography was Համաստեղ's means of livelihood; literature was his love. His first book, *Գիւղը*, was published in 1924. *Անձրեւ* followed five years later. A substantial portion of a novel, *Ապիտակ ձիւղորդ* appeared in *Հայրենիք* monthly in 1931, but it was not finished until 1952, when it appeared in two volumes. *Քաջն Նազար եւ 13 պատմութիւններ* (1955), *Աղօթարան* (1957), *Աճեցողմար եւ ուրիշ քանասանդոններն-ընդ* (1960), and *Առաջին սէրը* (1966) complete the list of his published works. There are still pieces published in periodicals which remain outside the foregoing volumes.

Համաստեղ excels in bringing to life his native village with its landscape and human types. In his works, we see the simple peasant with all his virtues and vices: loyalty, religiousness, industry, simplicity, and superstitiousness. Introspective analyses are made in the same natural, direct language that the author employs to describe life in the countryside.

ՏԱՓԱՆ ՄԱՐԳԱՐ

Դուք տեսա՞՞ծ էք խրտուիլակներն արտերուն: Յարդով¹ ու ցախով² լեցուած խրտուիլակներն այլանդակ, գինովի զանազան ձեւերով.—մէկին հասակը ինքն իր վրայ փած. ուրիշ մը կարծես գինետունէն³ դեռ նոր ելած՝ մէջքը ծուռ, այլեւս անկարող քալելու. աւելի ուրիշ մը գինետուն նոր մտնողի դիրքին մէջ, ոտքերը փարտ,⁴ թեւերը վեր բռնած, իր մէկ ուսին հետ ծռած է նաեւ գլխարկը. խրտուիլակները թզուկ,⁵ փայտերուն կռթնած խրտուիլակներն հաշմանդամ, սմբած կամ ուռեցած⁶ փորերով, ծալլուած ոտքերով, կախաղանէն⁷ դեռ նոր վար առնուած ոճրագործի մը լիկած⁸ մարմնով:

Սակայն էն գեղեցիկը մեր այգիի քովի պարտիզպանին խրտուիլակն էր: Հասակը երկար, թեւերը լայն լայն բացած անապատի Յիսուսին պէս առանձինն կ'աղօթէր կարծես.—սո՞վ կար, թէ արտերուն ջուրն էր ցամբեր:

Արթիստը պարտիզպանն էր: Տնկած էր երկար խաշածեւ ձող մը, հագցուցած էր կապոյտ, գզգզուած⁹ շալվար մը, կապած էր գօտի մը ծալ ծալ: Թեւերուն, կոնակին անցուցած էր՝ այծի մազերէ շինուած, հինցած, շատ հինցած ապա¹⁰ մը: Գլխուն տեղ դրած էր պարապ դղում մը: շինած էր քիթ, փորած էր բերան. ակոսներուն տեղ տեղաւորած էր արտերուն մէջ նետուած ու մերմկցած իշու մը ծնօտին ակոսները. իսկ աչքերու տեղ դրած էր երկու թաւշագոյն չորցած սալորներ:¹¹

Օ, ինչ այլանդակ էր. միշդ ու միշդ քիթը մաշած ու աչքերը դուրս ինկած չինական¹² կոչոք մը:

Ամէն աշունի, պարտիզպանը, երբ իր գործը կը լմնար, էն վերջը իր ուսին կը նետէր խրտուիլակն ու տուն կը մտնէր:

Ամէն գարունի, երբ լայն ծակատներով փոքրիկ զառնուկները դուրս կ'ելլէին իրենց փոքրիկ տոտիկներով հողին պորտը դռշմելու, պարտիզպանը կը շալկէր իր խրտուիլակն ու պարտէզ կ'իջնէր:

Խրտուիլակն իոն էր. միշտ անշարժ հէքեաթի այն մզնաւորին¹³ պէս, որուն ափերուն մէջ, կ'ըսեն թէ, թռչուններ իրենց բոյնը դրած էին:

1. with straw. 2. with brushwood. 3. from the barroom. 4. uneven. 5. dwarfish. 6. swollen. 7. from the gallows. 8. limp. 9. tattered. 10. loose, sleeveless outer garment worn chiefly by Arabs. 11. չորցած սալորներ: prunes. 12. Chinese. 13. hermit.

Օր մը սակայն տեսայ խրտուիլակը կը քալէր:

Այն օրերուն հագիւ ութը տարեկան կայի: Մեր այգիին ճամբուն վրայ կը վազվզէի. աղմուկ կ'ընէի. թռչուններուն քարեր կը նետէի. պարապ կամուրջին տակ մտնելով, սարդի¹⁴ առէջները կ'աւրշտկէի:¹⁵ Ախ, որքան կը սիրէի հեռաւոր, անծանօթ վայրի մը մէջ՝ պահուրտած արծազանգըս արթնցնել: Մօրմէս կը հեռանայի ու կը մօտենայի այնպէս, ինչպէս գեփիւռն անտառէն:

Այն օրը զարմանքս մեծ եղաւ. ձեռքերս իրար զարկի ու պոռացի.—

—Մայրիկ, մայրիկ, խրտուիլակը ո՞ւր կ'երթայ:

Մտածեցի որ մօտի դրացիներուն այցելութեան եւ կամ մօտակայ¹⁶ առուէն ջուր խմելու կ'երթայ: Աչքերս զիս չէին խաբեր: Ծիշդ ու Ծիշդ մեր այգիին քովի խրտուիլակը, մեզմէ քիչ հեռու թումբին վրայէն կը քալէր յաղթ հասակով, ուսերը լայն ու ծուռ, յարդով լեցուած. ցորեաններու ալիքներու պէս վէտ վէտ, միեւնոյն շալվարը, թաղիքէ¹⁷ միեւնոյն գլխարկը, ապան. ծալ ծալ փաթթուած միեւնոյն զօտին: Այս անգամ ուսին աւելցուցած էր միայն բաւ մը:

«Այդ խրտուիլակը չէ, զաւակս», ըսաւ մայրս խնդալով. «Այդ մեր գեղին տափան¹⁸ Մարգարն է»:

Մայրս Ծիշդ էր. խրտուիլակը հոն, մեր այգիին քովն էր: Ժաղատ սեխերուն մէջ կ'աշխատէր պարտիզպանը ծաղատ. գիծ¹⁹ երեսով կոբաքնջարներուն²⁰ մէջ՝ դեռ նոր իջած արագիլ²¹ մը իր թեւերը կը ծալլէր. իսկ խրտուիլակի շուքին մօտ, պարտիզպանին էշն իր վիզն անընդհատ ծառին կը քերէր:

Խրտուիլակը հոն էր:

Անդին, երկու արտ հեռու կապոյտ պաստառին վրայ գծագրուած,²² ամպի կտոր մը անութին²³ տակ, կ'երեւէր տափան Մարգարի նկարը հսկայ:

Վերջալոյսին, բոլոր դաշտի քանուկներուն հետ գիւղ վերադարձանք:

Ժամբայի փոշիներուն խառնուած էր արջառներու²⁴ բառաջը,²⁵ բոժոժներու²⁶ ձայնը. կովերը տուն կ'արտօրային²⁷ փեթակի²⁸ պէս լեցուն ծիծերով.²⁹ կը փայլփլային³⁰ խոփերը³¹ փայլուն, կը լսուէին հաչիւննե-

14. սարդի առէջները: the spider webs. 15. destroyed. 16. nearby. 17. felt. 18. clod breaker. 19. գիծ երեսով: mad looking. 20. dandelions. 21. stork. 22. painted. 23. his armpit. 24. of the cattle. 25. lowing. 26. of cow bells. 27. hurried. 28. beehive. 29. with...udders. 30. glittered. 31. plowshares.

րը³² խոփերուն: Վերջալոյսային այս խառնիճաղանճին³³ մէջէն, բլուրի ծամբուն վրայ, առանձինն, տեսայ տափան Մարգարը:

Արտի չափ լայն իր կոնակը մեզի դարձուցած, բահը ուսին՝ գիւղ կ'իջնէր:

Վերջալոյսը՝ ամպերու մէջ գծած հրդեհի գեղեցիկ նկար մը կ'աւրէր: Վերջալոյսը տժգունեցաւ աշունի գոյնով: Տափան Մարգար տակաւին բլուրին վրայ էր: Վերջալոյսը մարմրեցաւ. բլուրէն անդին կ'երեւէր տափան Մարգարի կոնակը, որ հետզհետէ կը թաղուէր. Յետոյ ուսերը. էն վերջը՝ բահի ծայրին հետ հատած էին նաեւ արեւուն հիւանդ շողերը վերջին: Տափան Մարգար, վերջալոյսին հետ ու վերջալոյսին պէս, գիւղին մէջ ընկղմեցաւ:

Անկից ի վեր յամա կը տեսնէի զինքը: Անգամ մը իրիկնադէմին,³⁴ իր ջուխտ³⁵ գոմէշներուն հետ գիւղ կը մտնէր ու ծամբուն վրայ իր խոշոր, ծանր կօշիկներէն արտերուն հողը կը մաքրէր, դըք, դըք, ծառին զարնելով: Է՛հ ի՞նչ կօշիկ. այնքան մեծ, որ նապաստակ մը հոն շատ դիւրութեամբ կրնար իր տունը տեղաւորել: Ուրիշ անգամ մը տեսայ շաւկարէն չանչուլի³⁶ պէս կախուած դաշտի սէզերու³⁷ հետ եկեղեցի կը մըտնէր:

Կ'անցնէին տարիներ: Տափան Մարգար միեւնոյնն էր, երկու գոմէշներով, միշտ բահն ուսին. կարծես միեւնոյն ձեւով եւ միեւնոյն տաքզով ծնած ըլլար:

Շատ անգամ կը զարմանայի, թէ ինչո՞ւ թռչուններն անոր բահին վրայ չէին թռներ:

Տափան Մարգար ունէր արեւէն այրուած դիմագիծ մը: Զիթը, այտերը, երկար ու փոքրիկ անկիւններով՝ կարծես պղինձէ³⁸ շինուած ըլլային: Ծակտոր միշտ փոթ-փոթ, ինչպէս հերկուած արտ մը: Ունէր տափանի չափ լայն, սերմնացանի³⁹ թւեր: Ան միշտ լուռ էր. եթէ պէտք ըլլար, շատ կարճ կը խօսէր: Գիւղացիները, մեծէն պզտիկ,⁴⁰ կը յարգէին զինքը, անոր խորհուրդին կը դիմէին: Այս արտին մէջ ցորե՞ն պէտք է ցանել, թէ բամպակ, — տափան Մարգարին կը հարցնէին: Սերմնացու⁴¹ ցորենները անոր կը ցուցնէին: Երբ մանաւանդ անվարժ⁴² ցուլ⁴³ մը պիտի կըրթէին,⁴⁴ տափան Մարգարը կը կանչէին: Ան զիտէր թէ ականջներուն ո՞ր

32. ringing. 33. confusion. 34. toward the end of the day. 35. two. 36. cobweb. 37. bent grass. 38. of copper. 39. of a sower. 40. մեծէն պրգ-տիկ: young and old alike. 41. seed grain. 42. untrained. 43. bull. 44. would train.

տեղը պէտք էր շփել, որ ցուլը գառնուկի պէս ֆանդարտէր:

Անոր կինը, Թամար, քառասունի մօտ, կարմրուկ թուշերով աղուոր ֆասակով կին մը, իր էրիկէն կ'ակնածէր այնպէս, ինչպէս նոր ֆարս մը իր կեսրարէն:⁴⁵ Օր⁴⁶ մ'օրանց իր կնոջ երեսին չինդաց. օր⁴⁷ արեւ չտեսաւ Թամար:

«Մի' մեղադրէք, քուրիկ»:⁴⁸ յաճախ կը գանգատէր Թամար, «դժար⁴⁹ կրակ է, սէպէպ ըլլողին բըրշակը մրեղի: Աղէարծան⁵⁰ է քուրիկ, աղէարծան, քարէն ձէն⁵¹ կ'ելլայ իրմէ ձէն չ'ելլար: Նեզենիմ⁵² ձեռքերս դայեկի⁵³ ձեռքեր եղան: Էհ, խուրպան⁵⁴ ըլլամ, Աստուած, տեսէք նիրոջս⁵⁵ բախտը. կուծի⁵⁶ չափ պոյ մ'ունի. տեսնես իր էրկան ֆետ իրարու շողինք կը լզեն, գիշեր ցորեկ քսփսնին⁵⁷ չի ֆատնիր: Բախտէ, քուրիկ, բախտ»:

Գիւղացի կիներուն ֆամար գաղտնիք մը չէր, թէ տափան Մարգար իր կինը չսիրեր, նոյնիսկ անոր ֆետ մէկ բարձի վրայ չի պառկիր:

Քիչ տարի չէր: Թամար, իր էրկան սիրտը իրեն դարձնելու ֆամար, շատ սուրբերու գացած՝ շատ բաներ փորձած էր:

«Ամա⁵⁸ ինտոր ըսեմ, գուգում», ըսած էր ֆալմի⁵⁹ պառաւ մը, Թաս մը ջուրին մէջ նայելով. «Երեք անգամ է կը նայիմ, ֆախթ⁶⁰ մէջերնիդ ուրիշ կնիկ չեմ տեսնար: Էրկանդ սիրտը տանողը ուրիշ կին չէ, գուգում, ուրիշ կին չէ: Ես էստեղ⁶¹ դուշի⁶² խանատ կը տեսնեմ... Էնտեղ⁶³ բան մը կայ փուլած, ֆախթ, աչքս չի գատեր⁶⁴ Թարլա⁶⁵ է թէ գոմշու կաշի: Ետ աղէկ չեմ տեսներ...»

Էտոր պաշխա⁶⁶ բան օգուտ չ'ըներ, գուգում, : Եկեղեցին ֆալ-լուէն⁶⁷ կը բռնես պախուշ⁶⁸ մը: Աղամամթնուն⁶⁹ այդ պախուշը կը մորթես: Էտոր ետեւի աջ ոտքին ոսկորը կը ֆանես: Երեք կտոր կ'ընես. մէկ կտորը վազան⁷⁰ ջուրի առուի մը մէջ կը Թաղես. մէկաւր, ⁷¹ եթէ կըր-

45. father-in-law. 46. օր...չինդաց: He never smiled at his wife. 47. օր...չտեսաւ: did not know what happiness was. 48. քոյրիկ. 49. դժար... մրեղի: It is an unbearable wound; perish the person who is responsible for it. 50. pillar of salt (recalling Lot's wife, who turned into a pillar of salt when she could not resist the temptation to look back at the destruction of Sodom and Gomorrah after they had escaped). 51. ձայն. 52. (Turk.) delicate. 53. a midwife's. 54. խուրպան...Աստուած: dear God. 55. my sister-in-law's. 56. կուծի...լզեն: she is no taller than a jar, but she is always lovey-dovey with her husband. 57. their whisperings. 58. Ամա...գու-գում: How shall I say it, my dear? 59. (Turk.) fortune teller. 60. (Turk.) but. 61. ախտեղ: 62. խուշի խանատ: (Turk.) the wings of a bird. 63. ախտեղ: 64. աչքս...գատեր: I can't make out. 65. field. 66. պաշխա բան: (partly Turk.) anything else. 67. (Turk.) from the yard. 68. (Turk.) owl. 69. in the darkness just before dawn. 70. running. 71. the other.

նաս, եկեղեցիի բուրվառին մէջ կը ձգես. տահա⁷² մէկալ կտորն ալ, կէս գիշերին, հաւը որ երեք բերան կանչեց,⁷³ կը վառես ու քնացած ատեն, էրկանդ քթին կը ծխես: Էս որ օգուտ չըրաւ, պաշխա բան օգուտ չ'ըներ, գուզում :

Թամար փորձած էր այս բոլորը, եւ սակայն «հաղէարձան է, բուրիկ, աղէարձան: Քարէն ձէն կ'ելլայ, իրմէ ձէն չելլար» կը զանգատէր միշտ:

Տափան Մարգարի սիրտը կիններուն համար չէր, այլ իր գոմէշներուն, արտերուն, լուծքին,⁷⁴ ջրտուքին,⁷⁵ այս բոլորին համար: Ան դարձած էր տեսակ մը շարժուն խրտուիլակ, դաշտերու ոգի...

Ան կը սիրէր իր գոմէշները, անոնց հետ կ'ապրէր, անոնց հետ կը խօսէր սրտանց.⁷⁶ գոյգ մեծղի⁷⁷ գոմէշներ՝ մակատներուն վրայ գոյգ սպիտակ նաշիւներ,⁷⁸ փիւնիկ⁷⁹ թռչունի նկարին նման, կարծես կարկանդակ⁸⁰ լուսնի լոյսեր ըլլային. գոյգ գոմէշներ՝ պարարտ գնդերներով,⁸¹ տափան Մարգարի կուրծքին չափ լայն մակատներով, ամբողջ լեռ մը իրենց ետեւ քաշելու չափ հուժկու վիզերով:

Ամէն զարդունին տափան Մարգար իր գոմէշներուն հետ դաշտ կ'ելլէր: Դաշտը, զարդունին մէջ, գոմէշներն իրենց փնջածակերը⁸² կը լայնցնէին, թեթեւ փոթորիկի պէս անցնող հովերն ամբողջութեամբ կը շնչէին, եղջիւրներով թումբեր կը փողէին, հպարտ գլուխնին վեր բռնած, կը վազէին, կը հեւային, ինչպէս հսկայ շոգեմեքենաներ:⁸³ Որքան մեծ հաճոյք էր տափան Մարգարին համար:

Ան հոն, արտերուն մէջ էր միշտ, քարերը կը հաւաքէր, նոյնիսկ կոշկոռ հողերը⁸⁴ ձեռքով կը փշրէր, տեսակ մը փայփայանք արտերուն: Միշտ հոն, արտերուն մէջ: Քմայքոտ հովերը, փոքրիկ, չարամճի մանուկներու նման, անոր հետ կը կատակէին ու սուլելով, քրքջալով⁸⁵ ցորեաններուն մէջ կը պահուէին: Վերէն անցնող թռչուններ ուսերն ի վար կը ծրտէին:⁸⁶ Երբ ջաղբէն⁸⁷ վերջ մուկեր սպաննելու կ'երթար, հոն իրեն ընտանի արագիւններն սպիտակ՝ իր ոտքերուն քովէն չէին հեռանար:

Ամէն իրիկուն, երբ դաշտերէն տուն կը վերադառնար, տան խոնջան⁸⁸ շտկած՝ իրեն կը սպասէին. տան միւս աշխատաւորները վաղուց⁸⁹ վերադարձեր էին. ուշ մնացողը ինքն էր միայն:

Կերակուրէն վերջ տափան Մարգար, ճրդարա⁹⁰ կը փաթթէր ու պահ

72. տահա մէկալ: the other. 73. when the cock crows three times. 74. plowing. 75. irrigation. 76. from his heart. 77. large. 78. decorative marks. 79. phoenix. 80. patched up. 81. muscles. 82. nostrils. 83. steam engines. 84. hard. 85. giggling. 86. excreted. 87. shower. 88. round table. 89. long since. 90. ճրդարա...փաթթէր: (partly Turk.) rolled a cigarett.

մը բարձին կոթնած՝ հանգիստ կ'առնէր: Եւ ինչ հանգիստ: Անոր մէջ դաշտի բովանդակ անհանգստութիւնը կար այնպէս, ինչպէս գիշերուայ լը-
ռութեան մէջ յորդ առու մը պիտի փլէր. խաղաղ ցորեաններուն մէջէն
հովը պիտի անցնէր եւ կամ հերկուած արտին մէջ լծուորուկ⁹¹ մը պիտի
շարժէր:

Տափան Մարգար այս անգամ վաղուայ հազար ու մէկ գործերու մա-
սին կը մտածէր: Կը մտածէր, որ Ակերուն բովի արտին կաւառները⁹²
պէտք է շտկել, որովհետեւ վաղը գիշեր ջուրին օրն է: Խրաճի առուն
պէտք է աւելի խորունկցնել: Տան ժմած⁹³ երկու կովերը այս տարի
պէտք է լաւ ցուլի մը յանձնել: Յետոյ քաղաք երթալ պէտք կայ:

Ան կը մտածէր այս բոլորը, մինչ գունաւոր միջատ մը՝ թաղիքէ
գլխարկին վրայ պազած՝ իր բարակ ոտքերը կը խառնէր:

Ճրդարան դեռ չլմնցած՝ ծանր ծանր կ'ելլէր տեղէն, տան աշխա-
տաւորներուն ամէն մէկին վաղուայ գործերը կը բաժնէր ու կ'իջնէր վար,
գոմէշներուն քով:

Օր մը, զարունի կապուտակ առաւօտ մը, տափան Մարգար, ժամուն
բակը, մէկ քանի ծունկ աղօթք ընելէ յետոյ, իր գոմէշներուն հետ դաշտ
իջաւ: Էհ, ինչ զարմանք. իրմէ կանուխ դաշտ իջնողներ եղած էին:

Արտոյտները,⁹⁴ հոն, վեր կը թրվոյին,⁹⁵ վար կ'իջնէին, թէ
իրենցմէ ո՞րը առաջին անգամ արեւուն առաջին ծառագայթը պիտի ողջու-
նէ:⁹⁶ Թուփին տակ շարժողը նապաստակ մըն էր: Ճամբու երկայնքին
շարուող⁹⁷ թթենիներուն վրայ իջնող ելլողը յոպոպ⁹⁸ թռչունն էր.
մինչ վերը երկնքին աշխարհի կապտորակ ստուերին վրայ կը թափառէր
մուկ ամպի կտոր մը շուարուն:⁹⁹

Արեւն իր առէջները առաջին անգամ տափան Մարգարի թաղիքէ գըլ-
խարկին նետեց: Արշալոյսի այլազան գոյները՝ գոմէշներու փայլուն
սեւութիւնով օծուն, լայն կոնակին վրայ սկսան փողփողիլ: Առաջին
անգամ լեմոնագոյնը, յետոյ պղնձագոյնը, բաց նարնջագոյնն ու ոսկե-
գոյնը. արշալոյսը հեռզհեռէ կը ճերմկնար արծաթէ գոյնով, հեռո՞ւ, քլու-
րին վրայ ձեւելով¹⁰⁰ տափան Մարգարի ու գոմէշներու յաղթ ստուերները:

Երկնքի վրայ ամպի կտորները շառցան ու իրարու մօտ հսկայ փի-

91. tiller. 92. ditches. 93. grown. 94. skylarks. 95. flew around. 96.
greet. 97. that lined. 98. the hoopoe. 99. confused. 100. outlining.

դերու¹⁰¹ երամակ մը կազմեցին: Ամպերը, մուրճով զարնուած պղինձի պէս փնչեցին: Յետոյ ցանուեցան շատ խոշոր անձրեւի մի քանի կաթիլներ: Դաշտի քանուորներէն շատեր տուն շտապեցին: Թրթուրներ¹⁰² ճամբաներուն վրայ, որդեր փողերէն դուրս ելան: Յանկարծակի սկսաւ տարափ¹⁰³ մը, յորդ ու միանուազ:¹⁰⁴ Ամպերը կը դրդալին,¹⁰⁵ կայծակը շեղբի¹⁰⁶ պէս սուր, երկնքի կուրծքը կը պատէր. դաշտերուն մէջ շփոթ, իրարանցում¹⁰⁷ մը կար: Դաշտի անլեզու կենդանիները հոս հոն կը վազվզէին օտար ու աղաչաւոր բառաշներով:

Հորիզոնին մօտ նախիրը ահազարհուր¹⁰⁸ գիւղ կը վազէր: Ծառերը ճեղքուեցան. տերեւներուն ներքեւ ապաստանող¹⁰⁹ թռչունները հատիկ հատիկ վար թափեցան թաւազլոր: Այս սարսափը հագիւ կէս ժամ տեւեց: Ամպերը հանդարտեցան, տարափը դադարեցաւ¹¹⁰ յանկարծ: Ու նորէն արեւ, նորէն զարուն:

Գիւղացիներն իրենց ծածկուած տեղերէն դուրս ելան, իրարու ծայն տուին: Լուրը տարածուեցաւ գիւղին մէջ:

Թթերու ճամբուն վրայ, տափան Մարգար կայծակէն զարնուած էր:

Թթերու ճամբուն վրայ, գոմէշները զոյգ, քարայրներու մուկ բերաններու նման ահաւոր,¹¹¹ ինկած էին անկենդան:

Մէկին եղջիւրը կոտրած էր, միւսինը՝ գետնին մէջ խրած: Անոնց միշտ ետեւ կաղնիի¹¹² մը պէս շրջուած¹¹³ էր տափան Մարգարը:

Կայծակը շեշտ¹¹⁴ գոմէշներուն զարկած էր. տափան Մարգար ծանր կերպով շանթուած¹¹⁵ տակաւին կը շնչէր:

Գիւղացիները՝ սայլի մը վրայ դրած՝ զայն տուն տարին:

«Դժար թէ ապրի»,¹¹⁶ կ'ըսէին շատեր:

Մահիճին շուրջ հաւաքուած՝ դրացիները նկատեցին, որ մահամերձը իր կոնակին վրայ աւելի շտկուեցաւ: Իր այլանդակ ու այրուած դէմքի շարժումով մէկը կը փնտռէր: Ոմանք կարծեցին, որ վերջին անգամ իր կինը, Թամարը կը փնտռէ: Թամարն հոն էր, շատ մօտը, ամբողջ հասակը լացով փլած: Ահ, եթէ վերջին անգամ միայն իր անունը տար, Թամար պիտի մոռնար, պիտի ներէր ամէն ինչ, որպէս թէ ոչինչ, ոչինչ պատահած ըլլար:

Տափան Մարգար իր փնտոտութիւն մէջ էր: Իր ձեռքը անկողնէն

101. of elephants. 102. caterpillars. 103. downpours. 104. uniformly. 105. rumbled. 106. a knife. 107. commotion. 108. frightened. 109. that had sought refuge. 110. ceased. 111. horn. 112. oak tree. 113. fallen. 114. with sudden force. 115. struck by lightning. 116. դժար...ապրի: It's not likely that he will live.

դուրս հանեց, պիշ պիշ,¹¹⁷ ապակենման¹¹⁸ աչքերով իր շուրջ հաւաքուող-
ները դիտեց:

«Ո՞վ կ'ուզես, Մարգար Աբար» — հարցուց իր եղբայրը:

«Քուշնան¹¹⁹ մարագին քովն է, Մարտիկ, էսօր զոմէշներուն դուն
նայիր: Է՞տ արտը կիսատ մնաց,¹²⁰ ես վաղը կ'երթամ տէ կը թամամցնեմ»:

Խօսեցաւ տափան Մարգար դողդոջ ու զրեթէ անհասկնալի բառերով:

Ան այլեւս իր կիսատ թողուցած արտը չպիտի կրնար լմնցնել: Ախ,
եթէ գիտնար թէ զոմէշները ինչ եղած էին:

Այդ երեկոյ, տափան Մարգարենց տան քակին պատն ի վեր, գիւղին
ժամկոչը հսկայ դագաղ մը երկնցուցած էր:

Մեռելը եկեղեցի պիտի տանէին:

Գիւղը

117. պիշ պիշ: fixedly. 118. glassy. 119. the bitter vetch. 120. էդ...
թամամցնեմ: That field is left unfinished. I'll go finish it tomorrow.

ՎԱՏԷ ՀԱՅԿ

One of the many writers and intellectuals that have come from Խարթերոյ and its "golden plain," Վատէ Հայկ (Տինժեան) has occupied an important place on the Armenian-American literary scene for nearly sixty years. Having graduated from Euphrates College (Խարթերոյ), he left for Constantinople, where he led a novelesque existence as a student from 1915 to the end of World War I. The end of hostilities created opportunities for him to serve his people in several capacities before the Kemalist movement made it advisable for him to leave the country in 1920, and eventually he landed on American shores.

He soon enrolled at Boston University, where his principal interests lay in history, literature, and international law. Before he completed his collegiate education, however, he was invited to assume the editorship of Նոր Օր in California. Although he resigned his post four years later to enter the business world, he continued to write for that publication, as well as for others, both in the United States and abroad.

Վատէ Հայկ's first volume of tableaux and short stories was published in 1930. It bore the title Հայրենի ծրան, as did the remaining four volumes of the series, the last of which appeared in 1970, in Armenia. Կին մը եկաւ իրիկուան դէմ, a novel about Armenian life in the diaspora, was also published in Armenia. He has been editor of Յուշարար, the organ of the Armenian General Benevolent Union, and coeditor of Հայաստանի Կոչմակ. He has also written or edited a number of historically and culturally significant books. Unpublished manuscripts include a novel, an autobiography, and three literary studies.

A few years ago, he was honored on his seventieth birthday by the Central Union of Literature and the Arts of Armenia.

Վատէ Հայկ's source of inspiration lies in the manners, traditions, beliefs, and aspirations of the Armenian people on native soil and in the United States. In his tableaux and short stories, he demonstrates a thorough understanding of the psychology of the persons and social classes he portrays. The language of his characters clearly reflects their social and educational background.

Վատէ Հայկ rarely seeks a cold detachment in his narratives. His sympathies are as obvious as his antipathies, for he suffers with the underdog and exposes the insincerity and phoniness of the powerful. He is a strong believer in the traditional values of his people.

ՍԷՐԸ

Օր. Արտեմ Ամերիկա եկեր էր ծաղիկներով լեցուն սափորի մը պէս պծնուած:¹

Պոլսոյ շրջաններէն կուգար ան:

Ուսեալ աղջիկ էր եւ գեղեցիկ:

Այս երկու յատկութիւնները քիչ անգամ կնոջ մը վրայ կը ժամադրուէին:² Գեղունի մը առհասարակ ուսման եւ պրպտումներու³ ցուրտ ժամերուն մէջ չէր կրնար բանտարկուիլ եւ չոր⁴ ու ցամաք զրքերուն ընկերակցութեան⁵ մէջ մնալ երկար: Հայելին եւ պէսպէս⁶ յարդարանքներ⁷ շատ աւելի առաջ կուգային թուղթերու յիմար ծրարներէն եւ սիրտ ու հոգի գրաւած⁸ կը տանէին ուր որ զարնան հովերը աղուոր բաներ պիտի փրսփըսային անոր փոքրիկ, սիրուն ականջներն ի վար:

Օր. Արտեմ մշակած էր իր միտքն ալ: Անիկա բախտաւոր աստղի մը տակ ծնած ըլլալու էր: Այսպէս կ'ըսէին զինք տեսնողներէն ամէնքն ալ:

Քսանելահինգ⁸ տարիքը մէկ-երկու քայլով հազիւ անցեր էր, սակայն ճակատագիրը տակաւին տղու մը սրտին կապած չէր:

—Պատճառը:

—Պահիւք է:

Նախ դժուարահաճ⁹ եղեր էր: Յետոյ պատերազմը եւ հայկական հալածանքները¹⁰ սարսափով լեցուցեր էին Պոլսոյ հրապարակը,¹¹ ընկերային կեանքը կազմալուծեր¹² եւ երիտասարդներու լաւագոյն հունձքը առեր տարեր էին կամ դէպի ճակատ եւ կամ դէպի անստոյգ ճակատագիրներ:

Ասոր համար անոր սիրտը զոց մնացեր էր անարեւ եւ չոր անկիւններու մէջ ծաղկիլն անկարելի եղող կոկոններու նման:

—Ի՞նչ պէտք էր ընել ուրեմն:

—Ուսանիլ եւ սպասել որպէսզի խաղաղութիւնը կրկին լուսնար, արեւին ճառագայթները կրկին տաքնային եւ պարիկի մը մատուրներուն պէս գային իր սրտին թերթերը քակելու կապուտիկ զմբեթով մը ծածկուած այս

1. adorned. 2. met. 3. of research. 4. չոր...ցամաք: dull. 5. company. 6. all kinds of. 7. makeup. 8. Քսանելահինգ...էր: She had scarcely passed her twenty-fifth birthday. 9. hard to please. 10. persecutions. 11. the atmosphere. 12. destroyed.

գեղատեսիլ աշխարհին:

Այդպէս ալ ըրաւ.

Պոլսոյ մէջ բարձրագոյն վարժարանն աւարտելէ ետք աւելի մեծ քայլեր առաւ: Հայրը նիւթական¹³ դիւրութիւն ունէր, ունտի քօլէժ յաճախեց, օտար լեզուներ սորվեցաւ, երաժշտութեան եւ մասնաւորապէս դաշնակի դասեր վերցուց,¹⁴ եւ երբ զինադադարի¹⁵ թուլատու¹⁶ օրերն եկան՝ թողուց Ոսկորի սիրուն ջուրերը եւ իր երազներու առազաստանաւք բացած՝ անցաւ Եգիպտոս, անկէ ալ Փարիզ:

Ուր որ գնաց՝ հայ շրջանակներուն մէջ ուշագրաւ եւ փնտռուած գեղեցկութիւն մը եղաւ իրենը:

Դարպասող տղաքներ պակաս չեղան. բայց աւա՛ղ, անոնցմէ զրեթէ ոչ մէկը կրնար իր մտատիպարը¹⁷ մարմնացնել:¹⁸

Շատերը այս երիտասարդներէն, նորեր էին, մեր մեծ նաւաբեկութենէն ազատուած խլեակներ,¹⁹ որոնք ապահով կայքեր հասէր էին թէեւ, սակայն հազիւ կրնային ինքզինքնին հոգալ եւ իրենց գոյութիւնը ջուրին երեսը պահել:

Ամերիկան աւելի հրապուրիչ գաղթականութիւն մը ունէր, փայլուն եւ հարուստ համբաւով, նիւթական եւ մտաւոր զանձերով լեցուն: Հռչակներ²⁰ կային իոն, որոնք հեռուէն անդիմադրելի հրապոյրներ կը մաղէին²¹ երիտասարդ կանացի հոգիներէ ներս:

Օր. Արտեմ ալ մարդկային սիրտ ունէր: Ուստի նաւն առաւ եւ անոր կամրջակին²² վրայ քաղցրագոյն պատկերներ հիւսելէն աչքերն յառեց նիւ Եորթի Ազատութեան Արձանին եւ քանի մը օրէն ալ հասաւ անոր հովանուտ²³ շուքերուն տակ:

Ինչ քաղաք, ինչ շէնութիւն, ինչ հոյակապ²⁴ աշխարհ, սա՛ նիւ Եորթը:

Ազգականներ համակրանքով բուրդուեցան նորեկ օրիորդին շուրջ եւ իրենց ընկերական համեստ շրջանակը բացին անոր առջեւ առանձին²⁵ համոյքով եւ հպարտութեամբ:

Արտեմ ծանր շարժեցաւ²⁶ նախ, ջանաց ուսումնասիրել զինք շրջապատող պայմաններն ու ղէմքերը: Հանրային գործերու եւ ծառայութեանց

13. financial. 14. դաշնակի...վերցուց: took piano lessons. 15. of the armistice. 16. free. 17. ideal. 18. to personify. 19. survivors. 20. reputations. 21. poured. 22. deck. 23. protective. 24. magnificent. 25. singular. 26. moved slowly.

առջեւ վերապահ²⁷ քայլեր միայն առաւ հակառակ իր աշխոյժ եւ թռչտուն²⁸ խառնուածքին: Բանի մը անգամ ամփոփ հաւաքոյթներու²⁹ մէջ իր ուղեւորութեան եւ Պոլսական անցքերու շուրջ պատմութիւններ կրկնեց գեղեցիկ մշակուած³⁰ հայերէնով:

—«Մտացի³¹ եւ կրթուած հայունի մըն է», «Պոլսէն եկեր է», «Բարձր ուսում ունի»,³² «Գեղեցիկ է», կը փսփսային մարդիկ իրարու ջերմ համակրութեամբ:

Օր. Արտեմ ժպտուն իշխանունիի մը պէս կը նայէր ամէնուն: Երբեմն բոցավառ³³ նայուածքներ գեղուն արտայայտութիւններով կ'իյնային իր աչքերուն մէջ, բայց չէին կրնար փլցնել՝ Պոլսոյ եւ Եգիպտոսի երագուն երկինքներէն ապահով անցած իր սիրտը:

Ինք միայն ծակառարական եկւորին³⁴ կ'սպասէր, այսինքն այն անդիմադրելի միապետին,³⁵ որուն անունը սէր դրեր են եւ որ այնքան անակնկալօրէն կուգայ արեւով եւ լուսինով, բոլորովին անկախ՝ նիւթական, շուկայիկ հաշիւներէն:

Շաբաթը բանի մը իրիկուն մասնաւոր հիւրեր կ'այցելէին յայտնի ակնկալութիւններով: Կամ ինչ ինչ անուններ ականջէ ականջ ցատկելով կուգային կ'իյնային Արտեմին եւ անոր ազգականներուն սեղանին վրայ եւ երկար խօսակցութիւններ կը թելադրէին:³⁶

Հայկական ձեւերէն դուրս եկած երիտասարդներ իրենց անունը դրկելու տեղ՝ փորձեր ըրին անձամբ ներկայանալու եւ մտերմական մթնոլորտի մէջ ծանօթութիւն հաստատելու օրիորդին հետ: Ինչո՞ւ պիտի քաշուէին, եւ ի՞նչ անպատեհութիւն³⁷ կրնար պահուիլ ատոր մէջ: Հայ աղջիկը հայ տղուն համար չէ՞ր: Լմնցա՛ւ:

Ասոնք առհասարակ գործաւորներ էին եւ կամ մանր առեւտրականներ:³⁸

Հիւրերուն մեկնելէն ետքը,

— Զէ՛, կ'ըսէին իր ազգականները, ճորճը աղէկ է, բայց բարձր ուսում չունի: Ծանր պարկեշտ երիտասարդ է, բայց այսքան ատեն է գործաւոր մնացեր է, հաստատուն բանի մը փակած չէ: Ալպերթին գործը աղէկ է, յաջող է, բայց երեսը տեսնելուդ ա՛լ անգամ մ'ալ չես ուզեր տեսնել:

27. cautious. 28. lively. 29. gatherings. 30. refined. 31. intelligent. 32. Բարձր...ունի: She is well-educated. 33. flaming. 34. arrival. 35. ruler. 36. initiated. 37. inappropriateness. 38. businessmen.

էտիին հէշ խուսուր³⁹ չկայ, ամմա⁴⁰ անոր ալ հօբարը⁴¹ խուսմար⁴² խաղալէն ինքզինքը փճացուց:

Այսպէս ամէն շամիչի կոթ մը կար:⁴³

Օր. Արտեմ կը ժպտէր անոնց խօսքերուն համաձայն ըլլալու մը— տաղրութեամբ եւ եթէ ստիպուէր պատասխանելու,

—Ամէնէն կարեւորը հոգեկան կապակցութիւնն⁴⁴ է, գէթ մտաւորական համեմատութիւն⁴⁵ մը ուր սէրը կարենար սնանիլ եւ տեւել, կը խօսէր քաց եւ համարձակ:

Եւ ինչու՞ չէ, իրաւունք ունէր աղջիկը:

Իրիկուն մը գորգի վաճառական մը եկաւ այցելութեան:

Կանխորօք⁴⁶ կարգադրուած էր այս հանդիպումը:

Օր. Արտեմ շատ զովեստներ լսեր էր անոր առեւտրական յաջողութեան եւ նիւթական բարեւալ⁴⁷ վիճակին մասին: Ուստի սրտի թրթռումներով սպասեց անոր ժամանումին:

Պարզ⁴⁸ բայց գեղեցիկ արդուզարդ մը տուաւ իր արդէն հրապուրիչ երեւոյթին եւ հիւրին հասնելէն յետոյ տասը վայրկեանի չափ ալ տնտնաց⁴⁹ իր սենեակին մէջ: Հայելիին առջեւ քնիցս⁵⁰ վերաքննութեան ենթարկեց իր յարդարանքը, ապա բոլորովին հանդարտ՝ վար իջաւ եւ հիւրանոցին դռն վրայ կեցաւ ժպտերես:

Իրիկուան լոյսին տակ կրկնապէս գեղեցիկ էր ան: Դէմքին ծերմակ եւ անարատ մորթը թեթեւ կարմիրով մը կը վառէր: Աչքերուն պայծառ լի—ծերը լեցուն էին մշուշապատ երազներով: Մազերու թոյլ եւ անհոգ խուրձեր՝ անոր լորիկ⁵¹ դէմքը հրապուրիչ շրջանակի մը մէջ կ'առնէին: Հագուստն ալ, որ ծաղկազարդ⁵² էր եւ նուրբ, անոր միջակ եւ բարեձեւ⁵³ հասակին վրայ կ'իյնար եւ կանացի գիծերուն կուտար շեշտուած շնորհներ:

—Օրիորդ Արտեմ, խօսեցաւ տան տէրը, որ իր մօրեղբայրն էր, ծանօթացիր մեր յայտնի առեւտրականներէն Պրն. Պալըմեանին հետ, գորգի վաճառական:

Օրիորդը շնորհալի եւ ժպտուն՝ մօտեցաւ հիւրին, անոր ձեռքը

39. էտիին...չկայ: (partly Turk.) Eddie has no faults at all. 40. (Turk.) but. 41. uncle. 42. խուսմար խաղալէն: (partly Turk.) by gambling. 43. ամմա...կար: there was something wrong with everyone. 44. bond. 45. equally. 46. in advance. 47. comfortable. 48. Պարզ...տուաւ: She added a simple but beautiful makeup. 49. tarried. 50. several times. 51. pretty. 52. adorned with flowers. 53. shapely.

սեղմեց եւ հանգիստ⁵⁴ շունչով եւ ինքնավստահ՝ զրաւեց կողմնակի ավոտ մը:

Պրն. Պալըմեան քառասունի⁵⁵ աստիճաններէն բարձրացեր էր վեր, թերեւս անցեր էր կէսէն ալ քիչ մը անդին: Անոր չոր եւ անհրապոյր դէմքը տանելի դարձեր էր ծարտար ածելի⁵⁶ մը խնամքին եւ ճերմակ փոշիին շնորհիւ: Փայլուն կօշիկ ունէր եւ արդուկուած, վայելուչ զգեստ: Մատներուն վրան ալ աղամանդի խոշոր կաթիլներ կային որոնք ձեռքի շարժումներուն ուղղութեամբ կայծոռիկներ⁵⁷ կ'արձակէին աջ ու ձախ:

Օր. Արտեմ առաջին ակնարկով նշմարեց թէ նորեկին դիմական⁵⁸ մանրամասնութիւնները թէեւ վանողական⁵⁹ էին որեւէ երազով եւ սիրով շաղուած⁶⁰ կանացի մատղաշ հոգիի մը համար, սակայն կրնային տանելի դառնալ եթէ մտքի արժէքներ կային, ուստի խորհեցաւ անոր սրտին եւ ուղեղին⁶¹ ներստանքն⁶² ալ փնտտութեան ընել, հոն ալ արդեօք աղամանդներ կամ գէթ անոնց փշրանքները մուտ գտե՞ր էին...կայծի, նշոյլի հետքեր կայի՞ն:

Ուստի կեցաւ որ խօսակցութեան թելը ուրիշ մը քակէ,⁶⁴ որովհետեւ իրեն կը մնար լոռութեամբ սպասել եւ նիւթին ընտրութիւնը հիւրին թողուլ: Ասիկա յայտնի փափկանկատութիւն⁶⁵ մըն էր եթէ հասկնալի դառնար շուրջիներէն:

Գորգի վաճառականը համարձակ էր: Հոգեբանական⁶⁶ նման մթնոլորտներէ վախնալու երեւոյթ չունէր, ոչ սխալին⁶⁷ եւ ոչ ալ շիտակին կը նայէր: Իրեն համար երկուքն ալ նոյն բաներն էին: Ուստի մէկէն,
— Հրամանքնիդ⁶⁸ ուսկացի էք, Օրիորդ, խօսելէ աւելի պոռաց

Պրն. Պալըմեան, ծայնական⁶⁹ անհաւասարակչիո աստիճանի մը վրայ եւ գրեթէ հրամայական,⁷⁰ անհաճելի յաճախորդի մը վրայ պոռալու ձեւով:

Անոր մետաղային⁷¹ ծայնը լախտի⁷² անզուծ հարուած մը եղաւ որ կ'իջնէ զինիի անոյշ կաթիլներուն համար շինուած քիւրեղեայ նրբագոյն գաւաթի մը զլխուն:

Օր. Արտեմ սարսափեցաւ, կարծուկ պատասխան մը հագիւ ննարաւո-

54. հանգիստ շունչով: relaxed. 55. քառասունի...վեր: was past forty. 56. of a razor. 57. fireflies. 58. facial. 59. unattractive. 60. kneaded. 61. brain. 62. interior. 63. մուտ...էին: had entered. 64. խօսակցութեան ...քակէ: for someone else to begin the conversation. 65. tactfulness. 66. psychological. 67. ոչ...նայէր: he considered neither right nor wrong. 68. Հրամանքնիդ...էք: Where are you from? 69. ծայնական...վրայ: in an uneven tone. 70. peremptory. 71. metallic. 72. club.

րեց⁷³ եւ իր խորապէս յուսախաբ զգացումները զսպելով ժպիտի մը նմանող դիմագծութիւն⁷⁴ մը փորձեց եւ անցաւ կրկին լոռութեան մէջ, սպասողա-⁷⁵ կան դիրքի մը վրայ:

Թող կրկին հարցումներ զային:

Օրիորդը լաւ գիտէր թէ՛ միայն խօսակցութիւնը չէ որ մարդոց գլխուն եւ սրտին վրայ մօտաւոր⁷⁶ զաղափար մը կը բանայ, հարցումներն ալ կրնան տեղեկութիւններ տալ մէկու մը հոգեկան եւ մտաւոր աշխարհներու կացութեան վրայ, ճիշտ այն բարակ առուակին նման որ լերան մը խորքերէն կուգայ եւ իրեն հետ կը բերէ անոր ընդերքին տարրաբանական⁷⁷ մշտնջենական պարունակութիւնը:⁷⁸

—Հա՛...Պոլսեցի էք եղբեր...հա՛, հըմմ...խօսեցաւ գորգի վաճառ- կանը գլուխը վեր վար շարժելով եւ քմծիծաղի⁷⁹ որոշ գիծեր խորացնելով իր դէմքին վրայ:

—Անցեալ տարի, շարունակեց Պրն. Պալըմեան, Պոլսեցի տղայ մը եկաւ բովս...խալիի⁸⁰ գործը սորվիլ կ'ուզէր իր խելքովը⁸¹...անօթիին մէկը...շատ երես ձգեց...մեղքս եկաւ...ըսի օգնեմ...օգնելն⁸² իբէն, էֆէտրմ,⁸⁴ խալիներ տուի որ տանի եւ ծախէ...պօշ⁸⁵ պարապ՝ զնաց ու եկաւ, եկաւ ու զնաց...օր մըն ալ...աղայիս ըսեմ...ո՛չ խալին եկաւ ո՛չ ալ ինք...հա՛...հա՛...ամա լմնցուցեր⁸⁷ էր, շունշանորդի⁸⁸ բան էր... մօրը⁸⁹ մանածը ծախեր էր...վերջը լսեցի թէ կինէ⁹⁰ անօթի էր, կինէ՛ անօթի...

Գորգի վաճառականը իր խօսքերուն վրայ կը հիանար, չլսուած բաներ կը պատմէր...արձակ⁹¹ ու համարձակ...

Այս հրաշալի ու աննման պատմութիւնը հազիւ լրացած ուրիշներ քակեց, միշտ գորգին եւ անոր առեւտրական նուրբ խաղերուն շուրջ: Իր մարտարութիւնը, հնարամտութիւնը,⁹² չըսելու համար բացորոշ խարդախութիւնները⁹³ թեւ կ'առնէին խանդավառութեամբ եւ՝ գեղջկական⁹⁴ բառերու արաւ-թափալ⁹⁵ վազքն ի վար կը գլտորէին անվերջ եւ անվախճան:

73. managed. 74. expression. 75. expectant. 76. մօտաւոր...բանայ: gives an approximate idea. 77. chemical. 78. content. 79. of a scornful smile. 80. խալիի գործը: the rug business. 81. իր խելքովը: he thought. 82. շատ...ձգեց: he pleaded. 83. օգնելն...ծախէ: in helping him, I gave him rugs to sell. 84. (Turk.) sir. It is sometimes used as an expletive. 85. պօշ պարապ: uselessly. 86. my friends. 87. ամա...էր: he was really clever. 88. շունշանորդի...էր: he was a son of a gun. 89. մօրը...էր: he was a real "con" artist. 90. (Turk.) again. 91. արձակ... համարձակ: freely. 92. resourcefulness. 93. frauds. 94. coarse. 95. headlong.

Օր. Արտեմ եւ միւս ունկնդիրները փոքրիկ դադար մը, ճեղքուածք⁹⁶ մը չէին կրնար գտնել խօսակցութեան մէջ մտնելու, բան մըն ալ իրենք ըսելու եւ գրոյցին⁹⁷ անտանելի դարձած ընթացքը փոխելու համար: Պրն. Պալըմեան ներշնչման պահեր կ'ապրէր եւ խալիի հասարակ կտորներ իբրեւ հնութիւն⁹⁸ խոշոր գումարներով ծախած ըլլալու երջանկութիւնը կը նըկարագրէր խնդրներով, ծայնական կոպիտ⁹⁹ ելեւէջներով առանց՝ բառերու եւ շարժումներու մէջ այնքան փնտռուած փափկանկատութեան:

Ժամերը դանդաղ եւ ծանր ընթացք մը սկսան առնել: Կարծես անոնց ոտքերուն երկաթեայ հսկայ գունդեր կապուած ըլլային...: Հիւրընկալները լուռութեամբ տարին այս ծանր պահը, Օր. Արտեմ ալ՝ արդէն իր որոշ տպաւորութիւնն առած՝ աթոռին վրայ՝ խաչեալի¹⁰⁰ մը կերպարանքով կեցաւ եւ սպասեց տանելի վախճանի մը որ կ'ուշանար...:

Պահ մը խորհեցաւ ոտքի ելլել եւ պատրուակով մը ներս անցնիլ եւ ալ չվերադառնալ, սակայն ատիկա մեծ վիրաւորանքի¹⁰¹ մը նշանակութիւնն ունէր, ուստի դժգոհ եւ լուռ՝ համբերեց:

Ժամեր սահեցան: Պրն. Պալըմեան վերջապէս ոտքի ելաւ, գրպանին շքեղ ժամացոյցին նայեցաւ ուրիշներուն ցուցնելու դիրքով, ապա խնդրեց իր հիւրընկալներէն որ օրիորդն առնեն եւ իր վաճառատունն այցելեն: Եւ աղջկան դառնալով,

— Կը յուսամ թէ Ամերիկան կը սիրէք եւ հոս կը մնաք Օր. Արտեմ, մնացէք բարով:

Փարթամ եւ ծանրաքայլ¹⁰² գորգի վաճառականը յառաջացաւ դուրս, թէքսի մը կանչեց զինք ճամբելու եկող անձերէն տակաւին չբաժնուած, մի գուցէ իր արքայական¹⁰³ մեկնումը աննշմար անցնէր:

Արտեմն ու իր ազգականները հիւրին մեկնումէն յետոյ իրարու երես կը նայէին եւ խօսք մը փոխանակելու¹⁰⁴ չէին համարձակեր: Օրիորդը սրտանց ուրախ էր որ ինք անհամակիր¹⁰⁵ դէմք մը ցոյց տուած էր մինչեւ վերջը եւ լուռութիւն պահած միշտ:

Քանի մը օր՝ Պրն. Պալըմեանի այս այցելութեան յիշատակը գէշ երագի մը ծանրութեամբ եկաւ ներկաներու մտքին մէջ եւ Արտեմին պատճառեց դժգոհութիւն եւ ջղագրգռութիւն:¹⁰⁶

96. crack. 97. of the conversation. 98. antique. 99. coarse. 100. as a man nailed to a cross. 101. of an insult. 102. slowly. 103. royal. 104. to exchange. 105. unsympathetic. 106. agitation.

Շաքաթներ եւ ամիսներ սահեցան առանց որոշ եւ յաջողակ¹⁰⁷ քայ-
լի մը, որ առաջնորդէր դէպի բաղձացուած ամուսնութիւն կամ գէթ սրտի
կապակցութիւն մը:

Փայլուն երազներուն եւ ակնկալութեանց թերթերը ամէն օր կը
շրջուէին¹⁰⁸ դատարկ եւ առանց արձանագրութեան: Յուսախաբութիւնը
կամաց կամաց մշուշէ կերպարանքի մը մէջ կը խտանար¹⁰⁹ եւ մարմին կը
հագնէր:

Այցելու հետաքրքիրներուն թիւն ալ կարծես կը պակսէր: Յուրտ
հակազդեցութիւնը ծայր կուտար: Բազմաթիւ երիտասարդներ պատճառով մը
քաջալերութիւն¹¹⁰ չէին գտեր եւ ստիպուել էին խոշոր պատառ մը նկա-
տել Պոլսեցի զարգացած¹¹¹ աղջիկը ու քաշուիլ իրենց խոնարհ պատեան-
ներուն մէջ:

Ուրիշ ի՞նչ կրնային ընել: Ակնկալութեանց տարազը լեցնող չը-
կար: Զարգացում, բարձրագոյն ուսում, հարստութիւն կամ բարգաւաճ,¹¹²
մաքուր գործ ու պաշտօն, նաեւ երիտասարդութիւն մէկ անձի մը վրայ հա-
ւաքուած ըլլալու էին որ Օր. Արտեմի սիրտը խաղար, այլապէս նաւուն
վրայ հիւսած երազները դատապարտուած էին օրիորդին դատարկ զգրոցնե-
րուն մէջ թօշնելու:¹¹⁴

Ազգականներ, մասնաւորապէս հօրեղբայրը, մտահոգ էին եւ չէին
ալ ծածկեր այդ մտավախութիւնը: Պալումեանին եւ միւս թեկնածուներուն
խօսքն ու հանգամանքները կը թուէին¹¹⁵ Օր. Արտեմին ատենն անգամ մը,
անոր սրտին թրթռումները զգալու համար: Բայց անիկա վերապահ կը մը-
նար եւ երբեմն ալ սաստիկ ջղայնոտ:¹¹⁶

Կիրակի առաւօտ մը նիւ Շորքի հեռաւոր արուարձաններէն¹¹⁷ ծա-
նօթ բարեկամի մը տղան եկաւ այցելութեան իր մօրը հետ միասին:

— Օ...հրամեցէ՛ք, հրամեցէ՛ք Պրն. Միսաք...հրամեցէ՛ք Տիկ. Ա-
րուսեակ, աս ո՞ր հովը փչեց,¹¹⁸ ինչ լաւ անակնկալ...հրամեցէ՛ք:

Խօսողը տան տէրն էր, Օր. Արտեմին մօրեղբայրը, որ այս այցե-
լութեան մէջ առաջին ակնարկով տեսաւ որոշ յաջողութիւն:

Որովհետեւ հասակաւոր եւ վայելուչ երիտասարդ մըն էր Միսաք,
մտերմիկ եւ քաղաքավար: Հինէն ծանօթ: Մաքուր հայերէնին հետ լաւ
անգլիներէն մըն ալ անոր շրթունքներուն վրայ: Խօսակցութիւնը լրջու-

107. successful. 108. were turned. 109. was condensed. 110. encourage-
ment. 111. educated. 112. prosperous. 113. drawers. 114. to wilt. 115.
enumerated. 116. nervous. 117. from...suburbs. 118. աս...փչեց: to what
do we owe the pleasure?

թեամբ¹¹⁹ եւ հմտութեամբ¹²⁰ առլի:

Օր. Արտեմ ամիսներէ ի վեր առաջին անգամն էր որ մտատիպարի մը շուքը կը տեսնէր՝ իր վրան ինկած: Զգաց նաեւ որ իր սրտին աւազանին մէջ քար մը կ'իյնար, օղակ օղակ¹²¹ ալիքներ կը տարածէր եւ քաղցր թրոթրոտմաներով կը համակէր իր մարմինն ամբողջ:

Շատ հաճելի եւ շատ տաքուկ օր մը եղաւ, կարծես միայն երազի մէջ ապրուած: Նրանի թէ ժամացոյցին թեւերը քաշուէին ու քարանային¹²² եւ գիշերը միւս կիսագունդին¹²³ վրայ փակած մնար:

Բայց դժբաղդ քան: Մուծն եկաւ ատենին եւ հիւրերը, մայր ու զաւակ, մտերմիկ ողջագուրումներով¹²⁴ մեկնեցան կրկին զիրար տեսնելու խոստումով:

Օր. Արտեմին հետաքրքրութիւնը չափ չունէր: Ուստի հարցումները քակուեցան, այսպէս,

— Ուսումնական¹²⁵ է Պրն. Միսաքը:

— Հարկաւ, պատասխանեց մօրեղբայրը, երկիրը բարձրագոյն վարժարան, հոս ալ քօլէժ գացած է..., աստիճաններ, մրցանակներ շահած է...

— Քանի՞ տարեկան է:

— Օ՛...անկարելի¹²⁶ է որ երեսունընեակու տարեկանէն վեր ըլլայ:

— Ընտանեկան ի՞նչ պարագաներ¹²⁷ ունի:

— Մայր մը միայն, քոյր մըն ալ ունի որ ամուսնացած է եւ զաւակներու տէր:

— Մայրն ալ գիտակից կին մը կ'երեւնար, այնպէս չէ՞, մօրեղբայր:

— Շատ գիտակից, ազնիւ, տնայէն:¹²⁸

Օր. Արտեմի սիրտը թեւեր կ'առնէր եւ կը ջանար դուրս գալ կուրծքին պատեանէն:

— Գո՞րծը ինչպէս է մօրեղբայր:

— Որո՞շ չեմ գիտեր, բայց երկու տարի առաջ առեւտրական քօլէժէն ելաւ եւ այժմ նպարավաճառի¹²⁹ մեծ խանութի մը կամ վարիչն¹³⁰ է եւ կամ անոր տոմարակալը:¹³¹

119. seriousness. 120 learning. 121. օղակ օղակ: in circles. 122. became petrified. 123. hemisphere. 124. with goodbyes. 125. educated. 126. անկարելի...ըլլայ: he can't be more than thirty-two years old. 127. ընտանեկան...պարագաներ: what close relatives? 128. thrifty. 129. of a ...market. 130. manager. 131. accountant, bookkeeper.

— Ո՞ր փողոցին վրայ, ի՞նչ է թիւը:

Այս հարցումը ընդհանուր խնդուք պատճառեց ազգականներուն մէջ, մօրեղբարն ալ ժպտեցաւ ակամայ, եւ զգաց թէ աղջկան այս հարցաքննութիւնները՝ առաջին նայուածքով բոլոն սիրահարութիւն մը կը մատնէին:

Ուրիշ հանդիպումի մը եւ յետոյ բաղձալի վերջաւորութեան մը հետապատկերով¹³² ամէնքն ալ անկողին գացին ու քնացան, մինչ Օր. Արտեմ տակաւին արթուն կը մնար, այնքան լեցուն էին իր աչքերը երազներով եւ այնքան անյօժար¹³³ իր թարթիչները՝ այդ երազներուն վրայ փակուելու:

Շաբաթ մը, երկուք, անոնք խօսեցան Միսաքին վրայ, անոր ներկայութիւնը կրկին ունենալու կարելիութեանց եւ միջոցներուն շուրջ:

Օրիորդին հետաքրքրութիւնը ամէն օր կը բազմապատկուէր¹³⁴ եւ համբերութիւնը ընդհակառակը կը քիչնար ու կը նուազէր:

Կը զարմանար որ իր շուրջիները ածապարանք մը չէին ցուցներ եւ քաները ձգեր էին իրենց բախին:¹³⁵

Օր մը տղուն անունն ու մականունն առած ինկաւ դուրս:¹³⁶ Հեռաձայնի զրքերը,¹³⁷ քաղաքին բնակչութիւնը պարունակող տոմարները¹³⁸ պրպտեց, քանի մը տեղեր հեռախօսեց առանց արդիւնքի: Երազին տղան չըկար:

Օր. Արտեմ յուսահատիւ չէր գիտեր: Կանացի փնտռուած առաքինութիւն մըն էր այդ անկասկած:

Յաջորդ օրը նոյն վազքերուն մէջ մինչեւ երեկոյ: Դժբախտաբար կրկին անհետեւանք:¹³⁹ ճարհատ¹⁴⁰ հեռաձայնը բացաւ:

— Հըլօ, մօրեղբայր, ասիկա Արտեմն է կը խօսի:

— Ի՞նչ կայ, աղջիկս:

— Քիչ մը ուշ մնացի, ներեցէ՛ք, շատ տեղերու դիմում¹⁴¹ ըրի, համալսարան գացի, քաղաքի նօտարին¹⁴² հանդիպեցայ, կարգ մը տեղեկութիւններ առի, կը յուսամ վաղը գտնել Դրն. Միսաքին տեղը...:

Մօրեղբայրը խնդաց, եւ թելադրեց որ տուն գայ քանի որ ուշ էր: Խոստացաւ վաղը ինքն ալ դիմումներ կատարել ազգականներու օգնու-

132. with the prospect of. 133. unwilling. 134. multiplied. 135. քաները ...բախին: had let things take their course. 136. ինկաւ դուրս: went out. 137. հեռաձայնի զրքերը: the telephone directories. 138. registry. 139. futile. 140. desperate. 141. դիմում ըրի: inquired. 142. the town clerk.

թեամբ:

—Այս աղջիկը յայտնապէս¹⁴³ բռնկած է, խօսեցաւ մօրեղբայրը իրեններուն, երբ հեռաձայնը փակեց եւ մեկնեցաւ սեղանատուն:¹⁴⁴ Զանաւու է շուտով կարգադրութիւն մը ընել: Իրաւ ալ Միսաքը լաւ տղայ է, վայելուչ եւ արժանի:

Բնակարանի հասցէն դիւրին էր գտնել, եւ կամ թերեւս ունէին, սակայն արժանապատուութեան խնդիր կար հոն դիմելուն՝ եւ հասցէ եւ գործատեղի հարցնելուն մէջ: Օր. Արտեմ կ'ուզէր պատահմամբ հանդիպած ըլլալու պատրուակով մօտենալ Միսաքին եւ առ այժմ գէթ ծածուկ պահել իր ներսէն պոռացող ծայնը:

Յաջորդ քանի մը օրերուն ալ սիրահար աղջկան ջանքերը պարապը գացին.¹⁴⁵ վերջապէս դպրոցի տեսչութիւնը կրցաւ գտնել երիտասարդին հետքը եր Օր. Արտեմին յանձնել անոր որոշ հասցէն:

Արտեմ երջանիկ հեւքով նետուեցաւ թելադրուած հանրակառքին¹⁴⁶ մէջ, աւելի քան կէս ժամ կառավարին¹⁴⁷ աչքերուն յառած մնաց որպէս զի անիկա բարի ըլլար փնտռուած փողոցին մէջ զինքը դուրս հանելու, ինչպէս նախապէս խնդրած էր:

Վայրկեանը եկաւ:

Վարիչը փողոցին անունը պոռաց եւ նշան ըրաւ Օր. Արտեմին:

Արտեմ աճապարանքով փողոց իջաւ, ինքզինքը շտկեց¹⁴⁸ եւ քալեց քաղմութեան մէջէն դէպի նպարավաճառին խանութը, ուր Միսաք կը գործէր:

Մեծկակ խանութ մըն էր եւ ընդարձակ:

Ջանազան բաժանմունքներ¹⁴⁹ կային եւ ամէն մէկին քովերն ալ ճերմակ վրանոց¹⁵⁰ հագած գործաւորներ կը սպասարկէին անսահման խոնարհութեամբ:¹⁵¹

Արտեմ ներս նայեցաւ բուն հետաքրքրութեամբ: Երկու քայլ ներս անցաւ եւ աջ կողմին վրայ թարմ պտուղներու եւ քանջարեղէնի բաժնին մէջ տեսաւ իր երագին տղան, Միսաքը, եւ քալեց անոր՝ ժպտերես:

—Բարեւ ձեզ, Պրն. Միսաք, ի՞նչպէս էք:

—Օ՛...բարեւ ձեզ, Օր. Արտեմ, շատ լաւ եմ, ի՞նչպէս եղաւ այս կողմերը...

—Զեմ գիտեր...ը...պտոյտի եկած էի այս կողմերը, անկիւնին

143. obviously. 144. to the dining room. 145. պարապը գացին: were fruitless. 146. street car. 147. of the motorman. 148. ինքզինքը շտկեց: checked her toilette. 149. divisions. 150. smock. 151. with humility.

վրայ հանրակառքին կը սպասէի մէկէն ներս նայեցայ եւ ձեզ նշմարեցի...
ինչ անակնկալ հանդիպում:

— Շատ ուրախ եմ: Այն օր շատ զոյ մնացինք ես ալ, մայրս ալ:
Երանի թէ դուք ալ ը...ը...մեզի հրամաէիք առիթով մը...

— Ծ... Ինչու է, հաճոյքով: Մօրեղբօրս կը խօսիմ, մօտաւոր պա-
տեհութեամբ մը կուգանք, ես ալ...ը...ըսել կ'ուզեմ մենք ալ շատ զոյ
մնացինք:

— Շնորհակալ եմ:

— Աս որչափ մեծ խանութ ունիք, Պրն. Միսաք:

— Ծ... Իմս չէ, ընկերութեան մը կը պատկանի, շատ հարուստ ա-
սանկ տակաւին հարիւրաւորներ ունին...եւ իոս պարզ գործաւոր մըն եմ...
հազիւ հազ¹⁵² քան մը կը վճարեն, չեն վճարեր...Երկու տարի առաջ քօ-
լէժէն ելայ եւ երկար առեն պարապ մնացի, պարտքեր ունէի, խորհեցայ
որեւէ գործ ընել, մինչեւ որ յաջողութիւն մը գայ՝ եւ աւելի լաւ քան
մը ձեռք ձգեմ...նեկայ պայմանները գէշ են. միլիոններով անգործ մար-
դիկ կան, նիւթական հարցը ամէնէն ծնշիչն է այս երկրին մէջ, որովհե-
տեւ պէտքերը շատ են եւ գիներն ալ տարապայման կերպով սուղ...Հոս ար-
դարութիւն, արժանիք խնդուքի առարկայ քաներ են, ճարպիկ, այսինքն ա-
մէն խարդախութեանց¹⁵³ եւ խաբեքայութեանց¹⁵⁴ ընդունակ պիտի ըլլաս որ
տեղ մը հասնիս, ան ալ չես գիտեր, որովհետեւ քեզմէ աւելի ճարպիկներ
ու խարդախներ կը վիստան¹⁵⁵ հրապարակին վրայ...

Օր. Արտեմ սառած մնաց: Իր երազներուն ահաւոր սառնամանիք¹⁵⁶
մը կը սպառնար: Չկրցաւ խօսք մը, զրոյց մը փորձել: Մինչ Միսաք
օրուան կեանքին եւ դառնութիւններուն պատկերը կը ջանար գծել եւ լու-
սաւոր ապագայի մը հեռանկարը տալ ընկերային անխուսափելի բարեկարգու-
թիւններով: Չէ՞ որ քովը գիտակից հոգի մը կար որ մտերիմ շունչ ալ
ունէր...:

Անդիէն վաճառատան ընդհանուր վերահսկիչը¹⁵⁷ մօտեցաւ հայ երի-
տասարդին որ խօսակցութիւնը վերջացնէ եւ գործին նայի, իր ժամերը ծա-
խուած էին, ինք պարտաւոր էր մեքենայի մը թաւալով¹⁵⁸ գործել անընդ-
հատ...

— Ներողութիւն, Օր. Արտեմ, շատ կը ցաւիմ, ուրիշ առիթով կըր-
կին կը տեսնուինք, մեր կեանքն ու գործը ասանկ է, քայց ապագային մա-

152. հազիւ հազ: scarcely. 153. dishonesty. 154. cheating. 155. abound.
156. icy cold (iceberg). 157. manager. 158. with the speed.

սին մեծ յոյս ունիմ...

Միսաք հազիւ աւարտած իր խօսքը՝ վազեց յամախորդի մը խնձորն ու տանձը կշռելու:

Օր. Արտեմ ինկաւ խոր մտածումներու մէջ: Միսաքին նայեցաւ անգամ մըն ալ. շնորհալի էր եւ հասակագեղ,¹⁵⁹ քայց անոր գործաւորի խոնարհ կերպարանքը տարօրինակ թուեցաւ, քօլէճ...եւ նպարավաճառի խանութ...այլ խօսքով¹⁶⁰ պախալի չըրաի...Այդ տիպարը ծանօթ էր իրեն մինչեւ Պոլսէն:

Մէկէն՝ երազէն արթնցածի պէս ուշքի¹⁶¹ եկաւ, շուրջը նայեցաւ եւ առաւ քալեց¹⁶² ուղղակի մօտակայ դեղարան մը: Հոն հեռաձայնի մը խցիկը մտաւ եւ ամպարանօք դարձուց անոր թիւերը,

—Հըլօ, մօրեղբայր:

—Հըլօ, Արտեմ, ռ՞ւր ես, ի՞նչ լուր:

—Այդ տղուն, Միսաք ըսուածին խանութը գտայ, հոն պարզ գործաւոր է եղեր, անօթիին մէկը, ամէն բան հասկցայ...Դուն նորէն կարգադրութիւն մը ընէիր որ գորգի վաճառականին...Պրն. Պալըմեանին հանդիպէինք...կարծեմ այն իրիկունը շատ ցուրտ վերաբերութիւն ցոյց տուինք¹⁶³ եւ հիմա սրտանց կը զղջամ...:

Հայրենի ծխան, Բ. հատոր

159. tall. 160. այլ...չըրաի: (partly Turk.) in short, a grocery clerk.

161. ուշքի եկաւ: she came to. 162. առաւ քալեց: she walked. 163. շատ...տուի: I treated him very coldly.

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ

(1898-1972)

Among the small number of western Armenian satirists, only Յակոբ Պարոնեան, Երուանդ Օտեան, and Նշան Պէշիկթաշլեան have won a permanent place in the history of Armenian literature. Although Պարոնեան's influence is perceptible in the works of the other two, they all differ from one another according to their talents and the historical, social, and literary environment in which they wrote.

Պէշիկթաշլեան was born in Constantinople. He made a brief excursion into formal education, but he did not finish even elementary school. Thereafter, he never saw the inside of an educational institution as a student, compelled by circumstances or preferring to follow the path of self-education. The sketchy biographical information available at this writing informs us that he began to write between the ages of ten and twelve. Although he tried both poetry and satirical prose, in time he abandoned the former.

He eventually went to Paris and embarked upon a prolific literary career. His published works include: Ընկեր Շահազար (1927), Սիդոնա (1928), Ռապսոդի (1931), Երգիծական (1933), Հիւանդոտեւ (1937), Ժողովականներ (1938), Հայ աղբրաբեր (1941), Երգիծականներ (1942), Լուսուտի (1942), Ժիրանի գօտի (1945), Նոր ծաղրանկարներ (1952), Սոմիաներ (1953), and several others. He has other manuscripts that are still awaiting publication.

Պէշիկթաշլեան has a powerful imagination and a sharp wit. He is a keen observer of human and social weaknesses. His literary portraits, moral and physical caricatures, are detailed, clear, and colorful, without always being fair. The destructive character of many of them sometimes creates a negative reaction in the reader, although it does not prevent him from appreciating their humor and literary quality.

ԱԼՊՈՄ

Հայուհի մը կը ծանչնամ Պոլսէն:

Սոսկալի, զարհուրելի ու դիւային¹ գրասէր մը, քնարասէր² մը
ու գեղարուեստասէր մըն է: Տարիներ առաջ հաստ ու շքեղ զարդաստար³

1. diabolical. 2. lover of poetry. 3. notebook.

մը զնած է իբրեւ ալփօմ ու կը դիմէ մինչեւ հիմա՝ դերասաններու, երգիչներու, երաժիշտներու, արձանագործներու, բժիշկներու, փաստաբաններու, գրողներու, բանաստեղծներու, յեղափոխականներու եւ վարդապետ-եպիսկոպոսներու, որպէսզի բան մը գրեն, զծեն կամ մրոտեն⁴ վերջապէս: Պոլսէն սկսեալ, ծիշտ եօթը տարի է, ետեւէս ինկած է,⁵ որպէսզի բան մըն ալ ես գրեմ իր հարուստ ալփօմին մէջ: Առանց մերժելու, միշտ յետաձրգած եմ, ինչ մեղքս պահեմ,⁶ որպէսզի միշտ վայելեմ իր շնորհալի մօտիկութիւնը, միշտ տեսնեմ իր տանջանքը, միշտ լսեմ իր լալագին աղաչանքը:⁷

Օր մը, Պոլսոյ մէջ, եկաւ գտաւ զիս ու ըսաւ խանդավառօրէն:

— Գիտե՞ս, դերասան Սեւումեանը մեռաւ...

— Այո՛, գիտեմ, մեղք եղաւ,⁸ շատ մեղք... մեր մտաւորական դերասանն էր... մայրենի բեմը գեղեցիկ սիւնէ մը զրկուեցաւ⁹...

Երբ հեռացաւ, տարօրինակ գտայ իր խանդավառութիւնը:

Տարիներ վերջ երբ հտալիայէն Փարիզ հասայ՝ անմիջապէս եկաւ զրտաւ զիս ու ըսաւ, ժպտելով.

— Նկարիչ¹⁰ Զիւրքժեանը մեռաւ...

— Այո՛, այո՛... Շատ սիրած էի իր հոգիին ու իր կտաւներուն¹¹ օջախները¹²...

Զարմանալի գտայ իր ժպիտները:

Բաւական ամիսներ առաջ նորէն եկաւ գտաւ զիս ու պարելով ցատկելով ըսաւ.

— Մըմըեանն ալ մեռեր է...

— Այո՛, եւ շատ յուզուած եմ...

Երբ հեռացաւ՝ անմեկնելի¹³ գտայ իր աշխոյժը, գոյժ¹⁴ մը հաղորդելու առթիւ...

Քանի մը ամիսներ առաջ, օր մը ծամբան դիմացս ելաւ ու առանց բարեւ տալու, ըսաւ երջանկօրէն.

— Գիտե՞ս, չէ՞, Երուանդ Օտեանը նոյն նահապետին¹⁵ քով է զացեր,

4. blacken paper (write something). 5. ետեւէս...է: has been pursuing me. 6. ինչ...պահեմ: I must confess. 7. pleading. 8. մեղք եղաւ: it is a pity. 9. մայրենի...զրկուեցաւ: the national theatre lost a beautiful pillar. 10. painter. 11. of his canvases. 12. warmth. 13. incomprehensible. 14. bad news. 15. նոյն նահապետին: Noah.

անխարդախ¹⁶ օղի խմելու համար...

Իր խօսքերն ու ըսելու ձեւը զարմացուցիչ ու զայրացուցիչ¹⁷ էին:

Ու խորհեցայ միամտօրէն.

— Կ'երեւի թէ այս աղջկան յուզուելու ձեւը այսպէս է... Արուեստագէտները կ'ըլլան տարօրէն, այս աղջիկն ալ անոնց¹⁸ քսուելով քսուելով եղեր է... ասպազայապաշտ զգացողութեան տէր:

Դեռ քանի մը շաքաթ առաջ հիւանդ պառկած էի: Միակ այցելուն զոր ունեցայ այս գրասէր-գեղարուեստասէր օրիորդն էր... ալպօմով: Չեւ¹⁹ քանի որպիսութեան, առողջութեան ու միխթարութեան քանի մը թափ-թրփուք խօսքերէ վերջ՝ պաղատագին սկսաւ աղաչել որպէսզի քան մը գրեմ իր ալպօմին մէջ:

Ըսի.

— Կը գրեմ սակայն մէկ պայմանով:

— Լաւ:

— Պէտք է ըսես ինծի թէ ի՞նչու կ'ուրախանաս, կը ժպտիս, կը խանդավառուիս, կ'երջանկանաս վերջապէս՝ ամէն անգամ որ մտաւորական մը կամ արուեստագէտ մը կը մեռնի:

Պահ մը լռելէ վերջ, երեսս նայեցաւ ու ըսաւ.

— Եթէ ըսեմ՝ չես գրեր ալպօմիս մէջ:

— Պատուոյ²⁰ խօսք որ կը գրեմ:

— Լաւ ուրեմն: Մտիկ ըրէ: Կը պաշտեմ ալպօմս: Ասիկա իմ վիսս²¹ է: Ես ալպօմի ֆէթիշական²² մըն եմ: Կ'ուզեմ որ ալպօմս նըշանաւոր մարդոց գրութիւններով լեցուի, պայմանաւ որ այդ նշանաւոր մարդիկը ալպօմիս մէջ գրելէ վերջ... մեռնին, որպէսզի իրենց գրութիւնը, ձեռագիրը եւ ստորագրութիւնը աւելի արժէք ստանայ, ալպօմս թանկագին թանգարանի մը վերածելով: Եւ զարմանալի քան է, ով որ ալպօմիս մէջ գրէ՝ շատ չապրիր: Մինակ Մրմրեանն ու Օտեանը շատ դիմացան:²³ Բացա-

16. unadulterated (Օտեան was a heavy drinker.). 17. exasperating. 18. անոնց... տէր: has come to possess extrasensory perception by associating with them. 19. Չեւ... վերջ: After observing, with a few trite expressions, the formality of asking about my health and well-being, and uttering some words of consolation. 20. պատուոյ... որ: on my word of honor. 21. my vice. 22. fetishist. 23. lasted.

ոաբար²⁴ սա վերջին ամիսներն է որ գործս ծախորդ²⁵ երթալ սկսած է:
 Մարդ²⁶ մեռած չունի: Չկարծես սակայն թէ քու մահդ ալ կ'ուզեմ, չէ:
 Ու զրիչը ձեռք առի աղաղակելով.

—Պատուոյս համար թող մեռնիմ...

Ու զրեցի, հետեւեալը, Ալպօմին առաջին էջին վրայ, որ կարծեմ
 կաթողիկոսի յատկացուած ըլլալու էր.

«Գրող, նկարիչ, երգիչ, արձանագործ, դերասան,

Մի՛, մի՛ զրէք, մի՛, մի՛ գծէք երբեք այս Ալպօմին մէջ: Մահա-
 ցուցիչ²⁷ տետրակ մըն է այս: Գրողը իր ձեռքը տնկելէ վերջ իր²⁸ ոտքն
 ալ կը տնկէ: Փաստեր շատ կան: Թող²⁹ ես ձեզի համար նահատակուիմ:

Այս առթիւ, ձեզի ուրիշ բան մըն ալ ըսեմ: Ոչ միայն այս Ալ-
 պօմին, այլ մեր իրականութեան մէջ ալ մի՛ գծէք, զրէք, մի՛ խաղաք, եր-
 գէք՝ եթէ կ'ուզէք...ապրիլ:»

Երգիծական

24. by exception. 25. ծախորդ երթալ: to take an unfavorable turn. 26.
 մարդ...չունի: no one is dying. 27. fatal. 28. իր...տնկէ: raises his
 foot, too (as some animals do when they die). 29. Թող...նահատակուիմ:
 Let me become a martyr in order to save you.

ՇԱԽԱՐԵ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

(1898-1968)

The great impact of French thought and letters that began to be felt by Armenian literature in the nineteenth century did not diminish in the twentieth. Nowhere does it manifest itself more vividly than in the works of those writers who lived in France after the First World War, of whom Շախարե Նարդունի and Զահան Շահնուր are two leading representatives.

Շախարե Նարդունի (Ասզանազ Այվազեան) was born in Արմաշ, not far from Constantinople. When he completed his secondary education, he entered the officer training school of the Turkish army (1918). Shortly after World War I, he was at the medical school in the Turkish capital, but upon expulsion from that institution for political reasons, he decided to continue his studies at the Faculté de Médecine at the University of Paris, from which he graduated in 1927. He spent a year as an intern at the mental hospital in Amiens before beginning his private practice in Paris.

Նարդունի seems to have devoted as much time to literature as to the practice of medicine. His first volume, Այլում հեքեթներու, was published the year he received his medical degree. Thereafter, it was a regular stream of publications as Մեղեդիներ, մեղեդիներ... (1933), Երուսաղէմ, Երուսաղէմ... (1938), Բաներ, բաներ, ինչ, բաներ... (1941), Ճաղկամատեան (1944), and Վարդամատեան (1951) followed in succession. With the exception of Երուսաղէմ, Երուսաղէմ... (a novel written for the cinema), they are collections of folktales, short stories, or prose poems. Middle Eastern tradition in general and Armenian tradition in particular serve as sources for most of his folktales and short stories. In Վարդամատեան, however, it is European and non-Armenian Middle Eastern national sources that furnish the material. His prose poems are based upon personal experiences.

At his death in 1968, Նարդունի left a large number of unpublished literary and medical manuscripts as a monument to his prodigious intellectual energy.

According to his own statement, Նարդունի seeks musicality in his prose, sometimes through the repetition of words and the use of diacritical marks, indicating the prolongation of certain vowel sounds (as in his titles), and at other times through the choice and arrangement of words. He thus creates a magic world of sounds, as form and content join in a harmonious whole in delicately described natural scenes of fragile beauty.

Yet the author's purpose is not to intoxicate the reader with his stylistic virtuosity but rather to "hide the nudity or bitterness of the thought," because this self-professed skeptic believes that thought "always wears a cloak, and its most becoming cloak is feeling." Hence, using folktales and personal experiences as a point of departure, Նարդունի leads his reader to a philosophical observation, sometimes stated, sometimes left to be deduced by the reader. Lucidity, sadness, and nostalgia are other distinguishing traits of his writings.

ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՐՊԵՐ

(Հէքեաթ)

Աստուածուհին Աստղիկ¹ կորսնցուցեր էր իր սիրականը:

Եւ, արտասուագին, զանիկա փնտռելու ելեր էր Շփրատի ափերն ի վար, յետոյ Ասորիք² էր իջեր, ու յետոյ՝ մինչեւ Լիբանան:

Կուլար ու անունը կը կանչէր իր սիրականին, զոր ընտրեր էր աստուածներուն մէջէն: Անմահ երիտասարդները կը հաւատային թէ ամէնէն աւելի աստուածուհին Աստղիկ զիտէ սիրելու արուեստը, եւ ծանծրանալով յաւերժահարսներու³ սէրէն՝ առանց հանգոյցի,⁴ սակաւիկ⁵ ու անայլայլ,⁶ անմահութեան պարտէզին մէջ անոնք երկար դարպասեցին Աստղիկի, որպէսզի իրենց ցոյց տայ բո՛ւն սէրը, մութ ինչպէս վանայ ծովին յատակը, անհաստատ ինչպէս երկինքը, ցաւատան⁷ ինչպէս Հայուն սիրտը, եւ վերջապէս անիմանալի,⁸ անիմանալի: Սակայն աստուածուհին մէկն էր ընտրեր միայն այդ գեղեցիկ աստուածներուն մէջէն, ան որ երիտասարդ էր նորընծայ⁹ քուրմի¹⁰ մը պէս, ու զեղահասակ¹¹ Լիբանանի մայրիներուն¹² նման: Ու այս սիրականն էր կորսնցուցեր ան՝ այն օրերուն:

Երբ Լիբանանի մէջքին¹³ հասաւ, կանգ առաւ, պահ մը: Հովը կը լը՝ զէր իր կանանչ քղամիզը, որ կ'իյնար ուսերն ի վար: Նաժիշտները,¹⁴ տխրունակ,¹⁵ չէին համարձակիր մխիթարել աստուածուհին, որ կուլար: Ան, ինչ աղուոր էին լացող աչքերն Աստղիկի: Այ՛ աստուոր,¹⁶ մէկ օր լացուր սիրականդ ու դիտէ աչքերը, եթէ տոն գեղեցկութիւն տեսնես, տեսակ մը բոց, տեսակ մը արեւ, հաւատա որ բուն սէրը կը դիմաւորես,¹⁷ եւ երջանիկ կ'ըլլաս: Այդպէս աղուոր էին լացող աչքերն Աստղիկի, որ իր սիրականը կը փնտռէր: Անիկա նայեցաւ հեռուն, ուր թափոր լեռը ծերմակ հարսնցուի¹⁸ մը պէս ծունկի եկեր, գլուխը հակեր, կ'երկրպագէր իրեն: Աստուածուհին հարցում մը ըրաւ, բանիվրայ հովն ալ հարցումը առաւ ջուրն ինկաւ, թուփերը մտաւ, փնտռեց, փնտռուք ըրաւ. է՛հ, ո՞վ չէ

1. after Անահիտ, the most important goddess in the Armenian pantheon. 2. Syria. 3. of nymphs. 4. complication. 5. limited. 6. unchanging. 7. suffering. 8. inaudible. 9. new. 10. pagan priest. 11. tall. 12. cedars. 13. center. 14. maidservants. 15. sad. 16. mortal. 17. you meet. 18. bride-to-be.

մտիկ ըրեր աղուորին խօսքը:

— 2կայ, չկայ, — վարէն հովն է կուլայ:

Նորէն լացաւ Աստղիկ, ու աղուոր մայրիներուն մէջէն վեր բարձրացաւ:

Յանկարծ ճերմակութիւն մը: Կ'ըսես սպիտակ պատմութեան մը լեռան գլխէն վար կը սահի: Ի՞նչ է, — ճերմակ վարդի առուակ մը:

Աւանդութիւն մը կը պատմէ թէ «ի սկզբանէ»¹⁹ վարդերը ճերմակ էին: Եւ Լիբանան լեռը այսպէս սպիտակ վարդերու գօտի մը ունէր. ա՛նոնք, կարծես աղաւնիներ էին, թառ էին եկեր ու կը սրսփային²⁰ հովին դէմ: Շատ աղուոր էին, ուս ուսի, բերան բերնի, շրթունք բացած, ոմանք թեւ կ'առնէին, ոմանք կ'լորցող, զոցուելու մօտ՝ ափի պէս էին, հեռուն ալ ուրիշներ՝ բուռ բուռ փոշիի նման:

Երբ Աստղիկ կը մօտենար վարդերուն, ուղտափուշ մը մտաւ աստուածուհիին զարշապարը:²¹ Ժշաց Աստղիկ ու մարգագետնին վրայ նետեց ինքզինք: Հասան նաժիշաներ եւ տեսան որ անպիտան եօթնասող²² ուղտափուշ մը խածեր ու փակեր էր աստուածուհիին զարշապարին:

Նաժիշաները հանեցին փուշը: Աստուածային արեան կաթիլներ պըտուղ պտուղ²³ ինկան վարդի թուփին վրայ, եւ, հրաշք, բոլոր վարդերը կարմրեցան յանկարծ:

Այնուհետեւ կարմիր վարդեր ալ բուսան երկրի վրայ:

Ով որ յիշէ կարմիր վարդերուն հէքեաթը, թող չմոռնայ աստուածուհիին ցաւն ալ, որուն պատճառաւ վարդերը կարմրեցան. բայց մանաւանդ չմոռնա՛ք երբեք Աստղիկին լացող ու սիրող աչքերը:

Ի՞նչ աղուոր էին:

Մեղեղիներ, մեղեղիներ...

19. in the beginning. 20. trembled. 21. heel. 22. with seven stars. 23. պտուղ պտուղ: in drops.

ՃԱՄԱՐՈՒ ՄԸ ՀՈԳԻՆ

Յառաջ դէպի Փարիզ:

Կը մեկնիմ յիմարանոցէն,¹ ուր աշխատեցայ երկար ատեն, սիրտով ու միտքով:

Այնտեղ՝ հիւանդներ ունիմ որոնք երախտապարտ² են ինծի: Ու խենթ աղջիկներ, որոնց սիրահար եմ դարձեր:

Ինքնաշարժը նաւի մը պէս կը սահի աւազին վրայէն, որ մորթի գոյն ունի: Կեդրոնական ծառուղիին³ եզերքը, լոյսերը վառած են կանուխ: Ու լոյսի աչքերը, ոսկի ուղտափուշերու նման, կը նետուին ծառէ ծառ:

Մեծ ճամբուն վրայ:⁴

Իրիկունը մանիշակի գոյն ունի: Վարը, մեր ոտքերուն տակ, Ամիէնն⁵ է լոյսի վարդաստանի⁶ մը մէջ: Ինքնաշարժը կը կանչէ քաղաքին: Եւ կը նետուի յառաջ: Ծառերը կը սարսռան: Կը սարսռամ ես ալ:

— Գիշերուան ճեպընթացը⁷ երեք ժամ վերջ:

Լաւ, երթամ պտրտիմ, վերջին անգամ մըն ալ, Սոմ⁸ գետին եզերքը: Երբ Սոմ գետը Ամիէն կը մտնէ, կը ճղճղի⁹ ու ըռլոր փողոցներէն անցնելով կը սանտրէ¹⁰ քաղաքը: Ամիէնի բերանը, Սոմ գետին բազմաթիւ ալօսներուն միջեւ կը ծփան գեղեցիկ քէօշկեր,¹¹ որոնք սիրուն անուններ ունին: Հրաշալի՜ գծագրութիւն, մանաւանդ գիշերը՝ երբ ջուրի այդ գիծերը կը գունաւորուին թափած լոյսերէն:

Խելօք է Սոմ, թաւիշի պէս կը սահի եւ իր ապակեայ¹² նայուածքով, հանդարտ եւ անայլալի, կը քալէ հովիտին մէջէն: Իր ճեմավայրերուն¹³ մէջ, կը խաբուիս պահ մը՝ կարծելով որ կը քալես կոտրած հայելիներու վրայ:

1. from the insane asylum. 2. grateful. 3. of the tree-lined way. 4. մեծ... վրայ: on the highway. 5. Amiens. 6. rose garden. 7. the express (train). 8. Somme. 9. branches out. 10. combs. 11. pleasure boats. 12. glassy. 13. pleasure grounds.

Ու ջուրի այս խաղերուն մէջ մոլորած, հոգիս շփոթ ու ցրիւ,¹⁴ երբ ման կուգամ ժամը սպառելու համար, աչքերուն մէջ կուգան իմ խենթ աղջիկներս, զոր այնքան կը սիրեմ:

Ամէնէն անկեղծ, ամէնէն անձնուէր եւ ամէնէն ազնիւ սիրահարները խենթերն են: Մենք, խելացիներս, չենք կրնար «խենթի պէս սիրել»:
Կատաղի, հոգեմատոյց¹⁵ ու գինով: Անոնք կը սիրեն սիրելու համար: Անոնք ջարդած են միտքը, սպաննած են կամքն ու բանականութիւնը, մինչ սիրտը էտլվայսի նման կը ծաղկի հսկայ անդունդին եզերքը, միս-միսակ:
Պէլվալն¹⁶ է: Դուրս կը ցատկէ Սոմի ջուրերէն: Արագ արագ կը բացիփէ¹⁷ թարթիչները, երկու տերեւներու նման: Ետեւ կը նետէ գլուխը, եւ փուշի պէս կը շտկուին ստինքները իր կուրծքին վրայ:

Իվոն:¹⁸ Խուսկի պէս աղջիկ մը, կրակէ աչքերով:

Իռէն:¹⁹ Սաթի պէս մորթով: (Այս աղջիկը արեւէն առաջ կ'ելլէր անկողինէն, պարտէզ կ'իջնէր, ծակատը կը դարձնէր արեւին եւ կատուի աչքերով կը դիտէր զայն, առտուընէ մինչեւ իրիկուն, արեւածաղիկի նման՝ միշտ դառնալով արեւին կողմ: Չէր զար ծաշելու: Բայց երբ քիթէն կաթ տուի,²⁰ խելօքցաւ եւ ինծի պշրանքներ²¹ րրաւ: «Իմ անուշիկ եգիպտուհիս»,²² կ'ըսէի՝ երբ եգիպտացի քրմուհիի²³ մը նման, աչքերը կը պորստէր²⁴ արեւին դէմ: Իմ յաջորդս արդեօք բարի պիտի ըլլա՞ր քու քմայքներուդ պահուն, քաղցր աղջիկ):

Եւ հաւ բժշկա - մանկավարժական²⁵ բաժնին աղջնակները, ամբողջ, որոնք կը բարեւեն զիս ու կը ժպտին, ինչպէս ամէն օր՝ երբ այցելութեան կ'երթայի իրենց, քննելու համար հիւանդները: Փոքրիկ Հէլէնը, որ կը բաժնուի խումբէն, ձեռքը աչքերուն կը տանի հովանոցի ձեւով, եւ կը թոթովէ անունս, զոր ամէնքը գերմանական կը կարծէին: Երբ ըսի թէ կը մեկնիմ, որքան լացաւ այս աղջնակը. դժբախտ էակ, լուսնոտ²⁶ եւ տկարակազմ:²⁷

—...Ալ պիտի չգա՞ս:

—Ալ պիտի չգամ:

Մնաք բարով, ո՞վ իմ խենթերս, ես սիրեցի ձեզ այնքան խոր...:

14. wondering. 15. unreserved. 16. Belleval. 17. բացիփէ թարթիչները: bats her eyelids. 18. Yvonne. 19. Irene. 20. քիթէն...տուի: I flattered her. 21. պշրանքներ րրաւ: flirted with. 22. my...Egyptian girl. 23. priestess. 24. աչքերը...պոստէր: squinted her eyes. 25. medical-educational. 26. insane. 27. frail.

Կայարանն եմ:

Վերջին վայրկեան: Կը վագեն,²⁸ կը կանչեն, կը համբուրուին,
սուլիչները կը ճշան, վայրաշարժները²⁸ կը հեւան: Բաբելոն:²⁹ Ուհ:

Յառաջ դէպի Փարիզ:

Ճեպնթացը, եօթը դեւերու³⁰ լծուած,³¹ կը սուրայ անդունդնե-
րու վրայէն, անօսը մթնութեան մէջէն:

Աչքերս կախեր եմ պատուհանէն դուրս: Երկինքը արցունքոտած է:
Տրտում մթնութիւն մը: Հեռուն, ինքնաշարժի մը լոյսը կը հոսի, ինչպէս
սնդիկի³² կաթիլ մը, սեւ արտերուն մէջէն: Բլուրներուն վրայ արահետ-
ները³³ խղունջի³⁴ ժապաւէններ կը ձգեն ու երկրաչափութիւն կ'ընեն:³⁵

Ճեպնթացը կը ցրուէ գիւղերուն տունները ու ետեւ կը նետէ:

Գիւղեր, գիւղեր:

Անոնց պատուհաններուն մէջ ոսկի կը հալեցնեն: Շարմաղ³⁶ մթնու-
թեան մէջ, սպիտակ փողոցները կը բացուին մերկ բազուկներու նման, եւ
կը գրկեն տունները խումբ առ խումբ: Լոյսի շեղք մը կը դաշունահարէ³⁷
հորիզոնին կուպրը:³⁸

Կը ճշայ շոգեկառքին սուլիչը:

Պոռա՛, աւելի՛ ուժգին, պոռա՛, պոռա՛, շա՛ն լակոտ:³⁹

Նեղսիրտ,⁴⁰ բոռնցքս կը սեղմեմ ուժգնօրէն: Ակռանքս կը
կծրտան:⁴¹ Երբ կը ծամբորդեմ, քացախ⁴² իմած մարդու պէս կ'ըլլամ:
Բայց ծամբորդութիւնը իմ մէջս կ'արթնցնէ անգթութիւն: Եթէ ես ըլլամ
մեքենավարը,⁴³ ճեպնթացը կ'արձակեմ ամէնէն անկարելի վագրին մէջ: Կը
բանամ սուլիչը, որպէսզի ճշայ, ճշայ:

Կը սուրայ ճեպնթացը: Կը թաւալի սաստիկ արագութեամբ անդունդ-
ներու վրայէն: Գետերուն կամուրջները, բոնաբարուած, կը պոռան: Եւ
ես կարծես երկրաշարժէ բռնուած տան մը մէջ եմ նստեր: Երդում կ'ընեմ,
որ, այս պահուս, պուտ մը վախ չունիմ...

Դէմս է Փարիզը հիմա:

Ճեպնթացը կոկորդիլոսի⁴⁴ նման կը սողոսկի, կը սպրդի տունե-

28. the locomotives. 29. Babylon. 30. devils. 31. hitched. 32. mercury.
33. the roads. 34. of snails. 35. երկրաչափութիւն կ'ընեն: survey the
land. 36. thin. 37. cuts through. 38. the darkness. 39. շա՛ն լակոտ son
of a gun. 40. impatient. 41. ակռանքս...կծրտան: I am gnashing my
teeth. 42. vinegar. 43. the engineer. 44. crocodile.

րուն արանքէն⁴⁵ դէպի կեդրոնը Փարիզին:

Կարմիր մշուշ մը կը հեւայ քաղաքին վրայ:

Կայարան: Կին, աղջիկ, շուն, այր մարդիկ ու զոյնզոյն պայուսակներ կը քալեն քարափին վրայ: Ո՞վ է մարդ, ո՞վ է առարկայ: Քալէ՛: Եթէ կ'ուզես չքալել, հոսանքը քեզ կը քալեցնէ: Քիթդ մուշտակներու մէջ կը մտնէ, անուշ բոյրեր կը թմրեցնեն⁴⁶ քեզ, կնոջ մը պայուսակը արմուկիդ կը զարնէ, շուն մը ոտքերուդ մէջ կը մտնէ, մարդու մը փուռի պէս փորը կոնակէդ կը հրէ:

Համբոյրներ, համբոյրներ, սուղ եւ աժան, տաք ու պաղ, անկեղծ ու մեքենական: Համբոյրներ ալ կան, կարօտցուած ու քաղցր: Ինչ անուշ են սա աղջիկները, որ կը սպասեն:

Փողոց: Ինքնաշարժները կը նմանին հսկայ կրիաներու:⁴⁷ Անոնց մէջ եմ ինկեր:

Սրժարան: Ողջո՞յն ձեզ, ընկերներ: Կաթ կը հոսի, զունդ զունդ,⁴⁸ ձեղունէն: Աղջիկ մը, դէմի աթոռին վրայ, մածուն է քսեր իր երեսներուն: Զուրի պէս կակուղ են ստինքները: Ինչ կը մտածէ: Զովո՞ւմ մարդ մը, թաթարական⁴⁹ կեռ⁵⁰ պեխով:

Ճագ՛...

Խափշիկ երաժշտութիւն: Միսերուդ մէջ լու⁵¹ կը մտնէ: Ցատկէ՛, ցատկէ՛, թօթվէ՛ միսերդ...: Եւ մոռցի՛ր աշխարհը, ո՞վ մամբորդ:

Բաներ, բաներ, ինչ բաներ...

45. տուններու արանքէն: between the houses. 46. benumb. 47. turtles.

48. զունդ զունդ: abundantly. 49. of a Tatar. 50. hooked. 51. a flea.

ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

(1903-1941)

Վազգէն Շուշանեան is one of the most original writers that the Armenian diaspora has produced. He wrote at a time when the Armenian people, scattered to the four winds, were faced with decisions affecting their survival as individuals and as a group. In their new environments, they had to choose between assimilation on the one hand and maintenance of ethnic identity on the other, the latter as a moral obligation to their past and, perhaps unconsciously, as a means of triumphing over the forces that had driven them to the brink of complete annihilation. Moreover they were compelled to take a stand vis-à-vis the reality of Soviet Armenia. In addition, they were confronted with the social, political, and economic problems that beset the world in general.

The protagonists of **Շուշանեան's** novels and short stories are aware of these problems, but they do not move in clearly defined situations, giving direction to events and overcoming obstacles, thereby suggesting solutions to the reader. On the contrary, they seem unable to resist the tide and seek refuge in love, the central theme of all of **Շուշանեան's** writings. Because of this lack of positive action, utopian visions remain beautiful illusions which provide temporary refuge to dreamers.

Շուշանեան was born in a village near Constantinople. His father, a lawyer, came from a wealthy family, but his mother had more modest antecedents. He had scarcely completed his elementary education when his entire family was deported (September, 1915). He survived the experience because, by a happy coincidence, he was recruited to work on railroad construction in Aleppo, but every member of his family (father, mother, brother, and sister) died or was killed during the ordeal.

The poverty and wandering of the next few years apparently came to an end when he entered the newly-opened agricultural school at Արմաշ (1919). However, because of the turmoil in Turkey, the school was moved to Constantinople, to Նրեւան, and back to Constantinople. His somewhat fictionalized adventures on the return trip to the Turkish capital constitute the subject matter of Սիրոյ եւ արկածի տղաքը. Finally, he went to settle in Paris (1922).

Until 1930, **Շուշանեան** worked first in the Renault automobile plant and later at the metal factory in Montrouge, at the same time studying and obtaining a degree in agriculture and dairy production. Meanwhile, his political and social ideas underwent an evolution as he became increasingly involved in the French labor movement and played an important role in its organization. From 1933 to the Second World War, he held an administrative position in a French boarding school, which ultimately was forced to close because of the war.

As in the case of many men of letters, **Շուշանեան's** initial literary steps were in poetry. It was not long, however, before he devoted himself entirely to prose. His prolific writings belie his intense activity in the social, educational, and national fields. His published works include: Ամբաստանի զինուոր (1930), Մթին պատանու թիւն, an autobiography of his late adolescence (1940-41), Գարնանային (1936), Սիրոյ եւ արկածի տղաքը (1957), Մահուան առաջա-

տր (1959), Ճերմակ Վարսենիկ (1960), Երկիր յիշատակաց (1966), and Օրերը գեղեցիկ են. His unpublished works are: Այնկոծ տարիներ, Օրագիր (his diary), Տենդեր, Ներքին դաշտանկար, some poetry, essays, and the translation of Andre' Gide's Les Nourritures terrestres. Շուշանեան belonged to the group of Parisian Armenian writers who founded and published the literary magazine Մենք in the 1930's.

He died on June 2, 1941 and lies buried in an unknown common grave in France.

Շուշանեան prefers an intimate style, making abundant use of the diary, the correspondence, the confession, and the monologue, both as a means of analyzing his characters' sentiments and recounting events which have already taken place, not as they happen. Narrative passages and confessions of love are interwoven with philosophical observations. The traditional structures of the novel and short story are often discarded, and what emerges seems to have neither beginning nor end, but rather to be part of a larger whole, perhaps the totality of Շուշանեան's work. In his hands, literature becomes a means for the verbalization of ideas rather than a demonstration of them through action.

ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ

(Նամակներ, սիրոյ հեզ նամակներ)

Ա

Մեկնի՛լ, մեկնի՛լ անվերադարձ...
Մեկնի՛լ, մեկնի՛լ այգէն առաջ...
Չեոքերը մեր՝ սիրով լեցուն...

ԱՂԵԻԿԸ

Կը յիշեմ զայն: Սպիտակ աղջիկ մըն էր, նրբամարմին ու արկած-
ներու¹ ծառաւ: Դիւրաշարժ,² ճկուն,³ խոռով ու սիրահար: Աղջիկ մը որ
սահմանուած⁴ էր տառապելու եւ սիրելու, առտուան մը լոյսին մէջ ծլող
ծաղիկի մը պէս, որ երեկոյեան՝ իր թերթերը կը գոցէ: Ցայգաթիթեոի⁵ մը
պէս որ մինչեւ այգ պէտք է մեռնի:

Աչքերը խոշոր էին, զարթուն,⁶ չարութեամբ ու սիրոյ ծառաւով

1. for adventures. 2. nimble. 3. supple. 4. predestined. 5. nocturnal butterfly. 6. alert.

լեցուն, ցոլարձակ⁷ ու տենդագին: Բիբերը մեծ, մուր ու թանձր զոյնով, թանկագին քարերու պէս որ սեւ ու վայրենի ցոլք մը կ'արձակեն: Թարթիչները սեւ էին ու խոնարհ՝ ծածկելու համար այդ բոցավառ աչքերուն յաղթական կրակը:

Բերանը փոքր էր՝ պզտիկ ու մաքուր պտուղի մը պէս ու մերկ: Վայրենի պրկում⁸ մը կը դարձնէր զայն տխուր ու դառնացած: Շրթները բարակ էին, բայց կարմիր ու անվարժ համբոյրի: Հեշտասէր,⁹ մսեղ,¹⁰ ըզզայուն ու աւշային¹¹ չէր այդ բերանը, որ լուռ ու տխուր էր միշտ, հապա վայրի ու անմատոյց:¹² Հապա արու¹³ ու յարձակող:

Ճեղքերը, երակտագիտութեամբ, սիրով, արցունքներով կը յիշեմ իր ձեռքերը, մերկ էին, ընտանի, բարի, ուժեղ ու տաք: Կը բաւէր ապաստանիլ վայրկեան մը, տրտում ու յոգնած ձեռքերով, անոնց բարեկամութեան՝ մոռնալու համար ամէն ցաւ ու յուսախաբուծիւն, ժպտելու համար նոր յոյսերու, նոր մայիսի, մայիսեան նոր վարդերու...

Իր տաք, իր առատածեռն, իր բարի ձեռքերով կը մօտենար մեզի ու կը յաղթէր բոլորիս: Անոնք սպիտակ ու աղուոր էին ու վստահութիւն, ուժ, կորով, յանդգնութիւն կը ներշնչէին մեզի: Ան կուգար վրանիս, իր անուշ ու բարերար¹⁴ ձեռքերը արձակ ու մենք՝ մանուկներու պէս կը վազէինք իր ձեռքերուն:

Ձայնը սուր էր ու բարձր, սուր էր ու հնչող, հազիւ թէ աղջկային:

Իր մարմինը գրեթէ նիհար էր, նուրբ, ջղուտ,¹⁵ դեռ չի լեցուած, որ կը թուէր թէ կրնայ հրաշալիօրէն կատարելութեան երթալ՝ մայրութենէ յետոյ: Մենք կը սիրէինք այդ չար մարմինը որ հայ կիներու մարմիններուն քաղցրութիւնը չունէր, որ փափուկ ու թանձր չէր միայնզամայն, որ ամէկոտ չէր, որ հպարտ էր ու արձակուած, բայց ինչպէ՛ս մաքուր ու անպարտելի,¹⁶ ինչպէ՛ս դեզ:¹⁷

Ան չունէր նաեւ հայ տրտում աղջիկներու յատուկ երազահար,¹⁸ կանացի, հեզ, ենթարկուող,¹⁹ փափուկ ու անուշ բնաւորութիւնը, ընդհակառակը դեզ էր ու համակրելիօրէն²⁰ ըմբոստ, խեղ,²¹ յաղթական ու տիրակալ:²² Տկար չէր՝ հապա արու եւ զօրաւոր, կ'իշխէր տղոց վրայ,

7. radiant. 8. twist. 9. voluptuous. 10. fleshy. 11. lymphatic. 12. unapproachable. 13. masculine. 14. beneficent. 15. wiry. 16. invincible. 17. easy to anger. 18. troubled by dreams. 19. submissive. 20. attractively. 21. stubborn. 22. dominating.

ատոր համար տղաքը միշտ իրենց աչքերը կը խոնարհեցնէին անոր աղուոր աչքերուն մեծ բոցին տակ:

Կը քալէր արագ, առանց տեղաւորուելու,²³ երբ տեղ մը երթալու ըլլար, երբ լոյսի մը վազէր: Կ'երթար շտապ, անձկութեամբ, կարծես թէ կը հետապնդէր անվերադարձ երագ մը, կարծես թէ կը մեկնէր յաւիտենական ուրախութեան մը համար, աչքերը մեծ ու պայծառ ու ձեռքերը պատրաստ ամէն ազնիւ ու բարձր հաճոյք զետնէն վերցնելու:

Կը խօսէր արագ, կարծես թէ կը վախնար որ կեանքը շուտ կը վերջանայ, կը խօսէր անհանդարտ, յախուռն ու խիզախ²⁴ շարժումներով, արձակուած ամէն տեսակ վերապահութենէ, տեղափոխուելով, զրգոտուելով, հաւատալով իր ըսածին ու աշխատելով յաղթել լսողներու անտարբերութեան: Կը խօսէր կրքով, ջերմութեամբ, յամառութեամբ, կարծես զբաղեցնելու ու լռեցնելու համար անմխիթար²⁵ հոգի մը, վանելու համար մեծ մտահոգութիւն մը, սփոփելու համար վիրաւոր²⁶ սիրտ մը ու կը յոգնէր: Ու իր յոգնութիւնը քաղցր էր ու կանացի ու իր սպիտակ ու մանուկ դէմքին վերայ իր խոնջէնքին կաթիլները քաղցր էին ցօղի կայլակներու նման:

Պզտիկ, չար ու խենթ իր մարմինը օթեւան²⁷ կուտար խոով, հալածուն,²⁸ անյագ, անզիջող,²⁹ կարծես արու ու յաւիտենապէս ծարաւ հոգիի մը: Խոնարհ չէր, ո՛չ ալ հաղորդական³⁰ ու հեզահամբոյր:³¹ Դժուարութեամբ³² կարելի էր շահիլ իր բարեկամութիւնը, բայց անգամ մը որ իր սիրտը տար, կուտար իր արիւնով, ամբողջութեամբ, առանց սակարկութեան³³ ու խնայողութեան:³⁴ Առանց որեւէ վերապահութեան:

Երբ կը նայէր աչքերուդ, այդ սպիտակ ու յաղթական աղջիկը, կը զգայիր որ մօտ է, բայց անմատչելի, ներկայ է ու հեռաւոր, լոյսին տակ, բայց թաքուն: Կը խառնուէր եռանդով ու կատաղութեամբ մարդոց աղմուկին ու ուրախութիւններուն, կարծես թէ արգիլելու համար որ օտարները առիթ չունենան խոշոր ու աղմկարար ոտքերով իր հոգիին պարտէզէն ներս թափառելու, լուսնի լոյսին տակ:

Կարելի չէր ծաղիկի մը պէս զինքը սիրել, կարելի չէր զինքը ընտրել: Կանացի, հեզ, խելօք ու քաղցր աղջիկներուն պէս չէր որ կը հետեւին սիրով ու տրտմութեամբ իրենց արկածի աղուոր իշխաններուն:

23. planning to stay. 24. bold. 25. inconsolable. 26. wounded. 27. o-թեւան կուտար: harbored. 28. persecuted. 29. uncompromising. 30. easy to communicate with. 31. mild. 32. Դժուարութեամբ...բարեկամութիւնը: It was difficult to win her friendship. 33. haggling. 34. economizing.

բոլոր անառակութիւններուն³⁵ ու բոլոր հաճոյքներուն գիրկը երթալու համար, կրաւորականութեամբ,³⁶ քնազդաբար կամ նուիրումով³⁷ եւ որոնց համար կրնայ մեծ արժէք ունենալ սիրահար տղոց անձնութիւնն ու սիրոյ կրակը: Ան՝ ընդհակառակը՝ կը վազէր իր տարօրինակ ու աղուոր ցոլքերուն ետեւէն, անոնց յաղթելու հաստատ ու արուագեղ³⁸ հաւատքով: Բայց երազներուն հետ վտանգաւոր ու դժուար է կոիւր: Շուրջի պէս են: Կը հետեւին քեզի մեծ քայլերով երբ կը հեռանան իրենցմէ ու կը խուսափին, երբ դողդոջուն գիրենք կը հալածես: Ան երիտասարդ էր ու շատ խանդավառ ու չէր գիտեր աշխարհի այս դառն մշտարտութիւնը, ատոր համար, վիրաւոր վազրի մը պէս, զարնուած պզտիկ ու սիրահար թըռչունի մը նման մնաց բաց ու վայրագ³⁹ աչքերով՝ սիրոյ մեծ բոցի մը առջեւ: Ատոր համար զարնուեցաւ իր աղուոր կուրծքէն, թշնամի ու չար ձեռքէ մը արձակուած նետէ մը, սիրոյ խարդախ ու մուծ մամբու մը վրայ, կորսուած տրտում ցնորքի մը ետեւէն, դողահար ու տժգոյն:

Ու չհասկցաւ որ պէտք է հեզ ըլլալ հոս, այս բոլոր ծաղիկներուն ու ծառերուն մէջ, զարնան առտուան հեթանոս ու ծլարծակ⁴⁰ լոյսին տակ: Պէտք է հեզ ըլլալ ու սիրել գիրար: Հասկցաւ ու իր աչքերուն մէջ արուի բոցեղ նայուածք մը շող արձակեց ու անհաշտ ատելութիւն մը սեւ ծաղիկներ բացաւ: Գուցէ ատկէ, ընտրելու իր արու մաշակը: Ան չէր գիտեր որ կեանքի մէջ, այս սիրոյ եւ մեղքի հեթանոս պարտէզէն ներս, վտանգաւոր է սպիտակ աղջիկներուն համար ընտրութիւն ընելը: Ամէն ծաղիկի կարելի չէ ձեռք երկարել ու ամէն ցնորք լոյսին տակ չի դիմանար: Նուիրագործուած⁴¹ ու ականդական⁴² իրաւունքով մը, ընդունուած արդար կամ սխալ սովորութեամբ մը, տղաքն են, արու, յարձակող ու սիրահար տղաքը որ ընտրելու իրաւունքը ունին: Բայց ան չէր ուզեր իր հպարտ ու աղուոր գլուխը ծռել, չէր ուզեր հեզ ծաղիկի մը պէս իր հասակը թեքել: Կարելի չէր զայն ցանկալ⁴³ ու հեզութեամբ ստանալ: Ինք էր որ կը ցանկար ու կը ստանար: Ու բոլորս ալ գիտէինք որ անպարտելի էր իր աչքերուն բոցը ու անզօր էր մեր բառերուն ջերմութիւնը: Մեր հէք ու աղուոր սիրոյ բառերը տիրութեամբ կը զարնուէին անոր հպարտութեան ու ծաղկի թերթերու պէս կ'իյնային իր ոտքերուն առջեւ:

Գարնանային, զարնանային այդ օրերուն ան դեռ բանաստեղծ չէր: Գուցէ որովհետեւ դեռ չէր մանչնար ցաւը որ մեզ թաց հողին կը նետէ ու

35. libertinisms. 36. passively. 37. with devotion. 38. masculine. 39. wild. 40. germinating. 41. consecrated. 42. traditional. 43. to desire.

կ'աշխատի մեր մարմնին մէջ, սիրոյ ցաւը որ արիւնոտ աղբիւրն է արուեստներու ու ատոր համար հպարտ էր այդպէս, անմատչելի ու հեռաւոր: Բայց կեանքը, հասակագեղ ծառի մը նման զարկաւ զինքն ալ: Մեծ է, մեր ունայնամտութիւնը: Պզտիկ ու երփներփեան թիթեռնիկներու պէս կը զարնըւինք յամառութեամբ՝ մեր ցանկութեանց ու երազներու պատուհանին: Մեր երիտասարդ ու յանդուգն թելթափովը, կը ձգենք գետին մեր սրտերու ոսկեփոշին ու հետեւեալ առտուան լոյսը մեզ կը զտնէ վիրաւոր ու խոնջ, յուսաբեկ եւ տարագիր՝⁴⁴ զորշ օրուան մը խոնաւութեան մէջ:

Ու անշուշտ, մենք չենք մեղաւորը, որ մեր ցնորքներուն ծաղկառատ ու սպիտակ պալատներուն մէջ, մեր երազին իշխանուհին — վերջալոյսի մը դադրեցաւ ապրելէ, ծաղիկով եւ երգով լեցուն սենեակին մէջ, անհիւժած եւ տփզոյն, յանկարծ յաւերժօրէն անշարժացաւ: Եւ մէկը չկար որ փակէր անոր երազներով լեցուն բիբերը, քու բիբերուդ պէս, տղաս...

Ահ, մեր կեանքը, հոս, մարդոց ապականութեան ու ցեխին մէջ, պզտիկ է, աղքատ ու տխուր: Ուրախութիւնը՝ սուղ ու մեզի առաջարկուած հարստութիւնները՝ պարզ են ու վտիտ, երբ մեծ լոյսի մը կամ անվերադարձ սիրոյ մը կը նայինք: Ու մեր իշխանուհին սիրեց, մեր ցնորքին այս սպիտակ աղջիկը, զարմանալի ու խոր աչքերով, սիրեց ու տառապեցաւ: Ծովերով հեռու⁴⁵ եւ օտար երկրէ մը, պայծառ ու աղուոր երազ մը սահեցաւ իր օրերուն աղմուկին մէջէն ու կորսուեցաւ խաւարին մէջ: Ո՞վ գիտէ քանի՞ ցնորքներ սառեցան իր բիբերուն մէջ, քանի՞ տխուր ծայներ մընացին անարժազան⁴⁶ իր հոգիին խորը, քանի՞ սիրոյ ճիւղեր մնացին անաւարտ⁴⁷ իր շրթներուն վրայ որ մսեղ, լեցուն ու հեշտասէր չեն, վայրենի աղջկայ տփզոյն շրթունքներ: Ու իր երիտասարդ օրուան վրայ լոյսը դարձաւ սեւ:

Ու հիմա, ան կը նայի բարձրէն մեր կեանքին վրայ, որովհետեւ, իրաւ, հասարակ, զարշ ու պիղծ են մեր օրերը: Թանձրամարմին⁴⁸ ենք ու վատ ու կ'ապականենք մեր փողոցները, մեր անասնութեամբ ու մեր խժալուր⁴⁹ եւ մեր բարբարոս⁵⁰ աղմուկովը: Ու անոնք որ կը նային՝ դեռ ծարաւի ու տրտում աչքերով, հեռաւոր ու անվերադարձ երազներու, քստորուածի պէս են մեր թաց հողին վրայ: Անոնք պիտի անցնին մեր բազմութեան ու խուժանին մէջէն տրտմութեամբ, պահելով իրենց հոգին, ծած-

44. banished. 45. Ծովերով հեռու: Oceans away. 46. without echo. 47. unfinished. 48. made of heavy matter. 49. dissonant. 50. barbaric.

կելով իրենց կատաղութիւնը, թաքցնելով⁵¹ իրենց աղուոր աչքերուն ար-
ցունքը...յաւերժական արեւին այս խենթ ու սիրահար աշխատաւորները⁵²։

Ուրեմն, մեր աշխարհի խաւարին մէջ, մուծը իջնելէն առաջ, զար-
նանային օրերու լոյսին մէջ, այս սիրոյ եւ տառապանքի սպիտակ թղջիկը
տղայ մը սիրեց։ Ու ահաւասիկ դիպուածին այդ երջանիկ ժառանգաւորը,⁵³
այդ աղքատ ու տարագիր տղան։ Այդ արկածի տրտում գաւակը։

ՏՂԱՆ

Տարիները կը հինցնեն մեզ հին հագուստներու նման ու սէրը կը
ծերացնէ արագութեամբ ու այս տղան որ այնքան երիտասարդ էր, այնքան
առողջ, զարնան պայծառութեան մէջ ցցուած հասակագեղ ծառի մը նման,
այնքան յարձակող ու խիզախ, իր ուժին ամբողջ արու եւ խանդավառ թափո-
վը, իր երիտասարդութեան ամբողջ յանդգնութեամբը, օր մը, մայիսին, երբ
ցանկապատերուն⁵⁴ վրայ վարդերը ծիւծիւ կը բացուին, երբ սրտերուն
մէջ սիրոյ ծարաւը եղջերափող⁵⁵ կը նուազէ, իր բառերուն հեթանոս ու
ջերմ աղուորութեամբը, յարձակեցաւ այդ հպարտ աղջկան, այդ աղուոր ու
անմատոյց սրտին վրայ։ Այս տղան հարուստ չէր։ Ո՞վ է որ հարուստը
այս գոեհիկ ու շնականօրէն⁵⁶ նիւթապաշտ աշխարհին մէջ։ Անո՞նք որ
հանրերու հարստութիւնը, թանկագին քարերու պերճանքը, մարդոց, խոնարհ
ու աշխատաւոր մարդոց, ամբողջ երիտասարդութիւնը կ'իւրացնեն⁵⁷ իրենց
քաղցենի ծածկամտութեամբ⁵⁸։ Անո՞նք որ սպիտակ ու հրաշալի ապարանքնե-
րու մէջ կը բնակին ու ունին գոհարներ, ոսկի, արտ ու պարտէզ ու կին
մը որ ծախու առած են, անո՞նք որ բոլոր պերճանքներու մէջտեղը մերկ
ու աղքատ կը մնան, որ խնջոյքէն⁵⁹ անօթի ու ծարաւ կը քարձրանան որով-
հետեւ յոգնած ու ծեր է իրենց ստամոքսը, որ կը նային ապուշ աչքերով
զարնան ծառերուն ու աստղերուն որ սիրոյ աչքերու պէս երկնքին խորը
կը բացուին։ Ո՞վ է որ հարուստը, ասո՞նք, թէ սիրահար ու երիտասարդ
տղաքը, որ գլխաբաց կ'անցնին փողոցներէն, իրենց աչքերուն մէջ մեծ
հրդեհով մը ու պատրաստ, արու ձեռքերով, գրկելու ամէն սէր որ իրենց
կը ժպտի։ Ու այս տղան հարուստ չէր մարդոց հարստութեամբը։ Պան-
դուխտ ու երիտասարդ, օտար, մեծ ու եղբրական քաղաքի մը մէջէն, ան

51. hiding. 52. followers. 53. heirs. 54. fences. 55. horn. 56. cynically.
57. usurp. 58. cunning. 59. from the banquet.

կ'անցնէր աչքերը բացած աշխարհի բոլոր գեղեցկութիւններուն ու բոլոր տառապանքներուն վրայ: Հիացած ու երջանիկ՝ կը կենար բոլոր աղջիկներուն առջեւ որոնց աչքերուն մէջ գեղեցկութեան գերազանց⁶⁰ լոյսը կը շողայ: Տրտմութեամբ կը յապաղէր⁶¹ բոլոր դժբախտութիւններուն ու ցաւերուն առջեւ գիշերներն ամբողջ կը խորասուզուէր մեծ քաղաքին տարօրինակ ու չարագուշակ⁶² խաւարին մէջ՝ լսելու համար լուսաւոր մայրաքաղաքին սրտին տենդոտ ու հիւանդ զարկը:⁶³

Բարձրահասակ էր, տժգոյն, սեւ ու տրտում աչքերով ու կը սիրէր լռութիւնը, աղուոր ու հայրենի հարսի մը պէս: Կ'անցնէր հպարտութեամբ փողոցներէն ու իր արցունքները ցոյց չէր տար աղջիկներուն: Ու երկչոտ էր: Իր պզտիկ ու բարի ծայնը կը դողար երբ խօսէր պզտիկ ու անուշ աչքերով աղջկան մը: Աչքերը կը լայննային աղուոր լոյսով մը ու վարանոտ ու տխուր ժպիտ մը կը բուսնէր իր անուշ բերնին անկիւնները ու կը լռէր: Յետոյ, ուրիշ ժպիտ մը, լայն ու մաքուր ժպիտ մը կը բուսնէր իր բիւրեղէն ու կ'ողողէր իր ամբողջ դէմքը: Կը լուսաւորէր ու կը գեղեցկացնէր զայն:

Կը խօսէր ցած ու մտերիմ ծայնով, ծայնով մը որով կարելի է սիրոյ եւ գուրգուրանքի բառեր լսել միայն ու հոն էր եղբերականը, որ ան երբեք չէր կրնար յաղթել իր հպարտութեանը սիրոյ բառեր փսփսալու համար սիրուած ու աղուոր աղջիկներու: Ու այդ բոլոր սիրոյ բառերն ու երգերը, յուզումներն ու թաքուն կարօտները՝ մնալով իր տրտում ու տրկար մարմինն մէջ, կը նեղէին ու անհանգիստ կ'ընէին զայն: Մեղեղի⁶⁴ մը, սիրոյ ցայգերգ⁶⁵ մը գուրգուրանքի բառ մը կար իր շրթներուն վրայ:

Ու մեծցաւ, մեծցաւ: Տառապանքի ու զրկանքներու մէջ հասակ նետեց:⁶⁶ Սորվեցաւ հանդուրժել բոլոր ցաւերուն, բայց զուրկ⁶⁷ մնալ բոլոր ուրախութիւններէն: Ո՛չ⁶⁸ մէկ շնորհ չէր ուզեր վերցնել ու ո՛չ որի կ'ուզէր պարտական մնալ, իր ուսերը թեթեւ էին ու ձեռքերը ազատ: Ուրիշին բեռը կը կրէր ազնուական հպարտութեամբ մը բայց կը մերժէր երախտընկալ⁶⁹ ըլլալ: Տա՛լ, տա՛լ, տա՛լ, ամէն բան, այս կոյր, խուլ, համր ու չուռական⁷⁰ մարդոց որ մեզ կը շրջապատեն, աղքատին՝ հաց ու զինի, արհամարհուածին՝ յարգ⁷¹ ու կարեւորութիւն, զիջի՛լ, զիջի՛լ, կեանքը այնքան վաղանցիկ ու աղքատ է ուրիշին իրաւունքը վերցնելու համար:

60. supreme. 61. tarried. 62. ill omened. 63. the beat. 64. melody. 65. nocturne. 66. հասակ նետեց: grew up. 67. զուրկ մնալ: to be deprived of. 68. Ո՛չ...վերցնել: He did not wish to accept any favors. 69. indebted. 70. wretched. 71. respect. 72. to yield.

Պարզեւել փոքրիկ ուրախութիւն մը՝ արտասուող մանուկի մը, ժպտի՛լ տը-
զեղ ու տրտում աղջկան մը, գիտնա՛լ տալ միշտ ու մերժել ոեւէ փոխարի-
նութիւն ստանալ, տա՛լ անվերադարձ, տա՛լ անվերապահ, տա՛լ առանց սակար-
կութեան ու լոեւ, լոեւ, մտնել խաւարին մէջ ու ուրախանալ երազներով:
Մնանի՛ր անկարելի ցնորքներով:

Լոյսի յորդ ու առատ հոսանքի մը տակ տեսնել ծառերն ու ծա-
ղիկները, մարդոց տգեղութիւններն ու կրքերը, ցաւերն ու փոքրութիւն-
ները: Ինչ փոյթ թէ տարիները կ'անցնին: Հեզ ըլլա՛լ ու սիրել ուրիշ-
ները:

Բայց կեանքը մեծ դառնութիւններ տուաւ իրեն: Վերքեր ստացաւ
ու անոնց ցաւը թունաւորեց զայն: Զայն վիրաւորեցին իր ամէնէն մա-
քուր ու արի զգացումներուն մէջ: Զարկին կողէն՝ վախնալով նայիլ իր
մեծ ու սեւ աչքերուն ու իր արիւնը զայրոյթի մեծ թափով մը զարկաւ իր
տժգոյն դէմքին: Բայց հպարտ էր ու լոեց: Հէր ուզեր խոստովանիլ որ
սխալած է հաւատալով զարնան ու ծաղիկներուն, ծլարձակ ու ծաղկառատ
ծառերուն, աղջիկներուն որ կը ծիծաղին ու մարդոց որ քաղցր խօսքերով
կը մերժենան⁷³ մեր մանուկ սրտերուն: Հէր ուզեր խոստովանիլ որ սուտ
ու անիմաստ⁷⁴ են իր խանդաւառութիւններն ու զգացումի, յուզումի, սի-
րոյ զօրաւոր թռիչքները: Հէ՛, ծաղիկները քնքուշ ու աղուոր էին միշտ,
աղջիկները՝ հարուստ ու սպիտակ մարմիններով, մարդիկը՝ քաղցրաբարոյ⁷⁵
ու բարեկամ: Ինքն էր որ ապրիլ չէր գիտեր: Իր ծայնը պզտիկ էր ու
վախկոտ, իր ձեւերը սեղմ էին ու ծախաւեր,⁷⁶ իր նայուածքը երկչոտ
էր ու վարանոտ: Պէտք էր յաղթութեամբ երթալ կեանքին: Աշխուժով յար-
ձակիլ վայրկեաններուն վրայ ու մտրակել ժամանակի անզուսպ նժոյգը՝
այս լուսաւոր փողոցներէն:

Ու սորվեցաւ բարձրացնել իր ծայնը որ առոյգ էր ու քաղցրա-
հունչ: Նայիլ հպարտութեամբ աղջիկներուն ու համբուրել զանոնք: Ահ,
ինչ լաւ էր համբոյրը: Իր մարմինը որ դեռ մաքուր էր ու երիտասարդ,
կը դողար փոքրիկ հպումէ մը իսկ ու իր անարիւն դէմքը կը տժգուներ:
Աչքերը կը շողային:

Տգեղ ու խիստ էին իր դիմագիծերը: Բարձր ու արձակ էր իր ծա-
կատը բայց թեթեւօրէն կ'որնթարդ:⁷⁷ Այտուկները⁷⁸ դուրս ցցուած ու
տոկուն: Կզակը ամուր ու անհամոյ ու կզակին դուշը սովորականէն աւե-

73. approach. 74. meaningless. 75. affable. 76. awkward. 77. protruding.
78. cheekbones.

լի լայն ու անշնորհ: Այսուհանդերձ⁷⁹ տեսակ մը անսահման ու անպարզիծ խաղաղութիւն կար իր դէմքին վրայ որ համակրելի ու տաք կը դարձընէր զայն ու իր աչքերը անպայման աղուոր էին, մեծ, սեւ, մեկամաղձոտ ու բարի:

Իր ընկերները կը յարգէին զայն ու այդ յարգանքին կ'ընկերանար տեսակ մը հեռաւորութիւն ու օտարութիւն: Շատ անկաշառ,⁸⁰ հպարտ ու ազնուական էր, որպէսզի կարենար ծոխ վար, վազելու համար անոնց հետ հաճոյքի եւ ապականութեան տուններէն աշխարհի բոլոր արկածներուն: Բայց ժամանակը թեքեց զայն ու տեսակ մը գաղջութիւն դրաւ իր անհաշտ ու խիստ ապրելու եղանակին մէջ: Վարժուեցաւ զոհանալ փոքրիկ ու դիւրամատչելի⁸¹ հաճոյքներով ու աղջիկները սկսան սիրել զայն: Անոր սիրտը տխրեցաւ ու ոխ⁸² կապեց բայց մարմինը զինովցաւ ու երջանկութեան տարօրինակ ու խոռվիչ պատրանք մը արբեցուց զայն: Իր ընկերները հագուելի⁸³ նորովեցուցին իրեն ու ան մեծ զարմանքէ լայնցած ու տխուր աչքերով՝ նայեցաւ այն տխուր ու հպարտ տղուն ետեւէն որ հետզհետէ կը կորսուէր անցեալին մութին մէջ, տրտում ու սիրտը կոտրած: Կը նայէր ու չէր հասկնար: Լոյսը կարմիր էր շուրջը ու ալ ծաղիկներ չկային հապ հեշտաւէտ⁸⁴ ու զինարբու⁸⁵ բերաններ որ խաւարին մէջէն կ'երկնային իր ծարաւ ու յոգնած բերանին:

Բայց երբեմն, նախկին անուշ ու լուռ տղան, բարի վայրենին՝ զըլուէ կը թօթուէր իր մարմինէն ներս: Այդ պահերուն, ան յամառութեամբ կը լռէր, նայելով տարօրէն ու անկարելի ցնորքի մը սպիտակ ստուերին: Իր երազին մութ պաստառին վրայ արտակարգ⁸⁶ ու ցնորական աղջիկ մը կը պարէր ու ինք կը վազէր այդ հեռաւոր տեսիլքին ետեւէն, իր մտքի անպատին մէջ, գետինը ձգած ամէն հեշտութեան անմիջական կարելիութիւն, աշխարհիկ ամէն հաճոյք, փողոցի աժան սէրերու ամէն հաւանականութիւն: Կը վազէր արծակ ու ձերբազատուած⁸⁷ հոգիով, նոր ու աղուոր բռներ իր անարիւն շրթներուն վրայ, ձեռքերը պարզած,⁸⁸ իր մաքուր ու արդար ձեռքերը՝ բռնելու համար այդ հրաշալի տեսիլքը: Այդ ցնորք աղջիկը:

Այդ պահերուն էր որ իր ընկերները զայն կը գտնէին հեռաւոր, անհասկնալի, տեսակ մը հիւանդ արբեցող որ վտանգաւոր երազներով կը

79. nevertheless. 80. incorruptible. 81. easily obtainable (inexpensive).

82. ոխ կապեց: developed a feeling of resentment. 83. հագուելի...

իրեն: taught him how to dress well. 84. voluptuous. 85. intoxicated. 86. unusual. 87. uncommitted. 88. ձեռքերը պարզած: hands extended.

կը սնանի ու լոռութեամբ կը ձգէին զայն առանձին, իր անտեսանելի ցնորքին հետ որուն ներկայութիւնը այնքան զգալի կ'ըլլար իր շուրջը: Այդ ցնորքը կը թանձրանար ու կը նեղէր զայն ու բոլոր թմրած, նուաղուն, լոյսէ ու ջերմութենէ զրկուած իր յուզումներն ու սիրոյ ապրումները զլուխ կը ցցէին, դուրս կուզային շուրջի մութէն ու կ'երգէին հեռաւոր ու անուշ մեղեդիներ՝ հեռաւոր ու սպիտակ աղջիկներու մասին: Իր առողջ, բարի ու զարնանային պատանութիւնը կը վերադառնար իրեն: Լոռութիւնը կը գրաւէր իր քնքուշ սիրտը ու զիշերուան մէջ կը մնար շփոթ՝ իր ու մարդոց աշխարհին միջեւ: Կենալ հոս թէ ցատկել ցանկապատը ու անցնիլ դիմաց:

Յուզումի այս պահերուն էր որ զրել սորվեցաւ: Նախ տարօրինակ ու վտանգաւոր թուեցաւ ատիկա իրեն: Երգեր զրել: Բառերը, քմայքոտ ու ապստամբ աղջիկներու պէս կը մերժէին ենթարկուիլ իր բռնապետութեան:⁸⁹ Բառերը, հնչուն⁹⁰ ու բարձր ձայնով, կը փախչէին հեռու ու կը խնդային իր երեսին⁹¹ ու յուզումը, կուզար ու ալիք ալիք, յաղթական ու վայրենի ծովի մը պէս որ մակնթացութեան⁹² մէջ է, կը զարնուէր իր կուրծքին պատերուն: Տրտմութեամբ, ան կը նայէր փախչող⁹³ այդ հըրաշալի, արտայայտիչ ու ծկուն բառերուն ու անոնք կը հեզնէին զայն. բայց յաղթելու իր կամքն ու անդառնալի որոշումը սորվեցուցին իրեն շահիլ այդ զարմանալի ու պզտիկ էակները: Սորվեցաւ հաւաքել զանոնք իր մտքի պարտէզին մէջ ու սիրել, խնամել, գուրգուրալ: Դանդաղօրէն շահեցաւ անոնց հաւատարմութիւնը, հաստատեց ամուր ու անկեղծ մտերմութիւն մը այդ խեղ բայց աղուոր խենթերուն հետ որ շարք շարք, սրտառուշ ու անուշ փութկոտութեամբ⁹⁴ մը կուզային ու կը շարուէին իր ծունկերուն առջեւ ամէն անգամ որ յուզումով ու կարօտով կանչէր զանոնք: Բայց ատիկա յաճախողէպ⁹⁵ չէր:

Յետոյ ծանձրացաւ երգելէ: Նոյն ձայնը ու նոյն նուազը միշտ: Կ'ուզէր լսել ուրիշներ: Իր սեփական⁹⁶ ձայնը յոգնեցուցած էր զինքը: Լոռաց ու զնաց դողդողազին, անկեղծ ու մեծ յուզումով, կրկին, նոր ու վերանորոգուած⁹⁷ կարօտով մը, լսել ուրիշներու սիրոյ կանչը: Բայց նոյնն էին եղանակները, միայն շեշտն էր տարբեր ու օտար, անհարազատ,⁹⁸

89. tyranny. 90. resonant. 91. խնդային...երեսին: laughed in his face. 92. մակնթացութեան...է: is at high tide. 93. evasive. 94. անուշ փութկոտութեամբ: with sweet eagerness. 95. frequent. 96. own. 97. renewed. 98. alien.

ցուրտ էին: Ու յանկարծ, ծանծրացաւ բոլոր՝ բառերէն, սիրոյ կամ ուրախութեան, ցաւի կամ համոյքի: Բառերը սկսան վիրաւորել զայն: Ըզգաց անոնց դատարկութիւնը, իր ու բոլոր միւս երգիչներուն ունայնամտութիւնը ու սիրտը դառնութեամբ լեցուեցաւ: Ու կրկին լռեց: Որովհետեւ լռութիւնը բարի է ու մայրական: Որովհետեւ բոլոր ծայներէն, սիրոյ երգերէն ու տառապանքի աղաղակներէն յետոյ՝ այլեւս ուրիշ ապաստան չկայ:

Բայց միշտ կարելի է լռել: Օր մը, զարնան գիշերով, ան կը քալէր երջանիկ ու լիացած,⁹⁹ լուսաւոր ու արծակ ծառուղիէ մը: Մարդոց հոծ, ուրախ, զինով ու աղմկարար բազմութիւն մը կ'երթար շտապով, գիշերուայ պայծառութեան մէջէն, իր հանապազօր¹⁰⁰ ուրախութեան: Ծաղկած կասկենի¹⁰¹ մը ուրախացուց զայն: Լոյսի կտուց¹⁰² մը զայն յուզեց ու մանուկ մը իր ծամբուն վրայ, կապոյտ, անմեղ ու անուշ աչքերով, աղքատ փողոցի մանուկ մը արտասուքի կաթիլներ բերաւ իր աչքերուն: Մօտեցաւ ու խօսեցաւ անոր եւ որովհետեւ կորսնցուցած էր խօսելու եւ յարմարելու սովորութիւնը՝ մնաց շփոթ այդ պզտիկ տղուն անտարբերութեան առջեւ ու սիրտը ցաւեցաւ:¹⁰³ Մեծ ու անողորբելի թախիծ մը, խոշոր վիշտ մը, սեւ ու մեծ թռչունի մը պէս իջաւ իր ուսերուն ու զգաց որ կեանքի մէջ, լռութենէն զատ կան նաեւ ուրիշ ուրախութիւններ:

Որոշեց սիրել: Հեզ ըլլալ ու սիրել՝ բուհ ու հարուստ սրտով, մօտենալով բոլոր մարդոց, աքքատին ու հարուստին, հպարտին ու խոնարհին: Սիրել աղջիկները, անոնց հրաշագեղ ու անառակ մարմինները: Սիրել գինին ու իր փրփուրը: Վերադառնալ ծառերուն ու ծաղիկներուն: Վերադառնալ զարնան:

Ու զարնանային, զարնանային այդ օրերուն, երբ ծմրան ջուրերը աղմուկով կը վազէին սարալանջերն¹⁰⁴ ի վար, երբ ծաղիկները նորաբաց ու անմեղ աչքերով կը դիտէին աշխարհն ու մարդիկը, ան հանդիպեցաւ այն սպիտակ աղջկան: Վաղուց կը ճանչնար զայն բայց իր աչքերը մուծ էին ու անոր ծայնը հեռաւոր կը թուէր իրեն: Ծաղիկներն էին թէ իր երիտասարդ սիրտն էր յանցաւոր, զարնան աւի՞շը որ իր երակներէն կ'անցնէր թէ այդ աղջկան աղուոր ու մեծ աչքերը, չէ՞ր գիտեր, չէ՞ր գիտեր, բայց գիշերները, զարթուն, կը նստէր լոյսին առջեւ ու կը ժպտէր հեռաւոր, անկարելի, անհնար ցնորքի մը: Կը ժպտէր աղջկան մը սեւ ու մեծ աչքե-

99. satisfied. 100. daily. 101. horse chestnut. 102. լոյսի կտուց: ray of light. 103. սիրտը ցաւեցաւ: he felt hurt. 104. mountainsides.

րուն:

Բայց լոեց, կքելով իր յուզումին ծանրութեան տակ, պահելով այդ նորաբոյս ու հրաշալի ծաղիկը օտար աչքերէ հեռու: Ու ոչ ոք չնկատեց որ անոր դիմագծերը պայծառացան, աչքերը կարծես ակելի լուսաւորուեցան ու խորշեցան,¹⁰⁵ բերանը կորսնցուց իր դառնութիւնը ու ձեռքերը սկսան դողդոջել: Բայց աղջիկը ուրիշին¹⁰⁶ էր: Ո՞վ է որ ունի այս տղուն անուշ սիրտը ու կրնայ ուրիշին պարտէզը մտնել աւագակի պէս:

Ու աղքատ էր այս տղան, տարագիր ու հպարտ: Ինչ որ ունէր, իր քառերն էին, մեծ, աղուոր, տաք ու անկեղծ: Ու ծաղիկներու խոշոր փունջերու պէս, ան իր կարմիր, դողդոջուն ու զգայուն քառերով զարկաւ աղջրկան դուռը: Հեռուէն իր ծայնը անուշ էր ու երգեց, երգեց, խոնարհ ու պզտիկ ծայնով մը, իր յուզումներուն ու զգացումներուն մասին, երգեց աղուոր ու սքստող հաւատարմութեամբ մը ու աղջիկը որ կարօտ էր երգի, կարօտ էր խոնարհութեան, անկեղծ, մաքուր ու արգիլուած յուզումներու, զիշերով, դուրս հանեց իր սիրուն գլուխը ու մտիկ ըրաւ հեռաւոր տղուն հեռաւոր նուագին:

Ու յետոյ, դժուար է լոել, ծայնեց¹⁰⁷ ինքն ալ, էգ¹⁰⁸ թռչունի մը պէս, ծաղկած ոստի մը վրայէն, իր քնքուշ ու պայծառ ծայնովը:

105. became bashful. 106. ուրիշինն էր: belonged to someone else. 107. she called. 108. female.

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆԱԻՐ

(1903-1974)

On August 23, 1974, with the participation of a few French men of letters, funeral services were held in the Saint Jean-Baptiste Armenian Church of Paris for a writer who had imposed himself on the literary scene by his talent and who had created a furore with the ideas expressed in his Նահանջը առանց երգի. He had written for nearly half a century as a distinguished but controversial member of the Parisian wing of the writers of the Armenian diaspora, a group very preoccupied with the fate of their countrymen. If his iconoclastic pessimism had won him admiration and popularity among some of the younger intellectuals, it had also aroused the anger of others.

Շահան Շահնուր (Թերթեմեան) was born only a few months after Շուշանեան, but he escaped the tragedy of the latter's adolescence. Although circumstances resulting from the war compelled him to transfer from one school to another, he was more fortunate than many of his contemporaries, for he was able to complete his education at the Պէրպէրեան School in 1921. Soon, he joined the exodus from Turkey to seek refuge in France (1922).

He attracted widespread attention with the publication of his novel entitled Նահանջը առանց երգի (1929), not only because of its literary merits but also because of the problems with which it dealt. Based upon his personal experiences and those of young Armenians in France during the preceding years, the author sounded the death knell of traditional Armenian values and ethnic identity. According to him, Armenian religious and social attitudes had led to a philosophy of adaptation rather than eternal resistance and struggle.

Judging by Յարալէզներուն դաւանանքի մասին (1933), criticism directed against his views during the ensuing years did not temper his pessimism in the least. In the final selection, from which the book takes its title, Շահնուր pictures the disillusionment and impotence of the Armenian intellectual who hopes for a miracle to save his people from oblivion but is convinced that the miracle will never take place.

In the mid 1930s, Շահնուր's health underwent serious deterioration, compelling him to spend most of the remainder of his life in hospitals and sanitariums. Gradually, he abandoned Armenian literature in favor of French, using the pen name Armen Lubin. He won some critical acclaim for his work and even the Rivarol prize for Transfer nocturne.

The year 1958 saw the publication of Թերթիս կիրակնօրեայ թիւը, a collection of seven articles, descriptions, and meditations purporting to be a representative sampling of his writings between 1931 and 1939. It was not a return to Armenian literature in the true sense of the word, but it presaged such an event, to be realized nearly ten years later with Ձոյգ մը կարմիր տետրակներ (1967), consisting of two intimate and informal portraits of well-known literary figures and a discussion of the reactions that had been aroused by Նահանջը առանց երգի many years before. Բաց տոմար (1971) (literary criticisms) and Կրակը կողքիս (1973) (tales, prose poems, and short stories)

are other works from his second Armenian period. Withal, Շահնուր's place in Western Armenian literature is secured primarily by նահանջը առանց երգի and Ձարայէզներուն դաւածանութիւնը.

Շահնուր's style is characterized by clarity and conciseness. His language is colorful and picturesque. He breaks new ground in modern Armenian literature with his descriptions of physical love.

ՅԱՐԱԼԷԶՆԵՐՈՒՆ ԴԱՎԱԾԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

...Հարթ¹ - տափարակ:² Աչքդ առածին չափ³ դաշտագետիններ կան՝ ուղիղ, միօրինակ: Փռուէր է քաղաքակրթուած⁴ հողը իր ոռոգումներով, իր գիտական⁵ բերքերով:⁶ Կանաչի եւ գորշի բոլոր երանգները պառկել են կողք կողքի, կանոնաւոր քառանկիւններու⁷ մէջ որոնք կը նմանին մեծ կարկտաններու,⁸ արեւելեան խեղճուկ բազմոցներու: Եւ հարթ, եւ տափարակ: Քանի մը տնակ ու դղեակ մը՝ որ կը հալի երեկոյեան մթաստուերին⁹ մէջ, իսկ հեռուն կ'երեւայ երկար երիզը¹⁰ անտառին որ սեւցաւ: Երկինքը իջաւ վար, թանձրացաւ չափէ դուրս, կորսուող արեւը մրոտեց ու անուանարկեց¹¹ եւ սպառնաց: Փոթորիկ մը կը մօտենայ: Ցանկարծական եւ խոր լըռութիւն:

Երիտասարդը նստեր է խնձորենիի մը առջեւ ու կը նայի գետակին, որ կը հոսի դանդաղ, դանդաղ: Չի հոսիր: Շուրջի թուփերը կեցած են իրենց մէկ ոտքին վրայ եւ կը սպասեն շունչ բռնած¹² մթնոլորտին պէս: Ոչ մէկ ծիւղ կը շարժի, ոչ մէկ աղմուկ կը քարձրանայ: Չկայ որ քարձրանայ: Ջուրը մուկ է եւ չարաշուք, քանի որ մռայլ երկինքը սուրճը կը թափէ հորիզոնէ հորիզոն, եւ թմբուկի մը կաշին կը պրկէ հերսոտ¹³ նուազածուի մը նման:

Տղան նստեր է խնձորենիի մը առջեւ ու կը նայի գետակին: Նստեր է միս-մինակ, պարտուած,¹⁴ յոգնաբեկ,¹⁵ անդամները¹⁶ ջախջախուած: Իր արիւննոտ արեւելքէն եկաւ մինչեւ հոս, ծայրագոյն արեւմուտք: Բերին

1. level. 2. flat. 3. աչքդ...չափ: as far as the eye can see. 4. civilized (because it has been changed from its natural state by civilized man). 5. scientific. 6. with its...fruits. 7. կանոնաւոր քառանկիւններու: squares. 8. patches. 9. shadow. 10. the thin band. 11. slandered. 12. շունչ բռնած: without breathing. 13. angry. 14. defeated. 15. exhausted. 16. his limbs.

մինչեւ հոս եւ ինք քալեց մինչեւ հոս, ծայրագոյն արեւմուտք: Կոպերը¹⁷ կ'իջնեն, կը ծփան ու անոնց տակ բան մը կայ որ կ'ուզէ պառկիլ երեսի վրայ:¹⁸ Անաբեկիչ փսփսուքներ կան յօնքերուն ետեւ եւ աղմուկներ գրլ-խին մէջ: Գլխին մէջ կան հարուածներ կանոնաւոր, յամառ, անօգուտ: Եւ ծայնը բարձրացաւ գետափէն, թերեւս խնձորենիէն կամ հողէն: Ոգիի մը ծայնը, անդրաշխարհային ծայն մը.

—Ժազօ,¹⁹ Ժազօ...

Բնաւ, քնաւ չուզեց հաւատալ, ցցուեցաւ ոտքի, դիտեց չորս կողմը եւ միաժամանակ²⁰ փնտոեց արծազանգներ: Պոռաց—«Ո՞վ է ան»: Արծազանգը չըսաւ—«է ան»: Զարհուրեցաւ²¹ ու փախաւ, որովհետեւ ծայնը կը կրկնուէր միշտ: Հասաւ երկրորդ կամ ութերորդ ծառի մը մօտ ուր կոտրած անիւ մը կար, ինչպէս նաեւ ծուկի ուռկան²² մը: Կամ չկար: Նստաւ այնտեղ ու հեւաց: Զայնը կրկնեց առաջուան պէս իր անծանօթ աշխարհէն.

—Ժազօ, Ժազօ...

Կրկին փախաւ բայց այս անգամ չկրցաւ շատ հեռու երթալ որովհետեւ երկնքի մէկ լեզուն²³ իր ծամբան կտրել²⁴ կը պատրաստուէր, բացորոշ սպառնալիքով մը: Թերեւս ոչ: Բայց լռութիւնը կրկնապատկուեցաւ ու ծայնը սկսաւ խօսիլ մեղմ, քաղցր ու փափուկ.

—Քեզմէ բաժնուեցայ վտանգաւոր գիշերին մէջ: Գիտեմ թէ երբոր այլեւս մեր խրամը չվերադարձայ, դուն զիս փնտոցիր պատուական²⁵ ծագօս: Գիտեմ թէ ականջներդ ցցեցիր ու մտիկ ըրիր խուլ հոնդիւնները երկու խրամներուն միջեւ ինկած վիրաւորներուն որոնք չէին կրնար բաշկուտըւիլ:²⁶ Մտիկ ըրիր եւ իմ անունս պողացիր: Գիտեմ թէ այդպէս ըրիր, առանց տեղեակ ըլլալու որ իմ անդամներս տարտղնուած էին պատառ պատառ:

«Քեզմէ բաժնուեցայ վտանգաւոր գիշերին մէջ: Յօշոտուեցայ ակնթարթի²⁷ մը ընթացքին, բայց գիտեմ թէ դուն զիս փնտոցիր mon vieux²⁸ ծագօ: Ցեխերուն մէջ նստած՝ ձխամորմո²⁹ խածիր եւ մայրիկիս գրեցիր—«Ձեռքէն թեթեւ մը վիրաւորուած է»: Գիտեմ թէ այդպէս ըրիր, բանի որ մենք այդպէս ըրինք Մօռիսին³⁰ համար երբոր անոր աղիքները դուրս ինկան:

«Քեզմէ բաժնուեցայ վտանգաւոր գիշերին մէջ: Եւ անկէ ի վեր

17. his eyelids. 18. երեսի վրայ: face down. 19. (Fr.) Jimmy. 20. at the same time. 21. He became frightened. 22. net. 23. երկնքի...լեզուն: a bolt of lightning. 24. ծամբան կտրել: to block his passage. 25. wonderful. 26. drag themselves. 27. ակնթարթի...ընթացքին: in the twinkling of an eye. 28. mon vieux: (Fr.) my dear. 29. your smoking pipe. 30. Maurice.

անդադար քեզ փնտոցի որովհետեւ կը դողայի քու պայծառ աչքերուդ համար, քու մաքուր հոգիիդ համար: Եւ ահա որ դուն ինձ կը ներկայանաս դարձեալ փոթորիկին տակ, նորէն սպանալիքին մօտ, միս-մինակ: Քեզ ինչ ըրին իմ ծագօս...

Լսուեցան փոթորիկին առաջին եւ հեռաւոր թաւալումները: Ձուկի ուռկանը կարծես մեծցաւ, տղան շրջապատեց, եւ բազմապատկուած անիւները սկսան դառնալ: Թռչուն մը փախաւ շատ ցածէն եւ երիտասարդը կմկմաց³¹ արգահատելի ձայնով մը.

— Իմ... իմ անունս Համ... բարձում է: Ես... չեմ...

Բայց ձայնը շարունակեց միշտ մեղմ, միշտ քաղցր, միշտ փափուկ.

— Քեզմէ բաժնուեցայ վտանգաւոր գիշերին մէջ: Դողացի քու պայծառ ակնարկիդ, քու թանկագին հոգիիդ համար: Որովհետեւ գիտէի թէ անոնք զայրազնած³² էին, խելագարելու չափ զայրազնած: Զարդեցին մեզ: Երեցները ջարդեցին մեզ հազարներով, միլիոններով, անասուններու պէս եւ աւելի խժոժութեամբ: ³³ Այս սպանդին ³⁴ չկրցաւ դէմ դնել ոչ մէկը այն զաղափարներէն որոնց նուիրուած էինք աղէտէն առաջ: Ամէն ինչ որ գեղեցիկ էր, բարձր էր, դատապարտուեցաւ լուութեան, անշարժութեան: Ու գեցին մեզ անբանացնել ³⁵ զինուորականութեան պողպատէ միրանին մէջ եւ խլացուցի ³⁶ որոտումին տակ ուժեղացնող թիւններուն: Եւ մենք մեր ակոսները կմրտեցինք խուլօրէն, ³⁷ ատելով ամէն բան, ամէն բան: Իմ տիւրը ծագօս...

Հայր կմկմաց.

— Կը շփոթես... դուն զիս կը...

Բայց անդրաշխարհային ձայնը շարունակեց նոյն քաղցրութեամբ.

— Քեզմէ բաժնուեցայ վտանգաւոր գիշերին մէջ: Երբ մեր հոգիները կը յորդէին քինախնդրութեամբ, ³⁸ ատելութեամբ: Անկէ յետոյ քեզ փնտոցի ցեխերու եւ տողանցներու ³⁹ մէջ, վիրակապերու ⁴⁰ եւ նոյնիսկ պատուանշաններու տակ: Բայց քեզ փնտոցի մանաւանդ զնդակահարուածներու ⁴¹ ցիցերուն ⁴² վրայ: Ծագօս, իմ արի ⁴³ ծագօս, երբոր վերջապէս քեզ գտայ, դուն դարձեալ քէնոտ ու դժբախտ ես, դուն դարձեալ փոթորիկին տակն ես:

Գայթակղութեամբ լեցուն բերաններ կան՝ սպանդանոցներու պէս

31. stammered. 32. զայրազնած էին: had become angry. 33. savagely. 34. slaughter. 35. մեզ անբանացնել: to take away our reason. 36. deafening. 37. silently. 38. with vengeance. 39. parades. 40. bandages. 41. of those shot by a firing squad. 42. posts. 43. brave.

զարշահոտ⁴⁴ յամառ եւ բորբոսած ցանկութիւններ կան՝ մելամաղձոտ խու-
ցերու պէս մնշիչ. անցեալներ կան՝ մշուշով խիռւմ: Գարշելի հոտը կը
կոչուի ատելութիւն, բորբոսը կը կոչուի ատելութիւն եւ մնշիչը նմանա-
պէս: Ժագօ, թող ձերունիներուն իանդէպ ունեցած ատելութիւնդ եւ քու
լապտերդ վառէ: Լուսաւորէ դարձեալ ուղիդ, սիրէ ժագօ:

«Քեզմէ բաժնուեցայ վտանգաւոր գիշերին մէջ: Գիշերին մէջ պի-
տի մնաս դարձեալ եթէ ուզես իսկնալ, եթէ ուզես տեսածդ բացատրել, մը-
տածել եւ խոկալ: Սիրէ՛ նախ ժագօ: Այն որ թունալից է եւ ալդպէս կը
մնայ որովհետեւ ցեխ ու խաւար կայ շուրջ բոլորը,⁴⁵ ան պիտի չսիրէր
երբոր նոյնիսկ ապրէր էլտորատօ:⁴⁶ Կամ եթէ սիրէր իսկ՝ զինքը պիտի
չօծէինք փեսայ: Անհրաժեշտ չէ եւ միշտ կարելի չէ մեծ ըլլալ, բայց
միշտ պէտք է եւ կարելի է սիրել: Սիրէ՛ գործելու եւ յառջանալու հա-
մար, սիրէ՛ սիրելու համար:

«Քեզմէ բաժնուեցայ վտանգաւոր գիշերին մէջ: Կաշկանդեցին մեր
արքան, դաշունահարեցին մեր բարի արքան: Բայց որպէսզի անգամ մը եւս
այդ երաժշտութիւնը զմնես, պէտք է սա գետակէն աւելի վեր ելլես, խըն-
ծորենիէն աւելի բարձրանաս: Նայէ՛ երկնքին: Երկինք մը որ սեւ է՝ եր-
կինք չէ: Պէտք է աւելի վեր ելլես քան փոթորիկը, որովհետեւ փոթորիկ-
ները միշտ գետնաքարշ⁴⁷ են: Անոնք կուզեն քանդել ինչ որ չհասկցան:
Դուն լապտերդ վառէ՛ իմ ժագօս: Ան չի կրնար մարիլ բարձունքին⁴⁸ վրայ,
վերը, վերը, համբոյրին մէջ, եղբայրացումէ⁴⁹ մը վերջ: Փոթորիկները
միշտ գետնաքարշ են: Անոնք կը քանդեն, կը տարտղնեն, կը ցրուեն,
բայց միշտ, միշտ կը փոխեն: Միակ ծամբայ մը կայ որ կը մնայ այնպէս
ինչպէս որ էր՝ ծիրանի գօտին: Եւ դեռ ինչ որ լոյս է ու կը քալէ:
Ժագօ, քեզմէ բաժնուեցայ գիշերին մէջ, բայց յաղթենք թէ պարտուինք,
դուն վառէ՛, դուն վառէ՛...

Չայնը հալեցաւ, հեռացաւ, անշուշտ միւս կողմը ընկղմեցաւ: Ան
որ կուզար գետափէն, կարծէք խնձորենիին բունէն, քաղցրութեամբ նուաղե-
ցաւ: «Դուն վառէ՛ն նախ եղաւ «բուրվառէ» եւ յետոյ ցնդեցաւ:

Թափանցող զովութիւն մը տիրեց: Յայտնի է թէ անձրեւը ինկած
էր ոչ շատ հեռուն եւ թեթեւ հով մըն էր ելած: Թուփերը իրենց երկրորդ
ոտքը վար էին առած հովին դէմ: Երկինքը կը բացուէր մէկ անկիւնէն եւ

44. foul. 45. all around. 46. Eldorado (the mythical land of gold). 47. close to the earth. 48. the summit. 49. fraternization.

իր թաւալոււմները հետզհետէ կը խուլնային: Գիշերը կը մօտենար:

Հայը երկար ատեն մնաց հոն ուր որ էր, այնպէս ինչպէս որ էր: Կկզած⁵⁰ խնձորենիին տակ: Այն առաջին խնձորենիին՝ ուրկէ երբեք չէր հեռացած, երբեք չէր փախած, չէր իսկ ցցուած ոտքի: Երթները ատենը անգամ մը շարժեցան, բայց ոչինչ լսուեցաւ: Դողը հետզհետէ մեղմացաւ երբոր զանգակները պատմեցին խորհրդաւոր բաներ:

Տղան ըսաւ ինքն իր մէջ — Եթէ մարդ պիտի չժանչնամ, ինչո՞ւ ոգի ըլլամ:

Երկար ատեն վերջ կկզած տղան դարձեալ ըսաւ — Յոյս եւ Սէր:

Ապահովաբար այս երկու բառերը իր մէջ երկարօրէն կրկնուեցան, քանի որ փլած մարմինը ցցուեցաւ նախ անզգալաբար⁵¹ յետոյ բացէ ի բաց:

Ջանգակները պատմեցին խորհրդաւոր բաներ եւ յետոյ լուեցին, որովհետեւ երկու մեծ ազոաւներ այդ բաներուն վրայէն խոշոր խաչ մը քշեցին՝ կոկոսովով:

Հայը ըսաւ — Աշխարհի մէկ արեւելեան մասին համար... եւ անոնց մօով՝ որոնք իրենց էութեանը մէջ կը կրեն աշխարհի արեւելեան մէկ մասը:

Ներքին ծամբորդութիւնը շարունակեց երիտասարդը՝ եւ հոգեկան մէկ ծայրավիճակէն⁵² հասաւ ուրիշ ծայրավիճակի մը, անշուշտ դժնդակ անդաստաններէ վերջ: Ոչ միայն հետք չմնաց իր սարսափին, իր պզտիկութեան, այլ ինքն է որ այս անգամ կանգնեցաւ քանի մը դիմաց:

Կանգնեցաւ ջուրին եզերքը զտնուող քարի մը վրայ եւ մէկէն ի մէկ բազկատարած՝ աղաղակեց դէպի երկինք, պաղատեցաւ հոգիէն ժայթքող յորդ վանկերով, աննկարագրելի բարձրացումով:

— Ո՛վ Աստուած իմ, նայէ՛ անհիճեալներուս, զթա՛ այլեւս մեզի: Մինչեւ ո՞ւր, մինչեւ ե՞րբ այս մամբան ու իր պատիժը: Հրեա՛յ Աստուած, աղերսս⁵³ դէպի քեզ չէ որ կը բարձրացնեմ: Գիտեմ թէ սա բոլոր խաչակիր⁵⁴ ազգերը, եղբայրասպան⁵⁵ եւ թշուառական ազգերը, ամէնքն ալ իրենց խօսքը կ'ուղղեն քեզի, իրարու հակառակ, իրարու դէմ հակասական: Եւ դո՛ւն ալ չես գիտեր ինչպէս շարժիլ,⁵⁶ որո՞ւն երթալ, զո՞վ թեւարկել:⁵⁷ Աղերսս կ'ուղղեմ քեզի, Հայոց Անահիտ,⁵⁸ գեղափայլ,⁵⁹ աստուածիմաստ⁶⁰ Անահիտ: Իջի՛ր կրկին հօտիդ մէջ, փառքդ զեղո՛ւ Հայորդիներուն վրայ, զրա՛վէ՛ դարձեալ քու թափուր բազինդ: Դի՛ր, դի՛ր լուսապսակդ⁶¹ մեր ցըն-

50. crouched. 51. imperceptibly. 52. extreme. 53. my plea. 54. Christian. 55. fratricidal. 56. ինչպէս շարժիլ: what to do. 57. to protect. 58. mother goddess of Armenia. 59. beautiful. 60. infinitely wise. 61. your halo.

ցոտիններուն⁶² շուրջ, մեր վատութիւններուն, մեր ուրացումներուն շուրջ: Այո՛, սէրը նուազած է մեր մէջ բայց չէ անհետացած. յոյսը նուազացած⁶³ է մեր մէջ բայց չէ ցամքած: Մերին Անահիտ, շող մը միայն ծածանչէ եւ մենք պիտի ցցուինք կրկին անճառելի⁶⁴ արշալոյսին մէջ. պիտի յառնենք՝ որպէս թէ համբուրուած ըլլայինք ամենագոր⁶⁵ յարաւէզներէ: Շող մը, շող մը միայն ծածանչէ՝ եւ մեզ ժողովէ՝ բոլոր քառուղիներէն, բոլոր ծովափներէն ու բանտերէն, բոլոր լեզուներէն: Մահամերձ ենք, Աստուածդ իմ: Շտապէ՛, ամապարէ՛, ըրէ՛ ինչ որ աստուածները սովոր են ընել երկնքին մէջ եւ հասի՛ր մեզ օգնութեան: Իսկ եթէ կը պահանջես որ նախ մենք սկսինք, նախ ե՛ս սկսիմ, ո՞վ Անահիտ, անհունօրէն, անհունօրէն դառնացած է իմ հոգիս՝ բայց պիտի սիրեմ ես: Անհատակ անյուսութեան⁶⁶ մը մէջ ենք գլորուեր, բայց պիտի յուսամ:

Շունչ առաւ: Զարմանալիօրէն բաց՝ աչքերը կը խուզարկէին, կը թափանցէին երկինքը ուր զիշերը կ'իջնէր: Հայուն կոկորդին մէջ կար հեկեկանք մը՝ կոկորդէն աւելի լայն հեկեկանք մը: Շարունակեց:

—Եւ ես կ'աղաղակեմ դէպի սքանչելին: Եւ ես կը պաղատիմ անոր՝ որ երկրպագելի⁶⁷ է, անոր՝ որ մեծատուններուն մէջէն միակ սիրելին է: Ո՞վ Տէր, Օշմարտութիւն ունիս դուն, բայց այնպէս մը ըրէ որ Օշմարտութիւնդ գործէ եւ վաստակաւոր⁶⁸ ըլլայ: Ուժ ունիս դուն, բայց այնպէս մը ըրէ որ ուժդ գործէ եւ ըլլայ նոյնպէս: Ես պիտի սիրեմ եւ պիտի յուսամ, բայց ով փառահեղ Անահիտ, այս օտար երկիրներուն մէջ...

Ձայն մը ըսաւ.—«Իմ անունս Անահիտ չէ: Դուն զիս ուրիշին հետ կը շփոթես»:...

Եւ (...) նոյն ձայնը կրկնեց իր աներեւոյթ աշխարհէն.—«Իմ անունս Անահիտ չէ: Ես քեզ չեմ ծանշար»:...

«Արդեօք մեռա՞ծ եմ. արդեօք ե՞ս ալ մեռած եմ»։ այս եղաւ իր մտածումը եւ սկսաւ միսերը կսմթել, եղունգները մխրճել զիստերուն⁶⁹ մէջ: Քանի որ կրցած էր ոգիներու հետ խօսիլ, քանի որ ծիշդ իր պատասխանները տուած էր անդրաշխարհային ձայն մըն ալ, կը կարծէր թէ ինքն ալ կ'ապրի անդենականին մէջ:⁷⁰ Ահաւոր ու լեղապատառ՝ կը փախչէր լալով, պոռալով: Կը սայթաքէր⁷¹ ու կը զարնուէր կոծողերու:⁷²

Մարմինն կոյտը փլաւ⁷³ ցած պատի մը տակ եւ Հայր փղծկեցաւ⁷⁴ անդնդախոր անձկութեամբ: Կ'որոշուէին բառեր:⁷⁵

62. rags. 63. նուազած. 64. inexpressible. 65. omnipotent. 66. hopelessness. 67. worthy of being worshipped. 68. productive. 69. thighs. 70. անդենականին մէջ: beyond the grave. 71. stumbled. 72. stumps. 73. մարմնին...փլաւ: His body crumbled. 74. փղծկեցաւ...անձկութեամբ: broke into sobs with profound agitation. 75. Կ'որոշուէին բառեր: It was possible to distinguish some words.

—Սո՛ւն է, ես չեմ մեռած, ես...դեռ կրնամ յուսալ...կրնամ սիրել...Կ'ուզեմ սիրել...սո՛ւն է...այս ծայրերը ամբողջ...ինձմէ է որ կ'ելլեն. ես եմ...խօսողը միայն են եմ...անդենական չկայ...մայրիկ, զսպեցէ՛ք սա գլուխս...ես շահ, շահ եմ տառապեմ...գլուխս...

Լացաւ դառնօրէն:

Շողիքը կ'իջնէր իր ձեռքին վրայ:

Գիշեր: ⁷⁶

Այն որ այս զրուծեան մէջ դրած էր իր անձը Համբարձում անունին տակ, ընթերցանութիւնը աւարտեց, սպիտակ թերթերը սեղանին ծայրը դրաւ ու յետոյ երկարեցաւ անկողնին վրայ: Վեց օրեր անցած էին այն երեկոյէն ի վեր երբ դողդղացող ու պիրկ մառնեռովը լեցուցած էր այս էջերը, եւ հիմա որ բաժանումի այդ շրջանէն վերջ կրկին մխրճուած էր իր հեռաւոր մտածումին մէջ, ան իրեն երեւցած էր զրեթէ բոլորովին նոր, անծանօթ: Ուրիշ որեւէ ժամանակ քիչ մը հոգեկան զոհունակութիւն պիտի զգար ապահովաբար քանի որ այս էջերը արհամարհելի չէին թուեր իրեն, բայց այսօր որեւէ խանդավառութիւն չէր ծաղկեր իր հոգիին մէջ:...

Զմրան ու գարնան միջեւ կորսուած մուծ կէսօրէ վերջ մըն էր որ կը նուաղէր: Այն որ ինքզինքը կոչած էր Համբարձում, կը խոստովանէր որ ստած էր իր մէջ Հայր անսահմանօրէն տառապակոծ ցոյց տալով: Գիտէր թէ կան իրեն նման ուրիշ մտաւորական երիտասարդներ որոնք նմանապէս կը տառապին Հայութեան ճակատագրով, բայց անոնց անկեղծութեանը վրայ ալ կը տարակուսէր: Ո՛չ միայն այն մտածումով թէ հաւաքական ⁷⁷ ցաւերը անսահման չեն կրնար ըլլալ, կամ այն մտածումով թէ ամէնէն աւելի երկար տեւող ցաւերը ամէնէն անտանելիները չեն, այլ որովհետեւ այդ երիտասարդներուն համար ալ ազգութենէ վեր, կ'ըսէր, ուրիշ բան մը կայ: Այս առաւօտ մը գոր դեռ չէ դիմաւորած քթադաղը, որ դեռ մուծին մէջն է, եւ անա որ կը խուին թեւաքախումներ: Հարաշուք թափահարումներով ⁷⁸ չաստուածները ⁷⁹ ծամբայ կ'ելլեն մուծին մէջ, արշալոյսէն առաջ ու կը մեկնին: Յարաւէզները կը դաւաճանեն ու կը մեկնին: Մինչեւ մեր երեսուն տարիներուն մօտերը կը կարծէինք բարձրանալ, հակառակ մեր մտահասութեան ⁸⁰ կը կարծէինք համբառնալ, ⁸¹ մարմնեղէնը ետեւ ձգել ու վեր ելլել, հասնիլ

76. The foregoing is a piece written by Համբարձում, the protagonist in the story. 77. collective. 78. with ...beating of wings. 79. gods. 80. maturity. 81. to ascend.

արշալոյսին: Եւ ահա դաւաճանութիւնը՝ ու կը զգանք թէ շատ մը բաներ կանգ կ'առնեն: Թէ այլեւս բնաւ պիտի չկրնանք ճանչնալ ընկերակիցը, պիտի չկրնանք անոր յայտնել մեր իսկութիւնը, պիտի չկրնանք իրագործել ինչ որ կը փափաքէինք, իսկապէս⁸² պիտի չզիտնանք թէ ինչ կը փափաքինք եւ զրեթէ միշտ պիտի պատասխանենք հաստատակամօրէն⁸³ երբոր պէտք է պատասխանել ժխտականօրէն:⁸⁴ Բայց ի՞նչ պէտք է: Յարալէզները կը լզէին եւ Գեղեցիկը⁸⁵ պիտի արթննար: Բայց ան այլեւս պիտի չելլէ ոտքի: Համբարձումը անկողնին վրայ է:

Երկու ամպեր կողմնակցութիւն ըրին⁸⁶ եւ վերջալոյսը կենդանութիւն ստացաւ: Կարմիր ճառագայթները մտան փոքրիկ պատուհանէն ներս եւ պատին վրայ ներկեցին քառանկիւն մը որ կատարեալ պիտի ըլլար եթէ հոն քիթը խոթած չըլլար ծխնելոյզներու⁸⁷ ամուլ մը: Անկողնին վրայ ապաքինողը⁸⁸ փորձեց մտերմանալ⁸⁹ երեկոյեան այդ այցելուններուն հետ, բայց գրագէտի professional մոլութեամբ մը վերադարձաւ իր մտածումին: Փորձեց ըսել թէ Յարալէզները մեկնած էին նաեւ Հայութեան այս հատուածին վրայէն ալ, թէ մենք խմբովին վերելքի մը մէջ էինք մինչեւ երէկ, բայց ահա որ չաստուածները մեզ դաւաճանեցին, Անահիտները մեզ ուրացան: Եւ այլեւս ամէն բան անօգուտ կ'երեւայ Հայութեան, ան ընելիք չի տեսներ եւ կը լքէ ինքզինքը, կը նուաղի: Ծխնելոյզներէն մէկը, այն որ ամուսինի երեւոյթն ունէր, նուաղեցաւ եւ ապաքինողը հեռացաւ⁹⁰ իր մտածումէն: Մանաւանդ որ կը զգար թէ ան ալ լաւ չի պատշաճիր⁹¹ հաւաքականութեան մը, եւ յետոյ ծանծրացած էր: Անշուշտ առաջին անգամ չէ որ կ'ուսնենար այս մտածումները եւ զանոնք կրկնած էր այնքան շատ որ այլեւս իրմէ անջատուած կը թուէին: Կը թուէին պատկանիլ աւելի տխուր վերջալոյսին քան թէ իրեն: Այո՛, եթէ ուժով ըլլար, պիտի ելլէր դուրս իր խուցէն ու քալէր ըստ բախտի,⁹² պիտի աշխատցնէր իր մարմինը, այսինքն ինքզինքը պիտի պարպէր վարի դռնէն: Մինչդեռ մնալով փակուած՝ կը տարուէր երագելու, այսինքն փախուստներ կազմակերպելու՝ վերի դռնէն: Այդ քանը ըրած էր այնքան շատ որ երեւոյթը ունէր դարեր ապրած ըլլալու եւ իր սովորական կեանքը լեցուցած էր մեծ դէպքերով, անվերջ պատահարներով: Յարափոփու տեսիլներու կողքին ունէր մէկ քանի մտերիմներ ու-

82. really. 83. in the affirmative. 84. in the negative. 85. Արա Գեղեցիկ: 86. կողմնակցութիւն ըրին: showed partiality. 87. ծխնելոյզներու...մը: a pair of chimneys. 88. the sick one. 89. to become friendly. 90. հեռացաւ...մտածումէն: abandoned his thought. 91. is...appropriate. 92. ըստ բախտի: at random.

րոնք միշտ կուգային առաջին⁹³ բլանի վրայ, ամէն անգամ որ դուրս ել-
լէր վերի դռնէն: Ունէր ճենողկուզակներու⁹⁴ արահետը որ ծով կ'իջնէ,
ունէր սեւուլիկ աշուկներով աղջնակ մը որ կեցած է նստարանի մը մօտ,
եւ դեռ ուրիշ կղզեակներ⁹⁵ ծովեր անդին: Ինք բնաւ չէր ամչնար այս
օրօրոցներուն հասարակութենէն հակառակ⁹⁶ անոր որ օր մը իրեն պատա-
հած էր հետեւեալ դէպքը: Սրճարանի մը մէջ Հայեր կը խօսէին Հայու-
թեան վրայ եւ խօսակցութիւնը քանի կը յառաջանար այնքան շատ կը տի-
րէր յուսաբեկումը:⁹⁷ Յանկարծ մտքով իրապէս խղճալի երիտասարդ մը
ըսաւ թէ միշտ կ'երազէր հրաշք մը, այսինքն կը փափաքէր կարենալ կո-
ծակի⁹⁸ մը վրայ կոխել եւ մէկ անգամէն կործանել թուրքիան: Յետոյ կո-
խել ուրիշ կոծակի մը վրայ եւ կառուցանել⁹⁹ հրաշալի Հայաստան: Ու-
րիշներ անմիջադէս ծայնակցեցան իրեն եւ ըսին թէ նոյն մտածումը ու-
նեցած էին իրենք ալ փոքրիկ փոփոխումներով: Սաստիկ յուզուեցաւ Համ-
բարձումը տեսնելով թէ ինք բնաւ տարբեր չէր մտածած խեղճուկ տղոցմէ,
թէ՝ անկարելիին առջեւ կը նոյնանային¹⁰⁰ մարդիկ, եւ հոն է որ մանա-
ւանդ ի յայտ կուգար¹⁰¹ իրենց երեւակայութեան խեղճութիւնը: Անսահ-
ման թուող այդ երեւակայութիւնը կ'ըլլար իսկապէս աղբառ: Այլեւս գի-
տէր թէ ամէն ոք ունի զրեթէ նոյն ճենողկուզակներու արահետը, զրեթէ
նոյն աղջնակը եւ կղզիներ: Բայց այժմ յոգնած էր: Վերի դրան մէջ կե-
ցած՝ կը վարանէր փախչելու: Որովհետեւ գիտէր թէ ամէնէն աւելի անմեղ
փախուստները, անոնք որ ամէնէն աւելի հաճելի են ու մանկունակ,¹⁰²
կրնան շուտով իյնալ ողբերգութեան մէջ: Հափազանց քաղցրութեամբ սկը-
սած էր Համբարձումին խօսակցութիւնը բարի մեռելներու հետ, բայց ան
շուտով եղած էր վտանգաւոր: Կը մնար դրան մէջ՝ տարտամ, անորոշ եւ
տխուր: Ի՞նչ ուզել, ի՞նչ ընել: Բայց ինչո՞ւ միշտ ուզել ու ցանկալ:
Որքան լաւ պիտի ըլլար թմրիլ, գինովնալ, ծ'մանաւանդ քնանալ: Իրակա-
նին մէջ քունը չէ որ կը պաշտէր, այլ իր մշտարթուն¹⁰³ վիճակն է որ
կ'ատէր: Եւ իր այդ մշտարթուն վիճակը կը կրկնէր դարձեալ այս պահուս
—ի՞նչ ուզել: Գիտէր թէ մարդ ինքզինքը պէտք է շատ հարցաքննէ գիտնա-
լու համար թէ ինչ կ'ուզէ: Ամէնուն զործը չէ այդ հարցաքննութիւնը¹⁰⁴
եւ շատ քիչեր միայն կրնան¹⁰⁵ իրենք իրենց ուժերով կտրել անցնիլ հան-

93. առաջին...վրայ: first. 94. of kidney bean trees. 95. islets. 96. հակառակ...որ: in spite of the fact that. 97. hopelessness. 98. կո-
ծակի...կոխել: to push a button. 99. to build. 100. were the same. 101. ի...կուգար: was revealed. 102. childish. 103. ever. 104. Ամենուն...
հարցաքննութիւնը: Not everyone is capable of that kind of questioning.
105. կրնան...հանգրուանները: can, with their own forces, pass milestones.

գրուանները, հասնիլ վերջին կէտին, այսինքն բարձրագոյն ցանկութեան: Բայց, կ'ըսէր, այդ վերջին կէտը ուր մարդիկ պիտի հասնին ուրիշներու օգնութեամբ կամ անձնական ուժերով, միշտ նոյնն է: Մարդ արարածը կը ցանկայ մէկ բան — հրաշք:

Երկար ատեն մը անկողնին վրայ մնաց բացարձակ անշարժութեան մը մէջ, նայելով իր դէմը շեշտակի, եւ իր արիւնը ետ կուգար անդամներէն զանոնք պաղեցնելու աստիճան, եւ իր բոլոր դոնները բաց էին՝ կոնակի վրայ:¹⁰⁶

Յետոյ ըսաւ թէ իրեն հրաշք մը եթէ պատահէր ան պիտի ըլլար մեծագոյնը քանի որ պիտի կոչուէր — Համբարձումին հրաշքը:

Բայց իր այս ներքնախօսութիւնն¹⁰⁷ իսկ ապացոյց է որ սկսած էր իր մէջ փայլատակումը նուաղիլ, սպառիլ: Եւ երիտասարդը զոցեց իր մեծ դոնները որպէս պզտիկ դոնակներ, մէկը միւսին ետեւէն, եւ իր մարմինը ծանրացաւ, հրաշալի սլացքէն վերջ կրկնապէս տխուր:

Յետոյ խոստովանեցաւ որ կան երջանկութիւններ որոնց երբեք արժանի պիտի չըլլայ: Կան դժբախտութիւններ որոնց երբեք արժանի պիտի չըլլայ: Ժիշդ ինչպէս այն արարածը որ կը կոչուի մարդ: Դաւաճանած են յարալէզները եւ արարածը կը կոչուի պարզապէս մարդ: Միայն թէ, մըտածեց, ի զուր չէ եղած անոնց անցեալ ներկայութիւնը, քանի որ այս պահուս կայ փոքրիկ տնակ մը, եւ տնակին մէջտեղ փոքրիկ օճախ¹⁰⁸ մը, օճախին մէջտեղ փոքրիկ կայծ մը: Թերեւս սէր է, թերեւս յոյս է, թերեւս ոչ մէկն է եւ ոչ ալ միւսը, բայց անշուշտ ապացոյց մըն է այդ կայծը մեր տնակին մէջ:

Եւ երիտասարդը անդրադարձաւ որ իր գրութեան մէջ ուրիշ բան չէր ըրած՝ եթէ ոչ ջատագովել¹⁰⁹ այդ կայծը որ թերեւս յոյսն է, թերեւս սէրն է: Անմիջապէս ելաւ վեր եւ էջերը ժողվելով ուզեց կրկին կարդալ: Բայց նախ վառեց լոյսը որովհետեւ մութը կատարեալ էր եւ կարդաց բարձրաձայն մեծ եռանդով, մեծ խանդով: Հաւնեցաւ ինքզինքին եւ ըսաւ թէ անշուշտ գրականութիւնը աւելորդ բան չէ՝ երբ իր ընտրած նիւթը կայծն է: Ինք հրթիռն¹¹⁰ է որ չէր սիրեր, որովհետեւ զայն կը նկատէր մութին ծընուցիչ:¹¹¹ Կ'ըսէր թէ ամենախոր մութը այն մութն է որ տիրէ՝ երբ հրթիռը մարի: Բայց կայծը, մշտաբոլոր¹¹² կայծը՝ քանալին է հրաշքին: Եւ Համբարձում պահ մը կանգ առնելով խօսքի մը առջեւ որ իրեն կը թուէր

106. wide open. 107. interior dialogue. 108. hearth. 109. to defend. 110. rocket. 111. generator. 112. eternal.

մասնաւորաբար թանկագին, ջերմ շնորհաւորականներ¹¹³ ուղղեց ինգինքին, իր կախուած գլխարկին, աջ կողմի պատին, ձախ կողմի օճառին:

Իրականին մէջ սակայն ինք զոհ չէր այս գրութենէն եւ կարդացած ատեն անոր պարունակած բառերէն աւելի ետեւը ընդնշմարուած ճշմարտութիւնն է որ զինքը կը խանդավառէր: Ժիշդ ինչպէս որ մարդ կարծէք կը ժպտի պատուհանի ժանիկահիւս վարագոյրներու, երբ կը ժպտի ետեւի երկնակապոյտին:¹¹⁴ Գոհ չէր այս գրութենէն որովհետեւ հոն կար ազգային մտահոգութիւն՝ բան մը որ միմիայն յուսահատութեան կրնայ յանգիլ, ինչպէս որ եղած էր գրութեան մէջ: Եւ ան բարդութեւով առանց ատոր իսկ ահաւոր մարդկային յուսահատութեան վրայ՝ կ'ըլլայ բացարձակապէս վատառողջ:¹¹⁵ Համբարձումին համար անհրաժեշտ էր հեռանալ վատառողջէն, ազգայինէն, Հայէն: Պէտք էր լքել Հայը: Որքան ատեն որ, կ'ըսէր, սէր չկայ մեր մէջ, այսինքն Հայը իր ազգակիցը չի սիրեր, որքան ատեն որ Հայը իր ազգային փրկութեանը մասին այլեւս յոյս չունի եւ ատով իսկ ոչինչ կ'ընէ, պէտք է հեռանալ Հայէն: Քանի որ ինք փրկութիւնը կը տեսնէր սիրոյ եւ յոյսի մէջ: Միշտ աւելի մեծ սէր, միշտ աւելի մեծ յոյս: Յիշ ծամբուն վրայ՝ այլեւս իր խօսքը ամէնէն առաջ պիտի չուղղէր Անահիտին, անդրաշխարհային եւ ուրացող Անահիտին, այլ Աստուծոյ մը որ ազգութիւն չի ծանշնար, որ թէ՛ մեր եւ թէ՛ միւս աշխարհը կ'ապրի, եւ ատով իսկ աւելի իրական Աստուած մըն է:

Այս կէտին վրայ՝ Համբարձում փորձեց այդ Աստուծոյ աւելի յրստակօրէն ներկայացնել ինքն իրեն, աւելի սահմանել,¹¹⁶ բայց ժպտեցաւ միայն ու ըսաւ թէ Աստուծոյ չէ որ զինքը կը մտահոգէ, այլ ծամբան: Իր գրութիւնը կրկնելով ըսաւ թէ շատ հաւանաբար Աստուծոյ միմիայն պարապն է, բացարձակ պարապը, բայց ինչ փոյթ երբ դէպի հոն գացող ծամբան կը բարձրանայ երեք անգամ: Երեսուն երեք անգամ:

:::Ահա այսպէս, երիտասարդ Հայը որ իր իսկական խորքին մէջ միմիայն մահը կը ցանկար, կեանքին մէկ առիւնքնող¹¹⁷ երեսը փնտոեց, գտաւ, ու կառչեցաւ անոր: Ինք որ իսկապէս կ'ուզէր խոյս տալ գրականութենէն որովհետեւ ան գեղեցիկ բայց գէշ բան մըն է, գրականութիւնը սիրելի դարձնելու համար պլլուեցաւ բացառութեան մը: Ինք որ օր մը իսկ չէր անցընէր առանց Հայութեամբ տառապելու, զոնէ ժամանակաւորապէս:¹¹⁸ Եւ դեռ ուրիշ այս տեսակ ուրացումներ:

113. congratulations. 114. the blue sky. 115. unhealthy. 116. to limit.
117. attractive. 118. temporarily.

Այս բոլորը այսպէս եղաւ որովհետեւ իր ծիշդ մօտն էր մահը: Իր ծիշդ մօտը: Եւ ինք անկէ է որ կը խուսափէր բնազդաբար: Կը կարծէր տրամաբանութեամբ,¹¹⁹ դատաստաններով, այսինքն իր արթուն եսովը յառաջանալ, մինչդեռ կը յառաջանար ամենահասարակ եւ ամէնէն աւելի մարդկային ինքնապաշտպանութեամբ¹²⁰ մը: Մոլթովը:

Ինքն ալ անդրադարձաւ այդ բանին, քայց չունեցաւ ոչ մէկ հակադրեցութիւն: Ընդունեցաւ իր տկարութիւնը, իր ուրացումներն ու սուտը, քանի որ յարալէզները դաւաճանած էին եւ ինք պարզապէս մարդ էր, ինչպէս ես, ինչպէս դուն: Քունը տարաւ վերջապէս:

Շողիքը կ'իջնէր իր ձեռքին վրայ:

Գիշեր:

Յարալէզներուն դաւաճանութիւնը¹²¹

119. with logic. 120. with...self-defense. 121. This is the title of the volume, whose last selection, presented above in almost its entirety, bears the same name. Վահէ-Վահեան's Յարալէզներու հաշտութիւնը (1953), describing the cultural and material advances made in Soviet Armenia during the preceding three decades, is an obvious antidote to the pessimism of Յարալէզներուն դաւաճանութիւնը.

GLOSSARY

ABBREVIATIONS

a.....	adjective
abl.....	ablative
acc.....	accusative
adv.....	adverb
Arab.....	Arabic
aug.....	augmentative
clA.....	classical Armenian
conj.....	conjunction
dat.....	dative
dim.....	diminutive
exp.....	expletive
fem.....	feminine, female
Fr.....	French
gen.....	genitive
int.....	interjection
Ital.....	Italian
n.....	noun
Pers.....	Persian
pl.....	plural
post.....	postposition
pp.....	past participle
pp/a.....	past participle used as adjective
pp/n.....	past participle used as noun
prep.....	preposition
prp/a.....	present participle used as adjective
prp/n.....	present participle used as noun
pron.....	pronoun
s.....	singular
sup.....	superlative
Turk.....	Turkish
vi.....	intransitive verb
vp.....	passive verb
vr.....	reflexive verb
vt.....	transitive verb

II

արալ-թափալ (Turk)(a) headlong,
 hurried
 ազուլցած (pp/a of ազուլցանել)
 encased, fitted on
 ազուալ (n) vulture, crow
 աղամամուլ (n) dusk before dawn
 աղամանդ (n) diamond
 ազատ (a) free
 ազատ համարձակ freely
 ազատ ձգել to leave alone,
 to let loose
 ազատած (pp/a of ազատիլ or ազատել)
 freed, liberated, saved
 ազատամիտ (a) liberal, broad minded
 ազատամտութիւն (n) liberalism,
 broad-mindedness
 ազատարար (a) liberating,
 of liberation
 ազատարար (n) savior, liberator
 ազատել (vt) to liberate, to save,
 to rescue
 ազատիլ (vi) to be freed, to
 escape from, to be saved
 ազատութիւն (n) freedom, liberation
 ազատօրէն (adv) freely
 ազգ (n) nation
 ազգական (n) relative
 ազգակից (n) compatriot
 ազգային (n) compatriot; that
 which is national
 ազգային (a) national
 ազգութիւն (n) nationality
 ազդակ (n) factor, element
 ազդարար (a) announcing, warning of
 ազդել (vt) to affect, to influence,
 to have an impact, to inspire,
 to cause
 պատկառանք ազդել to command
 respect, to inspire respect
 ազդեցիկ (a) influential
 ազդեցութիւն (n) influence, impression
 ազդմունք (n) suggestion

ազդու (a) effective
 ազդր (n) thigh
 ազնիւ (a) noble, gentle, fine
 ազնուազիծ (a) well-formed, pretty
 ազնուաղէմ (a) with a noble face,
 noble looking, kindly
 ազնուազգի (a) noble
 ազնուական (n) nobleman
 ազնուական (a) noble
 աթոռ (n) chair
 աթոռակ (n) stool
 աճան (a) cheap, inexpensive
 ալ (adv) more; any longer; also; even;
 already
 ալ...ալ both...and
 ալեակ (n) little wave
 ալեծփիլ (vi) to agitate (said of sea)
 ալեծուփ (a) billowy
 ալեկոծ (a) swollen, stormy, storm
 ridden
 ալեկոծել (vt) to swell
 ալեատան (a) undulating
 ալեւոր (a) gray-haired, old
 ալեւորիկ (a) (dim of ալեւոր)
 gray, grayish
 ալեփառ (a) white haired; white capped
 ալի see ալիք
 ալիք (n) wave
 ալիք ալիք in waves, wave by wave
 Ալպեաններ (n) Alps Mountains
 Ալպերթ (n) Albert
 ալպոմ (n) album
 ալք (n) depth, bottom
 ալքերուն մէջ in the depths of,
 deep in
 ախ (int) oh!
 ախ մը արծակել to utter a sigh
 ախոռ (n) stable, barn
 ախորձակ (n) appetite
 ախորձակով heartily, with appetite
 ախորժիլ (vi) to like, to enjoy, to
 derive pleasure

- ախպար see եղբայր
 ախս (n) disease
 ախտաբորբոք (a) morbid
 ածական (n) adjective
 ածելի (n) razor
 ածիսգած (pp/a of ածիլ) charred
 ածու (n) flower bed
 ածուխ (n) coal
 ալամայ (adv) involuntarily, unwillingly, against one's will, willy-nilly
 ալանակապ (a) jeweled
 ալանատես (n) eyewitness
 ալանջ (n) ear
 ալանջէն վար in one's ear
 ալանջը ծանրանալ to become hard of hearing
 ալանջ տալ to listen, to heed
 ալանջարոյժ (n) ear doctor, ear specialist
 ալն (pl ալունք) (n) fountain, spring; eye; precious stone on rings
 ալնածիլ (vi) to respect
 ալնածուծիւն (n) respect, deference
 ալնապիշ (a) staring
 ալնատու (a) fascinating
 ալնարկ (n) look, glance
 ալնարկ ընել to signal with the eyes
 ալնարկով հետեւիլ to follow with one's eyes
 ալնարկութիւն (n) reference
 ալնրահ (a) obvious
 ալնդէտ (a) attentive, anxious
 ալներել (a) obvious, apparent, evident
 ալնթարթ (n) twinkling of an eye
 ալնթարթի մը ընթացքին in the twinkling of an eye
 ալնկալել (vt) to expect
 ալնկալութիւն (n) expectation
 ալնկառոյց (a) attentive
 ալնոց (n) eyeglasses
 ալնոցաւոր (a) bespectacled
 Ակոբ see Յակոբ
 ալումիդ (n) scholar monk
 ալոսայ (n) tooth
 ալոսայ կրծեմել to grind one's teeth, to gnash one's teeth
 ալոս (n) furrow
 ահ (int) oh! if only!
 ահ (n) fear
 ահ ու դող great fear, terror
 ահա (int) behold, here is
 ահաբեկ (a) terrified, frightened
 ահաբեկ ընել to terrorize, strike terror into one's heart
 ահաբեկած (pp/a of ահաբեկիլ) terrified, frightened
 ահաբեկիլ (vi) to become terrified
 ահաբեկիչ (a) terrifying
 ահագին (a) frightful; huge, immense; very loud
 ահազարհուր (a) frightened, frightening
 ահարկու (a) formidable; horrible
 ահարկութիւն (n) terror
 ահաւասիկ (int) behold, this is, here is
 ահաւոր (a) awful, frightful, frightening
 ահել (a) frightful
 ահեղագոչ (a) very loud, frighteningly loud
 ահեղագոչ (adv) very loudly
 ահեղամոռնչ (a) with a frightening roar
 ահկարանոց (a) carrying its neck proudly, head high
 ահուդող (n) terror
 աղ (n) salt
 աղախին (n) maid, maid-servant
 աղաղակ (n) cry, shout
 աղաղակ ձգել to cry out, to wail
 աղաղակել (vi) to cry, to shout
 աղայ (Turk)(n) Mr.
 գեղի աղայ head man of a village
 աղանք (n) pleading
 աղալական (a) pleading
 աղալաւոր (a) suppliant, pleading
 աղալել (vi) to plead, to beg, to supplicate
 աղապատալից (a) affectionate, sympathetic, arousing sympathy, pitiful
 աղապատանք (n) affection, love; pity
 աղաքուռած (pp/a of աղաքուռիլ) soiled, blemished
 աղաւաղել (vt) to corrupt, to distort
 աղաւնտուն (n) pigeon nest
 աղաւնի (n) pigeon
 աղբար (n) brother
 Ակոբ աղբար Uncle Ակոբ
 աղբիր (n) spring, fountain
 աղեղ (n) bow (used in archery or with the violin)
 աղեղնաւոր (n) archer
 աղետալի (a) tragic
 աղերս (n) entreaty, plea, request

աղերսանք (n) entreaty, supplication
 աղէարձան (n) statue made of salt
 աղէկ (a) good
 աղէկ (adv) well
 աղէտ (n) misfortune, disaster
 աղէտաբեր (a) fatal, disastrous
 աղէտալի (a) tragic, disastrous
 աղէտք (n) disaster, tragedy, misfortune

աղի (a) salty, saline
 աղիողորմ (a) heartrending, doleful
 աղիտաբեր see աղէտաբեր
 աղիք (n) intestine
 աղմկայոյզ (a) noisy
 աղմկարար (n) one who causes noise
 աղմկել (vt) to disturb, to trouble
 աղմուկ (n) noise
 աղմուկ Գանել to make noise
 աղուամազ (n) hair, nap
 աղուոր (n) beautiful person or thing
 աղուոր (a) nice, pretty
 աղուոր (adv) nicely, prettily
 աղուորութիւն (n) beauty, loveliness, prettiness

աղջիկ (n) girl, daughter
 աղջիկութիւն (n) girlhood
 ան ունեցեր էր խօսուած աղջիկ-
 կութիւն she had been talked
 about as a girl

աղջկային (a) feminine
 աղջնակ (dim of աղջիկ) (n)
 little girl

աղտեղի (a) dirty
 աղտոտ (a) dirty, filthy
 աղքատ (a) poor, destitute, needy
 աղքատ (n) needy, poor, beggar
 աղքատութիւն (n) poverty, neediness
 աղօթատուն (n) place of worship

աղօթել (vi) to pray
 աղօթող (prp/n of աղօթել) he who
 prays, worshipper

աղօթող (prp/a of աղօթել) praying
 աղօթք (n) prayer, praying

աղօթքէ լուր ունենալ to know
 what prayer is

աղօթքի իյնալ to kneel down to
 pray

աղօտ (a) vague, dim
 աղօտած (pp/a of աղօտիլ) blurred,
 unclear, dim

աղօրիք (n) mill
 աճած (pp/a of աճիլ) grown
 անապարանք (n) haste, hurry

անապարանքով hastily, hurriedly
 անապարանքով hastily, hurriedly
 անապարել (vi) to hasten, to rush,
 to hurry

աճիլ (vi) to grow
 ամա (Turk) (conj) but
 ամալաստան (n) desert
 ամալի (a) deserted, desolate,
 uninhabited

ամալութիւն (n) desolation,
 desert, deserted expanse
 աման (Turk) (int) oh!

ամանակ (n) measure, movement
 ամալում (n) embarrassment, feeling
 of shame

ամառ (n) summer
 ամալել (vi) to be ashamed, to be
 embarrassed

ամբաստանել (vt) to accuse
 ամբաստանութիւն (n) accusation

ամբար (n) granary
 ամբարտաւան (a) arrogant

ամբալ see անբալ

ամբոխ (n) crowd
 ամբոխում (n) tumult, disturbance

ամբողջ (a) all, entire, whole

ամբողջութեամբ wholly

ամբողջանալ (vi) to be completed,
 to be consummated

ամբողջապէս (adv) wholly, completely

ամբողջացում (n) completion

ամբողջովին (adv) completely

ամբողջութիւն (n) whole, entirety,
 wholeness

ամբողջութեամբ completely, in
 its entirety

ամեհանալ (vi) to become violent, to
 go wild

ամեհի (a) wild, untamed, spirited

ամեն see ամէն

ամենաղոյզն (a) least

ամենազօր (a) omnipotent, all power-
 ful

ամենափոքր (sup of փոքր) small-
 est, tiniest

ամենայն (a) every

ամենայն ինչ everything

ամենեւին (adv) at all, not at all

ամենուր (adv) everywhere

ամենուրեք (adv) everywhere

ամենք see ամէնք

Ամերիկա (n) America, the United States

Ամերիկացի (n & a) American

- ամէն** (a) every
ամէն անգամ each time, every time
ամէն անգամ որ whenever
ամէն բան everything
ամէն ինչ everything
ամէն կողմէն on (from) all sides
ամէն ուրեք everywhere
ամէն ոք everyone
ամէն տեղ everywhere
ամէնքը (pron) all, everyone
Ամիէն (n) Amiens, city in France,
 North of Paris
ամիս (n) month
ամիրայ (n) emir, prince, governor of
 a province; a wealthy titled per-
 son, a high government functionary
Ամիրապետ (n) Caliph
ամմա see **ամա**
ամուլ (n) pair, husband and wife
ամուլ (a) barren, sterile
ամուսին (n) husband
ամուսիններ husband and wife
ամուսնական (a) marital, of marriage
ամուսնանալ (vi) to marry, to get
 married, to wed
ամուսնացած (pp/a of **ամուսնանալ**)
 married
ամուսնութիւն (n) marriage, wedding
ամուսնութեան միջորդուհի
 marriage maker, marriage
 broker
ամուսնութեան ուղեւոր to ask
 one's hand in marriage
ամուր (a) tight, strong, firm
ամուր (adv) strongly, firmly
ամուր բռնած squeezing,
 holding tightly
ամէկոտ (a) bashful
ամէնալ (vi) to be ashamed, to be
 embarrassed, to be shy
ամէցող (prp/a of **ամէնալ**)
 embarrassed, shy
ամպ (n) cloud
ամպարագիծ (a) limitless
ամպրոպ (n) thunder cloud; storm,
 tempest
ամպրոպայոյց (a) stormy,
 tempestuous
ամսական (adv) per month, monthly
ամրապինդ (a) solid; fortified
ամրափակ (a) imprisoned; tightly
 shut
ամրոց (n) fortification, fort
ամփոփ (a) concise; neat, gathered
 together; intimate
- ամփոփել** (vt) to enclose, to contain;
 to summarize
ամփոփուած (pp/a of **ամփոփել**)
 summarized; stored; gathered
ինքն իր մէջ ամփոփուած self
 contained
ամփոփուիլ (vp) to be summarized; to
 be contained
ամօթ (n) shame, embarrassment
ամօթ է it is embarrassing, it is
 shameful
ամօթիւած (a) bashful
այբ (n) the first letter of the alphabet
այգ (n) dawn
այգի (n) vineyard
այդ (a) that
այդչափ (adv) that much, so much
այդպէս (a) such, that kind
այդպէս (adv) in that manner, so
այդպիսի (a) such, that kind
այդքան (adv) so; so much
այժմ (adv) now
այն այժմ for the present, for the
 time being
այժմէն (adv) from this moment
այլ (n) another, other
այլ (a) other
այլ խօսքով in short
այլ (conj) but
այլապէս (a) varied, different
այլակերպ (a) strange looking,
 different looking
այլակերպուած (pp/a of **այլակերպուիլ**)
 transformed, disguised
այլալած (pp/a of **այլալիլ**) excited,
 changed, showing anxiety, worried
այլալիլ (vi) to show anxiety, to
 become agitated, to become worried
մի այլալիլ keep calm, do not get
 excited, do not worry
այլանդակ (a) strange, grotesque
այլալուծիւն (n) change in facial
 expression or voice, worry, anxiety
այլապէս (adv) otherwise
այլատես (a) different kinds
այլափոխիլ (vi) to change, to be
 transformed
այլեւս (adv) any longer, now
այծ (n) goat
այծի մորուք goatee
այծեամ (n) roebuck, male roe, deer
այն (pron) he, she; that
իբր այն as such
այն (a) that

այն աստիճան to such an extent
 այն ատեն then
 այնինչ (pron) that
 այնմ (dat of այն) to that
 ըստ այնմ accordingly
 այնուհետև (adv) thereafter
 այնպէս (adv) like that, that way
 այնպէս չէ՞ Isn't that so?
 այնպէս որ so that
 այնպէս է that's true
 այնպէս եկաւ իրեն որ it
 seemed to him (her) that
 այնպիսի (a) such
 այնքան (adv) so much, so many, so
 որքան աւելի ... այնքան
 the more ... the more
 այնքան ... որքան as ... as
 այո (adv) yes
 այս (a) this
 այս տեղ here
 այսինչ (n) so and so
 այսինքն (conj) that is, that
 is to say
 այսուհանդերձ (adv) nevertheless,
 however
 այսուհետև (adv) hereafter
 այսչափ (adv) so many, this much
 այսպէս (adv) thus, in this
 manner, such
 այսպիսի (a) this kind, such
 այստեղ (adv) here
 այսքան (adv) so, so much
 այսօր (adv) today
 այտ (n) cheek
 այտերն ի վեր up one's cheeks
 այտոսկր (n) cheekbone
 այր (a) male
 այր մարդ man
 այր (n) man, male
 այրած (pp/a of այրիլ) burned
 այրական (a) masculine, virile
 այրել (vt) to burn, to singe
 այրի (n & a) widow; widower
 այրի մնացած widowed
 այրիլ (vi) to burn
 կրակներու մէջ այրիլ to be
 highly feverish, to have a
 very high fever
 այրող (prp/a of այրել) burning, that burns
 այրուած (pp/a of այրուիլ) burned
 այրուիլ (vi) to be burned
 այրում (n) burning
 այցելել (vi & vt) to visit

այցելու (n) visitor
 այցելութիւն (n) visit
 այցելութեան երթալ to visit
 այցելութեան գալ to visit, to pay
 a visit
 ան (a) that, those
 ան (pron) that one, he, she
 ասոր անոր of or to others
 անազորոյն (a) cruel, merciless
 անալի (a) insipid, tasteless, lethargic, without enthusiasm, difficult
 անախորժ (a) unpleasant, untoward
 անակնկալ (n) surprise
 անակնկալ (a) unexpected, surprising
 անակնկալօրէն (adv) unexpectedly
 անաչ (a) fearless, dauntless
 Անահիտ (n) mother goddess of Armenia,
 daughter of Aramazt
 անաղարտ (a) intact, undamaged, safe
 անաղմուկ (adv) noiselessly, without
 noise
 անամպ (a) cloudless, clear
 անայլայլ (a) unchanging, calm
 անանկ (a) such
 անանկ որ so that
 անանուի (n) mint
 անանուն (a) nameless, unknown
 անապակ (a) pure, unmixed
 անապատ (n) desert
 անապատացնել (vt) to turn into a desert
 անառակ (a) naughty; libertine, dissolute, immoral
 անառակութիւն (n) libertinism, dissolute conduct; naughtiness
 անառարկայ (a) without an object
 անառարկելի (a) incontrovertible, indisputable
 անառիկ (a) impregnable
 անասնական (a) animal-like; beastly
 անասնակերպ (a) shaped like an animal
 անասնապաշտութիւն (n) animal worship
 անասնութիւն (n) animality, animal
 instinct
 անասուն (n) animal, beast
 Անատոլի (n) Anatolia, historical
 Armenia, today part of Turkey
 անարատ (a) unblemished, clean
 անարգ (a) vile, base, lowly
 անարեւ (a) shady
 անարժան (a) unworthy
 անարժէք (a) worthless
 անարիւն (a) bloodless
 անարձագանգ (a) without echo, echoless
 անարմատ (a) without roots

- անարտասուք (a) tearless, dry
 անաւարտ (a) unfinished
 անբաժան (a) inseparable
 անբաժան (adv) inseparably
 անբաղդ (a) unfortunate
 անբանասցնել (vt) to render irrational,
 to take away one's reason
 անբարբառ (a) silent
 անբարբառ (adv) silently
 անբարոյականութիւն (n) immorality
 անբարտաւանութիւն (n) arrogance
 անբացատրելի (a) inexplicable
 անբաւ (n) infinite
 անբաւ (a) great, boundless,
 infinite, immense
 անբաւարարութիւն (n) insufficiency
 անբիծ (a) perfect, unblemished,
 spotless; innocent
 անբոյժ (a) incurable, fatal
 անգրաստասպա (a) indiscreet, in-
 capable of keeping a secret
 անգամ (n) time
 անգամ մըն ալ once again
 ամէն անգամ each time, every
 time
 այնքան անգամներ so many times
 ատենն անգամ մը periodically,
 from time to time
 շատ անգամ often
 վերջին անգամ for the last time
 քանի մը անգամ a few times
 քիչ անգամ rarely, seldom
 ամէն անգամ որ whenever, each
 time
 անգամ (adv) even
 անգէտ (a) ignorant
 անգթութիւն (n) cruelty
 անգթօրէն (adv) mercilessly, cruelly
 անգիծ (a) without lines
 անգին (n) priceless one
 անգին (a) priceless
 անգիտակ (a) ignorant, oblivious,
 unaware
 անգիտակից (a) unconscious
 անգիտակցաբար (a) unknowingly,
 without realizing
 անգիտանալ (vi) to be ignorant of,
 to not know, to be in the dark
 about
 անգիւտ (a) rare, not to be found
 անգլիական (a) English
 անգլիերէն (n) English (language)
 անգղ (n) Egyptian vulture
 անգղիերէն (a & n) English
 անգոյն (a) colorless
 անգործ (a) unemployed, idle
 անգուլթ (a) cruel, merciless
 անդադար (adv) continually,
 ceaselessly, incessantly
 անդամ (n) member; limb
 անդառնալի (a) complete, irrever-
 sible, irretrievable, irrevocable
 անդառնալի կերպով irrevocably
 անդաստան (n) land, field
 անդարձ (a) irrevocable
 անդարձ (adv) irrevocably
 անդենական (n) of a world beyond the
 grave
 անդենաւորած (pp/a of անդենաւորիլ)
 deceased
 անդէն (adv) directly, immediately
 անդի (n) other side
 անդիի other
 անդիէն (adv) from the other side,
 from over there
 անդին (adv) to one side, over there,
 on the side, elsewhere
 անդին (post) beyond
 անդիմադրելի (a) irresistible
 անդնդախոր (a) very deep, deep as
 an abyss, unfathomable
 անդոհ (a) melancholy; worry, anxiety
 անդորր (n) calmness, peacefulness
 անդորր (a) calm, peaceful
 անդորրութիւն (n) peace, calm,
 quiet
 անդուլ (a) endless, continual
 անդունդ (n) abyss, gulf, chasm
 անդր (adv) beyond
 անդրագոյն (adv) deepest, farthest
 անդրադառնալ (vi) to notice; to
 return; to realize
 անդրանիկ (a) firstborn; first; early
 անդրանիկ (n) older brother or sister,
 firstborn
 անդրաշխարհ (n) the world beyond,
 beyond this world
 անդրաշխարհային (a) that is from
 beyond this world
 անդրդուելի (a) firm
 անդրդուելիօրէն (adv) firmly
 Անեզրութիւն (n) Infinite
 անել (a) inextricable, without exit
 անեղծ (a) indelible, indestructible;
 incorruptible; spotless
 աներեւոյթ (a) invisible
 աներկիւղ (a) fearless
 աներկիւղ (adv) fearlessly

անզգալարար (adv) unconsciously
 անզգած (a) insensitive
 անզէն (a) unarmed
 անզիջող (a) uncompromising
 անզուսպ (a) uncontrolled, unbridled
 անզօր (a) powerless, impotent
 անէացում (n) annihilation, becoming
 nothing
 անէծք (n) curse, malediction
 անէութիւն (n) nothingness
 անընդհատ (adv) ceaselessly,
 incessantly, continually
 անընդմէջ (a) uninterrupted
 անընդունակ (a) incapable
 անթառամ (a) unfading, ever fresh
 անթարթ (a) staring
 անթափանց (a) impenetrable
 անթափանցելի (a) impenetrable
 անթել (n) wireless
 անթել (a) wireless
 անթել հեռագիր telegraph
 անթելել (vt) to cover with ashes
 անթերի (a) perfect, faultless
 անթիւ (a) numerous, countless
 անթուական (a) undated, dateless
 անիծեալ (n) damned, cursed
 անիծեալ (a) cursed, damned,
 confounded
 անիծել (vt) to curse
 անիծուիլ (vp) to be cursed
 անիկա (pron) he, she, it; that one
 անիմանալի (a) inaudible
 անիմաստ (a) meaningless
 անիմաց (a) inaudible, unheard
 անիշխանական (a) anarchist
 անիրակելի (a) unrealizable
 անիրաւ (a) unjust
 անիրաւի unjustly
 անիրաւութիւն (n) injustice
 անիւ (n) wheel
 անլաց (a) not crying, dry (eyes)
 անլեզու (a) dumb, incapable of speech
 անլոյս (a) dark, without light
 անլսելի (a) inaudible
 անխախտ (a) unchanged, unaltered;
 unshakable
 անխառն (a) unmixed, unadulterated,
 pure
 անխոհեմ (a) indiscreet
 անխոհեմութիւն (n) indiscretion
 անխոնջ (a) tireless, tirelessly
 անխոստովանելի (a) inadmissible,
 incapable of being admitted
 անխոստում (a) unpromising

անխորհուրդ (a) thoughtless, carefree
 անխուսափելի (a) inevitable, inescapable
 անխոռով (a) undisturbed, calmly
 անխօս (a) silent
 անխօս (adv) silently
 անխօսուկ (a) silent, without uttering
 a word, without speaking
 անխօսուկ (adv) silently
 անծածկոյթ (a) uncovered, bare;
 open-air
 անծայր (a) endless, limitless
 անծիր, անծայր endless, limitless
 անծանակ (a) free from shame, innocent
 անծանրութիւն (n) weightlessness
 անծանօթ (a) unknown, unfamiliar;
 strange
 անծանօթ (n) stranger, unknown
 անծեղ (n) jay, magpie
 անծիր (a) limitless
 անծիր, անծայր limitless, endless
 անկախ (a) independent
 անկանգ (adv) without stopping
 անկանոն (a) irregular
 անկաշառ (a) incorruptible, honest
 uncorrupted
 անկասկած (adv) undoubtedly
 անկարգութիւն (n) misconduct,
 irregularity, disorder
 անկարելի (a) impossible
 անկարելի (n) that which is im-
 possible, impossibility
 անկարող (a) unable, powerless,
 impotent, incapable
 անկեալ (a) fallen
 անկեղծ (a) sincere
 անկեղծութիւն (n) sincerity
 անկեղծօրէն (adv) sincerely
 անկենդան (a) lifeless
 անկէ (pron) from him, from her,
 from it
 անկէց (abl of ան)(pron) from that
 անկէց ետքը after that, since then
 անկիրթ (a) discourteous, rude, uncouth
 անկիրթին մեծը most discourteous one
 անկից (abl of ան)(pron) from there
 անկից առաջ before then
 անկից ի վեր since then
 անկիւն (n) corner
 անկրիւ (a) untrod, unfrequented
 անկողին (n) bed
 անկողին մտնել to go to bed
 անկողին երթալ to go to bed
 անկորուստ (a) everpresent, incapable
 of being lost; alive

- անկում (n) fall; decline
 անհաղորդ (a) uncommunicative
 անհամբեր (a) unpleasant
 անհամոք (a) unpleasant
 անհամ (a) tasteless, unpleasant
 անհամակիր (a) unsympathetic
 անհամար (a) countless, innumerable
 անհամբեր (a) impatient, anxious;
 անհամբեր (adv) anxiously
 անհամբերություն (n) impatience
 անհամեմատ (a) disproportionate
 անհանգիստ (a) uncomfortable,
 not peaceful
 անհանգստություն (n) indisposition,
 discomfort
 անհանդարտ (a) restless
 անհաշտ (a) implacable, irreconcilable,
 not in harmony with, incompatible
 անհաշտելիություն (n) irreconcil-
 ability
 անհասկնալի (a) incomprehensible
 անհաստատ (a) unsure, insecure
 անհատ (n) individual
 անհատականություն (n) individuality,
 individualism, personality
 անհատնում (a) inexhaustible
 անհարազատ (a) alien, not genuine
 անհաասարակչի (a) uneven,
 unbalanced
 անհաատ (n) unbeliever, infidel,
 heathen
 անհաատալի (a) incredible,
 unbelievable
 անհաատորիմ (a) disloyal,
 unfaithful
 անհաատարմություն (n) disloyalty,
 unfaithfulness
 անհետ (a) without a trace, unseen,
 disappeared
 անհետ ըլլալ to disappear
 անհետանալ (vi) to disappear, to vanish
 անհետացած (pp/a of անհետանալ)
 vanished, disappeared
 անհետացող (pp/a of անհետանալ) vanishing
 անհետեւանք (a) fruitless, futile
 անհիմ (a) unfounded
 անհնար (a) impossible
 անհնարին (a) impossible, imaginary
 անհոգ (a) careless, carefree
 անհուն (n) infinite, immensity
 անհուն (a) immense, limitless
 անհունապէս (adv) immensely
 անհունորէն (adv) infinitely, greatly
 անհրաժեշտ (a) imperative, necessary;
 indispensable
 հարկ անհրաժեշտ very necessary
 անհրապոյր (a) unattractive
 անձ (n) person, individual
 անձամբ in person, personally
 անձայն (a) noiseless, silent
 անձայն (adv) noiselessly, silently
 անձանձրոյթ (a) tireless
 անձանձրոյթ (adv) tirelessly
 անձաւ (n) cave
 անձեռնմխելի (a) untouchable
 անձկագին (a) anxious
 անձկագին (adv) anxiously
 անձկալի (a) anxious
 անձկաւ (adv) anxiously
 անձկութիւն (n) anxiety, agitation;
 suffering
 անձկութեամբ with anxiety,
 anxiously
 անձնագոհութիւն (n) self sacrifice
 անձնական (a) personal; one's own
 անձնանալ (vi) to take form, to
 become a person
 անձնասպան (a) suicidal
 անձնասպան ըլլալ to commit
 suicide
 անձնատուր (a) surrendered
 անձնատուր ըլլալ to surrender
 անձնաւորութիւն (n) character,
 person, personality
 անձնդիւր (a) pleasurable
 անձնիք (n) bust, trunk
 անձնուիրութիւն (n) devotion
 անձնուէր (a) devoted
 անձրել (n) rain
 անձրելել (vi) to rain
 անձրելոտ (a) rainy
 անճանաչ (a) unknown, unfamiliar
 անճաշակ (a) tasteless, lacking in
 good taste
 անճառելի (a) inexpressible
 անճգմելի (a) uncrushable, indestructible
 անճիգ (a) effortless
 անճոռնի (a) monsterlike, grotesque
 անմահ (a) immortal
 անմահացած (pp/a of անմահանալ)
 immortalized
 անմահութիւն (n) immortality
 անմասն (a) detached, without a share,
 non-participating
 անմատոյց (a) inaccessible,
 unapproachable
 անմատչելի (a) unattainable, un-
 approachable, inaccessible
 անմարդկութիւն (n) inhumanity,
 brutality

- անմարմին (a) without body
 անմաքրութիւն (n) impurity
 անմեկնելի (a) incomprehensible
 անմեղ (a) innocent
 անմեղութիւն (n) innocence
 անմիջական (a) immediate
 անմիջապէս (adv) immediately
 անմիտ (a) senseless, silly
 անմխիթար (a) inconsolable
 անմոռնի (a) silent
 անմոռնի (adv) silently
 անյազ (a) insatiable, greedy
 անյայտ (a) invisible
 անյայտ բլլալ to disappear
 անյաջող (a) unsuccessful
 անյատակ (a) bottomless
 անյեղչի (a) immutable
 անյիշատակ (a) immemorial,
 unrecorded, unremembered
 անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր
 from time immemorial
 անյողողող (a) firm, resolute
 անյուշ (a) forgotten
 անյուսութիւն (n) hopelessness
 անյօդ (a) incoherent
 անյօժար (a) unwilling
 աններող (a) intolerant, unforgiving
 աննեցուկ (a) without support
 աննիւազ (a) opulent; person not in need
 աննիւջ (a) sleepless
 աննիւթ (a) immaterial, intangible
 աննկարագրելի (a) indescribable
 աննկուն (a) indomitable, in-
 vincible; firm
 աննկուն (adv) invincibly, in-
 domitably; firmly
 աննման (a) incomparable, peerless
 աննշան (a) insignificant, unmarked
 աննշմար (a) unnoticed
 աննշմարելի (a) unnoticed, unnoticeable
 աննունչ (a) awake, sleepless
 աննպատակ (a) aimless
 անշահախնդրութիւն (n) unselfish-
 ness, state free of self interest,
 freedom from self interest
 անշարժ (a) immobile, motionless
 անշարժանալ (vi) to become immobile
 անշարժութիւն (n) immobility
 անշէջ (a) unextinguishable, eternal
 անշէջ (adv) eternally
 անշնորհ (n) ungraceful, lacking
 in grace
 անշշունչ (a) silent, without a sound
 անշշունչ (adv) silently
 անշունչ (a) breathless, without
 breath; lifeless
 անշուշտ (adv) undoubtedly, of course,
 certainly
 անշուք (a) insignificant
 անշփոթ (a) undisturbed, untroubled, not
 confused
 անշօշափելի (a) intangible
 անողորմ (a) implacable, cruel, relentless
 անողորմելի (a) relentless, unrelenting
 անոյշ (a) sweet, dear
 անոնց (pron) to them, for them
 անոնց (a) their
 անոնք (pron) they
 անոնք ... ասոնք the former...
 the latter
 անոր (a) his, her, its
 անոր (pron) to him, to her
 անոր համար for that reason
 անորակելի (a) indescribable
 անորոշ (a) uncertain, imprecise
 անուանարկել (vt) to slander
 անուանել (vt) to call
 անուանուիլ (vp) to be called
 անութ (n) armpit
 անուն (n) name
 անուն դնել to name, to call
 յանուն in the name of
 անուշ (n) sweetmeat
 անուշներ expression used to respond
 to a toast such as
 կենդանութիւն, կենացնուդ
 անուշ (a) sweet
 անուշ գալ to be pleasing
 անուշաբոյր (a) fragrant, sweet smelling
 անուշադիր (a) inattentive, careless
 անուշակ (a) sweet
 անուշիկ (a) sweet, pretty
 անուշութիւն (n) sweetness
 անուշցած (pp/a of անուշնալ)
 sweetened
 անուրջ (n) dream, vision
 անպակաս (a) ever-present
 անպայման (adv) undoubtedly, without
 a doubt
 անպաշտպան (a) defenseless, unprotected
 անպատասխան (a) unanswered
 անպատեհութիւն (n) inconvenience, in-
 appropriateness
 անպատկառութիւն (n) irreverence,
 disrespect
 անպատկառութեամբ with irrever-
 ence, irreverently
 անպատճառ (adv) absolutely, without
 fail

- անպատկերի (a) untellable, inexpressible, indescribable
 անպատում (a) limitless
 անպառտապար (a) unprotected, unsheltered
 անպատրաստ (a) unprepared
 անպարագիծ (a) limitless
 անպարոյր (a) limitless, unbounded
 անպարտելի (a) invincible
 անպէտ (a) useless
 անպիտան (a) useless, worthless, evil, vile
 անջատուած (pp/a of անջատուիլ) separated
 անջատուիլ (vi) to be separated
 անջինջ (a) indelible
 անջնջելի (a) indelible
 անջրպետ (n) chasm, space
 անսահման (a) limitless, immense, infinite
 անսահմանօրէն (adv) infinitely
 անսասան (a) unshaken, firm
 անսովոր (a) unusual
 անսուղ (a) hungry
 անսուղ (adv) hungrily
 անսպառ (a) inexhaustible
 անսպառելի (a) inexhaustible
 անստոյգ (a) uncertain
 անստուգուծիւն (n) uncertainty
 անվախօման (a) endless
 անվախօման (adv) endlessly, interminably
 անվանելի (a) impossible to drive away
 անվատնելի (a) inexhaustible, unwastable
 անվարձ (a) untrained, untamed, unaccustomed
 անվարան (a) unhesitating
 անվարան (adv) unhesitatingly
 անվեհեր (a) intrepid, fearless
 անվեհեր (adv) intrepidly, fearlessly
 անվերադարձ (a) without return
 անվերապահ (a) without reservation
 անվերապահ կերպով unreservedly, without reservation, openly
 անվերջ (a) endless
 անվերջ (adv) endlessly
 անվերջանալի (a) endless
 անվկանդ (a) unassailable
 անվճար (a) unpaid
 անվհատ (a) undaunted, undismayed
 անվնաս (a) harmless
 անվստահ (a) uncertain, unsure
 անվտանգ (a) safe, secure
 անվտանգ (adv) safely
 անվրդով (a) calm, undisturbed
 անվրդով (adv) calmly, undisturbed
 անտանելի (n) that which is unbearable
 անտանելի (a) unbearable, intolerable
 անտառ (n) forest
 անտառակ (n) little forest
 անտառուիլ (vi) to congregate among the trees, to gather
 անտարբեր (a) indifferent
 անտարբեր (adv) indifferently
 անտարբերութիւն (n) indifference
 անտարբերութեամբ indifferently
 անտեղեկ (a) uninformed
 անտեղի (a) unfounded; inappropriate
 անտես (a) unseen, invisible
 անտեսանելի (a) invisible
 անտերուխ (a) unprotected, abandoned
 անտէր (a) defenseless
 անտէր անտիրական defenseless
 անտիրական (a) unprotected
 անտէր անտիրական defenseless
 անտուն (a) homeless
 անտրտունջ (a) uncomplaining
 անտրտունջ (adv) uncomplainingly, without complaining
 անրջական (a) dreamy, of dreams
 անրջակոծ (a) startled by a nightmare; struck by dreams
 անրջահեւ (a) affected by dreams, agitated by dreams
 անցած (pp/a of անցնիլ) past
 անցեալ (n) past
 անցեալ (a) past, bygone
 անցեալ տարի last year
 անցնել (անցնել) (vi & vt) to pass; to place around, to recover (from illness)
 աչքէ անցնել to examine
 սուրէ անցնել to put to the sword
 մտքէն անցնել to think of
 կոնակին անցուցակ wearing on his back
 անցնիլ (vi) to pass; to go; to traverse; to go beyond, to surpass
 մտքէն անցնիլ to occur, to cross one's mind
 իրար անցնիլ to be upset, to get excited
 անցնող (pp/a of անցնիլ) passing, that passes
 անցորդ (n) passerby, pedestrian, traveler
 անցուած (pp/a of անցուիլ) transfixed, skewered, attached to
 անցունել (vt) to pass, to wear

- անցք (n) passage, passageway, walk;
 event, occurrence
 անփառունակ (a) inglorious; very
 simple, very humble
 անփոյթ (a) uncaring
 անփոյթ ըլլալ to be indifferent
 անփոյթ (adv) carelessly, negligently
 անփորձ (a) inexperienced; free of harm
 անփութութիւն (a) carelessness,
 negligence
 անփութութեամբ carelessly, negli-
 gently; aimlessly; at leisure
 անփոփոխ (a) unchanged
 անփոփոխութիւն (a) unchangeability
 անփոփոխութեամբ without
 change
 անքթիթ (adv) fixedly
 անքոյթ (a) safe
 անքուն (a) sleepless
 անօգուտ (a) useless, futile
 անօթ (n) vessel, pot
 անօթի (n) hungry person
 անօթի (a) hungry
 անօթի մեռնիլ to starve, to die
 of hunger, to be famished
 անօթութիւն (n) hunger
 անօսր (a) thin
 անօսրութիւն (n) thinness, subtlety
 անօրէն (a) lawless, criminal, wicked
 անօրինակ (a) unusual, unmatched
 աշակերտ (n) pupil
 աշխատանք (n) work, labor
 աշխատասէր (a) industrious, diligent
 աշխատասիրութիւն (n) diligence,
 industriousness
 աշխատաւոր (n) worker
 աշխատաւոր (a) working, who works
 աշխատիլ (vi) to work
 աշխատող (prp/n of աշխատիլ) worker
 աշխատութիւն (n) work, labor,
 effort
 աշխարհ (n) world, earth
 աշխարհ վկայ as the world is

 աշխարհակալ (n) ruler of the world
 աշխարհայնութիւն (n) worldliness,
 love of the world
 աշխարհանուէր (a) worldly,
 loving worldly things
 աշխարհիկ (a) worldly
 աշխարհք see աշխարհ
 աշխետ (a) chestnut colored, sorrel
 աշխոյժ (n) ardor, enthusiasm
 աշխոյժ (a) ardent, vigorous

 աշխուժ see աշխոյժ
 աշխուժիւ (adv) with vivacity,
 quickly
 աշնանային (a) autumnal
 աշուն (n) autumn, fall
 աշտարակ (n) tower, spire
 աչ see աչք
 աչակոտ (a) biased
 աչուկ (n) (dim of աչք) eye, little eye
 աչք (n) eye
 աչք նետել to glance
 աչքէ անցնել to examine
 աչքէ իյնալ lose status, fall out
 of favor
 լալազին աչքերով in tears, eyes
 full of tears
 աչքի զարնել to attract attention
 իր աչքին in his (her) eyes
 աչքը վրան մնալ to like very much
 աչքերը կախել to look fixedly
 իմ աչքերուս in my eyes, in my
 opinion
 քունը աչքերէն թոյլ to lose one's
 sleep
 աչքերը պոստել to squint
 աչքդ առածին չափ as far as the
 eye can see
 աչքըրացութիւն (n) alertness
 shrewdness, cleverness
 ապա (n) loose, sleeveless outer
 garment worn chiefly by Arabs
 ապա (adv) then
 ապագայ (n) future
 ապագային in the future
 ապագայապաշտ (a) futurist
 ապաժաման (a) tardy, late, anachronistic
 ապականուած (pp/a of ապականիլ)
 corrupt, corrupted
 ապականութիւն (n) corruption, evil
 ապակեայ (a) glassy
 ապակենման (a) glassy
 ապակեփեղկ (n) display window
 ապակի (n) glass
 ապահով (a) secure
 ապահով (adv) securely
 ապահովաբար (adv) certainly,
 undoubtedly
 ապահովել (vt) to assure, to secure
 ապահովութիւն (n) security, assurance,
 protection
 ապառաժ (n) rock
 ապառաժեայ (a) of rock, rocky
 ապառնի (n) future (tense)
 ապաստան (n) haven, shelter, refuge

ապաստանարան (n) shelter, haven,
 refuge
 ապաստանիլ (vi) to seek refuge,
 to take refuge
 ապարան see ապարանք
 ապարանք (n) mansion, castle, palace
 ապացոյց (n) evidence, proof
 ապացուցանել (vt) to prove
 ապաւէն (n) refuge; protector
 ապաքինիլ (vi) to recover
 ապաքինող (prp/n of ապաքինիլ)
 convalescent, patient, sick person
 ապերախտ (a) ungrateful
 ապերախտութիւն (n) ingratitude
 ապիկարութիւն (n) impotence,
 feebleness
 ապշած (pp/a of ապշիլ)
 astonished, stupefied, stunned
 ապշաւոր (a) amazed, in amazement
 ապշութիւն (n) surprise, astonish-
 ment; stupefaction; insanity
 ապշութեամբ with amazement;
 stupidly
 ապուշ (n) fool
 ապուշ (a) stupid, foolish
 ապուշութիւն (n) stupidity
 ապսպրել (vt) to order
 ապսպրուած (pp/a of ապսպրուիլ)
 ordered, commanded; artificial,
 unnatural
 ապսպրուիլ (vp) to be commanded,
 to be ordered
 ապստամբ (n) rebel
 ապստամբիլ (vi) to revolt, to rebel
 ապտակ (n) slap
 ապտակել (vt) to slap
 ապրիլ (vi & vt) to live
 Ապրիլ (n) April
 ապրող (prp/n of ապրիլ)
 one who lives
 ապրուած (pp/a of ապրուիլ)
 lived
 ապրուիլ (vi & vp) to be lived
 ապրում (n) experience, living
 աջ (n) the right; right hand
 աջ (a) right
 աջակողմ (n) right-hand side
 աջակցութիւն (n) assistance, aid,
 help
 առ (prep) as, as to
 առ ի՞նչ as what; for what purpose
 առ այժմ for the time being
 առազաստ (n) sail
 առազաստանաւ (n) sailboat

առած (n) proverb
 առած (pp/a of առնել) taken, in
 one's hand
 ձեռքը առած in his (her) hand
 առակ (n) proverb; fable
 առանձին (a) own; private, indivi-
 dual
 առանձին (adv) alone, individually
 առանձինս (a) unusual, singular
 առանձնակեաց (a) lonely, withdrawn,
 living like a recluse
 առանձնանալ (vi) to withdraw, to
 retire, to be alone
 առանձնաշնորհում (n) privilege
 առանձնութիւն (n) solitude
 առանց (prep) without
 առաջ (adv) before; forward; age
 ժամ առաջ as soon as possible
 քիչ առաջ a little while ago
 էն առաջ first of all
 առաջ որ whereas before
 նախ եւ առաջ first of all
 առաջ զալ to be born, to result;
 come first, take precedence
 առաջ (post) before
 առաջանալ (vi) to advance
 առաջարկ (n) proposal, suggestion
 առաջարկութիւն (n) proposal
 առաջարկուիլ (vp) to be offered, to
 be proposed, to be suggested
 առաջին (a) first
 առաջին բլանի վրայ in the fore-
 ground, first
 առաջնակարգ (a) leading, first-rate,
 outstanding
 առաջնորդել (vt) to lead
 առաջնորդող (prp/n of առաջնորդել)
 one who leads, leader
 առասպել (n) legend, fable, myth
 առասպելական (a) legendary
 առատ (a) ample, plentiful, abundant,
 copious, luxuriant
 առատ (adv) freely, abundantly, in
 large quantities
 առատածոն (a) generous
 առատածոնութիւն (n) generosity
 առատութիւն (n) abundance
 առատութեամբ with abundance,
 abundantly
 առարկայ (n) object
 առաւել (adv) more
 առաւելութիւն (n) advantage
 առաւօտ (n) morning
 առաքեալ (n) apostle

առաքելութիւն (n) mission
 առաքինի (a) virtuous
 առաքինութիւն (n) virtue
 առեղծուած (n) enigma, riddle
 առեւտրական (n) businessman
 առեւտրական (a) commercial, of business
 առէջ (n) (spider) web; warp
 առէք (n)
 առէքը դրուած offered to the public
 առժամայն (adv) immediately
 առիգած (n) apron
 առիթ (n) occasion
 առթիւ on the occasion of
 առաջին առթիւ at first, the first time
 առիթով մը sometime
 ուրիշ առիթով some other time
 իր առիթով through him
 այս առթիւ on this occasion
 առինքնող (prp/a of առինքնել) attractive
 առիւծ (n) lion
 առի (a) full, replete
 առկա (a) suspended, hanging
 առկախիլ (vi) to hang
 առկայծ (a) wavering, flickering, dying
 առհասարակ (adv) generally, usually
 առհաւական (a) ancestral, traditional, atavistic
 առնաբար (adv) manfully, in a manly way
 առնական (a) male, manly
 առնել (vt) to take, to receive, to assure; to buy
 լուր առնել get news, receive information
 պատասխան առնել to receive an answer
 վեր առնել to lift
 շունչ առնել to breathe
 առնել քալել to go away
 առ քեզի here is
 թել առնել to take wings, to sear
 շրջանակի մէջ առնել to frame
 շորս դին առնել to surround
 խելք առնել
 վար առնել to lower
 առնուած (pp/a of առնել) taken
 վար առնուած taken down

առնուիլ (vp) to be taken
 առնուիլ see առնել
 առոյգ (a) vigorous, youthful
 առողջ (a) healthy
 առողջանալ (vi) to heal, to get well, to recover
 առողջութիւն (n) health
 առոյգ (a) youthful, vigorous, fresh
 առու (n) brook, streamlet
 առուակ (n) rill, little stream, brook
 առուզութիւն (n) vigor, strength
 առում (n) taking, conquest
 առջեւ (adv) before, in front
 առջեւ (post) in front of
 առջի (a) first; former
 առջի քերան at first
 առջի գիշեր the other night
 առջի իրիկուրնէ ի վեր since the night before
 առջին see առջեւ
 առտու (n) morning
 առտուն in the morning
 առտունբեր in the morning
 առտուն կանուխ early in the morning
 առտուն մօտ toward morning
 առօրեայ (n) daily occurrence, that which occurs daily
 առօրեայ (a) daily
 աւ (pron) this one
 աւոր աւոր of or to others
 աւոր համար for this reason
 աւ (a) this
 ասանկ (a) such
 ասանկ (adv) this way, like this
 ասդին (adv) this way, on this side
 ասդին անդին in all directions; this way and that way, here and there
 ասդին (post) since, on this side
 Պոլսոյ առումէն ասդին since the conquest of Constantinople
 ասիկա (pron) this, this one
 ասկէ վերջ after this
 ասկից (abl of աւ) from this
 ասկից զառ besides, moreover, in addition to this
 ասկից (adv) from here
 ասոնք (pron) these, they
 ասոնք...ասոնք the former ... the latter
 Ասորիք (n) Syria
 ասուկ (n) shooting star
 ասպատակ (a) raiding, guerrilla, marauding

- ասպարէզ (n) field, latitude; career
 ասպետ (n) knight
 ասանջական (n) giver of hospitality
 աստանդական (a) vagrant, vagabond,
 wandering
 աստղաբիր (a) with starlike pupil
 աստի
 բաց աստի moreover, besides
 աստիճան (n) degree, step; rank; stairs
 այն աստիճան to such an extent
 աստիճանաբար (adv) gradually
 աստղ (n) star
 աստղազարթ (a) starry, star studded,
 full of stars
 աստղաճատ (a) like stars, having a
 starlike seed
 աստղային (a) sidereal
 Աստղիկ after Անահիտ the most
 popular goddess in the Armenian
 pantheon
 աստնուոր (n) mortal, person
 belonging to this world
 Աստուած (n) God
 Աստուած քեզ օրհնէ God bless you
 Աստուած վկայ honestly, as God
 is my witness
 Աստուած չընէ God forbid!
 Աստուած քեզ պահէ may God grant
 you long life
 Ճեղայ Տէր Աստուած good heavens,
 my goodness
 աստուած (n) god
 Աստուածածին (n) Virgin Mary
 Աստուածածնայ մեծելոց the day
 following the feast of the Assump-
 tion of the Holy Virgin (Aug. 15)
 Աստուածամայր (n) Virgin Mary, Mother
 of God
 աստուածային (a) heavenly, godly
 աստուածաբնալ (a) deified, divine
 աստուածացում (n) deification
 աստուածեան (a) divine
 աստուածիմաստ (a) infinitely wise,
 with heavenly wisdom
 աստուածութիւն (n) god
 աստուածուհի (n) goddess
 աստ (a) that
 աս մասին as far as that is
 concerned
 ատաղծ (n) material
 ատամ (n) tooth
 ատանկ (a) such; that kind
 ատանկ (adv) so, in that manner
 ատել (vt) to hate
 ատելի (a) detestable, hateful
 ատելութիւն (n) hatred
 ատեն (n) time
 որչափ ատենէ ի վեր how long?
 since when?
 ատեն ատեն from time to time
 պարապ ատենները when one is not
 occupied, when one has nothing
 to do
 քիչ ատենուան մէջ in a little
 while
 քիչ ատենէն in a little while
 այն ատեն then
 ատենօք at one time
 ատենն անգամ մը periodically,
 from time to time
 ատենը անգամ մը from time to
 time, occasionally
 ատենին on time
 այդ ատենէն even then, from that
 time
 որքան ատեն որ as long as
 ատենաբան (n) orator, public speaker
 ատեցողութիւն (n) hatred
 ատոր (pron) for that one, to that one
 ատոր համար for that reason
 արաբ (n) Arab
 արաբացի (a) Arabian, Arab
 Արաբիա (n) Arabia
 արագ (a) rapid, fast
 արագ (adv) fast, quickly, rapidly
 արագ արագ rapidly
 արագահիր (a) rapidly revolving
 արագիւ (n) stork
 արագութիւն (n) speed, quickness
 արագութեամբ quickly, swiftly,
 with speed
 արածել (vt) to graze, to put to
 pasture
 արածող (prp/a of արածիլ) that
 grazes
 արահետ (n) path, way, road
 արանք (n) space between objects,
 alley
 տուներու արանքէն between the
 houses
 արատ (n) blemish, spot
 արատ քերել to dishonor
 արատաւորել (vt) to soil, to blemish,
 to tarnish one's reputation
 արարած (n) creature
 Արարատ (n) Mt. Ararat
 արարիչ (n) creator
 արարչագործ (a) creative, that creates

- արարչութիւն (n) creation
 արարք (n) behavior, activity, acts
 արբանեակ (n) satellite
 արբենալ (vi) to become intoxicated
 արբեցնել (vt) to intoxicate
 արբեցող (prp/n of արբենալ) drunk, intoxicated person
 արբեցութիւն (n) intoxication, drunkenness
 արբեցում (n) intoxication
 արբշիւ (a) with intoxication, intoxicated
 արգահատելի (a) pitiful, to be pitied
 արգանդ (n) womb
 արգասիք (n) fruit, result, effect
 արգաւանդ (a) fecund, generating
 արգելափակ (a) imprisoned
 արգելք (n) obstacle
 արգիլել (vt) to prevent, to forbid
 արգիլում (pp/a of արգիլել) forbidden
 արդ (adv) now
 արդար (a) innocent; just, fair
 արդարանալ (vi) to be justified
 արդարացի (a) justified, valid
 արդարացնել (vt) to justify, to defend
 արդարացում (n) justification
 արդարեւ (adv) indeed, in truth
 արդարութիւն (n) justice
 արդեօք (adv) I wonder, perhaps, is it that, is it possible that, perchance
 արդէն (adv) already, indeed, in truth
 արդէն իսկ already
 արդի (a) modern
 արդիւնք (n) result, consequence
 արդուզարդ (n) adornment, toilette
 արդուզարդուց սենեակ powder room
 արդուկուած (pp/a of արդուկուել) ironed, pressed
 արեգակ (n) sun
 արեւակէզ (a) tanned, sun-tanned
 արեւ (n) sun
 օր արեւ տեսնալ to be happy
 օրն ու արեւը his life
 արեւածաղիկ (n) sunflower
 արեւելեան (a) eastern
 արեւելք (n) east, orient
 Մերձաւոր Արեւելք the Near East
 արեւմուտք (n) west; sunset
 ծայրագոյն արեւմուտք far west
 արեւոտ (a) sunny
 արթիստ (Eng or Fr)(n) artist
 արթննալ (vi) to wake up, to awaken
 արթնցած (pp of արթննալ) awakened, having awakened
 արթնցնել (vt) to awaken, to wake up
 արթնցող (prp/a of արթննալ) awakening, that is awakening
 արթուն (a) alert, awake
 արժաբեկ (a) pejorative
 արժան (a) appropriate, deserving
 արժանանալ (vi) to merit, to come to deserve, to earn
 արժանապատուութիւն (n) self respect
 արժանաւոր (a) worthy, deserving
 արժանաւորութիւն (n) merit
 արժանի (a) worthy, deserving, fitting
 արժանիք (n) merit, worth
 արժեզրկել (vt) to deprive of merit
 արժել (vi) to be worth
 արժեւորում (n) judgment, evaluation
 արժէք (n) value, worth
 արժէքաւոր (a) expensive, valuable
 արժող (prp/n of արժել) worthy one
 արժող (prp/a of արժել) being worth, having a value of
 արի (a) brave
 արիաքար (adv) bravely, courageously
 արիւն (n) blood
 արիւն արցունք լալ to weep copiously
 անոր համար արիւն էր եղած there had been bloodshed on her account
 արիւնահոս (a) bleeding
 արիւնեւանդ (a) blood-hued, bloody
 արիւնիլ (vi) to bleed
 արիւնոտ (a) bloody
 արծաթ (n) silver
 արծաթ (a) of silver, silvery
 արծաթակերտ (a) made of silver, silver, silvery
 արծաթագին (a) bought with silver, expensive
 արծաթահիւս (a) silvery, made of silver
 արծաթապատ (a) silverplated
 արծարծում (n) starting, stirring
 արծել (vt) see արածել
 արծիւ (n) eagle
 արծուաթեւիլ (vi) to have wings of an eagle
 արկած (n) accident, adventure
 արկածահար (n) hurt by (in) an accident, damaged, shattered
 արհամարանք (n) scorn

արհամարհել (vt) to scorn
 արհամարհելի (a) vile, contempt-
 ible, reprehensible, worthy of scorn
 արհամարհող (prp/a of արհամարհել) scornful
 արհամարհոտ (a) scornful
 արհամարուած (pp/n of արհա-
 մարուիլ) he who is scorned
 արհամարուիլ (vp) to be scorned
 արհաւիրք (n) fear
 արհաւրօք fearfully
 արհաւրաւից (a) frightful, frighten-
 ing, terrible, terrifying
 արհեստ (n) trade, profession
 արհեստանոց (n) shop
 արհեստաւոր (n) artisan
 արծազանգ (n) echo
 արծազանգել (vi & vt) to echo
 արծազանգող (prp/a of արծազան-
 գել) echoing, that echoes
 արծակ (a) free, open
 արծակ ու ճամարծակ freely,
 fearlessly
 արծակել (vt) to dismiss, to free,
 to let go, to loosen; to emit, to
 send toward
 ախ մը արծակել to utter a sigh
 արծակող (prp/n of արծակել) one
 who frees, one who lets loose;
 utterer, giver
 արծակուած (pp/a of արծակել) uttered, given, freed; free; thrown
 արծակունակ (a) free
 արծան (n) statue
 արծանագործ (n) sculptor
 արծանագործութիւն (n) sculpture,
 sculpturing, carving
 արծանագրել (vt) to record, to
 register
 արծանագրուած (pp/a of արծանա-
 գրուիլ) registered, enrolled,
 recorded
 արծանագրութիւն (n) enrollment,
 registration, record
 արծանագրութեան տետրակ register
 արծանագրուիլ (vi & vp) to enroll,
 to be enrolled
 արծանագած (pp/a of արծանանալ) like or having become a statue
 արմատ (n) root, source
 արմատ ձգել to settle, to
 establish
 արմուկ (n) elbow
 արշալոյս (n) dawn

արշաւ (n) race
 արշաւանք (n) invasion, incursion;
 course; rush
 արշաւել (vi & vt) to race, to run
 արու (a) masculine
 արուարծան (n) suburb
 արուեստ (n) art
 արուեստագէտ (n) artist
 արուեստական (a) artificial
 արջառ (n) cattle
 արջառաջիլ (n) whip
 արտ (n) field
 արտադրել (vt) to produce
 արտածորել (vt) to emit, to exude
 արտակարգ (a) unusual
 արտայայտել (vt) to express
 արտայայտիչ (a) expressive
 արտայայտութիւն (n) expression
 արտաշնչել (vt) to breathe forth,
 to emit, to send out
 արտաշնչում (n) exhalation
 արտասահման (n) abroad; diaspora
 արտասանել (vt) to recite, to say,
 to utter
 արտասանութիւն (n) recitation
 արտասուագին (a) tearful, full of tears
 արտասուաթոր (a) tearful
 արտասուացող (a) tearful, wet with tears
 արտասուել (vi) to weep, to shed tears
 արտասուող (prp/a of արտասուել) crying
 արտասուք (n) tear
 արտակար (n) land measure (like acre)
 արտաքին (a) exterior, external
 արտաքնոց (n) toilet
 արտաքոյ (a) unusual
 արտաքոյ կարգի unusual, exceptional
 արտաքսել (vt) to expel
 արտեւանունք (n) eyelid
 արտոյտ (n) skylark, lark
 արտօրալ (vi) to hurry, to hasten
 արտօսրագոծ (a) with tears, tearful
 արցունք (n) tear
 արցունք թափել to shed tears
 արիւն արցունք լալ to weep
 copiously
 արցունքոտիլ (vi) to fill with
 tears, to become wet
 արփաւէտ (a) bright, full of light
 արփաւոր (a) bright, brilliant, luminous
 արքայ (n) king
 արքայական (a) royal
 աւազ (n) sand

աւազակ (n) thief, robber, highway-man,
brigand

ընչից աւազակ robber of wealth

աւազան (n) font; pool

աւաղ (int) alas!

աւանդական (a) traditional

աւանդել (vt) to communicate, to
tell, to transmit

դասաւանդել to teach, to give
a lesson

աւանդութիւն (n) tradition

աւալ (n) song, melody

աւարել (vt) to pillage, to plunder

աւարտել (vt) to finish

աւել (n) broom

աւել աւելի վրայ չափցնել to
wear out one broom after another

աւելածու (n) sweeper

աւելի (n) more

աւելի (adv) more

աւելի քան rather than

չափէն աւելի too much, excessively

աւելնալ (vi) to increase, to rise

աւելորդ (a) extraneous, useless

աւելորդապաշտութիւն (n) super-
stition

աւելցնել (vt) to add, to increase

աւետարանական (a) Evangelical

աւեր (n) destruction

աւերած (n) destruction

աւերակ (n) ruin; in ruins

աւերակ (a) in ruins, ruined

աւերիչ (a) destructive

աւիշ (n) lymph

աւիւն (n) desire; enthusiasm;
vigor, strength

աւշային (a) lymphatic

աւրել (vt) to erase

աւրջակել (vt) to destroy

աւրուիլ (vi) to deteriorate

աւրուիլ (vp) to be erased

ափ (n) palm, hand; shore

ափի դերան dumbfounded

ափերը իրարու ծծծել to clap

ափուկ (n) shore

աքաղաղ (n) rooster, cock

ափսոս (int) alas!

աքասիա (n) acacia

աքսորանք (n) deportation

աքսորեալ (n) exile

աքսորեալ (a) exiled

աքսորուած (pp/n of աքսորուիլ)
exiled, deported

R

բարբիւել (vi) to palpitate, to throb

Բաբելոն (n) Babylon

բարբ (int) alas!

բազին (n) pagan altar, temple

բաղ (n) duck

բազէ (n) falcon, hawk

բազկաթոռ (n) armchair

բազկատարած (a) with open arms

բազմագունի (a) multicolored

բազմազան (a) many, greatly varied

բազմալար (a) many-stringed, with
many strings

բազմաթիւ (a) many, in large numbers

բազմախորհուրդ (a) full of wisdom,
full of many thoughts

բազմածել (a) multi-form, many-faceted

բազմապահանջ (a) demanding

բազմապատկուած (pp/a of բազմապատ-
կուիլ) multiplied

բազմապատկուիլ (vi) to be multiplied

բազմերանգ (a) many colored

բազմիլ (vi) to sit

բազմոց (n) chair, sofa, couch

բազմութիւն (n) crowd, mass multitude

բազուկ (n) arm

բաժ (n) share

բաժակ (n) cup, glass

բաժանմունք (n) division

բաժանում (n) division, part

բաժին (n) part, portion, share; section

բժշկա-մանկավարժական բաժին
medical education section

բաժնել (vt) to separate, to divide, to
distribute

բաժնուիլ (vi) to separate, to
become separated, to leave

բաժնուիլ (vp) to be separated, to
be divided, to be distributed

բաժանուած (pp/a of բաժնուիլ)
separated

բալ (n) sour cherry

բախել (vt) knock, strike

բախտ (n) fortune, luck; fate,
destiny

ըստ բախտի aimlessly, at random

բախտակից (a) sharing the same destiny

բախտաւոր (n) fortunate, fortunate person

բախտաւոր (a) fortunate, lucky

բակ (n) yard

բալ (n) spade

բաղադրել (vt) to compound
 բաղադրիչ (a) component, constituent
 բաղադրիչ տարր element
 բաղդ (n) fortune, luck; fate, destiny
 բաղդակից (n) sharer of the same
 fortune or fate
 բաղդակից ըլլալ to share the
 same fortune
 բաղդատել (vt) to compare
 բաղիլ (vi) to clash, knock against
 բաղխում (n) clash
 բաղկանալ (vi) to consist
 բաղձալ (vt) to desire, to long for
 բաղձալի (a) desirable
 բաղձանք (n) wish
 բաղձացուած (a) desired
 բաղձոտ (a) full of desires
 բաղնիք (n) bathhouse, bath
 բաճկոն (n) coat, jacket; vest
 բամբասող (prp/n of բամբասել)
 gossip
 բամբասող (prp/a of բամբասել)
 gossiping
 բամբին (n) castanet
 բամբուրգել (vi) to make music
 (with a բամբին or փանդին (a
 three-stringed instrument))
 բամպակ (n) cotton
 բայ (n) verb
 բայց (conj) but
 բայց թէ որ however
 բայց եւ այնպէս but, however
 բան (n) thing; word
 ի՞նչ բանի իմար why? for
 what reason?
 բաներնիս բուրդ է we are in
 a bad way, we are in trouble
 զացէք բաներնիդ go away
 բանալ (vt) to open
 կրակ բանալ to fire, to open
 fire
 ինոճայնք բանալ to pick up
 the telephone
 բանալի (n) key
 բանակ (n) army
 բանակ զարնել տալ to camp,
 to set up camp, to set up an
 army
 բանականութիւն (n) reason
 բանածել (n) formula, cliché
 բանածելուիլ (vp) to be formulated
 բանաստեղծ (n) poet
 բանաստեղծական (a) poetic
 բանղակ (n) preserves, sweetmeats

բանիլ (vi) to work
 բանիկ see բան
 բանուկ (a) busy
 բանուոր (n) worker
 բանջարեղէն (n) vegetable
 բանսէ (n) pansy
 բանտ (n) prison
 բանտարկեալ (n) prisoner
 բանտարկուած (pp/a of բանտարկ-
 ուիլ) imprisoned
 բանտարկութիւն (n) imprisonment
 բանտարկուիլ (vp) to be imprisoned
 բանտարկում (n) imprisonment
 բաշ (n) name
 բառ (n) word
 բառազիտական (a) semantic
 բառալ (n) lowing, bellowing
 բառալ see բառալ
 բառտօն (Fr) pardon
 բարակ (a) thin
 երկար բարակ at length
 բարբառ (n) dialect, language, speech,
 tongue
 բարբարոս (a) barbaric
 բարգաւաճ (a) flourishing, prosperous
 բարդ (a) complex, complicated; compound
 բարդել (vt) to mass, to pile, to amass,
 to accumulate
 բարդուիլ (vp) to accumulate
 բարեալ
 մնաւ բարեալ good-bye
 բարեբախտ (a) fortunate, happy
 բարեբախտութիւն (n) good fortune
 բարեբաստ see բարեբախտ
 բարելալ (a) comfortable, good
 բարեխնամ (a) kind, solicitous
 բարեկամ (n) friend
 բարեկամ (a) friendly
 բարեկամութիւն (n) friendship
 բարեկարգութիւն (n) discipline, reform
 բարեկեցիկ (a) of comfortable circum-
 stances, well-to-do
 բարեկեցութիւն (n) welfare
 բարեծել (a) well-formed, shapely
 բարեմիտ (a) sincere; frank; naive
 բարեպաշտիկ (a) pious
 բարեպատեհ (a) propitious, fortunate
 բարերար (n) benefactor
 բարերար (a) beneficent
 բարել (n) greeting
 բարել ընել to send one's greetings,
 to send one's respects
 բարել տալ to greet
 բարեւել (vt) to greet

բարեփոխել (vt) to amend, to improve
 բարի (n) good
 երթաս բարով goodbye
 չլուսնար բարով would that it had not dawned
 մնաք բարով goodbye
 մնացէք բարով goodbye
 բարի (a) good, kind
 բարի լոյս good morning
 բարի ըլլալ to be kind enough to
 Բարիզ (n) Paris
 բարիզեան (a) Parisian
 բարիք (n) good, blessing
 բարկ (a) acrid, sour, pungent
 բարկաճայթ (a) very angry
 բարկանալ (vi) to become angry
 բարկացած (pp/a of բարկանալ) angry
 բարկացալ (a) very angry
 բարկութիւն (n) anger
 բարկութիւնը իջեցնել to soothe, to pacify
 բարձ (n) cushion, pillow
 բարձունք (n) summit, height, high ground
 բարձր (n) top, summit, height
 բարձր (a) tall, high; upper; loud
 բարձր դասակարգ upper class
 բարձրը up above
 բարձր գլխարկ top hat
 բարձր ուսում ունենալ to be well-educated
 բարձրագոյն (a) loud, thundering
 բարձրահասակ (a) tall
 բարձրաճայն (adv) aloud, loudly
 բարձրայօն (a & adv) with head high, proud; proudly, haughtily
 բարձրանալ (vi) to rise, to go up, to get up, to ascend
 բարձրացած (pp/a of բարձրանալ) risen, arisen; rising
 բարձրացնել (vt) to raise
 բարձրացող (prp/a of բարձրանալ) that rises
 բարձրացում (n) raising, rising, progress, elevation
 բարձրութիւն (n) height, loftiness
 բարոյական (n) moral; morality
 բարոյականութիւն (n) morality
 բարոյեցիկ (n) kindness, goodness
 բարունակ (n) fruit laden vine branch
 բարուղի (vi) to improve
 բարք (n) manner

բարօրութիւն (n) welfare, good
 բաց (n) open space
 բաց (a) open; light
 գլուխը բաց bareheaded
 բաց (adv) openly
 բացէ՛ի բաց openly, boldly, frankly
 բաց աստի moreover
 բացազանչել (vi) to exclaim
 բացած (pp/a of բանալ) opened, having opened
 բացակայ (a) absent
 բացակայութիւն (n) absence
 բացայայտ (a) clear
 բացառաբար (adv) by exception
 բացառիկ (a) exceptional, unusual
 բացառութիւն (n) exception
 բացատրել (vt) to explain
 բացատրութիւն (n) explanation
 բացատրուիլ (vp) to be explained
 բացարձակ (a) absolute
 բացարձակապէս (adv) absolutely
 բացի (prep) except, in addition to
 բացիքել (vt) to open and close, bat (the eyelashes)
 բացիքուող (prp/a of բացիքուիլ) half-closed
 բացորոշ (a) plain, clear, obvious
 բացորոշ (adv) plainly, clearly
 բացուած (pp/a of բացուիլ) open, opened
 բացուածք (n) opening
 բացուիլ (vi & vp) to open, to be opened
 բացօթեայ (a) open air
 բաւ (n) end, limit
 բաւ ըլլալ to suffice, to be enough
 բաւական (a) enough; sufficient
 բաւական (adv) sufficiently, quite
 բաւականանալ (vi) to be satisfied, to be content
 բաւիղ (n) labyrinth, maze
 բբալ (vi) to cry, to bleat
 Բեզաս (n) Pegasus
 բեկոր (n) small piece, fragment
 բեկիար (n) devil, satan
 բեկբեկ (a) broken, deformed
 բեկում (n) blow, disappointment, heartbreak
 բեկբեկել (vi) to quiver, to break, to deform
 բեհեզ (n) muslin
 բեղմնաւորութիւն (n) fecundity, fertility
 բեղուն (a) fecund, prolific

քեմ (n) stage, platform
 քեն (n) second letter of the alphabet
 քեռ (n) load, weight, burden
 քեռնաւոր (a) burdened
 քեռցնել (vt) to load
 քերան (n) mouth
 առջի քերան at first
 ափի քերան dumbfounded
 հարցումը քերանը մնալ to be unable to finish the question
 մէկ քերան together, in unison
 քերան քերնի mouth to mouth
 քերնէ քերան from mouth to mouth
 քերանբաց (a) open mouthed, agape
 քերանացի (a) oral, verbal
 քերանացի (adv) orally, verbally
 քերդ (n) fort, fortress
 քերդական (n) occupant of the fort
 քերդապահ (n) guard (of a fort)
 քերդապահ (a) guarding the fort
 քերդաքաղաք (n) fortified city, fortress city
 քերդիկ (dim of քերդ) (n) little fort
 քերել (vt) to bring; to bear, to give birth to
 քերել ալ to cause to be brought
 մէջ քերել to cite
 յառաջ քերել to cause
 ձեռք քերել to obtain
 միտք քերել to remember, to recall, to remind
 քերկրանք (n) joy, delight, happiness
 քերկրութիւն (n) happiness
 քերուիլ (vp) to be brought
 քերում (n) bringing
 արհեստի քերմամբ because of one's trade, due to one's trade
 քերրի (a) fertile
 քերք (n) fruit
 քզզիւն (n) buzzing
 քզէզ (n) beetle
 քզկտում (n) tearing to pieces, tearing to shreds
 քզքտուած (a) torn to shreds
 քծիշկ (n) physician, doctor
 քշկա-մանկավարժական բաժին medical education section
 քշկել (vt) to cure
 քիբ (n) pupil (of the eye)
 քիլ (a) azure, bright blue
 քիծ (n) spot, speck
 քիրտ (a) raw; rough; harsh

Բիւզանդիոն (n) Byzantium
 քիւրազան (a) many
 քիւր (n) 10,000, many, myriads
 քիւրեղառեսիլ (a) crystalline
 քիւրաւոր (a) ten thousand, many
 քիւրեղ (n) crystal
 քիւրեղեայ (a) crystal, of crystal, crystalline
 քլան (n) plan
 առաջին քլանի վրայ in the foreground, first
 քլուր (n) hill
 քիլի see քղիլ
 քղիլ (vi) to flow, to originate, to rise
 քնազգալ (vi) to feel instinctively
 քնազդ (n) instinct
 քնազդաբար (adv) instinctively
 քնազդօրէն (adv) instinctively
 քնածին (a) innate
 քնական (a) natural
 քնական (adv) naturally
 քնականաբար (adv) naturally
 քնակարան (n) residence, dwelling, home
 քնակիլ (vi) to live, to reside
 քնակիլ (n) resident, inhabitant
 քնակութիւն (n) residence
 քնակչութիւն (n) population
 քնաջինջ (a) destroyed completely
 քնաջինջ ընել to destroy completely, to eradicate
 քնաստուածութիւն (n) pantheism
 քնաւ (adv) at all; never, not at all
 քնաւորութիւն (n) personality
 քնէականութիւն (n) essence, being
 քնիկ (a) native
 քնութիւն (n) nature; personality, character
 քոժոժ (n) cowbell
 քոլոր (pron) all
 քոլորը մէկ all together, all at the same time
 քոլոր (a) all
 քոլորանուէր (a) totally dedicated
 քոլորովին (adv) completely
 քոլորուիլ (vi) to gather
 քոլորութիւն... շուրջ to surround
 քոլորտիք (n) surroundings
 քոլորտիքը նայիլ to look around
 տանը քոլորտիքը around the house
 քոլքա (n) polka
 քողքոջ (n) sprout
 քողքոջած (pp/a of քողքոջիլ) budding, sprouting

բողոք (n) protest
 բողոքալից (a) protesting
 բողոքել (vi) to protest
 բոյլ (n) army, multitude
 բոյն (n) nest
 բոյր (n) fragrance, scent, odor
 բոսիկ (a) bare, barefoot
 բոսոր (a) red
 բովանդակ (a) entire, whole
 բորբոսած (pp/a of բորբոսիլ) musty, mouldy, grown musty
 բորբոքած (pp/a of բորբոքիլ) agitated, angry, irritated
 բորբոքիլ (vi) to become angry
 բորբոքուած (prp/a of բորբոք-
 ուիլ) excited, agitated
 բոց (n) flame
 բոցավառ (a) flaming
 բոցեղ (a) fiery, flaming
 բու (n) owl
 բուերգ (n) song of the owl
 բուլբուլ see ԿԼԿՈՒԼ
 բուխ (a) tender
 բուն (a) real, genuine, pure
 բուն իսկ իր յանցանքովը
 with her own guilt
 բուն (n) stem, trunk
 բուն see բոյն
 բուռ (n) handful
 բուռ բուռ in handfuls
 բուռն (a) intense, ardent, violent
 բուսնիլ (vi) to grow
 բուսնող (prp/a of բուսնիլ) that
 grows, growing
 քիչ բուսնող rare
 բուրավէտ (a) fragrant
 բուրդ (n) wool
 քանենիս բուրդ է we are in a
 bad way, we are in trouble
 բուրեան (a) fragrant
 բուրել (vi) to smell
 բուրել (vt) to exhale (fragrance)
 բուրմունք (n) odor, scent, fragrance
 բուրում (n) fragrance, odor, scent
 բուրումնալից (a) fragrant, scented
 բուրումնաւէտ (a) fragrant
 բուրվառ (n) censor
 բուրվառել (vi) to censor, to
 spread incense with the censor
 բջիջ (n) cell
 բռնաբարել (vt) to subdue; to violate
 բռնաբարուած (pp/a of բռնաբար-
 ուիլ) subdued, dominated; violated

բռնադատել (vt) to force, to compel
 բռնադատութիւն (n) constraint
 բռնած (pp/a of բռնել) holding
 բռնանալ (vi) to tyrannize
 բռնապետութիւն (n) tyranny
 բռնասրտիկ (a) artificial
 բռնաւոր (n) tyrant
 բռնել (vt) to hold, to catch, to
 seize, to assume
 ճամբայ բռնել to take a road, to set out
 սիրտը ճանգիստ բռնել not to worry
 զԼՈՒՐ ՎԵՐ բռնած with head high,
 erect
 հրացանի բռնել to shoot
 բռնի (adv) forcibly
 բռնկած (pp/a of բռնկիլ) aflame,
 afire, burning
 բռնկեցնել (vt) to light, to set afire,
 to cause to burn with a flame;
 to create
 բռնկեցունել see բռնկեցնել
 բռնկիլ (vi) to catch fire, to emit
 flames
 բռնկում (n) flame, flaming, catching
 fire
 բռնուած (pp/a of բռնուիլ) caught,
 taken
 լայն բռնուած extensive
 բռնութիւն (n) tyranny
 Դժնութեամբ by force, forcibly
 բռնուիլ (vp) to be caught; to be
 seized; to be arrested
 լեզու բռնուիլ to be tongue tied
 բռնուոր (n) capture
 փախուրտուր բռնուոր hide and
 seek
 քրինձ (n) rice
 քռուցք (n) fist
 քռուցքը սեղմել to clench one's
 fist
 քրքշակ (n) home
 քրիչ (n) hoe
 քրիչ առ քրիչ with each stroke of
 the hoe

9

զազաթ (n) summit, top
 զալ (n) coming
 զալ (a) next
 զալ տարի next year

զալ (vi) to come

միտքը զալ to remember

յառաջ զալ to result

այնպէս եկաւ իրեն որ it

seemed to him(her) that

անուշ զալ to be pleasing

ծունկի զալ to kneel

առաջ զալ come first, take

precedence (over); to be

born, to result

այցելութեան զալ to visit,
to pay a visit

մեղքը զալ to feel sorry for

կենսքի զալ to come to life

կարս զալ to come as a bride

զալարատանջ (a) suffering,
tormented

զալարել (vt) to roll, to twist,
to wrap

զալարիլ (vi) to roll; to writhe

զալարուիլ see զալարիլ

զալուստ (n) arrival, coming

զահ (n) throne

զահպէժ (a) headlong, precipitate

զահպէժ (adv) headlong, precipi-
tately, precipitously

զահպիծել (vi) to tumble down rapidly

զաղափար (n) idea

զաղթական (a) immigrant, refugee

զաղթականութիւն (n) immigration

զաղթում (n) migration

զաղղիներէն (n) French

զաղջ (a) tepid

զաղջութիւն (n) tepidity,
lukewarmness

զաղտ (a) secret

զաղտագողի (adv) secretly

զաղտնաբար (adv) secretly

զաղտնածածուկ (a) secret, hidden

զաղտնապահ (a) secretive

զաղտնապահութիւն (n) secretiveness,
confidentiality

զաղտնի (a) secret

զաղտնի (adv) secretly

զաղտնիք (n) secret

զաղտուկ (a) secret, hidden,
furtive, covert

զամամ (a) dwarfish, short

զամ (n) nail

զամել (vt) to nail

զամուած (pp/a of զամուիլ)
nailed

զայթակղական (a) scandalous

զայթակղեցուցիլ (a) scandalous,
scandalizing

զայթակղութիւն (n) scandal

զայթիլ (vi) to slip, to stumble

զանգառ (n) complaint, protest

զանգատիլ (vi) to complain, to protest

զանգատող (prp/n of զանգատիլ)
complainer

զանգուր (n) curl, wavy hair

զանկ (n) head, skull, cranium

զանձ (n) treasure

զանձատուն (n) treasure-house

զառ (n) lamb

զառնուկ (n) lamb

Հարաւաղ (n) Montenegro; also a moun-
tain in eastern Armenia, south of
Lake Van, and west of Lake
Urmia

զարեջրատուն (n) beer hall, saloon

զարի (n) barley

զարնային see զարնանային

զարնանածաղիկ (n) spring flower

զարնանամուս (n) beginning of spring

զարնանային (a) of spring

զարշ (a) disgusting, foul, unclean

զարշահոտ (a) foul, malodorous

զարշապար (n) heel

զարշելի (a) detestable, hateful,
disgusting

զարուս (n) spring

զացած (pp/a of երթալ) gone

զաւազան (n) stick, cane

զաւաթ (n) glass, cup

զաւառ (n) province

զաւիթ (n) back of the church

զգուանք (n) embrace, caress

զգուել (vt) to hug, to embrace,
to caress

զգուող (prp/a of զգուիլ)
caressing, embracing

զեհնաղի (a) hellish

զեղ (n) beauty

see also զիւղ

զեղադաւար (a) beautiful,
beautifully green

զեղադէմ (a) beautiful

զեղահասակ (a) tall

զեղածոյլ (a) beautiful

զեղանի (a) pretty, beautiful, handsome

զեղատեսիլ (a) beautiful

զեղարուեստ (n) art

զեղարուեստասէր (n) lover of the arts

զեղափայլ (a) beautiful

գեղեցիկ (a) beautiful
գեղեցիկ (n) beauty, that which is beautiful
գեղեցկահիւս (a) beautifully woven
գեղեցկածայն (a) sweet voiced, melodious
գեղեցկանալ (vi) to become beautiful
գեղեցկացնել (vt) to embellish, to beautify
գեղեցկութիւն (n) beauty
գեղուհի (n) beauty, beautiful woman
գեղջկական (a) of peasants, rustic, coarse
գեղջկուհի (n) peasant woman
գեղջուկ (n) peasant
գեղա (a) colorful
գետ (n) river
գետածայն (a) sounding like a river
գետակ (n) small river, small stream
գետափ (n) river bank
գետեգերեայ (a) on the banks of a river
գետեզր (n) river bank
գետին (n) ground, floor
փորը գետնին տուած lying on one's stomach
գետնաքարշ (a) low, close to the earth, crawling
գերագոյն (a) supreme
գերազանց (a) superior
գերազանցութիւն (n) superiority
գերակշիռ (a) preponderant, decisive
գերան (n) log, beam
գերբնական (a) superhuman, supernatural
գերեզման (n) grave, tomb
գերեզմանատուն (n) cemetery
գերեզմանոց (n) cemetery
գերել (vt) to enslave
գերեկից (a) fellow slave
գերեկամատուցութիւն (n) sale into slavery, slave trade
գերեցած (pp/a of **գերել**) enslaved
գերի (n) slave
գերիվեր (post) above, beyond
գերմանական (a) German
գերմանացի (n & a) German
գերմանուհի (n) German woman
գերմարդկային (a) superhuman
գերութիւն (n) slavery
զգզգուած (pp/a of **զգզգուել**) tattered

զգրոց (n) drawer
զէթ (adv) at least
զէծ (a) desirous, amorous, licentious
զէշ (a) bad
զէշ երազ bad dream, nightmare
զրգանք (a) delicate
զթալ (vi) to have pity (mercy)
զթած (a) charitable
զթասիրտ (a) kind
զթութիւն (n) mercy
զտուել (vi) to fall out; to have bad relations
զիծ (a) mad, insane
զիծ (n) line
զիմ (n) third letter of the alphabet
զին (n) price
զինեատուն (n) saloon, barroom
զինի (n) wine
զինով (a) drunk, drunken, intoxicated
զինով զլուծով in a state of intoxication
զինովնալ (vi) to become intoxicated, to get drunk
զիշեր (n) night
զիշերով in the night, by night
զիշերները at night
զիշերային (a) of the night, nocturnal
զիսակ (n) braid
զիսական (a) scientific
զիսակից (a) aware, conscious, intelligent
զիսակցութիւն (n) knowledge, consciousness
զիսնալ (vt) to know; to realize; to know how; to be able; to find out
լեռը զիսնալ to be thoroughly familiar with the mountain
զիտութիւն (n) science, knowledge
զիացած (pp/n of **զիսնալ**) known; what one knows
զիր (n) letter
զիրզ (a) delicate, soft
զիրկ (n) lap
զիրկնդառնուել (vi) to embrace
զիրնալ (vi) to become fat, to put on weight
զիրուկ (a) plump, chubby, fat
զիրք (n) book
հեռաձայնի զիրք telephone directory
զիւղ (n) village

գիւղացի (n) peasant, villager
 գիւտ (n) discovery, invention
 գլգլուք (n) gurgling
 գլխաբաց (a) bareheaded
 գլխազարդ (n) head ornament
 գլխարկ (n) hat
 բարձր գլխարկ top hat
 գլխաւոր (n) leader, chief
 գլխաւոր (a) principal, main
 գլխիկոր (adv) with bowed head
 գլորել (vt) to roll; to swallow
 գլորիլ (vi) to roll, to tumble
 գլուխ (n) head; leader; top, summit
 ի գլուխ on one's head
 գլուխը բաց bareheaded
 գլխուն բան զալ to suffer
 գլուխ ունել to kill, to destroy
 գլուխը ժողովել to gather around oneself
 գլուխը դռնաւ to become dizzy
 գլուխ մաթեցնել to cause a headache; to talk too much
 գլխու պտոյա ունենալ to feel dizzy
 գլուխը վեր բռնած with head high, erect
 ինքնիր գլխուն all alone, by oneself
 ինքն իր գլխուն all alone, all by oneself
 կախ գլուխ with head lowered
 գիտով գլուխով in a state of intoxication
 լեռան գլուխ top of the mountain
 գլուխ գցել to rise, to raise one's head
 գլտորել (vt) to roll
 գլտորիլ see գլորիլ
 գծագրուած (pp/a of գծագրուիլ) drawn, painted, outlined
 գծագրութիւն (n) picture, drawing; outline
 գծել (vt) to draw, to sketch, to outline
 գծուած (pp/a of գծուիլ) drawn; marked
 գծուիլ (vp) to be drawn, to be sketched, to be outlined
 գմբեթ (n) see գմբէթ
 գմբէթ (n) dome, cupola
 գնալ (vi) to go
 գնած (pp/a of գնել) bought

գնահատող (pp/n of գնահատել) one who appreciates
 գնահատում (n) appreciation
 գնացք (n) pace
 գնդակ (n) ball; bead; bullet
 գնդակ նետել to fire on, to shoot at
 գնդակահարուած (pp/n of գնդակահարուիլ) person shot by a firing squad
 գնել (vt) to buy, to purchase
 գնում (n) purchase
 գնումներ ընել to go shopping
 գոգ (n) lap
 գոգ առնել to hollow, to become hollow
 գոգաւոր (a) concave, curved
 գոգնոց (n) apron
 գոգցես (conj) as if
 գոհ (a) content, satisfied
 գոհ մնալ to be satisfied
 գոհնալ (vi) to be satisfied
 գոյար (n) jewel, precious stone
 գոհացնել (vt) to satisfy
 գոհացուցիչ (a) satisfactory
 գոհութիւն (n) satisfaction
 գոհունակութիւն (n) satisfaction
 գող (n) thief, robber
 գողութիւն (adv) stealthily, secretly, like a thief
 գողար (a) tender, affectionate, loving
 գոմէշ (n) buffalo
 գոյանալ (vi) to accumulate, to form
 գոյացնել (vt) to produce
 գոյացութիւն (n) substance
 գոյաւոր (a) resulting, born
 գոյժ (n) bad news
 գոյն (n) color
 գոյնզգոյն (a) variegated, multi-colored
 գոյութիւն (n) existence
 գոնէ (adv) at least
 գոչել (vi) to exclaim, to cry
 գոչիւն (n) cry, call
 գոռ (a) roaring; fierce; bold
 գոռալ (vt) to roar, to thunder
 գոռոռալ (vi) to roar, to thunder
 գոռոգ (a) haughty, proud, arrogant
 գոռում (n) roar
 գովաբանել (vt) to praise
 գովել (vt) to praise, to laud
 գովեստ (n) praise
 գորգ (n) rug
 գործ (n) work; deed

- գործին չգալ** to be unacceptable
 to be unsatisfactory, will
 not do
գործին նայիլ to get to work,
 to turn attention to one's work
գործադիր (a) executive
գործադրել (vt) carry out
գործադրուիլ (vp) to be carried
 out, to be used, to be put to use
գործածել (vt) to use
գործածութիւն (n) use, manner of use
գործասեղան (n) work table, work
 bench
գործատեղի (n) place of work
գործարան (n) factory
գործաւոր (n) worker
գործել (vi) to work
գործիչ (n) worker
քաղաքական գործիչ political
 figure, public servant,
 diplomat, statesman
գործիք (n) instrument, tool
գործողութիւն (n) operation,
 activity
գործուած (pp/a of **գործուիլ**)
 done, worked
գործունեայ (a) active, industrious
գործունէութիւն (n) activity
գորշ (a) gray
գորշանալ (vi) to become gray, to gray
գորշապատ (a) gray, enveloped in
 gray
գորով (n) love
գորովազին (a) tender, affectionate,
 loving, amorous
գորովազուծ (a) tender, loving
գորովալից (a) loving, full of love
գորովանք (n) love, tenderness,
 affection
գոց (a) closed, shut
գոց սորվիլ to memorize,
 to learn by heart
գոց գիտնալ to know by heart
գոցել (vt) to close, to shut
գոցուած (pp/a of **գոցուիլ**)
 closed
գոցուիլ (vi & vp) to close, to
 be closed
գոցուելու մօտ about to close
գուզու (Turk)(n) lamb; dear
գուծել (vt) report, communicate
 (bad news)
գուլպայ (n) stocking
- գումար** (n) sum, total, amount
գունագեղութիւն (n) colorfulness,
 beauty of color, colorful beauty
գունաթափ (a) pale, colorless
գունաւոր (a) colored, colorful
գունաւորուիլ (vi) to become colored
գունդ (n) regiment; ball; weight
գունդագունդ (adv) in groups, in
 large numbers
գուշակել (vt) to guess, to divine
գուրգուրալ (vi) to show love
գուրգուրանք (n) affection
գուցէ (adv) perhaps
 մի **գուցէ** perhaps
գոնհիլ (a) vulgar, ill-bred
գոռւլ (a) curled
գտակ (n) small hat, cap
գտնալ (vt) to find
գտնել (vt) to find
գտնուած (pp/a of **գտնուիլ**)
 that exist, that existed, that were
գտնուիլ (vi & vp) to be found; to be
գրաբար (n) classical Armenian
գրագէտ (n) writer, man of letters
գրագիտութիւն (n) literature, the art
 of reading and writing
գրագիր (n) secretary
գրական (a) literary
գրականութիւն (n) literature
գրասենեակ (n) office
գրասէր (n) one who likes reading,
 lover of letters, lover of
 literature
գրասէր (a) lover of letters, lover
 of literature
գրաւեալ (a) occupied
գրաւել (vt) to conquer; to occupy;
 to charm, to capture
ուշադրութիւն գրաւել to attract
 attention
գրաւիլ see **գրաւուիլ**
գրաւիչ (a) attractive, charming
գրաւուիլ (vp) to be conquered, to be
 occupied, to be taken over
գրգռել (vt) to arouse, to anger, to
 irritate
գրգռիչ (a) disturbing, exciting,
 provocative
գրգռուած (pp/a of **գրգռուիլ**)
 agitated, angry, provoked
գրգռուիլ (vi) to become angry, to
 become agitated
գրգռում (n) disturbance, agitation

ջղային գրգռում state of nervous agitation
 գրգռություն (n) disturbance
 գրեթե (adv) almost, nearly, virtually
 գրել (vt) to write
 Գրիգոր Վաչագան Gregory the Martyrophile, catholicos of the Armenian Church from 1066 to 1105.
 գրիչ (n) pen
 գրկած (pp/a of գրկել) in one's arms
 գրկանք (n) embrace
 գրկաշափ (n) lap (distance from the fingertips of one hand to the fingertips of the other when both arms are stretched out wide on the sides and away from the body)
 գրկել (vt) to embrace; to pick up (a person)
 գրկուկի (vi) to embrace
 գրոհ (n) crowd, multitude, mob
 գրող (n) writer
 գրուած (pp/a of գրուիլ) written
 գրուած (pp/n of գրուիլ) written work, literary piece
 գրութիւն (n) writing
 գրպան (n) pocket
 գօտեմարտիլ (vi) to wrestle
 գօտի (n) belt, sash, zone
 ձիւրանի գօտի rainbow

2

դա fourth letter of the alphabet
 դագաղ (n) coffin
 դադար (n) pause
 դադարիլ (vi) to stop, to cease
 դադարում (n) cessation
 դադրած (pp/a of դադրիլ) ended, come to a halt
 դադրեցնել (vt) to stop, to bring to a halt
 դադրիլ (vi) to stop, to cease
 դաժան (a) unbearable, unpleasant, severe, harsh
 դալար (a) green
 դալարի (n) green; grass
 դալկա դէմ (a) pale, pale looking, with a pale face
 դալկա հար (a) pale, pallid; bleak

դալկացած (pp/a of դալկանալ) pale, having become pale
 դալուկ (a) jaundiced; pale
 դահիճ (n) executioner
 դահլիճ (n) room, living room, salon, large room
 դամբան (n) tomb, grave; tombstone
 դայնկ (n) midwife
 դայլալիկ (n) chirping, song, singing
 Դամասկոս (n) Damascus
 դանակ (n) knife
 դանակի տակ քաշել to put under the knife
 դանդաղ (a) slow
 դանդաղ (adv) slowly
 դանդաղություն (n) slowness
 դանդաղօրէն (adv) slowly
 դանդաշել (vi) to wander, to ramble, to walk aimlessly
 դանդաշուն (a) staggering, tattering
 դաշնակ (n) piano
 դաշնակի դասեր վերցնել to take piano lessons
 դաշնակութիւն (n) harmony
 դաշնաւորութիւն (pp/a of դաշնաւորութիւն) harmonized
 դաշնօրէն (adv) in unison, rhythmically
 դաշոյն (n) dagger
 դաշունահար (a) stabbed, wounded with a dagger
 դաշունահարել (vt) to stab, to cut through
 դաշտ (n) field
 դաշտագետիկ (n) field
 դառն (a) bitter
 դառնազին (adv) bitterly
 դառնալ (vi) to turn, to return; to become
 ետ դառնալ to return, to come back, to go back, to turn around
 շուրջը դառնալ to go around, to be around
 զլուխը դառնալ to become dizzy
 ետին դառնալ to turn around
 հասկնալի դառնալ to be understood
 դառնահամ (a) bitter
 դառնանալ (vi) to become bitter
 դառնացած (pp/a of դառնանալ) embittered
 դառնացեալ (a) bitter, embittered

դառնացնել (vt) to embitter
 դառնութիւն (n) bitterness
 դառնութեամբ with bitterness, bitterly
 դառնօրէն (adv) bitterly
 դաս (n) class, group; lesson
 դաշնակի դասեր վերցնել to take piano lessons
 դասագիրք (n) textbook
 դասախօս (n) lecturer, teacher
 դասախօսութիւն (n) lecture
 դասակարգ (n) class
 բարձր դասակարգ upper class
 դասատու (n) teacher
 դասարան (n) classroom
 դասաւորել (vt) to classify, to order, to arrange
 դասաւորում (n) classification, arrangement
 դասընկեր (n) classmate
 դաստիարակ (n) teacher, educator
 դաստիարակութիւն (n) upbringing, education
 դատ (n) case, cause; trial
 դատախազ (n) prosecutor
 դատաւնիք (n) sentence, stamp of sentence
 դատապարտեալ (a & n) condemned
 դատապարտել (vt) to condemn
 դատապարտող (prp/a of դատապարտել) condemnatory, condemning, damning
 դատապարտուիլ (vp) to be condemned
 դատաստան (n) judgment
 դատաստան կտրել to make a judgment
 դատաստանում (n) judgment
 դատարկ (a) empty
 դատարկութիւն (n) emptiness
 դատել (n) to judge
 դար (n) century
 դարէ դար from century to century
 դարանիլ (vi) to lie in wait, to lie in ambush
 դարաւոր (a) centuries-old
 դարբնել (a) to forge
 դարձ (n) return
 դարձած (pp/a of դառնալ) turned, turned aside
 դարձեալ (adv) again, once more
 դարձնել (vt) to turn; to render; to change, to convert
 ետ դարձնել to give back, to return

ուշադրութիւն դարձնել to pay attention
 դարձող (prp/n of դառնալ) one who turns
 դարձող (prp/a of դառնալ) that turns, that is turning; turning
 դարձուած (n) turn
 դարձուածք (n) expression; turn
 խօսքի դարձուածք idiom, idiomatic expression
 դարձք (n) turn
 դարման (n) remedy, treatment
 ի դարման for treatment
 դարմանել (vt) to treat, to remedy
 դարպաս (n) courting, wooing
 դարպաս ընել to court
 դարպասել (vt) to court, to woo
 դարպասող (prp/a of դարպասել) who courts, courting
 դարվար (adv) down, downhill
 դաւաճան (n) traitor
 դաւաճանել (vi) to betray
 դաւաճանութիւն (n) betrayal, treason
 դաւաճանուիլ (vp) to be betrayed
 դափնեւոր (n) laureate
 դզալ (n) spoon
 դդում (n) pumpkin, squash
 դեզ (a) peevish, irritable, easy to anger
 դեզերիլ (vi) to wander, to linger
 դեղ (n) medicine, medication, remedy
 դեղագիր (n) prescription
 դեղարան (n) drugstore
 դեղթափ (n) antidote
 դեղին (a & n) yellow
 դեղնիլ (vi) to become pale
 դեռ (adv) yet, still
 քանի դեռ as long as
 դեռ քանի մը շաբաթ առաջ only a few weeks ago
 դեռաւոր (a) young
 դեր (n) role
 դեր կատարել to play a role
 դերակատար (n) actor
 դերասան (n) actor
 դերասանական (a) acting
 դերասանուհի (n) actress
 դերել (a) futile
 ի դերել ելլալ to be futile
 դել (n) devil
 դէզ (n) heap, pile
 դէ՛ (int) come!
 դէմ (n) side facing a person

- դէմ (adv) against
 դէմ դնել to resist
 դէմ առ դէմ face to face,
 opposite each other
 դէմ (post) opposite
 հրիկուան դէմ toward evening
 դէմ see դէմք
 դէմք (n) face; person; figure
 դէն (adv) over there, farther
 դէպ see դէպի
 դէպի (prep) toward
 դէպք (n) incident, event
 դըք
 դըք դըք tap, tap
 դիմագծութիւն (n) expression
 դիպակ (n) silk, taffeta
 դիցանոյշ (n) goddess
 դրժար (a) see դժուար
 դժբախտ see դժբաղդ
 դժբախտութիւն see դժբաղդութիւն
 դժբաղդ (a) unfortunate
 դժբաղդաբար (adv) unfortunately
 դժբաղդութիւն (n) misfortune
 դժգոհ (a) discontented, dissatisfied
 դժգոհանք (n) dissatisfaction
 դժգոհութիւն (n) dissatisfaction
 դժիւմ (a) evil, bad
 դժկամ (a) unwilling
 դժկամակութիւն (n) unwillingness
 դժկամակութեամբ unwillingly
 դժնդակ (a) difficult; painful;
 cruel
 դժնէ (a) hard
 դժոխայեաց (a) facing hell,
 looking out on hell
 դժոխային (a) infernal, hellish,
 of hell
 դժոխք (n) hell
 դժուար (a) difficult
 դժուարանք (a) hard to please
 դժուարանալ (vi) to have difficulty
 in; to become difficult
 դժուարաւ (adv) with difficulty
 դժուարին (a) difficult
 դժուարութիւն (n) difficulty
 դի (n) corpse
 դիակ (n) corpse
 դիզել (vt) to accumulate, to pile,
 to amass
 դիզուիլ (vi & vp) to be piled, to
 accumulate, to form
 դիմագիծ (n) face
 դիմագծեր facial lines
 դիմագծութիւն (n) facial lines,
 facial features, physiognomy
 դիմագրաւել (vt) to face, to con-
 front
 դիմադրել (vi) to resist
 դիմադրող (prp/n of դիմադրել)
 resister
 դիմադրութիւն (n) resistance
 դիմակ (n) mask
 դիմանալ (vi) to last, to endure
 դիմական (a) facial
 դիմաց (adv) opposite, across
 դիմաց (post) opposite, facing
 դիմացը (adv) opposite, on the opposite
 side, on the other side
 դիմացը ելլել to meet, to run
 into
 դիմացը վազել to run to meet
 դիմացինը (n) person opposite, the
 person facing, the other person; one
 դիմացկուն (a) sturdy, solid
 դիմացուելիք (a) tolerable
 դիմաւորել (vt) to meet, to go to
 meet, to greet
 դիմել (vi) to go to, to go toward, to
 head for; to undertake; to appeal; to
 resort to, to apply
 դիմում (n) application, inquiry
 դիմում դնել to inquire, to apply
 դիպում (n) occurrence, event, incident
 դիտաւորութիւն (n) intention, aim, purpose
 դիտել (vt) to observe, to look at,
 to watch
 դիտող (n) observer
 դիտողութիւն (n) observation;
 criticism, objection
 դիտում (n) intention
 դիտմամբ intentionally, delib-
 erately
 դիրք (n) position, posture; attitude
 դիւան (a) exorcismal
 դիւային (a) diabolical, satanic
 դիւանագէտ (n) diplomat
 դիւթական (a) enchanting, alluring
 դիւթանք (n) enchantment, magic,
 fascination
 դիւթիչ (a) enchanting, charming
 դիւթութիւն (n) enchantment, magic
 դիւրաբեկ (a) fragile
 դիւրագին (adv) easily
 դիւրագրգիռ (a) easy to anger,
 irascible
 դիւրագագործիւն (n) sensitivity
 դիւրաթեք (a) pliant, supple

դիւրաթեք (adv) nimbly
 դիւրահաղործ (a) communicative,
 approachable, affable
 դիւրամատչելի (a) easily access-
 ible, easily obtainable
 դիւրասահ (a) that passes easily,
 that goes by easily
 դիւրահասկնալի (a) easy to under-
 stand
 դիւրաշարժ (a) nimble, agile
 դիւրացնել (vt) to facilitate
 դիւրաւ (adv) easily
 դիւրին (a) easy
 դիւրութիւն (n) facility, ease;
 means
 դիւրութեամբ with ease, easily
 դիւցազն (n) hero
 դիւցազնական (a) heroic
 դղեակ (n) castle
 դղրդայոյց (a) disturbing; strong
 դղրդել (vt) to shake
 դղրդալ (vi) to rumble, to thunder
 դղրդիլ (vi) to be shaken, to shake
 դղրդում (n) shaking, rumbling,
 rumble
 ղնդեր (n) muscle; flesh
 ղնել (vt) to put, to place
 ղէմ ղնել to resist
 վար ղնել to keep
 մամբու ղնել to send away
 անուն ղնել to name, to call
 սեղանի ճարգ ղնել to raise a
 question, to bring a
 question to the floor
 դող (n) trembling, shudder
 ահ ու դող great fear
 դող ելլալ to tremble, to
 become frightened
 սիրտը դող ելլալ to become
 frightened
 դողահար (a) trembling
 դողալ (vi) to tremble, to shake,
 to shiver
 դողացող (prp/a of դողալ)
 trembling
 դողողալ (vi) to tremble, to
 shiver, to shake
 դողողացող (prp/a of դողողալ)
 trembling
 դողդողազին (adv) tremblingly
 դողդոջ (n) trembling; weak;
 tattering
 դողդոջել (vi) to tremble, to shiver
 դողդոջուն (a) trembling

դողդոջուն (adv) tremblingly,
 weakly
 ղոնդող (n) jelly
 ղու (pron) you
 ղուն (pron) you
 ղուշ (n) chin
 ղունշ (n) chin
 ղուռ (n) door
 ղուռը զարնել to knock on the
 door
 ղրան վրայ at the door
 ղուրս (n) outside
 ղրսէն from outside
 ղուրսը outside
 ղուրսի outside, of outside
 ղուրս (adv) out, outside
 ղուրս տալ to let out, to express,
 to unburden oneself of
 ղուրս ելլալ to go out, to leave
 ղուրս ինկած protruding
 ղուրս նանել to let out
 չափէ ղուրս excessively, too much
 ղախիլ (vi) to touch
 ղաչիլ (vi) to touch
 ղարոց (n) school
 ղարուծիւն (n) letters, literature
 ղացնել (vi) to touch
 ձեռքը ղացնել to touch
 ղոնակ (dim of ղուռ) little
 door
 ղրախտ (n) paradise
 ղրախտային (a) of paradise, like
 paradise
 ղրամ (n) money
 ղրամագլուխ (n) capital
 ղրամապանակ (n) wallet
 ղրամօժիտ (n) monetary dowry
 ղրասանգ (n) festoon
 ղրացի (n) neighbor
 ղրդել (vt) to drive, to motivate
 ղրդիչ (a) motivating
 ղրդիչ պատճառ motive
 ղրդուիլ (vp) to be motivated, to be
 driven
 ղրդում (n) motive
 ղրդմել (vt) to stamp
 ղրդմուիլ (vp) to be stamped
 ղրուած (pp/a of ղրուիլ) placed,
 put
 ղրութիւն (n) system; situation;
 condition
 ղրուծան (a) unfaithful
 ղրօշ (n) flag, banner, standard
 ղոդօշ (n) toad; lizard

b

բար (Pers)(n) lover
 եգիպտացի (a) Egyptian
 Եգիպտոս (n) Egypt
 եգիպտուհի (n) Egyptian woman
 եդեմ (n) Eden
 եզ (n) ox
 եզական (a) singular
 եզերուած (pp/a of եզերուիլ) bordered
 եզերս (n) horizon
 եզերք (n) shore, bank, edge
 եզր (n) edge, shore
 եթեր (n) air
 Եթովպացի (n & a) Ethiopian
 եթէ (conj) if
 եթէ ոչ or else, otherwise
 ելեւէջ (n) undulation, rise and fall
 ելլալ (vi) to get up, rise
 երեւան ելլալ to appear, to surface
 ծունկի ելլալ to get up on one's knees
 ելլել (vi) to rise, to get up, to get out
 ոտքի ելլել to stand up
 փնտռելու ելլել to go and look for
 վեր ելլել to go upstairs
 ելլող (prp/a of ելլել) that rises, that rose, rising
 ելնել see ելլել
 ելք (n) outcome, issue; exit; rise
 եկեղեցի (n) church
 եկող (prp/a of գալ) that comes
 եկող (prp/n of գալ) comer, person coming
 եկուոր (n) comer, arrival
 Եհովա (n) Jehovah
 եղած (pp/n of ըլլալ) that which has (had) happened; that which existed
 կարելի եղածին չափ as much as possible
 եղածը that which has happened
 եղանակ (n) manner; season; melody, tune
 եղբայր (n) brother
 եղբայրացար (adv) like brothers, fraternally

եղբայրական (a) fraternal
 եղբայրասիրական (a) fraternal, of fraternal love
 եղբայրասպան (a) fratricidal
 եղբայրացում (n) fraternization
 եղբայրորէն (adv) fraternally
 եղեգ see եղէգ
 եղելութիւն (n) facts, what has taken place; event
 եղերական (n) the tragic thing, that which is tragic
 եղերական (a) tragic
 եղերք (n) complaints, elegy
 եղէգ (n) reed, cane
 եղի (n) newly-ripened wheat
 եղկ (a) tepid
 եղկելի (a) pitiful, miserable
 եղնիկ (n) hind, doe, roebuck
 եղող (prp/a of ըլլալ) that is
 եղունգ (n) fingernail, toenail
 եղջերափող (a) horn
 եղջիւր (n) horn
 ենթադրութիւն (n) supposition, assumption
 ենթակայ (n) subject
 ենթակայ (a) subject to
 ենթարկել (vt) to subject to, to cause to undergo
 ենթարկուած (pp/a of ենթարկուիլ) (that has) become subjected to, (that has) become subject to
 ենթարկուիլ (vp) to be subjected, to become subservient
 ենթարկուող (prp/a of ենթարկուիլ) submissive
 եպիսկոպոս (n) bishop
 եռալ (vi) to boil
 եռանդ (n) enthusiasm
 եռանդուն (a) enthusiastic
 եռոտանի (n) tripod
 ես (n) ego
 ես (pron) I
 եսականութիւն (n) egoism
 եսութիւն (n) ego
 ետ (adv) back, backward
 ետ դառնալ to return, to come back, to go back
 ետ քաշուիլ to withdraw, to retreat
 ետ ետ backward
 ետ տալ to return
 նշանը ետ կ'ըլլայ the engagement is broken
 ետեւ (adv) behind

ետեւը behind
 ետեւնուղ behind you
 ետեւէն from behind; next, behind
 ետեւէն իյնալ to pursue
 ետեւ (post) behind
 մէկը միւսին ետեւէն one after
 the other
 ետին (adv) behind
 ետին դառնալ to turn around
 ետք (n) end
 մինչեւ ետքը until the end
 ետք (post) after
 ետքը (adv) then, later, otherwise
 ետքի for hereafter
 երազ (n) dream
 երազ տեսնել to dream
 գէշ երազ bad dream, nightmare
 երազածուփ (a) deep in dreams
 երազահար (a) troubled by dreams,
 երազային (a) of dreams, dreamy,
 ethereal
 երազանոյշ (a) pleasant like a dream
 երազանք (n) dream, dreaming; state
 of dreaminess, revery
 երազզալ (vt) to feel like a dream
 երազել (vt) to dream
 երազող (prp/a of երազել)
 dreaming, that dreams
 երազուն (a) dreamy
 երաժիշտ (n) musician
 երաժշտութիւն (n) music
 երախայ (n) child
 երախազէտ (a) grateful
 երախազիտութիւն (n) gratitude
 երախապարտ (a) grateful
 երախորնկալ (a) indebted
 երակ (n) vein; pulse
 երամակ (n) herd, flock
 երանազին (a) happy
 երանաստան (n) paradise
 երանաւէտ (a) extremely happy,
 very pleasurable
 երանգ (n) color, shade, here
 երանի (int) would that
 երանի թէ would that
 երանի տալ to envy
 երանութիւն (n) happiness
 երաշխաւորել (vt) to guarantee,
 to furnish guarantee
 ե՞րբ (adv) when?
 երբ (conj) when
 երբեմն (adv) sometimes, occasionally;
 at one time

երբեմն երբեմն occasionally
 երբեմնի of yore
 երբեք (adv) never; ever
 ոչ երբեք never
 երբէք see երբեք
 երբոր see երբ
 երգ (n) song
 երգել (vt) to sing
 երգիչ (n) singer
 երգող (prp/a of երգել) that sings,
 singing
 երդ (n) garret window, house,
 home
 երդիք (n) home; roof; garret window
 երդում (n) vow, oath
 երդում ընել to swear, to vow
 երեկոյ (n) evening
 երեկոյթ (n) party
 երես (n) face, cheek; surface
 երեսի վրայ face down
 երերալ (vi) to move, to balance,
 to sway
 երերում (n) movement, fluctuation
 երերուն (a) shaky, wobbly
 երեւալ (vi) to appear, to seem
 երեւակայական (a) imaginary
 երեւակայել (vt) to imagine
 երեւակայութիւն (n) imagination
 երեւան (a) obvious, visible
 երեւան ելլալ to be revealed, to
 come out
 երեւելի (a) famous, important
 երեւիլ (vi) to appear, to seem
 երեւնալ (vi) to appear
 երեւոյթ (n) appearance, sign
 երեւում (n) appearance
 երեւցող (prp/a of երեւիլ)
 appearing, that appears
 երէ (n) game animal, animal
 hunted for food, game
 երէկ (n & adv) yesterday
 երէց (n) priest, elder
 երթալ (vi) to go
 չարս երթալ to marry
 յառաջ երթալ to advance, to
 progress
 երթալով gradually
 երթաս բարով goodbye
 կաղնիկաղ երթալ to limp along
 այցելութեան երթալ to visit, to
 pay a visit
 անկողին երթալ to go to bed

պարապ երթալ to be fruitless,
 to go to naught
 փայտի երթալ to go after wood
 զացէք բաներնիդ go away
 երթուղարժ (n) trip
 երիզ (n) thin band
 երիտասարդ (n) youth, young man
 երիտասարդ (a) young
 երիտասարդութիւն (n) youth,
 youthfulness
 երիցս (adv) thrice, three times
 երկաթ (n) iron, iron bar
 երկաթազամ (a) with iron nails
 երկաթագործ (n) blacksmith
 երկաթապատ (a) with iron bars
 երկաթեայ (a) iron, of iron
 երկայն (a) long
 երկայնահասակ (a) tall
 երկայնութիւն (n) length
 երկայնք (n) length
 երկայնքը along
 լայնքին ու երկայնքին along
 its length and breadth
 ճամբու երկայնքին along the
 road
 երկար (a) long, tall
 երկար (adv) long, for a long time
 երկար քարակ at length
 երկարած (pp/a of երկարել)
 երկարիլ stretched, extended
 երկարել (vt) to extend, to
 prolong, to offer
 երկարիլ (vi) to extend, to lengthen,
 to be prolonged, to stretch out
 երկարօրէն (adv) at length, for a
 long time
 երկին (clA)(n) heaven, sky
 երկինք (n) heaven, sky
 երկիր (n) land, country, world;
 homeland, "old country"
 երկիրը in the "old country"
 երկիւղ (n) fear
 երկիւղով fearfully
 երկիւղած (a) fearful, respect-
 ful, pious
 երկիւղածութիւն (n) respect,
 reverence
 երկիւղածութեամբ with reverence,
 respectfully, fearfully
 երկիւղածօրէն (adv) with reverence,
 reverently
 երկնակապոյտ (n) sky, blue sky,
 the blue of the sky

երկնային (a) heavenly, celestial
 երկնասլաց (a) soaring heavenward
 երկնասլացիկ (a) rising heavenward
 երկնել (vi) to conceive, to incubate
 երկննալ (vi) to grow longer; to stretch,
 to stretch out, to reach (for)
 երկնցած (pp/a of երկննալ) grown long,
 stretched
 երկնցնել (vt) to stretch out, to
 extend; to lay lengthwise
 երկնցուիլ (vi & vp) to be stretched,
 to be extended; to be offered
 երկունք (n) childbirth, labour
 երկուշաբթի (n) Monday
 երկուորեակ (a & n) twin
 երկօրին (a) both
 երկչոտ (a) timid, easily frightened
 երկչոտութիւն (n) timidity
 երկտող (n) note, memo
 երկրային (a) earthly, terrestrial
 երկրաշարժ (n) earthquake
 երկրաչափութիւն (n) geometry, surveying
 երկրորդ (a & n) second
 երկրորդել (vt) to second; to transfer
 երկրպագել (vi) to worship
 երկրպագելի (a) worthy of worship,
 capable of being worshipped
 երկրպագու (n) worshipper
 երնէկ (int) blessed (is he, she, etc.),
 happy (is he, she, etc.)
 երջանիկ (a) happy
 երջանկանալ (vi) to become happy,
 to rejoice
 երջանկութիւն (n) happiness
 երջանկօրէն (adv) happily
 երրորդ (a & n) third
 երփնեբանգ (a) many colored, multi-
 colored
 երփնեբեան (a) many colored
 եւ (conj) and; (also not a letter of
 the alphabet but inserted before
 o and ֆ)
 եւ...եւ both...and
 եւս (adv) also, more
 ոչ եւս no longer
 Եւրոպա (n) Europe
 եւրոպական (a) European
 եւրոպացի (n) European
 եփած (pp/a of եփիլ) baked,
 cooked
 եփել (vt) to cook, to boil, to make
 եփուած (pp/a of եփուիլ) cooked
 եփուիլ (vi) to be cooked

Եփրատ (n) Euphrates River
 եօթնաստղ (a) having seven stars

2

զազիր (a) impure, immoral;
 ugly, filthy
 զահանդեալ (a) terrified
 զայթ (clA, acc s of այդ)(pron)
 that
 զայն (acc s of այն)(pron) it,
 him, her
 զայրանալ (vi) to become angry
 զայրագնիլ (vi) to become angry
 զայրացնել (vt) to anger
 զայրացուցիչ (a) irritating,
 exasperating
 զայրոյթ (n) anger, wrath, fury
 զանազան (a) various, varied, several
 զանազանել (vt) to distinguish, to
 differentiate
 զանազանութիւն (n) differentiation,
 distinction; distinctness, variety
 զանակ (n) small metallic piece
 զանգակ (n) bell
 զանգաւարութիւն (n) ringing of
 bells
 զանի (clA, acc of ան)(pron) it,
 him, her
 զանիկա (acc of անիկա)(pron)
 him, her
 զանց (n) passing near, passing by
 զանց առնել to overlook, to
 neglect, to let slip, to lose
 զանցող (prp/a of զանցել)
 beyond the comprehension of
 զանաձիլ (vi) to be mistaken
 զանիվար (n) downward incline
 զանիվար (adv) downhill
 զանիվեր (n) upward incline
 զատ (a) separate
 զատ (post) in addition to, besides,
 aside from, except for
 զատել (vt) to choose, to select;
 to separate
 աչքս չի զատեր I cannot
 distinguish, I cannot make out
 Զատիկ (n) Easter
 զատուած (pp/a of զատուիլ)
 separated
 զատուիլ (vi) to separate, to be-
 come separated, to leave

Փէշէն չզատուիլ not to let go,
 not to go away
 զարգացած (pp/a of զարգանալ)
 educated
 զարգացում (n) education
 զարդ (n) adornment, ornament,
 decoration
 զարդատետր (n) fancy scrapbook,
 album
 զարդարել (vt) to adorn, to decorate
 զարդարուած (pp/a of զարդար-
 ուիլ) adorned, decorated
 զարդարուն (a) ornate, decorated with,
 embellished
 զարդմանակ (n) ornamental licorice
 plant
 զարդուզէն (n) armor
 զարթեցնել (vt) to awaken
 զարթուն (a) alert, awake
 զարթօնք (n) renaissance
 զարթնուլ (vi) to awaken, to wake up
 զարկ (n) impulse, beat, palpitation
 զարհուրանք (n) horror, terror, awe
 զարհուրազին (n) frightening
 զարհուրեալ (a) awed, terrified
 զարհուրելի (a) frightful, frightening
 զարհուրիլ (vi) to become frightened
 զարմանալ (vi) to be surprised
 զարմանալի (a) surprising
 զարմանալի բան strange thing, curious
 thing
 զարմանալիօրէն (adv) surprisingly
 զարմացած (pp/a of զարմանալ) surprised
 զարմացկոտ (a) surprised
 զարմանք (n) surprise
 զարմացեալ (a) surprised
 զարմացնել (vt) to surprise
 զարմացուցիչ (a) surprising
 զարնել (vi & vt) to hit, to strike,
 to knock against; to shoot
 բանակ զարնել տալ to camp, to
 set up camp, to set up
 an army
 դուռը զարնել to knock on the
 door
 աչքի զարնել to attract
 attention
 զարնուած (pp/a of զարնուիլ)
 wounded; struck
 զարնուիլ (vi) to strike, to bump
 against
 իրարու զարնուիլ to bump into
 each other

- զարնուհիլ** (vp) to be struck, to be wounded, to be killed
զաւակ (n) child, offspring, son, daughter
զաւկի տէր parent, father, mother
զաւակներու տէր father (mother) of several children
զաւեշտ (n) comedy
զբաղած (pp/a of **զբաղիլ**) busy, occupied
զբաղեցնել (vt) to occupy, to keep busy
զբաղիլ (vi) to be occupied, to be busy, to be concerned with
զբաղում (n) occupation, state of being busy, busy routine
զբօսնուլ (vi) to have a good time, to enjoy oneself, to amuse oneself
զբօսնում (n) amusement, good time, enjoyment, passtime
զգալ (vi & vt) to feel
զգալի (a) noticeable, palpable, felt
զգածուիլ (vp) to be felt, to be affected
զգայնութիւն (n) sensitivity, feeling
զգայութիւն (n) sensitivity
զգայուն (a) sensitive
զգացած (pp/a of **զգալ**) felt, having felt
զգացական (a) emotional, affective
զգացեալ (a) tangible, palpable, noticeable
զգացնել (vt) to let know, to let feel, to let sense
զգացողութիւն (n) sensation
զգացուիլ (vi & vp) to be felt, to be affected
զգացում (n) feeling, sentiment
զգեսնուլ (vt) to put on, to wear
զգեստ (n) clothes
զգլխած (a) intoxicated
զգլխած (adv) with intoxication
զգոյշաւոր (a) cautious
զգուշանալ (vi) to take care, to be careful
զգուշաւոր (a) careful, cautious, discreet
զեղծ (a) corrupt
զեղուլ (vi) to overflow
զեղուն (a) full, replete, overflowing
զեռուն (n) reptile
զեաւել (vt) to place
զերդ see **զերթ**
զերթ (prep) like a, similar to, as a, as if
զերծանիլ (vi) to escape from, to steer clear of, avoid
զերծութիւն (n) state of being deprived, not having
զեփիւն (n) zephyr, gentle wind
զեփիւնիկ (dim of **զեփիւն**) (n) little zephyr, little breeze
զգուած (pp/a of **զգուիլ**) disgusted; tired
զգուանք (n) disgust
զգուելի (a) disgusting
զգուելի կերպով disgustingly
զէնք (n) arms, weapons
զի (conj) for, because
զիւրիւթ see **զմրուխտ**
զլանալ (vt) to deny, to refuse, to spare
զղջալ (vi) to regret, to be sorry
զմայլելի (a) ravishing, charming
զինադադար (n) armistice
զինաթափ (a) disarmed
զինաթափ ցնել to disarm
զինավարժութիւն (n) training, drill
զինավարժութիւն սորվիլ to learn the use of arms
զինեալ (a) armed
զինուոր (n) soldier
զինուորական (a) military
զինուորականութիւն (n) militarism
զինք (acc s of **ինք**) (pron) him, her
զինուորուած (a) militant, having become a soldier
զիջիլ (vi) to yield, to condescend, to relent
զիս (acc s of **ես**) (pron) me
զիստ (n) thigh
զիրար (acc s of **իրար**) (pron) each other, one another
զիրենք (acc pl of **ինք**) (pron) them
զծեզ (acc pl of **դուն**) (pron) yourselves
զմայլիլ (vi) to admire, to marvel, to be fascinated
զմայլում (n) wonder, rapture, ecstasy, enchantment, fascination
զմրուխտ (n & a) emerald

զննել (vt) to examine
 զոհ (n) sacrifice; victim
 զոհել (vt) to sacrifice
 զոհողութիւն (n) sacrifice
 զոհուիլ (vi & vp) to sacrifice oneself, to be sacrificed

զոյգ (n) pair
 զոյգ (a) double; two
 զոյգ (adv) together
 զով (a) cool
 զովութիւն (n) coolness
 զոր (acc s of որ) (pron)

that, whom

զորս (acc pl of որ) (pron)
 that, whom

զուարթ (a) happy, gay, joyous
 ուրախ զուարթ happily, gayly
 զուարթութիւն (n) happiness,

gaiety

սակէ վերջ զուարթութիւնը կը
 կոտորէր after this (that) the
 gaiety came to an end

զուարթուն (n) angel
 զուարթաբանել (vi) to joke, to
 utter witticisms

զուարճալի (a) amusing

զուարճալիք (n) joke, object
 of amusement

զուարճանալ (vi) to be amused, to be
 entertained, to have a good time

զուարճութիւն (n) delight, pleasure

զուգակշիռ (n) comparison; equilibrium

զուգակշիռ (a) comparable

զուգահեռ (adv) parallel with;
 together with; next

զուգորդ (a) associated with,
 connected with

զուլալ (a) limpid, clear

զուսպ (adv) carefully, with care;
 with restraint

զուր (a) futile, vain

ի զուր in vain

զուր տեղը in vain

զուրկ (a) free; deprived of,
 lacking in

զուրկ մնալ to be deprived
 of

զոք see ոք

զսպանակ (n) spring

զսպել (vt) to restrain, to control

զսպուած (pp/a of զսպուիլ)
 restrained

զրահ (n) armor

զրահապատ (a) armored

զրահաւոր (a) in armor

զրկանք (n) deprivation, privation

զրկեալ (n) destitute person

զրկեալ (a) deprived, destitute

զրկել (vt) to deprive

զրկուիլ (vi & vp) to be deprived

զրկում (n) deprivation, privation

զրոյց (n) conversation

զրուցել (vi) to speak

զրուցուիլ (vi) to be spoken

զօրական (n) soldier

զօրանալ (vi) to become stronger

զօրապետ (n) commander

զօրավար (n) general

զօրավիզ (n) support

զօրացած (a) strengthened

զօրացնել (vt) to strengthen

զօրաւոր (a) strong, powerful

զօրել (vi) to be able, to resist

զօրեղ (a) powerful

զօրութիւն (n) power, strength, force

զօրք (n) soldier(s)

է

էակ (n) being, creature

էական (n) essential thing, that
 which is essential

էական (a) essential

էգ (a) female

է՛ (int) well! alas!

է՛յ վալլա (Turk) bravo!

էն sign of superlative or
 intensification

էն առաջ first of all

էն գեղեցիկ the most beautiful

էն վերջը finally, at the very
 end

էն see ան

էնտեղ see այնտեղ

էշ (n) ass, donkey

էութիւն (n) being

էջ (n) page

էս see այս

էստեղ see այստեղ

էտ see տա

էտլվայս (n) edelweiss (a small
 perennial herb growing in the Alps)

էտի (n) Eddie

էրիլ see ալրիլ
 էրիկ (n) husband
 էրիկմարդ (n) man, male
 էրսէնի (Turk & Arab)(n) Armenian
 էֆէնի (Turk)(n) mister,
 gentleman

C

ըզնէ see նա
 ըլլալ (vi) to be
 արժանի ըլլալ to be
 deserving, to deserve
 կարօտ ըլլալ to need
 հարկ ըլլալ to be necessary
 փտոր փտոր ըլլալ to be shat-
 tered, to be broken into
 small bits
 բարի ըլլալ to be kind enough
 to
 բաւ ըլլալ to suffice
 լեզուն կարծ ըլլալ to talk
 little
 անոր համար արին էր եղած
 There had been bloodshed on
 her account.
 եղան օրեր there were days
 աւ չէր ըլլալիքը wasn't this
 inevitable
 կտոր կտոր ըլլալ to break
 into pieces
 ըղձալ (vi) to yearn (for), to wish
 ըղձակաթ (a) cordial, friendly
 ըմբոստ (a) rebellious
 ըմբոստածայն (adv) in rebellious
 tones, rebelliously
 ըմբոստանալ (vi) to rebel
 ըմբոստանք (n) rebellion, mutiny
 ըմբոստացուցիչ (a) revolting,
 causing rebellion
 ըմբռնել (vt) to understand, to grasp
 ըմպել (vt) to drink
 ընդառաջել (vi) to go to meet
 ընդարձակ (a) big, large, spacious,
 ընդգրկել (vt) to embrace, to clasp,
 to hug
 ընդդէմ (prep) against
 ընդդիմանալ (vi) to resist, to
 oppose
 ընթերցանութիւն (n) reading
 ընդերք (n) intestine; depth
 ընդլայնիլ (vi) to expand

ընդհակառակը (adv) on the contrary
 ընդհակառակն see ընդհակառակը
 ընդհանուր (a) general
 ընդհանրանալ (vi) to spread, to
 become common
 ընդհանրացում (n) generalization
 ընդհատել (vt) to interrupt
 ընդհատուիլ (vi) to be interrupted
 ընդհարիլ (vi) to clash
 ընդհարում (n) collision, riot,
 fight
 ընդհուպ (adv) immediately
 ընդմէջ (post) through; between;
 among; within
 ժամանակին ընդմէջէն in time,
 through time
 ընդմիշտ (adv) forever
 ընդմիջել (vt) to interrupt
 ընդմիջուիլ (vp) to be interrupted
 ընդմիջում (n) interruption
 ընդնշմարուած (pp/a of ընդնշմար-
 ուիլ) perceived, noticed
 ընդնշմարուիլ (vp) to be noticed, to
 be perceived
 ընդոստ (adv) suddenly, with a start
 ընդունակ (a) receptive, capable
 ընդունակութիւն (n) aptitude,
 capacity, talent
 ընդունեալ (a) accepted
 ընդունելի (a) acceptable
 ընդունելութիւն (n) reception
 ընդունիլ (vt) to receive; to accept
 ընդունում (pp/a of ընդուն-
 ուիլ) accepted
 ընդվզում (n) rebellion, revolt
 ընդվռթ (adv) immediately
 ընել (vt) to do, to make
 աղօթք ընել to pray
 կտոր կտոր ընել to break into
 pieces
 դատաստան ընել to judge
 քնաջինջ ընել to destroy, to
 annihilate
 մտիկ ընել to listen
 պատմութիւն ընել to tell a story
 փնտառութիւն ընել to search
 դիմում ընել to inquire, to
 apply
 նշան ընել to signal
 ընելիք to do, to be done, that
 which is to be done
 քեզ ի՞նչ ըրին What did they do to
 you?

ընթանալ (vi) to move, to proceed,
 to go, to pass
 ընթացք (n) behavior; progress;
 movement; direction
 տարիներու ընթացքին in time,
 over the years
 հինգ տարուայ ընթացքին
 during the five years, in
 five years
 ժամանակի ընթացքին in time
 ակնթարթի մը ընթացքին in
 the twinkling of an eye
 ընթերցարան (n) reader
 ընթերցող (n) reader
 ընթերցում (n) reading
 ընթրել (vi) to sup, to dine, to
 have dinner
 ընթրիք (n) supper, dinner
 ընծայ (n) gift, present
 ընծայել (vt) to award, to give,
 to grant, to offer; to expose;
 to render
 ընկալուչ (a) receptive
 ընկալչութիւն (n) possession
 ընկեր (n) friend, companion, comrade
 ընկերական (a) social
 ընկերակից (n) companion
 ընկերակցութիւն (n) company
 ընկերային (a) social
 ընկերանալ (vi) to accompany
 ընկերութիւն (n) society, associ-
 ation, club, company
 ընկերուհի (n)(fem) companion,
 friend
 ընկերվարական (a & n) socialist
 ընկերվարութիւն (n) socialism
 ընկուզմ (n) engulfment
 ընկղմած (pp/a of ընկղմիլ) sunk
 ընկղմիլ (vi) to sink
 ընկծիլ (vi) to succumb, to yield
 ընկծուիլ (vi & vp) to succumb, to
 be overcome, to be crushed
 ընկնիլ see իյնալ
 ընկողմանած (pp/a of ընկողմա-
 նիլ) lying, stretched
 ընկողմանեալ (a) stretched out,
 lying down
 ընկողմանիլ (vi) to lie down
 ընձուղտ (n) giraffe
 ընձուղտածել shaped like a giraffe
 ընչեղ (a) rich, affluent
 ընտանեկան (a) family, of the
 family

ընտանեկան յարկ family, home
 ընտանեկան պարագաներ family
 members, close relatives
 ընտանեանալ (vi) to become accustomed
 to, to become familiarized with
 ընտանի (a) familiar; tame,
 domestic, domesticated
 ընտանիք (n) family
 ընտանութիւն (n) familiarity,
 intimacy; tameness
 ընտելութիւն (n) familiarity
 ընտիր (a) best, choice
 ընտո՞ր see ի՞նչպէս
 ընտրել (vt) to choose, to select,
 to elect
 ընտրութիւն (n) choice
 ընտրութիւն ընել to choose
 ըսած (pp/a of ըսել) what (I,
 you, etc.) said, what one has
 said
 ըսածներ words
 ըսել (vt) to say
 չըսես in other words, why don't
 you say that
 ըսել ուզել to mean
 ըսել է որ it means that, in
 other words
 կ'ըսես one would say
 ըսելիք to be said, that which one
 wants to say, that which one
 wanted to say
 ըսուած (pp/a of ըսուիլ) said,
 called
 ըստ (prep) according to
 ըստ այնմ accordingly
 ըրած (pp/a of ընել) done, that
 which is being done, that which
 has been done

թ

Թագուհի (n) queen
 Թաթ (n) paw, claw; hand
 Թաթառ (n) whirlwind
 Թաթարական (a) of a Tatar
 Թաթիկ (dim of Թաթ) (n) little
 hand, little paw
 Թաթիկել (vt) to dip
 Թաթիկուած (pp/a of Թաթիկուիլ)
 dipped

թալուկ (n) fainting
 թախանձագին (adv) entreatingly,
 pleadingly
 թաղար (n) flower pot
 թախանձանք (n) entreaty
 թախանձել (vi) to plead, to entreat
 թախիծ (n) grief, sorrow
 թախճոտ (a) grieved, sad, sorrowful
 թաղ (n) quarter (of a city)
 թաղել (vt) to bury
 թաղիք (n) felt
 թաղուած (pp/n of թաղուիլ) buried person, interred person
 թաղուած (pp/a of թաղուիլ) buried
 թաղուիլ (vi & vp) to be buried, to sink
 Թանգարան (n) museum
 Թանկ (a) expensive, precious
 Թանկագին (a) valuable, priceless, precious
 Թանկարժէք (a) expensive, valuable
 Թանձր (a) thick
 Թանձրամարմին (a) made of heavy matter (material); fat
 Թանձրանալ (vi) to become thick, to thicken
 Թաշկինակ (n) handkerchief
 Թառ (n) perch
 Թառ զալ to perch
 Թառած (pp/a of թառիլ) perched
 Թառամեցնել (vt) to cause to wilt
 Թառամիլ (vi) to wilt, to dry, to die
 Թառիլ (vi) to perch
 Թառլա (Turk)(n) field
 Թաս (Turk)(n) pan
 Թատրոն theatre
 Թարախալից (a) full of pus
 Թարգմանել (vt) to translate
 Թարթիչ (n) eyelash
 Թարմ (a) fresh
 Թարմանալ (vi) to become fresh, to freshen
 Թարմացնել (vt) to freshen
 Թարմութիւն (n) freshness
 Թարշամիլ (vi) to fade
 Թարշիշ (n) chrysolite (a yellow or greenish gem)
 Թաց (adj) moist, wet
 Թաց Թաց wet
 Թաւ (a) hairy

Թաւալ (n) speed, turn
 Թաւալզլոր (a) tumbling
 Վար թափիլ թաւալզլոր to tumble down
 Թաւալիլ (vi) to roll; to tumble, to cascade
 Թաւալում (n) rolling, turning
 Թաւիշ (a) of velvet, velvety
 Թաւիշ (n) velvet
 Թաւշագոյն (a) velvet colored
 Թաւուտք (n) thicket
 Թափ (n) movement; force, impetus
 Թափ տալ to move
 Թափած (pp/a of թափիլ) spilled
 Թափափրում (n) beating of wings
 Թափանցել (vi) to penetrate
 Թափանցիկ (a) transparent
 Թափանցող (prp/a of թափանցել) penetrating
 Թափանցուած (pp/a of թափանցուիլ) penetrated
 Թափառական (a) wandering
 Թափառիլ (vi) to wander
 Թափառիկ (a) wandering, vagabond
 Թափառող (prp/a of թափառիլ) wandering
 Թափել (vt) to spill
 արցունք թափել to shed tears
 արտասունք թափել to shed tears
 Թափթփած (pp/a of թափթփիլ) slovenly, unneat
 Թափթփիլ (vi) to fall, to fall here and there
 Թափթփուք (a) unneat, slovenly
 Թափթփուք խօսքեր banalities
 Թափիլ (vi) to spill, to fall
 Վար թափիլ թաւալզլոր to tumble down
 Թափուր (a) empty, vacant, unoccupied
 Թաքուն (a) hidden
 Թաքցնել (vt) to hide
 Թեզանիք (n) sleeve
 Թեթեւ (a) gentle, light
 Թեթեւ (adv) lightly, gently
 Թեթեւաբարոյ (a) silly
 Թեթեւակի (adv) lightly
 Թեթեւապէս (adv) lightly
 Թեթեւնալ (vi) to become light, to be relieved
 Թեթեւոտ (adv) lightly
 Թեթեւութիւն (n) silliness, lightness

Թեթևուժամբ lightly
 Թեթևացած (pp/a of Թեթևանալ) lighter, that has become lighter
 Թեթևօրէն (adv) lightly
 Թել (n) strand, string; wire
 Խօսակցութեան թելը քակել to start the conversation
 Թելադրանք (n) suggestion, impulse
 Թելադրել (vt) to suggest, to recommend; to initiate
 Թելադրուած (pp/a of Թելադրուիլ) suggested
 Թեկնածու (n) candidate
 Թերաւորդ (a) ill concealed, only partly concealed, thinly veiled
 Թերեւս (adv) perhaps
 Թերթ (n) petal; bat; newspaper
 Թերի (n) fault, shortcoming
 Թերի (a) faulty, incomplete
 Թերութիւն (n) fault, shortcoming, defect
 Թել (n) arm; wing
 Թել տալ give wings, to let fly
 Թել թելի arm in arm
 Թել առնել to take wings, to soar
 Թելաքախ (a) beating its wings
 Թելաքախում (n) beating of wings
 Թելածալ (a) with folded arms, with folded wings
 Թելաքել (vt) to defend, to protect
 Թելթափ (n) beating of wings
 Թելճակ (n) oar
 Թեքել (vt) to bend
 Թեքիլ (vi) to flow; to bend
 Թզննի (n) fig tree
 Թզուկ (a) small, dwarfish
 Թէ or
 Թէ...թէ both...and
 Թէ որ if
 Թէեւ (conj) although
 Թէյ (n) tea
 Թէպէտ (conj) although
 Թէպէտեւ (conj) although
 Թէքսի (Eng)(n) taxi
 Թթենի (n) mulberry tree
 Թիակարել (vi) to row
 Թիզ (n) space between the tips of the thumb and the little finger when the fingers are stretched to their maximum spread
 Թիթոն (n) butterfly
 Թիթոնիկ (n) butterfly

Թիկնապահ (n) soldier
 Թիւ (n) number
 Թիւր (a) wrong, erroneous
 Թիւամորթ (a) dark skinned
 Թիւել (vt) to stuff
 Թիւել (vt) to incubate
 Թղթաքեր (n) mailman
 Թղթառել (vt) to leaf through
 Թմբուկ (n) drum
 Թմրած (pp/a of Թմրիլ) numb, benumbed
 Թմրեցնել (vt) to numb
 Թմրեցուցիլ (a) numbing, benumbing, soporific
 Թմրիլ (vi) to become numb
 Թմրուութիւն (n) numbness, torpor
 Թնդալ (vi) to shake
 Թնդացնել (vt) to shake
 Թնճուկ (n) knot
 Թշնամական (a) hostile, inimical
 Թշնամի (n & a) enemy
 Թշուառ (a) poor, destitute; unfortunate
 Թաշուառական (n) wretch
 Թշուառական (a) wretched
 Թշուառութիւն (n) poverty, wretchedness, misery
 Թոթոզել (vi) to stammer
 Թոթուել (vt) to shake
 Թող
 Թող տալ to allow; to let go, to release; to leave alone
 Թողած (pp/a of Թողուլ) left; left undone; that which is being left; that which is being left undone; that which has been left; that which has been left undone
 Թողուած (pp/a of Թողուիլ) left
 Թողուլ (vt) to leave; to let, to allow
 Դէկ կողմ Թողուլ to put to one side, to lay aside
 Կիսատ Թողուլ to leave unfinished
 Թոմթոկած (pp/a of Թոմթոկիլ) wrinkled
 Թոյլ (a) loose, weak
 Թոյլ տալ to allow, to let
 Թոյլատրող (a) that permits, permitting
 Թոյլտուութիւն (n) permission
 Թոյն (n) poison
 Թոռմած (pp/a of Թոռմիլ) wilted, withered

թոռսիկ (vi) to wilt, to dry,
 to wither
 թոռնիկ (dim of թոռ) (n) grand-
 child
 թուաբանական (a) arithmetical,
 arithmetic
 թուական (n) date
 թուխ (n) mulberry
 թուել (vt) to enumerate
 թուիլ (vi) to seem, to appear
 թուլատու (a) permission, free
 թուլանալ (vi) to relax,
 թուլացած (pp/a of թուլանալ)
 loosened; weakened
 թուլցնել (vt) to loosen
 թուխ (a) brown; dark
 թուղթ (n) paper
 թղթե paper, of paper
 թումբ (n) dike, dam, embankment,
 mound
 թունալից (a) full of poison
 թունաւորել (vt) to poison
 թունդ
 թունդ հանել to excite, to cause
 upheaval, to frighten
 թուշ (n) cheek; chin
 թուրք (n) Turk
 թուրք (a) Turkish
 թուրքիա (n) Turkey
 թուփ (n) shrub, plant
 թոք (n) lung
 թրթռալ see թրթռալ
 թռիլ (vi) to fly
 թունք աչքերէն թռիլ to
 lose one's sleep
 թռիչ (n) flight; wing
 թռիչք (n) flight
 թռչիլ (vi) to fly
 թռչնիկ (n) little bird
 թռչող (prp/a of թռչիլ)
 that flies
 թռչուն (n) bird
 փիւնիկ թռչուն phoenix
 թռչտիլ (vi) to flutter, to fly
 թռչտուն (a) lively
 թոփոռն (a) happy, lively
 թոցնել (vt) to cause to fly
 թրթուր (n) caterpillar
 թրթռալ (vi) to vibrate, to quiver
 թրթռածայն (a) vibrating, with a
 vibrating voice
 թրթռացնել (vt) to cause to
 quiver, to titillate

թրթռացող (prp/a of թրթռալ) that
 quivers, quivering
 թրթռացում (n) quiver, quivering
 թրթռում (n) quivering, tremor
 թրթռուն (a) vibrating, quivering
 թրջել (vt) to wet, to dampen
 թրջուած (pp/a of թրջուել) wet,
 soaked
 թրվալ (vi) to fly around
 թրքութիւն (n) Turkism, Turkishness
 թփիկ (dim of թուփ) (n) little
 plant
 թքնել (vi & vt) to spit
 թօթափ (n) movement, shaking, falling
 թօթափել (vt) to shed, to get rid of
 թօթափիլ (vt) to fall
 թօթուել (vt) to shake, to shake off
 թօթուրել (vi & vp) to shake
 թօշնիլ (vi) to wilt; to languish
 թօշնում (n) fading, wilting,
 withering

ծ

ժածել see շարժել
 ժամ (n) hour, time; church
 ժամ առաջ as soon as possible
 ժամերով for hours
 ժամագիրք (n) book of hours
 ժամադրութիւն (n) appointment,
 rendez-vous
 ժամադրուիլ (vi) to make an appoint-
 ment, to meet
 ժամանակ (n) time
 անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր
 from time immemorial
 քիչ ժամանակէն in a little while
 ժամանակին in time
 ժամանակ անցընել to spend the
 time
 նոր ժամանակներ modern era,
 modern period
 ժամանակին ընդմէջէն through time
 ժամանակակից (a) contemporary
 ժամանակամիջոց (n) interval, period
 ժամանակաւ (adv) at one time
 ժամանակաւորապէս (adv) temporarily
 ժամանել (vi) to arrive
 ժամանում (n) arrival
 ժամացոյց (n) watch
 ժամկոչ (n) sexton

ժամուկ (n) alms
 ժայթք (n) burst, spurt
 ժայթքում (n) burst, spurt
 ժայթքող (prp/a of ժայթքել) bursting, spurning
 ժայռ (n) rock
 ժայռուտ (a) rocky
 ժանգ (n) verdigris
 ժանեակ (n) lace, lacework
 ժանիկահիւս (a) of lace
 ժանիք (n) fang
 ժանտ (a) wicked, evil
 ժապաւէն (n) ribbon
 ժապաւիհնուած (pp/a of ժապաւիհնել) adorned with ribbons, beribboned, tied like a ribbon
 ժառանգ (n) inheritance, legacy
 ժառանգաւոր (n) heir
 ժառանգել (vt) to inherit
 ժառանգութիւն (n) inheritance, heritage
 ժեստ see ժէսթ
 ժէսթ (n) gesture
 Ժընէվ (n) Geneva
 Ժիր (adv) tightly
 Ժիրքաններ (n) Jura mountains in Western Switzerland
 ժիր (n) tumult, uproar, din
 ժխտականօրէն (adv) negatively
 ժխտել (vt) to deny
 ժմած (pp/a of ժմել) grown
 Ժողով (n) meeting
 Ժողովուրդ (n) people
 Ժողովրդական (a) popular
 Ժողովել (n) to gather, to collect, to assemble
 զուելը ժողովել to gather around oneself
 Ժողովուի (vi & vp) to be gathered
 ժպիտ (n) smile
 ժպիրհ (a) daring, bold, insolent
 ժպտազին (adv) smilingly
 ժպտերես (a) smiling
 ժպտիլ (vi) to smile; to appeal
 ժպտուն (a) smiling; smilingly
 ժպրհիլ (vi) dare, to have the audacity to
 Ժօլիէթ (n) Joliette

n

ի (prep) to, toward, in

Ի տապան toward the grave
 Ի ճակատ պսակազարդ with wreathed brow
 Ի զարուն in the spring
 Ի վեր up
 Ի սկզբան at first, at the beginning
 Ի զուր in vain
 Ի քուն asleep
 Իբր (prep) as a, like a
 Իբր այն as such
 Իբր թէ as if
 Իբրեւ (prep) as, as if
 Իբրեւ թէ as if
 Իգականութիւն (n) femininity
 Իժ (n) adder, viper, snake
 Իղձ (n) desire, wish, aspiration
 Իմ (a) my
 Իմանալ (vt) to hear; to find out, to realize, to feel
 Իմաստ (n) meaning, sense; thought
 Իմաստասէր (n) philosopher
 Իմաստասիրութիւն (n) philosophy
 Իմաստութիւն (n) wisdom
 Իմաստուն (a) wise
 Իմաստուն (n) sage, wise man
 Իմաց (n) meaning, thought
 Իմաց տալ to inform
 Իմացական (a) intellectual, of the mind
 Իմացականութիւն (n) reason, intelligence, understanding, consciousness
 Իմացնել (vt) to inform, to let know, to tell
 Իմինս (pron) mine
 Իմս (pron) mine
 Իյնալ (vi) to fall, to be
 աչքէ իյնալ to fall out of form, to lose status
 փողոց իյնալ to set out, to walk the streets
 զուրս ինկած protruding
 Իրարու հետ իյնալ to play with one another
 Դուրը իյնալէն վերջ after dark
 աղօթքի իյնալ to kneel down to pray
 Իյնող (prp/n of իյնալ) one who falls
 Ինծի (dat s of ես) (pron) to me
 Ինկած (pp/a of իյնալ) fallen
 Խաբէն ինկած unable to walk
 Ինկող (prp/n of իյնալ) one who falls
 Ինձ (acc s of ես) (pron) to me, for me

հիմմէ (abl s of ես) from me
 հիւշ (adj) what, what a
 հիւշ փոյթ What does it matter
 հիւշ, ոգուտ alas!
 հիւշ (adv) what?
 հիւշ կը շտապես Why are you
 rushing? What's the rush?
 հիւշ (n) thing
 հիւշ որ that which, what,
 whatever
 ամէն հիւշ everything
 առ հիւշ as what? for what purpose?
 ընչից աւագակ robber of
 wealth
 հիւշ (pron) what?
 հիւշափեսայ see հիւշափեսայ
 հիւշեր (n) what things
 հիւշո՞ւ (adv) why?
 հիւշչափ (adv) how much; as much as
 հիւշափեսայ (adv & conj) as
 հիւշափեսայ նաեւ as well as
 հիւշափեսայ (adv) how?
 հիւտո՞ր (adv) how?
 հիւք (pron) he, she
 հիւքդ (pron) you yourself
 հիւքզինք (pron) himself, her-
 self, oneself
 հիւքնազոյ (a) self-satisfied, smug
 հիւքնակոչ (a) uninvited, self-
 invited
 հիւքնամատոյց (a) offering herself
 հիւքնաշարժ (n) automobile, car
 հիւքնապաշտպանութիւն self-
 defense
 հիւքնավստահ (a) confident
 հիւքնավստահ (adv) confidently
 հիւքնարժարժ (a) spontaneous
 հիւքնարժարժ (adv) spontaneously
 հիւքներբայութիւն (n) self-doubt
 հիւքնիրեն (a) alone
 հիւքնիրենը alone
 հիւքնիրեն (pron) by oneself, to
 oneself
 հիւքնիրենը to oneself
 հշխան (n) prince
 հշխանական (a) princely
 հշխանաւոր (a) prince
 հշխանիկ (dim of հշխան) (n)
 little prince
 հշխանուհի (n) princess
 հշխել (vi) to rule, to reign
 հշխող (prp/a of հշխել) dom-
 inating, ruling; reigning
 հշեցնել (vt) to lower; to bring
 down

գլուխին իջեցնել to hit someone
 over the head
 բարկութիւնը իջեցնել to soothe, to
 pacify
 իջեւանել (իջեւանիլ) (vi) to stop at
 իջնալ (vi) to go down, to come down,
 to descend
 վար իջնալ to descend
 իջնել see իջնալ
 իռէն (n) Irene
 իս see զիս
 իսկ (adv) what about? on the other
 hand; too; even
 իսկ թէ if
 իմա իսկ right now, this very
 minute
 արդէն իսկ already
 իսկական (a) real
 իսկապէս (adv) really, in reality
 իսկոյն (adv) immediately, at once
 իսկութիւն (n) essence, identity,
 being, reality
 իսպառ (adv) completely, to the end
 իվոն (n) Yvonne
 իտալիա (n) Italy
 իտալացի (n & a) Italian
 իտէական (a) ideal
 իր (n) thing, matter, object
 իր (a) his, her
 իրագործել (vt) to realize, to bring
 into being
 իրական (a) real, true
 իրական (n) real, reality
 իրականին մէջ in reality
 իրականութիւն (n) reality, truth; life
 իրան (n) torso, trunk, bust
 իրապէս (adv) really
 իրարանցում (n) commotion
 իրարմէ (abl of իրար) (pron) from
 each other, from one another
 իրարու (dat of իրար) (pron) to each
 other, to one another
 իրաւ (a) true
 իրաւ է it is true
 իրաւ (adv) really, in reality
 իրա՞ւ (adv) really?
 իրաւաբան (n) jurist
 իրաւամբ (adv) truly
 իրաւացի (a) justified, valid,
 legitimate
 իրաւունք (n) right, privilege
 իրաւունք ունենալ to be right
 իրեն (a) his, her
 իրեն (dat of ինք) (pron) to him, to
 her, for him, for her

իրենները his (her) family
 իրենց (gen/dat pl of ինք)(pron) to them; their
 իրերահայեցութիւն (n) point of view
 իրիկնադէմ (n) toward the end of the day
 իրիկնանալ (vi) to come to its end, to become dark
 իրիկուն (n) evening
 իրիկունները in the evening
 իրիկունը in the evening
 առջի իրիկուրնէ ի վեր since the night before
 իրիկուան դէմ toward evening
 իրկուն see իրիկուն
 իրմէ (abl s. of ինք) (pron) from him, from her
 իրողութիւն (n) reality, fact
 իրօք (adv) in reality, really, in truth
 իցիւ (int) would that
 իւղ (n) oil, fat, grease
 իւրակերպել (vt) to shape something in one's own way
 իւրացնել (vt) to take, to appropriate (to oneself), to usurp
 իւրաքանչիւր (a) each

L

լաթ (n) cloth, rag; clothes
 լալ (vi) to weep, to cry
 արիւն արցունք լալ to weep copiously
 ի՞նչ գլուխը լալ What can he do?
 լալագին (a) crying, tearful
 լալագին աչքերով in tears, eyes full of tears
 լալահառաչ (adv) tearfully, with tearful sighs
 լալկան (a) sad, crying
 լախ (n) club, mace; whip
 լակոտ (n) puppy; young of animals
 լամբար (n) lamp
 լամպա see լամբար
 լայն (a) wide, broad
 լայն լայն very wide
 լայն բնուած extensive
 լայնարաց (a) wide open, gaping
 լայնածաւալ (a) broad, wide

լայնեզր (a) wide brimmed
 լայննալ (vi) to widen
 լայնշի (a) large, wide
 լայնութիւն (n) width, breadth; tolerance
 լայնցնել (vt) to widen, to dilate
 լանջ (n) bosom, chest
 լանջք (n) bosom, chest
 լայնք (n) width
 լայնքին ու երկայնքին along its length and breadth
 լալակ (n) kerchief
 լապտեր (n) lamp
 լարել (vt) to set, to wind
 լարուած (a) wound, set
 լարուիլ (vi) to tighten, to stretch
 լաց (n) weeping
 լացած (pp/a of լալ) sad, crying
 լացնել (vt) to cause to cry
 լացող (prp/a of լալ) that weeps, weeping, mourning
 լացող (prp/n of լալ) weeper
 լալ (a) good, well
 լալ եւս rather
 լալ (adv) well
 լալ ուրեմն fine
 լալայ (n) lava
 լաւատես (n) optimist
 լաւատես (a) optimistic
 լաւատեսութիւն (n) optimism
 լաւութիւն (n) goodness, kindness, benefit, advantage
 լափիչ (a) devouring
 լափիչակ (vt) to devour
 լափուիլ (vp) to be lapped up, to be devoured
 լեարդ (n) liver
 լեզու (n) tongue; language
 լեզուն բռնուիլ to become tongue tied
 լեզու ելլել to learn to talk
 լեզուն կարծ ըլլալ to talk little
 լեզուագէտ (n) linguist
 լեզուագիտութիւն (n) knowledge of foreign languages, foreign languages; linguistics
 լեզուակ (dim of լեզու) (n) little tongue
 լեղապատառ (a) frightened out of one's wits
 լեղի (a) bitter
 Լեման (n) Lake Lemman in Switzerland, also known as Lake Geneva

լեմոնագոյն (a & n) lemon-colored
 լեմալ (vi) to become filled; to pour into
 լեռ (n) mountain
 լեռը զհսնալ to be thoroughly familiar with the mountain
 լեռան զլուխ top of the mountain
 լեռնածել (a) mountainlike
 լերկ (a) bald, bare
 լեցնել (vt) to fill, to pile up
 լեցուած (pp/a of լեցուիլ) full, filled
 լեցուիլ (vi & vp) to become filled, to fill
 լեցուն (a) full
 լզել (vt) to lick
 լի (a) full
 լիաթոք (adv) fully, with full lungs
 լիաթոք շնչել to fill one's lungs with
 լիալուսին (n) full moon
 լիակատար (a) complete
 լիացած (pp/a of լիանալ) satisfied
 լիացնել (vt) to complete, to fill up
 Լիբանան (n) Lebanon
 լիզել (vt) to lick
 լիլա (n) lilac
 լիճ (n) lake
 լիսեւորութիւն (n) creation, generation
 լիսիլ (vi) to be
 լիւն (n) gum
 լիռլի (adv) fully
 լիրք (a) shameless, insolent
 լլկանք (n) anguish; violation
 լիկած (pp/a of լիկիլ) limp
 լծուած (pp/a of լծուիլ) hitched, attached
 լծուիլ (vi) to be harnessed, to be attached
 լծուորով (n) tiller
 լկտի (a) immodest, lewd
 լճակ (n) little lake
 լմնալ (vi) to finish, to end
 լմնցնել (vt) to finish
 լոկ (adj) only, sole, lone, mere
 լողալ (vi) to swim
 լոյծ (a) liquid
 լոյս (n) light, morning

քարի լոյս good morning
 լոյսի կողմ ray of light
 լոյսը վառել to put on the light
 լորիկ (a) pretty, attractive
 լորձուկ (n) saliva, spittle
 լու (n) flea
 լուրիւ (n) beans
 լուծ (n) yoke
 լուծուիլ (vi & vp) to be solved; to dissolve, to be dissolved
 լուծում (n) solution
 լուծք (n) yoke, pair of oxen attached to the yoke
 լուռ (a) silent
 լուռ ու մունջ silent; silently
 լուռ (adv) silently
 լուս see լոյս
 լուսագեղ (a) brilliant, bright, beautiful
 լուսաթոյր (a) sparkling, bright, full of light
 լուսածիր (a) radiating
 լուսահեղեղ (a) flooded with light, bathed in light
 լուսահոգի (a) blessed
 լուսադրիւր (n) miraculous fountain
 լուսամուտ (n) window
 լուսամրմունջ (a) murmuring like the light
 լուսանկար (n) picture
 լուսանցք (n) window
 լուսաշաւիղ (n) illuminated path, path of light
 լուսապսակ (n) halo
 լուսավառ (a) brilliant
 լուսավառ (adv) brilliantly
 լուսարծարծ (a) light giving
 լուսաւոր (a) luminous, bright, lighted, well-lighted
 լուսաւորեալ (a) enlightened
 լուսաւորել (vt) to enlighten, to illuminate, to cast light upon
 լուսաւորուիլ (vi) to become illuminated, to receive light, to brighten
 լուսափթիթ (a) full of light
 լուսեղէն (a) luminous, of light
 լուսին (n) moon
 լուսինկայ see լուսնկայ
 լուսնալ (vi) to become light, to dawn
 չլուսնար քարոզ would that it had not dawned
 լուսնակ (dim of լուսին) (n) moon

լուսնկայ (n) moon, moonlight
 լուսնոտ (a) insane
 լուր (n) news, tidings
 լուր առնել to get news, to receive information, to hear from
 լուր ստանալ to hear from
 աղօթքէ լուր ունենալ to know what prayer is
 լուրջ (a) serious
 լուցկի (n) match
 լռակեաց (a) silent
 լռանիստ (a) silent
 լռել (vi) to become silent, to keep silent
 լռելեայն (adv) silently, quietly
 լռեցնել (vt) to silence
 լռիկ (a) silent
 լռիկ (adv) silently
 լռիս (a) silent
 լռիս (adv) silently
 լռութիւն (n) silence
 լռութիւն տիրեց there was silence, silence reigned
 լռութեամբ silently
 լռութեանը վրայ because of his silence
 լսել (vt) to hear
 լսելուս պէս as soon as I heard
 լսող (prp/n of լսել) hearer, listener
 լսողութիւն (n) hearing
 լսուիլ (vp) to be heard
 լրագիր (n) newspaper
 լրացած (pp/a of լրանալ) finished
 լրացնել (vt) to finish
 լրացուցիչ (a) complementary, supporting
 լրբութիւն (n) insolence, shamelessness
 լրբութեամբ insolently, shamelessly
 լրջութիւն (n) seriousness
 լքած (pp/a of լքել) abandoned, having abandoned
 լքանել see լքել
 լքել (vt) to abandon
 լքուած (pp/a of լքուիլ) abandoned
 լքում (n) abandonment
 լքուն (a) abandoned

ju

խաբեբայ (a) deceitful, deceiving, false
 խաբեբայ (n) deceiver, cheat
 խաբեբայութիւն (n) cheating
 խաբել (vt) to deceive, to cheat
 խաբէութիւն (n) deception, cheating
 խաբկանք (n) illusion, delusion
 խաբուած (pp/a of խաբուիլ) deceived
 խաբուիլ (vi) to be deceived
 խազ (n) note
 խազխզուիլ (vi) to be written with chalk, to be marked
 խալի (Turk)(n) rug
 խախտիլ (vi) to become loose, to become dislodged; to become weakened
 խաճատել (vt) to bite, to chew
 խաճնել (vt) to bite
 խաճնող (prp/a of խաճնել) biting, mordant, acid
 խակ (a) unripe, immature
 խահուէ (Turk)(n) coffee
 խաղ (n) game, play
 խաղալ (vi & vt) to play; to act; to beat
 խումար խաղալ to gamble
 խաղալիկ (n) toy
 խաղալիք see խաղալիկ
 խաղաղ (a) calm, quiet, peaceful
 խաղաղարար (a) calming, pacifying, soothing
 խաղաղիկ (dim of խաղաղ)(a) calm, quiet
 խաղաղութիւն (n) peace, calmness
 խաղաղութեամբ peacefully, in peace
 խաղտուտիկ (n) wagtail
 խամրած (a) wilted
 խայթուիլ (vp) to be bitten, to be stung
 խայտ (a) variegated
 խայտաբղէտ (a) variegated
 խայտալ (vi) to frolic
 խայտանք (n) frolic, ecstasy
 խան (Turk)(n) inn
 խանատ (Turk)(n) wing
 խանգարել (vt) to disrupt, to disturb
 խանգարուած (pp/a of խանգարուիլ) disturbed
 խանգարում (n) disturbance, disruption

խանդ (n) enthusiasm
 խանդակաթ (a) tender, loving, compassionate
 խանդաղատանք (n) tenderness, affection, compassion
 խանդավառ (a) enthusiastic
 խանդավառ (adv) enthusiastically
 խանդավառել (vt) to enthuse, to fill with enthusiasm
 խանդավառութիւն (n) enthusiasm
 խանդավառութեամբ enthusiastically
 խանդավառուիլ (vi) to become enthusiastic
 խանդավառորէն (adv) enthusiastically
 խանձած (pp/a of խանձիլ) singed, scorched
 խանձել (vt) to singe, to scorch
 խանութ (n) store
 նպարավաճառի խանութ grocery store, market
 խաչ (n) cross
 խաչ հանել to cross oneself
 խաչ քաշել to cross out
 խաչակիր (a) Christian, bearing a cross, crusading
 խաչածել (a) cruciform, shaped like a cross
 խաչանիշ (n) cross
 խաչեալ (n) one who is crucified
 խաչելութիւն (n) crucifixion
 խաչուած (pp/a of խաչուիլ) crucified
 խաչուիլ (vp) to be crucified, to be nailed
 խառն (a) mixed, mingled
 խառն ի խռոն helter-skelter, in a disorderly way
 խառնակութիւն (n) disturbance, disorder
 խառնափնդոր (a) disarranged, disheveled
 խառնել (vt) to mix, to stir; to put in, to mingle; to search
 խառնիխռոն (a) helter-skelter, haphazard
 խառնիճաղանձ (n) confusion; mob
 խառնուածք (n) nature, temperament
 խառնուիլ (vi) to join, to mingle
 խառնուրդ (n) medley; mingling; hand-to-hand combat of armies
 խառտել see խարտել

խարազան (n) whip
 խարդախ (n) dishonest person, cheater
 խարդախ (a) corrupt, dishonest
 խարդախութիւն (n) fraud, corruption, dishonesty, cheating, trickery
 խարիսխ (n) anchor
 խարխուլ (a) decrepit, decayed
 խարշափ (n) rustling
 խարշափիւն (n) rustling
 խարտեաշ (a) blond, light, golden
 խարտել (vt) to file
 խարտիշաթել (a) blond
 խարտոց (n) file
 խաւ (n) layer, fold; skin
 խաւար (n) darkness
 խաւար (a) dark
 խաւարակոծ (a) dark, enveloped in darkness
 խաւարամտութիւն (n) obscurantism
 խաւարեալ (n) obscurantist, reactionary
 խաւարեալ (a) obscurantist, reactionary
 խափանեալ (a) suspended
 խափշիկ (a & n) black
 խելագարիլ (vi) to become insane
 խելագարութիւն (n) insanity
 խելամուտ (n) understanding
 խելայեղ (a) frightened, headlong
 խելայեղ (adv) madly, headlong
 խելայեղիչ (a) maddening, irritating
 խելառ (a) mad, insane
 խելացի (n) intelligent person
 խելացի (a) intelligent
 խելացնոր (a) mad, insane
 խելոք see խելօք
 խելք (n) mind, intelligence
 խելք ընել to think
 խելք միտք the whole mind, one's whole concern
 խելք to drive mad, to turn the head
 խելօք (a) well-behaved, obedient, docile, tame; wise
 խելօք ըլլալ to behave oneself
 խելօք կենալ to behave oneself
 խելօքնալ (vi) to become tame, to become docile, to calm down
 խելօքութիւն (n) good behavior
 խենդ խելօքութիւն silliness
 խեղդամահ (a) drowned
 խեղդել (vt) to strangle, to choke, to stifle; to drown
 խեղդուիլ (vi) to drown
 խեղկատակ (a) silly, full of buffoonery

- խեղճ** (a) poor, unfortunate
խեղճութիւն (n) poverty, misery
խեղճուկ (a) poor
խենդ (n) insane, insane person, madman, fool
խենդ (a) mad, insane. See also derivatives and variants with **թ**
խենդենալ (vi) to go mad, to become insane
խենթ see **խենդ**
խենթեցնել (vt) to drive insane
խենթեցնող (prp/a of **խենթեցնել**) maddening
խեն (a) stubborn, perverse, rebellious
խեր (n) good
խեփոր (n) shell
խզել (vt) to interrupt; to break off, to sever
խժալուր (a) dissonant, shrill, unpleasant
խժողութիւն (n) savagery, barbarism
խժողութեամբ savagely
խիզախ (a) bold, daring
խիզախում (n) boldness, bold action
խիծ
խիծ եւ քիծ որոնել to try to find fault
խիղճ (n) conscience; mercy
խղճի խայթ compunction, pangs of conscience
խիծ (n) pebble, gravel
խիստ (a) severe, stern
խիստ (adv) very, extremely, severely
խլացուցիչ (a) deafening
խլեակ (n) flotsam; remnant, survivor
խլել (vt) to snatch
խլէզ (n) lizard; insignificant person
խլրտում (n) disturbance
խրում (a) wet, soaked
խղճալ (vi) to pity, to feel sorry, to have mercy
խղճալի (a) pitiful, pitiable
խղճմասնք (n) conscience
խղճմտութիւն (n) scruple, pangs of conscience, compunction
խղճմտութիւն ընել to show scruple, to have compunctions
խողունջ (n) snail
խմբագիր (n) editor
խմբակ (n) little group
խմբովին (adv) in groups, as a group, together
խմել (vt) to drink
խմելիք (n) drink
խմորել (vt) to knead; to ferment
խնամակալ (n) trustee
խնամել (vt) to care for
խնամուիլ (vp) to be cared for, to be looked after
խնամք (n) care
խնայել (vt) to spare; to save
խնայողութիւն (n) economy
խնդալ (vi) to laugh
վրայ խնդալ to mock, to make fun of
երեսին խնդալ to laugh in one's face
խնդացնել (vt) to make laugh, to cause to laugh, to cause laughter
խնդիր (n) problem, case, question
ի խնդիր for, for the purpose of, toward
խնդութիւն (n) joy
խնդուք (n) laughter
խնդրել (vt) to ask, to beg, to request
ներողութիւն խնդրել to apologize, to ask forgiveness
խնկաբեր (a) bringing incense
խնկագունած (pp/a of **խնկագունիլ**) grown light yellow (the color of incense)
խնկահոտ (a) fragrant with (like) incense
խնկաման (n) incense box, censer
խնկարկել (vi) to cense, to give incense
խնկոտ (a) covered with incense, fragrant with incense
խնձոր (n) apple
խնձորենի (n) apple tree
խնջոյք (n) banquet
խշտեակ (n) mattress; stump bed
խշրտուք (n) rustling; sound of crushing
խոճոռ (a) harsh, very serious, forbidding
խոկ (n) thought
խոկալ (vi) to meditate, to contemplate
խոկուն (a) pensive, meditating
խոհ (n) thought
խոհանոց (n) kitchen
խոհմտութիւն (n) discretion, wisdom
խոհուն (a) pensive
խոհուն (adv) pensively
խոյանալ (vi) to rush, to dart
խոյանք (n) darting, burst; élan; flight

խոյզ (n) search
խոյզ եւ խնդիր ընել to search, to investigate
խոյս (n) escape
խոյս տալ to escape, to evade
խոնարհ (a) humble
խոնարհած (pp/a of **խոնարհել**) lowered
խոնարհեցնել (vt) to cause to bow, to lower
խոնարհել (vi) to bow
խոնարհութիւն (n) humility
խոնարհութեամբ humbly, with humility
խոնավ (a) damp, humid
խոնաւութիւն (n) dampness, humidity
խոնջ (a) tired
խոնջայ (n) round table
խոնջէնք (n) fatigue
խոնջութիւն (n) fatigue
խոշոր (a) large, big
խոշորկեկ (aug of **խոշոր**) big, large; rather large
խոշորցուած (pp/a of **խոշորցուիլ**) enlarged
խոստանալ (vt) to promise
խոստովանիլ (vt) to confess
խոստովանութիւն (n) confession
խոստում (n) promise
խոտ (n) grass
խոտորել (vi) to turn
խոր (n) depth, bottom
սրտին խորը deep in one's heart
խոր (a) deep, profound
խոր (adv) deep
խոր նիրնել to be in deep sleep
խորամանկ (a) wily
խորան (n) altar
խորանալ (vi) to deepen
խորապէս (adv) deeply, profoundly
խորասոյզ (a) immersed in thought
խորասոյզ (adv) deeply
խորասուզել (vt) to submerge, to engulf
խորասուզուիլ (vi) to be submerged, to be lost
խորացնել (vt) to deepen
խորին (a) deep, profound
խորհիլ (vi) to think
խորհուրդ (n) thought, advice; mystery
խորհուրդ տալ to give advice

խորհրդածութիւն (n) reflection
խորհրդակից (n) confidant
խորհրդանիշ (n) symbol
խորհրդանշական (a) symbolic
խորհրդարան (n) parliament
խորհրդաւոր (a) mysterious
խորշ (n) corner; hole, cavity
խորշակ (n) drought, excessive heat; burning wind
խորշիլ (vi) to become bashful
խորշոմ (n) wrinkle
խորշոմիլ (vi) to shrivel, to wrinkle
խորոված (pp/n of **խորովել**) barbecued
խորոված (pp/a of **խորովել**) barbecued
խորութիւն (n) depth
խորունկ (a) deep
խորունկցնել (vt) to deepen
խորված see **խորոված**
խորտակել (vt) to destroy, to break
խորտակուած (pp/a of **խորտակուիլ**) destroyed, broken
խորտակուիլ (vi & vp) to be destroyed
խորք (n) interior; depth; abyss
խոց (n) wound
խուզարկել (vt) to search, to examine
խուզարկու (n) researcher
խուժան (n) crowd, mob
խուժել (vi) to rush
խուժող (pp/a of **խուժել**) rushing, that rushes
խուլ (a) deaf; dull, muffled, muted
խուլնալ (vi) to become deaf; to become muted.
խուլցած (pp/a of **խուլնալ**)
խուլօրէն (adv) silently
խումար (Turk) (n) gambling
խումար խաղալ to gamble
խումբ (n) group, band; body; team
խումբ խումբ in groups
խումբ առ խումբ in groups, by groups
խումբերով in groups, in droves
խունկ (n) incense
խուն (a) numerous, in very large numbers; dense, thick
խոն ի խոն helter skelter, in a disorderly manner
խոնոներամ (a) very large, numerous
խոնոներամ (adv) in large numbers
խուսափիլ (vi) to escape, to evade
խուսափող (pp/a of **խուսափիլ**) that eludes, that escapes

խուսափուկ (a) elusive, evasive
խուսուր (Turk) (n) fault
խուրժ (n) bunch, bouquet, tuft
խուրպան (Turk) (n) sacrifice
խուրպան ըլլամ, Աստուած
 dear God
խուց (n) cell, modest room
խոփ (n) plowshare
խոնուիլ (vi) to crowd
խոով (a) troubled, agitated
խոովահար (a) turbulent, agitated
խոովայոյզ (a) turbulent, agitated
խոովայոյզ (adv) turbulently, agitatedly
խոովատանջ (a) disturbed, agitated
խոովեալ (a) disturbed
խոովել (vt) to disturb, to trouble, to agitate
խոովիլ (vi) to become disturbed, to become agitated
խոովիչ (a) disturbing
խոովուած (pp/a of **խոովուիլ**)
 disturbed, agitated
խոովուիլ see **խոովիլ**
խոովք (n) agitation, disturbance, turbulence
խոուացեալ (a) sunk
խոֆած (pp/a of **խոֆիլ**)
 very old
խստաբարոյ (a) harsh, severe, demanding
խստութիւն (n) severity
խստութեամբ with severity, severely
խտանալ (vi) to be concentrated, to become condensed
խտացած (pp/a of **խտանալ**) condensed
խրորբելեզ (n) a festival
խրախալից (a) lively
խրախուսել (vt) to encourage
խրամ (n) ditch, trench
խրատ (n) advice, counsel; lesson, moral
խրել (vt) to thrust into, to drive into
խրթին (a) complex, complicated
խրիլ (vi) to penetrate, to stick
խրկել (vt) to send
խրժիթ (n) hut
խրոխտ (a) proud, haughty; insolent, imperious
խրտուիլակ (n) scarecrow

խրտած (pp/a of **խրտելիլ**)
 frightened
խցիկ (dim of **խուց**) little hut
հեռաձայնի խցիկ telephone booth
խցուիլ (vi) to be closed
խփել (vt) to close
խօլ (a) mad, insane; grotesque
խօսած (pp/n of **խօսիլ**) what one says
խօսած (pp/a of **խօսիլ**) spoken
խօսակից (n) the person with whom one is speaking, companion
խօսակցիլ (vi) to converse
խօսեցեալ (n) engaged, betrothed
խօսակցութիւն (n) conversation
խօսակցութեան թելը քակել to start the conversation
խօսեցնել (vt) to cause to speak, to make one speak
խօսիլ (vi) to speak, to talk
նուշով ու շաքարով խօսիլ to speak very sweetly
խօսող (prp/n of **խօսիլ**) speaker
խօսուած (pp/a of **խօսիլ**) spoken, delivered
ան ունեցեր էր խօսուած աղջիկութիւն she had been talked about as a girl
խօսուն (a) speaking; talkative
խօսք (n) words
խօսքը քանալ to broach the subject
խօսք հասկցնել to reason with
այլ խօսքով in short
մէկ խօսքով in short

Ծ

ծագ (n) summit
ծագիլ (vi) to come from; to rise; to dawn
ծագող (prp/a of **ծագիլ**) that dawns, dawning; rising (of the sun)
ծագում (n) origin
ծաթիլ (vi) to rise (speaking of light, more especially of the sun)
ծալ (n) fold
ծալ ի ծալ in folds, fold upon fold
ծալ ծալ with many folds, with many layers
ծալապատիկ (a) seated with one's legs folded before him

- ծալլած (pp/a of ծալլել) folded
 ծալլել (vt) to fold
 ծալլուած (pp/a of ծալլուել) folded
 ծալք (n) fold
 ծախ (n) sale
 ծախու առնել to buy
 ծախել (vt) to sell
 ծախուիլ (vi) to be sold
 ծախս (n) expense
 Ծամբու ծախս passage, travel fare
 ծախք see ծախս
 ծածկամտութիւն (n) cunning, craftiness
 ծածկանուն (n) pseudonym, assumed name
 ծածկել (vt) to cover, to hide, to shield
 ծածկող (prp/a of ծածկել) that covers, covering
 ծածկուած (pp/a of ծածկուել) covered, hidden
 ծածուկ (a) secret, hidden
 ծակ (n) hole
 ծակ է ծակ փախիլ to run and hide
 ծակել (vt) to bore
 ծակուծակ (n) cranny, nook and corner
 ծաղիկ (n) flower
 ծաղկազարդ (a) adorned with flowers
 ծաղկած (pp/a of ծաղկիլ) in bloom, blooming
 ծաղկալից (a) in full bloom, full of flowers
 ծաղկահիւթ (n) essence or oil of flowers
 ծաղկառատ (a) full of flowers
 ծաղկավաճառուհի (n) (fem) flower vendor, florist
 ծաղկաւեր (a) pockmarked
 ծաղկաւէտ (a) flowery, adorned
 with flowers
 ծաղկիլ (vi) to bloom, to sprout, to grow
 ծաղկունք see ծաղիկ
 ծաղր (n) ridicule, mockery
 ծաղրանկարային (a) of caricature, of cartoon, cartoonlike
 ծաղրել (vt) to ridicule, to mock, to jeer, to make fun of
 ծաղրելի (a) ridiculous
 ծաւ (n) hair
- ծամոց (n) food, aliment
 ծայր (n) end, point, tip; penpoint
 ծայր տալ to appear
 ծայրագոյն (a) extreme
 ծայրագոյն արեւմուտք far west
 ծայրայեղ (a) extreme, excessive
 ծայրափիծակ (n) extreme
 ծանակ (n) bird, mocking bird
 ծանուցանել (vt) to announce
 ծանուցում (n) announcement
 ծանր (a) heavy, serious, slow
 ծանր կերպով seriously
 ծանր (adv)
 ծանր շարժիլ to proceed slowly
 ծանր ծանր slowly
 ծանրագին (a) expensive
 ծանրագնի (a) expensive
 ծանրադէմ (a) serious
 ծանրաթախիծ (a) sorrowful, sad
 ծանրակշռութիւն (n) weight, seriousness
 ծանրանալ (vi) to become heavier, to weigh; to become more serious
 ականջը ծանրանալ to become hard of hearing
 ծանրացած (pp/a of ծանրանալ) heavy, having become heavy
 ծանրացում (n) deterioration
 ծանրաբայլ (a) slow
 ծանրաբայլ (adv) slowly, with slow steps
 ծանրութիւն (n) weight, heaviness; seriousness
 ծանրութեամբ slowly, seriously
 ծանրօրէն (adv) heavily
 ծանօթ (n) acquaintance, friend
 ծանօթ (a) known, familiar
 ծանօթանալ (vi) to meet
 ծանօթութիւն (n) information, acquaintance, acquaintanceship
 ծանօթութիւն հաստատել to become acquainted
 ծառ (n) tree
 ծառէ ի ծառ from tree to tree
 ծառայ (n) servant
 ծառայել (vi) to serve
 ծառայութիւն (n) service; servitude
 ծառաստան (n) grove
 ծառատունկ (n) grove, woods
 ծառուղի (n) tree-lined street, boulevard
 ծարաւ (n) thirst
 ծարաւ (a) thirsty
 ծարաւի (a) thirsty

- ծաւալիլ (vi) to spread
 ծաւի (a) bluish green, blue
 ծափ (n) clap of the hands, applause
 ծափ զարնել to clap
 ծափահարել (vi & vt) to applaud, to clap
 ծափահարուիլ (vp) to be applauded
 ծափելի (a) laudable, praiseworthy
 ծեծ (n) beating, spanking
 ծեծ քաշել to beat, to give a thrashing
 ծեծ ուտել to get a beating
 ծեծել (vt) to beat, to spank
 ափերը իրարու ծեծել to clap
 կրունկները ծեծող մազերով with hair that reached her heels
 ծեր (a) old
 ծերանալ (vi) to get old, to age
 ծերացած (pp/a of ծերանալ) old
 ծերացնել (vt) to age, to cause to get old
 ծերուկ (n) old man, old woman
 ծերուկ (a) elderly, old
 ծերուկիւն (n) old age
 ծերունի (n) elderly person
 ծերունի (a) old
 ծեփուած (pp/a of ծեփուիլ) coated, covered
 ծըմակ (n) the 23rd of the month according to the old Armenian calendar; forest; name of a little forest
 ծիածան (n) rainbow
 ծիլ (n) bud
 ծիլ ծիլ bud by bud
 ծիծ (n) breast, udder
 ծիծաղ (n) laughter
 ծիծաղելի (a) ridiculous
 ծիծաղիլ (vi) to laugh, to smile
 ծիտ (n) sparrow
 ծիր (n) orb, circle
 ծիրանի (n) purple, red, color of apricot; red dye
 ծիրանի (a) varicolored, apricot colored, red
 ծիրանի գօտի rainbow
 ծիրոտ (n) bird dropping
 ծլարծակ (a) germinating, sprouting
 ծլարծակում (n) germination, sprouting
 ծլիլ (vi) to sprout, to grow
 ծխախոտ (n) cigarette; tobacco
 ծխամորժ (n) smoking pipe
 ծխել (vt) to smoke, to burn (incense)
- ծխիլ (vi) to rise in smoke, to smoke
 ծխնելոյզ (n) chimney, fireplace
 ծխնի (n) hinge
 ծխող (prp/n of ծխել) smoker
 ծծել (vt) to suck, to take in, to absorb
 ծղրիթ (n) cricket
 ծղօտ (n) stem
 ծնծղայ (n) cymbals
 ծնիլ (vi & vt) to be born, to give birth to
 ծնող (prp/n of ծնիլ) one who gives birth; parent
 ծնող (prp/a of ծնիլ) being born; bearing, giving birth
 ծնողական (a) parental
 ծնողք (n) parent, parents
 ծնունդ (n) birth
 ծնունդ առնել to be born
 ծնունդ (n) Christmas
 ծնուցիչ (n) generator; midwife
 ծնրադիր (a) kneeling, on one's knees
 ծնրադրած (pp/a of ծնրադրել) on one's knees, kneeling
 ծնրադրել (vi) to kneel
 ծնրակապ (n) garter
 ծնօտ (n) jaw, chin
 ծոծրակ (n) nape of the neck, neck
 ծոպ (n) tuft, tassle
 ծով (n) sea
 ծով ծով like the sea, abundantly
 ծովանոյշ (n) mermaid
 ծովացած (pp/a of ծովանալ) as abundant as a sea, abundant, having become a sea
 ծովափ (n) seashore
 ծովափեայ (a) coastal
 ծովեզերեայ (a) at the seashore, at the edge of the sea
 ծովեզերք (n) seashore
 ծոց (n) bosom; bay, gulf
 ծուէն (n) strip, rag
 ծուիկ (n) tatter
 ծուիկ ծուիկ tattered, in shreds
 ծուլուլիւն (n) laziness
 ծուխ (n) smoke
 ծունգ see ծունկ
 ծունկ (n) knee
 ծունկ չորել to kneel
 ծունկի զալ to kneel
 ծունկի ելլալ to get up on one's knees
 ծունկի վրայ on one's knees
 ծուռ (a) bent, crooked
 ծռած (pp/a of ծռիլ) bent, bending

ծոել (vt) to bend, to tilt
ծոիլ (vi) to bend, to incline
ծոմոկել (vt) to twist
քիթը բերանը ծոմոկել to make faces, to grimace
ծոմոռ (n) grimace, distortion
ծոռ (pp/a of **ծոիլ**) that bends, bending
ծրագիր (n) plan
ծրար (n) bundle
ծրաել (vi) to excrete (used with birds and very small animals)
ծփալ (vi) to undulate; to agitate
ծփանալ (a) fluctuating, floating
ծփուն (a) waving; wavering; undulating; fluctuating; floating
ծօ (int) hey!

կ

կազ (n) gas
կազդուրել (vt) to invigorate, to infuse with strength
կազմալուծել (vt) to dissolve, to destroy
կազմակերպել (vt) to organize
կազմել (vt) to form; to make
կազմող (prp/a of **կազմել**) that forms, that constitutes
կազմուածք (n) constitution, build, frame
կազմութիւն (n) formation
կազմուիլ (vi & vp) to consist of, to be made up of; to be formed, to take shape
կաթ (n) milk
քիթէն կաթ տալ to compliment, to flatter
կաթել (vi) to drip, to fall, to leak
կաթեցնել (vt) to drip, to cause to drip
կաթիլ (n) drop
կաթիլ կաթիլ slowly, drop by drop
կաթիլ (vi) to drip, to drop
կաթկթիլ (vi) to drip
կաթնածաղիկ (a) pale
կաթնածիր (a) milk giving
կաթնային (a) milky
կաթնօրակ (a) milky, as white as milk
կաթողիկոս (n) catholicos, the head of the Armenian Church
կալ (n) threshing ground

կալօշ (n) boot
կախ (a) lowered, hanging
կախ գլուխ with lowered head
կախած (pp/a of **կախել**) hung, hanging
երեսը կախած with face hanging, sad
կախաղան (n) gallows, gibbet
կախարդ (n) magician, sorcerer
կախարդ (a) magic, charming, fascinating, enchanting
կախարդական (a) enchanting, enchanted
կախարդանք (n) magic, enchantment
կախարդիչ (a) fascinating, magic
կախարդութիւն (n) magic, charm, fascination
կախել (vt) to hang
աչքերը կախել to look fixedly
կախուած (pp/a of **կախուիլ**) hanging
կախուիլ (vi) to hang
կակաշ (n) tulip
կակուղ (a) soft
կահ (n) furniture
կաղանդ (n) new year
կաղապար (n) mold
կաղապարել (vt) to fit; to shape; to cling to to, to encase
կաղկանձոտ (a) yelping, whining
կաղնի (n) oak tree
կաղնիկաղ (adv) limping, with a limp
տարիները կաղնիկաղ կերթան the years limp along
կամ (conj) or
կամ...կամ either...or
կամայ (adv) willingly
կամայ թէ ակամայ willy-nilly, whether one likes it or not
կամայական (a) whimsical, capricious
կամար (n) arch
կամարակապ (a) vaulted
կամարող (prp/a of **կամարել**) joiner, that joins
կամաց (adv) slow, slowly; soft, softly
կամաց կամաց gradually, slowly
կամացուկ (adv) slowly
կամաւ (adv) willingly
կամեցողութիւն (n) will, good will
բարի կամեցողութիւն good will
կամիլ (vi) to wish, to desire
կամովին (adv) willingly
կամուրջ (n) bridge
կամուրջակ (dim of **կամուրջ**) bridge, deck
կամք (n) will

- կայան (n) station
 կայանալ (vi) to consist of
 կայարան (n) station
 Կայէն (n) Cain
 կայթ (n) dance, caper
 կայթել (vi) to caper, to dance
 կայլակ (n) drop
 կայծ (n) spark
 կայծակ (n) lightning, thunderbolt
 կայծաշաքար (n) candy containing
 a paper which tells one's fortune
 կայծկլտալ (vi) to sparkle
 կայծոռիկ (n) firefly
 կայնած (a) standing
 կայսր (n) emperor
 կայսրութիւն (n) empire
 կայտոել (vi) to rejoice, to leap
 կայք (n) station, location, position
 կանանոց (n) harem
 կանանչ (a & n) green
 կանաչ see կանանչ
 կանացի (a) feminine, female, woman's
 կանգ (n) stop
 կանգ առնել to stop
 կանգնած (pp/a of կանգնիլ)
 standing
 կանգնել (vt) to erect, to put up
 կանգնիլ (vi) to stand; to halt, to
 come to a stop
 ոտքի կանգնիլ to rise, to stand
 up
 կանգուն (a) standing
 կանթեղ (n) lamp
 կանխահաս (a) premature, precocious
 կանխող (a) preceding
 կանխօրօք (adv) in advance
 կանոն (n) rule
 կանոնադրութիւն (n) by-laws
 կանոնաւոր (a) regular, orderly
 կանոնաւոր (adv) systematically
 կանոնաւորուած (pp/a of կանո-
 նաւորուիլ) in an orderly manner
 կանոնաւորութիւն (n) orderliness,
 order, regularity
 կանուխ (adv) early
 կանուխէն early
 կանչ (n) ring, tolling; call
 կանչել (vt) to call
 կանչուիլ (vp) to be called
 կաշի (n) leather, pelt, skin
 կաշկանդել (vt) to impede, to hin-
 der; to limit; to fetter
 կաշաղակ (n) magpie
 կապ (n) tie, bond, string
 կապ (a) tied
 կապակցութիւն (n) relation, connection,
 tie
 կապար (n) lead
 կապարծ (n) quiver, case for carrying
 arrows
 կապել (vt) to tie
 կապոյտ (n & a) blue
 կապուած (pp/a of կապուիլ) tied
 կապուիլ (vp) to be tied
 կապուտակ (a) blue, bluish
 կապուտիկ (a) blue
 կապտել (vt) to steal
 ուշադրութիւն կապտել to hold the
 attention
 կապտերակ (a) bluish
 կապտորակ (a) bluish
 կառավար (n) motorman, driver
 կառավարութիւն (n) government
 կառափնատ (n) scaffold, guillotine
 կառուցանել (vt) to build
 կառչիլ (vi) to cling, to adhere
 կառք (n) carriage, cart, wagon
 կաս (adv) (intensifier)
 կաս կարմիր very red.
 կասկած (n) doubt, suspicion
 կասկածելի (a) suspicious
 կասկածիլ (vi) to suspect, to be
 suspicious of
 կասկենի (n) horse chestnut
 կատակ (n) joke, jest, pleasantry
 կատակ ընել to joke, to jest
 կատակել (vi) to joke, to jest, to
 play
 կատակերգակ (a) comic
 կատաղի (a) furious, ferocious, violent
 կատաղութիւն (n) fury, ferocity
 կատաղութեամբ furiously, ferocious-
 ly, wildly
 կատար (n) top, summit
 կատարած (pp/a of կատարել) done,
 completed, accomplished
 կատարեալ (a) perfect; complete
 կատարել (vt) to carry out, to complete,
 to perform
 դեր կատարել to play a role
 կատարելագործել (vt) to perfect, to
 develop
 կատարելապէս (adv) completely, per-
 fectly
 կատարելութիւն (n) perfection
 կատարուիլ (vi & vp) to take place; to
 be carried out
 կատղիլ (vi) to become enraged, to

become ferocious

կատու (n) cat

կարաս (n) swan

կարասի (n) furniture

կարաւան (n) caravan

կարգ (n) row; turn; category

իր կարգին in his turn

կարգ մը a few, some

կարգաւ in order, by turns

կարգով in order, by turns

կարգադրել (vt) to arrange

կարգադրութիւն (n) arrangement, settlement

կարգադրութիւն ընել to arrange

կարգադրուիլ (vi) to be arranged

կարգաւ (adv) one after the other, in order

կարգուիլ (vi) to marry, to get married

կարդալ (vt) to read

կարդացած (pp/n of կարդալ) what one is reading or has read

կարդացուիլ (vp) to be read

կարելի (a) possible

ըստ կարելիին as much as possible

կարելի եղածին չափ as much as possible

որչափ կարելի է as much as possible

ըստ կարելւոյն as much as possible, to the extent possible

կարելիութիւն (n) possibility

կարեկից (a) kind, charitable, compassionate

կարեկցիլ (vi) to pity, to have compassion

կարեկցող (prp/n of կարեկցիլ) one who pities or has compassion

կարենալ (vi) to be able

կարեւոր (a) important

կարեւորութիւն (n) importance

կարի (adv) very

կարիք (n) need

կարծել (vi & vt) to think; to guess

կարծես it seems, as if

կարծես թէ as if

կարծեմ it seems to me, I guess

կարծեցեալ (a) supposed

կարծիք (n) opinion

կարծուիլ (vp) to be thought

կարծր (a) hard

կարկամիլ (vi) to shrink

կարկաշ (n) murmur, gurgling

կարկաշիւն (n) murmur, bubbling

կարկաջ (a) talkative, prattling

կարկտան (n) patch

կարկուտ (n) hail

կարկտնուած (pp/a of կարկտնուիլ) patched up

կարժ (a) short, brief

լեզուն կարժ ըլլալ to talk little

կարժնալ (vi) to become shorter

կարժուկ (dim of կարժ) (a) short

կարմիր (n) redness, ruddiness

կարմիր (a) red

կարմրած (pp/a of կարմրիլ) blushing

կարմրիլ (vi) to become red, to blush

կարմրութիւն (n) redness, blushing

կարմրուկ (a) red, reddish, ruddy

կարմրցնել (vt) to redden

կարող (a) able

կարողանալ (vi) to be able

կարողութիւն (n) capacity, talent, ability

կարուիլ (vp) to be sewn

կարօտ (n) yearning, need; nostalgia

կարօտը քաշել to miss, to yearn for

կարօտով nostalgically

կարօտ (a) needy, in need

կարօտ մնալ to miss, to yearn for

կարօտ ըլլալ to need

կարօտագին (adv) yearningly, nostalgically

կարօտական (a) needy

կարօտակէզ (a) affectionate

կարօտիլ (vi) to need

կարօտցուած (pp/a of կարօտցուիլ) missed, yearned for

կացութիւն (n) condition

կաւառ (n) ditch, canal

կափկափում (n) gnashing of teeth

կափկափող (prp/a of կափկափել) grating; chattering, clattering

կարաւ (n) partridge

կեանք (n) life

կենաց of life

ցկեանս for life, until death

կեանքը վտանգի դնել to risk one's life

կեանքի գալ to come to life

կեդրոն (n) center, middle

կեդրոնական (a) central, fundamental

կեղեւ (n) skin, bark

- կեղեքել** (vt) to oppress, to exploit
կեղեքիչ (a) oppressive, exploiting
կեղծ (a) false, artificial
կեղծիք (n) lie, deceit
կեղտ (n) dirt, grime
կեղտոտ (a) dirty
կենալ (vi) to stand, to be standing;
 to remain; to come to a stop, to stop
հաստատ կենալ to remain firm
կենակից (n) life companion, spouse
կենարար (a) life giving
կենդանագիր (n) portrait
կենդանացած (pp/a of **կենդանանալ**)
 having come to life, having become
 alive
կենդանացնել (vt) to resuscitate,
 to infuse life into
կենդանի (n) animal
կենդանի (a) alive, living
կենդանուծիւն (n) life
կենսագիր (n) biographer
կենսագրական (a) biographical
կենսալից (a) full of life
կենսականուծիւն (n) vitality
կենսահիւթ (n) essence of life,
 protoplasm
կենսապայքար struggle for sur-
 vival
կենսաւէտ (a) full of life
կենսուրախ (a) happy, characterized
 by the joy of life, full of life
կենցաղ (n) life, way of life
կենցաղազէտ (a) refined, polished
կեռ (a) hooked
կեսուր (n) mother-in-law
կեսրար (n) (wife's) father-in-law
կերած (pp/a of **ուտել**) eaten,
 that one has eaten
կերած հացդ the bread you
 have eaten
կերած (pp/n of **ուտել**) that which
 one has eaten, that which one
 eats
կերակուր (n) food, dish, meal
կերակրել (vt) to feed
կերկեր (a) hoarse, faint
կերուած (pp/n of **ուտել**) that
 which is eaten
կերուած (pp/a of **ուտել**) eaten
կերուխոտ (n) much eating and drinking
կերպ (n) way, manner, method
կերպով մը in a way
նոյն կերպով in the same way
ծանր կերպով seriously
ուրիշ կերպ otherwise
կերպաս (n) cloth, material
կերպարանափոխ (a) changed, trans-
 formed
կերպարանափոխ ընել to transform
կերպարանք (n) appearance, shape
կերտած (pp/a of **կերտել**) built,
 constructed
կերտուածք (n) structure
կերցնել (vt) to feed
հաց կերցնել to feed
կեցած (pp/a of **կենալ**) standing
կեցեր (pp/a of **կենալ**) standing
կեցնել (vt) to stop
կեցող (prp/n of **կենալ**) one who stands
կեցող (prp/a of **կենալ**) standing,
 that is standing
կեցուածք (n) posture, position
կեցցէ (int) bravo! long live!
կզակ (n) jaw, chin
կէնծ (Turk) (a) young
կէս (n) one-half, half
կէս (a & adv) one-half, half
կէս մթնած half dark
կէսօր (n) noon
կէսօրէ վերջ afternoon
կէտ (n) point, dot, period
կթել (vt) to milk
կթոտած (a) staggering, tottering
կիզանում (a) burning
կիզիչ (a) burning
կիզուտ (a) hot, burning
կին (n) woman, wife
կինէ (Turk) (adv) again, still
կիսաքուրակ (n) semicircle
կիսագունդ (n) hemisphere
կիսախեղդ (a) weak, half-choking
կիսակործան (a) half-destroyed
կիսամեռ (a) half-dead
կիսամերկ (a) half-naked
կիսամրայի (a) half-asleep
կիսատ (a) half
կիսատ մնալ to be unfinished
կիսատ թողուլ to leave unfinished,
 to fail to complete
կիսաւեր (a) half-ruined
կիսովին (adv) half
կիրակի (n) Sunday
կիրակմուտք (n) Sunday eve, Saturday
 evening
կիրակնօրեայ (a) of Sunday, Sunday
կիրք (n) passion, anger
կրքով with passion, passionate-
 ly

- Կլաստոն William E. Gladstone, the
 19th century British statesman
 critical of Sultan Hamid's poli-
 cies toward the Armenians
 Կլլել (vt) to swallow
 Կլոր (a) round
 Կլորիլ (vi) to become round
 Կլորցող (pp/a of Կլորիլ) round,
 becoming round
 Կծկել (vt) to coil
 Կծկելով with care, with
 neatness
 Կծկուած (pp/a of Կծկուիլ) contracted,
 crouched
 Կծկում (n) contraction, constriction
 Կծկիլ (vi) to cower, to crouch
 Կծկում (n) contraction of the body
 Կծու (a) bitter, mordant; purgent,
 hot (as pepper)
 Կծու ժպիտ sour smile, bitter
 smile
 Կկած (pp/a of Կկիլ) crouched
 Կղզեակ (n) islet
 Կղզի (n) island
 Կղպել (vt) to lock
 Կծեայ (a) of marble, marble
 Կծրալ (vi) to grind, to rub
 against one another
 ակոսներս կը կծրան my teeth
 are grinding
 Կծրել (vt) to grind, to gnash
 ակոյ կծրել to gnash one's
 teeth
 Կմախային (a) skeletal, like a
 skeleton
 Կմկմալ (vt) to stammer
 Կնիկ (n) woman, wife
 Կնիկ տալ to give a girl in mar-
 riage, to give a wife to
 Կնծոտած (pp/a of Կնծոտիլ) wrinkled,
 having become complicated
 Կնութիւն (n) state of being a wife
 Կնութեան ուզել to ask one's hand
 in marriage
 Կշիռ (n) weight
 Կշռաւոր (a) weighty, important
 Կշռել (vt) to weigh, to appraise,
 to judge
 Կշտաբանք (n) reproach, reprimand
 Կոթ (n) handle, stem
 ամէն չամիչի կոթ մը կայ there
 is something wrong with
 everyone
 Կոխած (pp/a of Կոխել) stepped,
 having stepped
 Կոխել (vi & vt) to step; to walk
 մութը կոխել to get dark
 տաք կոխել to step
 Կոծակի մը վրայ կոխել to push a
 button
 Կոծում (n) lamentation
 Կոկիկ (a) neat
 Կոկոզակի (a) haughty
 Կոկոզել (vi) to squat down
 Կոկոն (n) bud
 Կոկորդ (n) throat
 Կոկորդիլոս (n) crocodile
 Կոկակ (n) wave, billow, breaker
 Կոկածել (a) wave shaped
 Կող (n) side
 Կողկողիչ (a) pitiful, groaning
 Կողմ (n) side
 միւս կողմէն from the other side,
 on the other hand
 մէկ կողմ անոնել to take to one side
 մէկ կողմ թողուլ to put to one
 side, to lay aside
 ամէն կողմ everywhere
 ամէն կողմէն on all sides
 չորս կողմ all sides
 այս կողմերը these parts, around here
 որ կողմն ալ դառնամ no matter
 which way I turn
 Կողմնակի (a) lateral, of the side,
 sideways
 Կողմնակի ուղի side road
 Կողմնակցութիւն (n) partiality
 Կողմնակցութիւն ընել to show
 partiality
 Կողոպտել (vt) to rob, to loot
 Կողք (n) side
 Կողք կողքի side by side
 Կողքին beside, side by side with
 Կոծակ (n) button
 Կոծակի մը վրայ կոխել to push a
 button
 Կոծղ (n) stump, trunk
 Կոմս (n) count
 Կոյտու (n) brook formed by the liquid
 contained in the dung of animals,
 especially horned animals
 Կոյս (n & a) virgin
 Կոյտ (n) heap, pile
 Կոյր (a) blind
 Կոյր զկուրային blindly
 Կոնկրէս (n) Congress

կոշկոռ (a) hard, hardened
կոշտ (n) lump; callus, corn
հողի կոշտ mound of earth
կոչել (vt) to call
օգնութիւն կոչել to call for help
կոչնակ (n) bell
կոչուած (pp/a of **կոչուիլ**) called
կոչուիլ (vi & vp) to be called
կոպ (n) eyelid
կոպիճ (n) orbit
կոպիտ (a) coarse, unpolished
կով (n) cow
կովկաս (n) Caucasus
կոսոռ (n) horn
կոսորած (n) slaughter, massacre
կոսորած կոսորածի վրայ slaughter after slaughter
կոսորել (vt) to massacre
կոսորած (pp/a of **կոսորիլ**) broken
կոտրել (vt) to break
կոտրիլ (vi) to break
ասկէ վերջ զուարթութիւնը կը կոտրէր after this (that) the gaiety came to an end
կոտրուանք (n) broken piece
կոտրել (vt) to break
կոր (exp) no English equivalent
կորած (pp/a of **կորիլ**) lost
կորանք (n) ignominy, humiliation
կորացած (pp/a of **կորանալ**) bent, bowed
կորաքամակ (a) bent, hunched
կորգել (vt) to snatch
կորիլ (vi) to get lost
կորիւն (n) cub
կործանել (vt) to destroy
կործանում (n) destruction
կորնթարթ (a) convex, protruding
կորնչիլ (vi) to get lost
կորով (n) strength, vigor
կորովի (a) vigorous, strong
կորուծիւն (n) curvature, elevation
կորուսանել (vt) to lose
կորուստ (n) loss; lost one
կորսնցնել (vt) to lose
կորսնցուցած (pp/a of **կորսնցընել**) lost, having lost
կորսուած (pp/n of **կորսուիլ**) that which is lost
կորսուած (pp/a of **կորսուիլ**) lost

կորսուիլ (vi & vp) to be lost, to get lost
կորսուող (prp/n of **կորսուիլ**) one who gets lost
կորսուող (prp/a of **կորսուիլ**) being lost, that is lost
կուժ (n) jug, jar
կուլ (n) gulp, swallow
կուլ տալ to swallow
կուժ (n) marble
կունտուկոր (a) rotund, roly-poly
կուշտ (n) side
կուշտ (a) satisfied, full
կուար (n) asphalt
հորիզոնին կուարը the darkness of the horizon
կուռ (a) solid, hard, firm
կուռք (n) idol
կուսակից (n) adherent, partisan
կուսութիւն (n) virginity, purity
կուտակուած (pp/a of **կուտակուիլ**) accumulated
կուտակում (n) heap, accumulation, mass
կուրայն see **կոյր**
կուրծք (n) chest, bosom, breast
կուրցնել (vt) to blind
կոփիւն (n) blow
կպիլ (vi) to stick
(Կ.) Պոլիս (Կոստանդնուպոլիս) (n) Constantinople
կպչուն (a) sticky
կպչաիլ (vi) to stick, to adhere
կաքանջար (n) dandelion
կռն (n) hammer, knocker
կոթնած (pp/a of **կոթնիլ**) leaning
կոթնիլ (vi) to lean
կոթնցնել (vt) to lean on, to rest against
կոհնչ (n) creak
կոհլ (n) struggle, fight, argument
կոկոսլ (vi) to croak, to crow
կոկոռ (n) sound made by the crane, croaking
կոնակ (n) back
կոնակի վրայ backward, on one's back
կոնակին անցուցած wearing on his back
դուռը բաց է կոնակի վրայ the door is wide open
կոնչող (prp/a of **կոնչել**) croaking
կոռիլ (vi) to fight

կոռունկ (n) crane
 կոռուղ (pp/n of կոռուի) fighter
 կոռուփ (n) fist
 կսկծալի (a) painful
 կսկիծ (n) pain, grief, sorrow, anguish
 կսկծեցուցիչ (a) heart-rending
 կսմթել (vt) to pinch
 կտաւ (n) linen cloth, cotton cloth; canvas
 կտոր (n) piece, fragment
 կտոր կտոր in pieces
 կտոր կտոր ըլլալ to break into pieces
 կտոտ կտոր ընել to break into pieces.
 կտուց (n) bill, beak
 լոյսի կտուց ray of light
 կտրած (pp/a of կտրել) cut
 կտրել (vt) to cut
 դատաստան կտրել to make a judgment
 ճամբան կտրել to block one's passage
 կտրիլ (vi) to break, to be cut
 երեսը քացախ կտրիլ to assume a bitter expression
 կտրիժ (n) brave person, hero
 կտրիժ (a) brave
 կտրուած (pp/a of կտրուիլ) cut
 կտրուկ (a) short, sharp, decisive
 կտցաֆար (adv) by pecking
 կտցել (vt) to peck
 կրակ (n) fire
 կրակ քանալ to fire, to open fire
 կրակի տալ to set fire to
 կրակներու յէջ այրիլ to be highly feverish, to have a very high fever
 կրակել (vt) to fire, to set fire
 կրակոտ (a) fiery
 կրաւորականութիւն (n) passiveness
 կրաւորականութեամբ passively
 կրել (vt) to wear; to undergo, to experience
 նեղութիւն կրել to trouble oneself, to inconvenience oneself
 կրթել (vt) to train, to tame; to educate
 կրթուած (pp/a of կրթուիլ)

refined, well-bred
 կրթանք (n) exercise, training, profession
 կրթութիւն (n) training, education
 կրիայ (n) turtle
 կրկին (a) double, second
 կրկին (adv) again
 կրկին ու կրկին repeatedly
 կրկնակի (adv) twofold, two times, twice
 կրկնապատկել (vt) to double
 կրկնապատկուիլ (vi & vp) to be doubled
 կրկնապէս (adv) doubly
 կրկնել (vt) to repeat
 կրկներեւոյթ (n) mirage
 կրկնութիւն (n) repetition
 կրկնուիլ (vi & vp) to be repeated
 կրկնում (n) repetition
 կրկոպլ see կոկոպլ
 կրճտել (vt) to gnash
 կրնալ (vi) to be able
 կրունկ (n) heel
 կրունկները ծեծող մազերով with hair that reached her heels
 կրպակ (n) shop
 կրտսեր (a) younger
 կրօնական (a) religious
 կրօնասէր (a) religious
 կրօնափոխ (a) apostate
 կրօնք (n) religion
 կցկտուր (a) fragmentary, unrelated, unconnected
 կքած (pp/a of կքել) stooped, bent
 կքիլ (vi) to bend, to stoop
 կօշիկ (n) shoe

Հ

հա' (adv) yes
 հազագ (n) throat, larynx
 հազած (pp/a of հազնիլ) wearing, worn
 հազներգել (vi) to wax poetic
 հազնիլ (vt) to put on, to wear
 մարմին հազնիլ to take shape, to assume a body
 հագուած (pp/a of հագուիլ) wearing, dressed in
 հագուած շքուած well-dressed
 հագուածք (n) manner of dressing,

- clothes
հագուիլ (vi) to get dressed, to dress, to wear
հագուստ (n) clothing, clothes, dress
հագնել (vt) to put on
հազ (n) cough
հազալ (vi) to cough
հազար (n & a) one thousand, thousand
հազարամեայ (n) millennium
հազարաւոր (a) thousands of
հազիւ (adv) scarcely, hardly
հազիւ հազ barely, scarcely
հազուադիւս (a) rare
հալած (pp/a of **հալիլ**) melted, molten, dissolved; wasted away
հալածական (a) pursued
հալածանք (n) persecution
հալածել (vt) to pursue; to persecute; to drive away
հալածող (prp/n of **հալածել**) pursuer, persecutor
հալածող (prp/a of **հալածել**) pursuing, that pursues; that persecutes
հալածուիլ (vp) to be persecuted; to be pursued
հալածուն (a) pursued, persecuted
հալեցնել (vt) to melt
հալիլ (vi) to melt
հակազդել (vi) to react
հակազդեցութիւն (n) reaction
հակաշնորհ (vt) to balance
հակառակ (a) opposite; opposed, contrary, against
հակառակ (adv) in spite of, despite
հակառակ որ in spite of the fact that
հակառակ (prep-post) against, contrary
հակառակ անոր որ in spite of the fact that
հակառակիլ (vi) to oppose
հակառակորդ (n) adversary, opponent
հակասական (a) contradictory
հակել (vt) to bend, to tilt, to lean
զլուիլ հակել to bow
հակում (n) tendency, inclination
հաղորդական (a) communicative
հաղորդակցութիւն (n) communication
հաղորդել (vt) to communicate, to tell, to let know
հաղորդութիւն (n) communion
հաղորդուիլ (vi) to take communion, to enter into communion with
հաճելի (a) pleasing, pleasant
հաճիլ (vi) to consent; to be good enough; to be pleased
հաճիլ (+ infinitive) please
հաճոյ (a) pleasing
հաճոյական (a) pleasurable
հաճոյք (n) pleasure
հաճութիւն (n) pleasure; consent
համ (n) taste
համարական (a) comparative
համարապէս (adv) comparatively
համարող (prp/n of **համարել**) comparer, maker of the comparison; synthesizer; compiler; historian
համագոր (a) equal to, equivalent of
համալսարան (n) university, college
համախմբում (n) gathering, assembly
համակ (a) all, entire
համակ (adv) completely, wholly
համակել (vt) to fill
համակերպիլ (vi) to adapt, to accept, to comply with
համակրելի (a) sympathetic
համակրելիորէն (adv) attractively, likeably
համակրութիւն (n) sympathy, liking
համաձայն (a) in harmony with, in agreement with, according to
համաձայնիլ (vi) to agree
համայն (n) the whole, humanity, the universe
համայն (a) all, entire, whole
համայնապատկեր (n) panorama
համապատասխան (a) corresponding
համապատասխան ըլլալ to correspond
համառիլ (vi) to insist upon
համառօտ (a) brief
համառօտակի (adv) briefly
համասփռել (vt) to spread
համար (post) for
անոր համար for that reason
համարել (vt) to consider
համարձակ (a) confident, bold, fearless
ազատ համարձակ freely
համարձակ (adv) boldly, fearlessly, freely
համարձակիլ (vi) to dare
համարձակութիւն (n) boldness, daring, audacity
համարձակօրէն (adv) boldly, freely
համարուիլ (vp) to be considered

համաքայլ (a & adv) in step

համբառնալ (vi) to rise, to ascend

համբարան (n) warehouse, granary

համբարու (n) mermaid, siren

համբաւ (n) reputation

համբերատարութիւն (n) patience

համբերել (vi) to be patient, to tolerate

համբերութիւն (n) patience

համբերութեամբ with patience,
patiently

համբոյր (n) kiss

համբուն (adv) at all

համբուրել (vt) to kiss

համբուրիկ (dim of համբոյր) a
little kiss

համբուրուած (pp/a of համբուր-
ուիլ) kissed

համբուրուիլ (vi & vp) to be kissed,
to kiss

համել (vi) to tarry, to remain

համեմատ (post) according to

համեմատութիւն (n) agreement,
equality

համեղութիւն (n) taste, tastiness

համեստ (a) modest

համեստութիւն (n) modesty

համեստօրէն (adv) modestly

համոզել (vt) to persuade

համոզիչ (a) convincing

համոզուած (pp/a) convinced

համոզուիլ (vp) to be convinced,
to be persuaded

համոզում (n) conviction

համով (a) tasty; pleasant

համր (a) silent, mute

համրել (vt) to count

համրիչ (n) beads, rosary

համօրէն (adv) completely, entirely

հայ (n) Armenian

հայ (a) Armenian

Հայաստան (n) Armenia

հայաստանցի (a) Armenian, native
of Armenia

հայեացք (n) look, expression

հայելի (n) mirror

հայերէն (n) Armenian (language)

հայերէն (a) Armenian

հայերէն (adv) in Armenian

հայեցուածք (n) look

հայկազուն (a) Haigian

հայկական (a) Armenian

հայդոյել (vi) to swear

հայդոյութիւն (n) profanity

հայորդի (n) Armenian, son of an

Armenian

հայութիւն (n) Armenian people, Ar-
menians; Armenianism

հայուհի (n) Armenian woman

հայր (n) father

տէր հայր father (addressing a
priest) priest

հայրական (a) paternal

հայրապետ (n) catholicos

հայրենակից (n) countryman

հայրենի (a) paternal, native

հայրենիք (n) homeland, fatherland

հայրիկ (n) father

հայցել (vt) to ask, to beg, to
implore

Հայք (n) part of Armenia; in ancient
times, Armenia was divided into

two parts: Մեծ Հայք and Փոքր
Հայք

հանած (pp/a of հանել) (having)
removed

հանապազօր (a) daily

հանգամանք (n) situation, state,
condition; quality

հանգիստ (n) rest

հանգիստ առնել to rest

հանգիստ (a) comfortable; carefree

սիրտը հանգիստ բռնել not to
worry

հանգիստ շունչով calmly

հանգիստ (adv) comfortably

հանգոյն (prep) like

հանգոյց (n) knot; complication;
station, relay station

հանգչենել (vt) to cause to rest

հանգչիլ (vi) to rest

հանգստանալ (vi) to rest

հանգստարան (n) resting place

հանգստաւէտ (a) comfortable

հանգստութիւն (n) comfort

հանգրուան (n) resting place, station;
goal; stage, milestone

հանդարտ (a) calm

հանդարտ (adv) quietly, calmly

հանդարտեցնել (vt) to calm, to
pacify, to soothe

հանդարտիլ (vi) to calm down, to
relax

հանդարտիկ (adv) quietly

հանդարտութիւն (n) calmness, quiet,
peace

հանդարտութեամբ calmly, quietly

հանդերձ (n) clothes, dress

հանդերձ (post) in spite of the fact

- that
հանդերձել (vt) to prepare, to put on
հանդէպ (post) toward
հանդէս (n) parade, procession; show, ceremony
հանդիպիլ (vi) to meet; to drop in
հանդիպում (n) meeting
հանդիսական (n) member of the audience
հանդիսանալ (vi) to be, to become
հանդիսատես (n) witness, spectator
հանդիսատեսներ audience
հանդիսացնել (vt) to cause to be
հանդիսաւոր (a) formal
հանդիսաւորապէս (adv) formally, ceremoniously
հանդուրժել (vt) to tolerate, to endure
հանել (vt) to take out; to take off, to remove; to lead to
խաչ հանել to cross oneself
հետեւումիւն հանել to draw conclusions
դուրս հանել to let out
հանրմ (Turk) (n) lady
հանկարծակի (adv) suddenly, unexpectedly
հանկարծակիի գալ to be taken by surprise, to be startled
հանձար (n) genius, mind, talent, ability
հանձարեղ (a) intelligent, wise
հանուիլ (vp) to be taken out, to be extracted
հանրածանօթ (a) well-known
հանրակառք (n) trolley
հանրային (a) public, popular
հանք (n) mine
հաշիւ (n) account, calculation, consideration
հաշիւը մաքրել to settle the account, to destroy
հաշմանդամ (a) crippled
հաշուեյարդար (n) accounting, assessment, evaluation; accountant
հաշուել (vt) to calculate, to take into account
հաշտարար (a) conciliatory
հաշտեցնել (vt) to reconcile
հաշտումիւն (n) reconciliation, conciliation
հաշտուիլ (vi) to become reconciled
հաշիւն (n) barking, bark
հապ (n) capsule, pill
հապը կլլել to be in trouble, to have had it
հապճեպ (n) haste, speed
հապճեպով hastily
հապշտապ (adv) swiftly
հաջաղ (n) veil, mask
հառալ (n) sigh
հառաշնք (n) sigh
հասակ (n) height; figure; age
հասակ նետել to grow up
հասակագեղ (a) tall; having a handsome (beautiful) figure
հասակաւոր (a) tall
հասարակ (a) common, ordinary
հասարակաց (a) popular, general, public
հասարակումիւն (n) public
հասկ (n) ear of wheat
հասկացողութիւն (n) understanding
հասկնալ (vt) to understand; to realize, to know; to find out
հասկնալի (a) comprehensible
հասկնալի դառնալ to be understood, to become intelligible
հասկցնել (vt) to cause to understand; to explain
խօսք հասկցնել to reason with
հասնիլ (vi) to arrive, to come, to reach
վրայ հասնիլ to take place
ընդորին հասնիլ to be able to do them all
օգնութեան հասնիլ to go to someone's aid
հասնող (pp/a of հասնիլ) that arrives, that reaches
հասուն (a) mature, ripe
հասուննալ (vi) to ripen, to mature
հաստ (a) thick
հաստաքուն (a) thick, solid
հաստատ (a) firm, stable, constant
հաստատ կենալ to remain firm
հաստատ մնալ to remain firm
հաստատ (adv) firmly
հաստատաքուն (a) solid
հաստատակամ (a) determined
հաստատակամօրէն (adv) positively, in the affirmative
հաստատամիտ (a) firm, determined
հաստատամտութիւն (n) determination, firmness

- հաստատամտութեամբ (+infinitive)** to insist upon (doing something), firmly
հաստատապէս (adv) firmly
հաստատաքայլ (a & adv) with firm steps
հաստատել (vt) to attach, to fasten; to establish; to verify, to prove
ծանօթութիւն հաստատել to become acquainted
հաստատուիլ (vi&vp) to be established
հաստատուն (a) firm
հասցէ (n) address
հասցնել (vt) to bring, to send; to cause to reach
հատ (n) grain
հատ մը one
երկու հատ two
հատ հատ one by one
հատած (pp/a of հատնիլ) of existence, finished, exhausted
հատիկ (n) grain, seed
հատիկ հատիկ one by one
հատկտուն (a) in pieces, broken into bits, torn into bits
հատնիլ (vi) to end, to be exhausted, to be finished
հատնում (n) exhaustion
հատուած (n) piece; excerpt; sector, part
հատուցանել (vt) to return, to give back
հատցնել (vt) to finish, to exhaust
աւել աւելի վրայ հատցնել to wear out one broom after another
հարազատ (n) blood relative
հարազատ (a) authentic, legitimate
հարամ (Turk) (a) unclean, cursed
հարատեւ (a) perpetual, steady, continuous
հարաւ (n) south
հարթ (a) smooth, level
հարիւր (n & a) hundred
հարիւրաւոր (a) hundreds
հարիւրաւորներ (n) hundreds
հարկ (n) necessity
հարկ անհրաժեշտ very necessary
հարկ ըլլալ to be necessary
ի հարկէ undoubtedly; if necessary
հարկադրել (vt) to impose, to
- make necessary
հարկադրուիլ (vp) to be obliged, to be compelled; to be imposed
հաթիւ (adv) undoubtedly, certainly
հարկաւոր (a) necessary
հարուած (n) blow, lash
հարուած առ հարուած blow by blow
հարուածել (vt) to attack
հարուստ (a) wealthy, rich
հարուստնալ (vi) to become rich
հարս (n) bride; daughter-in-law
հարս wife
հարս երթալ to marry
հարս զալ to come as a bride, to marry into one's family
հարսնութիւն (n) marriage
ի հարսնութիւն in marriage
հարսնուկ (n) young bride
հարսնցու (n) bride-to-be
հարստահարութիւն oppression
հարստահարուիլ (vp) to be persecuted
հարստութիւն (n) wealth
հարց (n) question; questioning; problem
հարց ու փորձ ընել to interrogate
սեղանի հարց ղնել to raise a question, to bring a question to the floor
հարցաքննել (vt) to interrogate, to question
հարցաքննութիւն (n) interrogation, questioning
հարցնել (vt) to ask
հարցուիլ (vp) to be asked
հարցում (n) question
հարցում ընել to ask a question
հարցումը բերանը մնալ to be unable to ask the question
հաց (n) bread
հաց կերցնել to feed
ցամաք հաց bread alone
հաւ (n) hen, fowl
հաւանաբար (adv) probably
հաւանականութիւն (n) probability
հաւանիլ (vi) to consent
հաւասար (a) equal
հաւասարապէս (adv) equally
հաւասարօրէն (adv) equally
հաւատ see հաւատք
հաւատադրուծ (n & a) disloyal, apostate
հաւատալ (vi) to believe

- հաւատալիք** (n) belief
հաւատարիմ (a) loyal, faithful
հաւատարմապէս (adv) faithfully
հաւատարմութիւն (n) loyalty, faithfulness
հաւատացող (prp/a of **հաւատալ**) believing
հաւատաւոր (a) devoted, believing
հաւատաւորութիւն (n) spirituality, fervent belief
հաւատք (n) faith, belief
հաւաքած (pp/a of **հաւաքել**) accumulated, gathered, collected
հաւաքածոյ (n) collection, anthology
հաւաքական (a) collective
հաւաքականութիւն (n) group, collectivity
հաւաքել (vt) to collect, to gather, to accumulate
հաւաքոյթ (n) gathering
հաւաքուած (pp/a of **հաւաքուիլ**) gathered, collected
հաւաքուիլ (vi) to gather, to assemble
հաւաքուող (prp/n of **հաւաքուիլ**, usually in the plural) those who are gathered
հալոլ (n) yard for hens
հալկիթ (n) egg
հալնիլ (vt) to like, to approve of
հալնոց (n) chicken coop
հախշակութիւն (n) seizure, rapture
հեգնական (a) mocking
հեգնանք (n) ridicule, mockery; irony; taunt
հեգնել (vt) to ridicule, to make fun of
հեգնութիւն (n) mockery, derision, irony
հեգնութեամբ derisively, mockingly
հեզ (a) modest, humble; gentle, mild, meek, sweet
հեզասահ (adv) quietly, smoothly
հեզակշռոյթ (a) slow rhythmical
հեզահամբոյր (a) affable, meek, mild
հեզիկ (dim of **հեզ**) gentle
հեզութիւն (n) mildness, meekness
հեզութեամբ (adv) meekly
հեզօրէն (adv) mildly, meekly
հեթանոս (n) pagan
Հելլէն (a) Hellenic, Greek
հեծած (pp/a of **հեծնել**) mounted
հեծել (vi) to lament, to moan, to sob
հեծելազօրք (n) cavalry
հեծեծազիւ (adv) sobbingly
հեծեծանք (n) sob
հեծեծել (vi) to sob
հեծեծումնք (n) sobbing, sobs
հեծկտուք (n) sobbing
հեծող (prp/a of **հեծել**) lamenting, suffering, moaning
հեծցնել (vt) to put on a horse (ass, mule, etc), to cause to mount, to mount
հեծք (n) sobbing
հեկեկալ (vi) to sob
հեկեկանք (n) sobbing
հեղ (n) time
քանի մը հեղ a few times
հեղեղ (n) flood, deluge
հեղիկ (dim of **հեղ**) time
հիղիկ մը once
հեղինակ (n) author
հեղինակութիւն (n) authority
հեղծնել (vt) to stifle, to choke
հեղծուցիչ (a) stifling, suffocating
հեղուլ (vt) to pour, to cause to flow, to spill
հեղուկ (n) liquid
հեշտ (a) happy, easy
հեշտազիւ (a) voluptuous, delightful, sensuous
հեշտազիւ (adv) joyfully, voluptuously
հեշտազդեցիկ (a) pleasurable, pleasure causing
հեշտալի (a) voluptuous, pleasurable
հեշտալիք (a) voluptuous, pleasurable
հեշտանք (n) pleasure
հեշտասէր (a) voluptuous, pleasure loving
հեշտաւէտ (a) delightful, voluptuous
հեշտութիւն (n) pleasure, happiness
հեռագիր (n) telegram
անթել հեռագիր telegraph
հեռաւոր (a) distant, heard from a distance
հեռախօսել (vi) to telephone
հեռակայ (a) distant
հեռահայեաց (a) farsighted
հեռաձայն (n) telephone

հեռաձայնի գիրք telephone directory
հեռաձայնը բանալ to pick up the telephone and dial
հեռաձայնը փակել to hang up
հեռանալ (vi) to withdraw, to go away, to leave
մտածումէն հեռանալ to abandon one's thought
հեռանկար (n) scene; outlook, prospect
հեռապատկեր (n) prospect, vision
հեռատես (a) farsighted
հեռատեսութիւն (n) farsightedness
հեռացնել (vt) to drive away; to push back; to pull back
հեռաւոր (a) distant
հեռաւորութիւն (n) distance
հեռու (n) distant place
հեռու (adv) far
Աստուած հեռու ընէ May God protect us; May God save us from him; God help us
հեռուէն հեռու far apart, at long distances
հեռուն (n) the distant place
հեռուններ distant area, far away
հեռուններէն from afar, from a distance
հեռուէն from afar, from a distance
հեռուէն հեռու from a distance, far apart, at long distances
հետ (post) with
հետազոտութիւն (n) investigation, research
հետախոյզ (a) searching, probing
հետամուտ (a) seeking, in search of
հետապնդել (vt) to pursue
հետապնդում (n) pursuit
հետաքրքիր (n & a) curious, interested
հետաքրքրաշարժ (a) interesting
հետաքրքրութիւն (n) curiosity, interest
հետեանք (n) consequence, effect
հետեւապէս (adv) therefore
հետեւեալ (n & a) next, following
հետեւիլ (vt) to follow
ակնարկով հետեւիլ to follow with one's eyes

հետեւութիւն (n) consequence, conclusion
հետեւութիւն հանել to draw conclusions
հետեւցնել (vt) to conclude
հետզհետէ (adv) gradually, little by little
հետէ (post) since; from
շատ տարիներէ հետէ many years later
հետի (adv) on foot
հետին (a) very lowly
հետք (n) trace; footprint; remnant
հերկ (n) plowed land, furrow
հերկուած (pp/a of **հերկուիլ**) plowed
հերձուածող (n) heretic, dissident
հերձուածող (a) heretical, dissident
հերոս (n) hero
հերստ (a) angry
հերքում (n) refutation
հեց (n) hoop
հելալ (vi) to pant
հելասպառ (a) out of breath, panting
հելք (n) panting, enthusiasm
հզօր (a) strong, powerful
հէգ see **հէք**
Հէլէն (n) Helen
հէլ (Turk) (adv) at all, never
հէք (a) poor, unfortunate, hapless
հէքեաթ (n) folktale
հիանալ (vi) to marvel, to be amazed
հիանալի (a) marvelous
հիացած (pp/a of **հիանալ**) with admiration, admiring
հիացմունք (n) admiration
հիացող (pp/a of **հիանալ**) admiring
հիացում (n) admiration
հիացք (n) admiration
հիմ (n) foundation
ի հիմանց by the foundations
հիմա (adv) now, present
հիմա իսկ right now, this very moment
հիմակ (adv) now
հիմակուան of today, contemporary
հիմակուան պէս like today
հիմնական (a) fundamental
հիմնաքար (n) cornerstone, foundation stone
հիմունք (n) foundation
հին (n) old things; old times
հին (a) old; worn out; former

հինաւուրց (a) old, ancient
 հինգամեայ (a) five-year
 հինգերորդ (a) fifth
 հինէն (adv) from a long time ago
 հինցած (pp/a of հիննալ) old, worn out
 հիր (a) purple
 հիւանդ (n) sick person, patient
 հիւանդ (a) sick, ill
 հիւանդագին (a) suffering, sickly
 հիւանդանալ (vi) to become ill, to fall ill
 հիւանդնալ see հիւանդանալ
 հիւանդութիւն (n) illness
 հիւրնդնալ see հիւանդանալ
 հիւրնդոցող (prp/n of հիւրնդնալ) one who becomes sick
 հիւթ (n) essence, juice
 հիւլէ (n) atom
 հիւծած (pp/a of հիւծիլ) weak, wasted away
 հիւծել (vt) to weaken, to cause to waste away, to emaciate
 հիւծիլ (vi) to waste away, to weaken
 հիւղակ (n) hut, hovel
 հիւսել (vt) to weave
 հիւր (n) guest
 հիւրանոց (n) living room
 հիւրասիրութիւն (n) hospitality
 հիւրընկալ (n) host
 հիւրընկալել (vt) to entertain guests, to treat guests, to take in as a guest, to show hospitality to
 հիւրընկալութիւն (n) hospitality
 հիքութիւն (n) unhappiness, misery, misfortune
 հծծել (vt) to whisper
 հծծիւն (n) whisper, rustling
 հմայիչ (a) charming, magic
 հմայք (n) charm, attraction, allure
 հմուտ (a) skilled, conversant with
 հմտութիւն (n) learning, knowledge, skill
 հնազանդ (a) obedient
 հնազանդիլ (vi) to obey
 հնամի (a) old, ancient
 հնար (n) means
 հնար չէ it is impossible
 հնարամտութիւն (n) resourcefulness
 հնարաւոր (a) possible
 հնարաւորել (vt) to manage

հնաւուրց see հինաւուրց
 հնձան (n) wine press
 հնձուած (pp/a of հնձուիլ) harvested
 հնոյն see հին
 հնոց (n) furnace
 հնութիւն (n) antique
 հնչել (vi) to ring, to sound; to echo, to resound
 հնչիւն (n) ring, ringing
 հնչող (prp/a of հնչել) that rings, ringing
 հնչուն (a) ringing, resonant
 հնօրեայ (a) past, of the past
 հոգ (n) concern, worry
 իմ հոն հոգս what do I care? what concern is it of mine?
 հոգալ (vt) to take care of, to attend to
 հոգեբանական (a) psychological
 հոգեգրաւ (a) fascinating, wonderful, charming
 հոգեգմայլ (adv) full of wonderment
 հոգեգրոյց (a) speaking to one's soul, intimate
 հոգեթով (a) fascinating, enchanting, wonderful
 հոգեկան (a) spiritual, of the spirit
 հոգեհանգիստ (n) requiem
 հոգեղէն (a) spiritual
 հոգեմատոյց (a) unreserved, unaffected
 հոգեվարք (n) death agony
 հոգեւիւն (adv) whole heartedly
 հոգեւորական (n) clergyman
 հոգի (n) soul, spirit; heart; person
 հոգի տալ to love, to yearn for; to be dying
 Հոգի Սուրբ the Holy Spirit
 հող see հող
 հոլանի (a) nude, uncovered, exposed
 հոլանութիւն (n) nudity
 հոծ (a) thick
 Հոկտեմբեր (n) October
 հող (n) earth, soil
 հողակոյտ (n) clod of earth, mound
 հողմ (n) wind, gale, breeze
 հողմածուկ (a) full of the wind, wind blown
 հողմածփիկ (a) wind blown
 հողմավար (a) wind blown
 հողմիկ (a) light breeze

- հողք** (n) grave
հոյակապ (a) magnificent
հոյաշէն (a) superb, splendid, magnificent
հոն (adv) there
հոս հոն here and there
հոնկէ from there
հոս (adv) here
հոս հոն here and there
հոսանք (n) current
հոսանքն ի վար downstream, down
հոսել (vt) to let flow, to pour
հոսեցնել (vt) to pour, to cause to pour
հոսիլ (vi) to flow
հոսող (prp/a of **հոսիլ**) flowing
հով (n) wind
Աս ո՞ր հովը փչեց To what do we owe this pleasure? Which wind blew you in?
հովանաւորել (vt) to protect, to shelter
հովանի (n) shade, shadow, protection
հովանոց (n) umbrella, pavilion, turret
հովանուտ (a) cool; protective; shady
հովիտ (n) valley
հովիւ (n) shepherd
հովուերգութիւն (n) idyll
հոտ (n) odor, smell
հոտ (adv) there
հոտուրտալ (vt) to smell
հորիզոն (n) horizon
հորձանք (n) eddy
հուզում (n) agitation
հուժկու (a) strong
հուն (n) path, road
հունձ see **հունձք**
հունձք (n) harvest, crop
հունա (n) seed
հուսկ (a) final
հուսկ (adv) finally
հուր (n) fire; enthusiasm; sorrow; branch
հուր (a) fiery
հուրի (n) houri
հուրք (n) warmth emanating from a body. see also **հուր**
հպած (pp/a of **հպիլ**) touching
հպատակ (n) subject, citizen of
հպատակիլ (vi) to submit
հպատակող (prp/a of **հպատակիլ**) submitting, submissive
հպարտ (a) proud, haughty
հպարտութիւն (n) pride
հպարտօրէն (adv) proudly, haughtily
հպեցնել (vt) to cause to touch
հպիլ (vi) to touch
հպում (n) touch
հննդիւն (n) rattle, rattling; drone; groan; snoring
Հռոմ (n) Rome
հռչակ (n) fame, reputation
հռչակաւոր (a) famous, renowned
հռչակել (vt) to declare
հռչակուիլ (vp) to be declared
հսկայ (n) giant
հսկայ (a) gigantic, great, huge
հսկայաթել (a) with large arms
հսկայական (a) gigantic
հսկել (vi) to watch over, to take care of, to supervise, to attend to, to stand guard
հսկող (prp/n of **հսկել**) guardian
հսկողութիւն (n) watch
հրաքորրօք (a) excited, fired up; fiery
հրաքուի (n) volcano
հրագունտ (n) ball of fire, fiery projectile
հրաժարիլ (vi) to take leave; to resign
հրաժարում (n) resignation
հրաժեշտ (n) goodbye
հրաժեշտ տալ to say goodbye, to take leave
հրալեռ (n) volcano
հրահանգ (n) instruction, command
հրահանգել (vt) to instruct
հրամայական (a) peremptory, imperative, commanding
հրամայել (vt) to order, to command
հրամայողական (a) imperative
հրաման (n) order, command; per-mission
հրամանք (n) you (title of respect)
հրամմել
հրամմեցէք please come in; please have one; please
հրամցնել (vt) to offer
հրայրք (n) fire, ardor
հրաշագեղ (a) supremely beautiful, ravishingly beautiful
հրաշագան (a) wonderful, miraculous, delightful

- հրաշալի (a) miraculous, wonderful
 հրաշալիորեն (adv) wonderfully, miraculously
 հրաշարուեստ (a) wonderfully artistic
 հրաշէկ (a) fiery, red hot
 հրաշք (n) miracle
 հրապաշտ (a) fire worshipping
 հրապարակ (n) public square, marketplace
 Պոլսոյ հրապարակը the atmosphere of Constantinople
 հրապոյր (n) attraction, charm
 հրապուրանք (n) attraction
 հրապուրել (vt) to attract, to charm
 հրապուրիչ (a) attractive, charming
 հրապուրող (prp/a of հրապուրել) charming, attractive, alluring, seductive
 հրապուրուիլ (vp) to be attracted, to be charmed
 հրավառ (a) ardent, burning
 հրավարս (a) with fiery hair
 հրատ (a) fiery, of fire
 հրատապ (a) ardent, burning
 հրատարակել (vt) to publish
 հրացան (n) rifle
 հրացանի բռնել to shoot
 հրաւեր (n) invitation
 հրաւիրեալ (n) guest
 հրաւիրել (vt) to invite
 ուշադրութիւն հրաւիրել to attract attention
 հրդեհ (n) fire, conflagration
 հրդեհել (vt) to set on fire
 հրդեհուած (pp/a of հրդեհուիլ) on fire, burning
 հրդեհուիլ (vi) to catch fire; to be set afire
 հրել (vt) to push, to nudge
 Հրեայ (a) Jewish, Hebrew
 հրեղէն (a) fiery
 հրեշտակ (n) angel
 հրեշտակային (a) angelic, heavenly
 հրէշ (n) monster
 հրէշային (a) monstrous
 հրէշուծիւն (n) monstrosity, evil
 հրթիռ (n) fuse, rocket
 հրկիզեալ (a) burnt
 հրճուազիւն (adv) happily, with elation, elatedly
 հրճուանք (n) happiness, elation, joy
 հրճուեցնել (vt) to cause to be happy
 հրճուիլ (vi) to rejoice, to become happy
 հրոսախումբ (n) guerrilla band
 հրուիլ (vp) to be pushed
 հօգար (short for հօրեղբայր) (paternal) uncle
 հօտ (n) flock, herd
 հօրեղբայր (n) (paternal) uncle
 հօրենական (a) paternal
- 2
- ծագ (n) young of animals
 ծախ (n) left side; left hand
 ծախ (a) left
 ծախաւեր (a) awkward, clumsy
 ծախորդ (a) unsuccessful
 ծախորդ երթալ to fail, to take an unfavorable turn
 ծայն (n) voice, sound, noise
 ծայն ձգել to shout, to call out
 ծայնը քաշել to become silent
 ծայն տալ to call
 ծայն հանել to make a sound
 ծայն ծունկ sound, noise
 ծայնական (a) vocal
 ծայնակցիլ (vi) to agree, to echo, to pitch in
 ծայնել (vi) to call
 ծանծախարիթ (n) soot, mingling of black, white, and red colors
 ծանծրանալ (vi) to get bored, to get tired, to tire
 ծանծրանալի (a) boring
 ծանծրացնել (vt) to bore, to tire
 ծանծրացուցիչ (a) boring
 ծանծրոյթ (n) boredom
 ձգել (vt) to leave, to drop
 ձայն ձգել to shout, to call out
 պզտիկ ձգել to embarrass
 ազատ ձգել to leave alone, to let loose
 ետին ձգած followed by, having left behind
 ձգտիլ (vi) to aspire, to desire
 ձգտում (n) tendency, aspiration

ծեզի (gen/dat pl of **դուն**) (pron)
to you, for you

ծեղուն (n) ceiling

ծեռագիր (n) handwriting, manuscript

ծեռագործ (n) embroidery

ծեռնամած (a) hands folded before oneself

ծեռնասայլ (n) pushcart

ծեռնարկ (n) undertaking

ծեռնարկել (vi) to undertake

ծեռնարկութիւն (n) undertaking

ծեռնոց (n) glove

ծեռնունայն (a) empty-handed

ծեռք (n) hand

ծեռք առնել to pick up; to adopt

ծեռքը առած in his (her) hand

ծեռքէն եկածը everything one can

ծեռք ձեռքի hand in hand

ծեռք ձգել to obtain, to get

ծեռք բերել to obtain

ծեռք սեղմել to shake hands

ծեռք նետել to stretch out one's hand; to help

ծեր (a) your

ծերբազատուած (pp/a of **ծերբազատուիլ**) free, independent, uncommitted, aloof

ծերբազատում (n) emancipation

ծել (n) shape, form; manner

ինչ ձել տայ ինքզինքին what manner to assume

ծել բանի որպիսութեան after observing the formalities of asking about one's health; after asking how one is

ծելագեղծուած (pp/a of **ծելագեղծուիլ**) modified, distorted

ծելացնել (vi) to form; to pretend

այնպէս ձելացնել to pretend
ծելացող (prp/a of **ծելանալ**) forming

ծելել (vt) to form, to outline

ծէթ (n) oil, olive oil

ծէն see **ծայն**

ծի (n) horse

ծիավարել (vi) to ride horseback, to go horseback riding

ծիարշաւ (n) horse race

ծիաւոր (n) horseman

ծիւն (n) snow

ծիւնագէտ (a) white-haired; snow-white; white-capped

ծիւնաթոյր (a) white, snow-colored

ծիւնածիր (a) snowy, snow-giving

ծիւնապատ (a) covered with snow, snowy

ծիւնափայլ (a) snowy, snow-white, shining like snow

ծիւնափառ (a) snow-white

ծիւնեղէն (a) snow-white, of snow, snowy

ծկնորս (n) fisherman

ծմեռ (n) winter

ծմեռնամուտ (n) beginning of winter

ձող (n) pole

ձոր (n) valley

ձուածել (a) oval, egg-shaped

ձուլել (vt) to found, to cast

ձուլուիլ (vp) to be dissolved; to be cast

ձուն see **ձոյն**

ձրի (a) free, without cost, gratuitous

ձօղ see **ձող**

ձօնել (vt) to dedicate

չ

դարիպ (n) émigré

դեկ (n) helm, rudder

դուշ (Turk) (n) bird

դրկել (vt) to send

լուր դրկել to inform, to send word, to send a message

դրկելու տեղ instead of sending

դրկուած (pp/a of **դրկուիլ**) sent

դրկուիլ (vp) to be sent

ճ

ճաթեցնել (vt) to cause to burst, to cause to split

զլուի ճաթեցնել to cause a headache, to talk too much

ճախրող (prp/a of **ճախրել**) soaring, that soars

ճակատ (n) forehead, brow; battle-front

ճակատաբաց (adv) confidently, boldly

ճակատագիր (n) destiny, fate

ճակատագրական (a) critical,
 fatal, predestined
 ճակատագրականություն (n) fatalism
 ճակատեցնել (vt) to cause to face
 ճահճ (n) marsh
 ճաղատ (a) bald
 ճամանչ (n) ray, beam, radiance
 ճամանչել (vt) to emit (light)
 ճամանչել (vi) to shine
 ճամբայ (n) road, way, route, path
 ճամբայ բռնել to take a road,
 to follow a road
 ճամբայ ելլել to set out, to
 start out
 ճամբու դնել to send away
 ճամբու ծախս passage, travel
 fare
 ճամբուս վրան on my way, in
 my path
 ճամբու երկայնքին along the
 road
 ջուրի ճամբայ easy traveling
 մեծ ճամբայ highway
 ճամբան կտրել to block one's
 way
 ճամբել (vt) to send, to send off
 ճամբորդ (n) traveler
 ճամբորդել (vi) to travel
 ճամբորդություն (n) travel, trip
 Աստուած բարի ճամբորդություն
 տայ: God be with you.
 ճայթիլ (vi) to split, to crack,
 to burst
 ժան (n) John
 ճանաչել (vt) to know
 ճանաչում (n) recognition
 ճանկ (n) claw
 ճանկոթել (vt) to scratch
 ճանձ (n) fly
 ճանչնալ (vt) to know, to recognize
 ճանչուոր (n) acquaintance,
 friend
 ճանչցնել (vt) to acquaint, to
 make known
 ճաշ (n) meal, dinner
 ճաշակ (n) taste
 ճաշակ առնել to take communion
 ճաշակել (vt) to taste
 ճաշել (vi) to eat, to eat a meal
 ճապաղիք (n) flood, stream
 ճապուկ (a) soft, pliant
 ճռո (n) speech
 ճռո խօսիլ to make a speech

ճառագայթ (n) ray, light
 Ռենտգենյան ճառագայթ X ray
 ճառագայթել (vi) to shine, to send
 out rays
 ճառագայթում (n) shining, radiance,
 splendor, brilliance
 ճար (n) means, remedy
 ճարհատ (a) desperate, at the
 end of one's wit
 ճարել (vt) to obtain, to get
 ճարձատել (vi) to crack, to crackle
 ճարձատիւն (n) crackling
 ճարպիկ (n) clever person, skilful
 person, manipulator
 ճարպիկ (a) clever, skilful,
 capable of manipulating
 ճարտասանություն (n) eloquence
 ճարտար (a) skilful, artful
 ճարտարապետ (adv) skilfully
 ճարտարարուեստ (n) industry
 ճարտարուորել (vi) to hasten to
 answer, to show some life
 ճարտարություն (n) skill
 ճգնաժամ (n) crisis
 ճգնաւոր (n) hermit
 ճգնիլ (vi) to try hard
 ճեղ see ծիւղ
 ճեղք (n) crack, fissure
 ճեղքել (vt) to divide, to split, to
 crack; to go through, to cut through
 ճեղքուածք (n) opening, crack
 ճեղքուիլ (vi) to split, to be
 split
 լոյսը ճեղքուելուն պէս at the
 crack of dawn
 ճեմավայր (n) promenade, pleasure
 grounds
 ճենոդկուզակ (n) kidney bean tree
 ճեպ (Turk) (n) pocket
 ճեպընթաց (n) express (train)
 ճերմակ (a) white
 ճերմակեղէն (n) linen
 ճերմակություն (n) whiteness
 ճերմկցած (pp/a of ճերմկնալ)
 whitened
 ճզմել (vt) to crush
 ճրդարա (Turk) (n) cigarette
 ճիգ (n) effort
 ճիշդ (a) right, exact, correct
 ճիշդ (adv) exactly
 ճիշդ ու ճիշդ exactly
 ճիշտ see ճիշդ
 ճիչ (n) shriek, cry

ծիչ ձգել to shriek
 ծիւ (n) neck
 ծիրան (n) claw, fang
 ծիւաղ (n) monster
 ծիւղ (n) branch, bow
 ծիւպէ (Turk) (n) robe
 ծիւլում (n) chirping, song
 ծկիլ (vi) to bend
 ծկուն (a) supple, flexible
 ծկունութիւն (n) flexibility, suppleness
 ծղծիմ (a) minute, insignificant
 ծղծղիլ (vi) to branch out
 ծւէլ (vt) to press, to crush
 սիրտ մմէլ to cause grief, sadden, to cause concern
 մմրթկուած (pp/a of մմրթկուիլ) crumbled, crushed
 մմազգիներ (n) class of small birds including the sparrow, the bird of paradise, and the lyrebird
 մմողուկ (n) sparrow
 մմշել (vi) to weigh upon
 մմշիչ (a) oppressive, crushing
 մմշում (pp/a of մմշուիլ) crushed, pressed down, oppressed
 մմշուիլ (vp) to be crushed; to be overwhelmed
 մմշում (n) pressure
 մմզրիւ (a) exact, accurate
 մմզրտօրէն (adv) accurately
 մմղել (vt) to verify, to bring out
 մմղիւ (adv) exactly
 մմարիւ (a) true
 մմարտութիւն (n) truth
 մմթ (n) end, point
 մմի (a) rich, plentiful, abundant
 մմիացած (pp/a of մմիանալ) having come into possession of, enriched, bearing
 մմուլ (vi) to cry
 մմալ (vi) to scream
 մմել (vi) to scream
 մմուռ (n) cicada
 մմնչել (vi) to grate, to creak
 մմուռողիլ (vi) to chirp
 մմուռողիւն (n) chirping
 մմրազ (n) light, lamp
 մմծալ (vi) to swing back and forth; to hang
 մմծիլ (vi) to swing back and forth, to balance

մմծում (n) swing, swinging, swaying
 մմորմ (n) George

Մ

մագլցիլ (vt & vi) to climb
 մագնիսական (a) magnetic
 մագ (n) hair
 կրունկները ծծնող մագերով with hair that reached her heels
 մալ (Turk) (n) goods, possession
 մախաղ (n) bag, knapsack
 մածուն (n) (Turk) yogurt
 մակարերել (vt) to suppose, to guess, to deduce
 մակարոյծ (n) parasite
 մակարոյծ (a) parasitic
 մակաղիլ (vi) to be confined, to gather in a herd
 մականուն (n) surname, last name
 մակարդակ (n) level, surface
 մակնթացութիւն (n) high tide, flow
 մակնթացութեան մէջ ըլլալ to be at high tide
 մակոյկ (n) rowboat
 մահ (n) death
 մահու of death
 ի մահ in death
 մահաբեր (a) fatal
 մահազոյծ (a) gloomy; telling of death
 մահադաշտ (n) field of death
 մահադէմ (a) dying, having the facial appearance of death
 մահակարօտ (a) yearning for death
 մահամերծ (n) dying man
 մահամերծ (a) dying
 մահաշունչ (a) death breathing, fatal, deadly
 մահաշուք (a) fatal, shadowy with death
 մահապարտ (n) a person condemned to death
 մահասփիւռ (a) death dealing, death spreading
 մահացու (a) mortal, fatal; to the death
 մահացուցիչ (a) fatal
 մահերգակ (a) singing a funeral dirge
 մահիմ (n) bed
 մահանացու (n) mortal
 մահանացու (a) mortal, human

մահմեդական (n) Mohammedan
 մաղազայ (Arab) (n) warehouse
 մաղել (vt) to sift; to pour
 մաղթել (vt) to wish, to bid
 մամ (n) grandmother
 մամուլ (n) press
 մամուկ (n) kind of grass
 մամուռ (n) moss
 մայթ (n) sidewalk
 Մայիս (n) May
 մայիսեան (a) of May
 մայր (n) mother
 մայր (a) main, principal
 մայրական (a) maternal
 մայրամուտ (n) twilight
 մայրաքաղաք (n) capital
 մայրենի (a) maternal, motherly;
 national
 մայրի (n) cedar
 մայրիկ (n) mother
 մայրութիւն (n) motherhood
 ման (n) walk, stroll
 ման գալ (n) to walk, to stroll
 մանած (n) yarn
 մանաւանդ (adv) especially
 մանաւանդ որ (թէ) especially
 since
 մանգաղ (n) scythe
 մանիշակ (n) violet
 մանիշակագոյն (a) violet
 մանիֆաթուրա (Ital)(n) manufacturing
 մանկամարդ (a) young
 մանկանալ (vi) to become a child
 մանկավարժական (a) educational,
 pedagogical
 բժշկա-մանկավարժական բաժին
 medical-education section
 մանկիկ (dim of մանուկ) (n) small
 child
 մանկութիւն (n) childhood
 մանկունակ (a) childish
 մանդալ (Turk) (n) brazier
 մանուած (n) entanglement, intrigue,
 complication
 մանուկ (n) child
 մանուկ (a) very young, of a child
 մանուշակ (n) violet
 մանչ (n) boy
 մանր (a) small
 մանրակրկիտ (a) detailed
 մանրամասնել (vt) to detail, to
 review carefully, to tell minutely
 մանրամասնութիւն (n) detail

մանրերկրորդ (n) second
 մանրիկ (dim of մանր) (a) small,
 smallish, tiny, dainty
 մանրցնել (vt) to make small, to
 cause to diminish in size
 մաշած (pp/a of մաշիլ) worn,
 worn out
 մաշեցնել (vt) to wear out
 մաշիլ (vi) to wear out, to become
 thinner, to waste away
 մառախ see մարախ
 մառախուղ (n) fog
 Մարցոնի (n) Marconi, inventor of
 the telegraph
 մաս (n) part
 մաս կազմել to be part of
 մասին (post) concerning, about
 առ մասին as far as that is con-
 cerned
 մասնագէտ (n & a) specialist
 մասնագիտութիւն (n) specialization,
 specialty
 մասնակի (a) particular, special
 մասնակից (n) participant, sharer
 մասնակից զլլալ to share in
 մասնակից (a) sharing
 մասնակցիլ (vi) to take part; to
 partake, to join
 մասնակցութիւն (n) participation
 մասնաւոր (a) special, particular
 մասնաւորաբար (adv) especially,
 particularly
 մասնաւորապէս (adv) especially
 մատ (n) finger
 մատաղ (n) sacrificial offering, usu-
 ally distributed among the faithful
 as they leave church
 մատաղ (a) young
 մատեան (n) book, scroll
 մատիտ (n) pencil
 մատղաշ (a) young, tender
 մատնել (vt) to betray, to give away
 մատնիչ (n) betrayer, informer
 մատնուած (pp/a of մատնուիլ) prey
 to; betrayed; abandoned; fallen into
 մատնութիւն (n) betrayal
 մատնուիլ (vp) to be betrayed
 մատուցանել (vt) to give, to offer
 մարազ (n) hayloft
 մարախ (n) grasshopper, locust
 մարած (pp/a of մարիլ) extin-
 guished, without lights
 մարզ (n) meadow, pasture land, fields

մարգագետին (n) meadow
 մարգարե (n) prophet
 մարգարեություն (n) prophecy
 մարգարեություն պաշտօն as a prophet, capacity of a prophet
 մարգրիտ (n) pearl
 մարդ (n) man, one; person, husband
 մարդ ըլլալ to amount to something, to succeed in life
 մարդս one; my husband
 ալի մարդ man
 մարդամեքենայ (n) human machine
 մարդաչափ (n) the height of a man
 մարդասպան (a) killer
 մարդկային (a) human
 մարդկեղէն (a) human
 մարիլ (vi) to go out, to be extinguished, to die (light)
 մարմանդ (n) lawn, grass
 մարմաշ (n) muslin
 մարմաջ (n) desire, yearning
 մարմար (n) marble
 մարմարեայ (n) that which is made of marble
 մարմարեայ (a) of marble
 մարմարիոն (n) marble
 մարմին (n) body
 մարմին հագնիլ to take shape, to assume a body
 մարմնակազմություն (n) anatomy
 մարմնացնել (vt) to embody
 մարմնացում (n) embodiment, personification
 մարմնեղ (a) fleshy, fat, chubby, corpulent
 մարմնեղէն (n) that which is material, that which is of the body
 մարմնեղէն (a) material
 մարմրիլ (vi) to fade away, to become faint
 մարմրուն (a) languid
 մարող (prp/a of մարիլ) that becomes extinguished, that goes out, that is dying out
 մարսել (vt) to digest
 Մարսիլիա (n) Marseille
 մարսուիլ (vi & vp) to be digested
 Մարտ (n) March
 մարտ (n) battle, war
 մարտիրոսություն (n) martyrdom
 մարտկոց (n) fortress
 մացառ (n) bush, thicket

մարտիլ (vi) to fight, to struggle
 մարտում (n) struggle
 մարի (n) sheep
 մարուր (a) clean, clear
 մաքրել (vt) to clean
 հաշիւը մաքրել to settle one's account, to erase, to destroy
 մաքրություն (n) cleanliness, purity
 մաքրուիլ (vi & vp) to be cleaned
 մեզմէ (abl pl of ես) from us
 մեկամադիկ (a) melancholy
 մեկամադոտ (a) melancholy
 մեխակ (n) carnation
 մեծ (a) great, big, large; old; older
 մեծաբաց (a) wide open, opened wide
 մեծագին (a) expensive
 մեծազանգուած (a) large, bulky
 մեծաթափանց (a) penetrating
 մեծածալ (a) large, huge
 մեծածայն (a) loud
 մեծամասնություն (n) majority
 մեծամեծ (a) great
 մեծանմունքիւն (n) greatness of mind and spirit
 մեծատիտղոս (a) titled
 մեծատուն (n) wealthy family, noble family
 մեծատուն (a) wealthy, opulent
 մեծարուիլ (vp) to be honored
 մեծափայլ (a) bright
 մեծափարթամ (a) extremely rich, opulent
 մեծաքայլ (adv) with long steps
 մեծկակ (a) large
 մեծդի (a) large
 մեծմիտ (a) presumptuous, arrogant
 մեծնալ (vi) to grow, to grow up
 մեծություն (n) greatness; size
 մեծցնել (vt) to rear; to make larger
 մեծցող (prp/a of մեծնալ) growing, that grows
 մեկնել (vt) to interpret
 մեկնիլ (vi) to leave, to go
 մեկնում (n) departure
 մեկուսի (a) alone, isolated
 մեհեան (n) pagan temple
 մեղադրել (vt) to blame, to reproach
 մեղադրող (prp/a of մեղադրող) reproachful
 մեղայ (int) I repent
 ես քեզ մեղայ forgive me
 մեղայ Տէր Աստուած good heavens
 մեղանշել (vi) to sin
 մեղաւոր (n) sinner, person to blame

- մեղաւոր (a) guilty, sinning, wicked
 մեղաւոր սէր illicit love
 մեղեդի (n) melody
 մեղեսիկ (n) amethyst, garnet
 մեղկ (a) soft, languid, indolent
 մեղմ (adv) gently, softly
 մեղմագին (adv) gently
 մեղմանալ (vi) to subside
 մեղմել (vt) to soften
 մեղմիկ (dim of մեղմ) (a) soft, gentle
 մեղմիկ (dim of մեղմ) (adv) softly, gently
 մեղմովին (adv) gently, slowly
 մեղմօրէն (adv) softly, gently
 մեղմօրօր (a) soft
 մեղսալից (a) culpable, guilty
 մեղսական (a) guilty
 մեղրամոմ (n) wax (from honey)
 մեղք (n) sin, transgression
 մեղքը զաւ to feel sorry for
 մեղք ըլլալ to be too bad, to be a pity
 մեղքնալ (vi) to feel sorry for, to have pity on
 մենագրութիւն (n) monograph
 մենակեաց (n) recluse
 մենակերպ (a) monotonous
 մենակերպ (adv) monotonously, in the same manner
 մենամարտութիւն (n) duel
 մենաւոր (a) solitary, lonely, lone; isolated
 մենէ see մեզմէ
 մենութիւն (n) solitude
 մենտոր (n) mentor
 մեռած (pp/a of մեռնիլ) dead
 մեռեալ (n) dead person, deceased
 մեռեալ (a) dead, deceased
 մեռել (n) dead person, corpse
 մեռելոց (n) memorial day
 մեռելոցի օր memorial day
 մեռելութիւն (n) death
 մեռնիլ (vi) to die
 մարդ մեռած չունի no one is dying
 մեռնող (prp/n of մեռնիլ) dead person, deceased, dying person
 մեռնող (prp/a of մեռնիլ) dead, dying
 մեռցնել (vt) to kill
 մետաղային (a) metallic
 մետաքս (n) silk
 մետաքսաւէտ (a) silky, silken, of silk
 մետաքսեղէն (n) silk goods, silk cloth
 մերթ (adv) sometimes
 մերթ ընդ մերթ now and then, occasionally
 մերժել (vt) to reject, to refuse
 մերժում (n) refusal, rejection
 մերկ (a) bare, naked, nude
 մերկանդամ (a) naked, nude, bare
 մերկացնել (vt) to remove someone else's clothes; to bare; to expose
 մերկութիւն (n) nudity, nakedness, bareness
 մերձաւոր (a) near
 մերձաւոր Արեւելք Near East
 մերձենալ (vi) to approach
 մերձեցնել (vt) to bring closer
 մեքենական (a) mechanical, mechanized
 մեքենայ (n) machine
 ժարժիչ մեքենայ engine
 մեքենավար (n) driver, motorman, engineer
 մզիլ (vi) to issue, to flow
 մէզ (n) thick fog; maze
 մէզ (a) foggy
 մէկ (a) one
 մէկ հատիկ unique, peerless
 մէկ հատիկ զաւակ only child
 մէկ բերան together
 մէկ օր (adv) once
 մէկ մըն ալ suddenly
 մէկ քանի a few
 մէկ (pron) one, person, someone
 ոչ մէկ none, not one
 մէկալ (a) other
 մէկանց (adv) at once, at the same time
 մէկդի (adv) to one side
 մէկէն (adv) suddenly
 մէկէն ի մէկ suddenly
 մէկիկ (a) one
 մէկիկ մէկիկ one by one
 մէկուկէս (a) one and one-half; half past one
 մէկտեղ (adv) together
 մէյ see մէկ
 մէյմէկ a, one
 մէն մի (a) each
 մէջ (adv) in
 մէջ բերել to cite

մէջինը (n) the one inside
 մէջտեղ (n) center
 մէջտեղ ելլալ to come out
 գեղին միջոց մէջտեղը right in
 the center of the village
 երկուքին մէջտեղ between the
 two
 մէջք (n) waist
 մէսթ (n) loafer-like shoe
 մէրաք (Turk) (n) sorrow, grief
 մթաստուեր (n) shadow
 մթար (a) dark, gloomy
 մթին (a) dark
 մթնած (pp/a of մթնել) dark
 կէս մթնած half dark
 մթնշաղ (n) twilight, break of day
 մթնշաղ (a) half dark-half light
 մթնոլորտ (n) atmosphere
 մթուծիւն (n) darkness
 մի (a) one, a (an)
 մի միայն only
 մի գուցէ perhaps
 միաբերան (adv) together, in
 unison, unanimously
 միաժամանակ (adv) at the same time
 միակար (a) having one string;
 monotonous
 միակ (a) lone, only, sole
 միակարգ (a) in a line
 միակտուր (a) one piece
 միամիտ (a) naive, innocent
 միամտութիւն (n) naiveness, in-
 nocence
 միամտութեամբ naively, in-
 nocently
 միամտօրէն (adv) naively
 innocently
 միայն (adv) only
 մի միայն only
 միայնակ (a) alone
 միայնութիւն (n) solitude, lone-
 liness
 միանալ (vi) to unite, to get to-
 gether, to join
 միանգամայն (adv) at the same time
 միանուազ (adv) in concert,
 uniformly
 միապետ (n) ruler
 միասին (adv) together
 միատեղ (adv) together
 միացնել (vt) to join
 միացում (n) union, joining
 միգամած (a) nebulous

միեւնոյն (n & a) same
 միթէ (adv) perchance, perhaps,
 I wonder
 միլիոն (n) million
 միլիոններով millions of
 միլիոն (a) million
 միմիայն (a) only, alone
 միմուս (n) mimic, clown, jester
 մինակ (a) alone, only
 միս-մինակ all alone
 մինակուկ (dim of մինակ) (a) alone
 մինակորիկ (a) solitary
 մինչ (conj) while, whereas
 մինչդեռ (conj) while, whereas
 մինչեւ (adv) until, as far as; even
 մինչեւ ե՞րբ how long?
 մինչեւ որ (conj) until
 մինտէր (Turk) (n) cushion
 միշտ (adv) always, even; still
 միութիւն (n) unity, oneness; union,
 association
 միջակ (a) medium, average, mediocre
 միջամտութիւն (n) interference,
 meddling, intervention
 միջանցք (n) hallway, corridor, pas-
 sage between rows of objects
 միջավայր (n) environment, milieu;
 region
 միջատ (n) insect
 միջեւ (post) between
 միջին (a) average
 միջնաբերդ (n) center of the
 fort
 միջնարար (n) intermission
 միջնորդութիւն (n) intercession,
 mediation
 միջնորդուհի (n) (fem) go-between
 ամուսնութեան միջնորդուհի match
 maker
 միջօրեայ (n) afternoon
 միջոց (n) moment, interval; means;
 space
 նոյն միջոցին at the same time
 այդ միջոցին just then, at that time
 միջոց մը for a while
 միջոցաւ by means of
 միջոցով see միջոցաւ under միջոց
 միս (n) meat, flesh
 միս (adv) (intensifier)
 միս-մինակ all alone
 միստիք (a) mystic
 միտք (n) mind; meaning
 միտքը ըլլալ to remember, to recall

- միտքը զալ** to remember, to recall
միտքը դնել to intend, to plan;
to decide
միտքը բերել to remember, to re-
call, to remind
միտքը պահել to remember
մտքէն անցնել to think of
մտքէն անցնիլ to occur, cross
one's mind
խելք միտք the whole mind, one's
whole concern
միտքը պղտորել to create doubt
in the mind, to disturb the mind
մտքէն in his mind
մտքովս in my mind
միւս (a) other
միւս կողմէն from the other side,
on the other hand
միւս (pron) other, other one
մէկը միւսին ետեւէն one after
the other
միւսիւլման (n & a) Moslem
միօրինակ (a) monotonous, uniform
միալ (vi) to suffer; to emit smoke,
to smoke, to fume
միել (vt) to thrust
միիթարանք (n) consolation
միիթարել (vt) to console
միիթարութիւն (n) consolation
միրձել (vt) to sink, to plunge
միրձիլ (vi) to penetrate, to sink
միրձուիլ (vi) to sink, to
penetrate
միրձում (n) dipping, penetration
մկան (n) muscle
մկանուտ (a) muscular
մղել (vt) to push, to drive, to
impel
մղուած (pp/a of **մղուիլ**)
driven, impelled, motivated
կռիւ մղել to wage a battle
մղուիլ (vp) to be driven
մղում (n) drive, impulse
մղուտ (a) dark colored
մղտագոյն (a) dark
մղտածել (a) dark
մղտանալ (vi) to become dark,
to become dirty
մնալ (vi) to remain
մնաք բարով goodbye
մնաս բարեւ goodbye
մնացէք բարով goodbye
տունը մնալ to be an old maid
հարցումը բերանը մնալ to be un-
able to ask the question
կիսատ մնալ to be unfinished
ուշ մնալ to be late
պզտիկ մնալ to feel small
մնացած (pp/n of **մնալ**) the rest,
remainder
մնացող (prp/n of **մնալ**) one
who remains
մնացորդ (n) remnant
մնչիւն (n) moan
մնչիւն see **մնչիւն**
մշակ (n) cultivator, tiller
մշակել (vt) to cultivate
մշակոյթ (n) culture
մշակուած (pp/a of **մշակուիլ**)
cultured, refined
մշկենի (a) musky, musklike
մշուշ (n) fog
մշուշապատ (a) foggy, fogbound, misty
մշուշոտ (a) foggy
մշտաբորբ (a) always burning
մշտակոթող (n) eternal monument
մշտատել (a) eternal
մշտարթուն (a) ever alert, ever awake
մշտնջենական (a) eternal
մոգ (n) magus (pl magi)
մոգական (a) magic
մոգող (a) charming, fascinating,
magical
մոլախինդ (n) hemlock
մոլեգին (a) mad, furious
մոլեգին (adv) madly, furiously
մոլեգնիլ (vi) to become mad with
rage, to become furious
մոլեգնութիւն (n) fury, rage
մոլեգնութեամբ madly, furiously,
angrily
մոլեգնօրէն (adv) madly
մոլի (a) addicted to, obsessed with
մոլոր (a) lost, errant
մոլորած (pp/a of **մոլորիլ**) lost
մոլորեալ (a) errant, wandering,
misguided
մոլորեցնել (vt) to lead stray, to
mislead
մոլորիլ (vi) to get lost, to go
stray
մոլորութիւն (n) sin, seduction
մոլուծիւն (n) vice, mania, addiction
մոլուցք (n) fury, violence, madness
մոխիր (n) ashes
մոխրագոյն (a) gray

մոխրադաշտ (n) field of ashes
 մոխրակոյտ (n) ashes, ash heap
 մողէզ (n) lizard
 մոմ (n) candle, taper; wax
 մոմակերտ (a) wax, made of wax
 մոմեղէն (a) waxen, made of wax
 մոմիւ (n) mummy
 մոռ (a) violet, reddish blue
 մոռացութիւն (n) forgetfulness
 մոռնալ (vt) to forget
 մոռցուած (pp/a of մոռցուիլ)
 forgotten
 մոռցուող (a) that is forgotten,
 forgettable
 մորենի (n) blackberry bush
 մորթ (n) skin, hide
 մորթել (vt) to slaughter, to kill
 մորթուիլ (vp) to be killed, to
 be slaughtered
 մութ (a) dark
 մութ (n) darkness
 մութը կոխել to get dark
 մութնուլոյս (n) daybreak,
 dawn
 մութնուլուսուն at dawn,
 at daybreak
 մուխ (n) smoke
 մուխը դէպի բեզ ըսել to scold,
 to criticize
 մուկ (n) mouse
 մուծակ (n) shoe
 մունջ (a) silent, speechless
 մուշկ (n) musk
 մուշտակ (n) fur
 մուտ (n) entry, entrance
 մուտ գտնել to enter
 մուտք (n) entrance
 արեւի մուտք sunset
 մուրալ (vt) to beg
 մուրացիկ (n) beggar
 մուրճ (n) hammer
 մռայլ (a) dark; gloomy, somber
 մոլտացուած (pp/a of մոլտաց-
 ուիլ) murmured, muttered
 մոնչել (vi) to growl, to roar
 մոնչիւն (n) roar, growl
 մսավաճառ (n) butcher
 մսեղ (a) fleshy
 մսիլ (vi) to be cold, to feel cold
 մսկոտ (a) sensitive to cold
 մսուր (n) manger
 մտաբերել (vt) to remember
 մտադրել (vi) to intend

մտադրութիւն (n) intention
 մտազբաղ (a) pensive
 մտախոհ (a) pensive
 մտածել (vt) to think
 մտածմունք (n) thought, thinking
 մտածութիւն (n) thought
 մտածում (n) thought
 մտածումէն հեռանալ to abandon
 one's thought
 մտահասութիւն (n) maturity, intel-
 ligence
 մտահոգ (a) concerned, worried
 մտահոգել (vt) to worry, to cause
 to worry, to cause concern
 մտահոգութիւն (n) concern, worry
 մտային (a) mental
 մտաշրջիկ (a) occupied, wandering
 mentally
 մտավախութիւն (n) fear, worry
 մտատանջութիւն (n) worry, concern
 մտատիպար (n) ideal
 մտապատկեր (n) mental image
 մտացի (a) intelligent
 մտաւոր (a) mental, intellectual
 մտաւորական (n & a) intellectual
 մտերիմ (n) intimate; member of the
 family, intimate friend
 մտերիմ (a) intimate
 մտերմաբար (adv) confidentially
 մտերմական (a) intimate
 մտերմանալ (vi) to become friendly,
 to strike up a friendship
 մտերմացած (pp/a of մտերմանալ)
 having become intimate, having
 become friendly
 մտերմիկ (a), warm, cordial
 մտերմութիւն (n) intimacy
 մտիկ (n) attention
 մտիկ ընել to listen
 մտիկ ընող listener
 մտմալ (vi) to think, to reflect
 մտմուլ (n) thought; worry,
 concern
 մտնել (vt) to enter
 մտնող (pr/n of մտնել) one who
 is entering, one who has entered
 մտրակ (n) whip
 մտրակել (vt) to whip, to lash
 մտրակուած (pp/a of մտրակուիլ)
 driven, motivated, stimulated
 մտցնել (vt) to bring into, to lead
 into, to put into; to introduce
 մրափել (vi) to nap, to slumber

to doze off
մրեղիլ (vi) to be destroyed, to be annihilated
մրթմրթալ (vt) to mumble
մրմնջել (vt) to murmur, to utter softly
մրմնջող (prp/a of **մրմնջել**) murmuring
մրմունջ (n) murmur, murmuring
մրոտ (n) black, sooty
մրոտած (pp/a of **մրոտել**) blackened, sooty
մրոտել (vt) to blacken (a page by writing)
մրուր (n) dreg, impurity, bitterness
մրրիկ (n) storm, whirlwind
մրրկայոյզ (a) stormy, billowy
մրցանակ (n) prize
մրցիլ (vi) to compete, to rival
մօտ (adv) near, close, approximately
մօտէն closely, at close range
առտուան մօտ toward morning
մօտակայ (a) nearby
մօտաւոր (a) nearby; approximate, close, near
մօտաւոր պատեհութեամբ մը in the near future
մօտենալ (vi) to approach
մօտերը (adv) in the vicinity
մօտերս (adv) recently; soon, in the near future
մօտեցնել (vt) to put side by side, to bring together, to bring near
մօտիլ see **մօտենալ**
մօտիկ (adv) near
մօտիկութիւն (n) nearness, proximity
մօտութիւն (n) nearness, proximity
մօրացող (a) stagnating
մօրեղբայր (n) (maternal) uncle
մօրուր (n) beard

3

յագեցեալ (a) sated, satisfied
յագեցուած (pp/a of **յագեցուիլ**) satisfied, fulfilled
յախճապակեայ (a) of porcelain

յախուռն (a) audacious
յածիլ (vi) to roam, to wander
յածող (prp/a of **յածիլ**) that wanders, wandering
յակինդ (n) hyacinth, ruby
Յակոբ (n) James, Jacob
յաղթ (a) large, big, enormous
յաղթական (a) triumphant
յաղթականօրէն (adv) triumphantly
յաղթասակ (a) tall
յաղթահարուած (a) defeated
յաղթանակ (n) victory, triumph
յաղթանակել (vi) to triumph
յաղթել (vt) to triumph over, to defeat
յաղթել (vi) to triumph, to be victorious
յաղթութիւն (n) triumph, victory
յաղթութեամբ triumphantly
յաղթուող (prp/n of **յաղթուիլ**) loser, defeated one
յամախ (adv) often
յամախաղէպ (a) frequent
յամախնք (n) rising, soaring
յամախել (vt) to attend, to frequent
յամախորդ (n) customer
յամախորդուհի (n) (female) customer
յամառ (a) stubborn, obdurate
յամառիլ (vi) to insist
յամառութիւն (n) stubbornness, obstinacy
յամառութեամբ obstinately, stubbornly
յամենալ (vi) to delay, to spend
յամպար (n) musk; ambergris
յամրօրէն (adv) silently
քայնժամ (adv) then
յայտ (a) clear, apparent
ի յայտ զալ to become obvious, to be revealed
յայտարարել (vt) to announce, to advertise
յայտարարութիւն (n) declaration
յայտնապէս (adv) obviously, clearly
յայտնել (vt) to reveal, disclose to express
յայտնի (a) apparent, obvious, clear, well-known
յայտնի ընել to reveal
յայտնուած (pp/a of **յայտնուիլ**) revealed, expressed
յայտնութիւն (n) revelation
յայտնուիլ (vi & vp) to be revealed, to appear

- յանգիլ** (vi) to reach, to come to
յանդարտութիւն (n) calm, peace
յանդարտութեամբ calmly
յանդգնիլ (vi) to dare, to have the courage to
յանդգնութիւն (n) boldness, courage, audacity, rashness
յանդիման (post) against
յանդիմանել (v) to scold, to reprimand
յանդիմանութիւն (n) scolding, reprimand
յանդիմանութիւն տանիլ to be scolded
յանդուզն (a) bold
յանկարծ (adv) suddenly
յանկարծածին (a) sudden, spontaneous
յանկարծական (a) sudden
յանկարծակի (adv) suddenly
յանկարծաշատ (a) sudden
յանկարծօրէն (adv) suddenly
յանկշիլ (vi) to find one's bearings; to rest
յանձն to (on) one's person
յանձն առնել to be willing to assume the responsibility of; to assume (a task)
յանձնարարել (vt) to recommend, to suggest
յանձնարարութիւն (n) suggestion, recommendation
յանձնարարութիւլ (vp) to be suggested, to be recommended
յանձնել (vt) to hand over, to entrust
յանձնուած (pp/a of **յանձնուիլ**) entrusted
յանձնուիլ (vp) to be handed over, to be entrusted
յանուն see **անուն**
յանպատրաստից (adv) unexpectedly, without preparation
յանցանք (n) guilt, crime, fault
բուն իսկ իր յանցանքովը with her own guilt
յանցանքը անո՞րն է միթէ is she (he) to blame
յանցաւոր (a) guilty, to blame
յանցաւոր (n) guilty person
յապաղիլ (vi) to delay, to tarry, to hesitate
յաջող (a) successful
յաջողակ (a) successful
յաջողել (vt) to cause to succeed, to bring to a successful conclusion
յաջողիլ (vi) to succeed
յաջողութիւն (n) success
յաջողութեամբ successfully
յաջորդ (n) next one, successor
յաջորդ (a) next
յաջորդել (vi) to follow, to ensue
յաջորդող (prp/a of **յաջորդել**) following, that follows
յառած (pp/a of **յառիլ**), adhered, attached, stuck
յառաջ (adv) forward
յառաջ զալ to result
յառաջ երթալ to advance, to progress
յառաջ բերել to cause
յառաջանալ (vi) to advance
յառաջացած (pp/a of **յառաջանալ**) advanced, progressed
յառել (vt) to fix
յառիլ (vi) to fix
յառնել (vi) to rise
յասմիկ (n) jasmine
յատակ (n) bottom
յատկապէս (adv) especially, in particular
յատկանշել (vt) to characterize
յատկացնել (vt) to reserve for, to set aside for, to intend for
յատկութիւն (n) trait, quality
յատուկ (a) special; proper; peculiar, characteristic
յար (adv) ever, always
յարաբերութիւն (n) relationship, relations
յարբուխ (adv) incessantly
յարաժամ (adv) always, all the time
յարալէզ (n) a doglike god that, according to ancient mythology, possessed the power of bringing dead heroes to life by licking their wounds. It is mentioned in the story of Արա, the king of Armenia, and Շամիրամ, the queen of Assyria.
յարտու (a) steady, constant
յարտուելութիւն (n) persistence
յարափոփոխ (a) ever changing, changing
յարգ (n) respect
յարգալիր (a) respectful
յարգանք (n) respect; honor; compliment
յարգել (vt) to respect, to honor

յարգուիլ (vp) to be respected
յարդ (n) straw
յարդարանք (n) toilette, makeup
յարդարել (vt) to groom
to decorate; to arrange

յարդարուիլ (vp) to be groomed,
to groom oneself, to be arranged
յարել (vt) to add

յարկ (n) floor, story, apartment
ընտանեկան յարկ family, home

յարձակիլ (vi) to attack, to assault
յարձակող (prp/a of յարձակիլ)

aggressive
յարձակողական (a) offensive, at-
tacking, aggressive

յարձակում (n) attack, assault
յարմար (a) appropriate, suitable
յարմարիլ (vi) to go with, to har-
monize with, to be suited to; to
adapt

յարմարութիւն (n) harmony, appro-
priateness

յարուրթիւն (n) resurrection

յարուցանել (vt) to raise

յաւարտ (adv) at the end of, at
the conclusion of

յաւելուլ (vt) to add

յաւելում (n) addition

յաւերժ (adv) forever, eternally,
perpetually

յաւերձական (a) eternal

յաւերձարար (n) nymph

յաւերժութիւն (n) eternity

յաւերժօրէն (adv) forever,
eternally

յաւէրժ see յաւերժ

յաւէտ (adv) ever, forever

յաւիտեան (adv) forever

յաւիտեանական (a) eternal

յաւիտենապէս (adv) eternally

յափշտակել (vt) to seize, to snatch
յափշտակուած (pp/a of յափշ-

տակուիլ bewitched, charmed,
enraptured, fascinated

յափրանալ (vi) to become satiated

յեղակարծ (a) unexpected, sudden

յեղափոխական (n) revolutionary

յեղափոխական (a) revolutionary

յեղափոխել (vt) to cause to revolt

յեղափոխութիւն (n) revolution

յենարան (n) prop, rest

յենուլ (vi) to lean, to rely

յետագայ (a) subsequent

յետաձգել (vt) to postpone

յետին (a) last, final

յետոյ (adv) then, later, next; after

յեցում (n) push

յիմար (a) mad, insane; stupid

յիմարաբար (adv) madly; stupidly

յիմարանոց (n) insane asylum

յիշատակ (n) memory, souvenir, re-
collection

յիշատակարան (n) monument

յիշատակուիլ (vp) to be recorded, to
be recalled

յիշեալ (a) aforementioned

յիշել (vt) to remember, to recall

յիշեցնել (vt) to recall, to remind

յիշեցնող (prp/a of յիշեցնել)
that recalls, that reminds

յիշողութիւն (n) memory

յիսուննոց (a) about fifty years old

Յիսուս (n) Jesus

յղել (vt) to send

յղի (a) pregnant

յղկուն (a) shiny, glossy

յոզնաբեկ (a) very tired, exhausted

յոզած (pp/a of յոզիլ) tired

յոզեցնել (vt) to tire

յոզիլ (vi) to tire, to get tired

յոզնութիւն (n) fatigue

յոյզ (n) emotion, agitation

յոյժ (adv) very

յոյն (n & a) Greek

յոյս (n) hope

յոպոպ (n) hoopoe, pewit, lapwing

յոռետես (n) pessimist

յոռետես (a) pessimist

յոռետեսութիւն (n) pessimism

յորդ (a) abundant, copious

յորդաբունիս (a) overflowing, abundant

յորդած (a) overflowed

յորդիլ (vi) to flow, to overflow

յորդորել (vt) to urge, to counsel

յորդութիւն (n) abundance, affluence

յորդում (n) flow, flowing, overflowing

յորձանք (n) eddy, vortex; whirling

յորջորջել (vt) to call, to name

յուզել (vt) to stir, to disturb,
to agitate

յուզիլ (vi) to stir

յուզիլ (a) touching

յուզող (prp/a of յուզել) touching
agitating, exciting

յուզուած (pp/a of յուզուիլ)
agitated, excited, affected

յուզուիլ (vi) to become affected,
to become saddened, to become
agitated

յուզում (n) agitation, excitement,
emotion, worry

յուլօրէն (adv) carelessly, slowly

Յունաստան (n) Greece

յուշ (n) memory

յուշագրութիւն (n) memoirs

յուշատետր (n) diary, notebook

յուշիկ (adv) slowly, gently

յուշիկ յուշիկ slowly

յուռթի (a) abundant, prolific;
fertile

յուսաբեկ (a) hopeless, desperate

յուսաբեկում (n) hopelessness

յուսադրական (a) hopeful, encouraging

յուսալ (vi) to hope; to expect

յուսախաբ (a) disappointed; dis-
illusioned

յուսախաբ ըլլալ to be dis-
appointed

յուսախաբութիւն (n) disappoint-
ment

յուսահատ (n) hopeless person,

person in despair, desperate one

յուսահատ (a) hopeless, desperate

յուսահատաբար (adv) despairingly

յուսահատական (a) discouraging;

discouraged, distressed, hopeless

յուսահատեցնել (vt) to discourage

յուսահատեցուցիչ (a) discouraging

յուսահատիլ (vi) to lose hope, to
become discouraged

յուսահատութիւն (n) hopelessness,
discouragement

յուսահատօրէն (adv) desperately

յուսապարար (a) promising, full
of hope

յստակ (a) clear

յստակ (adv) clearly

յստակատեսութիւն (n) clairvoyance,
clearsightedness

յստակօրէն (adv) clearly

յօդուած (n) article

յօժարակամ (adv) willingly

յօնք (n) eyebrow

յօշել (vt) to tear apart, to destroy

յօշոտել (vt) to cut to pieces

յօշոտիլ (vp) to be cut into
pieces

յօրիսել (vt) to create, to compose

ս

նա (pron) he, she

նաեւ (adv) also

ինչպէս նաեւ as well as

նազանք (n) coquetry

նազելաշուք (a) charming, delicate

նազելունի (a) charming, affable

նաժիշտ (n) maidservant, lady in
waiting

նալըն (Turk) (n) wooden clog

նախ (adv) first

նախ եւ առաջ first of all

նախախնամութիւն (n) Providence

փառք նախախնամութեան thank

heavens

նախաճաշ (n) breakfast

նախամեծար (a) preeminent,
preferable

նախանձ (n) jealousy

նախանձաբեկ (a) jealous, envious

նախանձախնդիր (a) concerned with,
jealous

նախանձիլ (vi) to be jealous, to
envy

նախանձոտ (a) jealous, envious

նախանձութիւն (n) jealousy, envy

նախապաշարում (n) prejudice

նախապատիւ (a) preferable

նախապէս (adv) first, previously,
beforehand

նախասահմանեալ (a) predestined

նախասահմանել (vt) to predestine

նախարար (n) lobby

նախատալի (a) insulting

նախատալից (a) insulting

նախատել (vt) to insult

նախատեսել (vt) to foresee, to anticipate

նախատեսութիւն (n) foresight

նախատինք (n) insult

նախարար (n) feudal lord; minister

նախիր (n) flock, herd

նախկին (a) former

նախընթաց (a) first, initial

նահտակ (n) martyr, victim

նահտակ (a) martyred

նահտակութիւն (n) martyrdom

նահտակուիլ (vi & vp) to become
a martyr, to be martyred

նամակ (n) letter

նամականի (n) correspondence,
letters

նայիլ (vi) to look
 վրայ նայիլ to look on to,
 to look out on
 նայող (prp/a of նայիլ) that
 looks, looking
 պարտէզին վրայ նայող looking
 out on the garden, facing the
 garden
 նայուածք (n) look, gaze, glance
 նաշի (n) the finest wheat flour
 նաշխ (n) decoration, decorative
 mark, design
 նապաստակ (n) rabbit
 նարնջագոյն (n) color of orange
 նարնջագոյն (a) orange colored
 նաւ (n) ship, boat
 նաւաբեկ (a) shipwrecked
 նաւաբեկութիւն (n) shipwreck
 նաւակ (n) rowboat
 նաւակործութիւն (n) sea storm
 նաւամատոյց (n) wharf, landing
 place
 նաւավար (n) boatman
 նեղեմիւմ (Turk) (a) delicate
 նեխած (pp/a of նեխիլ) putrid,
 decayed, malodorous
 նեխիլ (vi) to putrify, to emit a
 bad odor due to decay
 նեկտար (n) nectar
 նեղ (a) narrow
 նեղ օրեր needy days, difficult
 days
 նեղանալ (vi) to become angry
 սիրտը նեղանալ to become angry
 նեղել (vt) to bother
 նեղուիլ (vi) to be troubled
 նեղութիւն (n) suffering,
 trouble, problems, inconvenience
 նեղութիւն քաշել to suffer;
 to inconvenience oneself
 նեղութիւն կրել to trouble one-
 self, to inconvenience oneself
 նեղսիրտ (a) impatient, irascible,
 ill-humored
 նենգաւոր (a) deceitful, perfidious
 նետ (n) arrow
 նետաւար (a) pierced by an arrow,
 killed by an arrow
 նետածիզ (n) archer, bowman
 նետածիզ ընել to attack with
 arrows, to shoot arrows
 նետել (vt) to throw
 ձեռք նետել to stretch out one's
 hand, to give a hand

նետող (prp/n of նետել) archer, one
 who throws, thrower
 նետուիլ (vi & vp) to throw oneself,
 to rush; to be thrown
 նետուող (prp/a of նետուիլ) that
 is thrown
 ներամփոփ (a) introspective, look-
 ing in
 ներաշխարհ (n) inner world
 ներգործել (vi) to influence
 ներգործութիւն (n) effect, influence
 ներդաշնակ (a) harmonious
 ներդաշնակութիւն (n) harmony
 ներեալ (a) permitted, forgiven
 ներել (vt) to forgive, to pardon,
 to excuse
 ներէութիւն (n) inner being
 ներկայ (n) member of an audience
 ներկաներ audience
 ներկայ (a) present
 ներկայ գտնուիլ to be present
 ներկայանալ (vi) to appear, to
 present oneself (itself)
 ներկայացնել (vt) to introduce, to
 present; to represent
 ներկայացուած (pp/a of ներկայաց-
 ուիլ) presented, introduced
 ներկայացուած ըլլալ to have been
 presented, to have been intro-
 duced
 ներկայացում (n) play
 ներկայութիւն (n) presence
 ներկել (vt) to paint
 ներհակ (a) contrary
 ներշնչել (vt) to inspire
 ներշնչում (n) inspiration
 ներողամիտ (a) forgiving
 ներողամիտ ըլլալ to forgive
 ներողութիւն (n) pardon, forgiveness
 ներողութիւն խնդրել to apologize,
 to ask forgiveness
 ներուիլ (vp) to be pardoned; to
 be allowed
 ներում (n) pardon, forgiveness,
 amnesty
 ներս (adv) inside, in
 ներս մտնել to go in, to enter
 ներստանք (n) interior
 ներքեւ (adv) underneath, below
 ներքեւ (post) under
 ներքին (n) interior, inside
 ներքին (a) inner, interior
 ներքնախօսութիւն (n) interior
 dialogue

- նեցուկ (n) support
 նեցուկ կանգնիլ to support
 նէ see նա
 նէր (n) sister-in-law, wife of one's husband's brother
 նժար (n) scale
 նժղեհ (a) emigrant, in exile
 նժոյգ (n) steed, courser
 նիգակ (n) lance
 նիգակակցութիւն (n) alliance, state of being a fellow lancer
 նիգակուիլ (vi) to rise like a lance
 նիւար (a) thin, weak
 նիւարկեկ (a) thin
 նիւարութիւն (n) thinness
 նիւր (n) sleep, slumber
 նիւրհել (vi) to sleep, to slumber
 իւր նիւրհել to be in deep sleep
 նիւ Եորք (n) New York
 նիւթ (n) topic, subject; matter
 նիւթական (a) financial, material
 նիւթեղէն (a) material
 նկատել (vt) to notice, to observe; to consider
 նկատմամբ (post) toward
 նկար (n) picture, image
 նակարագիր (n) character; description
 նկարագրել (vt) to describe
 նկարիչ (n) photographer, painter
 նկարող (prp/a of նկարել) picturing, describing
 նկարուն (a) picturesque
 նկարչական (a) artistic
 նկրտիլ (vi) to try, to strive
 նման (n) like; a person that is like someone else; a thing similar to something else
 նման (a) like, similar
 նման (post) like, similar
 նմանապէս (adv) likewise, in the same manner
 նմանիլ (vi) to resemble, to look like, to seem
 նմանութիւն (n) resemblance
 նմանօրինակ (a) similar
 ննջասենեակ (n) bedroom
 ննջարան (n) bedroom
 ննջել (vi) to sleep
 նշան (n) sign, signal; target; engagement, engagement ring
 ի նշան as a sign
 նշան ընել to signal
 նշանը տալ to give an engagement ring
 նշանը ետ կ'ըլլայ the engagement is broken
 նշան ընել to take aim
 նշանաբան (n) motto
 նշանած (n) fiancé, fiancée
 նշանակել (vt) to mean, to signify; to note
 նշանակութիւն (n) meaning, significance
 նշանաւոր (a) famous, eminent
 նշանել (vt) to engage, to betroth
 նշանտուր (n) engagement
 նշար (n) host, eucharistic wafer
 նշարել (vt) to notice, to observe
 նշոյլ (n) glimmer, light; sign
 նշուլել (vi) to shine, to glitter
 նողկալի (a) disgusting, loathsome, nauseate, to disgust
 նոճ see նոճի
 նոճասարսուռ (a) shuddering like a cypress tree
 նոճի (n) cypress tree
 նոյ (n) Noah
 նոյ նահապետ Noah
 նոյն (a) same
 նոյն միջոցին at the same time
 նոյն կերպով in the same manner
 նոյնանալ (vi) to become identical, to be the same
 նոյնիսկ (adv) even
 նոյն իսկ even
 նոյնհետայն (adv) immediately
 նոյնութիւն (n) sameness, identicalness
 նոյնչափ (adv) as, as much, so much
 նոյնպէս (adv) likewise, the same way
 նոյնքան (adv) as, so; as much
 նոտար (n) clerk
 քաղաքի նոտար town clerk
 նոր (a) new
 նոր-նոր new
 նոր ժամանակներ modern era, modern period, modern times
 նորաբաց (a) newly-opened
 նորաբոյս (a) nascent, newly-born
 նորածիլ (a) newborn, newly-grown
 նորածին (n) newborn child
 նորահաս (a) young
 նորանոր (a) new

- նորասիրութիւն (n) love of novelty, style consciousness
 նորասի (a) young, youthful
 նորեկ (a) new, newcomer, newly-arrived
 նորէն (adv) again, once more
 նորընծայ (n) new, novice, newcomer; newly-ordained
 նորընծիւղ (a) young
 նորոգել (t) to renew, to repair
 նորոգութիւն (n) repair
 նորոյթ (n) fashion, style
 նորութիւն (n) novelty, innovation
 նորցնել (vt) to make new
 նուազ (n) music
 նուազածու (n) musician
 նուազել (vt) to play (an instrument)
 նուազ (adv) less
 նուազեցնել (vt) to reduce
 նուազիլ (vi) to become less, to diminish
 նուաղած (pp/a of նուաղիլ) fainted, unconscious
 նուաղիլ (vi) to faint, to grow faint, to grow weak, to lose consciousness
 նուաղկոտ (a) languid
 նուաղկոտ (adv) languidly
 նուաղում (n) loss of consciousness, fainting, languidness
 նուաղուն (a) weak
 նուաճել (vt) to conquer, to overcome
 նուաստ (a) base, vile
 նուէր (n) gift
 նուիրագործութիւլ (vp) to be consecrated
 նուիրական (a) sacred
 նուիրականութիւն (n) sacredness
 նուիրել (vt) to give, to dedicate
 նուիրուիլ (vi) to be dedicated, to dedicate oneself to
 նուիրում (n) dedication, devotion
 նուիրումով with dedication, with devotion
 նուշ (n) almond
 նուշոյ ու շաքարով խօսիլ to talk very sweetly
 նուրբ (a) delicate
 նոքա (pron) they
 նպաստ (n) assistance
 ի նպաստ in favor of
 նպաստաւոր (a) favorable
 նպաստել (vi) to help, to assist, to favor
 նպատակ (n) purpose, aim
 նպարավաճառ (n) grocer
 նպարավաճառի խանութ grocery store, market
 նսեհ (n) destiny, fate
 նսեմ (a) dark, sad, gloomy
 նսեմաստուկ (a) somber, gloomy
 նստած (pp/a of նստիլ) seated, sitting
 նստած տեղս as I was seated, where I was seated
 նստարան (n) seat, chair, bench
 նստեալ (a) seated
 նստեցնել (vt) to seat
 նստիլ (vi) to sit, to sit down; to sit up, to wait up
 նրբագեղ (a) delicately beautiful
 նրբազգաց (a) sensitive
 նրբագոյն (sup of նուրբ) finest, the most delicate
 նրբամարմին (a) with a delicate body, with a good figure
 նրբահիւս (a) delicately woven, delicate
 նրբացողուն (a) with a slender stem
 նրբին (a) fine, delicate, dainty
 նրբութիւն (n) delicacy; nuance
 նօթ (n) note
 նօթի see անօթի

- շաբաթ (n) week; Saturday
 շաբաթական (n) weekly wage
 շաբաթօրեայ (a) Saturday, of Saturday
 շագանակագոյն (a) chestnut colored
 շալ (n) shawl
 շալակ (n) back, shoulders
 շալկել (vt) to throw on one's back, to carry on one's back
 շալվար (n) baggy trousers worn by peasants in Turkey and other parts of the Middle East
 շահ (n) profit, gain, benefit
 շահագործող (prp/n of շահագործել) exploiter

- շահատակել (vi) to ride to and fro, especially in battle
 շահիլ (vt) to win, to win over, to gain; to earn; to regain
 շողակրատ (a) loquacious, prattling, talkative
 շողակրատել (vi) to chatter, to gossip
 շողուած (pp/a of շողուել) kneaded
 շողուել (vi) to be kneaded
 շողփաղփ (n) babbling, chatter
 շողփաղփել (vi) to babble
 շամառ (Turk) (n) slap
 շամբ (n) giant reed
 շամբանիայ (n) champagne
 Շամիրամ (n) Queen Semiramis of Assyria
 շանթ (n) lightning, thunderbolt, thunder
 շանթահարել (vt) to strike with lightning
 շանթուել (vi) to be struck by lightning
 շաշել (vi) to ring, to clang
 շաշիւն (n) sound, ring
 շապիկ (n) shirt
 շառաչել (vi) to crack, to crackle
 շառաչիւն (n) crash, noise
 շառաչմամբ with a crash
 շառաչումով with a crash
 շատ (adv) very, much; a great deal; many
 շատ բարի very well
 շատեր (pron) many
 շատախօսութիւն (n) constant chatter, loquaciousness
 շատնալ (vi) to increase, to multiply
 շատոնց (adv) a long time ago
 շառաւիղ (n) scion, descendant; ray
 շարական (n) hymn of the Armenian Church
 շարան (n) series, chain
 շարել (vt) to arrange
 իրարու ետեւէ շարել to utter one after the other
 շարժ (n) quake, earthquake
 շարժանկար (n) moving picture, film
 շարժառիթ (n) motive; cause, reason
 շարժել (vt) to move, to nudge, to agitate, to wave
 շարժիլ (vi) to move
 ծանր շարժիլ to proceed slowly
 շարժիչ (a) moving, motivating
 շարժիչ մեքենայ engine
 շարժուծել (n) manner
 շարժում (n) motion, movement
 շարժուն (a) moving, mobile
 շարմաղ (a) thin
 շարուած (pp/a of շարուել) lined up, in a row; arranged
 շարուել (vi & vp) to line up, to be lined up, to gather
 շարունակ (adv) continually, constantly, repeatedly
 շարունակել (vi) to continue
 շարունակուել (vp) to be continued
 շարունող (prp/a of շարուել) that line up
 շարք (n) series; row, line; circle
 շարք շարք in rows
 շաքալ (n) jackal
 շաքար (n) sugar, candy, tart
 նուշով ու շաքարով խօսիլ to talk very sweetly
 շեղք (n) knife, sword, blade
 շեղել (vt) to turn aside, to change direction
 ծամբայ շեղել to change routes
 շեղիլ (vi) to deviate
 զօէն շեղիլ to leave the tracks
 շեշտ (n) accent; tone
 շեշտ (adv) directly; with sudden force
 շեշտակի (adv) directly
 շեշտել (vt) to emphasize, to accentuate
 շեշտուած (pp/a of շեշտուել) accentuated, emphasized
 շեփոր (n) bugle, trumpet
 շէն (a) merry, happy
 շէն see շէնք
 շէննալ (vi) to grow cheerful; to become more prosperous
 շէնութիւն (n) health and happiness
 շէնք (n) building
 շիթ (n) drop
 շիթ շիթ drop by drop
 շիթ առ շիթ drop by drop
 շիկնոտ (a) blushing, red
 շիկնում (n) blush, blushing
 շինել (vt) to make, to build, to repair

շինծու (a) artificial; invented
 շինուած (pp/a of շինուիլ) made, constructed, built
 շինուիլ (vp) to be built, to be made
 շիշ (n) bottle
 շիշել (vi) to set, to be extinguished, to go out (as a light)
 շիջում (n) extinction, setting
 շիտակ (a) straight; right, correct
 շիփ շիտակ straight
 շիտակ (n) right
 ոչ սխալին ոչ ալ շիտակին նայիլ to be concerned with neither right nor wrong
 շիտակը in truth, to tell the truth
 շիրիմ (n) grave, tomb
 շիրմաքար (n) tombstone, monument
 շլացած (pp/a of շլանալ) dazzled, fascinated
 շլացուցիչ (a) dazzling, blinding
 շլմորած (pp/a of շլմորիլ) bewildered
 շղարշ (n) crape; kerchief; veil
 շղթայ (n) chain
 շղթայապիրկ (a) chained
 շնականօրէն (adv) cynically
 շնորհ (n) grace, favor
 շնորհիւ thanks to, due to, by virtue of, by dint of
 շնորհ վերցնել to accept a favor
 շնորհալի (a) graceful, gracious
 շնորհակալ (a) thankful
 շնորհակալ ըլլալ to thank, to be thankful
 շնորհակալութիւն (n) thanks
 շնորհաւորական (n) congratulation
 շնորհել (vt) to grant, to accord, to give
 շնորհք (n) favor; grace
 շնորհքով appropriately, properly
 շնչառութիւն (n) breathing
 շնչասպառ (a) out of breath, breathless;
 շնչել (vi & vt) to breathe
 լիաթոք շնչել to breathe fully and freely
 շնչիկ (dim of շունչ) (n) breath
 շնչող (prp/a of շնչել) that breathes, breathing

շշջել (vi) to whisper
 շշուկ (n) whisper, noise
 շոգեկառք (n) train
 շոգեմեքենայ (n) steam engine
 շոգենաւ (n) ship, boat, steamboat
 շոգեպինդ (a) full of steam, driven by steam
 շոգեմեքենայի (a) like vapor, appearing like vapor, vaporous in appearance
 շոգեանալ (vi) to evaporate, to become vaporized
 շող (n) ray, light
 շողալ (vi) to shine
 շողարծարծ (a) irradant
 շողարծակում (n) radiance, brilliance
 շողացնել (vt) to flash
 շողիք (n) saliva
 շողիք (n) saliva
 շողշողուն (a) resplendent, glittering
 շողուն (a) flashing
 շողոքորթ (a) insincere, flatterer
 շողոքորթել (vt) to flatter
 շողոքորթիչ (a) flattering
 շոմի (n) pine tree
 շոյել (vt) to caress
 շուայտ (a) gluttonous; lewd, lustful, leering, dissolute
 շուայտութիւն (n) debauchery, lewdness, gluttony
 շուարած (pp/a of շուարիլ) at a loss, confused
 շուարիլ (vi) to become confused
 շուարեր մնացեր էր he was confused; he did not know what to do
 շուարուն (a) confused
 շուկայ (n) market, marketplace, shopping center
 շուկայ երթալ to go shopping
 շուն (n) dog
 շան լակոտ puppy, son of a dog
 շունշանորդի (a) son of a gun (dog)
 շունչ (n) breath
 շունչ առնել to breathe
 իանգիստ շունչով calmly
 շունչ քսած with bated breath, without breathing
 շուշան (n) lily
 շուշփայ (n) communion cloth
 շուտ (adv) soon, quickly

շուտ ընել to hurry
 շուտ շուտ quickly, rapidly
 շուտով (adv) quickly, at once;
 soon
 շուրթ (pl շրթներ) (n) lip
 շուրջ (n) surrounding area, around
 շուրջ (adv) around
 շուրջը դառնալ to be around, to
 go around
 շուրջ բոլորը all around
 շուրջ (post) around; concerning
 շուրջպար (n) group dance
 շուք (n) shadow, shade
 շպար (n) paint, makeup
 շպարուած (pp/a of շպարուիլ)
 wearing makeup, wearing rouge
 շայլուծիւն (n) extravagance
 շտապ (n) haste, speed
 շտապով quickly, hastily
 շտապ (adv) quickly, in a hurry
 շտապել (vi) to hurry, to hasten
 շտեղծել (vt) to smooth, to straighten;
 to rectify, to correct, to make
 right; to arrange, to set up
 ինքզինքը շտեղծել to straighten
 one's clothes, to put on makeup
 շտկիլ (vi) to stand straight
 շտկուած (pp/a of շտկուիլ)
 righted, arranged
 շտկուածք (n) arrangement
 շտկուիլ (vi) to be corrected; to
 be rectified; to straighten up,
 to stand up
 շրթունք (n) lip
 շրջաբերական (n) letter, circular
 շրջագայիլ (vi) to walk, to stroll,
 to take an excursion
 շրջագայութիւն (n) walk, stroll,
 excursion
 շրջագայութիւն մը ընել to
 walk, to stroll, to take an
 excursion
 շրջագետս (n) gown, dress
 շրջակայ (a) around, surrounding
 շրջակայք (n) environs, around
 շրջականեր (n) neighboring areas
 շրջան (n) period; neighborhood,
 area
 շրջանակ (n) frame, circle;
 environment
 շրջանակի մէջ առնել to frame
 շրջանակուած (pp/a of շրջա-
 նակուիլ) framed
 շրջապատ (n) surroundings, en-

vironment
 շրջապատել (vt) to surround, to
 engulf
 շրջապատող (prp/a of շրջապատել)
 surrounding
 շրջապատողներ (prp/n of շրջապա-
 տել) those who surround
 շրջապատուած (pp/a of շրջապատուիլ)
 surrounded, encircled
 շրջափոխութիւն (n) evolution
 շրջել (vt) to overturn
 շրջիլ (vi) to circulate; to walk
 about; to turn upside down
 շրջմուիկ (a) wandering, errant
 շրջուած (pp/a of շրջուիլ)
 fallen, overturned
 շրջուիլ (vi) to be turned, to
 be overturned
 շփացած (pp/a of շփանալ)
 spoiled (person), pampered
 շփացուած (pp/a of շփացուիլ)
 pampered, spoiled
 շփել (vt) to rub
 շփոթ (a) confused
 շփոթած (pp/a of շփոթիլ) confused
 շփոթեալ (a) confused
 շփոթել (vt) to confuse
 շփոթիլ (vi) to become confused
 շփոթութիւն (n) confusion
 շքանշան (n) decoration; party favor
 շքանդան (n) refreshment table
 շքաւորել (vt) to baptize; to give
 dignity to, to give majesty to
 շքեղ (a) magnificent, splendid,
 sumptuous, beautiful
 շքեղանք (n) magnificence
 շքեղութիւն (n) beauty, splendor,
 magnificence
 շքուած (pp/a of շքուիլ) adorned
 չագուած, շքուած well-dressed
 շօշափել (vt) to touch, to feel
 շօշափում (n) touch, contact

ո

ոգեկանութիւն (n) spirituality,
 spiritual life, man's spiritual
 world
 ոգեղէն (a) spiritual
 ոգեսպառ (a) exhausted
 ոգեսպառ ընել to exhaust
 ոգեկար (a) agonizing, dying

ստիկան (n) policeman
 ստիկանութիւն (n) police
 ստնուլ (vi) to jump, to leap
 ստստնել (vi) to fly in short hops,
 to hop
 ստուլ (n) jump, spring
 Տօփոր (n) the Bosphorus
 ով (pron) who
 ով որ whoever
 ո՞վ (pron) who?
 ովասիս (n) oasis
 ովկեան (n) ocean
 ովկիանոս (n) ocean
 ովսանայ (n) hosanna
 տես see տաք
 տանակոխ (a) trampled under foot
 տանակոխ ընել to trample
 under foot
 տանակոխ ըլլալ to be trampled
 under foot
 տաք (n) foot, leg
 տաքի standing
 տաքի վրայ standing
 տաքի ելլել to stand up
 իբ տաք տեսնել to see at one's
 feet
 տաք կոխել to step
 տաքի հանել to set afoot,
 to cause to rise
 տաքէն ինկած unable to walk
 տաքի կանգնել to rise, to
 to stand up
 որ (conj) that, so that
 որք (n) orphan
 որբութիւն (n) state of being
 an orphan
 որդ (n) worm
 որդի (n) son
 որդիական (a) filial
 որեւէ (a) any
 որը (pron)
 որը...որը one...another
 ործացնել (vt) to cause to
 belch, to nauseate
 ործացնող (prp/a of ործացնել)
 that causes belching, that
 causes vomiting
 որմ (n) wall
 որոնել (vt) to seek, to search
 խիծ եւ քիծ որոնել to try to
 find fault
 որոնող (prp/a of որոնել)
 searching

որոնց (gen-dat pl of որ) (pron)
 whose, of whom, to whom
 որոշ (a) clear; definite, precise;
 certain, particular
 որոշ (adv) clearly, definitely
 որոշել (vt) to decide; to make out,
 to perceive; to select
 որոշուիլ (vp & vi) to be decided; to
 become clear, to become distin-
 guishable
 որոշում (n) decision
 որոշում տալ to make a decision
 to decide
 որով (pron) whereby, by means of
 which
 որովայնապնդութիւն (n) constipation
 որովհետեւ (conj) because
 որոտ (n) thunder
 որոտալ (vi) to thunder
 որոտալից (a) thundering
 որոտում (n) thunder, thundering,
 thunder clap
 որոց see որոնց
 որուն (gen-dat of որ) (pron) to which,
 for which, to whom, for whom
 whose
 որչափ (adv) how much, how many; as
 որչափ կարելի է as much as
 possible
 ո՞րչափ (adv) how much? how many?
 ո՞րչափ ատենէ ի վեր how long?
 since when?
 որպէս թէ (conj) as if
 որպէս (prep) like, as
 որպիսութիւն (n) condition
 որպիսութիւն հարցնել to ask
 how one is
 որս (n) prey, victim; hunt, hunting
 որսալ (vt) to hunt, to catch
 որսացող (prp/n of որսալ) one
 who hunts, hunter
 որսորդ (n) hunter
 որբան (n) cradle
 որք see որ
 որքան (a) how much
 որքան ատեն որ as long as
 որքան (adv) how much, how many
 որքան աւելի...այնքան the more
 ...the more
 որքան ալ no matter how, no
 matter how much
 ու (conj) and
 ուզած (pp/n of ուզել) that
 which is wanted, object of one's

desire
 Ուզած (pp/a of ուզել) wanted
 ուզած կերպով the way one
 wants, the way one wanted
 ուզան (a) that always wants
 ուզել (vt) to want, to wish
 քսել ուզել to mean
 կնուծեան ուզել to ask one's
 hand in marriage
 ութերորդ (a) eighth
 ուժ (n) strength, force
 ուժ տալ to apply force
 ուժ թափել to use one's strength
 to make a physical effort
 ուժաթափ (a) weakened
 ուժաթափութիւն (n) weakening
 ուժգին (a) strong, powerful
 ուժգին (adv) deeply, strongly,
 powerfully, with force
 աւելի ուժգին արտաւ to
 shout more loudly
 ուժգնաբար (adv) with force
 ուժգնաձայն (adv) in a loud voice
 ուժգնապէս (adv) powerfully
 ուժգնութիւն (n) force, power
 ուժգնօրէն (adv) with force,
 powerfully
 ուժեղ (a) strong
 ուժով (a) strong
 ուժով (adv) powerfully, with force
 ուլ (n) neck; kid, young goat
 ուխտ (n) vow, oath
 ուխտ ընել to take a vow, to vow,
 to promise
 ուխտադրուծ (a) unfaithful, re-
 neging
 ուխտամեղի (n) shrine, place of
 pilgrimage, sanctuary
 ուխտաւոր (n) pilgrim, devotee,
 follower
 ուղարկել (vt) to send
 ուղարկուիլ (vp) to be sent
 ուղեգիծ (n) direction, guide,
 guideline
 ուղեկորոյս (a) lost, having
 lost one's way
 ուղեղ (n) mind, brain
 ուղեւոր (n) traveler
 ուղեւորիլ (vi) to travel, to
 set out for, to head for
 ուղեւորութիւն (n) trip
 ուղեւորուիլ (vi) to head for,
 to go to
 ուղի (n) path, road, way

ուղիղ (a) straight
 ուղիս (n) stream, flood
 ուղղաբերձ (a) straight, vertical,
 straight up
 ուղղած (pp/a of ուղղել) directed
 ուղղակի (a) direct
 ուղղակի (adv) directly; simple
 ուղղել (vt) to rectify, to remedy;
 to direct
 ուղղութիւն (n) direction
 քոյր ուղղութիւնները all
 directions, in all directions
 ուղղուիլ (vi) to go toward; to
 direct oneself; straighten
 ուղղուիլ (vp) to be directed; to
 to be straightened; to be rectified
 ուղտ (n) camel
 ուղտափուշ (n) thistle
 ումպ (n) sip, gulp
 ունայն (a) vain, useless; inac-
 curate; illusory
 ունայնամտութիւն (n) empty-headed-
 ness; vanity
 ունայնասիրութիւն (n) vanity, love
 of vanity
 ունայնութիւն (n) vanity
 ունայնօրէն (adv) vainly, with vanity
 ունենալ (v) to have
 տեղի ունենալ to take place
 իրաւունք ունենալ to be right
 սիրտ չունենալ not to be in the
 mood
 աղօթք լուր ունենալ to know
 what prayer is
 ունեցած (pp/n of ունենալ) what
 one has, possessions
 ունեցող (pp/n of ունենալ) one
 who has, possessor, owner
 ունկ see ունկն
 ունկն (clA) (n) ear
 ունկն ղնել to listen
 ունկնդիր (n) listener
 ունկնդրել (vi) to listen
 ուշ (n) attention
 ուշ ղնել to pay attention
 ուշ (adv) late; too late
 ուշ մնալ to be late, to delay
 ուշաբերած (pp/a of ուշաբերել)
 recovering, having recovered
 ուշազրաւ (a) noteworthy
 ուշադիր (a) attentive
 ուշադիր ըլլալ to pay attention
 ուշադիր դարձնել to call one's
 attention to

ուշադրութիւն (n) attention
 ուշադրութիւն տալ to pay attention
 ուշադրութիւն ընել to pay attention
 ուշադրութիւն դարձնել to pay attention
 ուշադրութիւն գրաւել to attract attention
 ուշադրութեամբ attentively, with attention
 ուշաթափիլ (vi) to forget oneself, to be removed from reality; to faint
 ուշաթափուիլ see ուշաթափիլ
 ուշանալ (vi) to delay, to be late
 ուշք (n) attention, consciousness
 ուշքի գալ to recover, to recover consciousness
 ուռած (pp/a of ուռիլ) swollen
 ուռեցած (pp/a of ուռնալ) swollen
 ուռեցնել (vt) to inflate
 ուռեցուցած (pp/a of ուռեցնել) inflated, having inflated
 ուռիլ (vi) to become inflated, to swell
 ուռկան (n) net
 ուռնանալ (vi) to grow, to become strong, to grow in vigor
 ուս (n) shoulder
 ուս ուսի shoulder to shoulder
 ուսանիլ (vt) to study
 ուսանող (n) student
 ուսեալ (a) educated
 ուսկից (adv) whence, from where
 ուսկից (adv) from where? whence?
 ուսում (n) education
 քարձր ուսում ունենալ to be well-educated
 ուսումնական (a) educated
 ուսումնասիրել (vt) to study
 ուսումնասիրութիւն (n) research, investigation, study
 ուսուցանել (vt) to teach
 ուսուցիչ (n) teacher
 ուստի (adv) so, therefore
 ուտել (vt) to eat
 ծեծ ուտել to receive a beating
 ուտելիք (n) food
 ուտեստ (n) food
 ուր (adv) where, in which
 ուրախ (a) happy
 ուրախ գուրթով happily, gaily

ուրախանալ (vi) to become happy
 ուրախութիւն (n) happiness
 ուրական (n) tornado, hurricane, severe storm
 ուրանալ (vt) to deny; to renounce; to disown, to disavow
 ուրացող (pp/a of ուրանալ) who betrays; betraying, denying
 ուրացութիւն (n) apostasy, denial (of Christianity)
 ուրացում (n) denial
 ուրեմն (adv) therefore, so
 լաւ ուրեմն fine
 ուրիշ (a) other, another
 ուրիշ անիթով some other time
 ուրիշ կերպ otherwise, another way
 ուրիշ (pron) other, another
 ուրիշ մը another; someone else
 ուրիշին someone else's
 ուրկէ from where, whence
 ուրկից (adv) from where? whence?
 ուրու (n) phantom, specter, apparition
 ուրուական (n) spirit, ghost, vision
 ուրուր (n) buzzard
 ոք (pron) one (person)
 ամէն ոք everyone
 ոչ ոք no one

2

չաթ (int) crack!
 չախչախ (n) knocker (of a door)
 չամիչ (n) raisin
 ամէն չամիչի կոթ մը կայ there is something wrong with everyone (everything)
 չանչուլ (n) cobweb
 չաստուած (n) god
 չար (a) evil, naughty
 չար սատանայ get thee behind me, satan!
 չարագուշակ (a) ill-omened
 չարամի (a) naughty, mischievous
 չարամիութիւն (n) naughtiness, mischievousness
 չարամիտ (a) malicious, naughty
 չարանալ (vi) to become evil, to become naughty
 չարաշուք (a) evil, vile, cruel; sad
 չարաչար (adv) very hard, very much

չարժող (n) unworthy one
 չարիք (n) harm, evil
 չարուծիւն (n) evil, naughtiness
 չարուծիւն ընել to be naughty,
 to play tricks, to do evil
 չարչարազին (a) full of suffering
 չարչարանք (n) suffering, torture
 չարչարել (vt) to cause to suffer,
 to torture
 չարչարիչ (a) that causes suffering
 չարչարուիլ (vi & vp) to suffer
 չարչարուող (prp/a of չարչար-
 ուիլ) who suffers, suffering
 չափ (n) a certain quality, measure;
 limit; (musical) beat; standard
 հինգ հարիւրի չափ about five
 hundred
 չափը անցնել to go too far
 այս չափ so much
 մեծ չափով for the most part
 չափէն անելի too much, exces-
 sively
 չափէ դուրս too much, exces-
 sively
 չափազանց (adv) too much, ex-
 cessively
 չափահաս (n & a) adult
 չափել (vt) to measure
 չըրախ (Turk) (n) pupil, assistant
 պահալի չըրախ grocery clerk
 չէ (adv) no, nay
 չէ՞ մի որ isn't it that?
 is not?
 չէզոքացում (n) neutralization
 չէրէզ (n) dried fruit and other
 "goodies"
 չինական (a) Chinese
 չկամութիւն (n) unwillingness
 չոր (a) dry; thin
 չոր ու ցամաք dry, dull
 չորութիւն (n) dryness
 չորպաճի (Turk) (n) small business-
 man, boss
 չորսամեայ (a) four-year-old
 չորսդին (adv) around
 չորսդին անել to surround
 չորրորդ (a) fourth
 չորցած (pp/a of չորնալ) dry,
 dried
 չորցած սալոր prune
 չու (n) departure
 չուան (n) rope
 չուառական (a) wretched, miserable
 չոքիլ (vi) to squat

ծունկ չոքիլ to kneel
 չքաւորութիւն (n) poverty, neediness
 չքնաղ (a) beautiful, charming,
 delightful

զ

պազնել (vt) to kiss
 պազոռոթէն (adv) lustfully, licen-
 tiously, lewdly
 պալատ (n) palace
 պահալ (Turk) (n) grocer
 պահալի չըրախ grocery clerk
 պահարակել (vt) to criticize, to in-
 sult, to reproach
 պահարակելի (a) reprehensible, con-
 temptible
 պակաս (n) need, lack
 պակաս (a) lacking, missing
 Աստուած պակաս չընէ may you never
 be in need
 պակաս (adv) less
 ոչ անելի, ոչ ալ պակաս neither
 more nor less
 պակասութիւն (n) fault, shortcoming;
 error; lack
 պակուցում (n) terror, dismay
 պակսիլ (vi) to diminish, to be re-
 duced; to be lacking
 պահ (n) moment, interval, while
 այս պահուս at this moment
 նոյն պահուս just at that time
 պահ մը briefly
 պահ պահ at intervals
 պահակ (n) watchman, guard
 պահանջ (n) demand
 պահանջել (vt) to demand
 պահանջ see պահանջ
 պահապան (n) guard, sentinel
 պահարան (n) envelope, closet
 պահել (vt) to retain, to keep; to
 hide; to maintain, to support
 պահուրտած (pp/a of պահուրտիլ)
 hidden
 պահուիլ (vi) to hide
 պահք (n) fasting, fasting day
 պար (n & a) cold
 պարառազին (a) pleading
 պարառազին (adv) pleadingly
 պարառանք (n) entreaty, begging
 պարառիլ (vi) to beg
 պարեցնել (vt) to cool

պղրիլ (vi) to cool, to become cold
 պղրուկ (a) cool, cold
 պղրութիւն (n) cold, coldness, chill
 պայթիլ (vi) to burst, to explode
 պայտուշ (Turk) (n) owl
 պայծառ (a) bright, clear
 պայծառանալ (vi) to brighten, to clear up
 պայծառութիւն (n) brilliance, light
 պայման (n) condition
 մէկ պայմանով on one condition
 պայմանաւ որ provided that, on condition that
 պայմանադրական (a) conditional, agreed upon
 պայուսակ (n) handbag, purse, suitcase
 պայքար (n) battle, struggle
 պայքարիլ (vi) to fight, to struggle
 պանդխտութիւն (n) emigration, displacement, expatriation
 պանդուխտ (n) emigré, expatriate
 պաշար (n) provisions
 պաշարել (vt) to surround
 պաշարող (prp/a of պաշարել) surrounding, besieging
 պաշարում (n) siege
 պաշխա (Turk) (a) other, another
 պաշտամունք (n) worship
 պաշտել (vt) to worship
 պաշտելի (n) adored one
 պաշտելի (a) adorable
 պաշտող (prp/n of պաշտել) worshipper
 պաշտում (n) worship
 պաշտպանել (vt) to defend
 պաշտպանողական (a) defensive
 պաշտպանութիւն (n) defense
 պաշտպանուիլ (vp) to be protected
 պաշտօն (n) responsibility, duty, office
 մարգարէութեան պաշտօն as a prophet, capacity of a prophet
 պաշտօնագրորդութիւն (n) holding office
 պաշտօնական (a) official
 պաշտօնեայ (n) officer
 պապ (n) grandfather, forefather
 պապա (n) father (title sometimes used with old men)

Պապէօֆ (n) Babeuf
 պարու (n) old woman
 պարու (a) old
 պարկած (pp/a of պարկիլ) lying down
 պարկիլ (vi) to lie down, to sleep
 պարկող (prp/n of պարկիլ) one who is lying down
 պաստառ (n) canvas
 պատ (n) wall
 պատահած (pp/n of պատահիլ) what has happened, what has occurred, event
 պատահած (pp/a of պատահիլ) happened, taken place
 պատահական (a) accidental, fortuitous, unexpected, casual
 պատահար (n) incident, event, occurrence
 պատահիլ (vi) to happen, to take place
 պատահի որ if it should happen that, in case
 պատահմամբ (adv) by chance, accidentally
 պատահող (prp/a of պատահիլ) that happens
 պատան (n) shroud
 պատանի (n) young man, adolescent
 պատանի (a) adolescent, young
 պատանութիւն (n) youth, adolescence
 պատանք (n) shroud
 պատանքուած (pp/a of պատանքուիլ) shrouded, covered
 պատանքուիլ (vi & vp) to be enshrouded
 պատառ (n) morsel, piece
 պատառ պատառ in pieces, piece by piece
 պատառաքաղ (n) fork
 պատառիկ (dim of պատառ) (n) a small bite, small morsel, a small piece
 պատառոտի (a) tattered
 պատառուն (a) torn, broken
 պատասխան (n) answer, response
 պատասխան առնել to receive an answer
 պատասխան տալ to answer
 պատասխանատու responsible
 պատասխանել (vi) to answer
 պատարագ (n) mass, liturgy
 պատգամ (n) message, prophecy
 պատգամաւոր messenger, delegate
 պատգամել (vt) to announce
 պատեան (n) shell, case, scabbard,

- sheath
 պատել (vt) to envelop, to surround
 պատելու թիւն (n) opportunity, occasion
 պատերազմ (n) war
 պատերազմական (a) military, of war
 պատերազմի (vi) to fight, to wage war
 պատժել (vt) to punish
 պատժուած (pp/a of պատժել) punished
 պատիժ (n) punishment
 պատիւ (n) honor
 ի պատիւ in honor of
 պատույ խօսք (որ) (on one's) word of honor
 պատկանիլ (vi) to belong
 պատկառագող (a) that commands respect
 պատկառանք (n) respect
 պատկառելի (a) decorous, dignified, august, venerable
 պատկեր (n) picture, image
 պատուաբեր (a) honorable, respected
 պատկերաշարք (n) series of pictures
 պատկերացնել (vt) to picture
 պատկերացում (n) portrayal, presentation, depiction
 պատճառ (n) reason, cause
 այդ պատճառով for that reason
 որով պատճառով because of which, because of whom, for which reason
 դրդիչ պատճառ motive
 պատճառել (vt) to cause
 պատմած (pp/a of պատմել) told, recounted, related, narrated
 պատմել (vt) to tell, to narrate, to recount
 պատմիչ (n) historian, narrator
 պատմութիւն (n) story, tale; history
 պատմութիւն ընել to tell a story
 պատմութիւլ (vp) to be told
 պատմութեան (n) robe, tunic
 պատմութեանոյ (pp/a of պատմութեան) that cloaks, that covers
 պատնէշ (n) rampart; fence
 պատշաճ (a) appropriate, suitable
 պատշաճիլ (vi) to be appropriate
 պատշգամ (n) balcony, porch
 պատուական (a) wonderful, precious
 պատուանշան (n) decoration, medal
 պատուել (vt) to honor, to entertain
 պատուիրել (vi) to instruct, to order
 պատուհան (n) window
 պատուհաս (n) punishment, scourge
 պատռել (vt) to tear
 զլուխը պատռել to wound someone in the head
 պատռիլ (vi) to be torn, to tear
 պատռուած (pp/a of պատռել) torn
 պատռուիլ (vp) to be torn
 պատռած (pp/a of պատռել) torn, tattered
 պատսպարուած (pp/a of պատսպարել) sheltered
 պատրանք (n) illusion, delusion, deceit
 պատրաստ (a) ready, prepared
 պատրաստանիւս (a) ready
 պատրաստել (vt) to prepare
 պատրաստի see պատրաստ
 պատրաստուած (pp/a of պատրաստել) prepared, ready
 պատրաստութիւն (n) preparation
 պատրաստութիւն տեսնել to make preparations
 պատրաստուիլ (vi & vp) to prepare, to get ready; to be prepared
 պատրիարք (n) patriarch
 Պատրիարքարան (n) patriarchate
 պատրոյգ (n) wick
 պատրուակ (n) excuse, pretext
 պար (n) dance
 պար ընել to dance
 պարագայ circumstance, occasion
 այս պարագային on this occasion
 ընտանեկան պարագաներ family members, close relatives
 պարագրկում (n) choreography; description; limitation
 պարակից (n) dancing partner
 պարահանդէս (n) ball
 պարան (n) rope
 պարանոց (n) neck
 պարապ (n) emptiness, void, vacuum
 պարապ (a) empty; vain, futile
 պարապը ելլալ to be in vain
 պարապ տեսնել when one is not occupied, when one has nothing to do, during leisure hours
 պարապը երթալ to go to naught, to be futile
 պարապութիւն (n) emptiness, void
 պարասրահ (n) ballroom

- պարարտ (a) fresh, healthy, plump
 պարբերական (a) periodic
 պարգեւ (n) gift
 պարգեւել (vt) to grant, to give
 պարել (vi & vt) to dance
 պարզ (a) plain, simple
 պարզամտութիւն (n) naiveness, simpleness, ingenuousness
 պարզապէս (adv) simply
 պարզասիրութիւն (n) love of simplicity
 պարզել (vt) to display; to reveal; to clarify
 ձեռքերը պարզած with arms extended
 պարզութիւն (n) simplicity
 պարզուիլ (vi) to be opened, to be displayed
 պարընկեր (n) dancing partner
 պարթեւ (a) tall
 պարիկ (n) fairy
 պարիսպ (n) wall, rampart
 պարկ (n) bag
 պարկեշտ (a) modest
 պարկեշտութիւն (n) modesty
 պարող (n) dancer
 պարոյթ (n) contour, outline
 պարոյր (n) spiral, spire
 պարոն (n) Mr., sir, gentleman
 պարուհի (n) (fem) dancer, dancing partner
 պարունակած (pp/a of պարունակել) that contains
 պարունակել (vt) to contain
 պարունակութիւն (n) content
 պարուրել (vt) to envelop
 պարպել (vt) to empty, to unburden
 պարպուիլ (vi & vp) to be emptied, to be vacated
 Պարսելօն (n) (n) Barcelona
 Պարսիկ (n) Persian
 պարսկական (a) persian
 Պարսկաստան (n) Persia, Iran
 պարտ (n) obligation, duty
 պարտ (a) obliged, obligated
 պարտ ըլլալ to be obliged
 to be obligated, to have to
 պարտադրել (vt) to impose, to force
 պարտական (a) indebted
 պարտական ըլլալ to owe, to be indebted, to have to
 պարտական մնալ to be indebted
 պարտականութիւն (n) obligation
 պարտասած (a) exhausted
 պարտասում (n) exhaustion
 պարտաւոր (a) obliged, obligated
 պարտաւոր ըլլալ to have to
 պարտաւորել (vt) to oblige, to compel
 պարտաւորիլ (vi) to be obliged
 պարտաւորիչ (a) obligatory, compulsory, de rigueur
 պարտաւորութիւն (n) obligation, duty
 պարտաւորուիլ (vp) to be obliged, to be compelled, to have to
 պարտէզ (n) garden
 պարտիկան (n) gardener
 պարտիկանութիւն (n) gardening
 պարտիկանուհի (n) (fem) gardener
 պարտուած (pp/a of պարտուիլ) defeated, overcome
 պարտուիլ (vi) to lose, to go down to defeat
 պարտք (n) debt, duty
 պեխ (n) mustache
 պեխեր (n) mustache
 պեղել (vt) to dig, to excavate
 պեղում (pp/a of պեղուիլ) excavated
 պետական (a) governmental, of the state
 պետութիւն (n) state, nation, government; power
 պերմ (a) showy
 պերմաբօս (a) eloquent
 պերմաբօսութիւն (n) eloquence
 պերմանք (n) luxury, ostentation, pomp, display
 պերմաշուք (a) splendid
 պերմաշուք (adv) splendidly, with splendor
 պերճօրէն (adv) superbly, magnificently
 պզտիկ (a) small
 պզտիկ ձգել to embarrass
 պզտիկ մնալ to be embarrassed, to feel belittled
 պզտիկութիւն (n) smallness; childhood
 պզտիկութեանս in my childhood
 պզտիկուց (adv) from childhood
 պզտիկցնել (vt) to make small, to reduce, to diminish
 Պէլլալ (n) Bellevall
 պէլլի (Turk) (adv) perhaps
 պէյ (n) bey, beg
 պէս (conj) as if; as soon as
 լսելուս պէս as soon as I heard
 պէս (post) like, as

հիմակուան պէս like today
 պէսպէս (a) various, all kinds
 պէտք (n) necessity, need
 պէտք ունենալ to need
 պէտք եղած necessary, required
 պէտք է it is necessary
 պէտքութիւն (n) need, necessity
 անդձ (a) unclean, impure
 անդձ (a) firm, tight
 անդձ (adv) firmly, tightly
 անդձ
 անդձ անդձ fixedly
 անդձ (n) label
 անդձ (a) stiff
 անդձնման (Turk) (n) gauze-like
 transparent material, net-like
 fine material
 անդձ (pp/a of անդձ) wrapped around
 անդձ (vi) to wrap around, to
 embrace
 անդձ (a) curled
 անդձ (vi) to shine, to twinkle
 անդձ (a) bright, sparkling,
 twinkling
 անդձ (n) nightingale
 անդձ (n) copper
 անդձագոյն (n) color of copper
 անդձագոյն (a) copper-colored
 անդձակ (n) bubble
 անդձ (a) unclear, turbid,
 troubled
 անդձ (vt) to muddy, to blur
 անդձ անդձ to trouble the
 mind, to disturb the mind, to
 create doubts in the mind
 անդձ (vi & vp) to become
 muddy, to become troubled
 անդձագոյն (a) adorned
 անդձանք (n) love of finery
 անդձ (a) adorned
 անդձ (pp/a of անդձ) adorned
 անդձ (n) plate
 անդձ (vi) to insist
 անդձ (n) Constantinople
 անդձ հրապարակը the atmosphere
 of Constantinople
 անդձ (a) of Constantinople
 անդձ (n) resident of Constan-
 tinople, native of Constantinople
 անդձ (n) avenue, boulevard,
 wide street
 անդձ (n) steel
 անդձ (a) of steel

անդձ (vt) to cover with steel
 անդձ (Turk) (n) height
 անդձ (n) tail
 անդձ (vi) to cry out, to yell,
 to shout
 անդձ ունդձ անդձ to shout
 more loudly
 անդձ (pp/a of անդձ) that cries,
 that shouts, that cried (shouted),
 crying, shouting
 անդձ (vi) to spring, to spurt
 անդձ (a) gaudy
 անդձ (n) navel
 անդձ (n) Bulgaria
 անդձ (n) doll
 անդձ (n) drop
 անդձ անդձ drop by drop
 անդձ (n) grove
 անդձ (n) bourgeois
 անդձ (n) coquetry, affectation
 անդձ ընդձ to flirt, to act
 coquetishly
 անդձ (n) coquette
 անդձ (vi) to squat
 անդձ (a) squatting
 անդձ (n) leek, garlic
 անդձ (n) brigand
 անդձ (n) lip
 անդձ (vt) to squint, to frown
 անդձ անդձ to squint
 անդձ (n) wreath
 անդձագոյն (a) adorned with a wreath,
 wreathed
 անդձագոյն (a) crowned; endowed
 անդձ (vi) to shine, to glitter
 անդձ (vi) to walk, to stroll,
 to circulate
 անդձ see անդձ
 անդձ see անդձ
 անդձ (vi) to bud, to sprout
 անդձ (n) walk, stroll, promenade
 անդձ ընդձ to take a walk, to
 stroll
 անդձ անդձ ունդձ to feel
 dizzy
 անդձ (n) earthen pot; nipple
 անդձ (n) fruit
 անդձ անդձ in drops
 անդձ see անդձ
 անդձ (vt) to take out for a
 walk; to carry (on oneself)
 անդձ անդձ to scan, to look
 around
 անդձ (vi) to come to an end, to
 be ended

պրկել (vt) to bend; to stretch,
to pull taut
պրկուած (pp/a of պրկուիլ) stretched
պրկուիլ (vp) to be drawn taut
պրկում (n) tension, twist
պրպտել (vt) to look through,
to examine, to search, to probe
պրպտում (n) research
Պօն սերա (Ital Buona sera)
Good night.
Պօն Ծիօրնա (Ital Buon giorno)
Good morning.
պօշ (Turk) (a) empty
պօշ պարապ uselessly, empty-
handedly
պօռալ see պոռալ

2

շախշախուած (pp/a of շախշախուիլ) crushed, destroyed
շախշախել (vt) to crush
շաշ (n) torch, chandelier
շախկիր (n) torch bearer
շաշում (n) lighting, illumination,
brilliance
շաղաղ (n) mill
շաղաղի քար millstone
շաղթ (n) rain, shower
շանաղիր (a) industrious, trying
շանաղիր ըլլալ to try, to
make an effort
շանալ (vi) to try
շանք (n) effort
շատագոյել (vt) to praise;
to defend, to protect
շարդ (n) massacre
շարդ ու փշուր ընել to
shatter into many pieces
շարդափշուր (a) shattered
շարդել (vt) to massacre
շարդուած (pp/a of շարդուիլ) massacred
շեռուցած (pp/a of շեռուցա-
նել) heated
շերմ (n) warmth; fever
շերմ (a) warm
շերմացնել (vt) to warm
շերմեանդուծիւն (n) fervor
շերմիկ (dim of շերմ) (a)
warm
շերմուծիւն (n) warmth, fever

շերմօրէն (adv) warmly
շերմ (a) warm
շիղ (n) nerve, muscle
շինջ (a) clear
շլատել (vt) to weaken
շլեքաց (a) bare, unclothed
շղագրգռութիւն (n) nervousness,
agitation
շղային (a) nervous
շղային գրգռում nervous state;
state of nervous agitation
շղաճգութիւն (n) nervous crisis
շղայնալ (a) nervous, agitated
շղուտ (a) wiry
շնչել (vt) to cross off, to cancel
շնչուիլ (vi) to be exterminated
շնչուիլ (vp) to be cancelled
շորի (n) mule
շուծակ (n) violin
շուխտ (a) two, couple
շուր (n) water
շուրի մարմալ easy traveling
շրել (vt) to water
շրջանք (n) watering
շրկէժ (n) waterfall
շրտուք (n) watering, irrigation

Ռ

ռազիան (n) fennel
ռազական (a) martial, military
ռամիկ (a) low class, uneducated,
common, humble
ռեզին (n) resin
ռէտին see ռեզին
Ռէոնթգէն (n) Röntgen
Ռէոնթգէնեան մարմալ յնք X rays
մթակոծել (vt) to bomb, to bombard
մթակոծութիւն (n) bombardment,
bombing
ռոմանթիզմ (n) Romanticism
ռուս (n) Russian
ռուս (a) Russian

Ս

սա (pron) this one
սա (a) this
սաթ (n) amber
սալ (n) anvil

սալաքար (n) cobblestone, pavement stone

սալոր (n) plum

չորցած սալոր prune

սալորենի (n) plum tree

սակայն (conj) but, however

սակարկութիւն (n) haggling, bargaining

սակաւ (a) little, slight

սակաւ ինչ a little

սակաւաթիւ (a) few, sparse

սակաւակեր (a) abstainer

սակաւիկ (a) little, limited

սահմար (n) glide; cascade;

սահեցնել (vt) to cause to slide

սահիլ (v) to slide, to slip, to glide; to pass

սահման (n) border, edge, limit

սահմանազուլի (n) border

սահմանադրութիւն (n) constitution

սահմանափակութիւլ (vi & vp) to be limited

սահմանել (vt) to limit; to

decree, to prescribe

սահմանող (pp/a of սահմանել) that decrees, decreeing

սահմանուած (pp/a of սահմանել) limited, confined;

destined

սահմանուիլ (vp) to be predestined

սահմանեցողիչ (a) bewildering, frightening

սահմանած (a) frightened

սահուն (a) smooth

սահաւարտ (n) helmet

Սամուէլ (n) Samuel

Սամուէլ Քեռի Uncle Sam

սայթաքիլ (vi) to stumble, to trip, to slip

սայլ (n) cart, oxcart

սանդուխ (n) stair, stairs, ladder

սանդուղ see սանդուխ

սանկ (adv) thus, like this

սանկ քիչ մը պտտէ walk around a little

սանձել (vt) to restrain, to bridle

սանտրել (vt) to comb

ստոած (pp/a of ստոիլ)

frozen

ստոիլ (vi) to freeze

ստոնամանիք (n) icy cold

ստոնյց (n) icicle, ice

սասանիլ (vi) to be shaken; to be terrified

սաստել (vi) to scold

սաստիկ (a) extreme, violent

սաստիկ (adv) very, extremely;

strenuously, strongly, violently

սաստկանալ (vi) to become more intense, to become more violent

սաստկութիւն (n) intensity, violence

սաստկութեամբ with intensity, with

violence, intensely, violently

սատանայ (n) devil, satan

չար սատանայ get thee behind me, satan

սատար (n) help, aid

սատափ (n) mother-of-pearl

սար (n) mountain

սարալանջ (n) mountainside

սարակ (n) hill, hillock

սարդ (n) spider

սարեկ (n) blackbird

սարկաւազ (n) deacon

սարսափ (n) fear, terror

սարսափած (pp/a of սարսափիլ)

frightened

սարսափահար (a) terrified, frightened

սարսափելի (a) frightful

սարսափիլ (vi) to be terrified, to be frightened

սարսել (vt) to shake

սարսուն (n) shudder

սարստալ (vi) to shudder, to shiver, to shake, to tremble

սարստուն (a) quivering

սարփինայ (n) vine

սաւան (n) sheet

սաւառնակ (n) airplane

սաւառնիլ (vi) to spread one's wings, to soar, to fly

սափոր (n) pitcher, vase, urn

սգալ (vi) to mourn

սգաւոր (a) sad, mournful

սեթեւեթեալ (a) affected, artificial

սեխ (n) melon, cantaloupe

սեղան (n) table; altar

սեղան կը տրուի a meal is served

սեղանի հարց դնել to raise a

question, to bring a question

to the floor

սեղանատուն (n) dining room

սեղմ (a) close, intimate

սեղմել (vt) to press, to squeeze

սկոռսերը սեղմել to grit one's

teeth
 ձեռք սեղմել to shake hands
 բռունձքը սեղմել to clench
 one's fist
 սեղմուած (pp/a of սեղմուիլ) constricted, squeezed
 սեղմուիլ (vp) to be squeezed, to be constricted
 սեւ (n) threshold
 սենեակ (n) room
 սեպել (vt) to consider
 սեպական (a) own
 սեպուած (PP/a of սեպուիլ) considered
 սեռ (n) sex
 սերմ (n) seed
 սերմանել (vt) to sow
 սերմանող (prp/n of սերմանել) sower
 սերմացան (n) sower
 սերմացու (n) seed grain
 սերունդ (n) generation
 սև (n & a) black
 սևաթոյր (a) black
 սեւեռ (a) fixed
 սեւեռել (vt) to turn to, to fix upon
 սեւեռիլ (vi) to turn to, to fix upon
 սեւեռում (n) fixation, focusing
 սեւեռուն (a) fixed, set
 սեւեւ (vi) to become black
 սեւեւիկ (a) black
 սեւեռիւն (n) blackness
 սեւցած (pp/a of սեւեւիլ) blackened, darkened
 սեւցնել (vt) to blacken
 սեփական (a) own
 սեփականութիւն (n) possession
 սէգ (a) proud, lofty
 սէգ (n) bent grass
 սէնթ (n) cent
 սէպէպ (Turk) (n) responsible person
 սէր (n) love
 մեղաւոր սէր illicit love
 անոր սիրոյն for her sake
 սթափած (pp/a of սթափիլ) awakened, come to
 սթափեցնել (vt) to revive
 սթափիլ (vi) to come to, to recover one's senses; to awaken
 սրգալ (vi) to strut
 սիկար (n) cigar

սիկարա (n) cigarette
 սիկիլիացի (n) Sicilian
 սին (a) vain, futile; frivolous
 սիրաբոյր (a) fragrant with love
 սիրաբորբոք (a) amorous, enamored, lovesick
 սիրազորով (a) loving
 սիրադրուծ (a) unfaithful
 սիրազեղ (a) loving
 սիրալիք (a) warm, cordial, affectionate
 սիրած (pp/n of սիրել) the object loved, the object of love
 սիրական (n) lover, beloved, dear one
 սիրական (a) beloved, dear
 սիրաւոր (n) lover
 սիրաւոր (a) in love
 սիրաւորական (a) amorous, of love, pertaining to love
 սիրաւորիլ (vi) to fall in love
 սիրաւորութիւն (n) love
 սիրաւորութիւն see սիրաւորիլ
 սիրային (a) amorous, of love
 սիրանուէր (a) of love, full of love
 սիրասուն (a) beloved
 սիրալառ (a) ardent, burning with love
 սիրասողոր (a) amorous
 սիրել (vt) to love, to like
 սիրելի (a) beloved, loved one, dear one
 սիրելի (a) dear, beloved
 սիրուած (pp/a of սիրուիլ) loved, beloved
 սիրուիլ (vp) to be loved
 սիրուհի (n) lover, mistress, the woman one loves
 սիրուն (a) pretty, lovely, handsome
 սիրունիկ (a) pretty
 սիրտ (n) heart
 սիրտ մմել to cause grief, to sadden, to cause concern
 ի սրտէ՛ր sincerely, from one's heart
 սիրտ տալ to encourage, to give hope
 սրտին խորը deep in one's heart
 սիրտը դող ելլալ to become frightened
 սիրտը հանգիստ բռնել not to worry
 սրտին խորունկէն from the depth of one's heart
 սրտով sincerely
 սիրտ չունենալ not to be in the mood

- սիրտը ցաւիլ to feel hurt,
 to feel sad
 սիւզ see սիւք
 սիւն (n) column, pillar
 սիւնակ (n) column
 սիւս (Turk) (n) looks, good ap-
 pearance, adornment
 սիւսի իշնալ to concern oneself
 with one's looks, to spend time
 on one's toilette
 սիւք (n) breeze, light wind
 սլանալ (vi) to fly, to soar
 սլացիկ (a) slender, slim; soaring
 սլացում (n) flight, soaring
 սլացք (n) flight
 սլքացող (pp/a of սլքալ) loitering
 սխալ (n) wrong
 ոչ սխալին ոչ ալ շիտակին նա-
 յիլ to be concerned with
 neither right nor wrong
 սխալ (a) wrong, inaccurate
 սխալ (adv) wrongly, inaccurately
 սխալիլ (vi) to err
 սխալմունք (n) mistake
 սխալմամբ by mistake, mis-
 takenly
 սկզբանէ
 ի սկզբանէ (clA) in the
 beginning
 սկզբնական (a) initial
 սկզբնադրութիւն (n) beginning
 սկզբունք (n) principle
 սկիզբ (n) beginning
 ի սկզբան at first, at the
 beginning
 սկիզբները at first, at the
 beginning
 սկիս (a) chalice
 սկսած (pp/a of սկսիլ)
 այդ րոպէէն սկսած from that
 moment on
 վարորդն սկսած as of tomorrow,
 beginning tomorrow
 սկսեալ
 Պոլսէն սկսեալ beginning with
 Constantinople
 սկսիլ (vt) to begin
 սմբած (pp/a of սմքիլ)
 deflated
 սքմիլ (vi) to be deflated; to
 become smaller; to cower, to
 shrink
 սնած (pp/a of սնանիլ)
- nourished
 սնամէջ (a) empty
 սնանիլ (vi) to be nourished
 տնապարծութիւն (n) conceit
 սնաք (n) pillow, head of the bed
 սնդիկ (n) mercury, quicksilver
 սնդուս (n) satin
 սնունդ (n) food, nourishment
 սնուցանել (vt) to feed, to nurse,
 to nourish
 սնունդ (n) chest, trunk
 սոխ (n) onion
 սողալ (vi) to crawl
 Սոմ (n) Somme River
 սողոսկիլ (vi) to creep
 սոսկ (adv) only
 սոսկալ (vi) to shudder, to be
 frightened
 սոսկալի (a) frightful, awful,
 terrifying
 սոսկական (a) ordinary
 սոսկում (n) shudder, shuddering
 սոսկումով with a shudder, with
 fear
 սով (n) famine
 սովեալ (a) starving
 սովոր (a) accustomed
 սովոր ըլլալ to be accustomed to,
 to be used to
 սովորական (a) usual, customary
 սովորականին պէս as usual
 սովորութիւն (n) custom, habit
 սովորութիւն ունենալ to be in
 the habit of
 սովորիլ see սորվիլ
 սորվիլ (vt) to learn
 սորվում (pp/a of սորվիլ) learned
 սուգ (n) mourning
 սուգէ ելլել to come out of
 mourning
 սուզիլ (vi) to penetrate, to dive
 սուզում (pp/a of սուզիլ) sunk
 սուլել (vt) to whistle
 սուլիլ (n) whistle
 սուղ (a) expensive, dear; precious
 սուտ (n) lie, falsehood, untruth
 սուտ ըսել to lie; to joke
 սուտ (a) false, untrue
 սուր (n) sword
 սուրէ անցնել to put to the sword,
 to kill with the sword
 սուր (a) sharp; high-pitched

սուրբալ (vi) to speed, to gallop,
 to dash, to soar
 սուրբացնել (vt) to speed, to rush
 սուրբ (a) holy, sacred, saint
 Հոգին Սուրբ the Holy Spirit
 սուրբ (n) saint
 սուրժ (n) coffee
 սպանդ (n) slaughter
 սպանդանոց (n) slaughterhouse
 սպանիացի (n) Spaniard
 սպաննել (vt) to kill
 սպանութիւն (n) killing, murder
 սպառազէն (a) armed
 սպառազինութիւն (n) state of being
 armed, arming
 սպանել (vt) to exhaust, to use up,
 to consume
 սպանիլ (vi) to be exhausted,
 to be finished, to finish
 սպառնազին (adv) menacingly,
 threateningly
 սպառնալ (vi) to threaten, to menace
 սպառնալից (a) menacing, threat-
 ening
 սպառնալիք (n) threat, menace
 սպասարկել (vi) to serve, to
 wait on
 սպասաւոր (n) servant, lackey
 սպասարկու (n) servant, waiter
 սպասել (vi) to wait, to
 expect
 սպասող (prp/n of սպասել)
 one who waits
 սպասող (prp/a of սպասել) that
 is waiting, waiting
 սպասողական (a) waiting, ex-
 pectant
 սպասուած (pp/a of սպասուիլ)
 waited, long awaited
 սպասում (n) wait, waiting
 սպարտական (a) Spartan
 սպիտակ (a) white
 սպիտակութիւն (a) whiteness
 սպունգ (n) sponge
 սլորդիլ (vi) to slip
 սլորդում (n) sliding, slipping,
 crawling
 ստակ (n) money
 ստահակ (n) scamp, street urchin
 ստամոքս (n) stomach
 ստանալ (vt) to receive
 լուր ստանալ to hear from
 ստացած (pp/n of ստանալ)
 that which is received

ստացուածք (n) property, posses-
 sion
 ստել (vi) to lie
 ստեղծել (vt) to create
 ստէպ (adv) often
 ստինք (n) breast
 ստիպեալ (a) compelled, forced,
 by necessity
 ստիպել (vt) to compel, to force
 ստիպուած (pp/a of ստիպուիլ)
 forced, compelled
 ստիպուիլ (vp) to be forced, to be
 obliged, to be compelled
 ստկել (vt) to peel and core
 ստոյգ (a) true, certain
 ստորագրութիւն (n) signature
 ստորոտ (n) foot, bottom
 ստուգիւ (adv) really, in reality
 ստուեր (n) shadow
 ստուերագեղ (a) shadowy, beautiful
 with shadows
 ստուերախան (a) shadowy
 ստուերային (a) shadowy
 ստուերաստան (n) land of shadows
 ստրուկ (n) slave
 տրաֆ (n) large room, hall, salon,
 living room
 տրամիտ (a) intelligent, witty,
 sharp
 տրանալ (vi) to dash, to speed
 տրարքած (pp/a of տրարիլ) very
 intoxicated
 տրարշաւ (adv) rapidly, with great speed
 տրբազործել (vt) to consecrate
 տրբազրել (vt) to correct, to repair
 տրբազրում (n) correction
 տրբազան (n) your grace (title applied
 to bishops and archbishops)
 տրբազան (a) holy, sacred
 տրբազնացած (a) sacred, hallowed
 տրբանուէր (a) holy, sacred
 տրբանոթ (n) holy vessel
 տրբապղծում (n) desecration,
 sacrilege
 տրբասաց (a) praying
 տրբարան (n) sanctuary
 տրբացնել (vt) to sanctify
 տրբել (vt) to wipe, to dry
 տրբութիւն (n) sacredness, holiness
 տրբութիւններ sacred things
 տրել (vt) to sharpen
 տրինգ (n) flute
 տրմարան (n) café
 տրնգահար (n) flutist

սրուակ (n) bottle, vial
 սրունգ see սրունք
 սրունք (n) leg
 սրսկապան (n) bed curtain; nuptial chamber, boudoir
 սրսկել (vt) to spray
 սրսիալ (vi) to tremble
 սրտաբաբախ (a) with palpitating heart
 սրտազին (a) warm, heartfelt, sincere
 սրտազին (adv) heartily, warmly, with all one's heart, deeply
 սրտազրաւ (a) attractive, irresistible, captivating
 սրտամմիլիկ (a) touching, heart-rending
 սրտայոյզ (a) touching
 սրտանց (adv) sincerely, from one's heart
 սրտառուէ (a) touching
 սրտատրոք (adv) with palpitating heart, anxiously
 սրտմտեալ (a) angry, indignant
 սրտմտիլ (vi) to become angry
 սրտնեղուծիւն (n) irritation, vexation
 սփինքս (n) sphinx
 սփիւռ (a) scattered, diffused
 սփիւռք (n) diaspora
 սփոփանք (n) consolation, comforting
 սփոփել (vt) to console
 սփոփիչ (a) consoling, comforting
 սփռել (vt) to spread, to cast
 սքամպիլ (n) card game
 սքանչացում (n) admiration, amazement
 սքանչելի (n) that which is wonderful
 սքանչելի (a) wonderful, wondrous
 սքողուիլ (vp) to be covered, to be veiled
 սօսաւիւն (n) rustling of leaves, murmur, agitation
 սօսի (n) plane tree
 սօցիալ (a) social

ւ

վազր (n) tiger
 վազ (n) running

վազն ի վազ on the run
 վազան (a) running
 վազել (vi) to run
 ղիմացր վազել to run to meet
 վազվզել (vi) to run back and forth
 վազք (n) running, running about; flow
 վաթսուն (a) sixty
 վալս (n) waltz
 վախ (n) fear
 վախ ու զոդ fear, terror
 վախենալ see վախնալ
 վախկոտ (a) timid
 վախկոտութիւն (n) timidity
 վախճան (n) end
 վախճանական (a) final
 վախնալ (vi) to fear, to be afraid of
 վախնալիք (a) to be feared, fear inspiring
 վահան (n) shield
 վաղ (adv) early, soon
 վաղազրաւ (a) having conquered (triumphed) early
 վաղածամ (adv) prematurely
 վաղահաս (a) premature
 վաղանցիկ (a) transitory, ephemeral, short lived, fugitive
 վաղանցուկ see վաղանցիկ
 վաղարշապատ (n) modern էջմիածին see of the Armenian Church
 վաղեմի (a) former, old
 վաղը (adv) tomorrow
 վաղը առտու tomorrow morning
 վաղուընէ սկսած as of tomorrow, beginning tomorrow
 վաղուայ tomorrow's, the next day's
 վաղն see վաղը
 վաղնջուց (a) antique, old
 վաղորդայն (n) day after
 վաղուց (adv) long since, for a long time
 վաճառական (n) merchant, businessman
 վաճառանականական (a) commercial
 վաճառականութիւն (n) trade, business
 վաճառատուն (n) shop, store, department store; warehouse
 վայ (int) cry of fear, lament; woe
 վայելել (vt) to enjoy
 վայելել (vi) to be becoming, to look well
 վայելել see վայելել
 վայելուչ (a) becoming, proper; attractive
 վայելուչ կերպով attractively
 վայելչութիւն (n) attractiveness,

elegance, gracefulness
 վայելչորեն (adv) becomingly, gracefully
 վայելք (n) pleasure
 վայլեցնել (vt) to cause to enjoy
 վայր (n) place
 ցայն վայր until then
 վայրագ (a) ferocious, wild, savage
 վայրահակ (a) bowed
 վայրաշարժ (n) locomotive
 վայրապար (a) vain
 վայրենի (n) savage
 վայրենի (a) savage, wild, fierce, ferocious
 վայրէջ (n) descent
 վայրի (a) wild
 վայրկեան (n) minute
 վայրկեանէ վայրկեան from moment to moment, every moment
 վայրկենապէս (n) instantly
 Վան (n) city on the southeastern shore of Lake Van in Turkish Armenia
 Վանայ ծով Lake Van
 վանական (n) monk
 վանական (a) monastic, of the convent
 վանդակ (n) cage
 վանդակապատ (n) fence
 վանել (vt) to drive away
 վանկ (n) syllable
 վանկ առ վանկ syllable by syllable
 վանողական (a) repulsive, unattractive
 վանուհի (n) (fem) native of Վան
 վանք (n) monastery, convent
 վաշխարու (n) usurer
 վարդագոյն (a) red, rosy, rose colored, pink
 վառ (a) burning, aflame
 վառ ի վառ brilliant, aflame, sparkling
 վառել (vt) to light, to set fire to, to burn
 լոյսը վառել to put on the light
 վառելանիւթ (n) fuel
 վառիլ (vi) to burn
 վառուած (pp/n of վառուիլ) burning
 վառուող (prp/a of վառուիլ) that is being lit
 նոր վառուող newly lit

վառոդ (n) gunpowder
 վասն (prep) for, for the sake of
 վասնզի (վասն զի) (conj) because
 վաստակ (n) earning; labor, work; harvest (non-material)
 վաստակաբեկ (a) exhausted, tired
 վաստակաւոր (a) productive
 վատ (a) coward; bad;
 վատաբար (adv) basely, shamefully, in a cowardly manner
 վատառողջ (n) that which is unhealthy
 վատառողջ (a) unhealthy, sickly
 վառնել (vt) to waste
 վատուծիւն (n) cowardice
 վար (n) down, lower part
 վարի lower, of below
 վարէն from below
 վար (adv) down, downward
 վարը below, downstairs,
 վար դնել to keep
 ի վար down
 վար իջնալ to descend
 վար առնել to lower
 վարագոյր (n) curtain; act
 վարանիլ (vi) to hesitate
 վարանող (a) hesitant, halting
 վարանում (n) hesitation
 վարանք (n) hesitation
 վարդ (n) rose
 վարդ (a) red, rose colored, rosy
 վարդագոյն (a) red, ruddy, rose colored, rosy, pink
 Վարդան commander-in-chief of the Armenian forces fighting against the Persians in 451 A.D.
 վարդաշող (a) rosy, rose colored; happy
 վարդապետ (n) celibate priest, teacher
 վարդապետութիւն (n) doctrine, philosophy
 վարդաստան (n) rose garden
 վարդենիք (n) rose garden
 վարդիկ (dim of վարդ) little rose
 վարեալ (a) led
 վարել (vt) to lead; to conduct, to direct
 վարժ (a) trained, experienced; adept, skilled
 վարժապետ (n) teacher
 վարժարան (n) school
 բարձրագոյն վարժարան high school
 վարժեցնել (vt) to accustom, to train
 վարժութիւն (n) training, exercise, practice

- վարժուիլ (vi) to become accustomed, belong
 to get used to
 վարիչ (n) manager, director
 վարձատնոյց (a) that rewards, rewarding
 Աստուած վարձատնոյց ընէ May
 God reward us
 վարձատրութիւն (n) reward
 վարձք (n) reward, compensation, wages, pay; rent
 վարմունք (n) conduct, way of treating others, behavior
 վարշափակ (n) veil, kerchief
 վարուիլ (vi) to act toward, to behave, to treat
 վարչական (a) administrative
 վարչութիւն (n) administration
 վարպետ (a) master, skillful
 վարպետ տուտու an older woman providing day care service for preschool children
 վարս (n) hair
 վարսիք (n) full-blown, bloomer-like men's lower garment worn as trousers; pants; shorts
 վարք (n) behavior, conduct
 բարի վարք good character, good conduct
 վաւերական (a) true, authentic
 վեհ (a) sublime, dignified
 վեհաշուք (a) majestic, imposing
 վեհապանծ (a) majestic, imposing
 վեհափառ (a) majestic
 վեհերոտ (a & adv) timid; timidly
 վեհերոտութիւն (n) timidity, fear
 վեղմեալի (vi) to undulate
 վեղմեալ (n) undulation
 վեր (n) upstairs, up
 վերի upper
 վեր (adv) up, above, beyond
 վերի վայր topsy-turvey
 անկից ի վեր since then
 ամիսէ մը ի վեր for a month
 վեր առնել to lift
 քանի մը շաբաթէ ի վեր for a few weeks
 անջի իրիկունքնէ ի վեր since the night before
 գլուխը վեր բռնած with head high, erect
 վեր ելլել to go upstairs
 վեր (post) up
 վերաբերիլ (vi) to relate to,
- belong
 վերաբերմունք (n) conduct, behavior
 վերաբերութիւն (n) behavior
 ցուրտ վերաբերութիւն ցոյց տալ
 to treat someone coldly
 վերաբերում (n) conduct, behavior; relation
 վերագրել (vt) to attribute, to ascribe
 վերադառնալ (vi) to return, to come back, to go back
 վերադասել (vt) to prefer, to place above
 վերադարձ (n) return
 վերադարձնել (vt) to return, to give back
 վերադիր (n) addition, epithet
 վերածնել (vt) to convert, to turn into
 վերածուիլ (vi) to be changed, to be converted, to become
 վերակազմել (vt) to reform, to reorganize; to recreate
 վերակացու (n) supervisor
 վերակոչել (vt) to recall
 վերահսկիչ (n) manager, supervisor
 վերահրատարակում (n) republication
 վերամբարձ (a) ascending
 վերանորոգում (pp/a of վերանորոգուիլ) renewed
 վերապահ (a) cautious
 վերապահութիւն (n) caution, reserve, reservation
 վերասլաց (a) soaring
 վերարկու (n) coat, mantle
 վերացական (a) abstract
 վերացականութիւն (n) abstraction
 վերացում (n) exultation, sublimation
 վերաքննութիւն (n) reexamination
 վերելք (n) rise, climb, climbing; progress
 վերել (adv) above, over
 վերել (post) above, over
 վերին (a) upper
 վերլուծել (vt) to analyze
 վերլուծում (n) analysis
 վերկենցադում (n) regeneration, renaissance, revival
 վերմակ (n) comforter
 վերյիշել (vt) to remember
 վերնալ (vi) to disappear, to go away
 վերնատուն (n) balcony
 վերոյիշեալ (a) above mentioned, aforementioned

- վերջ (n) end
 վերջ տալ to end, to bring to an end
 ամսուան վերջերը about the end of the month, toward the end of the month
 վերջ ի վերջոյ finally
 վերջ (post) after
 ասկէ վերջ after this
 վերջալոյս (n) twilight
 վերջամուտ (n) twilight
 վերջանալ (vi) to end, to finish
 վերջապէս (adv) finally, at last
 վերջացնել (vt) to end, to terminate
 վերջաւորութիւն (n) ending, end
 վերջը (adv) then, next, later
 քիչ մը վերջը in a little while, soon
 ի վերջոյ finally
 էն վերջը at the very end, last of all
 վերջին (n) last one; latter
 վերջին (a) last, latest
 վերջին անգամ for the last time
 վերջնական (a) final, definite
 վերջնական կերպով finally, definitely
 վերջնապէս (adv) finally
 վերսկսիլ (vt) to resume, to begin again
 վերստին (adv) again
 վերցնել (vt) to lift, to raise; to take away; to steal
 դաշնակի դասեր վերցնել to take piano lessons
 վերցուիլ (vp) to be lifted
 վեց (a) six
 վեցամեայ (a) six years old, six-year period
 վէճ (n) dispute, quarrel, fight
 վէժ (n) stone
 վէս (a) haughty, arrogant
 վէտ (n) wave
 վէտ վէտ undulating, wavy
 վէտվէտիլ (vi) to undulate
 վէրք (n) wound
 վիզ (n) neck
 վիզ փաթթուիլ to embrace, to throw one's arms around the neck
 վիհ (n) abyss
 վիճարանիլ (vi) to argue, to discuss
 վիճակ (n) condition, situation
 վիճակահանութիւն (n) raffle, lottery
 վիճակափոխութիւն (n) change
 վիճակիլ (vi) to chance, to fall upon, to find
 վիճակուիլ (vp) to be destined
 վիճիլ (vi) to argue
 վին (n) lute
 վիշտ (n) sorrow, grief
 վիպասան (n) novelist
 վիս (Fr) (n) vice
 վիրաւից (a) full of wounds, full of sores, covered with sores
 վիրակապ (n) bandage
 վիրաւոր (n) wounded person
 վիրաւոր (a) wounded, hurt
 վիրաւորանք (n) insult
 վիրաւորել (vt) to wound, to hurt
 վիրաւորուիլ (vi & vp) to be wounded, to be hurt
 ձեռքէն թեթեւ մը վիրաւորուած է he (she) has been slightly wounded in the hand
 վիտալ (vi) to abound, to crawl
 վկայ (n) witness
 աշխարհ վկայ as the world is my witness
 վկայական (n) diploma
 վկայել (vi) to testify, to attest
 վկայութիւն (n) testimony
 վատ (a) discouraged
 վատեցուցիլ (a) discouraging
 վատիլ (vi) to become discouraged
 վատութիւն (n) discouragement
 վատում (n) discouragement
 վիհ (n) abyss; grave
 վճարել (vt) to pay
 վճիռ (a) clear
 վճռաբար (adv) decisively
 վճռական (a) decisive
 վճռողական (a) decisive
 վճռողական կերպով decisively
 վճռորէն (adv) decisively
 վնաս (n) damage, injury, harm; loss; disadvantage
 վնաս տալ to harm, to damage
 վնասակար (a) harmful
 վշտալի (a) painful, sorrowful
 վշտակցութիւն (n) compassion
 վշտաւար (a) grief-stricken, grieving
 վշտանալ (vi) to feel hurt
 վոսփոր (n) Bosphorus
 վուշ (n) linen, flax
 վրագ (adv) quickly, hastily
 վնասել (vt) to expel, to drive

away
 վստմ (a) sublime, lofty
 վստահ (a) certain, sure
 վստահ եղի՞ր you may rest assured
 վստահաբար (adv) confidently
 վստահելի (a) dependable
 վստահիլ (vi) to trust
 վստահութիւն (n) confidence, trust
 վտանգ (n) danger, peril
 կեանքը վտանգի դնել to risk one's life
 վտանգաւոր (a) dangerous
 վտիտ (a) thin, meagre, scrawny; weak
 վրայ (n) top
 տակն ու վրայ ընել to disturb, to turn topsy-turvy
 վրայ (adv) on top, above
 վրայ չասնիլ to take place, to arrive, to overtake, to attack
 վրայ տալ to add
 վրայ (post) on, on top
 իրարու վրայ one on top of the other
 լռութեանը վրայ because of his silence
 դրան վրայ at the door
 վրան (n) tent
 վրանոց (n) smock, coat
 վրդովեալ (a) disturbed, agitated, troubled
 վրդովել (vt) to disturb
 վրդովմունք (n) agitation
 վրդովում (n) agitation
 վրէժ (n) vengeance
 վրէժ տննել to get vengeance
 վրիպած (pp/a of վրիպիլ) gone stray
 վրձին (n) brush

S

սազնապ (n) crisis
 սաժանօրէն (adv) painfully, with difficulty
 տալ (vt) to give
 զոհացում տալ to satisfy
 ետ տալ to return, to give back
 երանի տալ to envy
 թափ տալ to move, to give impetus

թել տալ to give wings, to let fly
 թող տալ to let, to allow; to leave alone
 խօսիլ տալ to cause to speak
 ծայր տալ to appear
 կնիկ տալ to give a girl in marriage, to give a wife to
 վնաս տալ to harm, to damage
 փառք տալ to be thankful
 փոխ տալ to loan
 տախտակ (n) wood
 տախտակամած (n) (wooden) floor
 տածել (vt) to nourish, to feed, to care for
 տակ (n) underside
 տակն ու վրայ ընել to disturb, to turn upside down
 տակ (post) under
 տակաւ (n) barrel
 տակաւ (adv) gradually, a little
 տակաւին (adv) yet, still
 տալա (Turk) (adv) still, yet
 տաղանդ (n) talent
 տաղաւար (n) pavilion, barracks; summer house; (religious) holiday or feast
 տաճար (n) temple, church
 տաճիկ (n) Turk, Moslem
 տաճկացի (pp/n of տաճկեալ) a person who has accepted Mohammedanism or who has become a Turk
 տաճկացի (pp/a of տաճկեալ) having become a Moslem or Turk
 տանելի (a) bearable, tolerable
 տանիլ (vi) to take, to carry, to bear; to lead
 յանդիմանութիւն տանիլ to be scolded
 տանիք (n) roof
 տանձ (n) pear
 տանջակոծ (a) suffering
 տանջանք (a) suffering
 տանջանք (n) suffering, torture
 տանջող (prp/a of տանջել) that is (was) troubling, troubling
 տանջուիլ (vi) to suffer, to be tortured
 տանջուող (prp/a of տանջուիլ) suffering, who suffers
 տանտէր (n) the man of the house, host
 տանտիկին (n) the lady of the house, hostess
 տաշել (vt) to shave

տապալել (vt) to overturn, to knock down

տապալիլ (vi) to fall, to be destroyed

տապան (n) grave, tomb

տապալակիլ (vi) to turn and toss, to writhe

տապկուիլ (vp) to be fried

տապկուիլ (vi) to suffer

տառական (a) literal

տառական կերպով literally, according to the letter

տառապազիս (a) miserable, suffering

տառապակոծ (a) suffering

տառապալար (a) martyred

տառապահիւծ (a) full of suffering, worn out from suffering

տառապանք (n) suffering, misery

տառապիլ (vi) to suffer

տասնաբանեայ (n) decalogue

տասնամեակ (n) decade

տասնապետ (n) corporal

տասնեակ (n) ten

տասնորդ (n) tenth part

տատամիլ (vi) to hesitate

տատամտոս (a) hesitating

տատան (a) moving, agitated

տատանիլ (vi) to sway, to balance

տատանում (n) swaying

տառքակ (n) turtledove

տարազիր (a) exiled, banished

տարազ (n) costume

տարածել (vt) to spread

տարածուած (pp/a of տարածուիլ) spread out, lying

տարածուիլ (vi) to spread

տարածուն (a) spacious, large

տարակոյս (n) doubt

տարակուսիլ (vi) to doubt, to be suspicious

տարաշխարհիկ (a) foreign; exotic; strange; distant

տարապայման (a) excessive

տարապայման կերպով too much, excessively

տառապող (prp/a of տառապիլ) suffering, who suffers

տար (a) remote, foreign

տարածուիլ (vi) to spread

տարափ (n) downpour

տարբեր (a) different

տարբեր (adv) differently

տարբերիլ (vi) to differ

տարեկան (a) old, aged

տարեկից (a) having the same age, contemporary

տարեց (a) old, elderly

տարի (n) year

տարուէ տարի from year to year

տարիներէ ի վեր for years

զալ տարի next year

անցեալ տարի last year

քանի՞ տարեկան է How old is he (she)?

տարիներ for years

տարիներով for years

տարիք (n) age

տարիքէն առաջ young, prematurely

տարիքը առնել to become old, to age

տարուբեր (n) tossing about

տարուբերել (vt) to carry back and forth

տարուիլ (vi & vp) to be carried, to be carried away

խօսքի տարուիլ to be led to conversation

տարտամ (a) vague

տարտամիլ (vi) to hesitate

տարտամութիւն (n) vagueness

տարտամօրէն (adv) vaguely

տարողնել (vt) to scatter

տարողնուիլ (vi) to be scattered, to be dispersed

տարր (n) element

քաղաղրի տարր element

տարրաքանական (a) chemical

տարրալուծել (vt) to analyze, to isolate

տարրանալ (vi) to be absorbed, to be assimilated

տարփազիս (a) passionate, loving

տարփանք (n) passion, love

տարփավառ (a) amorous

տարփաւոր (n) beloved, sweetheart

տարօրէն (adv) strangely, fantastically, unusually

տարօրինակ (a) strange

տարօրինակութիւն (n) strangeness

տափակ (a) flat, dull

տափան (n) harrow; clod breaker

տափարակ (a) flat

տաք (a) warm, hot

տաք (adv) warmly

տաքնալ (vi) to become warm

տաքութիւն (n) fever, warmth, temperature

տաքդնել (a) warm

տաքցնել (vt) to warm

տաքցունել see տաքցնել
 տգեղ (a) ugly, homely
 տգեղություն (n) ugliness, homeliness
 տգիտություն (n) ignorance
 տեղ (n) place
 տեղ տեղ here and there
 զուր տեղ in vain
 ամէն տեղ everywhere
 տեղ (post) instead of
 օրօրի տեղ instead of a lullaby
 դրկելու տեղ instead of sending
 տեղալ (vi) to come down
 անձրեւ տեղալ to rain
 տեղական (a) local
 տեղահան (a) dislocated, deported
 տեղահան րնել to deport, to move
 տեղատուութիւն (n) ebb, low tide
 տեղաւորել (vt) to settle, to place, to set, to seat
 տեղաւորուիլ (vi) to settle, to be settled
 տեղափոխութիւն (n) move, change of place
 տեղափոխուիլ (vi) to move
 տեղափոխուող (prp/a of տեղափոխուիլ) moving from one place to another, that moves from one place to another
 տեղեկանալ (vt) to find out, to discover
 տեղեկութիւն (n) information, piece of information
 տեղի (տեղ) (n) place
 տեղի ունենալ to take place
 տեղի տալ to give way, to cause
 տենդ (n) fever
 տենդազին (a) feverish
 տենդաւար (a) feverish, in fever, suffering from fever
 տենդաւար (adv) feverishly
 տենդալաւ (a) excited, feverish
 տենդոտ (a) feverish
 տենչ (n) desire
 տենչայոյզ (a) yearning
 տենչալ (vi) to desire
 տենչանք (n) yearning
 տես (n) appearance, sight
 ի տես on display, in sight of
 տեսած (pp/n of տեսել) that which one has seen
 տեսակ (n) kind, sort, type
 տեսակէտ (n) point of view, opinion

տեսանող (prp/n of տեսանել) seer, one who sees
 տեսարան (n) scene
 տեսիլ (n) vision; scene, sight
 տեսիլք (n) vision
 տեսլանալ (vi) to appear like a vision
 տեսնել (vt) to see
 իր ոտքը տեսնել to see at one's feet
 տեսածին պէս as soon as he saw
 տեսնող (prp/n of տեսնել) one who sees
 տեսնուիլ (vi & vt) to be seen; to visit; to see each other
 տեսողութիւն (n) sight, vision, picture
 տեսութիւն (n) meeting
 տեսուչ (n) supervisor
 տեսնալ (vt) to see
 օր արեւ տեսնալ to be happy
 տեսչութիւն (n) supervision, administration
 տպագրական տեսչութիւն bureau of censorship
 տեսք (n) sight, appearance
 տետրակ (n) notebook
 տերեւ (n) leaf
 տերեւախառն (a) with leaves, mingled with leaves
 տւական (a) permanent
 տւել (vi) to last
 տւող (prp/a of տւել) lasting, continuing
 տւողութիւն (n) permanence; span
 տէր (n) master, owner; sir, sire
 տէր հայր father (addressing a priest); priest
 զաւակներու տէր father (mother) of several children
 զաւիհ տէր father, mother
 տան տէր host, owner of the house, landlord
 Տէր (n) Lord, Jesus, Sire
 Տէրոնմաս (n) feast of the Armenian Church, celebrating the presentation of Jesus to the temple; this is the popular form of Տեանընդառաջ, occurring in February.
 տէրպապա (n) priest
 տէրտ (Turk) (n) grief
 տէրտէր (n) priest
 տժգոյն (a) pale, wan
 տժգունիլ (vi) to become pale
 տժգունութիւն (n) paleness, pallor

- տիեզերք (n) universe
 տիկ (n) goatskin (container)
 տիկ ելած ուլի skinned young goat (kid)
 տիկին (n) lady, Mrs., married woman
 տան տիկին hostess, lady of the house, housewife
 տինժ (Turk) (a) insensitive
 տկան ջը տինժ ըլլայ in order to have peace
 տիպար (n) model, example, paragon; type
 տիտանեան (a) titanic, colossal, great
 տիտղոս (n) title
 տիրակալ (a) dominating, imperious
 տիրական (a) commanding, imperious, ruling, dominating; decreed by God
 տիրանալ (vi) to seize, to get possession of
 տիրապետութիւն (n) rule, domination
 տիրել (vi) to reign, to prevail; to conquer, to overcome; to dominate
 տիրող (prp/a of տիրել) prevailing
 տիրուհի (n) mistress
 տիւանդորր (n) siesta
 տխուր (a) sad, melancholy
 տիրական (a) sad, doleful
 տիրանոյժ (a) sadly sweet, melancholy
 տիրիլ (vi) to become sad
 տիրութիւն (n) sadness
 տիրունակ (a) sad
 տիրօրէն (adv) sadly
 տկար (n) weak
 տկար (a) weak; ill, indisposed
 տկարակազմ (a) frail
 տկարութիւն (n) weakness
 տիւժ (a) dissatisfied, unpleasant
 տիւժութիւն (n) unwillingness
 տիւժութեամբ unwillingly
 տիւս (a) young, immature
 տղաբերք (n) childbirth
 տղայ (n) boy, son; child, baby; man, person
 տղայական (a) childish; innocent
 տղայութիւն (n) childishness; childhood
 տղամթաթաւ (a) muddled, soiled
 տնակ (dim of տուն) little house, hut
 տնանկ (a) poor, needy, indigent
 տնաշէն (a) thrifty, homemaker
 տնեցի (n) member of the family
 տնկել (vt) to put up, to set in the ground, to plant; to raise
 տոբր տնկել to die
 տնկուիլ (vi & vp) to rise, to appear
 տնտեսալ (vi) to tarry
 տնօրէն (n) managing editor, administrator, principal; director
 տոգորուիլ (vp) to be filled
 տոլ (n) calabash, gourd (used as a drinking utensil)
 տոլար (n) dollar
 տոկալ (vi) to endure, to bear, to submit
 տոկուն (a) solid, sturdy, strong
 տոկունութիւն (n) sturdiness, toughness, solidity
 տող (n) line
 տողանցք (n) parade
 տոմար (n) book, register
 տոմարակալ (n) bookkeeper, accountant
 Տոմինիկ (Ital) (n) Dominic
 տոտիկ (n) little foot, paw
 տոտիկ տոտիկ slowly, with little steps
 տուայտանք (n) pain, misery, tribulations
 տուծել (vi) to pay for, to expiate; to lose
 տուն (n)
 տունը մնալ to be an old maid
 տուներու արանքէն between the houses
 տունկ (n) plant
 տուտու mother; title given to older women
 վարպետ տուտու an older woman baby-sitting for a group of children for a few hours a day at her home; an older woman providing day care service for groups of preschoolers
 տուփ (n) box
 տպագրութիւն (n) printing
 տպագրական տեսչութիւն bureau of censorship
 տպաւորական (a) impressionable, sensitive
 տպաւորութիւն (n) impression, influence
 տրամ (n) drama
 տրամա (n) drama
 տրամաբանութիւն (n) logic

տրամաբանութեամբ with logic,
 logically
 տրամադիր (a) willing
 տրամադրել (vt) to make available
 տրամադրութիւն (n) disposition,
 tendency, mood
 տրամադրութիւն (n) playlet
 Տրապիզոնցի (n) native of Trabzon
 (Trebizond), seaport on the southern
 shore of the Black Sea
 տրորել (vt) to trample; to press
 տրուիլ (vp) to be given
 տրոփել (vi) to palpitate; to beat
 տրոփիւն (n) gallop, clop, beat
 տրամաբար (adv) sadly
 տրամազեղ (a) sad and beautiful,
 beautiful in sadness
 տրամազիւն (a) sad
 տրամած (pp/a of տրամիլ) sad,
 saddened
 տրամիլ (vi) to become sad
 տրամութիւն (n) sadness
 տրամութեամբ with sadness, sad-
 ly
 տրտուիմ (a) sad
 տրալ (vi) to groan
 տընիլ (vi) to stay awake
 տօթակէզ (a) scorched, burning,
 parched
 տօն (n) feast, festival, cele-
 bration
 տօնախմբութիւն (n) celebration
 անուան տօնախմբութիւն name
 day celebration
 տօնել (vt) to celebrate
 տօբթոր (n) doctor

P

բոյլ (n) minute, moment
 բոյլաբար (adv) momentarily,
 quickly, instantly
 բոյլապէս (adv) instantly, quickly

8

ցալ (n) branches, twigs, brushwood
 ցած (a) low
 ցածկել (adv) softly
 ցածնալ (vi) to become lower,

to descend
 ցածցնել (vt) to lower
 ցամար (n) land
 ցամար (a) dry
 ցամար խաց bread alone
 չոր ու ցամար dry, dull
 ցամբած (pp/a of ցամբիլ) dried
 ցամբեցնել (vt) to dry
 ցամբիլ (vi) to dry
 ցայգազգեստ (n) evening dress,
 evening gown
 ցայգաթիթեռ (n) nocturnal butterfly
 ցայգամուտ (n) twilight
 ցայգերգ (n) nocturne
 ցայն (adv) until
 ցայն վայր until then
 ցայտել (vi) to issue, to gush forth,
 to spurt
 ցայտուն (a) gushing; outstanding
 ցայտը (n) to gush, to issue
 ցանել (vt) to sow; to sprinkle; to
 scatter
 ցանկալ (vt) to desire
 ցանկապատ (n) fence
 ցանկութիւն (n) desire
 ցանող (prp/n of ցանել) sower
 ցանող (prp/a of ցանել) that sows
 ցանուիլ (vi) to scatter, to be
 scattered
 ցանց (n) net
 ցանցիւր (a) scattered
 ցասկոտ (a) angry, irascible
 ցասուիմ (n) anger, passion
 ցանկել (vi) to jump
 ցալ (n) pain, grief, sorrow
 ցալազիւն (a) sorrowful, sad; painful
 ցալազիւն (adv) painfully, sadly
 ցալալի (a) sad, unfortunate, pitiful
 ցալատանջ (a) suffering
 ցալիլ (vi) to hurt; to grieve, to
 feel sorry, to regret
 սիրտը ցալիլ to feel hurt, to
 feel sad
 ցեղ (n) mud
 ցեղ (n) family; race
 ցերեկ (n) day, daytime
 ցեցքուած (a) pecked
 ցիրուցան (ցիր ու ցան) (a) helter-
 skelter, without any order or
 design; scattered
 ցից (n) post
 ցկեանս see կեանք
 ցնդիլ (vi) to vanish, to evaporate
 ցնծազիւն (adv) joyfully

ցնծութիւն (n) joy, rejoicing, exultation
 ցնծում (n) joy, exultation
 ցնծուն (a) merry, cheerful, gay
 ցնծունակ (a) merry
 ցնոր (n) illusion, delusion
 ցնորական (a) illusory, chimerical
 ցնորակոծ (n) delirious person
 ցնորակոծ (a) delirious, frantic
 ցնորք (n) delusion, illusion, ravings, chimera
 ցնցել (vi) to shake, to rock, to shock
 ցնցումի (n) rag
 ցնցուղ (n) sprinkler
 ցնցում (n) upheaval, shaking
 ցոլել (vi) to shine
 ցոլանալ (vi) to be reflected
 ցոլարձակ (a) shining, radiant
 ցոլացնել (vt) to reflect
 ցոլացում (n) reflection
 ցոլք (n) ray
 ցոյց (n) demonstration, show, display
 ցոյց տալ to show, to indicate, to reveal; to demonstrate
 ցորեան see ցորեն
 ցորեկ (n) daytime, noon
 ցորեկէն վերջ in the afternoon
 ցորեկները during the day
 ցորեն (n) wheat
 ցուլ (n) bull
 ցուպ (n) stick, cane
 ցուրտ (n & a) cold
 ցուցադրել (vt) to display
 ցուցափեղկ (n) display window
 ցուցնել (vt) to show, to point out
 ցոփութիւն (n) immorality, lewdness
 ցոփութեամբ with lewdness, lewdly
 ցոռկ (n) muzzle, snout; prow
 ցրիւ (a) diffuse; wandering, not concentrating
 ցրուած (pp/a of ցրուիլ) scattered
 ցրուել (vt) to distribute, to scatter
 ցրուիլ (vi) to be scattered, to be distracted
 ցրտին (a) cold
 ցրտութիւն (n) coldness
 ցրցնել (vt) to spray, to scatter
 ցած (pp/a of ցցել) thrust upward

ցցել (vt) to raise
 զլուխ ցցել to rise, to raise one's head
 ցցնել see ցուցնել
 ցցուած (pp/a of ցցուիլ) rising, standing
 դուրս ցցուած sticking out, protruding
 ցցուիլ (vi) to rise, to rise sharply
 ցողաթել (a) with dewy wings, with dew covered wings
 ցողուած (pp/a of ցողուիլ) wetted down, sprinkled
 ցողուն (n) stem

Փ

փաթթել (vt) to wrap, to roll
 փաթթուիլ (vi) to embrace, to throw one's arms around, to wrap around
 վիզ փաթթուիլ to throw the arms around one's neck, to embrace
 ծիս փաթթուիլ to throw the arms around one's neck, to embrace
 փափկալ (vi) to twinkle, to glitter
 փախիլ (vi) to run away, to escape
 փախուրտուր (n) escape
 փախուրտուր կամ բռնուրտը hide and seek
 փախուստ (n) escape
 փախուստ տալ to escape, to evade
 փախչիլ (vi) to escape, to run away
 քունը փախչիլ to be unable to sleep, to cease to be sleepy, to wake up
 փախչող (prp/n of փախչիլ) one who runs away, escaper, eluder
 փախցնել (vt) to drive away; to lose, to allow to get away; to run away with; to turn aside; to abduct
 փախցուած (pp/a of փախցուիլ) abducted
 փակ (a) closed, shut
 փակել (vt) to close
 չեռածայնը փակել to hang up
 փակիլ (vi) to stick, to adhere
 փակուած (pp/a of փակուիլ) shut in, closed
 փակուիլ (vi & vp) to be closed
 փակցնել (vt) to attach, to bring together
 փաղչող (prp/a of փաղչիլ) es-

- caping, evasive
 փայլ (n) brilliance, shine, light
 փայլակ (n) lightning, lightning flash
 փայլատակել (vi) to lighten
 փայլատակեց there was lightning, it lightened
 փայլատակում (n) lightning
 փայլեցնել (vt) to flash
 փայլիլ (vi) to shine
 փայլուն (a) shiny, brilliant
 փայլփայլ (vi) to shine, to glitter
 փայտ (n) wood
 փայտի երթալ to go after wood
 փայտեայ (a) wooden
 փայփայական (a) caressing, loving, flattering
 փայփայանք (n) caress
 փայփայել (vt) to caress
 փայփայուն (a) fawning, coddling, flattering
 փանդին (n) harp, ancient lyre
 փառազեղ (a) glorious, majestic
 փառայել (a) glorious
 փառասիրական (a) vain
 փառասիրութիւն (n) vanity
 փառաւոր (a) magnificent, gorgeous, sumptuous
 փառաւորութիւլ (vp) to be glorified, to be made magnificent
 փառք (n) glory
 Աստուծոյ փառք տալ to glorify God
 փառք Աստուծոյ thank heavens, thank goodness
 փառք տալ to be thankful
 փաստ (n) proof, evidence
 փաստաբան (n) lawyer, attorney
 փաստաբանութիւն (n) defense, argumentation
 փարա (Turk) (n) money, small Turkish monetary unit
 փարախ (n) sheepfold
 փարատել (vt) to dispel, to scatter
 փարատիլ (vi) to dispel, to be scattered, to be dispersed
 փարատուող (prp/a of փարատուիլ) dissipating, disappearing
 փարթամ (a) rich, opulent, luxuriant
 փարոս (n) beacon, lighthouse
 փարում (n) embrace, clinging
 փարտ (a) uneven
 փափազ (n) desire, wish
 փափազիլ (vi & vt) to wish, to desire
 օգուտը փափազիլ to wish its well being
 փափաք see փափազ
 փափաքիլ see փափազիլ
 փափաքուած (pp/a of փափաքուիլ) desired
 փափկակազմ (a) with a delicate figure, delicately built, delicate, dainty
 փափկանկատ (a) tactful, considerate
 փափկանկատութիւն (n) tactfulness, refinement, consideration, courtesy
 փափկիկ (dim of փափուկ) (a) delicate, gentle
 փափկութեամբ (adv) gently, delicately
 փափկութիւն (n) delicacy, daintiness
 փափկօրէն (adv) delicately
 փափուկ (a) delicate, soft, dainty
 փեթակ (n) beehive
 փեղկ (n) shutter, one part of a multi-part door or window; pane; window
 փեռելակել (vt) to split, to tear
 փեռելալիլ (vi) to split
 փեռելատուող (prp/a of փեռելատուիլ) breaking, splitting
 փեսայ (n) bridegroom, son-in-law, brother-in-law
 փեսացու (n) future bridegroom, potential bridegroom
 փետուր (n) feather
 փետտել (vt) to pluck
 փէշ (n) edge, hem; skirt
 փէշէն չգտնուիլ not to let go, not to go away
 փթթիլ (vi) to blossom
 փթթինազարդութիւն (n) blossoming
 փթիթ (n) bud
 փիլիսոփայութիւն (n) philosophy
 փիղ (n) elephant
 փիւնիկ (n) phoenix
 փիւնիկ թռչուն phoenix
 փլած (pp/a of փլիլ) crumbled
 փլիլ (vi) to crumble, to fall apart
 փլքնիլ վրայ փլիլ to crumble
 փլուզում (n) destruction
 փլչող (prp/a of փլչիլ) deteriorating, falling apart, that falls apart
 փլցնել (vt) to crumble, to cause to crumble
 փրկուն (a) fragile
 փղծկել (vi) to break into sobs
 փծանալ (vi) to be annihilated, to be destroyed, to lose all one's possessions

- փծացնել (vt) to annihilate, to destroy, to waste
 փծացում (n) destruction, annihilation
 փնջածակ (n) nostril
 փնջիկ (dim of փուխջ) (n) little bouquet
 փնտած (pp/n of փնտռել) that which one has sought, that which one is seeking
 փնտռել (vt) to look for, to search, to seek
 փնտռելու ելլել to go and look for
 փնտռուած (pp/a of փնտռուիլ) sought, looked for, sought after
 փնտառութ (n) search, research
 փնտառութ (փնտառութներ) ընել to search
 փշոտ (a) thorny
 փշուր (n) bit, small piece
 ջարդ ու փշուր ընել to shatter, to break into small bits
 փշրանք (n) bit, small piece, crumb
 փշրել (vt) to shatter, to crush
 փշրիլ (vi) to shatter
 փշրուիլ (vi & vp) to be crushed
 փոթ (n) crease, wrinkle; pleat
 փոթ-փոթ wrinkled
 փոթոթիլ (vi) to become wrinkled
 փոթորիկ (n) storm, tempest
 փոթորկիլ (vi) to storm, to whirl
 փոխ (n) loan
 փոխ տալ to loan
 փոխ առնել to borrow
 փոխն ի փոխ by turns
 փոխադարձ (a) reciprocal, mutual
 փոխադարձ խոսողականություն ին ին communication
 փոխադրել (vt) to move, to transfer
 փոխադրուիլ (vi & vt) to move; to be moved
 փոխակերպել (vt) to transform
 փոխան (prep) instead, in lieu of
 փոխանակ (prep) instead of
 փոխանակել (vt) to exchange
 փոխանակուիլ (vp) to be exchanged
 փոխարեն (post) in place of, in lieu of
 ի փոխարեն in exchange for
 փոխարհնել (vt) to reciprocate, to return (a favor)
 փոխարհնություն (n) compensation, reward
 փոխարկել (vt) to convert, to transform
 փոխել (vt) to change
 երկու քայլ փոխելով in two steps
 փոխուիլ (vi & vp) to change; to be changed; to change one's clothes
 փոկ (n) strap
 փողոց (n) street
 փողոց իյնալ to set out, to walk the streets
 փողոցակ (dim of փողոց) (n) small street
 փողփողիլ (vi) to glitter
 փողփողում (n) glitter, shine, shining
 փողփողուն (a) brilliant; waving
 փողփողուն (adv) brilliantly, with brilliance
 փոյթ (n) care; haste, speed
 փոյթ ընել to care
 ինչ փոյթ what did he care? what does it matter? what did it matter?
 փուլով quickly
 փոշի (n) dust, powder
 փոշոտ (a) dusty
 փոս (n) hole, cavity, depression
 փոսուռայ (n) firefly
 փոր (n) stomach
 փորը գետնին տուած lying on one's stomach on the ground (floor)
 փորել (vt) to dig, to dig out, to excavate
 փորձ (n) attempt; practice, rehearsal
 չարք ու փորձ ընել to interrogate
 փորձ ընել to attempt; to practice, to rehearse
 փորձանք (n) menace, evil, danger
 փորձառություն (n) experience
 փորձել (vt) to test, to try
 փորձիլ (vi) to try; to attempt
 փորձիչ (n) tempter
 փորձիչ (a) tempting
 փորձուծիւն (n) temptation
 փորձուիլ (vi) to be tempted
 փորոտիք (n) entrails
 փորուածք (n) excavation, ditch; descent
 փորուիլ (vp) to be dug
 փողոց (n) rake
 փուլալ (vi) to hasten, to rush
 փուլացնել (vt) to hasten
 փուլկոտություն (n) haste, liveliness

փուկոտութեամբ quickly, with
haste, with liveliness; eagerly

փուլ (n) stage, phase

փուծ (a) vain, empty

փուխ (n) bouquet, bunch, tuft

փուշ (n) thorn

փուռ (n) oven

փուր (n) gas, air

ցաւութիւն փուրը the fury of one's
anger

փոփոխակի (adv) by turns

փոփոխութիւն (n) change

փոփոխութիւն (n) change

փոքր (a) small

փոքրիկ (a) small, tiny

փոքրութիւն (n) smallness, mean-
ness, childhood

փոքրուց (adv) from childhood

փչել (vi & vt) to blow

ուո՞ր հովը փչեց to what do we
owe this pleasure? what wind
blew you in? how did you happen
to come this way?

փռել (vt) to spread; to drape

ուսին փռել to drape over the
shoulder

փռուած (pp/a of փռուիլ)

spread, spreading

փռուիլ (vi) to spread

փսք (n) small piece

փսք փսք ըլլալ to be shat-
tered

փսքել (vt) to shatter, to
break into bits

փսխալ (vt) to whisper

փտած (pp/a of փտիլ) rotted,
rotten

փտիլ (vi) to rot, to decay

փրթիլ (vi) to come apart, to
come loose, to break

աղաղակ մը փրթաւ there was a
cry, a cry broke out

փրկել (vt) to save

փրկութիւն (n) salvation

ի փրկութիւն to save oneself,
for salvation

փրկուիլ (vi) to be saved

փրցնել (vt) to break, to break off

փրփուր (n) foam, froth

փրփրազին (a) foaming, sparkling

փրփրած (pp/a of փրփրիլ)
foamy, foaming

փրփրիլ (vi) to froth, to foam

փրփրոտ (a) frothy, foamy

փրփրուն (a) foamy, frothy

փրփականսիս (n) propagandist

փքոց (n) bellow

փցուն (a) clumsy, useless

քալել (vi) to walk

աննել քալել to go away

քալէ come now, come on

քալեցնել (vt) to cause to walk

քալուածք (n) walk, gait

քակել (vt) to loosen, to unloose,
to undo; to raze

խօսակցութեան թելը քակել to
start the conversation

քակուիլ (vi) to become loose, to
separate; to be let loose

քակուող (prp/a of քակուիլ) that
unwinds, unwinding, becoming untied

քահանայ (n) (married) priest

քաղաք (n) city

քաղաքի նոտար town clerk

քաղաքագէտ (a) statesman

քաղաքագիտութիւն (n) diplomacy,
statesmanship

քաղաքական (a) political

քաղաքական գործիչ politician,

public servant, diplomat, statesman

քաղաքականութիւն (n) policy

քաղաքակրթութիւն (pp/a of քաղաք-
կրթութիւն) civilized

քաղաքակրթութիւն (n) civilization

քաղաքավար (a) courteous

քաղաքավարական (a) polite

քաղաքավարութիւն (n) courtesy,
politeness

քաղաքացի (n) city dweller, resident
of the city; citizen

քաղել (vt) to pick, to take; to cull

քաղցր (a) sweet, gentle

քաղցրաբարոյ (a) affable

քաղցրաբոյր (a) fragrant

քաղցրագոյն (a) with attractive
colors

քաղցրալար (adv) sweet, full of
sweet melody

քաղցրահունչ (a) sweet, pleasant

քաղցրացնել (vt) to sweeten, to
make gentle, to soften

քաղցրուենի (a) sweetmeat, sweet

քաղցրութիւն (n) sweetness, gentle-
ness

քողորթէն (adv) sweetly
 քաղքեմ (a) urban
 քամել (vt) to wring, to squeeze,
 to exhaust
 քամի (n) wind
 քամուած (pp/a of քամել)
 wring
 քամուող (prp/a of քամել)
 that is wring
 քայլ (n) step
 քայլ-քայլ one step at a time,
 slowly
 քայլ առ քայլ step by step
 քայքայուած (pp/a of քայքայ-
 նիլ) destroyed, in ruins
 քայքայուիլ (vi) to be destroyed,
 to be ruined; to decay,
 քայքայում (n) decay, deterioration,
 destruction
 քան (prep) than, rather than
 քան թէ rather than
 աւելի քան rather, more
 than
 քանարիկ (n) canary
 քանդ (n) destruction
 քար ու քանդ ընել to destroy
 քանդել (vt) to destroy
 քանդիչ (a) destructive
 քանզի (conj) for, because
 քանի (a) how many
 քանի քանի անգամներ so
 many times
 քանի մը անգամ a few times
 քանի մը a few
 քանի մը տարիէն in a few
 years
 մէկ քանի a few
 քանի մը հեղ a few times
 քանի՞ (a) how many?
 քանի՞ տարեկան է how old
 is he?
 քանի (adv) as
 քանի...այնքան the more...
 the more
 քանի կ'երթար gradually, more and
 more, as time went on
 քանի կը մտածէր the more he
 thought, whenever he thought
 քանիցս (adv) several times
 քաշ (a) low, muted
 քաշել (vt) to pull, to draw (tug-at)
 ձայնը քաշել to become silent,
 to keep quiet
 կարօտը քաշել to miss, to yearn

for
 նեղութիւն քաշել to suffer, to
 inconvenience oneself
 շատ քան քաշել to suffer much
 ծեծ քաշել to beat, to give
 a thrashing
 դանակի տակ քաշել to put under
 the knife
 կաշ քաշել to cross out
 քաշկոտուիլ (vi) to drag oneself
 քաշուած (pp/a of քաշուիլ) with-
 drawn
 քաշուիլ (vi) to be bashful, to be
 reticent, to be hesitant, to hesitate;
 to withdraw
 ետ քաշուիլ to retreat, to withdraw
 քաշուիլ (vp) to be pulled, to be
 drawn; to be tolerated
 քաշուելու քան չէ it is in-
 tolerable
 քաջութիւն (n) acting
 քջ (a) brave, courageous; very well
 քջալերանք (n) encouragement, word
 of encouragement
 քջալերուած (pp/a of քջալեր-
 նիլ) encouraged
 քջալերութիւն (n) encouragement
 քջասիրտ (a) brave
 քջորդի (n) hero, brave one
 քջութիւն (n) bravery, courage
 քառակուսի (a) square
 քառանկիւն (n) quadrangle, quadri-
 lateral
 քառասնամեայ (a) forty-year-old
 քառասուն (a) forty
 քառորդ (n) quarter of an hour,
 quarter; fourth
 քառորդ (a) quarter, fourth
 քառուղի (n) crossroad
 քառքիլ (n) quadrille
 քար (n) stone
 քար ու քանդ ընել to destroy
 ջրացի քար millstone
 քարայր (n) cave
 քարանալ (vi) to turn to stone, to be-
 come petrified; to harden
 քարացած (pp/a of քարանալ) rigid,
 motionless; petrified
 քարափ (n) wharf, shore
 քարիւղ (n) kerosene, oil
 քարշ (a) dragging
 քարոզել (vt) to preach
 քարոզութիւն (n) preaching
 քացախ (n) vinegar

երեսը քացախ կտրիլ to assume
 a disappointed expression, to
 assume a bitter expression
 քացիկ (vi) to become sour
 քաւարան (n) purgatory
 քաւ լիցի (int) far from it,
 of course
 քաւութիւն (n) pardon
 քափելօ (Ital) (cappello) (n) hat
 քափիթալիզմ (n) capitalism
 քափիթալիսթ (n) capitalist
 քաքար (n) tart, wafer, cake
 քեզ (acc s of դու) (pron)
 you
 քեզի (dat of դու) (pron)
 to you
 քեզմով (ins s of դու) (pron)
 with you
 քեռի (n) uncle (mother's brother)
 քերական (n) primer
 քերել (vt) to rub, to scratch
 քերող (n) poet
 քերթուած (n) poem
 քէյֆ (Turk) (n) good time
 դուք քէյֆէրնուդ նայեցէք you
 have a good time
 քէն (n) rancor
 քէնամ (a) resentful, rancorous
 քէլէ (Turk) (n) durable felt-like
 cloth made of wool; a hat made of
 such material
 քէօշ (n) pleasure boat
 քթաբոյժ (n) nose doctor
 քթթել (vt) to wink, to blink
 քթթող (prp/a of քթթել) wink-
 ing, that winks, that blinks
 քիթ (n) nose
 իրարու քիթէ ինկած greatly
 resembling each other
 քիթին տակէն խնդալ to smile to
 oneself
 քիթէն կաթ տալ to flatter, to
 compliment
 քիթը խոթել to stick one's nose
 in
 քիմիական (a) chemical
 քինախնդրութիւն (n) vengeance
 քիչ (a) little, few
 քիչ ամենէն in a little while
 քիչ օրէն in a few days
 քիչ անգամ seldom, rarely
 քիչ (adv) little (in quality)
 քիչ քիչ little by little

քիչ մը վերջը in a little while,
 a little later, soon
 քիչ ան քիչ little by little
 մի քիչ a little
 քիչ բուսնող rare
 քիչեր (pron) few
 քիչիկ (dim pf քիչ) (adv) little
 քիչիկ քիչիկ slowly, little by
 little
 քիչնալ (vi) to diminish
 քիպար (Arab) (a) delicate, cour-
 teous
 քիւս (n) beard of wheat, bristle
 քիրա (Turk) (n) rent
 քմայածութիւն (n) whim, caprice
 քղամիդ (n) cloak, mantle
 քղանցք (n) hem, edge
 քմայածոյք (n) whim
 քմայք (n) whim, caprice
 քմայքոտ (a) capricious, whimsical
 քծիծաղ (n) smile, scornful smile
 քնաբեր (a) sleep inducing, dull
 քնած (a) sleeping, asleep
 քնանալ (vi) to sleep, to go to sleep
 քնար (n) lyre, harp
 քնարահար (n) harpist, poet
 քնարասէր (n) lover of poetry,
 lover of the lyre
 քնարերգութիւն (n) lyrism, lyricism,
 poetry, lyric poem
 քնացնել (vt) to put to sleep
 քնացող (prp/a of քնանալ) sleep-
 ing, that sleeps
 քնացող (prp/n of քնանալ)
 one who sleeps
 քննադատ (n) critic
 քննադատել (vt) to criticize
 քննել (vt) to examine, to look over
 քննութիւն (n) examination
 քննութեան անոնել to examine
 քնքշական (a) delicate, soft
 քնքոյշ (a) delicate, dainty
 քնքուշ see քնքոյշ
 քնքուշիկ (dim of քնքուշ) (a) dainty,
 delicate
 քշել (vt) to drive; to drive away, to
 carry away
 քշուիլ (vp) to be driven, to be
 pushed
 քշուել (vt) to scold
 քո see քու
 քող see քող
 քոյր (n) sister
 քոյրիկ (dim of քոյր) (n) sister

քով (post) beside, next to
 քովը next to, beside, with him
 քովէ քով side by side
 քովերը near, beside, next to
 քովի next
 քովն ի վեր beside
 քովիկ (dim of քով) (post)
 beside, next to
 քու (gen of դու) your
 քուկդ (pron) yours
 քուկիդ (pron) yours
 քուն (n) sleep
 քուն ըլլալ to be sleeping
 քունը զալ to feel sleepy
 ի քուն asleep
 քունը աչքերէն թռիլ to lose
 one's sleep
 քունը տանիլ to fall asleep
 քուշնայ (n) bitter vetch
 քուրիկ see քոյրիկ
 քուրմ (n) pagan priest
 քուրջ (n) rag
 քոքուր (n) term used in
 village to designate happy-go-lucky
 mischievous shepherds
 քաակ (n) purse
 քառամեակ (n) twenty-year period
 քսաներորդ (a) twentieth
 քել (vt) to rub
 քուրիլ (vi) to rub, to touch
 քսմանիկ (a) awful, horrible
 քսմանեցնել (vt) to cause to
 shudder
 քսմանիլ (vi) to shudder
 քսիս (n) whispering
 քսքսել (vi) to sweep helter-
 skelter
 քրէական (a) criminal
 քրիստոնեայ (n & a) Christian
 քրիստոնէութիւն (n) Christianity
 քրիստոս (n) Christ
 քրմուհի (n) pagan priestess
 Զրոպոթքին (n) Kropotkin
 քրտինք (n) sweat, perspiration
 քրքիլ (n) laughter
 քրքլալ (vi) to laugh, to giggle
 քրքրել (vt) to soften, to stir
 քոթիյոն (n) cotillion
 քօլէժ (n) college
 քոյ (n) veil, cover
 քօնեպ (n) cognac

օգնել (vt) to help
 օգնութիւն (n) help, assistance
 օգնութեան հասնիլ to aid, to go
 (come) to someone's aid
 օգուտ (n) advantage, help, useful-
 ness, benefit
 ինչ օգուտ որ alas!
 օգուտը փափաքիլ wish its well
 being
 օգուտ ընել to help
 օգուտ քաղել to benefit, to
 take advantage
 օգտագործել (vt) to use
 օգտակար (a) useful, helpful
 օդ (n) air, weather
 օդայած (a) at random; in the air;
 errant
 օդային (a) of the air
 օդաւէտ (a) airy, ventilated
 օդաքար (n) meteor
 օթեակ (n) lodge, box (in a theatre)
 օթեկ (a) stale
 օթեւան (n) lodge, inn, hotel
 օթեւան տալ to lodge, to
 harbor
 օժանդակութիւն (n) help, assistance
 օժտուիլ (vp) to be endowed with
 օծել (vt) to anoint, to drench
 օծնած (pp/a of օծուիլ) anointed
 օճուն (a) anointed; wetted, covered
 օհ (exp) oh!
 օճ (n) snake
 օղակ (n) chain link; buttonhole;
 circle
 օղակ օղակ in circles
 օղամանեակ (n) necklace
 օղի (n) rakki (Turk), alcoholic
 drink made from raisins, mulberry, etc.
 օճախ (n) fireplace, hearth
 օճառ (n) soap
 օշարակ (n) sherbet, sweet drink
 օջախ (n) fireplace, hearth; home
 օսմանը սէթրիսի (Turk) (n) formal
 masculine costume, corresponding, but
 not similar, to the tuxedo
 օտար (n) foreigner, stranger
 օտար (a) foreign, strange
 օտարական (n) foreigner
 օտարութիւն (n) foreignness

օր (n) day
 այս օրերս these days
 օրերով for days
 օր մ'օրանց never
 օր արել տեսնալ to be happy
 օրն ու արելը his life
 այն օրերուն in those days
 եղան օրեր there were days
 օր մը օրանց never, ever
 օրագիր (n) newspaper, daily
 օրանց
 օր մ'օրանց never, ever
 օրապահիկ (n) daily wage
 օրէնք (n) law
 օրինակ (n) example
 օրինակի իմաստ for example
 օրհորդ (n) Miss, young lady, lady
 օրհաւ (n) agony
 օրհնած (pp/n of օրհնել)
 blessed one
 օրհնած (pp/a of օրհնել)
 blessed
 օրհնեալ (a) blessed
 օրհնեալ ըլլաւ God bless you
 օրհնել (vt) to bless
 օրհնենք (n) benediction
 օրհնուած (pp/a of օրհնուիլ)
 blessed
 օրհնութիւն (n) blessing
 օրոցք (n) cradle
 օրուիլ (vi & vp) to swing; to
 be rocked
 օրրան (n) cradle
 օրրել see օրորել
 օրոր (n) lullaby
 օրորի տեղ instead of a lullaby
 օրորել (vt) to rock
 օրորոց (n) cradle
 օրորուիլ (vi & vp) to rock, to swing;
 to be rocked
 օրորուն (a) lulled, rocked; rocking
 օրորունդ (prp/a of օրորուիլ)
 rocking, that is being rocked
 Օֆէնպախ (n) Offenbach

ֆ

ֆալճի (Turk)(n & a) fortune teller
 ֆախաթ (Turk) (conj) but
 ֆառդ (Turk) (n) note, notice
 ֆառդին ըլլալ to notice

ֆէթիշական (n) fetishist
 ֆէս (n) fez
 ֆէտայի (Turk) revolutionary
 fighter
 ֆիզիքական (a) physical
 ֆիլիտո տի զանտ (Ital) (figlio
 di cane) son of a dog
 ֆիլտէրոս (Fr) (n) fil d'Ecosse
 ֆինու imitation of the sound of
 the wind
 ֆշալ (vi) to hiss
 ֆրանսական (a) French
 ֆրանսերէն (n) French (language)
 ֆրանսերէն (a) French
 ֆրանսերէն (adv) in French
 ֆրանք (n) franc

GENERAL BIBLIOGRAPHY

Armenian

- Ասատուր, Հ. Դիմաստուներներ. Պոլիս, 1921:
- Արփիարեան, Ա. Պատմութիւն ժԹ դարու Թուրքիոյ Հայոց գրականութեան.
Գահիրէ, 1946:
- Աւագեան, Յ. Գրական դէմքեր. Նիւ Եորք, 1925:
- Երեմեան, Ս. Ազգային դէմքեր. 9 հատ., Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1914:
- Թէոդիկ. Ամենուն տարեցոյցը. 1907-1927. Կ. Պոլիս, 1911:
- Թէօլէօլեան, Մ. Դար մը գրականութիւն. Գահիրէ, հատ. Ա, 1955,
հատ. Բ, 1956:
- ժանաշեան, Մ. Պատմութիւն արդի հայ գրականութեան. Վենետիկ, Ս. Ղա-
զար, 1953:
- Միխիթարեան, Գ. Բառորդ դար գրականութիւն. Գահիրէ, 1947:
- Չօպանեան, Ա. Դէմքեր. 2 հատ. Փարիզ, 1924:
- Պարսամեան, Մ. Արեւմտահայ բանաստեղծներ. Փարիզ, 1937:
- Սասունի, Կ. Պատմութիւն արեւմտահայ գրականութեան. Պէյրութ, 1953:
- Օշական, Յ. Հայ գրականութիւն. Երուսաղէմ, 1941:
— Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան. 6 հատ. Երուսաղէմ,
1945-1968:

English

- Etmekjian, J. The French Influence on the Western Armenian Renaissance.
New York, 1964.